

รายงานการวิจัย

รายงานการวิจัยย่อยที่ ๒ เรื่อง

การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัด
นครสวรรค์-อุทัยธานี

Design and layout of Buddhist archeological sites in the Dvaravati
period in Nakhon Sawan-Uthai Thani province.

ภายใต้แผนงานวิจัยเรื่อง
การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัด
นครสวรรค์-อุทัยธานี

Design and layout of Buddhist archeological sites in the Dvaravati
period in Nakhon Sawan-Uthai Thani province.

โดย

พระราชรัตนาลงกรณ์, รศ.ดร.

ดร.อริเทพ ผาธา

ผศ.ดร.สมบัติ มั่งมีสุขศิริ

ผศ.พิเศษ ดร.อยุษกร งามชาติ

ดร.สันทยา ประภารัตน์

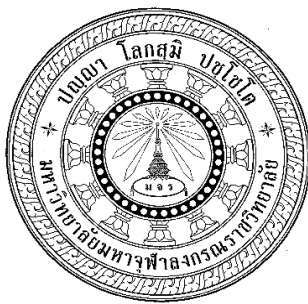
ดร.ธัญชาภาวี ชัยประภา

คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๖๕

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม

MCU RS 800765013

รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์

รายงานการวิจัยย่อยที่ ๒ เรื่อง

การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัด

นครสวรรค์-อุทัยธานี

Design and layout of Buddhist archeological sites in the Dvaravati period in Nakhon Sawan-Uthai Thani province.

ภายใต้แผนงานวิจัยเรื่อง

การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัด

นครสวรรค์-อุทัยธานี

Design and layout of Buddhist archeological sites in the Dvaravati period in Nakhon Sawan-Uthai Thani province.

โดย

พระราชรัตนาลงกรณ์, รศ.ดร.

ดร.อิทธิเทพ ผาทา

ผศ.ดร.สมบัติ มั่งมีสุขศิริ

ผศ.พิเศษ ดร.ยุษกร งามชาติ

ดร.สันทยา ประภารัตน์

ดร.ธัญชาภาวี ชัยประภา

นางสาวอำไพ กุลบุตรดีคณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๖๕

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม

MCU RS 800765013

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

Research Sub-Report 2

Design and layout of Buddhist archeological sites in the Dvaravati period in Nakhon Sawan-Uthai Thani province.

Under Research plan

Design and layout of Buddhist archeological sites in the Dvaravati period in Nakhon Sawan-Uthai Thani province.

By

Phrarajrattanalongkorn Assoc.Prof.Dr.

Dr.Athithep Phatha

Assist.Prof.Dr. Sombat Mangmeesuksiri

Special Assit. Prof. Dr. Atsakorn Ngamchat

Dr.Santaya Prapararat

Dr.Thanunchapa Chaiprapa

Buddhist Faculty Mahachulalongkornrajavidyalaya University

B.E 2565

Research Project Funded

by Science Research and Innovation Promotion Fund

MCU RS 800765013

(Copyright Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

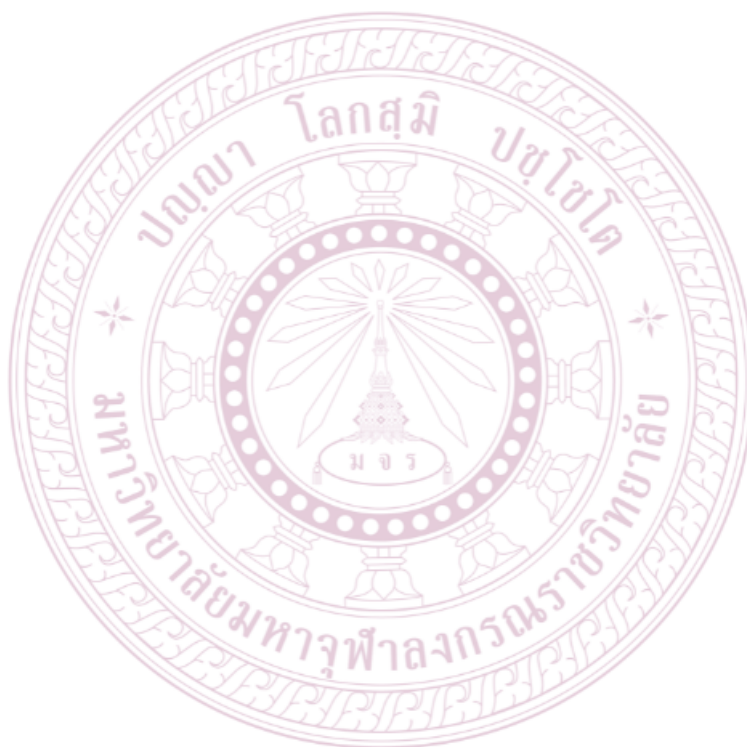
ชื่อรายงานการวิจัย	: การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีใน จังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี
ผู้วิจัย	: พระราชรัตนาลงกรณ์,รศ.ดร. ดร.อิทธิเทพ ผาพา ผศ.ดร.สมบัติ มั่งมีสุขศิริ ผศ.พิเศษ ดร.อยุษกร งามชาติ ดร.สันทยา ประภารัตน์ ดร.ธัญชาภาวี ชัยประภา
ส่วนงาน	: คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ปีงบประมาณ	: ๒๕๖๕
ทุนอุดหนุนการวิจัย	: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่อง “การออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” โดยมีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ (1) เพื่อศึกษาแนวทางการออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดี (2) เพื่อพัฒนาการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี (3) เพื่อศึกษาประโยชน์การใช้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) มาเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินการวิจัย เน้นการศึกษาวเคราะห์ทั้งในเชิงพื้นที่และกลุ่มเป้าหมาย มีการจัดกระบวนการวิจัยด้วยการถอดบทเรียนและการบูรณาการข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ การสังเกต และการปฏิบัติการร่วมกันในพื้นที่ศึกษาและกลุ่มเป้าหมายที่กำหนดไว้โดยใช้กระบวนการตามวงจรเดมมิง (PDCA) เป็นเครื่องมือในการดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน

ผลการวิจัยพบว่า การออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีนั้นถือว่าเป็นเรื่องที่มีความสำคัญเนื่องจากการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีจะเป็นสิ่งที่สามารถเข้าไปช่วยนำทางในการเข้าถึงพื้นที่ของแหล่งโบราณคดีนั้นได้ง่าย โดยหลักของการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีนั้นจะต้องมุ่งถึงความเรียบง่ายชัดเจนและระบุที่ตั้งของอาคารและศาสนสถานอื่นๆภายในได้อย่างชัดเจนโดยการใช้สัญลักษณ์แทนการระบุสิ่งของอาคารหรือพื้นที่เหล่านั้น

จากการดำเนินการสำรวจแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีเสร็จแล้ว ได้ดำเนินการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี จำนวน 5 แห่ง ซึ่งการดำเนินการออกแบบก็มีการปรับปรุงและพัฒนาผ่านกระบวนการสนทนาจนได้ข้อสรุปและนำออกเผยแพร่ซึ่งก็พบว่า ได้ผลเป็นที่น่าพอใจคือประชาชนเข้าใจในผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ได้ดีและสามารถเข้าถึงแหล่งโบราณคดีได้ง่ายอีกทั้งยังสามารถระบุที่ตั้งหรือจุดที่เป็นจุดสำคัญของแหล่งโบราณคดีในชุมชนผ่านแผนผังดังกล่าวได้

Research Title : Design and layout of Buddhist archeological sites in the Dvaravati period in Nakhon Sawan-Uthai Thani province.

Researchers : Phrarajrattanalongkorn Assoc.Prof.Dr.
 Dr.Athithep Phatha
 Assist.Prof.Dr. Sombat Mangmeesuksiri
 Special Assit. Prof. Dr. Atsakorn Ngamchat
 Dr.Santaya Prapararat
 Dr.Thanuncharpa Chaiprapa

Department : Buddhist Faculty Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

Fiscal Year : 2565/2022

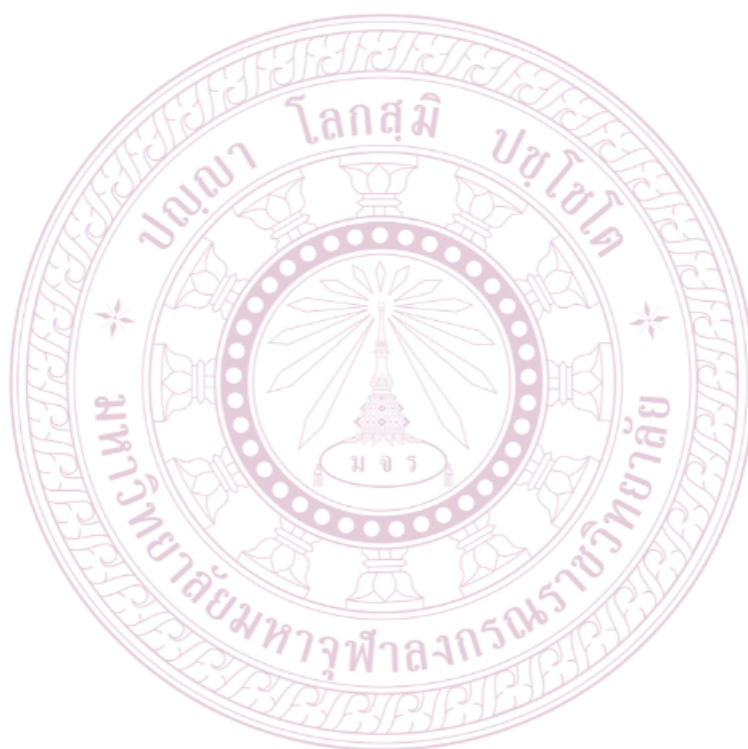
Research Scholarship Sponsor : Mahachulalongkornrajavidyalaya University

ABSTRACT

Research on “The design of environmental planning and archaeological sites in Nong Khai Province” with 3 objectives: (1) to study the concept of environmental and archaeological site design; (2) to develop the design of the Dvaravati Buddhist archaeological site layout in Nakhon Sawan - Uthai Thani . (3) To study the benefits of using the layout of Buddhist archaeological sites in the Dvaravati Period in Nakhon Sawan-Uthai Thani Provinces. This research is a qualitative research using action research as part of the research. Emphasis is placed on analytical studies in both areas and target groups. The research process was organized by extracting lessons learned and integrating data obtained from interviews, observations and joint actions in the study area and target groups using the Deming Cycle Process (PDCA) as a tool. Implementation of participatory action research at all stages.

The survey of Buddhist archaeological sites in the Dvaravati period in Nakhon Sawan-Uthai Thani provinces was completed. has carried out the design of the layout of 5 Buddhist archaeological sites in the Dvaravati period in Nakhon Sawan-Uthai Thani provinces.In which the design process was improved and developed through the process of discussion until it was concluded and published, which it was found

that The results are satisfactory. People understand the map of Buddhist archaeological sites in the Dvaravati period in Nakhon Sawan-Uthai Thani provinces well and can easily access the archaeological sites, and can also identify the location or points that are important points of the archaeological sites in the community through the said map.

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยในครั้งนี้ถือว่าเป็นการวิจัยที่มุ่งสร้างองค์ความรู้ให้เกิดกับผู้ที่มีความสนใจในเรื่องของ”การออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” โดยคณะผู้วิจัยต้องการที่จะทราบถึงความจริงในเรื่องของสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีที่มีอยู่ในพื้นที่ของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ทั้งนี้ก็เพื่อที่จะได้เข้าถึงพื้นที่แหล่งที่ตั้งประวัติความเป็นมารวมถึงแนวทางที่จะกำหนดเป็นกรอบในการออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีต่อไป ซึ่งผลจากการที่คณะผู้วิจัยได้ลงพื้นที่สำรวจและได้ดำเนินการออกแบบผังและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีและได้นำเอาผังดังกล่าวไปใช้ซึ่งก็เป็นผลต่อการที่ประชาชนสามารถเข้าถึงแหล่งโบราณคดีได้ง่ายขึ้น

โดยการศึกษาวิจัยในครั้งนี้คณะผู้วิจัยต้องขอขอบคุณ พระครูสุธีกิตติบัณฑิต, รศ. ดร. ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ได้ให้คำตอบและแนวทางในการทำวิจัยเริ่มต้นตั้งแต่การดำเนินการวิจัยมาตั้งแต่ต้น โดยท่านผู้อำนวยการได้เมตตาเสนอแนะแนวทางในการดำเนินการวิจัยให้เป็นไปตามรูปแบบของการวิจัยของสถาบันและมุมมองในการนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับประเด็นที่ต้องการวิจัยให้มีมุมมองที่กว้างและลึกมากขึ้น ทำให้ผู้วิจัยมีมุมมองในการทำงานวิจัยครั้งนี้ได้ละเอียดมากขึ้น

ขออนุโมทนาขอบคุณคณะผู้วิจัย, ผู้ช่วยนักวิจัยทุกคนที่ได้ร่วมกันลงพื้นที่ศึกษาและนำเอาความรู้มาช่วยถ่ายทอดเกร็ดความรู้อันทรงคุณค่ายิ่ง และแบ่งปันประสบการณ์ที่มีประโยชน์เพื่อช่วยให้งานวิจัยนี้ได้รับการยอมรับมากขึ้น หากประโยชน์อันใดที่งานวิจัยนี้พึงมี ขออนุโมทนาบุญให้กับ บิดา มารดา ครูอุปัชฌาย์อาจารย์ เพื่อนสหธรรมิก และผู้ที่ได้รับประโยชน์จากองค์ความรู้ของงานวิจัยนี้ ขอให้ทุกท่านจงเจริญในธรรมยิ่งๆ ขึ้นไปด้วยเทอญ

พระราชรัตนาลงกรณ์,รศ.ดร.และคณะ

๙ เมษายน ๒๕๖๕

สารบัญ

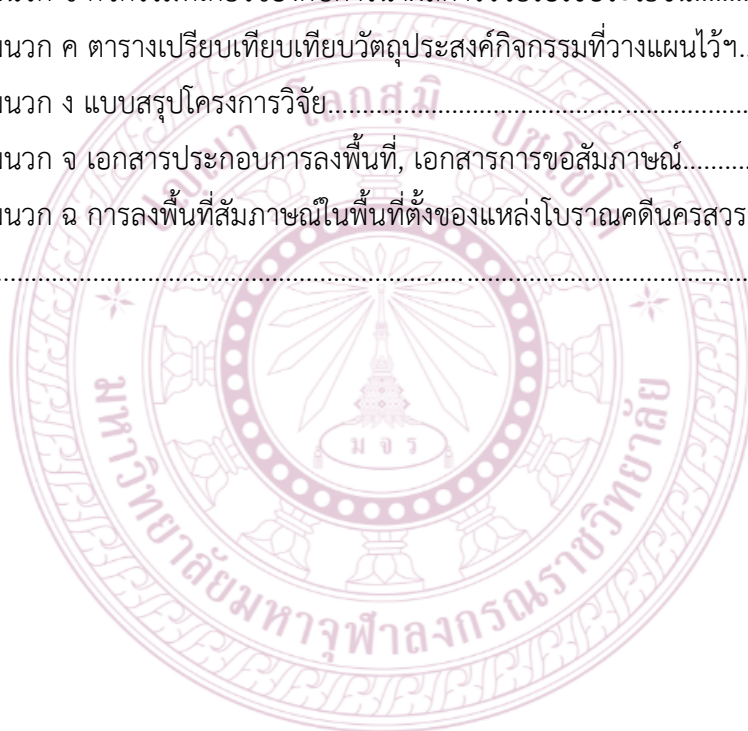
เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ค
กิตติกรรมประกาศ.....	จ
สารบัญ.....	ฉ
สารบัญภาพ.....	ฎ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ.....	ซ
บทที่ ๑ บทนำ.....	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	๑๑
๑.๓ ปัญหาการวิจัย.....	๑๑
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย.....	๑๑
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย.....	๑๓
๑.๖ กรอบแนวคิดการวิจัย.....	๑๔
๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	๑๕
บทที่ ๒ แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๑๖
๒.๑ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการออกแบบ.....	๑๖
๒.๑.๑ ความหมายของการออกแบบ.....	๑๖
๒.๑.๒ ความเป็นมาของการออกแบบ.....	๑๗
๒.๑.๓ ความสำคัญของการออกแบบ.....	๑๘
๒.๑.๔ ประเภทของการออกแบบ.....	๑๙
๒.๑.๕ องค์ประกอบของการออกแบบ.....	๒๑
๒.๑.๖ หลักการออกแบบ.....	๒๔
๒.๑.๗ การประยุกต์ใช้.....	๒๙
๒.๒ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการออกแบบกราฟิก (Graphic Designer).....	๓๐
๒.๒.๑ ความหมายของการออกแบบกราฟิก.....	๓๐
๒.๒.๒ ความสำคัญของการออกแบบกราฟิก.....	๓๑
๒.๒.๓ คุณค่าของงานกราฟิก.....	๓๑
๒.๒.๔ หลักการการออกแบบกราฟิก.....	๓๒

๒.๒.๕ ขบวนการทำงานออกแบบกราฟิก.....	๓๔
๒.๒.๖ พื้นฐานมองงานการออกแบบกราฟิก.....	๓๖
๒.๒.๗ การจัดองค์ประกอบภาพ.....	๔๒
๒.๒.๘ การประยุกต์ใช้.....	๔๘
๒.๓ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับผังเมือง.....	๔๙
๒.๓.๑ ความหมายของเมือง.....	๔๙
๒.๓.๒ วิวัฒนาการของเมือง (Urbanization process).....	๕๐
๒.๓.๓ ความหมายการผังเมือง.....	๕๒
๒.๓.๔ ประโยชน์ของการวางผังเมือง.....	๕๓
๒.๓.๕ การมีส่วนร่วมของประชาชนกับผังเมือง.....	๕๓
๒.๓.๖ ขั้นตอนและวิธีการดำเนินการวางผังเมือง.....	๕๕
๒.๓.๗ การประยุกต์ใช้.....	๕๗
๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืน.....	๕๘
๒.๔.๑ ความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน.....	๕๘
๒.๔.๒ องค์ประกอบของการพัฒนาที่ยั่งยืน.....	๕๘
๒.๔.๓ มาตรการเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน.....	๕๙
๒.๔.๔ การประยุกต์ใช้.....	๖๑
๒.๕ แนวคิดเรื่องการจัดการแหล่งโบราณคดี.....	๖๑
๒.๕.๑ แนวทางการจัดการโบราณสถานในประเทศไทย.....	๖๒
๒.๕.๒ ประเภทของโบราณสถาน.....	๖๒
๒.๕.๓ ประโยชน์ของโบราณสถาน.....	๖๓
๒.๕.๔ การอนุรักษ์โบราณสถาน (Monument Conservation).....	๖๔
๒.๕.๕ แนวทางการดูแลรักษาโบราณสถาน.....	๖๕
๒.๕.๖ แนวทางการพัฒนาสภาพแวดล้อม.....	๖๗
๒.๕.๗ ปัญหาการอนุรักษ์โบราณสถานและสภาพแวดล้อม.....	๖๘
๒.๕.๘ การควบคุมสภาพแวดล้อม.....	๖๘
๒.๕.๙ หน่วยงานที่มีอำนาจหน้าที่ในการจัดการโบราณสถาน.....	๖๙
๒.๕.๑๐ การประยุกต์ใช้.....	๗๐
๒.๖ แนวคิดทฤษฎีการคิดสร้างสรรค์.....	๗๐
๒.๖.๑ ความหมายของการคิดสร้างสรรค์.....	๗๐
๒.๖.๒ กระบวนการของความคิดสร้างสรรค์.....	๗๑

๒.๖.๓ ลักษณะของความคิดสร้างสรรค์.....	๗๒
๒.๖.๔ ประเภทของทฤษฎีความคิดสร้างสรรค์.....	๗๓
๒.๖.๕ แนวคิดของการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์.....	๗๔
๒.๖.๖ การประยุกต์ใช้.....	๗๖
๒.๗ แนวคิดเรื่องวัดและการวางผังวัด.....	๗๗
๒.๗.๑ ความหมายของวัด.....	๗๗
๒.๗.๒ พัฒนาการของการสร้างวัดในพระพุทธศาสนา.....	๗๘
๒.๗.๓ ประเภทของวัด.....	๘๒
๒.๗.๔ ความสำคัญของวัด.....	๘๓
๒.๗.๕ พื้นที่ใช้สอยวัด.....	๘๔
๒.๗.๖ การประยุกต์ใช้.....	๘๖
๒.๘ แนวคิดเรื่องการออกแบบผังแหล่งโบราณคดี.....	๘๖
๒.๘.๑ ความหมายของการออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดี.....	๘๗
๒.๘.๒ หลักการสำคัญของการออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดี.....	๘๗
๒.๘.๓ ประเภท/องค์ประกอบของการออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดี.....	๙๑
๒.๘.๔ กระบวนการของการออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดี.....	๙๒
๒.๘.๕ การประยุกต์ใช้.....	๙๕
๒.๙ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๙๕
บทที่ ๓ วิธีดำเนินการวิจัย.....	๙๙
๓.๑ รูปแบบการวิจัย.....	๙๙
๓.๒ พื้นที่การวิจัย.....	๑๐๑
๓.๓ ประชากร กลุ่มตัวอย่าง ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ.....	๑๐๒
๓.๔ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย.....	๑๐๓
๓.๕ การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	๑๐๕
๓.๖ การวิเคราะห์ข้อมูล.....	๑๐๕
๓.๗ สรุปกระบวนการวิจัย.....	๑๐๖
บทที่ ๔ ผลการวิจัย.....	๑๐๗
๔.๑ ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับสมัยทวารวดีหรืออาณาจักรทวารวดี.....	๑๐๗
๔.๒ ชุมชนโบราณสมัยทวารวดีในภาคกลาง.....	๑๑๐
๔.๒.๑ เมืองนครปฐม.....	๑๑๐
๔.๒.๒ เมืองพงตึก.....	๑๑๒

๔.๒.๓ เมืองคูบัว.....	๑๑๓
๔.๒.๔ เมืองอุททอง.....	๑๑๓
๔.๒.๕ เมืองมโหสถ.....	๑๑๕
๔.๒.๖ เมืองดงละคร.....	๑๑๗
๔.๒.๗ เมืองคูเมือง.....	๑๑๘
๔.๒.๘ เมืองอุตะเภา.....	๑๑๘
๔.๒.๙ เมืองชัยจำปา.....	๑๑๙
๔.๒.๑๐ เมืองศรีเทพ.....	๑๑๙
๔.๒.๑๑ เมืองไพศาล.....	๑๒๒
๔.๓ การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี.....	๑๒๓
๔.๓.๑ การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีกรณีเมืองจันทน์.....	๑๒๓
๔.๓.๒ สถานภาพปัจจุบันและองค์ประกอบของเมืองจันทน์.....	๑๓๓
๔.๓.๓ การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีเมืองจันทน์.....	๑๓๗
๔.๓.๔ การออกแบบผังเส้นทางการเข้าถึงแหล่งโบราณคดีเมืองจันทน์.....	๑๔๔
๔.๓.๕ การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีเมืองโคกไม้เดน.....	๑๔๕
๔.๓.๖ การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีเมืองโคกไม้เดน.....	๑๕๓
๔.๓.๗ การออกแบบผังเส้นทางการเข้าถึงแหล่งโบราณคดี.....	๑๖๑
๔.๓.๘ ประวัติที่ตั้งผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีเมืองดงแม่นางเมือง.....	๑๖๓
๔.๓.๙ การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีเมืองดงแม่นางเมือง.....	๑๖๓
๔.๔ ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับสมัยทวารวดีหรืออาณาจักรทวารวดี.....	๑๗๘
๔.๔.๑ การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีเมืองบึงคอกช้าง.....	๑๖๓
๔.๔.๒ การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีเมืองท่าการัง.....	๑๙๔
๔.๕ การใช้ประโยชน์จากผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี.....	๒๐๑
๔.๕.๑ การใช้ประโยชน์ในด้านการท่องเที่ยว.....	๒๐๒
๔.๕.๒ การใช้ประโยชน์ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในการ ท่องเที่ยวของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี.....	๒๐๕
๔.๕.๓ ประโยชน์การใช้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีด้านการอนุรักษ์.....	๒๐๗
๔.๕.๔ ประโยชน์การใช้ผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในด้านสังคม.....	๒๐๘
๔.๖ องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย.....	๒๐๙
๔.๖.๑ องค์ความรู้เกี่ยวกับข้อมูลความเป็นมาของพื้นที่.....	๒๑๐
๔.๖.๒ องค์ความรู้เกี่ยวกับสภาพความเป็นจริงและปัญหาของแหล่งโบราณคดี.....	๒๑๑

๔.๖.๓ องค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดทำผัง.....	๒๑๒
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัย อภิปรายผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ.....	๒๑๓
๕.๑ สรุปผลการวิจัย.....	๒๑๓
๕.๒ อภิปรายผลการวิจัย.....	๒๑๕
๕.๓ ข้อเสนอแนะ.....	๒๑๗
บรรณานุกรม.....	๒๑๙
ภาคผนวก.....	๒๒๓
ภาคผนวก ก บทความวิจัย.....	๒๒๔
ภาคผนวก ข กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์.....	๒๔๑
ภาคผนวก ค ตารางเปรียบเทียบเทียบวัดประสคักกิจกรรมที่วางแผนไว้.....	๒๔๓
ภาคผนวก ง แบบสรุปโครงการวิจัย.....	๒๔๕
ภาคผนวก จ เอกสารประกอบการลงพื้นที่, เอกสารการขอสัมภาษณ์.....	๒๕๕
ภาคผนวก ฉ การลงพื้นที่สัมภาษณ์ในพื้นที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีนครสวรรค์-อุทัยธานี....	๒๖๕
ประวัตินักวิจัย.....	๒๗๓

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
๑.๑ กรอบแนวคิดการวิจัย (Theoretical Framework).....	๑๔
๒.๑ ขบวนการทำงานออกแบบกราฟิก.....	๓๔
๒.๒ ภาษาภาพ.....	๓๗
๒.๓ การออกแบบและการสื่อความหมาย.....	๓๘
๒.๔ จุด.....	๓๙
๒.๕ คุณสมบัติของจุด.....	๓๙
๒.๖ เส้น.....	๔๐
๒.๗ วงกลม.....	๔๑
๒.๘ สีเหลี่ยม.....	๔๑
๒.๙ สามเหลี่ยม.....	๔๑
๒.๑๐ หกเหลี่ยม.....	๔๒
๒.๑๑ รูปร่างธรรมชาติ.....	๔๒
๒.๑๒ สร้างความใกล้ชิดให้กับองค์ประกอบ.....	๔๓
๒.๑๓ วางตำแหน่งจุดสนใจในงาน.....	๔๔
๒.๑๔ สมดุลในงานออกแบบ.....	๔๗
๒.๑๕ ระดับของความคิดสร้างสรรค์.....	๗๒
๔.๑ แสดงลักษณะและขนาดของเมืองจากภาพ.....	๑๒๔
๔.๒ แสดงภาพถ่ายทางอากาศของเมืองจันทน์.....	๑๒๕
๔.๓ แสดงรูปร่างลักษณะและวิถีชีวิตของชาวเมืองจันทน์โบราณ.....	๑๒๕
๔.๔ แสดงตัวเมืองของเมืองจันทน์จากภาพถ่ายทางอากาศ.....	๑๓๔
๔.๕ แสดงภาพการจัดวางแสดงเรื่องราวต่าง ๆ ในพิพิธภัณฑ์จันทน์.....	๑๓๖
๔.๖ แสดงภาพถ่ายทางอากาศของเมืองโบราณจันทน์.....	๑๓๘
๔.๗ แสดงพื้นที่ใช้สอยนอกเมืองจันทน์.....	๑๓๙
๔.๘ แสดงพื้นที่ของเมืองจันทน์โดยภาพรวม.....	๑๔๐
๔.๙ แสดงแผนผังเส้นทางการเดินทางไปที่เมืองจันทน์.....	๑๔๕
๔.๑๐ แสดงแหล่งโบราณคดียุคก่อนประวัติศาสตร์เมืองเขาค้อพลับกับเมืองโคกไม้เดน.....	๑๔๙

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
๔.๑๑ แสดงแผนที่ของเมืองโคกไม้เดน แนวนอน.....	๑๕๐
๔.๑๒ แสดงแผนที่ของเมืองโคกไม้เดน แนวตั้ง.....	๑๕๐
๔.๑๓ แสดงตัวเมืองโคกไม้เดนจากภาพถ่ายทางอากาศ.....	๑๕๑
๔.๑๔ แสดงตัวเมืองโคกไม้เดนด้านทิศตะวันตก.....	๑๕๑
๔.๑๕ แสดงตัวเมืองโคกไม้เดนกับภูเขาศักดิ์สิทธิ์ (เขาไม้เดน).....	๑๕๒
๔.๑๖ แสดงภาพของภูเขาพระยาช้างฉัททันต์.....	๑๕๗
๔.๑๗ แสดงภาพตัดสายเส้นพื้นที่เมืองในพื้นที่ราบลุ่ม.....	๑๕๘
๔.๑๘ แสดงผังเชิงภูมิสถาปัตยกรรมของเมืองโบราณโคกไม้เดน.....	๑๕๘
๔.๑๙ แสดงผังเชิงพื้นที่ของเมืองโบราณโคกไม้เดน.....	๑๕๙
๔.๒๐ แสดงพื้นที่ของตัวเมืองโคกไม้เดนที่ตอนนี้งดงาม.....	๑๖๐
๔.๒๑ แสดงผังแสดงเส้นทางการเข้าถึงพื้นที่เมืองโบราณโคกไม้เดน.....	๑๖๒
๔.๒๒ แสดงผังแสดงเส้นทางการเข้าถึงพื้นที่เมืองโบราณโคกไม้เดนในส่วนรายละเอียด.....	๑๖๒
๔.๒๓ แสดงขนาดและลักษณะของตัวเมืองดงแม่นางเมือง.....	๑๖๖
๔.๒๔ แสดงภาพพระพิมพ์สมัยทวารวดีที่เมืองดงแม่นางเมือง.....	๑๗๐
๔.๒๕ แสดงพระพุทธรูปอิทธิพลของขอมและศิลปะการลงพื้นที่สำรวจของนักวิจัย.....	๑๗๐
๔.๒๖ แสดงจุดที่ตั้งและการค้นพบศิลาจารึกดงแม่นางเมือง.....	๑๗๒
๔.๒๗ แสดงการลงพื้นที่สำรวจและพบเศษโบราณวัตถุจำนวนมาก.....	๑๗๓
๔.๒๘ แสดงตัวเมืองและที่ตั้งของเมืองโบราณดงแม่นางเมือง.....	๑๗๔
๔.๒๙ แสดงผังเชิงพื้นที่ของเมืองโบราณดงแม่นางเมือง.....	๑๗๕
๔.๓๐ แสดงผังเชิงพื้นที่ของเมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.....	๑๗๖
๔.๓๑ แสดงผังเส้นทางการเดินทางเข้าสู่เมืองดงแม่นางเมือง.....	๑๗๗
๔.๓๒ แสดงแท่นหินบด หรือเสาเสมาของทวารวดีที่เมืองบึงคอกช้าง.....	๑๘๑
๔.๓๓ แสดงระฆังหินของทวารวดีที่เมืองบึงคอกช้าง.....	๑๘๑
๔.๓๔ แสดงจารึก เมืองบึงคอกช้าง และการขยายตัวอักษร.....	๑๘๒
๔.๓๕ แสดงสภาพภูมิลักษณะของตัวเมืองและที่ตั้งของเมืองโบราณบึงคอกช้าง.....	๑๘๙
๔.๓๖ แสดงลักษณะของตัวเมืองบึงคอกช้างแบบที่ ๑.....	๑๙๑
๔.๓๗ แสดงลักษณะของตัวเมืองบึงคอกช้างแบบที่ ๒.....	๑๙๑

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
๔.๓๘ แสดงโบราณสถานประเทสฎภายในตัวเมืองบึงคอกช้าง.....	๑๙๒
๔.๓๙ แสดงผังเชิงพื้นที่ของเมืองบึงคอกช้าง.....	๑๙๓
๔.๔๐ แสดงเส้นทางการเดินทางไปเมืองโบราณบึงคอกช้าง.....	๑๙๔
๔.๔๑ แสดงระฆังหินด้านหน้าเมืองท่าการุ้ง.....	๑๙๕
๔.๔๒ แสดงรูปร่างของเมืองท่าการุ้ง.....	๑๙๘
๔.๔๓ แสดงผังเชิงพื้นที่ของเมืองท่าการุ้ง.....	๑๙๙
๔.๔๔ แสดงผังเชิงพื้นที่ของเมืองท่าการุ้งตามข้อสันนิษฐาน.....	๒๐๐
๔.๔๕ แสดงผังเส้นทางการเดินทางสู่เมืองท่าการุ้ง.....	๒๐๑
๔.๔๖ แสดงภาพเปรียบเทียบเมืองโคกไม้เดนก่อนทำผังและหลังจากทำผังแล้ว.....	๒๐๙
๔.๔๗ แสดงสภาพเมืองดงแมนางเมืองก่อนและหลังการทำผัง.....	๒๑๒

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

อักษรย่อในรายงานการวิจัยนี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ โดยได้กล่าวถึงที่มา เล่ม / ข้อ / หน้า ตามลำดับ เช่น ที.ม. (ไทย) ๑๐ / ๒๐๕ / ๑๕๒ = ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่มที่ ๑๐ ข้อ ๒๐๕ หน้า ๑๕๒

ส่วนคัมภีร์อรรถกถา จะแจ้งที่มา เล่ม / หน้า เช่น ขุ.ขุ.อ. (ไทย) ๑ / ๓๐๑ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย หมายถึง ขุททกนิกาย ปรมัตถโชติกา ขุททกปาฐอรรถกถา (ภาษาไทย) เล่ม ๑ หน้า ๓๐๑ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.มหา.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาบาลี)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาจุคคปาตี	(ภาษาบาลี)
ที.ปา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกาวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปิณณาสก	(ภาษาไทย)
ม.มู.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปิณณาสก	(ภาษาไทย)
ม.อุ.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริปิณณาสกปาตี	(ภาษาบาลี)
ส.นิ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ข.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ส.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
อง.ทุก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทุก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทุกนิบาตปาตี	(ภาษาบาลี)
อง.เอกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ติก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ติกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาตปาตี	(ภาษาบาลี)
อง.ปัญจก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ปัญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทสก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.จู.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จูฬนิตเทสปาตี	(ภาษาบาลี)

ช.จุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จุฬินเทส	(ภาษาไทย)
ช.อุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อุทาน	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภ.สจ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ธรรมสังคณี		(ภาษาไทย)
อภ.วิ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์		(ภาษาไทย)
อภ.วิ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์		(ภาษาไทย)
อภ.ก.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	กถาวัตถุ		(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ช.อุ.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ปรมัตถทีปนี	อุทานอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ส.ส.อ.	(ไทย)	=	สังยุตตนิกาย	สารัตถปกาสินี	สคาถวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

อภ.ปญจ.อ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ปัญจปกรณ	อรรถกถา	(ภาษาไทย)
-----------	-------	---	-------------	----------	---------	-----------

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ประเทศไทยเป็นประเทศหนึ่งในกลุ่มประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีพัฒนาการในเรื่องของการก่อตั้งอาณาจักรและพัฒนาในเรื่องของการติดต่อค้าขายและเจริญสัมพันธ์ไมตรีกับต่างประเทศ และได้รับเอากระแสของศาสนาจากแหล่งอารยธรรมที่สำคัญของโลก คือ อินเดียมาเป็นศาสนาของตนและได้พัฒนาพื้นที่อาณาจักรของตนให้มีความเจริญรุ่งเรืองเทียบเท่าอารยประเทศมาเป็นระยะเวลานาน โดยอาณาจักรแรกเริ่มในประเทศไทยนั้นได้ก่อตัวมาพร้อม ๆ กับการเปิดรับอารยธรรมจากภายนอกที่ได้เข้ามามีอิทธิพลและวางรากฐานให้กับตัวเมืองและประชาชนในอาณาจักรนั้นมาโดยตลอด ซึ่งตามหลักฐานที่ได้จากแหล่งโบราณคดีในประเทศไทยพบว่าอาณาจักรในยุคแรกๆที่ปรากฏตัวในประวัติศาสตร์สมัยโบราณของไทยก็คือ อาณาจักรสุวรรณภูมิ โดยนักประวัติศาสตร์และโบราณคดีเชื่อว่าดินแดนไทยได้รับกระแสทางด้านศาสนาจากอินเดียยุคแรกก็คือสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชราว พ.ศ. ๒๓๖-๓๖๐ ซึ่งนักประวัติศาสตร์ไทยเชื่อว่าเป็นยุคที่พระเจ้าอโศกมหาราชได้ส่งสมณทูต คือพระโสณะ พระอุตตระและคณะเป็นผู้นำพระพุทธศาสนาเข้ามาเผยแผ่^๑ โดยนำมาทางเรือขึ้นฝั่งที่เมืองนครชัยศรีหรือสุโขทัยในปัจจุบันที่เรียกว่าสุวรรณภูมิ หรือแหลมอินโดจีน (อินเดีย+จีน) ซึ่งสมัยนั้นมีพ่อค้าวานิชชาวอินเดียได้มาค้าขายกับรัฐต่าง ๆ ในคาบสมุทรอินโดจีนผ่านทางเรือโดยพระพุทธศาสนาที่เข้ามาสู่ดินแดนสุวรรณภูมินั้นจัดว่าเป็นพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทตามแบบของเถรวาทดั้งเดิมที่สืบทอดกันมาตั้งแต่สมัยของพระมหากัสสปเถระทำการสังคายนาครั้งที่ ๑ โดยคำว่า สุวรรณภูมิ แปลว่า ดินแดนแห่งทองคำ หมายถึงดินแดนที่มีความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งคำนี้มีปรากฏในคัมภีร์ชาดก เช่น มหาชนกชาดก กล่าวถึงพระมหาชนกเดินทางมาค้าขายที่สุวรรณภูมิ^๒

อาณาจักรสุวรรณภูมิได้มีความเจริญรุ่งเรืองมาโดยลำดับและต่อมาเมื่อบ้านเมืองได้ขยายตัวจากชุมชนชายฝั่งทะเลเดิม ได้แก่ สุโขทัย คูบัว (กำแพงเพชร) กำแพงเพชร ตามพรลิงค์ (นครศรีธรรมราช) ฯลฯ ก็ได้ขยายตัวเข้าไปสู่ชุมชนในดินแดนตอนในของผืนแผ่นดิน ได้แก่ หริภุญไชย (ลำพูน) ศรีเทพ (เพชรบูรณ์) ฯลฯ ซึ่งดินแดนสุวรรณภูมิหรือแหลมอินโดจีนแห่งนี้ เมื่อมีชนชาติหลายกลุ่มมาตั้งถิ่นฐานอยู่ครั้งเมื่อมีการรวบรวมชนชาติของตนเองขึ้น จึงได้มีการจัดตั้งชุมชนเมืองและอาณาจักรขึ้นต่อมาได้มีการอพยพเคลื่อนย้ายผู้คนเข้ามายึดครองพื้นที่ต่าง ๆ โดยอาศัยลุ่มแม่น้ำ

^๑ พระพุทธโฆษาจารย์, (๒๕๕๖), หน้า ๕๑.

^๒ ชู.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๙๘-๙๙.

สำคัญของแต่ละพื้นที่เป็นหลักในการสร้างบ้านแปงเมืองและดำรงชีวิตอยู่ เช่น ลุ่มแม่น้ำโขง ลุ่มแม่น้ำอิรวดี แม่น้ำสาละวิน แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำแคว เป็นต้น

ต่อมาอาณาจักรที่เกิดขึ้นเหล่านี้ได้มีการติดต่อสัมพันธ์ต่อกันและบางครั้งก็ขยายอาณาเขตเข้าแย่งพื้นที่ซึ่งกันและกัน ทำให้อาณาจักรบางแห่งได้สูญหายจากการล่มสลายที่เกิดจากสงครามและภัยธรรมชาติ พร้อมกับเกิดอาณาจักรขึ้นใหม่หลายแห่ง ต่อมาก็ได้มีรัฐอีกรัฐหนึ่งเกิดขึ้นมาภายหลังจากการล่มสลายของอาณาจักรสุวรรณภูมิ โดยรัฐทวารวดีนั้นได้พัฒนามาจากรัฐสุวรรณภูมิเดิมที่มีตัวตนมาก่อนทวารวดีในราวพุทธศตวรรษที่ ๒ แล้วได้ก่อตัวเป็นรัฐทวารวดีเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๖-๑๒

โดยเรื่องราวของทวารวดีปรากฏอยู่ในบันทึกการเดินทางของหลวงจีนฮั่นจิง ที่เรียกชื่อในบันทึกว่า “โก-โล-โป-ตี้” ตั้งอยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และอาจมีศูนย์กลางอยู่ที่จังหวัดนครปฐม เพราะพบเหรียญที่สุโขทัยมีจารึกภาษาสันสกฤตว่า “ศรีทวารวดีศวรปุณย” แปลว่า “การบุญของผู้ใหญ่ศรีทวารวดี” ในการขุดค้นทางโบราณคดีที่เมืองนครชัยศรี (นครปฐม) ได้พบหลักฐานสมัยทวารวดีจำนวนมาก เช่น ธรรมจักรศิลา พระพุทธรูปศิลาขนาดใหญ่ประทับนั่งห้อยพระบาทปางแสดงธรรมรวมถึงโบราณสถานขนาดใหญ่ ซึ่งนักวิชาการเชื่อว่าสมัยทวารวดีนี้มีศูนย์กลางอยู่ที่ลุ่มปากแม่น้ำ และบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา โดยศูนย์กลางนั้นเชื่อว่าอยู่ที่เมืองนครปฐม ราชบุรี กาญจนบุรี และนครสวรรค์ รวมถึงปราจีนบุรี แต่จากการศึกษาจะพบว่าร่องรอยของทวารวดีนั้นมีอยู่ทั่วทุกภาคของประเทศไทย

กล่าวเฉพาะพื้นที่ที่ถือว่าเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรทวารวดีในภาคกลางของไทยนั้น นอกจากเราจะเชื่อกันว่าอาณาจักรทวารวดีนี้มีศูนย์กลางอยู่ที่จังหวัดนครปฐมแล้วยังจะพบว่ามีพื้นที่อื่นในส่วนของภาคกลางตอนบนในจังหวัดอื่น ๆ อีกหลายที่ในจังหวัด ได้แก่

(๑) จังหวัดนครสวรรค์ พบว่านครสวรรค์เป็นจังหวัดหนึ่งที่คนพบเมืองโบราณสมัยทวารวดี โดยจังหวัดนครสวรรค์นั้นหากพิจารณายุคสมัยก่อนประวัติศาสตร์ จะพบว่าพัฒนาการของเมืองนครสวรรค์ เริ่มเมื่อประมาณ ๓,๐๐๐ ปีมาแล้ว จากชุมชนเกษตรกรรมขั้นต้นในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งมีลักษณะเป็นสังคมหมู่บ้านขนาดเล็ก ทำการเพาะปลูก ล่าสัตว์ รู้จักการทำเครื่องปั้นดินเผาและทำขวานหินขัด หลังจากนั้นจึงพัฒนาขึ้นมาเป็นชุมชนที่ใช้โลหะ คือ สำริดและเหล็ก ทำเครื่องมือเครื่องใช้ มีการทำลูกปัดหิน บางแห่งพบเวดินเผา แสดงว่ามีการทอผ้า สังคมเริ่มขยายตัวเป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่และซับซ้อนขึ้น อาจมีการแบ่งงานกันทำตามเพศและวัย เริ่มมีความเชื่อเพราะบางแหล่งพบภาชนะดินเผารูปาวัว ตุ๊กตาดินเผา ชุมชนก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายเหล่านี้มักอยู่ในเขตที่ดอน ใกล้แหล่งที่มีน้ำซึม น้ำซับ ที่เรียกว่า พุ หรือ ซับ ในบริเวณที่ไม่ไกลจากแหล่งแร่เหล็กและทองแดง เช่น บ้านพุขม้น บ้านพุช้างลี้ บ้านใหม่ชัยมงคล บ้านจันเสน ในอำเภอดาคลี บ้านพุนิมิต บ้านซับตะเคียน ในอำเภอดงพิกุล ฯลฯ ชุมชนเหล่านี้มิได้อยู่อย่างโดดเดี่ยว แต่มีการติดต่อและสร้างเครือข่ายถึงกัน รวมทั้งมีความสัมพันธ์กับชุมชนที่อยู่แถวชายฝั่งทะเลด้วย ดังจะเห็นได้

จากรูปแบบในการฝังศพ ภาชนะดินเผา เครื่องประดับที่ทำจากเปลือกหอยทะเล และเครื่องมือสำริด และเหล็กที่คล้ายคลึงกัน นอกจากนี้บรรดาเครื่องประดับที่ทำจากหินมีค่า เช่น คาร์เนเลียน อะเกต และลูกปัดแก้ว ที่พบมากในยุคโลหะตลอดปลายของชุมชนเหล่านี้ ยังชี้ให้เห็นถึงการติดต่อและรับวัฒนธรรมอินเดียเข้ามาผสมผสานกับวัฒนธรรมพื้นเมือง ก่อนที่จะพัฒนาขึ้นเป็นชุมชนที่มีรูปแบบ ผังเมืองที่ชัดเจนในสมัยประวัติศาสตร์

เมืองจันเสน สำหรับเมืองจันเสน ตั้งอยู่ที่หมู่ ๒ ตำบลจันเสน อำเภอตาคลี ชาวบ้านเรียกว่า “โคกจันเสน” นายนิจ หิญาชีระนันท์ แห่งสำนักผังเมือง เป็นผู้พบเมืองโบราณแห่งนี้ จากภาพถ่ายทางอากาศแล้วเดินทาง ไปสำรวจ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๙ ลักษณะของเมือง เป็นเมืองรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มุมมนทั้งสี่มุมเกือบกลม ภายในเมืองเป็นเนินดินสูง มีคูเมืองกว้างประมาณ ๒๐-๓๑ เมตร ล้อมรอบ แต่ไม่มีคันดิน ตัวเมืองมีขนาด ๗๐๐x๘๐๐ เมตร คิดเป็นเนื้อที่ ๓๐๐ ไร่เศษ นอกคูเมืองด้านทิศตะวันออกมีสระหรือบึงขนาดใหญ่ รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด ๑๗๐x๒๔๐ เมตร เรียกว่า “บึงจันเสน”

กรมศิลปากรได้ทำการสำรวจเมืองนี้ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๙-๒๕๑๐ ครั้งหนึ่ง และใน พ.ศ. ๒๕๑๑-๒๕๑๒ ก็ได้ดำเนินการขุดค้นทางโบราณคดีที่เมืองจันเสนนี้ร่วมกับมหาวิทยาลัยเพนซิลวาเนีย ประเทศสหรัฐอเมริกา โดยใช้เทคนิคโบราณคดีสมัยใหม่ การสำรวจและขุดค้นครั้งนี้ไม่พบโบราณสถานที่ก่อสร้างด้วยอิฐเลย แต่พบโบราณวัตถุต่าง ๆ จำนวนมากในชั้นดินระยะต่าง ๆ ที่สำคัญ ได้แก่ โครงกระดูกมนุษย์ เครื่องปั้นดินเผา ทรายประทับดินเผา ที่ประทับตราดินเผา ตุ๊กตาดินเผารูปเด็ก รูปคนงูสิง ก้อนดินเผารูปคชลักษณ์ ตะคันดินเผา ตะเกียงโรมัน และแวดินเผา เป็นต้น เมื่อใช้เทคนิคโบราณคดีสมัยใหม่ ทำให้ทราบว่า เนินดินแห่งนี้มีคนเข้ามาอาศัยอยู่ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคโลหะ (พุทธศตวรรษที่ ๔) ติดต่อกันเรื่อยมาจนกระทั่งถึงสมัยประวัติศาสตร์ ยุคทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๔) จึงได้ร้างไปในพุทธศตวรรษที่ ๑๖ โดยมีพัฒนาการมาเป็น ๖ ระยะ ตามการกำหนดอายุสิ่งของที่พบในชั้นดินระยะต่าง ๆ

จันเสนระยะที่ ๑-๖

ระยะที่ ๑ พ.ศ. ๓๔๔-๕๔๓ ยุคโลหะ เป็นหมู่บ้านกสิกรรมขนาดเล็ก ใช้สำริดเหล็กและทำเครื่องปั้นดินเผาแบบต่าง ๆ มีการฝังศพ

ระยะที่ ๒ พ.ศ. ๕๔๓-๗๙๓ สมัยรับอิทธิพลอินเดียยุคต้น ยังเป็นหมู่บ้านขนาดเล็ก มีเครื่องปั้นดินเผาลายอินเดีย เริ่มนับถือพุทธศาสนา เพราะพบหิ้งาข้างที่มีสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนาแบบอมราวดี มีการเผาศพ

ระยะที่ ๓ พ.ศ. ๗๙๓-๙๙๓ สมัยพูนั่นตอนต้น เป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่ขึ้น เริ่มติดต่อกับส่วนอื่น ๆ แถบเอเชียอาคเนย์ ของที่พบ เช่น กระดิ่ง สำริด ต่างหูรูปหว่างตึก ฯลฯ คล้ายกับที่ออกแก้วและอุทอง และยังพบเครื่องปั้นดินเผาเคลือบรุ้งแรก

ระยะที่ ๔ พ.ศ. ๙๙๓-๑๑๔๓ สมัยพูนั่นตอนปลาย เป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่ สิ่งของยังคงเหมือนกับที่ออกแก้วในสมัยต่อมา เครื่องปั้นดินเผามีแบบแปลก ๆ มากมายและมีจำนวนมาก

ระยะที่ ๕ พ.ศ. ๑๑๔๓-๑๓๔๓ สมัยทวารวดี เป็นระยะที่เจริญสูงสุด จันเสกกลายเป็นเมือง มีประชาชนจำนวนมาก มีการขุดคูน้ำรอบเมืองเพื่อป้องกันศัตรู และขุดบึงนอกคูเมืองด้านตะวันออก เพื่อจ่ายน้ำเข้าเมือง พบโบราณวัตถุสมัยทวารวดีจำนวนมาก ภาชนะดินเผาสมัยนี้ มีลักษณะคล้ายกับเครื่องปั้นดินเผาที่สมโบร์ ไพรกุก แคว้นอีสานปุระ

ระยะที่ ๖ พ.ศ. ๑๓๔๓-๑๕๙๓ สมัยทวารวดีตอนปลาย ตัวเมืองหมดความสำคัญ มีประชากรน้อย พบโบราณวัตถุน้อยลง เครื่องปั้นดินเผามีลักษณะเหมือนกับที่พิมาย

เมืองบน-โคกไม้เดน เป็นอีกเมืองหนึ่งที่มีการดำเนินการทางโบราณคดี โดยกรมศิลปากร ทำให้ทราบว่าเป็นเมืองโบราณสมัยทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๓ เมืองนี้ตั้งอยู่ที่ตำบลท่าน้ำอ้อย อำเภอยะหริ่ง ด้านตะวันตกติดกับแม่น้ำเจ้าพระยา ลักษณะของเมือง มีกำแพงดินหรือคันดิน ๒ ชั้น กำแพงชั้นในล้อมพื้นที่วงกลมมีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๒๐๐ เมตร กำแพงชั้นนอกล้อมพื้นที่รูปรียาวประมาณ ๓,๐๐๐ เมตร กำแพงชั้นในส่วนใหญ่ยังคง สภาพเดิม ส่วนกำแพงชั้นนอกหมดสภาพเป็นช่วง ๆ โดยเฉพาะด้านตะวันออก ซึ่งมีถนนสายเอเชียตัดทับลงไปบนกำแพงดิน และด้านเหนือมีถนนลูกรังแยกจากสายเอเชียไปยังด้านตะวันตก คันดินที่เหลืออยู่สูงประมาณ ๒-๓ เมตร คันดินทั้ง ๒ ชั้นต่างมีคูเมืองกว้างประมาณ ๑๐-๑๕ เมตรล้อมรอบ กรมศิลปากรได้ดำเนินการสำรวจและขุดแต่งโบราณสถานวัดโคกไม้เดน เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๗ จำนวน ๑๖ แห่ง ลักษณะเป็นเนินดินที่พบบนพื้นราบ และบนภูเขาหลายลูก เช่น เขาไม้เดน เขาหัวพระ เขาลั่นทม ซึ่งอยู่นอกกำแพงดินชั้นนอกของเมือง บนด้านตะวันออก โบราณสถานเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นสลุบเจดีย์รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ที่สำคัญได้แก่ เจดีย์หมายเลข ๑ หมายเลข ๒ และหมายเลข ๓ ซึ่งในปัจจุบันยังคงเหลือให้เห็นซากอิฐบริเวณฐานเจดีย์ ส่วนเจดีย์หมายเลข ๔ ที่อยู่บนเขาหัวพระนั้น ได้มีการบูรณะและสร้างเจดีย์ชั้นนอกครอบเจดีย์องค์เก่าไว้ ซึ่งทำให้เห็นได้ชัดเจนในระยะไกล

เจดีย์หมายเลข ๑ และเจดีย์หมายเลข ๒ มีลักษณะเดียวกันกับเจดีย์จุลประโทนที่จังหวัดนครปฐม คือ เป็นเจดีย์รูปสี่เหลี่ยม มีบันไดขึ้นทั้งสี่ด้านไปสู่ลานประทักษิณ ส่วนฐานนั้นย่อเก็จ และมีภาพปูนปั้นรูปสัตว์ในหิมพานต์ และภาพเล่าเรื่องชาดกในพุทธศาสนาประดับที่ฐานลานประทักษิณ ส่วนเจดีย์หมายเลข ๓ ที่ต่างออกไป คือ ไม่มีลานประทักษิณและบันได มีแต่ฐานย่อเก็จ และประดับที่ฐานด้วยภาพปูนปั้นเล่าเรื่องในพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน

สำหรับโบราณวัตถุที่ได้จากการขุดแต่งโบราณสถานได้แก่ รูปปูนปั้นนูนต่ำประดับสลุบเจดีย์เป็นรูปบุคคล รูปสัตว์ ขวานหิน โลหะทรงกลมทำด้วยสำริดและชิน พระพิมพ์ดินเผาสมัยทวารวดี ส่วนภายในเมืองได้พบคอตเทียงโรมันทำด้วยดินเผา และเศษภาชนะดินเผากระจัดกระจายอยู่ทั่วไปบนผิวดิน

เมืองทัพชุมพล ตั้งอยู่ที่หมู่ ๑ บ้านทัพชุมพล ตำบลหนองกรด อำเภอเมืองนครสวรรค์ ลักษณะเป็นเมือง ๒ ชั้น รูปวงกลม มีคูน้ำคันดินล้อมรอบทั้ง ๒ ชั้น เมืองชั้นใน มีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๒๕๐ เมตร ขนาดพื้นที่ประมาณ ๓๐ ไร่ คูน้ำมีขนาดกว้าง ๘ เมตร ส่วนใหญ่หมดสภาพ บางส่วนมีน้ำขัง ลักษณะเป็นหนองน้ำธรรมชาติ เรียกว่า “หนองสนนชัย” หรือ “หนองทนนชัย” ซึ่งชาวบ้านได้อาศัยน้ำในหนองนี้ทำการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ คันดินมีขนาดกว้าง ๒ เมตร สูงครึ่งเมตร บางส่วนยังอยู่ในสภาพสมบูรณ์ กรมศิลปากรเคยมาสำรวจเมืองโบราณแห่งนี้แล้ว พบว่าเป็นเมืองร้าง สมัยทวารวดี บริเวณเนินดินภายในเมืองมีสภาพเป็นป่ารก มีต้นไม้ขึ้นหนาแน่นและมีร่องรอยการขุดค้นโบราณวัตถุ

โบราณวัตถุที่ขุดพบได้แก่ พระพิมพ์ดินเผา และสลุบดินเผาจำนวนมาก บางองค์มีจารึกด้วยตัวอักษรแบบอินเดียตอนใต้ เป็นภาษามอญและภาษาบาลี เป็นคาถา “เย ธมมา” ซึ่งสามารถกำหนดอายุจากตัวอักษรได้ว่าอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๓ นอกจากนี้ยังพบเศษภาชนะดินเผาซึ่งมีลายขูดขีดกระจายอยู่ทั่วไปบนผิวดิน

เมืองดงแม่นางเมือง เป็นเมืองสำคัญอีกเมืองหนึ่ง ที่มีพัฒนาการต่อเนื่องมาในสมัยทวารวดี ตอนปลาย ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๘ ก่อนจะคลี่คลายเข้าสู่สมัยสุโขทัย เมืองนี้ตั้งอยู่ที่ตำบลเจริญผล อำเภอบรรพตพิสัย โดยลักษณะของเมือง เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ลบมุม มีเส้นผ่าศูนย์กลางขนาด ๕๐๐x๖๐๐ เมตร มีคูและคันดิน ๒ ชั้น เช่นเดียวกับเมืองบัน ภายในเมืองมีสระที่ขุดขึ้นในสมัยโบราณหลายแห่ง ทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่ กรมศิลปากรได้ดำเนินการขุดค้นเมืองโบราณแห่งนี้ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๙ ได้พบผังเมือง ๒ ชั้น ดังกล่าว ตลอดจนโบราณสถานและโบราณวัตถุสมัยทวารวดี เป็นจำนวนมาก เช่น พระพุทธรูปทำด้วยสำริด และหินทราย พระพิมพ์ดินเผา ลวดลายปูนปั้นประดับโบราณสถาน เครื่องประดับแขน โครงกระดูก ฯลฯ และที่สำคัญ คือ ได้พบศิลาจารึกทำด้วยหินชนวน สีเขียวสูง ๑๗๕ ซม. กว้าง ๓๗ ซม. หนา ๒๒ ซม. ปักจมอยู่บนโคกโบราณสถาน (คือจารึกหลักที่ ๓๕) จารึกด้วยตัวอักษรอินเดียกลายรุ่นที่ ๒ ด้านหน้าเป็นภาษามคร ด้านหลังเป็นภาษาขอม จารึกนี้มีความสำคัญมาก เพราะนอกจากจะระบุชื่อเมืองนี้ว่า “ธานยปุระ” แล้ว ยังได้กล่าวถึงศักราช ๑๐๘๙ (พ.ศ. ๑๗๑๐) ทำให้ทราบอายุของเมืองนี้ ซึ่งต่างกับจารึกสมัยทวารวดีอื่น ๆ ที่มักไม่มีศักราชกำกับ ทำให้ต้องอาศัยรูปแบบทางศิลปกรรมมาตัดสิน

เมืองดงแม่นางเมือง เป็นพัฒนาการขั้นสุดท้ายของชุมชนโบราณสมัยทวารวดีก่อนที่จะขยายตัวเข้าสู่สมัยสุโขทัย ปัจจุบันภายในเมืองโบราณมีราษฎรเข้าไปใช้พื้นที่ในการทำนาและปลูกพืชไร่ ทำให้มีการไถคราดไปบนฐานของซากโบราณสถานหลายแห่ง และมีผลให้ได้พบโบราณวัตถุ เช่น พระพิมพ์ดินเผา พระพุทธรูปหิน เป็นครั้งคราว อย่างไรก็ตามสภาพของคันดิน และคูน้ำก็ยังปรากฏให้เห็นบ้างในบางแห่ง คันดินที่เหลืออยู่สูงประมาณ ๐.๘-๑ เมตร ส่วนคูน้ำกว้าง ๖-๘ เมตร และมีน้ำขังบางส่วน นอกจากนี้ในบริเวณเมืองชั้นนอกยังพบซากฐานโบราณสถานและสระน้ำโบราณด้วย ล่าสุดมี

การขุดค้นพบแหล่งโบราณคดีเมืองดอนคา เขาตื๋อคลี แหล่งโบราณคดีบ้านไร่ประชาสรรค์ ต.โพธิ์ประสาธ อำเภอฟะนัง

(๒) จังหวัดอุทัยธานี สำหรับจังหวัดอุทัยธานีถือว่าเป็นอีกเมืองหนึ่งที่มีเมืองโบราณสมัยทวารวดีอยู่ หลายเมืองซึ่งจากหลักฐานทางโบราณคดีหลายสิ่งแสดงว่า พื้นที่ในเขตจังหวัดอุทัยธานีเคยเป็นที่ตั้งถิ่นฐานของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ และมีการพัฒนาเป็นชุมชนขนาดใหญ่ขึ้นเรื่อย ๆ เช่นเดียวกับหลายจังหวัดในภาคกลางเช่น จังหวัดกาญจนบุรี จังหวัดชัยนาท จังหวัดนครสวรรค์ และจังหวัดสุพรรณบุรี

สำหรับบริเวณที่ราบภาคกลางรวมทั้งบริเวณจังหวัดอุทัยธานี ถือว่าเป็นแหล่งอารยธรรมของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ดังหลักฐานที่พบได้แก่ ภาพเขียนสีก่อนประวัติศาสตร์ที่เขาลาไร่ อำเภอลานสัก โครงกระดูกมนุษย์ ภาชนะดินเผา ลูกปัดแก้ว ลูกปัดหินสีต่าง ๆ ที่บ้านหลุมเข้า อำเภอนองขาหย่าง โครงกระดูกมนุษย์ ภาชนะดินเผา เครื่องมือที่ทำจากหินที่เขานาค อำเภอกั๊กพัน ชื่นส่วนโครงกระดูกมนุษย์ ภาชนะดินเผา หินขัดที่เขาลาไร่ อำเภอกั๊กพัน ต่อมาชุมชนเหล่านี้ได้พัฒนาขึ้นเป็นชุมชนขนาดใหญ่ มีการจัดรูปแบบเมืองเป็นแบบมีคูน้ำคันดินล้อมรอบ มีการกักน้ำไว้ใช้เพื่อการบริโภคและการเกษตร รู้จักการทำเครื่องมือเครื่องใช้ทั้งจากวัสดุธรรมชาติและจากการหล่อโลหะ รู้จักการทอผ้า ต่อมารู้จักสร้างอาคารประเภทต่าง ๆ โดยเฉพาะอาคารที่ใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา

ต่อมาสังคมมนุษย์ได้พัฒนาเข้าสู่ยุคประวัติศาสตร์ โดยยุคประวัติศาสตร์ในพื้นที่ของไทยนั้นเป็นที่ทราบกันได้ว่าเริ่มต้นขึ้นในยุคของอาณาจักรสุวรรณภูมิ หรืออาณาจักรทวารวดีที่คนในพื้นที่อุษาคเนย์ได้เริ่มติดต่อกับผู้คนที่เกิดทางมาจากพื้นที่อื่น เช่น อินเดีย อาหรับ หรือกรีกโรมันผ่านการเดินเรือเข้ามาค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้ากับชาวพื้นเมืองในที่สุดชาวต่างถิ่นโดยเฉพาะชาวอินเดียก็ได้เริ่มเดินทางเข้ามาแต่งงานและมาอาศัยอยู่ในพื้นที่ของพื้นที่ประเทศไทยในปัจจุบันมากขึ้น โดยชาวอินเดียได้นำเอาศิลปวิทยาการต่าง ๆ เข้ามาเผยแพร่ให้กับคนในท้องถิ่นได้รับไปปฏิบัติโดยเฉพาะในเรื่องของศาสนา ซึ่งศาสนาแรกที่นำเข้ามาคือศาสนาพราหมณ์ และต่อมาก็คือพระพุทธศาสนา ดังที่เราจะพบว่าในสมัยทวารวดีหรือสุวรรณภูมินั้นจะพบโบราณวัตถุทั้งที่เป็นของศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนาจำนวนมากอันแสดงให้เห็นว่าวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาก็ดีศาสนาพราหมณ์ก็ดีได้เข้ามามีอิทธิพลต่อคนพื้นเมืองในดินแดนนี้มาตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกเป็นต้นมา แต่ก็ได้ปรากฏร่องรอยของความเป็นอาณาจักรทวารวดีนั้นในช่วงตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๖ โดย ชุมชนเหล่านี้ได้พัฒนาลักษณะการปกครอง เข้าสู่ยุคสังคมเมือง ก่อนจะพัฒนาไปสู่ความเจริญสูงสุดแบบนครรัฐ สำหรับจังหวัดอุทัยธานีนั้นจะพบว่าเป็นอีกเมืองหนึ่งที่ได้รับเอาวัฒนธรรมแบบทวารวดีเข้ามาหรือเป็นพื้นที่ที่มีผู้คนได้สร้างบ้านแปงเมืองในยุคของทวารวดีขึ้นมา ซึ่งจากหลักฐานทางโบราณคดีพบว่า มีชุมชนลักษณะเมืองเกิดขึ้นหลายแห่ง มีคูน้ำคันดินล้อมรอบคล้ายวงกลม มีศาสนสถานอยู่ทั้งภายใน

และภายนอก เช่น เมืองกาฐ์ บ้านด้าย บ้านคูเมือง บึงคอกช้าง เป็นต้น โดยนักโบราณคดีสันนิษฐานว่าเมืองโบราณสมัยทวารวดีของอุทัยธานีนั้นได้รับอิทธิพลจากเมืองที่เป็นแหล่งโบราณคดีของจังหวัดนครสวรรค์ โดยเฉพาะเมืองโบราณที่โคกไม้เคน และบ้านจันเสน ซึ่งถือว่าเป็นแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีที่มีอาณาเขต และลักษณะใกล้เคียง และมีอิทธิพลต่อเมืองที่เป็นแหล่งโบราณคดี ในเขตจังหวัดอุทัยธานีมากที่สุด

สำหรับสมัยทวารวดี ในพุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๖ นั้น ได้มีการรวมตัวกันเป็นชุมชนเล็ก และรับเอาวัฒนธรรมจากอินเดียมาจัดตั้งเป็นบ้านเมืองบนดินแดนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ดังนั้น เมืองโบราณสมัยนี้จึงเกิดขึ้นหลายเมืองในเขตภาคกลางโดยเฉพาะในเขตจังหวัดนครสวรรค์ และอุทัยธานี สำหรับจังหวัดอุทัยธานี หากจะพิจารณาจากหลักฐานแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีก็จะพบว่ามีเมืองโบราณสมัยทวารวดีหลายเมืองปัจจุบันยังพบบหลักฐานสำคัญดังต่อไปนี้

๑. เมืองโบราณบ้านด้ายหรือบ้านไต้ อยู่ในท้องที่ตำบลทุ่งใหญ่ อำเภอเมือง อุทัยธานี ตัวเมืองตั้งอยู่ริมแควตากแดด ลักษณะตัวเมือง เกือบจะเป็นรูปวงรี ด้านทิศเหนือใช้ลำน้ำตากแดดเป็นคูเมือง ส่วนด้านอื่น ๆ เป็นคูและกำแพงดิน ตัวคูเมืองกว้างประมาณ ๓๐ เมตร กำแพงดินหนาประมาณ ๒๐ เมตร สูงราว ๕ เมตร แนวโบราณสถานรอบยาว ๘๖๕ เมตร ส่วนรอบนอกยาว ๑,๒๗๐ เมตร วัดตั้งแต่ลำน้ำตากแดดเข้าไป แล้วอ้อมออกลำน้ำตากแดดตอนล่างแนวโบราณสถานนี้ กว้าง ๑๗๐ เมตร ห่างด้านละประมาณ ๒๐ เมตร กำแพงดินส่วนที่ใกล้ลำน้ำถูกตัดเป็นทางเดินมีเศษภาชนะดินเผาติดปะปนอยู่ในเนื้อดิน กลางเมืองมีสระน้ำขนาดกว้าง ๘๗ เมตร ยาว ๑๑๐ เมตร ลึกเข้าไปด้านละประมาณ ๒๐ เมตร จะเป็นตัวสระรูปวงรี เนื้อที่ของเมืองโบราณแห่งนี้มีประมาณ ๑๐๐ ไร่ ๙๙ ตารางวา มีซากโบราณสถานอยู่ ๑ แห่ง ที่เชิงเขานคนอกคูเมืองด้านทิศตะวันตกทางทิศใต้ของกำแพงดิน มีซากเจดีย์ รูปสี่เหลี่ยมขนาด ๓๓ เมตร ฐานก่อด้วยอิฐขนาดใหญ่ ส่วนบนถูกทำลายหักพังไม่เป็นชิ้นดี มุมกำแพงด้านทิศเหนือ พบระฆังหินสีเทากว้าง ๗๘ เซนติเมตร ยาว ๑๕๐ เซนติเมตร หักเป็นสองท่อน กับมีผู้เคยพบพระพุทธรูปสำริดฝังอยู่ริมลำน้ำตากแดด พระพิมพ์ดินเผาปางสมาธิ ฐานเป็นรูปบัวเศียรหักไปส่วนหนึ่ง ตุ่มหูสำริด กำไลหิน เป็นต้น

๒. เมืองโบราณบ้านคูเมือง อยู่ในท้องที่ตำบลดงขวาง อำเภอหนองขาหย่าง ตัวเมืองถูกแปรสภาพเป็นไร่นา ลักษณะตัวเมือง เป็นรูปวงกลม ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๘๐๐ เมตร คูเมืองกว้างประมาณ ๓๐ เมตร กำแพงดินกว้างประมาณ ๒๐ เมตร ตอนกลางลาดเป็นแอ่งคล้ายท้องกระทะ ถูกปรับเป็นที่นาไปเกือบหมด รวมเนื้อที่ประมาณ ๑๔๐ ไร่ เมืองนี้มีทางเข้า ๓ แห่ง อยู่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ตะวันออกเฉียงใต้ และทิศเหนือ โบราณวัตถุที่เคยพบมีลูกปัดสีต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก เครื่องปั้นดินเผาก่อนตะกั่ว ทรายดินเผา รูปดอกไม้กับรูปสิ่งมีชีวิต ลักษณะเลียนแบบมาแต่ทวารวดี หินบดยา แว ถ้วยหรือตระกรันดินเผา ขวานหินขัดทำด้วยหินทราย ก่อนแร่เหล็กพระพิมพ์ดินเผา เป็นต้นนอกจากนี้พบระฆังหินแบบเจาะรู ๒ รู และรูเดียวขนาดใหญ่ ๒x๕ คอก จากทางเข้าทิศ

ตะวันออกเฉียงใต้ มีร่องรอยเจดีย์เล็ก ๆ เรียงรายห่างกันประมาณ ๒๐ เมตร ยาวเกือบ ๒ กิโลเมตร จนถึงองค์เจดีย์ใหญ่ ที่ดงหนองสระ หรือดงเจดีย์ราย เข้าใจว่าจะเป็นโบราณสถานที่สำคัญ และชาวเมืองออกมาทำบุญกันที่นี่ทุกวันพระ บนเขาระแหงที่อยู่ไม่ไกลจากเมืองโบราณแห่งนี้ ชาวบ้านเล่าว่ามีเจดีย์เก่าแก่อยู่นานแล้ว

๓. เมืองโบราณเมืองการุ้ง อยู่ในท้องที่ตำบลวังหิน อำเภอบ้านไร่ ตัวเมืองตั้งอยู่ริมถนนสายหนองฉาง-บ้านไร่ ตรงกิโลเมตรที่ ๔๐ เดิมเป็นพื้นที่ป่าทึบ ปัจจุบันได้แปรสภาพเป็นไร่นา ลักษณะของตัวเมืองเป็นวงกลมรี เส้นผ่าศูนย์กลาง ประมาณ ๘๐๐ เมตร ประกอบด้วยคูเมือง กว้างประมาณ ๒๐ เมตร ลึกประมาณ ๒ เมตร มีกำแพงดินล้อมรอบ คูเมืองบางตอนถูกเคลื่อนลง คูเมืองยาวตลอดเป็นระยะทางประมาณ ๘๐๐ เมตร บางแห่งตื้นกว่าระดับเดิม และมีการขุดลอกคูเมืองใหม่ ภายในบริเวณเมืองมีซากเจดีย์หักพังอยู่ค่อนข้างตรงกลาง ตัวเมืองด้านในอยู่ติดกับทิวเขาอีกด้านหนึ่งอยู่ติดกับถนนที่ตัดผ่านในระยะหลัง ภายในเมืองมีสระน้ำอยู่ค่อนข้างทางทิศเหนือ และที่นอกกำแพงดินด้านทิศใต้มีสระโบราณอีกแห่งหนึ่ง โบราณวัตถุที่พบนั้น มีพระพุทธรูปปางเสด็จดาวดึงส์และสิ่งอื่น ๆ เช่นเดียวกับเมืองสมัยทวารวดีทั่ว ๆ ไป

เมืองโบราณบ้านการุ้งตั้งอยู่ในเขตพื้นที่หมู่ ๔ ตำบลเมืองการุ้ง อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี เป็นเมืองโบราณที่มีผังเมืองรูปสี่เหลี่ยมมุมมน มีคูน้ำกว้าง ๒๐ เมตร คันดินสูง ๕ เมตร จากการดำเนินงานทางโบราณคดี ที่ระดับความลึกประมาณ ๓๐-๑๒๐ เซนติเมตร พบว่าภายในเมืองโบราณเป็นที่อยู่อาศัย และประกอบกิจกรรมของมนุษย์ โบราณวัตถุที่พบเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ เช่น ชิ้นส่วนภาชนะดินเผา เศษอิฐแตกหัก เบ้าดินเผารูปวงกลมใช้เป็นของเล่น ตะคันดินเผาขนาดเล็กใช้ใส่น้ำมันจุดไฟให้แสงสว่าง แวดินเผารูปกลมแบนใช้ถ่วงน้ำหนักเพื่อบั่นด้ายออกจากเส้นใย ลูกกระสุนดินเผาใช้ล่าสัตว์ขนาดเล็ก ตะปู หัวธนู มีดเล็กทำด้วยเหล็ก ตะกรันจากกิจกรรมถลุงเหล็ก ดินเผาไฟเผาที่แสดงถึงการใช้ความร้อนบนพื้นดิน ขวานขัดแบบมีปาก แทนหินบดยา หินลับมีด หินทรายมีร่องรอยการขัดฝน เครื่องประดับตุ้มหู ตะกั่ว ลูกปัดแก้ว และกระดูกสัตว์หลายชนิด เป็นต้น สันนิษฐานว่าเป็นเมืองในวัฒนธรรมทวารวดี อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๖

อาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม ให้ข้อมูลและแสดงความคิดเห็นไว้ว่า “...เมืองการุ้ง ตั้งอยู่ริมห้วยตะขาบ ซึ่งเป็นลำน้ำไหลจากที่สูงทางด้านใต้ไปลงที่ต่ำทางด้านเหนือ ลำน้ำนี้ไหลผ่านคูเมืองด้านตะวันตกไป เท่ากับทำหน้าที่เป็นคูเมืองด้านตะวันตกให้กับตัวเมืองและพร้อมกันนั้นก็เป็นแหล่งส่งน้ำให้กับตัวเมืองด้วย บริเวณที่เมืองการุ้งตั้งอยู่จัดเป็นเขตที่สูงอยู่ในระดับ ๑๐๗ เมตรจากระดับน้ำทะเล มีเทือกเขาราวเทียน เขากะและเขากะงาขนาบอยู่ทางด้านตะวันออก ลำห้วยตะขาบที่ไหลผ่านเมืองการุ้งนี้ จะไหลเลียบเขาดังกล่าวนี้ไปทางเหนือแล้วรวมกับคลองกระบอกซึ่งไหลมาแต่ที่สูงทางด้านตะวันตกเฉียงใต้ รวมเป็นห้วยอีแก้ง ผ่านเขาหนองคันเชือก และบ้านทุ่งหมัน ไปลงสู่ที่ราบลุ่มทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือ ลำน้ำนี้ในที่สุดจะไปรวมกับลำน้ำขุนแก้วซึ่งไหลผ่านมาจากด้านใต้ของเขาลา

ร้าง และพากันไหลผ่านที่ราบลุ่มทุ่งประจัน ทางด้านใต้ของเมืองบ้านในคู ไปออกแม่น้ำเจ้าพระยา ในเขตอำเภอวัดสิงห์ จังหวัดชัยนาท ว่ากันโดยระยะทางแล้วเมืองกาจอยู่ทางด้านตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองบ้านในคูห่างกันประมาณ ๒๔ กิโลเมตร ตามความเชื่อของชาวบ้านเชื่อว่าเมืองกาจเป็นเมืองในสมัยขอมและเคยมีคำบอกเล่ากันว่าเคยมีปราสาทขอมอยู่ในเมืองนี้ บางท่านสันนิษฐานว่าเป็นเมืองในสมัยลพบุรี แต่จากการสำรวจของข้าพเจ้าเมืองนี้น่าจะมีอายุอยู่ในสมัยทวารวดีมาก่อน โดยพิจารณาจากเศษเครื่องปั้นดินเผาที่พบในเขตเมือง ตลอดจนรูปร่างลักษณะของผังเมือง แต่ปัจจุบันเมืองนี้ถูกทำลายเสียจนเกือบไม่เห็นอะไรแล้ว เพราะว่าถนนสายอุทัยธานีและอำเภอบ้านไร่ตัดผ่านบริเวณเมืองไป ที่เห็นอยู่ก็เพียงคูน้ำและคันดินบางส่วนเท่านั้น เมืองกาจจัดเป็นเมืองขนาดเล็ก มีลักษณะเป็นเมืองด้านมากกว่า เพราะบริเวณโดยรอบของเมืองเป็นที่สูงเหมาะที่จะทำไร่มากกว่าการทำนาซึ่งเป็นเศรษฐกิจสำคัญของสังคมในสมัยนั้น เพราะถ้าหากว่าเมืองนี้เป็นเมืองด้านหรือชุมชนระหว่างทางแล้วก็จะเข้ากันได้ดีกับสภาพภูมิประเทศ เพราะถ้าหากเดินทางต่อจากเมืองกาจขึ้นไปทางใต้ตามลำห้วยตะขาบแล้ว ก็จะผ่านช่องเขาใหญ่น้อยไปยังอำเภอบ้านไร่ได้สะดวก แล้วต่อจากนั้นก็ข้ามช่องเขาไปยังเขตจังหวัดสุพรรณบุรี ตัดไปยังลำน้ำแควใหญ่แล้วเมืองเขตเมืองกาญจนบุรีไปทางตะวันตกได้โดยไม่ยาก ทางเดินแต่โบราณจากทางตะวันตกคงผ่านอำเภอบ้านไร่เข้ามาและเดินเลียบมาตามลำห้วยตะขาบ ลงสู่ชุมชนหรือบ้านเมืองในที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาจนเขตจังหวัดอุทัยธานีอย่างไม่ต้องสงสัย” ปัจจุบันถูกพัฒนาให้เป็นสวนสาธารณะดังที่เห็นในภาพ และบริเวณด้านหน้ามีศาลเจ้าแม่เมืองกาจที่มีชาวบ้านแวะเวียนมากราบสักการะอยู่ไม่ขาดสาย

๔. เมืองโบราณบึงคอกช้าง อยู่ในท้องที่ตำบลไผ่เขียว อำเภอสว่างอารมณ์ ตัวเมืองตั้งอยู่ในป่า ซึ่งได้ทำการสำรวจและขุดตรวจ เมื่อวันที่ ๑๐ เมษายน ๒๕๑๔ ถึงวันที่ ๘ พฤษภาคม ๒๕๑๔ ปรากฏว่า คูเมืองกว้างประมาณ ๒๐ เมตร กำแพงดินสูงโดยเฉลี่ยประมาณ ๖-๗ เมตร มีประตูเข้าเมืองทั้ง ๔ ทิศ และริมประตูเมืองทั้ง ๔ มีสระน้ำเฉพาะด้านทิศตะวันออก มีคันคูอีกชั้นหนึ่งซึ่งเข้าใจว่า ขุดเพื่อเชื่อมโยงกับลำห้วยทางด้านตะวันออก เพื่อให้ น้ำเข้าไปหล่อเลี้ยงในคูเมือง เนื่องจากเมืองอยู่ในป่าทึบจึงมีซากวัชพืชทับถมผิวดินหนาแน่น ไม่อาจพบเศษเครื่องปั้นดินเผาได้ โบราณสถานที่สำรวจมีอยู่ ๕ แห่ง คือ ภายในตัวเมือง ๑ แห่ง ตั้งอยู่ใกล้คูเมืองด้านทิศใต้ ลักษณะเป็นเนินศิลาแลงขนาดของเนินมีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๑๐ เมตร ตอนกลางถูกขุดเป็นโพรง นอกคูเมืองมีโบราณสถานก่อด้วยอิฐอีก ๓ แห่ง มีขนาดกว้าง ๑๔ เซนติเมตร ยาว ๓๗ เซนติเมตร และหนา ๗-๘ เซนติเมตร มีเกล็ดผสมมาก ขนาดของเนินที่ใหญ่ที่สุด กว้างด้านประมาณ ๑๐ เมตร สูงประมาณ ๓ เมตร ส่วนอีก ๒ แห่ง เป็นเนินขนาดเล็กกว้างประมาณ ๖-๗ เมตร สูงประมาณ ๑/๒ เมตร

นอกจากนี้ ยังพบซากโบราณสถานอยู่บนยอดเขาทางทิศตะวันออกของตัวเมืองอีก ๑ แห่ง ซึ่งก่อสร้างด้วยอิฐที่เผาแกร่งและมีสีแดงเข้ม มีส่วนผสมกับทรายมากกว่าเกล็ดและมีน้ำหนักอิฐขนาดกว้าง ๑๒ เซนติเมตร ยาว ๒๔ เซนติเมตร และหนา ๖ เซนติเมตร โบราณสถานแห่งนี้ อยู่ในสภาพถูก

ทำลาย ที่บริเวณเมืองนี้ พบหลักฐานที่สำคัญมาก คือ ศิลาจารึกอักษรโบราณ ๓ หลัก เป็นอักษรปัลลวะ ภาษามอญ แปลเป็นความว่า ๑. สมัยที่ปรัชญาเป็นเลิศ ๒. บุญย่อมส่งเสริมนักพรต ๓. จงเลือกไปทางนี้

อย่างไรก็ตามจากการศึกษาพบว่า แม้ว่าจะพบว่าแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในประเทศไทยนั้นแม้ว่าจะมีการกระจายอยู่ตามพื้นที่ต่าง ๆ ของประเทศไทยอยู่เป็นจำนวนมาก แต่ก็ปรากฏว่าแหล่งโบราณคดีเหล่านั้นไม่ได้รับความสนใจและไม่เป็นที่รู้จักของคนทั่วไปเนื่องจากว่า ขาดการเอาใจใส่จากหน่วยงานของรัฐที่จะเข้าไปกระตุ้นให้สังคมเห็นความสำคัญของแหล่งโบราณคดีชุมชนที่มีอยู่ในประเทศไทยนั้นได้ทราบ อีกทั้งประชาชนในชุมชนก็ยังขาดความเข้าใจและรู้ถึงคุณค่าของแหล่งโบราณคดีที่มีอยู่ในพื้นที่หรือในชุมชนของตน ทำให้แหล่งโบราณคดีหลายแห่งในประเทศไทยนั้นหลายพื้นที่ไม่มีใครรู้จักเลย เช่น ภาคเหนือ ภาคอีสาน ภาคกลาง หรือแม้แต่ในภาคใต้ หลายแห่งถูกทอดทิ้งอย่างไร้ค่า และไม่ได้รับการสืบทอดหรือการพัฒนาเพื่อให้เห็นแหล่งท่องเที่ยวหรือแหล่งแหล่งโบราณคดีชุมชนที่คนรุ่นเก่าจะส่งต่อให้กับคนรุ่นใหม่ได้ จึงนับว่าเป็นเรื่องที่น่าเสียดายเป็นอย่างยิ่ง โดยปัญหาที่เกิดขึ้นกับแหล่งโบราณคดีชุมชนในประเทศที่ไม่ได้รับความสนใจและการดูแลหรือการศึกษาที่ดีนั้นก็มาจากการที่ “ผู้ศึกษาไม่สามารถที่จะเข้าถึงแหล่งโบราณคดีชุมชนได้” ทั้งในส่วน of ข้อมูลและแผนผังของแหล่งโบราณคดีชุมชน เนื่องจากขาดการศึกษาและวิจัยอย่างเพียงพอ

จากสภาพปัญหาดังกล่าวคณะผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะทำการวิจัยในเรื่องนี้และเห็นว่าควรที่จะต้องมีโครงการศึกษาและการพัฒนาแผนผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี แต่ละแห่งให้ละเอียดเพื่อจะได้เป็นประโยชน์ต่อการเข้าถึงแหล่งโบราณคดีได้ง่ายขึ้น โดยประเด็นปัญหาที่คณะผู้วิจัยได้ตั้งไว้ในเรื่องนี้ก็คือ (๑) แนวทางการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีควรเป็นอย่างไร (๒) จะพัฒนาออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีได้อย่างไร และ (๓) จะนำเสนอผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีไปเผยแพร่ในเชิงสาธารณะผ่านสื่อออนไลน์ได้อย่างไร ทั้งนี้ก็เพื่อให้ช่วยต่อการศึกษาและการเข้าถึงองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีให้ละเอียดต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อสำรวจข้อมูลแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๑.๒.๒ เพื่อพัฒนาการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๑.๒.๓ เพื่อนำผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีไปเผยแพร่ในเชิงสาธารณะแก่ประชาชนผ่านสื่อออนไลน์

๑.๓ ปัญหาการวิจัย

๑.๓.๑ การศึกษารูปแบบการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีเป็นอย่างไร

๑.๓.๒ การศึกษาการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีเป็นอย่างไร

๑.๓.๓ การนำผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีไปเผยแพร่ในเชิงสาธารณะแก่ประชาชนผ่านสื่อออนไลน์เป็นอย่างไร

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

การศึกษาเรื่องนี้จะครอบคลุมปัจจัยที่มีผลต่อศึกษาการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี โดยศึกษาแนวคิดด้านการออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในภาพรวมทั้งที่เป็นส่วนของสถานที่ตั้ง ชุมชน ประวัติความเป็นมา ความเชื่อ ประเพณี และคุณค่าของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านพื้นที่

สำหรับการเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์และการสนทนากลุ่ม เวทีแสดงความคิดเห็นและเวทีชุมชนผู้ให้ข้อมูลสำคัญ โดยการศึกษาพื้นที่แหล่งข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีโดยจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้นประกอบไปด้วยขอบเขตพื้นที่ของแต่ละจังหวัดทั้ง ๒ จังหวัดนั้นที่มีแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีอยู่ และมีพื้นที่ที่คณะผู้วิจัยจะต้องลงพื้นที่เพื่อศึกษาเพื่อการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีในพื้นที่ของแต่ละจังหวัด คือทั้งจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ดังนี้

จังหวัดนครสวรรค์ ได้แก่ อำเภอเมืองนครสวรรค์ อำเภอพยุหะคีรี อำเภอตากลี อำเภอไพศาลี อำเภอบรรพตพิสัย โดยมีรายละเอียดคือ

๑) อำเภอเมืองนครสวรรค์ ๑ ตำบล คือ ตำบลหนองกรด อำเภอเมืองนครสวรรค์

๒) อำเภอพยุหะคีรี ๑ ตำบล คือ ตำบลท่าน้ำอ้อย อำเภอพยุหะคีรี

๓) อำเภอตากลี ๑ ตำบล คือ ตำบลจันเสน อำเภอตากลี

๔) อำเภอไพศาลี ๑ ตำบล คือ ตำบลโพธิ์ประสาท อำเภอไพศาลี

๕) อำเภอบรรพตพิสัย ๑ ตำบลคือ ตำบลเจริญผล อำเภอบรรพตพิสัย

จังหวัดอุทัยธานี ได้แก่ อำเภอเมืองอุทัยธานี อำเภอหนองขาหย่าง อำเภอบ้านไร่ อำเภอสว่าง
อารมณ์ โดยมีรายละเอียดคือ

๑) อำเภอเมืองอุทัยธานี ๑ ตำบลคือ ตำบลทุ่งใหญ่ อำเภอเมือง อุทัยธานี

๒) อำเภอหนองขาหย่าง ๑ ตำบลคือ ตำบลดงขวาง อำเภอหนองขาหย่าง

๓) อำเภอบ้านไร่ ๑ ตำบลคือ ตำบลวังหิน อำเภอบ้านไร่

๔) อำเภอสว่างอารมณ์ ๑ ตำบลคือ ตำบลไผ่เขียว อำเภอสว่างอารมณ์

๑.๔.๓ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ประชากรศึกษาเป็นกลุ่มพระภิกษุสงฆ์ ผู้บริหารภาครัฐ ส่วนท้องถิ่น และ ตัวแทนชุมชน ที่อาศัย
อยู่ในเขตพื้นที่จังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี (ตามอำเภอที่ระบุ) โดยใช้วิธีการคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างที่มี
ความรู้ที่จะสามารถให้ข้อมูลที่ โดยกำหนดเกณฑ์ คือ เป็นผู้ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญในประเด็นที่
ศึกษา และเป็นผู้ที่ยินดีจะให้ข้อมูลเชิงลึกถึงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นตามบริบทของพื้นที่ กำหนดกลุ่ม
ผู้ให้ข้อมูล ดังนี้

๑)กลุ่มพระสงฆ์	จำนวน	๒๐	รูป
๒)กลุ่มผู้นำชุมชน	จำนวน	๒๐	คน
๓)กลุ่มตัวแทนชุมชน/ปราชญ์ชาวบ้าน/นักวิชาการ	จำนวน	๑๐	คน
๔)กลุ่มนักวิชาการด้านสถาปนิกการออกแบบหรือโยธาธิการ	จำนวน	๑๐	คน
๕)กลุ่มนักวิชาการด้านโบราณคดี	จำนวน	๕	คน
๖)กลุ่มผู้สนใจเข้าร่วมสัมมนา/กิจกรรม	จำนวน	๓๐	คน
	รวม	๙๕	รูป/คน

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

สิ่งแวดล้อม หมายถึง พื้นที่หรือสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่ในบริเวณแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย
ที่มีความเกี่ยวข้องทั้งทางตรงและทางอ้อม และไม่ว่าจะเป็นสิ่งแวดล้อมทางด้านพื้นที่หรือด้านบุคคลก็
ตาม

แหล่งโบราณคดี หมายถึง สถานที่ที่ก่อสร้างโดยฝีมือมนุษย์หรือสถานที่ที่พบร่องรอยของ
กิจกรรมของมนุษย์ในอดีตที่มีคุณค่าในทางศิลปะ ประวัติศาสตร์

แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา หมายถึง สถานที่ที่ก่อสร้างโดยฝีมือมนุษย์หรือสถานที่ที่พบร่องรอยของกิจกรรมของมนุษย์ในอดีตที่มีคุณค่าในทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ซึ่งเกิดมาจากความศรัทธาในพระพุทธศาสนาไม่ว่าจะเป็นวัด พระพุทธรูป จารึก หรือพระธาตุเจดีย์ เป็นต้น

การออกแบบ หมายถึง การรู้จักวางแผน เพื่อที่จะได้ลงมือกระทำตามที่ต้องการและการรู้จักเลือกวัสดุวิธีการเพื่อทำตามที่ต้องการนั้น โดยให้สอดคล้องกับลักษณะรูปแบบ และ คุณสมบัติของวัสดุแต่ละชนิดตามความคิดสร้างสรรค์สำหรับการออกแบบอีกความหมายหนึ่งที่ทำให้หมายถึงการปรับปรุงรูปแบบผลงานที่มีอยู่แล้วหรือสิ่งต่างที่มีอยู่แล้วให้เหมาะสมให้มีความแปลกความใหม่เพิ่มขึ้น

การจัดวางผัง (Layout) หมายถึง การจัดวางเครื่องจักร วัสดุอุปกรณ์คน สิ่งอำนวยความสะดวกและสนับสนุนการผลิตให้อยู่ในตำแหน่งที่เหมาะสมเพื่อให้การปฏิบัติงานมีประสิทธิภาพมากที่สุด ตรงตามเป้าหมายที่กำหนดไว้

ผังบริเวณ หมายถึง การวางผังบริเวณเป็นศิลปะและวิทยาศาสตร์ เพื่อการจัดใช้ส่วนต่าง ๆ ของที่ดิน นักวางผังบริเวณเป็นผู้กำหนดรายละเอียดในการใช้ที่ดินส่วนต่าง ๆ โดยการเลือกและวิเคราะห์ที่ดินนั้น แล้วทำการวางรูปผังการใช้ที่ดิน จัดรูปการสัญจรของยานพาหนะและทางคมนาคม วางแนวความคิดด้านทัศนียภาพ (Visual form) และการใช้วัสดุ ทำการปรับปรุงรูปทรงของที่ดินเดิม ด้วยการออกแบบการปรับระดับ (Grading) จัดทำระบบการระบายน้ำที่ถูกต้อง และท้ายที่สุด นักวางผังบริเวณจะจัดทำรายละเอียดการก่อสร้างบริเวณที่จำเป็นเพื่องานก่อสร้าง

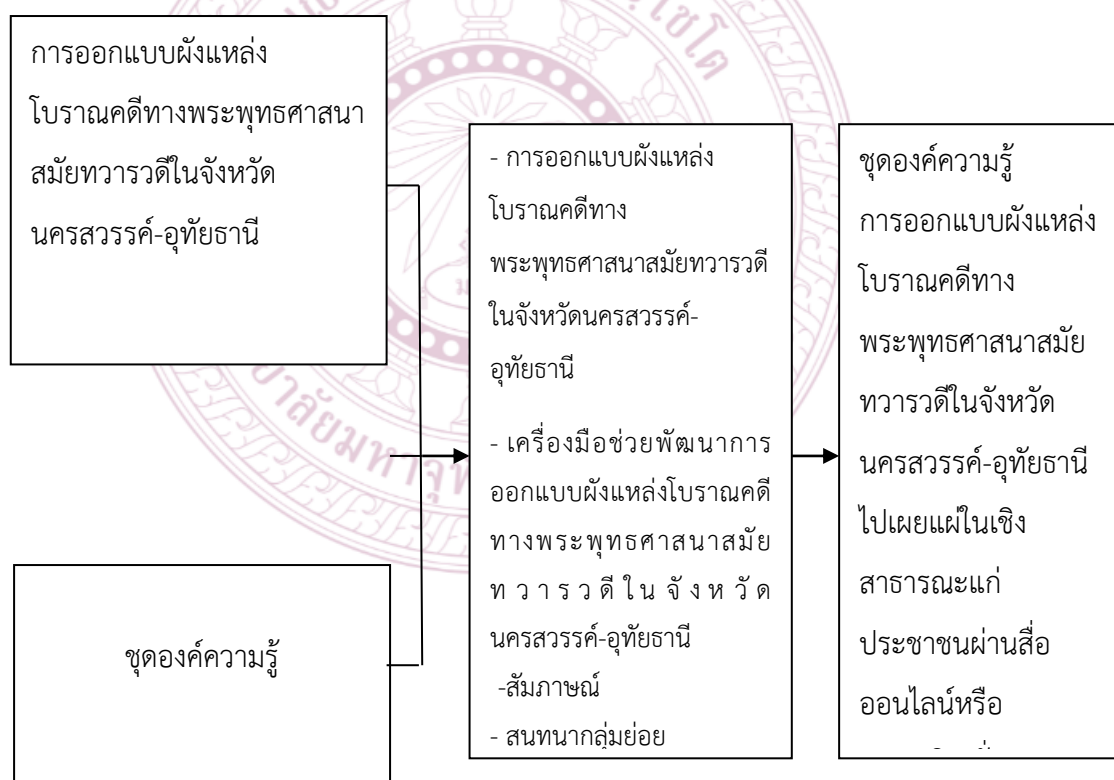
สิ่งแวดล้อม หมายถึง สิ่งต่าง ๆ ที่อยู่โดยรอบตัวเราทั้งสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต ทั้งที่เป็นสสารและพลังงาน ได้แก่ ธรรมชาติที่อยู่ล้อมรอบตัวเรา คือ ดิน น้ำ อากาศ ไฟ ภูเขา และ สิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้น เช่น บ้าน โรงงาน อุตสาหกรรม รถยนต์ เครื่องบิน ฯลฯ มนุษย์เป็นผู้สร้างสิ่งแวดล้อมขึ้นมาและการกระทำของมนุษย์มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทั้งในทางที่ดีขึ้นและเลวลง เช่น การปลูกป่าและการทำลายป่า สภาพแวดล้อมดังกล่าว จะมีผลโดยตรงต่อความเป็นอยู่และคุณภาพชีวิตของมนุษย์ สิ่งแวดล้อมที่ดี คือ สิ่งแวดล้อมที่ทำให้มนุษย์มีชีวิตมีสุขภาพอนามัยทั้งทางร่างกาย จิตใจ และสังคมดี ความเสียหายของสิ่งแวดล้อมอันเกิดจากธรรมชาติหรือ การทำลายของมนุษย์จะมีผลกระทบในทางลบต่อคุณภาพชีวิตของมนุษย์และสัตว์

เมือง หมายถึง ชุมชนที่เป็นที่ตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ เป็นสิ่งแวดล้อมซึ่งมนุษย์สร้างขึ้นเพื่อสนองความต้องการของตนเองด้านที่อยู่อาศัย จึงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ โดยปกติการขยายตัวของเมืองในอดีตเกิดขึ้นตามความต้องการของมนุษย์และตามเส้นทางคมนาคม ทั้งทางน้ำและทางบก ต่อมาเมื่อมีการขยายตัวของเมืองทำให้เกิดปัญหาตามมาอันเนื่องมาจากไม่ได้มีการวางแผนมาก่อน เช่น ปัญหาการจราจร การขาดแคลนสาธารณูปโภค สาธารณูปการ การเกิดชุมชนแออัด การขาดแคลนที่พักผ่อน ซึ่งมีผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของคนที่อยู่อาศัยในเมือง

การจัดการสิ่งแวดล้อมแหล่งโบราณคดี หมายถึง การจัดการปรับปรุงทัศนหรือการวางผังแหล่งโบราณคดีให้มีความเหมาะสมทั้งทางด้านกายภาพและทางด้านแผนผังที่จะต้องสอดคล้องกับการพัฒนาที่เหมาะสมของแหล่งโบราณคดี

๑.๖ กรอบแนวความคิดการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง “การศึกษาการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” คณะผู้วิจัยได้นำมาสร้างกรอบแนวคิดในการวิจัยเพื่อศึกษาองค์ความรู้เรื่องการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีโดยการกำหนดแบบสัมภาษณ์และปฏิบัติการในพื้นที่เป้าหมายเพื่อนำมาวิเคราะห์และสรุปผลการวิจัย ดังนี้

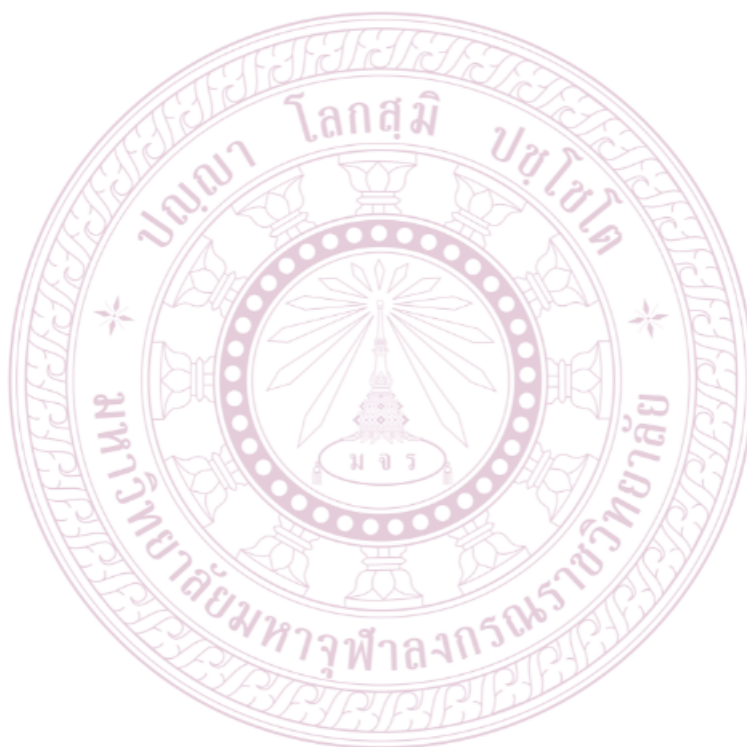
แผนภาพที่ ๑.๑ กรอบแนวคิดการวิจัย (Theoretical Framework)

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๗.๑ ได้แนวคิดของการออกแบบแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีใน
จังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๑.๗.๒ ได้พัฒนาการออกแบบผังทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-
อุทัยธานี

๑.๗.๓ ได้นำผังทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีไปเผยแพร่
ในเชิงสาธารณะแก่ประชาชนผ่านสื่อออนไลน์

บทที่ ๒

แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง “การศึกษาการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพและเชิงปฏิบัติการ มีวัตถุประสงค์เพื่อ (๑) เพื่อหารูปแบบการออกแบบผังแหล่งโบราณคดี (๒) เพื่อพัฒนาการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี (๓) เพื่อนำผังการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ไปเผยแพร่ในเชิงสาธารณะแก่ประชาชนผ่านสื่อออนไลน์ โดยคณะผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังนี้

- ๒.๑ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการออกแบบ
- ๒.๒ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการออกแบบกราฟิก
- ๒.๓ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับผังเมือง
- ๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน
- ๒.๕ แนวคิดเรื่องการจัดการแหล่งโบราณคดี
- ๒.๖ แนวคิดทฤษฎีการคิดสร้างสรรค์
- ๒.๗ แนวคิดเรื่องวัดและการวางผังวัด
- ๒.๘ แนวคิดเรื่องการออกแบบผังแหล่งโบราณคดี
- ๒.๙ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒.๑ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการออกแบบ

๒.๑.๑ ความหมายของการออกแบบ

สำหรับคำว่า การออกแบบ หมายถึง การรู้จักวางแผนจัดตั้งขั้นตอน และรู้จักเลือกใช้วัสดุวิธีการเพื่อทำตามที่ต้องการนั้น โดยให้สอดคล้องกับลักษณะรูปแบบ และคุณสมบัติของวัสดุแต่ละชนิด ตามความคิดสร้างสรรค์ และการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ขึ้นมา เช่น การจะทำโต๊ะขึ้นมาซักหนึ่งตัว เราต้องวางแผนไว้เป็นขั้นตอน โดยต้องเริ่มต้นจากการเลือกวัสดุที่จะใช้ในการทำโต๊ะนั้นว่าจะใช้วัสดุอะไรที่เหมาะสมในการยึดต่อระหว่างจุดต่างๆ นั้นควรใช้ กาว ตะปู สกรู หรือใช้ข้อต่อแบบใด รู้ถึงวัตถุประสงค์ของการนำไปใช้งาน ความแข็งแรงและการรองรับน้ำหนักของโต๊ะสามารถรองรับได้มากน้อยเพียงใด สีสันควรใช้สีอะไรจึงจะสวยงาม เป็นต้น

อนึ่ง จะพบว่า การออกแบบมีความหมายกว้างขวาง และแตกต่างกันไปตามบริบทของลักษณะงานนั้นๆ หรืออาชีพนั้นๆ เช่น จิตรกร ก็ให้ความหมายของการออกแบบ ที่เกี่ยวกับ การนำองค์ประกอบศิลป์มาสร้างสรรค์ศิลปะเพื่อความงามเป็นหลัก ต่างจากสถาปนิก ซึ่งการออกแบบที่เกี่ยวกับโครงสร้าง เพื่อประโยชน์ใช้สอยเป็นหลัก เป็นต้น มีผู้ให้ความหมายเกี่ยวกับการออกแบบมากมายพอสรุปได้ดังนี้

(๑) การออกแบบ คือการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ หรือการปรับปรุงดัดแปลงของเก่าที่มีอยู่แล้วให้ดียิ่ง มีรูปแบบที่แปลกไปจากเดิม โดยมีการวางแผนอย่างเป็นกระบวนการก่อนลงมือปฏิบัติเลือกวัสดุ โครงสร้าง และวิธีการที่เหมาะสมตลอดจนคำนึงถึงความงามและประโยชน์ใช้สอย

(๒) การออกแบบคือ การสร้างสรรค์ผลงานในรูป ๒ มิติ ๓ มิติ ให้เกิดความสวยงามและสามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ตามความเหมาะสมกับสภาพต่างๆ

(๓) การออกแบบ คือการสร้างสรรค์ผลงานขึ้นมาใหม่โดยไม่ลอกเลียนแบบของเดิม ที่มีมาก่อน เพื่อสนองความต้องการด้านประโยชน์ใช้สอยหรือความต้องการด้านอื่น

(๔) การออกแบบคือ การแก้ปัญหาและรู้หลักการในศิลปะ นำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ใช้สอยและความงาม^๑

๒.๑.๒ ความเป็นมาของการออกแบบ

มนุษย์รู้จักการออกแบบมานานแล้ว จากหลักฐานที่นักโบราณคดีขุดค้นพบปรากฏเป็นที่ยืนยันว่ามนุษย์สามารถออกแบบสิ่งของเครื่องใช้มานานกว่า ๖,๐๐๐ ปี รู้จักใช้ความคิดริเริ่ม สร้างสรรค์ ออกแบบ ลวดลายบนภาชนะ เช่น ลวดลายบนเครื่องปั้นดินเผา บ้านเชียง จังหวัดอุดรธานี เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ชี้ให้เห็นว่ามนุษย์รู้จักการออกแบบในภาพเขียนผนังถ้ำมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาพที่มีชื่อเสียงมากที่สุดในถ้ำอัลตามิรา (Altamira) ในประเทศสเปน และถ้ำลาสโกซ์ (Lascaux) ในประเทศฝรั่งเศส สำหรับประเทศไทย มีการค้นพบศิลปะตามผนังถ้ำเป็นจำนวนมากทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย เช่น ที่ผาแต้ม อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดอุบลราชธานี และที่ผนังถ้ำเขาจันทร์งาม อำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา

สถาบันเบนาเฮส์ ซึ่งเป็นสถาบันการออกแบบในประเทศเยอรมนี ได้เปิดสถาบันขึ้นใหม่ในมลรัฐชิคาโก ประเทศสหรัฐอเมริกา ได้พัฒนาการออกแบบโดยเน้นการปฏิบัติด้วยมือและเครื่องจักร ทั้งงานไม้ โลหะ พลาสติก แก้ว การถักทอ งานโฆษณา สถาปัตยกรรม ภาพพิมพ์ ภาพถ่าย หุ่นจำลอง จิตรกรรมและการศึกษาทางด้านการออกแบบทั้งหมด ต่อมาเน้นเกี่ยวกับด้านความบริสุทธิ์ ความรู้สึก ความงาม และอารมณ์ ส่วนในด้านเนื้อหาจะเน้นถึงความแตกต่างทางโครงสร้างผิว สภาพส่วนรวมและบริเวณว่าง ประเทศที่นำการออกแบบมาพัฒนาเป็นครั้งแรกในทวีปเอเชีย คือ ประเทศจีนและประเทศญี่ปุ่น คุณค่าของงานออกแบบจะเห็นได้ว่าสภาวะการเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาสิ่งต่าง ๆ จากอดีตสืบจนถึงปัจจุบันและมุ่งสู่นาคตมี

ผลกระทบโดยตรงที่จะทำให้งานออกแบบมีบทบาทและมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่การสร้างสรรค์และจรรโลงสภาพสังคมให้เล็งเห็นถึงคุณค่าทางสุนทรียศาสตร์ งานออกแบบชั้นเยี่ยมที่แสดงให้เห็นถึงความคิดในการออกแบบเป็นเลิศ จะมีอิทธิพลโดยตรงที่ จะโน้มน้าวผู้รับข้อมูลให้เกิดความสนใจและการยอมรับในขณะเดียวกันก็ยังแสดงคุณค่าในด้าน อื่นพร้อมกันไปกล่าวคือ

(๑) เป็นสื่อกลางในการสื่อความหมายให้เกิดความเข้าใจตรงกันจากจุดหนึ่งไปยังอีกจุดหนึ่งได้อย่างชัดเจน

(๒) สามารถทำหน้าที่เป็นสื่อ เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ เกิดการศึกษาต่อกับกลุ่มเป้าหมายได้อย่างดี

(๓) ช่วยให้เกิดความสนใจ และความเชื่อถือแก่ผู้บริโภค

(๔) ทำให้เกิดการกระตุ้นทางความคิดและการตัดสินใจอย่างรวดเร็วฉับพลัน

(๕) ทำให้เกิดความคิดสร้างสรรค์ ข้อมูลที่ได้จากการออกแบบจะช่วยกระตุ้นให้ ปฏิบัติตามหรือเปลี่ยนพฤติกรรมทางความคิดได้ด้วย^๒

๒.๑.๓ ความสำคัญของการออกแบบ

มนุษย์เริ่มสร้างสรรค์สิ่งแปลกใหม่ขึ้นมาเพื่อสนองความต้องการทางด้านประโยชน์ใช้สอยและความงามควบคู่กันไป อันเป็นปัจจัยสำคัญที่พัฒนาคุณภาพชีวิต เพื่อการดำรงอยู่ของมนุษย์ที่ดีขึ้นดังนี้

(๑) การออกแบบเพื่อเสริมสร้างพัฒนาวิถีชีวิตให้ดีขึ้น เป็นการออกแบบโครงสร้างทางสังคม ค่านิยม ประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ ศาสนา สิ่งเหล่านี้มนุษย์จะต้องเป็นผู้กำหนดหรือออกแบบให้เหมาะสมตามสภาพแวดล้อมของธรรมชาติ เพื่อสนองความต้องการของมนุษย์ทางด้านจิตใจ

(๒) การออกแบบเพื่อสนองความต้องการในเรื่องของความสะดวกสบายในการดำรงชีวิต ทางด้านวัตถุ มนุษย์รู้จักคิดประดิษฐ์ดัดแปลงธรรมชาติ หรือสร้างสรรค์ขึ้นใหม่ มีการปรับปรุงพัฒนาเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ ที่จำเป็นในการดำรงชีวิต ทำให้ชีวิตสะดวกสบายยิ่งขึ้น และเป็นการตอบสนองทางด้านร่างกายของมนุษย์

งานออกแบบ เป็นศิลปะที่ให้คุณค่าทางด้านประโยชน์ใช้สอยเป็นสิ่งสำคัญ โดยมีความงามเป็นส่วนรอง การออกแบบจึงมีความสำคัญ มีความเป็นต่อชีวิตและความเป็นอยู่ในสังคมมนุษย์เป็นอย่างยิ่ง เพราะจะเห็นว่า ได้ว่า ผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ ที่มนุษย์ประดิษฐ์และสร้างสรรค์ขึ้นมาตั้งแต่สิ่งที่มีขนาดเล็กจนถึงขนาดใหญ่ล้วนต้องใช้กระบวนการออกแบบเป็นจุดเริ่มต้นทั้งสิ้น

^๒ ธาณี ภูวนพคุณ , ประวัติความเป็นมาของการออกแบบ , [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <https://www.gotoknow.org/posts/155218> [15 เม.ย. 2565]

๒.๑.๔ ประเภทของการออกแบบ

การแสดงผลออกทางด้านการออกแบบ เป็นการสร้างสรรค์งานศิลปะในรูปแบบใหม่ๆ ขึ้นมานั้น มีความแตกต่างกันตามกระบวนการคิด และสติปัญญาของแต่ละบุคคล ซึ่งขึ้นอยู่กับความประทับใจที่จะช่วยสร้างแรงบันดาลใจต่อผู้ออกแบบ โดยคำนึงถึงความต้องการ ความสวยงาม ความกลมกลืนของรูปทรง สีสัน รวมทั้งสะท้อนให้เห็นถึงรสนิยมอันทันสมัย และความก้าวหน้า ในเรื่องนี้จะกล่าวถึงการออกแบบทางประยุกต์ศิลป์ ซึ่งสำคัญที่จะเน้นหน้าที่และประโยชน์ใช้สอยเป็นอันดับแรก ส่วนความงามจะตามมาเป็นอันดับรอง หรือถ้าได้ทั้งประโยชน์ใช้สอยและความสวยงามได้ก็จะเป็นการดียิ่ง ดังนั้นงานออกแบบจึงเป็นการนำเอาองค์ประกอบต่างๆ และหลักการออกมาพิจารณาออกแบบชิ้นงานขึ้นตามประเภทของการใช้สอยต่างๆ กัน ซึ่งพอจะแยกเป็นประเภทได้ดังนี้

๑. การออกแบบตกแต่ง (Decorative designs)

การออกแบบตกแต่ง เป็นการออกแบบเพื่อช่วยเสริมเติมแต่ง รูปลักษณ์ของโครงสร้างให้งดงามน่าดูยิ่งขึ้น เพื่อให้เกิดประโยชน์ใช้สอยโดยคำนึงถึง วัสดุรูปแบบ สัดส่วน และสีสันทัน เป็นสำคัญ เป็นงานตกแต่งที่มีขนาดเล็กๆ จนถึงมีโครงสร้างขนาดใหญ่ๆ ประเภทของงานออกแบบตกแต่งมีดังนี้

๑.๑ การออกแบบตกแต่งภายใน หมายถึง การสร้างสภาพแวดล้อมภายในอาคาร บ้านเรือน หรือสถานที่ต่างๆ ซึ่งสัมพันธ์กับการใช้สอยในชีวิตประจำวัน ให้เกิดความสะดวกสบายเหมาะสมต่อการใช้สอย และความงามในรูปแบบ โดยการจัดวางกลุ่มของเครื่องเรือน เช่น โต๊ะ เก้าอี้ ชั้นวางของ ตู้ เตียง โคมไฟ ม่าน เป็นต้น

๑.๒ การตกแต่งภายนอก หมายถึง การจัดตกแต่งบริเวณภายนอกอาคาร สถานที่ เป็นการจัดสภาพแวดล้อมให้สัมพันธ์กับอาคารรวมทั้งการจัดถนน ทางเดินสัญจร กลุ่มของต้นไม้ และการดูแลรักษา รูปแบบของการจัดเช่นเดียวกันกับการตกแต่งภายใน

๒. การออกแบบพาณิชย์ศิลป์ (Commercial designs)

การออกแบบพาณิชย์ศิลป์ เป็นการออกแบบที่มีลักษณะคล้ายกับการออกแบบผลิตภัณฑ์และการออกแบบตกแต่ง แต่เน้นหนักไปทางด้านการโฆษณา ประชาสัมพันธ์ การจัดแสดงสินค้าในร้านค้าและตู้โชว์สินค้า และป้ายประกาศ การออกแบบลักษณะนี้ผู้ออกแบบจะต้องออกแบบให้ดูเด่นชัดสะดุดตา การออกแบบพาณิชย์ศิลป์ แบ่งออกเป็นลักษณะต่างๆ ได้ดังต่อไปนี้

๒.๑ การออกแบบเกี่ยวกับเครื่องแต่งกาย ได้แก่ เสื้อ กางเกง กระโปรง รองเท้า ถุงเท้า เครื่องประดับต่างๆ รวมทั้งแฟชั่นการแต่งกายทั้งหลาย ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงรวดเร็ว ผู้ออกแบบจะต้องออกแบบให้ทันสมัยตามความนิยมของสังคมเสมอ

๒.๒ การออกแบบตกแต่งหน้าร้านค้าและเวที เป็นการแสดงผลงานด้านการค้า รวมถึงการจัดตู้โชว์ เพื่อให้ดึงดูดความสนใจผู้พบเห็น

๒.๓ การออกแบบโฆษณา เป็นการออกแบบเพื่อเรียกร้องความสนใจจากผู้พบเห็น มีลักษณะที่สะดุดตา ทั้งภาพและตัวอักษร ให้เข้าใจได้ง่าย และจดจำได้รวดเร็ว เช่น การโฆษณาทางโทรทัศน์ ทางหนังสือพิมพ์ โปสเตอร์ ป้ายประกาศ เป็นต้น

๒.๔ การออกแบบสิ่งพิมพ์ เป็นการออกแบบที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการพิมพ์ จะเป็นงานพิมพ์ด้วยวิธีใดก็ตาม ที่มีความชัดเจน ประณีต งดงาม ทั้งข้อความและเส้นขอบงาน เช่น งานออกแบบตัวอักษร งานออกแบบจัดหน้าหนังสือและปก การออกแบบบัตรชนิดต่างๆ เป็นต้น

๒.๕ การออกแบบสัญลักษณ์สื่อความหมาย เป็นการออกแบบที่สื่อความหมาย เป็นรูปแบบต่างๆ ให้ผู้พบเห็นได้ เข้าใจโดยไม่จำเป็นต้องมีคำบรรยายประกอบ เช่น เครื่องหมาย จราจร เครื่องหมายสินค้าผลิตภัณฑ์ต่างๆ และรูปลักษณ์ของสิ่งต่างๆ เป็นต้น

๓. การออกแบบผลิตภัณฑ์ (Productive designs)

การออกแบบผลิตภัณฑ์ หมายถึง การออกแบบอุปกรณ์เครื่องใช้ต่างๆ เพื่อตอบสนองความต้องการของสังคม และผู้บริโภค เป็นการผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการในจำนวนมาก จึงผลิตโดยระบบอุตสาหกรรมซึ่งหลักของการออกแบบผลิตภัณฑ์นั้นจะต้องคำนึงถึงประโยชน์ใช้สอย ความสวยงาม ความปลอดภัย โครงสร้างความสะดวกสบายในการใช้งาน วัสดุ กรรมวิธีการผลิต การซ่อมบำรุงรักษา และราคาด้วย

หลักในการออกแบบผลิตภัณฑ์แต่ละประเภทอาจแตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับลักษณะการใช้งานของผลิตภัณฑ์นั้นๆ จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะส่งเสริมให้ผลิตภัณฑ์นั้นเด่นขึ้นมาและน่าสนใจต่อผู้บริโภค โดยการออกแบบประเภทของผลิตภัณฑ์สามารถแยกได้ ๔ ประเภท ดังนี้

๓.๑ ผลิตภัณฑ์อุปโภค เป็นผลิตภัณฑ์ที่ใช้ในบ้าน เช่น เฟอร์นิเจอร์ เครื่องใช้ไฟฟ้า และสิ่งของเครื่องใช้ภายในบ้าน งานหัตถกรรม เป็นต้น

๓.๒ ผลิตภัณฑ์บริการ เช่น เครื่องใช้สำนักงานเครื่องมืออิเล็กทรอนิกส์ โทรศัพท์ หรือเครื่องใช้ที่มีลักษณะการให้บริการ เป็นต้น

๓.๓ ผลิตภัณฑ์เครื่องจักรกล เช่น เครื่องมือกล เครื่องยนต์ ลิฟต์ เครื่องจักร เป็นต้น

๓.๔ ผลิตภัณฑ์ขนส่ง เช่น รถยนต์ รถไฟ เรือ เครื่องบิน เป็นต้น

๔. การออกแบบสื่อสาร (Communicative designs)

การออกแบบสื่อสาร เป็นการออกแบบที่มุ่งสร้างความเข้าใจระหว่างบุคคล ซึ่งอาจสื่อความเข้าใจกันด้วยตัวอักษรหรือสัญลักษณ์ การสื่อความหมายนี้จะปรับปรุงรูปแบบมาจากสิ่งแวดล้อมรอบตัว นอกจากนี้การออกแบบสื่อสารยังเป็นการออกแบบที่มุ่งให้สื่อส่งไปนั้น เข้าใจง่าย จดจำง่าย ดึงดูดความสนใจด้วยวิธีการจัดทำเป็นตัวอักษร ภาพสัญลักษณ์ สื่อสิ่งพิมพ์ ป้ายโฆษณา แค็ตตาล็อก โบชัวร์ และการแพร่ภาพทางสื่อต่างๆ เป็นต้น

การสร้างสรรค์ผลงานต่างๆ มีทั้งหลักการและกฎเกณฑ์ ดังนั้นหลักในการออกแบบแต่ละประเภท อาจจะไม่เหมือนกัน ขึ้นอยู่กับประเภทของงาน อย่างไรก็ตามการออกแบบ จะต้องไม่หยุดนิ่งอยู่กับที่ เนื่องจากความต้องการของมนุษย์ไม่มีที่สิ้นสุดและมักต้องการสิ่งที่ดีขึ้นอยู่เรื่อยๆ ดังนั้นการออกแบบประเภทต่างๆ จำเป็นต้องมีการพัฒนาอยู่เสมอ หรือไม่ก็ต้องถูกคิดค้นขึ้นใหม่ เพื่อสนองความต้องการของมนุษย์นั่นเอง

๒.๑.๕ องค์ประกอบการออกแบบ

องค์ประกอบการออกแบบเป็นส่วนประกอบที่สำคัญอันเป็นพื้นฐาน ในการสร้างสรรค์งานศิลปะ ประเภทงานประยุกต์ศิลป์ ซึ่งมีส่วนประกอบดังนี้

๑. จุด (Point, Dot) จุด เป็นทัศนธาตุ พื้นฐานในการออกแบบทุกแขนง อาจเกิดจากการกด การแต้ม หรือเกิดจากธรรมชาติ จุดเมื่อนำมาสร้างสรรค์ และวางในตำแหน่งที่เหมาะสมแล้วจะทำให้เกิด องค์ประกอบ อื่นๆขององค์ประกอบศิลป์ตามมา ลักษณะของจุดแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท

๑.๑ จุดที่เกิดขึ้นเองจากธรรมชาติ ได้แก่ จุดในส่วนของพืช เช่น ใบ ดอก ผล ลำต้น จุดในลายของ สัตว์ เช่น แมว เสือ กวาง ผีเสื้อ เป็นต้น

๑.๒ จุดที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้น ด้วยวิธีการกด แत्म จิ้ม ด้วยวัสดุอุปกรณ์ต่างๆเช่น ดินสอ ปากกา พู่กัน วัสดุปลายแหลม หรือเครื่องมืออื่นๆ

๒. เส้น (Line) เป็นทัศนธาตุ ที่อาจเกิดจากจุดมาต่อกัน หรือการขีดการขีด เส้นแบ่งตามลักษณะใหญ่ ได้ ๕ ชนิด ได้แก่

๒.๑ เส้นตรง (Straight Lines) มี ๓ ลักษณะได้แก่

- เส้นตรงแนวตั้ง (ตั้ง) ให้ความรู้สึก มั่นคง แข็งแรง สง่างาม เป็นระเบียบ
- เส้นตรงแนวระนาบ, ระดับ (แนวนอน) ให้ความรู้สึก ราบเรียบ สงบ นิ่ง
- เส้นตรงแนวเฉียง (เส้นทแยง) ให้ความรู้สึก ไม่มั่นคง ไม่แน่นอน เคลื่อนไหว

๒.๒ เส้นโค้ง (Curve Lines) มี ๓ ลักษณะได้แก่

- เส้นโค้งของวงกลม ให้ความรู้สึก อ่อนโยน อ่อนช้อย นุ่มนวล
- เส้นโค้งอิสระ ให้ความรู้สึก เจริญก้าวหน้า เต็มโต งดงาม
- เส้นโค้งก้นหอย ให้ความรู้สึก มีพลังหมุน รุนแรง มึนงง คลื่นคลายขยายตัวต่อไป ไม่มีสิ้นสุด

๒.๓ เส้นคด (Winding Lines) ให้ความรู้สึกเคลื่อนไหว ต่อเนื่อง นุ่มนวล

๒.๔ เส้นสลับฟันปลาหรือเส้นซิกแซก (Zigzag Lines) ให้ความรู้สึกเคลื่อนไหว ตื่นเต้น แปลกใหม่ น่าสนใจ

๒.๕ เส้นประหรือเส้นจุดไขปลา (Jagged Lines) ให้ความรู้สึก ไม่ราบเรียบ ไม่ราบรื่น ขวนขวาย ติดตาม

๓.รูปร่าง- รูปทรง (Shape – Form) รูปร่าง –รูปทรงเป็นทัศนธาตุที่เกิดจากการนำเส้นลักษณะต่างๆ มาประกอบกัน รูปร่างมีลักษณะ ๒ มิติ คือ ประกอบด้วยส่วนกว้างและส่วนยาว ส่วนรูปทรงมีลักษณะ ๓ มิติ ประกอบด้วยส่วนกว้าง ส่วนยาว และส่วนหนาหรือลึก รูปร่าง- รูปทรงแบ่งออกเป็น ๓ ลักษณะ ได้แก่

๓.๑ รูปร่าง - รูปทรงธรรมชาติ หมายถึงรูปร่าง- รูปทรงที่ถ่ายทอดรูปแบบมาจากธรรมชาติ เช่น คน สัตว์ สิ่งของ พืช แร่ธาตุ เป็นต้น มนุษย์นำมาดัดแปลง ต่อเติม ตัดทอน สร้างสรรค์เป็นงานทัศนศิลป์

๓.๒ รูปร่าง- รูปทรงเรขาคณิต เป็นรูปร่าง- รูปทรงที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้น เป็นพื้นฐานในการสร้างสรรค์งานทัศนศิลป์ ได้หลากหลายรูปแบบ มีโครงสร้างที่แน่นอน ได้แก่ รูปสามเหลี่ยม สี่เหลี่ยม วงรี วงกลม เป็นต้น

๓.๓ รูปร่าง- รูปทรงอิสระเป็นรูปร่าง- รูปทรงที่มนุษย์ดัดแปลง ตัดทอน เพิ่มเติม มาจากรูปร่าง- รูปทรงธรรมชาติและรูปร่าง- รูปทรงเรขาคณิต ได้แก่ เปลวไฟ คลื่น น้ำไหล ก้อนเมฆ เป็นต้น ไม่มีโครงสร้างที่แน่นอน เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง ตลอดเวลา มนุษย์นำมาเป็นสื่อในการสร้างสรรค์งานศิลปะ ตามความรู้สึกหรือความคิดสร้างสรรค์ของตนเอง

๔. ขนาด – สัดส่วน (Size-Proportion)

๔.๑ ขนาด (Size) คือลักษณะของรูปที่สามารถสังเกตได้ว่า เล็ก ใหญ่ กว้าง ยาว หนัก เบา เท่าไร ในการสร้างสรรค์งานศิลปะบางครั้ง หากขนาดเล็กเกินไป หรือใหญ่เกินไป ก็จะทำให้ภาพไม่สวยงามเท่าที่ควร

๔.๒ สัดส่วน (Proportion) คือความสัมพันธ์ ของขนาด ความกว้าง ยาว สูง ลึก ของสิ่งต่างๆ ที่เหมาะสมพอดี ด้วยการเปรียบเทียบกับความสัมพันธ์ของ สิ่งต่างๆ ได้แก่ คน สัตว์ สิ่งของ พืช เป็นต้น สัดส่วนนี้ว่ามีความสำคัญเท่า ๆ กับความเล็กใหญ่ของขนาด ทั้งสองส่วนต้องสัมพันธ์กันอย่างลงตัว สัดส่วนแบ่งออกได้เป็น ๒ ลักษณะได้แก่

๔.๒.๑ สัดส่วนที่สมบูรณ์ด้วยตัวเอง เป็นสัดส่วนที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ได้แก่ คน สัตว์ ต้นไม้ เป็นต้น

๔.๒.๒ สัดส่วนที่สมบูรณ์ด้วยองค์ประกอบอื่นๆ เป็นสัดส่วนที่มนุษย์สร้างสรรค์มา เพื่อความสวยงามหรือเพื่อประโยชน์ใช้สอย ได้แก่ สัดส่วนของเก้าอี้ โต๊ะ ตู้เสื้อผ้า ความสูงความกว้างของประตูหน้าต่าง ต้องสัมพันธ์กับสัดส่วนมนุษย์ เป็นต้น

๕. แสง-เงา (Light - Shade)

๕.๑ แสง (Light) หมายถึงความสว่าง ที่เกิดจากธรรมชาติได้แก่ แสงจากดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ หรือเกิดจากมนุษย์สร้างขึ้นได้แก่ แสงจากไฟฟ้า เป็นต้น แสง แบ่งออกได้ ๓ ระดับได้แก่

- แสงสว่างที่สุด (High Light) คือจุดที่แสงส่องกระทบวัตถุมากที่สุด

- แสงกลาง (Light Tone) คือจุดที่แสงส่องกระทบวัตถุมาก แต่น้อยกว่าแสงสว่างที่สุด (High Light)

- แสงสะท้อน (Reflected Light) คือแสงส่องกระทบวัตถุขึ้นหนึ่งแล้วส่องสะท้อน ไปกระทบวัตถุอีกขึ้นหนึ่ง จะสังเกตเห็นได้ในด้านที่เป็นเงาของวัตถุ

๕.๒ เงา (Shade) หมายถึงส่วนที่มีมืดเนื่องจากแสงส่องกระทบวัตถุทึบแสง หรือยอมให้แสงผ่าน เงาแบ่งออกได้ ๒ ลักษณะ

- เงาวัตถุ (Base Tone) คือส่วนที่มีเงาเข้มที่สุดบนวัตถุ

- เงาตกทอด (Cast Shadow) คือ เงาของวัตถุที่ตกกระทบกับวัตถุใกล้เคียง พื้น หรือผนังเงาตกทอดลักษณะจะเหมือนกับลักษณะของวัตถุ หากวัตถุทรงกลม เงาก็จะกลม หากวัตถุเป็นเหลี่ยม เงาก็จะเป็นเหลี่ยมด้วย

๖. สี ตามความหมายตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน หมายถึง ลักษณะของแสงที่ปรากฏแก่สายตาเรา ให้เห็นเป็น สี ขาว แดง ดำ เขียว เหลือง เป็นต้น ส่วนนักวิชาการทางทฤษฎีสี ได้ให้คำจำกัดความว่า สีคือคลื่นหรือความเข้มของแสงที่กระทบตาเรา ทำให้เรามองเห็นสีได้

สีเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น หลังจากแสงส่องกระทบวัตถุ แล้วทำให้เรามองเห็นสีต่างๆซึ่งเป็นปรากฏการณ์จากธรรมชาติ แหล่งกำเนิดแสงจะเป็นจากดวงอาทิตย์หรือไฟฟ้า สีแบ่งออกเป็น ๒ ชนิดใหญ่ๆ คือ

๖.๑ สีที่เป็นวัตถุ (Pigment) สีที่มีอยู่ในตัวตนของวัตถุหรือสิ่งมีชีวิตนั้นๆได้แก่ จากพืช สัตว์ แร่ธาตุ เป็นต้น เกิดขึ้นและเปลี่ยนแปลงได้จากปฏิกิริยาทางเคมี

๖.๒ สีที่เป็นแสง (Spectrum) เป็นสีที่เกิดจากแสงส่องกระทบวัตถุ แล้วเกิดการดูดซับ การสะท้อน หรือการหักเหของแสง เช่น แสงรุ้ง ๗ สี เกิดจากแสงส่องกระทบละอองน้ำในอากาศ แล้วเกิดการหักเหของแสง ทำให้เรามองเห็น ๗ สี ได้แก่ แดง ส้ม เหลือง เขียว น้ำเงิน คราม ม่วง

๗. พื้นผิว (Texture) คือลักษณะภายนอกของวัตถุ ที่มองเห็นและสัมผัสได้ เราอาจแยกพื้นผิวได้ ๒ ลักษณะดังนี้

๗.๑ ลักษณะผิวที่ลวงตา สามารถมองเห็นได้ด้วยตา แต่สัมผัสได้ด้วยความรู้สึกว่าเป็นพื้นผิวที่เรียบ หยาบ มัน ขรุขระแต่เมื่อได้สัมผัสก็จะเป็นพื้นระนาบเรียบธรรมดาเท่านั้น

๗.๒ ลักษณะผิวที่สัมผัสได้จริง เป็นลักษณะผิวที่มองเห็นได้ด้วยตาและสามารถสัมผัสได้จริงด้วยมือหรือร่างกาย ว่าเป็นพื้นผิว เรียบ ขรุขระ หยาบ เป็นต้น

การเกิดของพื้นผิวเกิดได้ จาก ๒ ลักษณะดังนี้

๑. พื้นผิวที่เกิดจากธรรมชาติ สามารถจับต้องได้ จากผิวของ คน สัตว์ พืช สิ่งของ แร่ธาตุ เป็นต้น

๒. พื้นผิวที่เกิดจากการสร้างสรรค์ของมนุษย์ สามารถจับต้องมองเห็นได้จริง หรือรับรู้ลักษณะด้วยตา แต่เมื่อจับต้องก็เป็นผิวเรียบธรรมดาเท่านั้น

๘. บริเวณว่าง (Space) หมายถึง ช่องว่างหรือที่ว่างทั้งในรูปและนอกรูป สำหรับงานจิตรกรรม บริเวณว่างมี ๒ มิติ (บริเวณว่างลงตา) งานประติมากรรมและสถาปัตยกรรม บริเวณว่างมี ๓ มิติ บริเวณว่างแบ่งออกเป็น ๒ ลักษณะ

๘.๑ บริเวณว่าง ปิด – เปิด

๘.๒ บริเวณว่าง รูปและพื้น

๙. ลวดลาย (Pattern) เป็นส่วนประกอบที่ปรากฏแก่สายตา มีลักษณะคล้ายกับพื้นผิว ลวดลายมีการออกแบบในการจัดวาง ตามลักษณะของงานนั้น ให้สวยงามเหมาะสม แบ่งออกได้ เป็น ๒ ประเภทได้แก่

๙.๑ ลวดลายจากธรรมชาติ มนุษย์ได้รับแรงบันดาลใจจากธรรมชาติ มาสร้างสรรค์งานออกแบบ โดยการ เลียนแบบ ตัดทอน เพิ่มเติม ให้เป็นไปตามความต้องการของตนเอง

๙.๒ ลวดลายจากรูปร่าง – รูปทรงเรขาคณิต เป็นลวดลายที่มนุษย์ได้สร้างสรรค์ขึ้นได้แก่ รูปวงกลม วงรี และรูปเหลี่ยมต่างๆ เป็นต้น มาใช้ในงานออกแบบ ตามความคิดสร้างสรรค์

๒.๑.๖ หลักการออกแบบ หลักการออกแบบประกอบด้วย

๑. ดุลยภาพ หรือความสมดุล (Balance) ความสมดุลเป็นหลักแรกที่มนุษย์รู้จัก เพราะตั้งแต่เกิด ก็พบว่าตัวเรามีด้านซ้ายและด้านขวาเหมือนกัน ดังนั้นมนุษย์จึงนิยามว่าอะไรที่มีเหมือนกัน ๒ ข้าง นั้นเป็นสิ่งที่สวยงาม ดุลยภาพ หรือความสมดุล แบ่งออกเป็น

๑.๑ สมดุลแบ่งออกเป็น เหมือนกันทั้ง ๒ ข้าง (Symmetrical Balance) คือ ทั้งซ้ายและขวาเท่ากัน การสมดุลแบบนี้จะทำให้ดูมั่นคง หนักแน่น ยุติธรรม เป็นการเป็นงาน เช่น เสื้อของสตรีที่มีแขนเสื้อทั้ง ๒ ข้างมีความยาวและขนาดใหญ่เท่ากัน

๑.๒ สมดุลแบบ ๒ ข้างไม่เหมือนกัน (Asymmetrical Balance) ทั้งซ้ายและขวาจะไม่เหมือนกัน แต่ดูแล้วเกิดสมดุลหรือความถ่วงสมดุล (ดูแลเท่ากันด้วยน้ำหนักทางสายตา) เช่น

๑. สมดุลด้วยน้ำหนัก และขนาดของรูปร่างรูปทรง

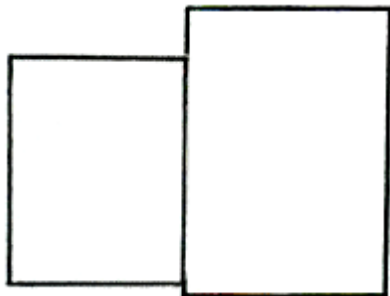
๒. สมดุลด้วยค่าน้ำหนักความแก่อ่อนของสี

๒. เอกภาพ (Unity)

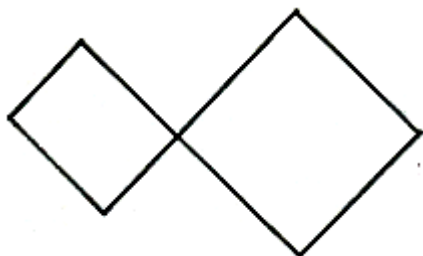
เอกภาพ คือการจับวางองค์ประกอบทั้งหมด เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เป็นกลุ่มก้อน กลมกลืนกัน อาจจะกระจัดกระจายบ้างแต่ก็ยังคงให้ความรู้สึกว่ายังเชื่อมโยงสัมพันธ์กันเป็นเรื่องราวเดียวกัน การสร้างเอกภาพ สามารถสร้างได้หลายวิธีดังนี้

๒.๑วิธีสัมผัส คือการนำรูปร่างรูปทรง มาสัมผัสกันในลักษณะต่างๆเช่น

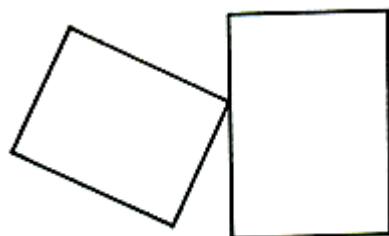
- การสัมผัสด้านต่อด้าน

- การสัมผัสมุมต่อมุม

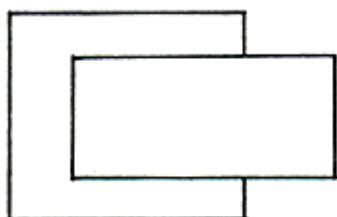

- การสัมผัสมุมต่อด้าน

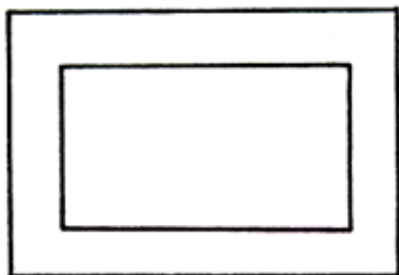

๒.๒ วิธีทับซ้อน คือการนำรูปร่างรูปทรง มาทับซ้อนกันในลักษณะต่างๆ เช่น

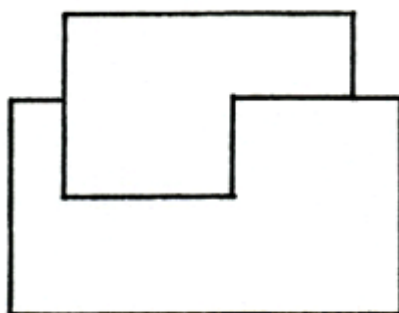
- การทับซ้อนแบบบางส่วน

- การพับซ้อนแบบเต็มรูป

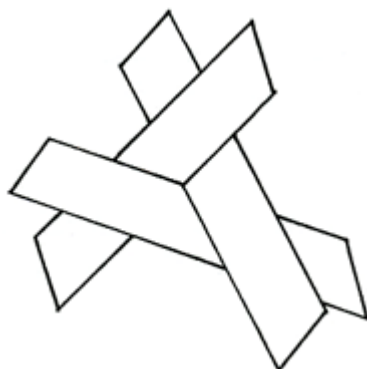
- การพับซ้อนแบบคาบเกี่ยว

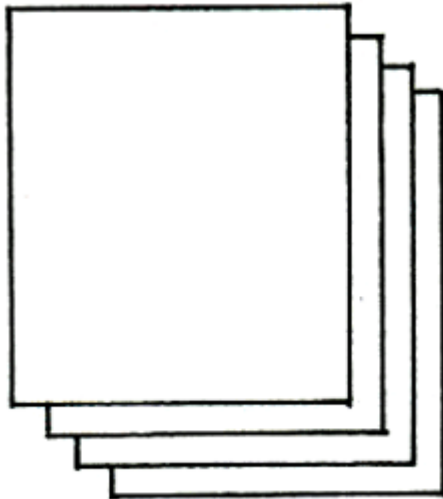
- การพับซ้อนแบบลูกโซ่

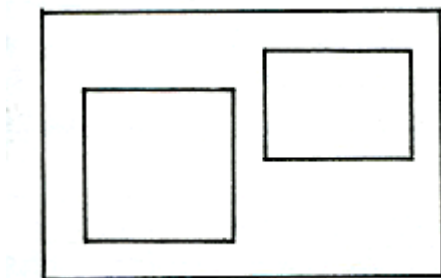
- การพับซ้อนแบบसान

- การทับซ้อนแบบหลายชั้น

๒.๓ วิธีการจัดกลุ่ม คือการทับซ้อนที่นำรูปร่างรูปทรง มาจัดวางให้ทับซ้อน ซึ่งกันและกัน อย่างอิสระ เมื่อมองในภาพรวมๆ แล้วจะเห็นภาพของรูปร่างรูปทรงนั้นอยู่ในกรอบรูปทรงเรขาคณิต หรือรูปทรงอิสระในลักษณะต่างๆ

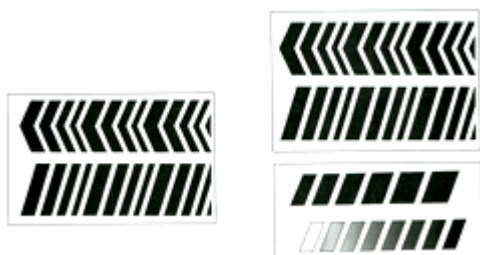
๓. จังหวะ (Rhythm)

จังหวะเกิดจากการต่อเนื่องหรือซ้ำซ้อน กัน จังหวะที่ดีจะทำให้ภาพดูสนุกสนานเปรียบได้กับเพลง ในด้านการออกแบบแบ่งจังหวะออกเป็น ๓ แบบคือ

๓.๑ จังหวะแบบเหมือนซ้ำกัน (Repetition) เป็นการนำเอาองค์ประกอบ หรือรูปที่เหมือน ๆ กันมาจัดวางเรียงต่อกัน ทำให้ดูมีระเบียบ (Order) แต่ถ้ามากเกินไปก็น่าเบื่อ

๓.๒ จังหวะแบบสลับกันไป (Alternation) เป็นการนำเอาองค์ประกอบที่ต่างกันมาสลับกัน อย่างต่อเนื่อง ทำให้สนุก มีรสชาติดีกว่าแบบแรก

๓.๓ จังหวะซ้ำจากเล็กไปใหญ่หรือใหญ่ไปเล็ก (Gradation) เป็นการนำเอาองค์ประกอบหรือรูปที่เหมือนกันมาเรียงต่อกัน อาจเรียงจากใหญ่มาเล็ก หรือจากเล็กไปหาใหญ่ ทำให้ภาพดูมีมิติขึ้น

๔. ความกลมกลืน (Harmony) คือนำองค์ประกอบต่างๆ มาจัดให้ประสานกลมกลืน สอดคล้องกัน ไม่ขัดแย้ง แตกแยก เกิดความนุ่มนวล เชื่อมโยงสัมพันธ์กัน ความกลมกลืนกันเกิดขึ้นได้จากหลายลักษณะ ได้แก่

๑. กลมกลืนด้วยทิศทางของเส้น
๒. กลมกลืนด้วยขนาดและสัดส่วน
๓. กลมกลืนด้วยรูปทรง และรูปร่าง
๔. กลมกลืนด้วยวัสดุ และพื้นผิว
๕. กลมกลืนด้วยน้ำหนักอ่อนแก่
๖. กลมกลืนด้วยสี
๗. กลมกลืนด้วยเนื้อหา

๕. การขัดแย้ง (Contrast)

ความขัดแย้ง คือการจัดองค์ประกอบที่ทำให้เกิดความแตกต่างเพื่อดึงดูดความสนใจ หรือเพื่อให้เกิดความสนุกตื่นเต้น ลดความเรียบ น่าเบื่อ แต่ทั้งนี้ต้องคำนึงถึงความเป็นเอกภาพ คือต้องไปได้ทั้งภาพ ดูแลไม่ขัดตา ความขัดแย้ง แบ่งไว้ดังนี้

๑. ขัดแย้งกันด้วยทิศทางของเส้น
๒. ขัดแย้งด้วยขนาดและสัดส่วน
๓. ขัดแย้งกันด้วยรูปทรงและรูปร่าง
๔. ขัดแย้งกันด้วยวัสดุ และพื้นผิว
๕. ขัดแย้งกันด้วยน้ำหนัก อ่อนแก่
๖. ขัดแย้งด้วยสี
๗. ขัดแย้งด้วยเนื้อหา

๖.จุดเด่น (Interesting Point)

จุดเด่นหรือจุดสนใจ เป็นการจัดวางองค์ประกอบหลักของภาพ เน้นให้ภาพน่าสนใจ สะดุดตามากขึ้น ประกอบด้วย

๖.๑ ส่วนประธานของภาพ (Dominance) จุดสำคัญที่สุด

๖.๒ ส่วนรองประธาน (Subordination) จุดสำคัญรองลงมา

๖.๓ ส่วนประกอบหรือพวกรายละเอียดย่อย (Detail)

การเน้นให้เกิดจุดเด่นในการออกแบบมีหลักและวิธีการเน้นดังนี้

๑. เน้นเรื่องความขัดแย้งด้วยหลักการ

๒. เน้นด้วยการจัดกลุ่มในส่วนที่ต้องการเน้น

๓. เน้นด้วยการประดับตกแต่งหรือช่วยในการตกแต่ง

๔. เน้นด้วยการใช้สี เช่น สีสด สีเข้ม สีอ่อน สีจาง

๕. เน้นด้วยความแตกต่างของเนื้อหา

๖. เน้นด้วยขนาดรูปทรง รูปร่าง สัดส่วน น้ำหนัก วัสดุ พื้นผิว และองค์ประกอบอื่น ๆ ที่

แตกต่างกัน^๓

๒.๑.๗ การประยุกต์ใช้

๑. ในแง่ของการวางแผนการทำงาน งานออกแบบจะช่วยให้การทำงานเป็นไปตาม ขั้นตอน อย่างเหมาะสม และประหยัดเวลา ดังนั้นอาจถือว่าการออกแบบ คือ การวางแผนการทำงานก็ได้

๒. ในแง่ของการนำเสนอผลงาน ผลงานออกแบบจะช่วยให้ผู้เกี่ยวข้องมีความเข้าใจตรงกันอย่างชัดเจน ดังนั้น ความสำคัญในด้านนี้ คือ เป็นสื่อความหมายเพื่อความเข้าใจระหว่างกัน

^๓ สมใจ ภัทศิริ, วิชา สารทัศนศิลป์, [ออนไลน์], แหล่งที่มา:

http://www.trangis.com/somjaiart/e1_3_16.php#0 [14 เม.ย. 2565].

๓. เป็นสิ่งที่ดีที่อธิบายรายละเอียดเกี่ยวกับงาน งานบางประเภทอาจมีรายละเอียดมากมายซับซ้อน ผลงานออกแบบจะช่วยให้ผู้เกี่ยวข้อง และผู้พบเห็นมีความเข้าใจที่ชัดเจนขึ้นหรืออาจกล่าวได้ว่า ผลงานออกแบบ คือ ตัวแทนความคิดของผู้ออกแบบได้ทั้งหมด

๔. แบบ จะมีความสำคัญอย่างที่สุด ในกรณีที่ นักออกแบบกับผู้สร้างงานหรือผู้ผลิต เป็นคนละคนกัน เช่น สถาปนิกกับช่างก่อสร้าง นักออกแบบกับผู้ผลิตในโรงงานหรือถ้าจะเปรียบไปแล้ว นักออกแบบก็เหมือนกับคนเขียนบทละครนั่นเอง แบบ เป็นผลงานจากการออกแบบ เป็นสิ่งที่เกิดจากความคิดสร้างสรรค์ และมีมือของ

๒.๒ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการออกแบบกราฟิก (Graphic Designer)

งานกราฟิกเป็นส่วนสำคัญที่มีบทบาทยิ่งต่อการออกแบบและกระบวนการผลิตสื่อ โดยเฉพาะสื่อที่ต้องการสัมพันธ์ รับรู้ด้วยตา (Visual Communication Design) ได้แก่ หนังสือ นิตยสาร วารสาร แผ่นป้าย โฆษณา บรรจุภัณฑ์ แผ่นพับ แผ่นปลิว โทรศัพท์ ภาพยนตร์ นักออกแบบจะใช้วิธีการทางศิลปะและหลักการทางการออกแบบร่วมกันสร้างสรรค์รูปแบบสื่อ เพื่อให้เกิดศักยภาพสูงสุดในการที่จะเป็นตัวกลางในการสื่อความหมายระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสารวิธีการออกแบบและวิธีแก้ปัญหาการออกแบบ โดยการนำเอารูปภาพประกอบ (Illustrator) ถ่ายภาพ (Photography) สัญลักษณ์ (Symbol) รูปแบบ และขนาดของตัวอักษร (Typography) มาจัดวางเพื่อให้เกิดการนำเสนอข้อมูลอย่างชัดเจน เกิดผลดีต่อกระบวนการสื่อความหมาย และแสดงคุณค่าทางการออกแบบอย่างตรงไปตรงมา

๒.๒.๑ ความหมายของการออกแบบกราฟิก

คำว่า กราฟิก (Graphic) เป็นคำเรียกทับศัพท์ ซึ่งอาจมาจากศัพท์ภาษากรีก คือ Graphikos (Drawing and Painting) ซึ่งหมายถึง การเขียนภาพ หรือวาดภาพ ที่เป็นภาพลายเส้นต่างๆ ในสมัยโบราณ คำว่า กราฟิก จะหมายถึง ภาพลายเส้น หรือภาพที่เกิดจากการวัด การขีดเขียน การวาดระบายสี การสร้างงานศิลปะบนพื้นระนาบเท่านั้น แต่ในปัจจุบัน กระบวนการออกแบบต่างๆ ที่เป็นวัสดุ ๒ มิติ โดยเน้นการออกแบบเพื่อให้อ่าน เช่น ออกแบบหนังสือ นิตยสารโฆษณา หีบห่อ ป้ายต่างๆ โปสเตอร์ แผ่นพับ รวมทั้งการออกแบบเพื่อการจัดนิทรรศการ ฯลฯ ทั้งนี้ เพื่อสามารถนำมาใช้เป็นสื่อความหมายในการเรียนการสอน

สรุปได้ว่า กราฟิก หมายถึง การสร้างชิ้นงานโดยการออกแบบภาพประเภทต่างๆ โดยการวาด การเขียน การใช้โปรแกรมสำเร็จรูป เพื่อจัดทำเป็นภาพ ภาษา สัญลักษณ์ ลงในทัศนวัสดุประเภทต่างๆ โดยตรงหรือจัดทำเป็นต้นแบบ เพื่อนำไปถ่ายทอดลงสื่ออิเล็กทรอนิกส์หรือการสร้างโดยใช้โปรแกรมสร้างภาพระบบดิจิทัล เพื่อนำมาช่วยให้ผู้รับรู้ เรียนรู้ได้ง่าย รวดเร็ว และเข้าใจ ตรงตามวัตถุประสงค์ของผู้นำเสนอ

การออกแบบกราฟิก หมายถึง ลักษณะของการออกแบบบนพื้นผิว ๒ มิติ (Two Dimensional Surface) เพื่อเป็นสื่อกลางสำหรับถ่ายทอดข้อความ ความรู้สึกนึกคิด และอารมณ์ จากบุคคลหนึ่งไปยังอีก

บุคคลหนึ่ง เพื่อให้เข้าใจและเรียนรู้เรื่องโดยใช้ประสาทตาในการรับรู้เป็นส่วนใหญ่ งานกราฟิกมีอิทธิพลต่อชีวิตประจำวันของอย่างมาก สิ่งเรามองเห็นด้วยตาจะโน้มน้าวจิตใจได้ดีกว่าการรับรู้ประเภทอื่น

๒.๒.๒ ความสำคัญของการออกแบบกราฟิก

กราฟิกมีบทบาทต่อชีวิตประจำวันมาก เพราะเป็นรูปแบบการสื่อสารทางการรับรู้ผ่านการมอง/ดูที่มีการนำมาใช้ในชีวิตประจำวันทั่วไป และมีผลต่อพฤติกรรม เช่น แนวความคิด เจตคติ การตัดสินใจและการกระทำอยู่ไม่อยู่น้อย ทั้งนี้เพราะกราฟิกเป็นทัศนธาตุที่เป็นรูปธรรม จากการวิจัยพบว่า การรับรู้ของมนุษย์นั้นจะรับรู้ทางประสาทสัมผัสทางตาสูงสุดถึงร้อยละ ๘๓ จากประสาทสัมผัสทั้งหมด คือ ตา หู จมูก ลิ้น และผิวหนัง นอกจากนี้ความเป็นรูปธรรม เช่น รูปภาพ สัญลักษณ์ของกราฟิกในรูปแบบต่างๆ ยังสร้างความน่าสนใจและประทับใจได้อย่างดียิ่งอีกด้วย โดยแยกออกเป็นรายชื่อได้ดังต่อไปนี้

(๑) การออกแบบที่ดีทำให้ข้อมูลที่กระจัดกระจายมีระเบียบมากขึ้น ก่อให้เกิดความเข้าใจชัดเจนและถูกต้อง

(๒) ช่วยให้การถ่ายทอดข้อมูลเป็นไปอย่างรวดเร็วและชัดเจน

(๓) ช่วยสร้างสรรค์งานสัญลักษณ์ทางสังคม เพื่อการสื่อความหมายร่วมกัน

(๔) ช่วยพัฒนาระบบการสื่อสารให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

(๕) ช่วยให้เกิดจินตภาพ เกิดมีแนวคิดสิ่งใหม่เสมอ

(๖) ส่งเสริมให้เกิดค่านิยมทางความงาม

(๗) ส่งเสริมความก้าวหน้าทางธุรกิจและพัฒนาประเทศ

(๘) ช่วยให้เกิดการเรียนรู้ และเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม

๒.๒.๓ คุณค่าของงานกราฟิก

งานกราฟิกชิ้นดีจะทำให้เห็นถึงความคิดในการออกแบบเป็นเลิศ จะมีอิทธิพลโดยตรงที่จะโน้มน้าวผู้รับข้อมูลให้เกิดความสนใจและยอมรับ และในขณะเดียวกันยังแสดงถึง

(๑) เป็นสื่อกลางในการสื่อความหมายให้เกิดความเข้าใจตรงกัน จากจุดหนึ่งไปยังอีกจุดหนึ่งได้อย่างถูกต้องและชัดเจน

(๒) สามารถทำหน้าที่เป็นสื่อ เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ เกิดการศึกษาต่อกับกลุ่มเป้าหมายได้อย่างดี

(๓) ช่วยทำให้เกิดความน่าสนใจ ประทับใจ และน่าเชื่อถือแก่ผู้พบเห็น

(๔) ช่วยให้เกิดการกระตุ้นทางความคิด และการตัดสินใจได้อย่างรวดเร็ว

(๕) ก่อให้เกิดความคิดสร้างสรรค์

(๖) ทำให้ผู้พบเห็นเกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ทั้งทางด้านการกระทำและความคิด

๒.๒.๔ หลักการการออกแบบกราฟิก

โดยแท้จริงแล้วความคิดสร้างสรรค์เรื่องที่ทำคำนิยามที่สมบูรณ์ร้อยเปอร์เซ็นต์แทบจะเป็นไปไม่ได้ เพราะแต่ละคนก็มีความคิดแต่ละแบบ แต่ละสไตล์หลากหลายกันไป

- ๑) ความคิดสร้างสรรค์
- ๒) บรรทัดฐานในการออกแบบกราฟิก
- ๓) ขบวนการทำงานออกแบบกราฟิก

๑) ความคิดสร้างสรรค์

คือการผนวกส่วนของความคิดเล็กๆ ภายในใจประยุกต์ใช้แก้ไขปัญหา แก้โจทย์และเงื่อนไขต่างๆ ที่อยู่โดยมีรูปแบบค่อนข้างใหม่ไม่ซ้ำกับสิ่งที่มีอยู่แล้ว และคุณค่าในการตอบโจทย์เป้าหมาย หรือสิ่งที่ต้องการ พอดคิดถึงเรื่องความคิดสร้างสรรค์ขึ้นมา หลายคนมักประสบปัญหาเรื่องตัวเองคิดอะไร ทำอะไร ก็ไม่ต่างจากสิ่งที่มี สิ่งที่เห็นกันอยู่ รู้สึกอยากจะรู้ว่าอยากทำอะไรตัวเองจึงจะคิดแบบสร้างสรรค์ ทำยังไงจึงจะมีวิธีการคิดให้สร้างสรรค์งานออกมาได้

ทางออกของการคิดสร้างสรรค์คือ การพยายามคิดออกนอกกรอบความคิดที่มีอยู่ (Think out of box) แต่ไม่ใช่คิดเลยออกทะเลแล้วไม่สามารถกลับมาตอบโจทย์ได้ จริงๆ เรื่องการออกแบบ เรื่องความคิดสร้างสรรค์ เป็นเรื่องที่ยืดหยุ่นตายตัวได้ นอกจากนี้ในเรื่องของความคิดสร้างสรรค์ยังพอจะแบ่งเกณฑ์ระดับได้ดังนี้

(๑) คิดแบบค้นพบ (Discovery) เป็นการคิดที่ได้ไอเดียใหม่ (Recovery) หรือทฤษฎีใหม่ เช่น การค้นพบทฤษฎีแรงดึงดูดของโลก เซอร์ไอแซค นิวตัน หรือทฤษฎีสมมูลภาพของ จอห์น แนช ซึ่งเป็นเรื่องยากที่คนทั่วไปจะคิดได้

(๒) คิดเชิงนวัตกรรม (Innovative) เป็นการคิดประยุกต์ที่นำหลักการทางวิทยาศาสตร์มาผนวกให้เกิดคุณค่าในการแก้ปัญหาที่มีอยู่ในปัจจุบัน เช่น การประดิษฐ์ทีวีขึ้นมา โดยนำหลักการเดินทางของคลื่นมาประยุกต์เป็นสิ่งประดิษฐ์

(๓) คิดเชิงสังเคราะห์ใหม่ (Synthesis) เป็นความคิดที่นำสิ่งที่มีอยู่เดิมมารวบรวม หรือ “ยา” ให้เกิดความคิดที่สร้างเป็นสิ่งใหม่ขึ้นมา

(๔) คิดแบบดัดแปลง (Mutation) เป็นการนำปัญหาที่มีอยู่มาผนวกกับสิ่งที่มีอยู่ในปัจจุบัน แล้วเกิดการปรับเปลี่ยนคุณสมบัติของสิ่งที่มีอยู่ ไม่ว่าจะเป็นขนาด รูปร่าง รูปทรง เช่น ความคิดที่จะนาเครื่องคอมพิวเตอร์ที่บ้านมาพกติดตัว เลยปรับขนาด กลายมาเป็น พ็อกเก็ตพีซี (Pocket PC) ในปัจจุบันในขั้นตอนการออกแบบกราฟิกนั้น จะมักใช้ความคิดในข้อที่ ๓ และข้อที่ ๔ มากที่สุด โดยความคิดที่ว่าจะใช้ในการคิดผลงานออกแบบออกมาอย่างเป็นขั้นเป็นตอน

๒) บรรทัดฐานในการออกแบบกราฟิก

จะรู้ได้อย่างไรว่า งานออกแบบกราฟิกแบบไหนเป็นงานออกแบบที่ดีแบบไหนเป็นงานที่ไม่ดี จึงต้องมีเกณฑ์หรือบรรทัดฐาน (Criteria) ในการออกแบบขึ้นมาเพื่อเป็นตัววัด ตัวตัดสินใจได้ว่า งานไหนเป็นงานที่ไม่ดี งานไหนเป็นงานที่ดี เกณฑ์การตัดสินไม่ได้มีไว้สำหรับให้คะแนนงานในงานประกวด หรือสรุปว่างานนั้นดีไม่ดีเท่านั้น แต่เกณฑ์การตัดสิน คือส่วนที่ฝังลึกในระบบความคิดของนักออกแบบ ให้รับรู้อยู่เสมอว่างานแบบไหนดี แบบไหนไม่ดี ซึ่งการฝังลึกนี้เองที่เปรียบเสมือนแสงสว่างส่องให้นักออกแบบเดินทางได้ถูกทาง ในหนทางของนักออกแบบ บรรทัดฐานในงานออกแบบมีหลักอยู่ ๓ ข้อ ได้แก่

(๑) การตอบสนองประโยชน์ใช้สอย (Function)

การมีประโยชน์ใช้สอยที่ดีนั้นเรื่องสำคัญมากในงานออกแบบทุกประเภท เช่น ถ้าเป็นการออกแบบผลิตภัณฑ์ เช่น ถ้าเป็นเก้าอี้ เก้าอี้จะต้องนั่งสบาย ถ้าเป็นบ้าน บ้านนั้นจะต้องอยู่แล้วไม่อึดอัด ถ้าเป็นงานกราฟิกสื่อสิ่งพิมพ์ ตัวหนังสือที่อยู่ในงาน จะต้องอ่านง่ายไม่ต้องถึงขั้นเพ่งสายตา จึงจะเรียกได้ว่าเป็นงานออกแบบที่มีประโยชน์ใช้สอยที่ดี

(๒) ความสวยงามพึงพอใจ (Aesthetic)

เป็นความพึงพอใจแรกที่คนสัมผัสได้ก่อน มนุษย์แต่ละคนต่างมีการรับรู้เรื่องความสวยงามและความพึงพอใจในเรื่องของความงามได้ไม่เท่ากันความงามจึงเป็นประเด็นที่ถกเถียงกันมาก และไม่มีกฎเกณฑ์การตัดสินใดๆที่เป็นตัวกำหนดความแน่ชัดลงไป แต่เชื่อว่างานที่มีการจัดองค์ประกอบที่ดีคนส่วนใหญ่มักจะมองว่าสวยงามได้เหมือนกัน

(๓) การสื่อความหมาย (Meaning)

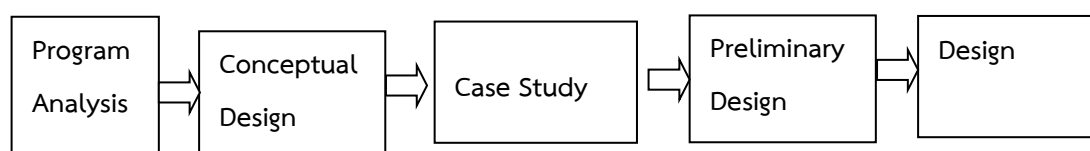
งานศิลปะนั้นจะมีคุณค่าก็ต่อเมื่อมันสื่อความหมายออกมาได้ งานกราฟิกก็องงานศิลปะเช่นกัน การสื่อความหมายจึงเป็นสิ่งที่นักออกแบบขาดเสียไม่ได้ในการออกแบบ ต่อให้งานที่ได้สวยงามอย่างไรแต่ไม่สามารถตอบโจทย์ของงานออกแบบ หรือสื่อสิ่งที่ผู้ออกแบบคิดเอาไว้ได้งานกราฟิกนั้นก็จะมีคุณค่าลดน้อยลงไป

ดังนั้นเมื่อต้องการออกแบบกราฟิก จะต้องคำนึงถึงเกณฑ์ ๓ ข้อนี้ไว้ให้มัน หรือท่องอยู่ในใจก็ได้ หนึ่ง ต้อง เวิร์ก สอง ต้อง สวย สาม ต้อง สื่อ

จะเห็นได้ว่าการออกแบบต้องพิจารณาทั้งในด้านความงามและประโยชน์ใช้สอยร่วมกัน ดังนั้น ลอยด์ ไรท์ (Frank Lloyd Wright) นักออกแบบที่มีชื่อเสียงได้กล่าว “ความงามและประโยชน์ใช้สอยต้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน” (อารี สุทธิพันธุ์ ๒๕๒๑ : ๑๓๖) การออกแบบจึงเป็นการสร้างสรรค์ความงามบนพื้นฐานที่มีประโยชน์

๒.๒.๕ ขบวนการทำงานออกแบบกราฟิก

มาถึงเรื่องสำคัญ ขบวนการทำงานในการออกแบบนั้นครอบคลุมตั้งแต่เริ่มดีเจทช์ มีปัญหาเข้ามาให้ได้รับรู้ ให้ได้แก้ไข จนไปสิ้นสุดตอนส่งงาน ดังนี้

ภาพที่ ๒.๑ ขบวนการทำงานออกแบบกราฟิก

(๑) วิเคราะห์เจทช์ ที่มีให้แก้ไข (Program Analysis)

จุดเริ่มต้นของงานออกแบบคือ ปัญหา มีปัญหามีเจทช์ จึงมีการออกแบบแก้ไข เจทช์ที่ว่านั้นมีความหมายยากง่ายต่างกันแต่ละชนิดงาน แต่เจทช์ที่ไม่มีทางออกแบบมาได้ ถ้าปราศจากการวิเคราะห์ที่ถูกต้อง การวิเคราะห์หลักๆ สำหรับเจทช์งานกราฟิกมักจะมีดังนี้

What จะทำงานอะไร? กำหนดเป้าหมายของงานที่จะทำ ซึ่งเป็นเรื่องเบื้องต้นในการออกแบบที่จะต้องรู้ก่อนว่า จะกำหนดให้งานบอก (inform) อะไร เช่น เผยแพร่ประชาสัมพันธ์ บอกทฤษฎีหรือหลักการเพื่อความบันเทิง เป็นต้น

Where งานจะนำไปใช้ที่ไหน? เช่น งานออกแบบผนังร้านหนังสือที่สยามสแควร์ที่เต็มไปด้วยร้านค้าแหล่งวัยรุ่น คงต้องมีสีสันฉูดฉาดสะดุดตามมากกว่าร้านแถวสีลม ซึ่งสถานที่ในเขตคนทำงาน ซึ่งมีอายุมากขึ้น

Who ใครคือคนที่มาใช้งาน? หรือกลุ่มเป้าหมาย (User Target Group) เป็นเรื่องสำคัญที่สุดในการวิเคราะห์เจทช์เพื่อการออกแบบ เพราะผู้ใช้งานเป้าหมายอาจเป็นตัวกำหนดความคิดและรูปลักษณะของการออกแบบได้ เช่น งานออกแบบโปสเตอร์สำหรับผู้ใหญ่ ต้องออกแบบโดยใช้สีจำนวนไม่มาก ไม่ฉูดฉาด และต้องใช้ตัวอักษรที่มีขนาดใหญ่ รวมถึงจัดวางอย่างเรียบง่ายมากกว่าผู้ใช้ในวัยอื่น

How แล้วจะทำงานชิ้นนี้อย่างไร? การคิดวิเคราะห์ในขั้นสุดท้ายนี้อาจจะยากสักหน่อย แต่เป็นการคิดที่รวบรวมการวิเคราะห์ที่มีมาทั้งกลั่นออกมาเป็นแนวทาง

(๒) สร้างแนวความคิดหลักในการออกแบบให้ได้ (Conceptual Design)

งานที่ดีต้องมีแนวความคิด (Concept) แต่ไม่ได้หมายความว่างานที่ไม่มีแนวความคิดจะเป็นงานที่ไม่ดีเสมอไป งานบางงานไม่มีแนวความคิด แต่เป็นงานออกแบบที่ตอบสนองต่อกฎเกณฑ์การออกแบบ (Design Criteria) ที่มีอยู่ก็เป็นงานที่ดีได้เช่นกัน เพียงแต่ถ้าลองเอางานที่ดีมาวางเทียบกัน ๒ ชิ้นอาจจะไม่รู้ถึงถึงความต่างอะไรมากมายนักในตอนแรก แต่เมื่อไม่รู้งานชิ้นหนึ่งมีแนวความคิดที่ดี ในขณะที่อีกชิ้นหนึ่งไม่มีงานชิ้นที่มีแนวความคิดจะดูมีคุณค่าสูงขึ้นจริงเกิดความรู้สึกแตกต่าง

งานออกแบบกราฟิกดูจะทึบกว่างานออกแบบด้านอื่นๆ (เช่น ไม่มีปัจจัยทางด้านวัสดุกระบวนการผลิตที่ซับซ้อนเหมือนงานออกแบบผลิตภัณฑ์ หรืองานด้านสถาปัตยกรรม) ดังนั้นแนวความคิดจึงเข้ามามีบทบาทสำคัญในการกำหนดคุณค่าของตัวชิ้นงานที่กำลังออกแบบอย่างมาก

(๓) ศึกษางานหรือกรณีตัวอย่างที่มีอยู่แล้ว (Case Study)

การศึกษารณีตัวอย่างเป็นการวิเคราะห์ข้อดีข้อเสียของงานที่มีอยู่แล้ว เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ออกแบบในงาน สำหรับผลการทำกรณีศึกษานับเป็นเรื่องสำคัญมากทีเดียวในงานออกแบบ เพราะเปรียบเสมือนตั้งชี้แนะหนทางในการออกแบบหรือแก้ไขปัญหาก็ได้ แต่จงระวังอย่าไปติดกับรูปแบบที่ชื่นชอบมาก เพราะอาจจะทำให้ติดกับกรอบความคิด ติดกับภาพที่เห็นจนบางครั้งไม่สามารถคิดงานสร้างสรรค์ใหม่ๆ ออกมาได้ จนกลายเป็นการตบแบบหรือลอกแบบชาวบ้านมานั่นเอง พูดถึงเรื่องตบแบบ จริงๆ แล้วเป็นเรื่องธรรมดาในการออกแบบ เพราะขบวนการออกแบบคือการกลั่นความคิดที่อยู่ลึกๆ ในใจของอยู่แล้ว ไร้อะไรในใจแน่นอนว่าต้องมีแบบที่ชื่นชอบเป็นพิเศษ ถ้าไม่ได้ทางภาพที่ชื่นชอบไว้ข้างจอ แต่ก็ซึมซับอยู่ในสมอง อยู่ในใจ และถ่ายทอดออกมาตอนที่ทำงานโดยไม่รู้สึกรู้สีกตัว ดังนั้นการออกแบบจะพูดอีกอย่างก็ได้ว่า เป็นการตบแบบที่มีอยู่ก่อน แล้วเอามาตัดแปลง ประยุกต์ให้เข้ากับโจทย์ อย่างที่พูดกันมาแล้วในการใช้ความคิดแบบดัดแปลง (Mutation) ส่วนการตบแบบชาวบ้านแล้วออกมาโดยแทบจะไม่ได้เปลี่ยนแปลงหรือดัดแปลงให้เข้ากับโจทย์ที่มีอยู่ อย่างนี้เรียกว่า ลอกแบบชาวบ้าน

(๔) ออกแบบร่าง

การออกแบบร่างเป็นเรื่องสำคัญที่หลายคนมักมองข้าม การออกแบบร่างคือการเอาแนวความคิดที่มีออกออกมาเป็นร่างก่อน (สเก็ตมือ ให้เข้าใจคนเดียว หรือเพื่อนที่ร่วมทำงานเข้าใจพอ เพราะการสเก็ตจากมือคือการถ่ายทอดสิ่งที่มีอยู่ในสมอง สิ่งที่เป็นนามธรรมให้ออกมาเป็นรูปธรรม ความคิดออกมาจากสมองกลายเป็นสิ่งที่เห็นได้ จับต้องได้บนกระดาษ แล้วจับสิ่งที่สเก็ต หรือแบบร่างนั้นแหละไปทำต่อ โดยนำไปออกแบบในโปรแกรมที่ตนถนัด ไม่ว่าจะเป็น Photoshop, Illustrator หรือ Freehand เป็นต้น ซึ่งก็แล้วแต่คนออกแบบแต่ละคน

(๕) ออกแบบจริง

ออกแบบจริงจากแบบร่างที่มีอยู่ จากแบบร่างทั้งหมดที่คัดเลือกแล้ว ต้องเลือกเอามาออกแบบในโปรแกรมที่ถนัด ซึ่งขั้นตอนนี้จะคงจะไม่บอกว่าทำอะไรในตอนนี้ เพราะเป็นเรื่องต่อไปให้ได้ศึกษากัน ลองมาดูเครื่องมือที่แต่ละคนใช้ ว่ามีตัวไหนที่เป็นที่นิยมเป็นที่แพร่หลายในหมู่นักออกแบบ แต่ละอันมีข้อดีข้อเสียอย่างไร

Photoshop ในขั้นตอนการออกแบบ Photoshop มีข้อดีตรงที่สามารถทำให้งานออกมาหลากหลายด้วยการจัดการสี และฟิลเตอร์เอฟเฟกต์ต่างๆ ที่ใส่ลงในงานได้เลย แต่ก็ใช้ไม่ได้กับการจัดการตัวหนังสือ และการโยกย้ายองค์ประกอบย่อยที่อยู่ในภาพ

Illustrator ช่วยการออกแบบด้วย นั้นมีข้อดีในการจัดภาพโยกย้ายองค์ประกอบภาพ วางเลย์เอาต์งาน แต่ไม่สามารถสร้างเอฟเฟกต์แปลกๆ ให้กับงานได้หลากหลายเท่า Photoshop ดังนั้นงานที่เป็นงานเรียบๆ ไม่หวือหวา Illustrator น่าจะเป็นคำตอบที่ดีกว่าในการทำงาน ส่วนบางคนอาจจะใช้ทางเลือกที่มีคุณสมบัติทั้ง ๒ อย่าง เช่นการ ทำงานออกแบบในโปรแกรม Dorel Draw หรือ Macromedia Firework ก็เป็นทางเลือกที่ไม่เลว เช่นกัน

จากเรื่องที่กล่าวมาจะสังเกตได้ว่าเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับขบวนการคิดเป็นหลัก ซึ่งนับเป็นจุดเริ่มแรกในการออกแบบงานกราฟิก แต่ในการออกแบบงานกราฟิกนั้นยังมีเรื่องที่ต้องเรียนรู้อีกมาก โดยเฉพาะเรื่องของภาพ การมองภาพ และรู้จักองค์ประกอบของภาพ เพราะการที่จะทำงานออกแบบกราฟิกได้นั้น ต้องมองภาพให้ลึกถึงองค์ประกอบภาพเสียก่อน ซึ่งถือเป็นพื้นฐานสำคัญเริ่มแรก ไม่ว่าคุณจะเป็นนักออกแบบกราฟิก หรือจะพอใจเป็นแค่คนที่ดูงานกราฟิกเข้าใจ

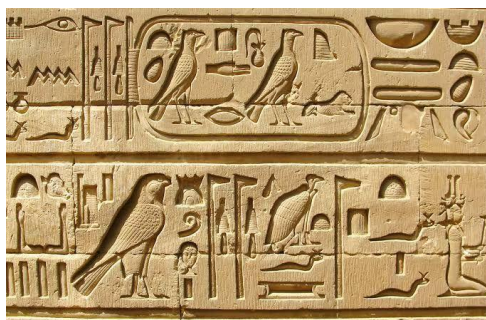
๒.๒.๖ พื้นฐานมองงานการออกแบบกราฟิก

ในการออกแบบกราฟิก เรื่องสำคัญเรื่องแรกที่จะต้องทำให้ได้ก่อนคือ การมองภาพให้เป็น หรือที่หลายคนเรียกกันว่ามี Graphic Eyes ซึ่งเรื่องของการมองภาพนั้นเป็นเรื่องที่ฝังอยู่ในสามัญสำนึกอยู่ในความรู้สึกหรือที่หลายคนมักเรียกกันว่าเซ็นส์ (Sense) อยู่แล้วมนุษย์ทุกคนมีความสามารถในการรับรู้เรื่องความสวยงาม ถึงแม้จะไม่เหมือนกับทุกคน แต่ส่วนใหญ่ก็มีแนวโน้มที่เหมือนกัน คล้ายกันกับพื้นฐานในศิลปะที่ติดตัวทุกคนมาแต่กำเนิด เพียงแต่ว่าใครจะมีมากมีน้อย ใครจะได้รับการฝึกฝนมากกว่า หรือใครจะดึงออกมาใช้ได้มากกว่ากันในฐานะผู้ออกแบบต้องก้าวข้ามพื้นฐานสามัญของมนุษย์นี้ออกมาเพราะการมองภาพสวยไม่สวยเพียงอย่างเดียวคงไม่พอ และสามารถทำให้ออกแบบกราฟิกที่ดีได้ มองภาพที่สามารถสร้างให้เป็นนักออกแบบกราฟิกได้นั้น จะต้องการมองเข้าไปในแก่นภาพ ซึ่งมีเรื่องหลักอยู่ ๒ เรื่องด้วยกันคือ (๑) มองเข้าไปในความหมายของภาพ (Meaning) ที่นักออกแบบต้องการสื่อสาร(๒) มองลึกเข้าไปในรายละเอียดขององค์ประกอบต่างๆ (Elements) ที่อยู่ในภาพรวมทั้งมีความเข้าใจและคิดวิเคราะห์สิ่งต่างๆ ข้างต้น ให้เป็นแบบอย่างที่เกิดขึ้นในคลังสมอง เพื่อนำกลับมาใช้ในการออกแบบภายหลัง

๑) ภาษาภาพและการรับรู้

๑.๑ ภาษาภาพ (Visual Language) มนุษย์เป็นสัตว์สังคมที่มีความต้องการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มก้อนเป็นกลุ่มสังคม ดังนั้นแทบจะเป็นไปไม่ได้ที่มนุษย์จะหลีกเลี่ยงการสร้างปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน มนุษย์จึงมีการใช้ภาษาเป็นเครื่องมือในการสื่อสารสร้างความเข้าใจระหว่างกันและกันตัวภาษาที่มีจุดสำคัญอยู่ที่การสื่อความหมายให้ความเข้าใจตรงกัน เช่น มีภาษาพูดที่ใช้สื่อสารระหว่างกัน และเป็นภาษาที่เลือกใช้ได้ง่ายที่สุดแค่แปลงเสียงออกมาเท่านั้น แต่ลองนึกภาพ ถ้าสมมติว่า เช้าวันหนึ่งตื่นขึ้นมากลางกรุงเม็กซิโก จะพูดกับใคร พูดกันอย่างไร ภาษาพูดจึงมีข้อจำกัด โดยเฉพาะข้อจำกัดในกลุ่มคนที่ใช้ภาษาคนละภาษา (หลายคนอาจจะพูดภาษาอังกฤษก็น่าจะเป็นสื่อกลางได้ แต่เชื่อว่ามีอีกหลายคนกว่าค่อนโลกคงส่ายหน้าปฏิเสธ) ภาษาที่

พูดไม่สามารถทำให้คนสามารถเข้าใจได้ตรงกันทั้งโลก มนุษย์จึงมีวิธีการสื่อสารระกว้างกันทางอื่นนั่นก็คือภาษาภาพ ซึ่งเป็นทางเลือกที่ดีกว่า

ภาพที่ ๒.๒ ภาษาภาพ

ในอียิปต์โบราณ มนุษย์ถ่ายทอดความคิดหนึ่งความคิดผ่านการขีดเขียนลงบนฝาผนัง เป็นภาพที่มีเป็นสัญลักษณ์ที่มีความหมายบ่งบอกถึงเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ ลัทธิ และความเชื่อ ลักษณะรูปภาพนั้นจึงเปรียบเทียบได้ดังภาพสัญลักษณ์ (Sign) ซึ่งภายหลังนักโบราณคดีจึงนำมาเปรียบเทียบ แกะเป็นตัวอักษรตีความหมาย และสร้างความเข้าใจที่ตรงกัน

๑.๒ การเรียนรู้ภาพ (Perception Image) การรับรู้ภาพเกิดจากการมองเห็นด้วยตาเป็นด่านแรก ผ่านการประมวลผลจากสมองและจิตใจ เป็นการรับรู้และทำความเข้าใจ มีความหมายของใครของมัน และการรับรู้ของแต่ละคนขึ้นอยู่กับฝึกฝนการมองงานมากๆ การพยายามสร้างความเข้าใจภาพเปรียบเทียบเหมือนยิ่งฝึกพูด ฝึกฟัง ภาษาอังกฤษบ่อยๆ ก็จะทำให้เก่งภาษาอังกฤษได้นั่นเอง แบ่งภาพที่รับรู้ได้ออกเป็น ๒ ประเภทๆ ด้วยกันคือ

๑.๓ ภาพที่เห็น (Visual Image) ภาพที่ผ่านสายตาระทบโสดประสาท จากแบบภาพตั้งอย่างข้างต้น เห็นวงกลมเห็นตัวหนังสือ เห็นภาพสัญลักษณ์ AR๔U เห็นสีส้ม ซึ่งสิ่งที่เห็นนั้นเรียกว่าองค์ประกอบต่างๆ ที่อยู่ในภาพ สิ่งเหล่านี้แหละคือสิ่งที่ต้องเลือกนำมาใช้ และจัดวางให้อยู่ด้วยกันอย่างสวยงามลงตัวและสื่อความหมาย หรือเรียกว่าจัดองค์ประกอบภาพนั่นเอง

๑.๔ ภาพที่นึกคิด (Conceptual Image) ภาพที่ผ่านการมองเห็น ผ่านกระบวนการประมวลผลจากสมองแล้วนึกเคยสร้างเป็นภาพอื่นตามขึ้นมา จะมองเห็นซีดีถูกบดบังด้วยพื้นภาพสีส้ม และเห็นเส้นโค้งที่วางบนพื้นสีส้ม ซึ่งหลังจากเห็นเส้นโค้งนี้แล้ว จะผนวกเป็นเรื่องราวกับแผ่นซีดีที่มีอยู่ด้านหลังทำให้เกิดภาพส่วนของแผ่นซีดีที่โดนบังอยู่ขึ้นในจิตใจ ภาพอย่างนี้คือภาพที่นึกคิด ซึ่งเกิดขึ้นหรือมีอิทธิพลจากภาพที่เห็นอีกทีหนึ่ง เรื่องของภาพที่นึกคิดนี้เองเป็นพื้นฐานและแนวทางในการออกแบบภาพ ออกแบบองค์ประกอบเพื่อสื่อความหมายเป็นหลัก

๑.๕ การออกแบบและการสื่อความหมายสิ่งสำคัญที่สุดของงานศิลปะ โดยเฉพาะงานออกแบบกราฟิกคือ การสื่อความหมาย สื่อสิ่งนี้นักออกแบบคิดหรือพยายามถ่ายทอดออกมาได้ เพื่อให้บรรลุจุดประสงค์หรือโจทย์ที่ตั้งขึ้นมา ใครก็ตามที่ตัดสินคุณค่าของงานออกแบบเพียงแค่ว่า “สวย” และ “ไม่สวย” เป็นตัวกำหนดงานว่า “ดี” และ “ไม่ดี” ใครคนนั้นกำลังคิดผิด เพราะคุณค่าของงานออกแบบที่ดี ไม่ได้มองกันที่ความสวย (Aesthetic) เพียงอย่างเดียว ความสวยเป็นเพียงส่วนหนึ่งของงานเท่านั้น (ซึ่งเป็นส่วนที่ไม่มีเกณฑ์การตัดสินที่แน่นอนด้วยซ้ำ เพราะเกณฑ์การตัดสินเรื่องความสวยงามขึ้นอยู่กับความรู้สึกของแต่ละคน)

ในการสื่อความหมายนี้เองที่ผู้สร้างงานถือว่าเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องรู้โจทย์ก่อนว่าคืออะไร อาจจะไม่ต้องรู้สึก (แต่การรู้ยิ่งลึกจะให้ออกแบบได้ตรงตามโจทย์มากขึ้น) แต่แค่รู้จักพอ เพราะการรู้จักโจทย์ของตัวงานทำให้มีเกณฑ์ในการตัดสินของงานออกแบบในด้านการสื่อความหมายขึ้นในใจ ยกตัวอย่าง เช่น รู้ว่าร้านซักผ้าที่ดีควรมีภาพลักษณ์ของความสะอาด หรือวงดนตรี Metal เป็นวงดนตรีที่มีแนวดุเดือดและรุนแรง คราวนี้ลองอยู่ในฐานะผู้ออกแบบกันบ้าง เพื่อเรียนรู้หลักในการออกแบบงานกราฟิก เพื่อให้งานสื่อความหมายตรงที่โจทย์ต้องการ

หลักสำคัญในการออกแบบภาพให้สื่อความหมายนั้น จะต้องจับเป็นเด็นสำคัญของโจทย์ หรือตีโจทย์ที่มีออกมาให้ได้ก่อน อาจจะใช้คำสำคัญ (Keyword) เป็นจุดกำหนดในการคิดก่อน ลองพูดออกมาเรื่อยๆ และเขียนเก็บไว้จากนั้นค่อยๆ เขียนเก็บไว้มาลองพิจารณา สร้างความคิด เพื่อเป็นแนวทางในการออกแบบต่อไป เหมือนต้องถามตัวเองอยู่เสมอว่า “เมื่อพูดถึงสิ่งนี้แล้ว จะคิดถึงอะไร?”

ภาพที่ ๒.๓ การออกแบบและการสื่อความหมาย

ในการออกแบบกราฟิก การสื่อความหมายเป็นเรื่องที่สำคัญที่ไม่ควรข้ามไป การสื่อความหมายที่ดีต้องตอบสนองแนวความคิดที่วางกันไว้แต่ต้นในการออกแบบเชิงพาณิชย์ (Commercial Art) การสื่อความหมายเป็นเรื่องสำคัญที่สุด เช่น โปสเตอร์ร้านอาหารญี่ปุ่น ถ้าออกแบบให้คุณเห็นแล้วนึกถึงและอยากทานอาหารญี่ปุ่นในร้านใด รับรองว่างานออกแบบชิ้นนั้นประสบความสำเร็จไปกว่าครึ่งแล้ว จึงอาจจะไม่สวยเท่าไรนักก็ตาม งานออกแบบจึงเป็นศิลปะที่สื่อสารกันระหว่างมนุษย์ (Communication Art) เช่น สื่อสารระหว่างเจ้าของร้านที่ต้องการให้คนเข้ามาทานอาหารกับคนทั่วไปที่อยากทานอาหาร หรือจะเป็นระหว่างเจ้าของผลิตภัณฑ์กับลูกค้า เป็นต้น

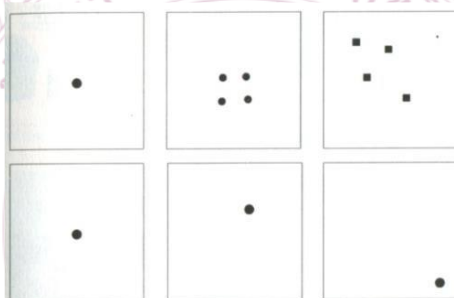
ดังนั้นต่อไปถ้าจะทำงานออกแบบ คงต้องนึกถึงคนที่จะมาดูงานของเป็นหลัก (User Target) และนึกถึงสิ่งที่ต้องการ จะบอกสิ่งที่ต้องการจะสื่อแล้วทำงานออกแบบให้สื่อถึงกันได้ แค่นี้ก็น่าจะได้งานดีๆ ออกมาอย่างแน่นอน

๒) องค์ประกอบภาพพื้นฐาน

จะพบว่าภาพใดๆ ล้วนแต่องค์ประกอบอยู่ภายในทั้งสิ้น โดยองค์ประกอบที่อยู่รวมกันเป็นภาพจะมีองค์ประกอบพื้นฐาน ซึ่งได้แก่ จุด เส้น และระนาบ ดังนั้นต่อไปนี้เวลามองภาพวิเคราะห์องค์ประกอบที่อยู่ข้างใน จะมาพูดถึง ๓ อย่างนี้เพื่อความเข้าใจที่ตรงกัน

จุด Dot

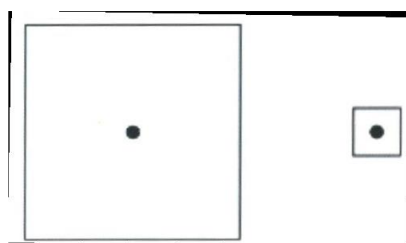
จุดเป็นประกอบที่มีขนาดเล็ก โดยมีขนาดความกว้าง และความยาวใกล้เคียงกัน จุดมีคุณสมบัติเด่นในการจัดวางทำให้เกิดการเรียกร้องความสนใจได้ดี

ภาพที่ ๒.๔ จุด

คุณสมบัติของจุด

- เรียกร้องความสนใจของสายตาได้ดี
- บอกและกำหนดตำแหน่งภาพ
- การวางจุด ๒ จุด จะได้พื้นที่ระหว่างจุดที่ให้ความรู้สึกดึงดูดระหว่างกัน

ภาพที่ ๒.๕ คุณสมบัติของจุด

เส้น (Line)

เส้น เป็นองค์ประกอบที่มีขนาดยาว เกิดจากการนำจุดมาเคลื่อนที่ หรือ นามาวางเรียงต่อกัน เส้นมีคุณสมบัติเด่นในการนำเสนอสายตา เป็นแนวแบ่งภาพ

คุณสมบัติของเส้น

- เส้นมีความยาวมากกว่าความกว้างและความหนาย่างเห็นได้ชัดจึงทำให้เกิดความรู้สึกไปทางด้านยาวได้เดียว

- นำสายตา กำหนดทิศทาง และความต่อเนื่อง

- แบ่งซอยภาพ

ความรู้สึก อารมณ์ของเส้นต่างๆ ในภาพ

ภาพที่ ๒.๖ เส้น

- เส้นตรง ให้ความรู้สึกมั่นคงเป็นระเบียบ
- เส้นนอน ให้ความรู้สึกสงบ นิ่ง เรียบร้อย
- เส้นเฉียง ให้ความรู้สึกถึงการเคลื่อนไหว ความไม่หยุดนิ่ง พลังขับเคลื่อน
- เส้นโค้ง ให้ความรู้สึกที่นุ่มนวล พลัดไหว
- เส้น หักหัก ให้ความรู้สึกถึงความไม่เป็นระเบียบ การไม่อยู่ในกรอบ ความอิสระ หรือความสับสนวุ่นวายได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเส้นจะหักมากน้อยแค่ไหน

- เส้นเล็กและบาง ให้ความรู้สึกบางเบาและเฉียบคม ในขณะที่เส้นหนาให้ความหนักแน่นในการนำเสนอสายตา

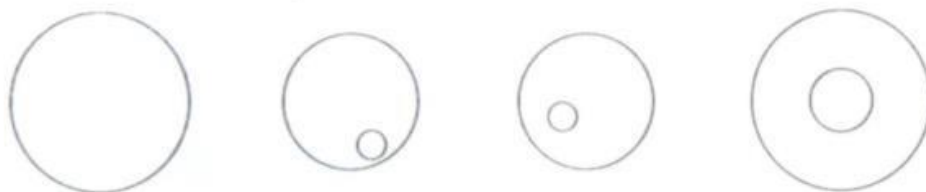
ระนาบ (Plane)

ระนาบ เป็นองค์ประกอบที่เกิดจากเส้นที่ขยายตัว หรือกลุ่มของจุดเกิดความกว้าง ความยาว เป็นองค์ประกอบที่เป็น ๒ มิติ ระนาบมีอิทธิพลในภาพเป็นอย่างมาก เพราะมักจะครองพื้นที่โดยรวมของภาพเอาไว้

เมื่ออยู่ในภาพตัวระนาบที่มีอยู่มากจะมีรูปร่าง (Shape) ต่างกันออกไป รูปร่างแต่ละชนิดก็มีความหมายและให้ความรู้สึกต่างๆ กัน ยกตัวอย่าง ระนาบรูปต่างๆ ที่มักพบเห็น ได้แก่

๑. วงกลม (Circle)

เมื่อวางรูปร่างวงกลมในภาพจะให้ความรู้สึกเป็นศูนย์กลาง เป็นที่รวมความสนใจ หรือการปกป้องคุ้มครอง

ภาพที่ ๒.๗ วงกลม

๒. สี่เหลี่ยม (Square)

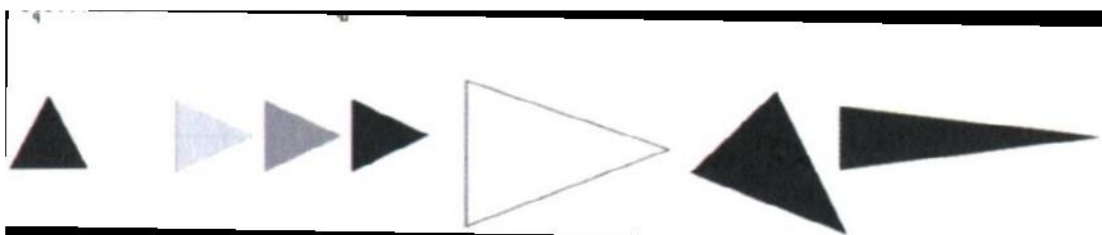
เมื่อวางรูปร่างสี่เหลี่ยมในภาพ จะให้ความรู้สึกสงบ มั่นคง เป็นระเบียบ เมื่อวางตามแนวตั้งฉาก ให้ความรู้สึกเคลื่อนไหวและสร้างจุดสนใจได้ดี เมื่อวางทแยงสามารถจัดเป็นกลุ่มก้อนให้ลงตัวได้ง่าย

ภาพที่ ๒.๘ สี่เหลี่ยม

๓. สามเหลี่ยม (Triangle)

เมื่อวางรูปร่างสามเหลี่ยมในภาพ จะให้ความรู้สึกหยุดนิ่ง มั่นคง แต่ที่ส่วนปลายมุมทั้ง ๓ ด้านให้ความรู้สึกถึงทิศทาง ความเยียบคม และมีแรงผลักดัน

ภาพที่ ๒.๙ สามเหลี่ยม

๔. หกเหลี่ยม

เมื่อวางรูปร่างหกเหลี่ยมในภาพ จะให้ความรู้สึกถึงการเชื่อมต่อง การเป็นหน่วยย่อยหน่วยหนึ่ง Modular ที่สามารถต่อไปได้อย่างไม่สิ้นสุดไม่มีขอบเขต

ภาพที่ ๒.๑๐ หกเหลี่ยม

๕. รูปร่างธรรมชาติ (Organic)

รูปร่างธรรมชาติให้ความรู้สึกถึงความอิสระ การเคลื่อนไหว การไม่มีกาเกณฑ์ที่แน่นอนตายตัว

ภาพที่ ๒.๑๑ รูปร่างธรรมชาติ

สังเกตได้ว่า เวลาที่วิเคราะห์องค์ประกอบในรูปใดๆ ก็ตาม จะมองภาพลึกลงไปยังองค์ประกอบหลัก ทั้ง ๓ ว่า มีความสัมพันธ์ขององค์ประกอบในภาพที่ดี กล่าวคือมีความสัมพันธ์ของจุด เส้น ระนาบที่ตีนั้นเอง ส่วนวิธีการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบที่ดีได้นั้น เรียกว่า การจัดองค์ประกอบ

หลังจากได้เรียนรู้เรื่องต่างๆ จะสังเกตได้ว่าเรื่องทั้งหมดที่กล่าวมาเป็นพื้นฐานที่ทำให้มองงานกราฟิก เป็น หรือเริ่มมีเกณฑ์พื้นฐานหลายๆ เพื่อให้เตรียมตัวที่จะออกแบบ นอกจากนี้ยังได้รู้จักกับองค์ประกอบพื้นฐาน จุด เส้น ระนาบ ที่เป็นองค์ประกอบหลักในภาพ ทำให้ได้วิเคราะห์คุณสมบัติต่างๆ เพื่อเป็นพื้นฐานให้หยิบจับ องค์ประกอบเหล่านี้มาเลือกให้ออกแบบในงานของแต่ก็เชื่อว่าองค์ประกอบในภาพจะมีแต่จุด เส้น และระนาบ เท่านั้น ยังมีองค์หลักที่สำคัญ และมีอิทธิพลในการออกแบบกราฟิกอีก

๒.๒.๗ การจัดองค์ประกอบภาพ

เมื่อพูดถึงเรื่องการจัดวางองค์ประกอบ ต้องซึมซับหลักการอยู่ ๒ ข้อ ซึ่งเป็นหัวใจของการจัด องค์ประกอบในงานศิลปะ คือ ๑. การสร้างเอกภาพ (Unity) ๒. การสร้างจุดเด่น เน้นจุดสำคัญ (Emphasize)

๑. เอกภาพ Unity เอกภาพถือได้ว่าเป็นกฎหลักของศิลปะ และเป็นหลักสำคัญในการจัดองค์ประกอบ ความมีเอกภาพหรือความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเป็นจุดเริ่มแรกในการจัดองค์ประกอบให้กับงานออกแบบ

เอกภาพมีความสำคัญ คือ เอกภาพ คือสิ่งที่ทำให้งานสื่อความหมายออกมาได้ ทำให้ผู้ชมงานอ่านงานเขาได้ กล่าวคือเอกภาพเป็นจุดมุ่งหมายในการสร้างภาพรวมของงาน ให้ผู้ชมงานสามารถรับรู้และเข้าใจงานที่ออกแบบ ซึ่งโดยธรรมชาติเวลาดูงานจะเกิดกระบวนการจัดระบบความสัมพันธ์ขององค์ประกอบภายในภาพโดยอัตโนมัติ พุดง่ายๆ คือสมองจะสร้างภาพงานที่มีเอกภาพอยู่ในใจ ดังนั้น องค์ประกอบที่อยู่ภายในภาพจะต้องมีความกลมกลืนกัน (Harmony) เป็นพวกพ้องเดียวกัน เพื่อไม่ให้ขัดกับภาพที่อยู่ในใจ และเมื่อใดที่องค์ประกอบของงานไม่มีเอกภาพ การรับรู้ในใจก็จะปฏิเสธงานชิ้นนั้นโดยปริยาย

๑. สร้างความใกล้ชิดให้กับองค์ประกอบ (Proximity) วิธีที่ง่ายที่สุดในการสร้างเอกภาพให้กับงาน คือ การจัดองค์ประกอบที่มีอยู่ให้สอดคล้องกัน แต่ละองค์ประกอบจะขาดส่วนใดส่วนหนึ่งไปไม่ได้การวางองค์ประกอบให้ใกล้ชิดกันจะทำให้ผู้ชมงานรู้สึกว่ องค์ประกอบต่างๆเป็นพวกเดียวกัน เกิดภาพรวมที่มีเอกภาพ

ภาพที่ ๒.๑๒ สร้างความใกล้ชิดให้กับองค์ประกอบ

ในภาพแรก จะเห็นองค์ประกอบรูปร่างต่างๆ วางกระจัดกระจายถ้าถามว่าภาพแรกคืออะไร อาจจะตอบเป็นโพธิ์ดำ ดอกจิก ซึ่งภาพนี้ไม่มีเอกภาพ เลยยากที่จะตอบให้แน่ชัดว่ามันคืออะไร ในขณะที่ภาพที่สอง องค์ประกอบทั้งหลายของภาพมีความใกล้ชิดกันและดูเหมือนพวกพ้องเดียวกันมากขึ้น ถ้าถามว่าภาพที่สองคืออะไร ก็อาจจะตอบได้ว่า เป็นภาพดอกของไฟหรือไฟก็ได้ เพราะการวางชิดกันทำให้ดูเหมือนพวกพ้องเดียวกัน (คือพวกดอกไม้ซึ่งนับเป็นเอกภาพอย่างหนึ่ง)

๒. สร้างความซ้ำกันขององค์ประกอบ (Repetition) การจัดองค์ประกอบให้มีการซ้ำกันเรื่อยๆ ไม่ว่าจะเป็น เส้น จุด สี หรือลักษณะของผิวสัมผัส ทำให้ผู้ชมงานรู้สึกถึงความเป็นพวกพ้องเดียวกันเกิดเอกภาพขึ้นในงาน

๓. สร้างความต่อเนื่องขององค์ประกอบ (Continuation) ความต่อเนื่องจะมาจากเส้น หรือทิศทางขององค์ประกอบที่มีอยู่ภายในภาพ ซึ่งนาสายตาของผู้ชมงานให้เกิดทางตามที่อยู่ออกแบบกำหนดไว้ เมื่อได้

มองภาพที่มีองค์ประกอบไหลต่อเนื่องกัน ทำให้กระบวนการรับรู้ของคนสร้างเรื่องราว ต่อเนื่องเป็นเรื่องเดียวกันและอย่างเป็นลำดับขั้น ซึ่งทั้งหมดทำให้เกิดภาพรวมที่มีเอกภาพขึ้นในใจ

๒. เสริมจุดเด่น เน้นจุดสำคัญ Emphasize

หลังจากผ่านด่านแรกในการจัดองค์ประกอบคือ การสร้างเอกภาพให้กับงานแล้ว ในด้านต่อไปคือการสร้างหรือเน้นจุดเด่นให้กับงาน (Emphasize) ในการสร้างจุดเด่นนั้นนอกจากจะสร้างความน่าสนใจให้งานแล้ว จุดเด่นจะทำให้ผู้รับชม จับประเด็นความหมายของงาน และสามารถเข้าใจในความหมายที่ตั้งใจออกแบบไว้ หรืออาจจะเรียกได้ว่า จุดเด่นแฝงการสื่อความหมายที่ผู้ออกแบบพยายามสื่อออกมา

การเน้นจุดเด่นสำคัญทำได้หลากหลายรูปแบบ ไม่ว่าจะเป็นใช้ความแตกต่างของขนาดองค์ประกอบ ใช้สีคู่ตรงข้าม หรือการวางองค์ประกอบในตำแหน่งที่เรียกร้องความสนใจ โดยเฉพาะ สรุปหลักการสร้างจุดสนใจ ๓ วิธีด้วยกัน ได้แก่

๑. วางตำแหน่งจุดสนใจในงาน (Focus Point)
๒. การสร้างความแตกต่างในงาน (Contrast)
๓. การวางแยกองค์ประกอบให้โดดเด่น (Isolation)

๑) วางตำแหน่งจุดสนใจในงาน (Focus Point)

คนที่เริ่มวางองค์ประกอบในงาน ตอนแรกมักจะคิดปัญหาว่า จะเริ่มตรงไหนดี จะวางอย่างไรให้องค์ประกอบนั้นเป็นจุดสนใจในงานปัญหาว่า จะเริ่มตรงไหนดี จะวางอย่างไรให้องค์ประกอบนั้นเป็นจุดสนใจในงานซึ่งเป็นเรื่องที่ไม่ยาก ถ้าทำตามขั้นตอน ๒ ขั้นตอนต่อไปนี้

(๑) จะต้องรู้ว่า จะมีอะไรในงาน คิดถึงสิ่งที่ต้องการนำเสนอสิ่งที่ต้องการสร้างจุดเด่นที่สุด หรือบางทีอาจจะเรียงลำดับความหมายมากน้อยขององค์ประกอบนั้นๆ

(๒) มองงานที่กำลังจะออกแบบเป็นตาราง ๙ ช่อง ดังรูป

1	0	2
0	4	0
2	0	3

ภาพที่ ๒.๑๓ วางตำแหน่งจุดสนใจในงาน

ในการวางตำแหน่งขององค์ประกอบที่จะเน้นให้เกิดจุดสนใจ จะวางที่ ตำแหน่ง ๑, ๓, ๒, และ ๔ เป็นหลัก โดยแต่ละตำแหน่งมีคุณสมบัติต่างกันออกไป โดยสิ่งที่กำหนดคุณสมบัตินั้นก็คือ พฤติกรรมการมองภาพของคนส่วนใหญ่ นั่นเอง

ลองมองดูกันว่า เมื่อวางองค์ประกอบลงไปในแต่ละตำแหน่งองค์ประกอบนั้นจะมีอิทธิพลต่อภาพ และการให้ความสำคัญอย่าง

ตำแหน่งหมายเลข ๐

เป็นตำแหน่งที่ไม่ควรวางองค์ประกอบที่ต้องการเน้น เพราะเป็นตำแหน่งที่สายตาคนส่วนใหญ่ไม่ได้ให้ความสำคัญนัก อาจเป็นอยู่ในช่วงครึ่งๆกลางๆ ของภาพ ซึ่งลดแรงดึงดูดทางสายตา

ตำแหน่งหมายเลข ๑

มักจะชินกับพฤติกรรมการอ่านหนังสือที่ต้องกวาดสายตาจากมุมซ้ายบนลงไปมุมขวาล่าง ตำแหน่งหมายเลข ๑ จึงเป็นส่วนที่คนส่วนใหญ่เห็นเป็นต้นฉบับแรกในหน้าหนังสือ หรือภาพ

ตำแหน่งหมายเลข ๒

เป็นตำแหน่งที่มีพลังในการดึงดูดสายตา มีความเฉียบ (Sharpening) จึงเหมาะกับการจัดวางองค์ประกอบที่ต้องการเน้น เนื่องจากตำแหน่งมุมของภาพนั้นเรียกร้องความสนใจจากสายตาของผู้ชมได้ดี

ตำแหน่งหมายเลข ๓

เป็นตำแหน่งที่สำคัญอีกตำแหน่งหนึ่งหนังสือเนื่องมาจาก ตำแหน่งที่ ๑ เพราะเป็นตำแหน่งสุดท้ายที่คนส่วนใหญ่กวาดสายตาตามอง

ตำแหน่งหมายเลข ๔

ความรู้สึกโดยทั่วไปของคนส่วนใหญ่มักให้ตำแหน่งกลางภาพเป็นตำแหน่งที่มีความสำคัญที่สุดในงาน ถึงจะไม่เป็นจุดเรียกร่องสายตามากเท่า ๑, ๒, ๓ แต่ก็ดึงดูดรวมสายตาของผู้ชมที่มีต่องาน

๒) การสร้างความแตกต่างในงาน (Contrast)

ความแตกต่างเป็นตัวกำหนดความน่าสนใจหรือความโดดเด่นในงานที่ดีที่สุด แต่ในการออกแบบงานโดยใช้การสร้างความต่างนั้น ต้องระวังให้ดีเพราะการสร้างให้องค์ประกอบมีความแตกต่างมากเกินไป จะทำให้องค์ประกอบนั้นหลุดออกจากกรอบของงาน ทำให้งานที่ได้ไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน หรือขาดความมีเอกภาพ และองค์ประกอบนั้นกลายเป็นสิ่งแปลกประหลาดในภาพมากกว่าการเป็นจุดสนใจในที่สุด

- การสร้างขนาดที่แตกต่างขององค์ประกอบภายในภาพ
- รูปร่างที่แตกต่างกันขององค์ประกอบภายในภาพ
- รูปลักษณ์ที่แตกต่างขององค์ประกอบในภาพ

การสร้างความแตกต่างในการรับรู้ภาพนั้นเป็นเรื่องที่นำมาซึ่งเทคนิคในการจัดองค์ประกอบมากมาย หรือที่เรียกว่า เทคนิคคู่ตรงข้าม

๓) การวางแยกองค์ประกอบให้โดดเด่น (Isolation)

การวางองค์ประกอบให้โดดเด่น หรือการวางองค์ประกอบที่ต้องให้แยกออกมาห่างจากองค์ประกอบอื่นๆ เป็นวิธีที่ทำให้ผู้ชมงานสังเกตเห็นองค์ประกอบนั้นได้ง่ายจะเห็นได้ว่าเรื่องการสร้างความแตกต่างเป็นเรื่องที่เข้าใจไม่ยากและเป็นพื้นฐานหลักในการสร้างจุดเด่น เน้นจุดสำคัญ แต่เรื่องการจัดองค์ประกอบนั้นไม่ได้มีเพียงเอกภาพและการเสริมจุดเด่นเน้นจุดสำคัญเท่านั้น ยังมีเรื่องที่นักออกแบบจะต้องคำนึงถึงอีก ได้แก่

- (๑) ขนาดและสัดส่วนในการจัดองค์ประกอบ (Scale & Proportion)
- (๒) ที่ว่างในงานออกแบบ (Spacing)
- (๓) สมดุลในงานออกแบบ (Balance)
- (๔) จังหวะขององค์ประกอบในงาน (Rhythm)
- (๕) เทคนิคในการออกแบบ (Design Technique)

๓) ขนาดและสัดส่วนในการจัดองค์ประกอบ (Scale & Proportion)

ขนาดองค์ประกอบมีบทบาทในการกำหนดความสำคัญขององค์ประกอบนั้นๆ กล่าวคือ องค์ประกอบขนาดใหญ่จะสื่อความหมายว่าตัวเองสำคัญกว่าองค์ประกอบที่มีขนาดเล็ก ผลลัพธ์ที่ได้ก็อย่างของการจัดวางขนาดองค์ประกอบต่างๆ ก็คือสัดส่วนของภาพ ซึ่งเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่างๆ ที่ถูกจัดวางจนได้ภาพรวม ในการจัดองค์ประกอบนั้น การใช้ขนาดและสัดส่วนที่เหมาะสมขององค์ประกอบจะช่วยให้งานที่ออกแบบ สื่อความหมายได้เด่นชัดตรงประเด็น

๑. ที่ว่างในงานออกแบบ (Spacing)

ในงานออกแบบกราฟิก หรืองานออกแบบ ๒ มิติ นอกจากองค์ประกอบหลักที่ได้พยายามจัดให้ลงตัวแล้ว ยังมีอีกสิ่งหนึ่งซึ่งจริงๆ แล้วมีอิทธิพลมากกับภาพที่ออกแบบ แต่นักออกแบบจำนวนไม่น้อยเลยที่มองข้ามไป สิ่งนั้นคือ

ที่ว่าง space ที่ว่างที่อยู่รอบๆ องค์ประกอบในภาพจะสอดคล้องประสานกับองค์ประกอบที่อยู่ภายในภาพ ทำให้เกิดความเป็นภาพและความเป็นพื้นภาพ ซึ่งมีอิทธิพลต่อการสื่อความหมายของงานออกแบบได้ โดยจะทำความเข้าใจเรื่องภาพและพื้นภาพกันก่อน

๑. ภาพและพื้นภาพ (Figure & Background)

การมองภาพๆ หนึ่ง นอกจากจะมององค์ประกอบต่างๆ ที่อยู่ภายในภาพแล้ว สิ่งสำคัญอย่างหนึ่งที่มีอิทธิพลต่องานคือความสัมพันธ์ของภาพและพื้นภาพ

ในการมองภาพ สมมติของจะสั่งการให้รับรู้ความสำคัญขององค์ประกอบในภาพต่างๆ กันไปมองเห็นสิ่งที่เป็นองค์ประกอบหลักที่ถูกเน้นที่เด่นกว่าเป็นตัวงาน เป็นตัวภาพ (Figure) ส่วนที่ว่างรอบๆ ภาพหรือองค์ประกอบที่เหลือนั้นจะกลายเป็นพื้นภาพ (Background) ไปโดยอัตโนมัติอาจจะกล่าวได้ว่า ภาพเป็นตัวหลัก พื้นภาพเป็นตัวรอง

๒. พื้นที่ภาพและพื้นภาพ (Positive & Negative Space)

งานออกแบบกราฟิกที่ดี ต้องมีความสัมพันธ์ของภาพและพื้นภาพที่ดีพื้นที่ภาพในงานเป็นเสมือนพระองค์ที่คอยส่งเสริมตัวภาพหรือพระเอกให้ดูโดดเด่น มากกว่า ซึ่งการส่งเสริมกันนั้นก็ขึ้นอยู่กับขนาดและรูปร่างของพื้นที่ว่างรอบๆ ภาพ หรือที่เรียกว่า Positive & Negative Space เป็นสำคัญ

- ในรูปแรกจะสังเกตเห็นว่าแถบสีแดง Negative Space มีขนาดพื้นที่มากเกินไป ในขณะที่ตัวภาพหรือ Positive Space กับมีพื้นที่ที่น้อย และอยู่กระจัดกระจาย ทำให้การรับรู้ต้องกระจายความสำคัญของภาพ และพื้นภาพแยกกันออกไป

- ในรูปที่สอง แถบสีแดงมีขนาดร่นน้อย ลงลดความสำคัญ ในขณะที่ตัวภาพมีพื้นที่ใหญ่ขึ้นและอยู่เป็นกลุ่มเป็นกลุ่มก้อนมากขึ้น ทำให้ Negative space เป็นเพียงตัวรองที่คอยส่งเสริมภาพหรือ positive space อีกทีหนึ่ง ทำให้ภาพออกมาดูดีกว่า

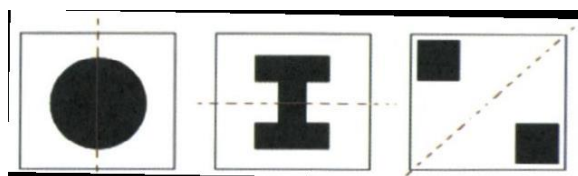
เวลามองหรือวิเคราะห์งานออกแบบกราฟิกใดๆ ก็ตามนอกจากเรื่ององค์ประกอบต่างๆ ที่อยู่ในงานแล้ว ภาพและพื้นภาพนับเป็นเรื่องสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน ต่อไปนี้จะมองงานเพียงแค่ตัวภาพ หรือสิ่งที่นักออกแบบนำเสนอเพียงอย่างเดียว ควรมองให้ลึกซึ่งถึงพื้นที่ว่างรอบๆ ภาพนั้นด้วย เพราะพื้นที่นี้เองที่มีบทบาทสนับสนุนงาน หรือทำลายงานออกแบบกราฟิกที่มีอยู่ได้

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า งานกราฟิกจะสวยได้ นอกจากองค์ประกอบข้างในงานแล้ว รูปร่างขนาดพื้นที่ว่างรอบๆ รูปก็สามารถเป็นตัวบ่งชี้ความสวยงามลงตัวของงานได้

๔. สมดุลในงานออกแบบ (Balance)

การจัดองค์ประกอบงานออกแบบ การสร้างสมดุลขององค์ประกอบช่วยให้ภาพรวมของงานดูดี สนับสนุนความมีเอกภาพ โดยแบ่งความมีสมดุลของภาพ ออกเป็น ๒ ชนิดคือ

- สมดุลแบบแนวแกน ๒ ข้างเหมือนกัน หรือสมดุลแบบสมมาตร (Symmetry Balance)
- สมดุลแบบแนวแกน ๒ ข้างไม่เหมือนกัน หรือสมดุลแบบอสมมาตร (Asymmetry Balance)
- สมดุลแบบแนวแกน ๒ ข้างเหมือนกัน (Symmetry Balance)

ภาพที่ ๒.๑๔ สมดุลในงานออกแบบ

- สมดุลสมมาตร คือนำสมดุลที่เมื่อลากแนวแกนแล้วภาพภาพตามแนวแกนนั้นแล้วได้ส่วนของภาพทั้ง ๒ ส่วนเหมือนกัน

ภาพที่จัดให้สมดุลด้วยหลัก Symmetry Balance หรือสมดุลแบบสมมาตร (สมดุลแบบซ้ายเท่ากับขวา บนเท่ากับล่าง) จะให้ความรู้สึกที่เป็นทางการ สงบนิ่ง ดูหนักแน่น เหมาะกับการออกแบบที่เน้นความเรียบง่าย และเป็นทางการ แต่บางครั้งการจัดภาพแบบนี้อาจจะสร้างความน่าเบื่อแก่ผู้ชมงานได้เพราะความซ้ำท่ายในการจัดวางองค์ประกอบมีน้อย (ความที่ซ้ายเท่ากับขวา บนเท่ากับล่าง เป็นที่คาดเดาทางความนึกคิดของผู้ชมงานได้)

- สมดุลแนวแกน ๒ ข้างไม่เหมือนกัน (Asymmetry Balance)

ภาพที่จัดให้สมดุลด้วยหลัก Asymmetry Balance หรือสมดุลแบบอสมมาตร จะให้ความรู้สึกทำท่ายและน่าสนใจมากกว่าสมดุลแบบแรก เพราะผู้ออกแบบสามารถวางลูกเล่นต่างๆ ในภาพได้มากกว่า มีการสร้างความสำคัญขององค์ประกอบต่างๆ กัน และผู้ชมก็ไม่สามารถคาดเดาได้เหมือนกับการจัดภาพแบบแรก

๕. จังหวะขององค์ประกอบในงาน (Rhythm)

จังหวะ (Rhythm) คือองค์ประกอบที่ถูกจัดวางอย่างซ้ำไปซ้ำมา อย่างสม่ำเสมอ

เหตุผลที่ควรจัดองค์ประกอบให้มีจังหวะก็คือ การสร้างงานที่มีจังหวะจะทำให้งานน่าสนใจ กล่าวคือเวลาที่ผู้ชมงานกวาดตามองงานของแล้ว รับรู้ถึงการคาดเดาองค์ประกอบที่เป็นช่วงๆ จะทำให้เขาติดอยู่กับงาน เกิดความรู้สึกว่างานชิ้นนี้น่าสนใจ และถ้ายังจำกันได้ในตอนแรกได้กล่าวถึงการสร้างความซ้ำในองค์ประกอบ (Repetition) เพื่อให้เกิดความมีเอกภาพ (Unity) การสร้างความซ้ำให้องค์ประกอบนั้นแหละ ที่ทำให้งานที่ได้ออกมามีจังหวะซึ่งมีผลสืบเนื่องให้งานออกมามีเอกภาพด้วย

จากการกล่าวมาจะพบว่าการจัดองค์ประกอบนั้น นอกจากเรื่องของเอกภาพและการเสริมจุดเด่น เน้นจุดสำคัญแล้วยังมีเรื่องที่ต้องคำนึงในการจัดองค์ประกอบอีก คือ ขนาดและสัดส่วนในการจัดองค์ประกอบ (Scale & Proportion) ที่ว่างในงานออกแบบ (Spacing) สมดุลในงานออกแบบ (Balance) จังหวะขององค์ประกอบในงาน (Rhythm) แต่ยังมีอีกเรื่องที่ต้องคำนึงคือการใช้เทคนิคในการออกแบบซึ่งเป็นเรื่องที่น่าศึกษาอย่างยิ่ง

๒.๒.๘ การประยุกต์ใช้

กราฟิกเปรียบเสมือนสัญลักษณ์ชนิดหนึ่ง มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อใช้สื่อสาร อาศัยแรงบันดาลใจและจินตนาการการออกแบบจากประสบการณ์และสิ่งที่ได้รับมา ไม่ว่าจะจากตนเองโดยตรงหรือการรับรู้ประสบการณ์ของผู้อื่นร่วมด้วย อีกทั้งยุคสมัยก็ช่วยเปลี่ยนแปลง ความคิด รูปแบบของจินตนาการด้วยเช่นกัน รวมไปถึงความเจริญก้าวหน้าของเทคโนโลยี ด้วยประโยชน์ของกราฟิกมีมากมาย กราฟิก จึงมีบทบาทสำคัญยิ่งขึ้น

กราฟิกมีความดึงดูดและน่าสนใจ ความสวยงาม ความน่าสนใจ จะทำให้เกิดภาพจำที่ดีต่อผลงานได้อีกทั้งจะช่วยเพิ่มความน่าเชื่อถือต่อองค์กรนั้นๆ เพราะรูปภาพ หรือ สีสันทันจะช่วยทำให้องค์ประกอบเหล่านั้น

สมบูรณ์ เกิดความน่าสนใจอีกด้วย หากลองสังเกตสินค้าที่มีกราฟิกสวยงาม หรือมีสีสันสะดุดตา ก็จะช่วยให้เราเกิดความสนใจและจดจำสินค้านั้นได้ทันที

กราฟิกช่วยให้จดจำได้มากขึ้น การเริ่มต้นรับรู้ของเด็กวัยแรกเกิด มักจะเรียนรู้โดยเริ่มจากการจดจำรูปภาพ หรือสีสัน เหตุผลเดียวกันนี้จึงส่งผลให้มนุษย์

มักจะจดจำภาพได้ดีกว่าข้อความหรือตัวหนังสือ การสื่อด้วยภาพหรือกราฟิกต่างๆ จึงมีความสำคัญมาก ดังนั้นกราฟิกจึงพัฒนาเพื่อตอบสนองการรับรู้และความคิดของมนุษย์

กราฟิกเข้าใจง่าย เพราะในบางครั้ง ภาพก็สามารถสื่อความหมายและสื่อสารต่อผู้รับสาร ได้เข้าใจมากกว่าข้อความ ภาษาพูด ภาษาเขียน และอาจช่วยให้ประหยัดเวลาในการสื่อสาร กราฟิกที่ดีต้องเรียบง่ายและชัดเจน ตัวอย่างเช่น การใช้ภาพกราฟิกเป็นแผนที่บอกสถานที่ สามารถเน้นจุดที่เราต้องการบอกได้

๒.๓ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับเรื่องผังเมือง

สำหรับเมือง มาจากการขยายตัวของชานเมืองซึ่งเป็นลักษณะของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการขยายตัวของเมือง เมื่อชานเมืองมีประชากรเคลื่อนย้ายเข้าไปตั้งถิ่นฐานหนาแน่นมากขึ้น มีความเจริญทั้งด้านการคมนาคม สาธารณูปโภคและอุปโภค สิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องชี้ส่วนหนึ่งของลักษณะกระบวนการกลายเป็นเมือง การขยายตัวของเมือง มักจะต้องเกิดการรุกร้าทางกายภาพของเมืองเข้าสู่พื้นที่ชนบทอันได้แก่ พื้นที่เกษตรกรรม ซึ่งทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้งในเรื่องการใช้ที่ดินระหว่างการใช้เป็นที่อยู่อาศัยกับการเกษตร เมื่อมีการขยายพื้นที่สำหรับอยู่อาศัยบนพื้นที่ใด จึงมักจะเกิดการเปลี่ยนแปลงในการใช้ที่ดินประเภทอื่นๆ ตามไปด้วย เช่น การนำพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ใช้ในการเพาะปลูกมาเป็นพื้นที่อาศัย การใช้พื้นที่แร่ธาตุมาเป็นที่อยู่อาศัย หรือการขยายพื้นที่เพื่อที่อยู่อาศัยเข้าไปในพื้นที่ที่มีทรัพยากรป่าไม้ เป็นต้น

๒.๓.๑ ความหมายของเมือง

คำว่าเมือง หมายถึง สถานที่ที่มีการใช้ที่ดินอย่างหนาแน่นมากกว่าบริเวณอื่นๆ โดยรอบ เป็นการรวมตัวกันในพื้นที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมหลากหลาย โดยเมืองจะเป็นศูนย์กลางรวมทุกสิ่งทุกอย่างที่จะให้บริการประชาชนและชุมชนอื่นที่อยู่โดยรอบ ขณะเดียวกันก็จะเป็นแหล่งดึงดูดการอพยพของประชาชนที่จะเข้ามาใช้บริการด้านต่างๆ ในเมือง^๔

หลุยส์เวิร์ธ (Louis Wirt) นิยามว่า เมือง หมายถึง สถานที่ตั้งถิ่นฐานที่มีลักษณะถาวร มีประชากรอาศัยอยู่หนาแน่นและมีขนาดใหญ่ โดยประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกี่ยวกับธุรกิจการค้า ซึ่งแต่ละประเทศกำหนดเกณฑ์ความเป็นเมืองแตกต่างกันไปตามความเหมาะสมกับสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม และการ

^๔ Burgess, Ernest W. ในกรมโยธาธิการและผังเมือง. 2548 ก. ความรู้เรื่องประชากรและชุมชนเมือง. [ระบบออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.dtcp.go.th/Subweb/itdb/txt/pop/urban4.htm> (9 พฤศจิกายน 2563).

ปกครองของประเทศนั้นๆ^๕ ในขณะที่ลิวอิส มัมฟอร์ด (Lewis Mumford) นิยามว่า เมือง หมายถึง การรวมกลุ่มของกลุ่มคนที่มีจุดประสงค์ร่วมกันในทางเศรษฐกิจสังคม และการปกครองในพื้นที่ซึ่งมีลักษณะทางกายภาพที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตของชุมชน ทั้งในด้านการอยู่อาศัย การประกอบอาชีพ และการทำกิจกรรมทางสังคม ดังนั้นความหมายของความเป็นเมืองจึงยังไม่สามารถกำหนดเกณฑ์ชี้ชัดขึ้นชัดเจน หากแต่ต้องพิจารณาจากปัจจัยหลายด้านเพื่อสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะของความเป็นเมือง^๖

ผังเมืองและกระบวนการวางผังเมือง

๒.๓.๒ วิวัฒนาการของเมือง (Urbanization process)

หากจะกล่าวถึงวิวัฒนาการของเมืองแล้ว จะเห็นได้ว่า เมืองตั้งแต่ยุคเริ่มต้นจนถึงปัจจุบันมีวิวัฒนาการตามลำดับดังนี้ (Authur, Gallion & Eisner, ๑๙๖๓ อ้างถึงใน กัณทิมา วงศ์ประธาน, ๒๕๔๙, หน้า ๗๘)

(๑) ชุมชนดั้งเดิม

เมื่อมนุษย์ Paleolithic ได้ย้ายถิ่นฐานจากการอยู่อาศัยในถ้ำออกมาสร้างเพิงที่พนักได้ว่า เป็นจุดเริ่มต้นของการเกิดเมืองการอยู่รวมกันของชุมชนจนกลายมาเป็นชุมชนเมืองนั้น มีประวัติความเป็นมาที่ยาวนาน ในยุคหินมนุษย์หาเลี้ยงชีพโดยการล่าสัตว์หรือจับสัตว์มาเป็นอาหาร ยังไม่มีการอยู่รวมกันเป็นกลุ่มหรือชุมชนเล็ก ๆ ต่อมาเมื่อมนุษย์เริ่มปลูกพืชผักและนำสัตว์มาเลี้ยงเพื่อใช้บริโภค จึงมีการสร้างที่อยู่อาศัยเป็นหลักแหล่งและมีแบบแผนการดำรงชีวิตในชุมชน เพื่อแลกเปลี่ยนสินค้าที่ผลิตขึ้นในชุมชน และจากการติดต่อกันระหว่างชุมชนนี้เอง จึงมีรูปแบบของสังคมเกิดขึ้นในภายหลัง (สุพจน์ บุรพุกศลศรี, ๒๕๓๑, หน้า ๕๖)

(๒) ชุมชนเมืองโบราณ (Classic city)

ช่วงศตวรรษที่ ๕ ได้เกิดรูปแบบการปกครองระบบประชาธิปไตยขึ้นที่กรุงเอเธนส์ภายใต้การนำของ Pericles แห่งอาณาจักรกรีกโบราณและสภาพของเมืองในกรุงเอเธนส์ ซึ่งจะแบ่งออกเป็นสถานที่พบปะแลกเปลี่ยนความเห็นทางการเมืองที่เรียกว่า “Pnyx” หรือศูนย์กลางของกิจกรรมของเมืองที่ตลาดเรียกว่า “Agora” ที่เป็นย่านธุรกิจการค้าที่มีร้านค้าเรียงรายข้างถนนไปทางแนวเหนือ-ใต้หรือตะวันออก-ตะวันตก ตลอดจนมีที่ว่างเป็นที่ใช้สอยร่วมกัน (Public space) ประมาณร้อยละห้าของพื้นที่เมือง ซึ่งเรียกชุมชนในยุคนี้ว่า ยุคชุมชนเมืองโบราณ (Classic city) (Gallion & Eisner, ๑๙๙๓, p. ๓)

^๕ Louis Wirth, “Urbanism as a Way of Life”. in The City Reader, ed. Richard T. LeGates and Frederic Stout, (London: Routledge, 1996).

^๖ Lewis Mumford, The City in History: Its Origins, its Transformations, and its Prospects, (London: Penguin Book, 1961).

(๓) ชุมชนเมืองแบบยุคกลาง (Medieval town)

ภายหลังการล่มสลายของอาณาจักรโรมันประชาชนเริ่มอพยพจากเขตเมืองไปอาศัยอยู่ในชนบทอีกครั้งหนึ่ง จึงได้เกิดรูปแบบการเมืองแบบใหม่ที่เรียกว่า ระบบ Feudal และมี Lord เป็นเจ้าของที่ดินขนาดใหญ่ที่ประชาชนใช้ทำมาหากินอยู่เมื่อเกิดการรบเพื่อแย่งชิงอำนาจกันระหว่างผู้ปกครองทั้งหลาย ทำให้เกิดเมืองที่มีกำแพงคูคลองกันเพื่อป้องกันศัตรู ต่อมาศตวรรษที่ ๑๑ ได้มีการฟื้นฟูเมืองเก่า ๆ ขึ้นมาใหม่รวมทั้งเมืองโรมัน โดยรูปแบบของเมืองในยุคนี้จะประกอบไปด้วยโบสถ์ปราสาทของ Lord และมีตลาดไว้ให้ผู้คนได้ซื้อขาย แลกเปลี่ยนสินค้ากัน นอกจากนี้ยังมีหอประชุมของชุมชนที่อยู่ใกล้เคียงกันกับตลาด ตัวเมืองจะมีกำแพงล้อมรอบไว้เพื่อป้องกันการรุกรานของศัตรูอย่างเข้มแข็ง

(๔) ชุมชนเมืองแนวใหม่ (Neo-classic city)

ในศตวรรษที่ ๑๔ เมืองต่าง ๆ ได้ขยายตัวเพิ่มมากขึ้น สืบเนื่องจากความเฟื่องฟูทางระบบการค้าและการเงิน ตลอดจนความปลอดภัยจากการรบกวนเพิ่มมากขึ้นสภาพของอาคารบ้านเรือนเพิ่มจากเดิม ๑-๒ ชั้นเป็น ๓-๔ ชั้น ประชากรเพิ่มมากในขณะที่ระบบน้ำประปาและสุขาภิบาลยังไม่ก้าวหน้าเพียงพอสภาพบ้านเมืองในยุคนี้มีจุดเด่นตรงที่มีการใช้ศิลปะโบราณเข้ามาประดับประดาโดยเฉพาะบริเวณในใจกลางเมือง นอกจากนี้ ยังมีการรื้อถอนกำแพงเมืองที่เคยมีมาแต่เดิมในหลายๆ เมืองเพื่อปรับปรุงระบบป้องกันภัยเป็นแบบอื่น

(๕) ชุมชนเมืองอุตสาหกรรม (The industrial city)

ในศตวรรษที่ ๑๙ เป็นยุคเริ่มต้นของเครื่องจักร เกิดระบบการผลิตแบบอุตสาหกรรมที่ยิ่งใหญ่ขึ้น จึงก่อให้เกิดการปรับปรุงการคมนาคมอย่างขนาดใหญ่ทั้งทางเรือ ทางรถไฟ และในราวปี ค.ศ. ๑๙๐๓ ได้เกิดเครื่องบินลำแรกขึ้น นอกจากนี้ ยังมีการประดิษฐ์คิดค้นเครื่องมือสื่อสารเช่นโทรเลข วิทยุ ฯลฯ สภาพของเมืองเป็นสภาพอุตสาหกรรม (The factory town) ทำให้ประชาชนอพยพย้ายถิ่นที่อยู่ไปอาศัยอยู่ในเมืองประชากรในเขตชนบทลดจำนวนลง ชุมชนเมืองมีปัญหาด้านความแออัดและอากาศเป็นพิษ ราคาที่ดินถีบตัวสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว จึงทำให้เกิดระบบการจัดแบ่งพื้นที่ใช้สอยในเมือง (Zoning) ขึ้น (Galoin and Eisner, ๑๙๖๓ อ้างถึงใน กัญทิมา วงศ์ประธาน, ๒๕๔๙, หน้า ๔๒)

จากที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่า บ้านเมืองในปัจจุบันแต่เดิมเป็นเพียงหมู่บ้านเล็ก ๆ ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม โดยมีที่ทำการเกษตรอยู่รอบ ๆ จากหมู่บ้าน ต่อมาได้กลายเป็นเมือง เมืองเหล่านี้มีหน้าที่ทำการบริหาร ให้การบริการและเป็นสถานที่ติดต่อซื้อขายสินค้า สำหรับบริเวณเมือง การวางผังเมืองเน้นความมีศิลปกรรม สถาปัตยกรรม เป็นหลักเกณฑ์ในการสร้างเมือง เป็นแนวคิดในแง่การให้ความสวยงาม ความสง่างามแก่บ้านเมือง ต่อมาเมื่อมีการพัฒนาทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเพิ่มมากขึ้น จึงมีการนำเอาเครื่องจักรมาใช้ในการเพิ่มผลผลิตทำให้เกิดมีการก่อสร้างโรงงานอุตสาหกรรมในเมืองขึ้นมากมายและมีการจ้างงานเพิ่มมากขึ้นประชากรแรงงานจากภาคเกษตรกรรมหลั่งไหลเข้าสู่เมืองเพื่อประกอบอาชีพเป็น

กรรมกรแรงงานตามโรงงานอุตสาหกรรมที่เกิดขึ้นในเมือง จึงเกิดผลกระทบต่อเนื่องจากเดิม เมืองที่เคยเป็นที่อยู่อาศัยต้องเปลี่ยนไปเป็นเมืองอุตสาหกรรม ที่โล่งกว้างเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจที่เคยมีอยู่เพียงพอเริ่มหดหาย กลายเป็นโรงงานอุตสาหกรรมและที่อยู่อาศัย เกิดความหนาแน่นแออัดและเกิดมลภาวะต่าง ๆ ที่อยู่อาศัยขาดมาตรฐานและสุขลักษณะ มีการสร้างที่พักอาศัยให้กับคนงานเป็นจำนวนมากในเมืองเพื่อความสะดวกในการเดินทางไปทำงานในโรงงาน ส่งผลให้เกิดปัญหาที่ตามมาคือ ๑. ปัญหาที่เกิดขึ้นระหว่างบ้านและอาคารข้างเคียง กล่าวคือ อาคารบ้านเรือนที่สร้างขึ้นใหม่มักจะรบกวนบ้านเรือนที่สร้างอยู่เดิม สาเหตุเพราะไม่ได้มีการควบคุมการใช้ประโยชน์ที่ดินและอาคาร ๒. ทศนคติของประชาชนที่อยู่อาศัยในเมืองต้องเปลี่ยนไปเพราะประชากรต้องตกอยู่ในภาวะจำยอม เมืองขาดสุขลักษณะเพราะมีความหนาแน่นแออัดผลที่ตามมาคือเกิดปัญหาไฟไหม้โรคระบาด และปัญหาสุขภาพของประชาชน ดังนั้นการพัฒนาชุมชนเมืองจึงมีความจำเป็นที่จะต้องมีการวางแผนสำหรับการใช้เป็นแนวทางในการควบคุมและให้แนวทางต่อการพัฒนาสำหรับชุมชน เพื่อให้ชุมชนเจริญเติบโตโดยเป็นไปอย่างมีระเบียบแบบแผน

๒.๓.๓ ความหมายการผังเมือง

พงศ์สิทธิ์ ชุมสาย ณ อยุธยา (ม.ป.ป.) ได้ให้ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับการผังเมือง มีหมายความว่า การวาง จัดทำและดำเนินการให้เป็นไปตามผังเมืองรวมและ ผังเมืองเฉพาะในบริเวณเมือง และบริเวณที่เกี่ยวข้องหรือชนบท เพื่อกำหนดแนวทางการพัฒนาเมืองในอนาคต และการกำหนดแนวทางดังกล่าวยังต้องคำนึงถึงความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความสวยงามการใช้ประโยชน์ในทรัพย์สิน ความปลอดภัย สวัสดิภาพของสังคม สิ่งแวดล้อม ตลอดจนการดำรงรักษาหรือบูรณะสถานที่ที่มีคุณค่าทางศิลปกรรมสถาปัตยกรรม ประวัติศาสตร์ และโบราณคดี

ขอบข่ายของการผังเมือง จึงเป็นเรื่องของการกำหนดรูปร่างและขนาดของเมืองที่จะพัฒนาให้เพียงพอและเหมาะสมกับจำนวนของประชาชนและบทบาทของเมือง รวมทั้งให้มีความสัมพันธ์กับเมืองอื่นๆ โดยรอบ ในภูมิภาค โดยการกำหนดโครงสร้างการใช้ประโยชน์ที่ดินแต่ละประเภทภายในเมืองพร้อมทั้งกำหนดระบบคมนาคมและระบบสาธารณูปโภค สาธารณูปการให้มีความสะดวกปลอดภัยสำหรับประชาชนในพื้นที่ ดังนั้นในการวางผังเมืองให้ประสบผลสำเร็จนั้น จะต้องตอบสนอง ต่อความต้องการของประชาชนในท้องถิ่น มีความถูกต้องตามหลักสากลนิยมและเป็นที่ยอมรับในทางวิชาการ เพื่อให้ผังเมืองเป็นเครื่องมือที่ใช้ในการพัฒนาพื้นที่ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อสาธารณชนและส่วนรวมอย่างแท้จริง

การผังเมืองตามพระราชบัญญัติการผังเมือง พ.ศ. ๒๕๑๘ หมายความว่า การวาง จัดทำ และดำเนินการให้เป็นไปตามผังเมืองรวมและผังเมืองเฉพาะ ในบริเวณเมืองและบริเวณที่เกี่ยวข้องหรือชนบท เพื่อสร้างหรือพัฒนาเมือง หรือส่วนของเมืองขึ้นใหม่ หรือแทนเมืองหรือส่วนของเมืองที่ได้รับความเสียหาย เพื่อให้มีหรือทำให้ดียิ่งขึ้น ซึ่งสุขลักษณะ ความสะดวกสบาย ความเป็นระเบียบ ความสวยงาม การใช้ประโยชน์ในทรัพย์สิน ความปลอดภัยของประชาชน และสวัสดิภาพของสังคม เพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจ สังคม และ

สภาพแวดล้อม เพื่อดำรงรักษาหรือบูรณะสถานที่และวัตถุที่มีประโยชน์หรือคุณค่าในทางศิลปกรรม สถาปัตยกรรม ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี หรือเพื่อบำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติ ภูมิประเทศที่งดงาม หรือมีคุณค่าในทางธรรมชาติ (กรมโยธาธิการและผังเมือง, ๒๕๕๗)

การวางผังเมือง เป็นความพยายามในการจัดระบบการอยู่อาศัยร่วมกันของประชากรในพื้นที่ ตลอดจนการใช้ประโยชน์ที่ดินร่วมกันของทุกชีวิตในสังคมเมือง ให้มีความสอดคล้องประสานสัมพันธ์กัน เพื่อการมีคุณภาพชีวิตที่ดีในด้านสุขลักษณะ ความสะดวกสบายความเป็นระเบียบ ความสวยงาม การใช้ประโยชน์ในทรัพย์สิน ความปลอดภัยของประชาชนและสวัสดิภาพของสังคม (กรมโยธาธิการและผังเมือง, ๒๕๕๗)

การวางผังเมืองมีหลายประเภท หลายระดับ แต่ที่มีผลใช้บังคับตามกฎหมาย คือ ผังเมืองรวมและผังเมืองเฉพาะผังเมืองรวม

ผังเมืองรวม หมายถึง “แผนผัง นโยบาย และโครงการ รวมทั้งมาตรการควบคุมทั่วไป เพื่อใช้เป็นแนวทางในการพัฒนา และดำรงรักษาเมืองและบริเวณที่เกี่ยวข้อง หรือชนบท ในการใช้ประโยชน์ในทรัพย์สิน การคมนาคมและการขนส่ง การสาธารณสุข โภค บริการสาธารณะ และสภาพแวดล้อม เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ของการผังเมือง” โดยทั่วไปผังเมืองรวมจะกำหนดทิศทางในการพัฒนาเมืองเป็นระยะเวลา ๒๐ ปี

ผังเมืองเฉพาะ หมายความว่า แผนผังและโครงการดำเนินการเพื่อพัฒนาหรือดำรงรักษาบริเวณเฉพาะแห่งหรือกิจการที่เกี่ยวข้องในเมืองและบริเวณที่เกี่ยวข้องหรือชนบทเพื่อประโยชน์แก่การผังเมือง

๒.๓.๔ ประโยชน์ของการวางผังเมือง

๑) ทำให้เมืองหรือชุมชนมีความสวยงามเจริญเติบโตอย่างมีระเบียบแบบแผนและถูกสุขลักษณะโดยการวางผังการใช้ประโยชน์ที่ดินในอนาคตออกเป็นย่านต่างๆ อย่างเหมาะสมและสัมพันธ์กัน เช่น ย่านพักอาศัย ย่านพาณิชยกรรม ย่านอุตสาหกรรม ย่านที่อยู่อาศัยเพื่อการพักผ่อนและรักษาสภาพสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

๒) เพื่อวางแผนทางการพัฒนาเมืองหรือชุมชนให้มีระเบียบโดยวางผังโครงการคมนาคมและขนส่งให้สัมพันธ์กับการใช้ประโยชน์ที่ดินในอนาคต

๓) ทำให้ประชาชนมีความปลอดภัยในการอยู่อาศัย โดยห้ามการใช้ประโยชน์ที่ดินบางประเภทในย่านที่พักอาศัยหรือย่านพาณิชยกรรม เช่น ห้ามคลังน้ำมันเชื้อเพลิง คลังวัตถุระเบิดอุตสาหกรรมที่มีมลพิษ

๔) ส่งเสริมเศรษฐกิจของเมืองหรือชุมชนโดยกำหนดให้มีย่านพาณิชยกรรมและย่านอุตสาหกรรม ซึ่งเป็นแหล่งธุรกิจและจ้างงานไว้ในที่ที่เหมาะสม เพื่อผู้ใช้บริการและคนงานได้รับความสะดวกในการเดินทาง การขนส่งสินค้าและวัตถุดิบ

๕) ส่งเสริมสภาพสังคมของคนในเมืองหรือชุมชน โดยพิจารณาถึงที่ตั้งสถาบันการศึกษา โรงพยาบาล ศูนย์สาธารณสุข ฯลฯ ให้อยู่ในที่ที่เหมาะสม สามารถให้บริการแก่ประชาชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

๖) ส่งเสริมสภาพแวดล้อมของเมืองหรือชุมชนให้มีที่โล่งกว้าง มีสวนสาธารณะมีที่พักผ่อนหย่อนใจ

๗) ดารงรักษาสถานที่ที่มีคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรมประวัติศาสตร์และโบราณคดี โดยกำหนดเป็นบริเวณอนุรักษ์เพื่อส่งเสริมเอกลักษณ์ศิลปวัฒนธรรมไทย

๘) บำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติและภูมิประเทศทั้งดงามทั้งในเขตเมืองและชนบท

๒.๓.๕ การมีส่วนร่วมของประชาชนกับผังเมือง

สอิ่ง จอมแดงธรรม (ม.ป.ป.) ได้ให้ข้อคิดเห็นว่า ผังเมืองเป็นเครื่องช่วยสนับสนุนให้รัฐและเอกชน บรรลุวัตถุประสงค์ต่างๆ ในการพัฒนาเมืองร่วมกันปัจจัยสำคัญที่มีส่วนร่วมในการทำให้เป้าหมายต่างๆ กลายเป็นจริงขึ้นมา ได้แก่การสนับสนุนทางด้านงบประมาณและการที่ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการวางผัง เมืองนั้นแต่เนื่องจากขั้นตอนในการวางผังเมืองมีความสลับซับซ้อน จึงต้องใช้เวลานานในการดำเนินการตั้งแต่ ต้นจนจบ กฎหมายได้กำหนดให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการดำเนินงานดังนี้

(๑) เมื่อจะมีการวางผังเมืองรวม ณ ท้องที่ใดตามกฎหมายระบุให้ต้องมีการปิดประกาศเพื่อแจ้งให้ ประชาชนได้ทราบว่าจะมีการวางและจัดทำผังเมือง ณ ท้องที่นั้น ประชาชนในท้องที่ ดังกล่าวสามารถมีส่วน ร่วมในการดำเนินการได้ โดยการให้ข้อมูลและแสดงความคิดเห็นที่เป็นประโยชน์ต่อการวางและจัดทำผัง ขึ้นตอนนี้อย่าจะเปรียบเทียบกับงานออกแบบบ้านได้ว่าประชาชนในท้องที่ที่จะวางผังก็คือเจ้าของบ้านหรือผู้ใช้ อาคาร ซึ่งควรจะชี้แจงความต้องการต่างๆ ของข้อมูลสมาชิกในครอบครัวให้สถาปนิกทราบ เพื่อจะได้เป็น แนวนโยบายในการออกแบบให้ถูกวัตถุประสงค์ในการใช้สอยอาคารของเจ้าของนั่นเอง

(๒) ในระหว่างการวางผัง ซึ่งจะต้องมีการสำรวจเก็บข้อมูล วิเคราะห์ วิจัย เจ้าหน้าที่ผู้วางผังจะเข้าพบ คณะที่ปรึกษาผังเมืองรวม ซึ่งมีผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นประธานประกอบด้วยผู้แทนองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น ผู้แทนส่วนราชการต่างๆ และบุคคลอื่นๆ ซึ่งถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของตัวแทนประชาชน เพื่อขอทราบแนวนโยบาย และความต้องการของท้องถิ่น เมื่อวางผังเบื้องต้นเสร็จแล้วจะต้องนำผังนั้นไปปิดประกาศและประชุมรับฟัง ข้อคิดเห็นของประชาชนไม่น้อยกว่า ๑ ครั้งประชาชนสามารถมีส่วนร่วมในการดำเนินการช่วงนี้ได้โดยการเข้า ร่วมประชุมเพื่อรับฟังและแสดงความคิดเห็นหรือให้ข้อมูลเพิ่มเติม ผู้วางผังก็จะนำความคิดเห็นและความ ต้องการต่างๆ นั้นไปประมวลกับหลักวิชาการเพื่อพิจารณาจัดวางผังเมืองให้เหมาะสมกับสภาพของท้องถิ่นและ ความต้องการของชุมชนนั้นๆ

(๓) เมื่อวางผังเสร็จสมบูรณ์แล้วก็นำผังเสนอให้คณะกรรมการผังเมืองซึ่งมีปลัดกระทรวงมหาดไทย เป็นประธานพิจารณาให้ความเห็นชอบ เมื่อผังได้รับความเห็นชอบแล้วจะต้องนำผังไปปิดประกาศในท้องที่ที่ ทาการวางผังเป็นเวลาไม่น้อยกว่า ๙๐ วัน เพื่อให้ประชาชนผู้มีส่วนได้ส่วนเสียไปตรวจดูแผนผังและข้อกำหนด ของผัง ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียสามารถร้องขอให้แก้ไข หรือเปลี่ยนแปลง หรือยกเลิกข้อกำหนดเกี่ยวกับการใช้ ประโยชน์ที่ดินของผังเมืองนั้นๆ โดยทาเป็นหนังสือถึงกรมโยธาธิการและผังเมืองหรือเจ้าพนักงานท้องถิ่นผู้วาง และจัดทำผังนั้น

๒.๓.๖ ขั้นตอนและวิธีการดำเนินการวางผังเมือง

การพิจารณาการวางผังเมือง มีกระบวนการหลักๆ เช่นเดียวกับกระบวนการวางแผนทั่วไป คือ มีการดำเนินการเป็นขั้นตอน โดยเริ่มตั้งแต่การสำรวจพื้นที่ การจัดเก็บรวบรวมศึกษาข้อมูลด้านต่างๆ ทั้งด้านกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม และประชากร จากนั้นจึงเข้าสู่ขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูล ซึ่งเป็นการวิเคราะห์สภาพปัจจุบันและคาดการณ์ไปในอนาคต นอกจากนี้ยังศึกษาถึงภาพรวมของการพัฒนาพื้นที่ ตามกรอบนโยบาย ระดับชาติและระดับต่างๆ เช่น แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เพื่อให้เข้าใจถึงความสำคัญและบทบาทหน้าที่ของเมืองที่กำหนดไว้ ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มเมืองโดยรอบสภาพและแนวโน้มทางด้านเศรษฐกิจของเมืองในอนาคต เพื่อกำหนดประเด็นการพัฒนา และนำไปสู่การกำหนดเป้าหมาย วัตถุประสงค์ และแนวความคิดในการวางแผนหรือวางผังต่อไป

(๑) กระบวนการวางผังเมืองรวมโดยทั่วไป (Planning Process)

กระบวนการวางผังเมือง มีลักษณะคล้ายคลึงกับกระบวนการวางแผนทั่วไป ซึ่งมีการกำหนดหลักการกว้างๆ สำหรับการวางแผนอย่างเป็นระบบ เป็นการทำงานที่มีลำดับขั้นตอน ตอบสนอง ต่อเป้าหมายและวัตถุประสงค์ของพื้นที่ โดยคำนึงถึงความต้องการของประชาชน ลักษณะเฉพาะของ ปัญหา และความต้องการของเมืองหรือพื้นที่นั้นๆ เป็นหลัก (Internal Environment) รวมไปถึงอิทธิพลภายนอกอื่นๆ (External Environment)

กระบวนการวางผัง จะเป็นกรอบของแนวความคิดในการวางผังรูปแบบต่างๆ อาทิ ผังเมืองรวมและผังเมืองเฉพาะ โดยมีวิธีการและรายละเอียดในการวางผัง (Planning Method) ที่แตกต่างกันตามจุดมุ่งหมายและหน้าที่ของผังเหล่านั้น การวางและจัดทำผังเมือง ณ พื้นที่ใดเป็นการจัดทำเพื่อปรับสภาพของชุมชนเมืองให้สามารถรองรับต่อการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา (Dynamics) จึงจำเป็นต้องมีการปรับปรุงแก้ไขข้อมูลผังเมือง เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงอยู่เสมอ ดังนั้น กระบวนการวางผังเมือง จึงเป็นกิจกรรมที่มีลักษณะเป็นวงจร (Cyclic Process) โดยประชาชนทั่วไป สิทธิเข้าร่วมแสดงความคิดเห็น และความต้องการในทุกๆ ขั้นตอนของการทำงาน ซึ่งผู้วางผังจะนำความต้องการของประชาชนมาดำเนินการให้เป็นรูปธรรมสำหรับกระบวนการวางผังเมืองรวม สามารถสรุปขั้นตอนโดยทั่วไป ได้ดังนี้

- ๑) การรวบรวมและศึกษาข้อมูลเบื้องต้น (Fact Finding)
- ๒) การวิเคราะห์ข้อมูล (Analyze)
- ๓) การประมาณการ (Forecasting)
- ๔) การกำหนดเป้าหมายและวัตถุประสงค์ (Formulation of Goals and Objectives)
- ๕) การวางผังเมือง (Planning)
- ๖) การประชุมประชาชน (Public Hearing)
- ๗) การนำผังไปปฏิบัติ (Implementation)

๘) การประเมินผล (Evaluation)

๙) การทบทวน/ปรับปรุง (Revision)

(๒) องค์ประกอบของเมืองที่เกี่ยวข้องกับการวางผังเมือง

ในการพิจารณาเพื่อการวางผังเมือง จะต้องมีการศึกษาและวิเคราะห์องค์ประกอบของเมืองในด้านต่างๆ ดังต่อไปนี้

ก) องค์ประกอบด้านกายภาพ เป็นการศึกษาถึงสภาพแวดล้อมต่างๆ ในด้านกายภาพของเมืองว่ามีลักษณะและคุณภาพอย่างไร ทั้งทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ พืช ตลอดจนสภาพอากาศ ในฤดูกาลต่างๆ ของการใช้ที่ดิน ทั้งนี้เพื่อนำมาใช้ในการประเมินความต้องการทางด้านกายภาพ ของมนุษย์ ซึ่งจะช่วยทำให้การบริหารและการจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ในพื้นที่ เกิดประโยชน์คุ้มค่าในด้านปริมาณและคุณภาพ ด้วยการนำข้อมูลลักษณะการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ มาวิเคราะห์กำหนด รูปแบบและที่ตั้งของกิจกรรมต่างๆ โดยจะต้องกำหนดให้สอดคล้องกับเงื่อนไขทางด้านเศรษฐกิจและ สังคมของชุมชน ทั้งนี้เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อชุมชน และเสียค่าใช้จ่ายของภาครัฐและเอกชนน้อยที่สุด

ข) องค์ประกอบด้านเศรษฐกิจ เป็นการศึกษาสภาพทั่วไปทางด้านเศรษฐกิจของเมือง เพื่อให้ทราบถึงการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ และโครงสร้างทางเศรษฐกิจของท้องถิ่น เพื่อนำมากำหนดทิศทางการพัฒนาในอนาคต ทั้งด้านการจ้างงาน การคาดประมาณด้านประชากร ซึ่งจะเชื่อมโยงกับข้อมูลด้านอื่นๆ ได้แก่ การใช้ที่ดิน สภาพสังคมโดยทางการศึกษา วิเคราะห์เศรษฐกิจในแต่ละสาขา ได้แก่ ด้านการเกษตร ด้านอุตสาหกรรม ด้านการค้าและการบริการ ด้านการขนส่ง บริการสาธารณะ การก่อสร้าง ด้านรายได้และรายจ่าย เป็นต้น

ค) องค์ประกอบด้านสังคมและประชากร เป็นการศึกษาถึงความเหมาะสมโครงสร้างพื้นฐานของชุมชนในแต่ละด้านทั้งในด้านการศึกษา การสาธารณสุข ที่อยู่อาศัย และสวัสดิการทางสังคม ซึ่งจะเป็นข้อมูลที่เกี่ยวเนื่องกับข้อมูลประชากรเพื่อประมาณความต้องการโครงสร้างพื้นฐานทางสังคมในอนาคต

ง) นโยบายและแผนพัฒนาที่เกี่ยวข้อง เป็นการศึกษา นโยบายและแผนพัฒนาที่จะส่งผลต่อพื้นที่ ทั้งในระดับชาติจนถึงระดับพื้นที่ เพื่อเป็นการรองรับการเจริญเติบโต หรือการขยายตัวของเมือง

(๓) ขั้นตอนการวางผังเมืองรวมตามพระราชบัญญัติการผังเมือง พ.ศ. ๒๕๑๘

กรมโยธาธิการและผังเมือง (๒๕๔๓) ได้กล่าวถึงขั้นตอนการวางผังเมืองรวมตามพระราชบัญญัติการผังเมือง พ.ศ. ๒๕๑๘ ไว้ดังนี้

ก) ขออนุมัติคณะกรรมการผังเมืองและการตราพระราชกฤษฎีกากำหนดเขตที่ดินที่จะทำการสำรวจเมื่อมีการวางและจัดทำผังเมือง

ข) การตั้งคณะที่ปรึกษาผังเมืองรวมและการสำรวจการวางและจัดทำผังเมืองรวม

ค) ประชุมคณะกรรมการพิจารณาด้านผังเมืองและคณะอนุกรรมการผังเมืองประสานงานวางผังเมืองรวม

- ง) การโฆษณา การปิดประกาศ และการประชุมรับฟังความคิดเห็นประชาชน
- จ) ประชุมคณะกรรมการผังเมือง
- ฉ) การปิดประกาศ พร้อมข้อกำหนด ๙๐ วัน
- ช) การรวบรวมและพิจารณาคำร้อง
- ซ) จัดทำเอกสารเสนอกระทรวงมหาดไทย
- ฌ) เสนอคณะกรรมการพิจารณาร่างกฎหมายกระทรวงมหาดไทย
- ญ) เสนอ รต.มท. นำร่างกฎกระทรวงผังเมืองรวมเข้า ครม.
- ฎ) การเสนอคณะรัฐมนตรี เพื่อทราบและรับหลักการ
- ฏ) ครม. พิจารณาเห็นชอบและส่งสำนักคณะกรรมการกฤษฎีกา
- ฐ) สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกาตรวจพิจารณาเห็นชอบ
- ฑ) สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกาส่งร่างกฎกระทรวง ให้สำนักงานเลขาธิการคณะรัฐมนตรีและกระทรวง
- ฒ) สำนักงานเลขาธิการคณะรัฐมนตรีแจ้งกระทรวงมหาดไทยให้ลงนามในกฎหมาย
- ณ) รัฐมนตรีลงนามในกฎกระทรวง
- ด) กรมฯ จัดพิมพ์แผนที่-แผนผัง
- ต) ส่งกฎกระทรวงไปประกาศในราชกิจจานุเบกษา
- ๒.๓.๗ การประยุกต์ใช้**
- สำหรับแนวคิดเรื่องการวางผังเมืองนั้นเราสามารถที่จะนำไปประยุกต์ใช้ในเรื่องของการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีได้ เนื่องจากว่าวิชาผังเมืองนั้นเป็นวิชาที่
๑. ทำให้เมืองหรือชุมชนมีความสวยงามเจริญเติบโตอย่างมีระเบียบแบบแผนและถูกสุขลักษณะ
 ๒. เมื่อวางแผนทางการพัฒนาเมืองหรือชุมชนให้มีระเบียบ โดยวางแผนผังโครงการคมนาคม และขนส่งให้สัมพันธ์ กับการใช้ประโยชน์ที่ดินในอนาคต
 ๓. ทำให้ประชาชนมีความปลอดภัยในการอยู่อาศัย
 ๔. ส่งเสริมเศรษฐกิจของเมืองหรือชุมชน
 ๕. ส่งเสริมสภาพแวดล้อมของเมืองหรือชุมชนให้มีที่โล่งเว้นว่าง มีสวนสาธารณะ มีที่พักผ่อนหย่อนใจ
 ๖. ดำรงรักษาสถานที่ที่ีคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ และโบราณคดี
 ๗. บำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติ และภูมิประเทศทั้งดงามทั้งในเมืองและชนบท
- ในส่วนของการออกแบบผังแหล่งโบราณคดี เป็นกรอบแนวคิดหนึ่งที่อยู่ในสาขาของการออกแบบและการวางผังเมืองเพราะผังแหล่งโบราณคตินั้นถือว่าเป็นการศึกษาถึงรูปแบบของการวางผังเมืองในอดีตที่ทำให้เราทราบถึงความคิดเรื่องการวางผังเมืองของคนในอดีตได้

๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืน

๒.๔.๑ ความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (๒๕๔๐) ได้อธิบายไว้ในสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาถึงเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืนว่า การพัฒนาแบบยั่งยืนให้ความสำคัญสูงแก่เรื่องการสนองความต้องการของกลุ่มคนที่เสียเปรียบที่สุดในสังคม และเน้นการปฏิบัติอย่างยุติธรรมต่อชนรุ่นอนาคต และการพัฒนาแบบยั่งยืนจะครอบคลุมหลักการที่สำคัญ ๓ หลักการ คือ

๑) การประเมินค่าสิ่งแวดล้อม การพัฒนาแบบยั่งยืนจะให้ความสำคัญค่อนข้างสูงมากแก่การประเมินค่าของสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ อันเนื่องมาจากเหตุผลว่าระบบนิเวศ คือ ระบบที่หล่อเลี้ยงชีวิตมนุษย์ การรักษาระบบนิเวศคือการรักษาคุณภาพชีวิตของมนุษย์

๒) การขยายมิติของกาลเวลา การพัฒนาที่ยั่งยืนเกี่ยวพันกับเรื่อง พัฒนาการเศรษฐกิจ สังคมในช่วงระยะสั้น ที่ฝ่ายการเมืองสามารถวางนโยบายเพื่อการปฏิบัติได้ ในขณะเดียวกันเราต้องมองไปให้ไกลถึงอนาคตของชนรุ่นหลังหรือไปไกลกว่านั้น

๓) ความเสมอภาคและความยุติธรรม การพัฒนาแบบยั่งยืนเน้นการสนองความต้องการของกลุ่มชนผู้ยากไร้ที่สุดในสังคม และการปฏิบัติอย่างยุติธรรมต่อชนรุ่นอนาคต

๒.๔.๒ องค์ประกอบของการพัฒนาที่ยั่งยืน

๑) การเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน ให้ชุมชนมีสิทธิในการดูแลรักษาชุมชนเองการเข้าถึงการควบคุมการใช้ทรัพยากรและการสร้างวินัยท้องถิ่น ตลอดจนการที่สิทธิชุมชนจะต้องได้รับการยอมรับซึ่งเป็นรากฐานของการพัฒนาที่ยั่งยืน

๒) กิจกรรมต่างๆ ควรเป็นไปบนพื้นฐานและข้อปฏิบัติจากขนบธรรมเนียมประเพณีท้องถิ่นสนองตอบความต้องการของชุมชนท้องถิ่น

๓) การมีส่วนร่วมระดับล่างในการริเริ่ม วางแผน ตัดสินใจ ได้รับผลประโยชน์ตลอดจนการได้รับการแจ้งข่าวสารข้อมูล ปรึกษาหารือและเกี่ยวข้องในขั้นตอนการวางแผน นำแผนแปลงไปสู่ภาคปฏิบัติและจัดโครงการพัฒนา

๔) ความเสมอภาคทางเพศ ระหว่างบทบาทหญิงและชาย

๕) สิทธิของพื้นเมืองและชนกลุ่มน้อย ต้องได้รับการสนับสนุนเพื่อรักษาความหลากหลายด้านทรัพยากร ภูมิปัญญาท้องถิ่นและความรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิตที่ยั่งยืน และการปฏิสัมพันธ์กับโลกที่อยู่อาศัย และการเรียนรู้เชื่อมต่อระหว่างของวัฒนธรรมที่กำลังจะสูญหายไป

๖) ความหลากหลายทางชีวภาพและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ วิธีการพัฒนายั่งยืนต้องพิจารณาสิ่งที่มีชีวิตเป็นโซ่หรือห่วงของวงจรชีวิตโลก ดังนั้นสิ่งที่เกี่ยวพัน คือสิทธิในการเข้าถึงและควบคุมทรัพยากรธรรมชาติ

๗) ลดการพึ่งพาปัจจัยภายนอกรวมทั้งเทคโนโลยี การช่วยเหลือและการตลาดทุกระดับจะนำไปสู่การพึ่งพาตนเอง

การพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) หมายถึง “การตอบสนองความต้องการของคนรุ่นปัจจุบันโดยไม่มีผลกระทบในทางลบต่อความต้องการของคนรุ่นต่อไปในอนาคต” เนื่องจากทุกครั้งที่มีการตอบสนองความต้องการของคนรุ่นปัจจุบันต้องมีการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ซึ่งจะส่งผลกระทบในทางลบต่ออนาคตการพัฒนาที่ยั่งยืนจึงเป็นแนวคิดในการแก้ปัญหาโดยการพยายามอนุรักษ์ธรรมชาติไว้ในลักษณะที่เป็นส่วนรวม หรือมหภาค คือหากมีความจำเป็นที่จะดำเนินการให้กระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมในทีใดทีหนึ่งก็จะต้องเสริมสร้างคุณภาพสิ่งแวดล้อมในที่อื่นๆ เป็นการชดเชยเพื่อให้ในแง่มหภาคของคุณภาพสิ่งแวดล้อมคงอยู่ได้ดั้งเดิม (สถาบันนวัตกรรมวชิรจันทร์, ระบบออนไลน์)

กระแสโลกาภิวัตน์ (Globalization) ความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและกลไกการตลาด ก่อให้เกิดการเติบโต การผลิต การบริโภคที่เป็นผลเสียต่อสิ่งแวดล้อมชีวิตมนุษย์ สัตว์ และพืชพรรณ ดังนั้นการที่มนุษย์ยังคงใช้แนวทางพัฒนาแบบเก่าซึ่งไม่คำนึงถึงข้อจำกัดในการพัฒนาอันหมายถึง ข้อจำกัดด้านสภาพความสามารถที่จะรองรับการบริโภคและการใช้ประโยชน์จากโลก และเมื่อทุกสิ่งทุกอย่างที่จะนำมาบริโภคและใช้ประโยชน์หมดลง อีกไม่นานทุกชีวิตบนโลกจะต้องจบสิ้นเพราะมนุษย์จะไม่สามารถอาศัยอยู่บนโลกได้อีกต่อไป การพัฒนาที่ยั่งยืนจึงเป็นแนวคิดเพื่อป้องกันมิให้โลกต้องเดินไปสู่จุดจบ (สถาบันนวัตกรรมวชิรจันทร์, ระบบออนไลน์)

๒.๔.๓ มาตรการเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

ความล้มเหลวของการพัฒนาแบบดั้งเดิมที่ผ่านมานอกจากจะทำลายสิ่งแวดล้อม ชีวิตมนุษย์ สัตว์ และพืชพรรณแล้วยังพบว่า การพัฒนาเศรษฐกิจของหลายประเทศ ได้สร้างปัญหาให้กับความเป็นอยู่ของมนุษย์และวัฒนธรรมท้องถิ่นอย่างมหาศาล เนื่องจากรัฐบาลไม่รับผิดชอบไม่ฉะฉานต่อการตอบสนองความต้องการของประชาชน ระบบราชการมีคอร์รัปชันสูงขาดประสิทธิภาพ ไม่มีความโปร่งใส ฯลฯ (สถาบันนวัตกรรมวชิรจันทร์, ระบบออนไลน์)

ประชาสังคม หรือ Civil Society คือการพัฒนาที่เกิดขึ้นจากความริเริ่มของประชาชน โดยประชาชนและเพื่อประชาชนโดยทุกฝ่ายในสังคมต่างให้ความร่วมมือกันอย่างใกล้ชิดทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และประชาชนคำว่า “ประชารัฐ” จึงหมายถึง รัฐซึ่งมีรัฐบาล เอกชน และประชาชนร่วมมือกันในทุกเรื่องที่เป็นสาธารณะ นั่นเองและเพื่อให้การพัฒนาที่ยั่งยืนสามารถแทรกเข้าไปในทุกส่วนของสังคมโลกเมื่อเริ่มต้นทศวรรษที่ ๑๙๘๐ องค์การสหประชาชาติจึงเสนอให้ประเทศกำลังพัฒนาที่ประสบความล้มเหลวในการ

พัฒนาตามที่กล่าวมาข้างต้นเร่งปฏิรูประบบเศรษฐกิจควบคู่ไปกับการปฏิรูปการเมือง การบริหาร การศึกษา การจัดและลดความยากจน การส่งเสริมให้มีการบูรณาการทางการผลิต ทางเกษตรกรรม การสร้างงาน ที่พอเพียงกับการเติบโตของประชากร การพิทักษ์สิ่งแวดล้อมและการลดอัตราการขยายตัวของประชากร ฯลฯ โดยนำระบบการจัดการที่ดีมาใช้เป็นยุทธศาสตร์การพัฒนาเพื่อให้การพัฒนามีภาพของอนาคตที่เป็นรูปธรรม วิธีการดังกล่าวนี้เรียกว่า ธรรมาภิบาล ธรรมรัฐการสร้างระบบบริหารกิจการบ้านเมืองและสังคมที่ดี หรือ Good Governance โดยความหมายของ “ Good Governance ” นี้แต่เดิมธนาคารโลก หรือ World Bank ได้ให้คำนิยามไว้ว่าหมายถึง “ ลักษณะและวิถีทางของการใช้อำนาจรัฐในการจัดการทรัพยากรทางเศรษฐกิจ และสังคมของประเทศเพื่อการพัฒนา ” ส่วน Commission on Global Governance ได้ให้คำนิยามคำว่า “Governance” ไว้ในเอกสารชื่อ Our Global Neighborhood ว่า หมายถึง ผลลัพธ์ของการจัดการกิจกรรม ซึ่งบุคคลและสถาบันทั้งภาครัฐและเอกชนมีผลประโยชน์ ได้กระทาลงในหลายทิศทางโดยมีลักษณะเป็น กระบวนการที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องซึ่งอาจจะนำไปสู่การผสมผสานผลประโยชน์ที่หลากหลายและขัดแย้งกันได้ด้วย การร่วมมือกันจัดการในเรื่องนั้น

วิธีการจัดการดังกล่าว UNDP (ระบบออนไลน์, ๒๕๕๕) ได้นำเสนอไว้ ๗ ประการโดยกล่าวไว้ว่า องค์ประกอบทั้ง ๗ ประการต่อไปนี้ควรถูกกำหนดเป็นยุทธศาสตร์ในการพัฒนาของประเทศโลกที่ ๓ ซึ่งได้แก่

๑. ประชาชนจะต้องยอมรับในความชอบธรรมของรัฐบาล (Legitimacy) และรัฐบาลจะต้องมีความรับผิดชอบต่อประชาชนในกิจการที่ได้กระทำลงไป (Accountability)

๒. ประชาชนจะต้องมีอิสระ เสรีภาพในการรวมกลุ่ม และในการมีส่วนร่วม (Freedom of Association and Participation)

๓. จะต้องมีการอบแห่งกฎหมายที่ชัดเจน และเป็นระบบที่ก่อให้เกิดสภาวะที่มั่นคงเป็นหลักประกันต่อชีวิตและการทำงานของพลเมืองรวมทั้งเป็นสภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวยต่อผู้ประกอบการ และเกษตรกร นอกจากนี้กฎหมายจะต้องปฏิบัติต่อประชาชนอย่างเสมอหน้ากัน ทั้งนี้โดยกฎหมาย กฎ ระเบียบข้อบังคับต่างๆ จะต้องเปิดเผยเป็นที่รู้กันล่วงหน้าต้องมีการบังคับใช้กฎหมายอย่างเคร่งครัด มีวิธีการที่ประกันการบังคับใช้กฎหมายการตัดสิน ข้อขัดแย้งต้องเป็นการตัดสินใจโดยฝ่ายตุลาการที่เป็นอิสระและเชื่อถือได้รวมถึงจะต้องมีกระบวนการในการเปลี่ยนแปลงกฎหมาย กฎ ระเบียบ ข้อบังคับต่างๆ ได้เมื่อหมดประโยชน์ ใช้สอย

๔. ระบบราชการจะต้องรับผิดชอบต่อการดำเนินการต่างๆ (Bureaucratic Accountability) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการจัดการงบประมาณของรัฐซึ่งจะต้องมีการควบคุมติดตามประเมินผลการปฏิบัติงานทั้งของรัฐและบุคลากรเพื่อป้องกันมิให้ใช้ทรัพยากรโดยมิชอบ ทั้งนี้จะต้องมีความโปร่งใส (Transparency) ในการปฏิบัติราชการทุกระดับ

๕. จะต้องมีความข่าวสารที่น่าเชื่อถือโดยรัฐบาลจะต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้าถึงข้อมูลข่าวสาร เช่นด้านรายได้ประชาชาติ ดุลการชำระเงิน สภาพการจ้างงาน และดัชนีค่าครองชีพ เป็นต้น

๖. จะต้องมีการบริหารงานภาคีอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

๗. จะต้องมีความร่วมมืออย่างใกล้ชิดระหว่างรัฐบาลกับองค์กรของประชาสังคมซึ่งหมายถึง องค์กรประชาชน (People's organization) และองค์กรอาสาสมัครเอกชน (NGOs)

๒.๔.๔ การประยุกต์ใช้

การประยุกต์ใช้แนวคิดในการพัฒนาที่ยั่งยืนกับการดำเนินการวิจัยในเรื่องนี้นั้นเราสามารถที่จะนำเอาแนวคิดเรื่องนี้นำไปปรับใช้ในการพิจารณาถึงการออกแบบผังของสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีอย่างไรจึงจะก่อให้เกิดผลการดำเนินการที่เป็นการพัฒนาที่ยั่งยืนได้ กล่าวคือทำอย่างไรการออกแบบผังของสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนี้จะก่อให้เกิดประโยชน์กับเมืองนครสวรรค์-อุทัยธานีในระยะยาวที่คนนครสวรรค์-อุทัยธานีสามารถที่จะนำเอาผังของสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีไปใช้ศึกษาหรือประกอบการศึกษาได้โดยไม่ก่อให้เกิดผล ก็คือการออกแบบผังจะต้องคำนึงถึงการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีและไม่ขัดแย้งต่อคติความเชื่อของชุมชนนั่นเอง

๒.๕ แนวคิดเรื่องการจัดการแหล่งโบราณคดี

แนวคิดในการจัดการแหล่งโบราณคดี คือ การกำหนดพื้นที่การจัดการในบริเวณของแหล่งโบราณคดี โดยมีการดำเนินการอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อรักษาสภาพทางกายภาพและสิ่งแวดล้อมรอบๆ โบราณสถานนั้นไว้ให้อยู่ในสภาพที่ดี สงวนรักษาร่องค์ประกอบดั้งเดิมทั้งหมดของโบราณสถานนั้นไว้ และรวมถึงรักษาข้อมูลและคุณค่าทางประวัติศาสตร์ให้อยู่ต่อไปในอนาคต โดยใช้ทั้งเทคนิคและการจัดการเข้ามาช่วยอย่างเหมาะสม จากการบริหารจัดการทางการเงิน มีการจัดสรรงบประมาณที่เพียงพอ จากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อการอนุรักษ์และการจัดการ การบริหารจัดการทางการศึกษาโดยการจัดการความรู้ที่เกี่ยวข้องกับแหล่งโบราณคดี ให้ผู้ที่เกี่ยวข้องได้ตระหนักถึงคุณค่าของแหล่งโบราณคดีเพื่อการคุ้มครองที่ถูกต้องและเหมาะสม และจัดการให้เป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญสำหรับเยาวชนและผู้สนใจ และการบริหารจัดการทางการตลาดให้มีแผนการตลาดเพื่อสนับสนุนให้แหล่งโบราณคดี เป็นแหล่งสร้างรายได้ตามนโยบายของรัฐและตามความต้องการของชุมชนในท้องถิ่น โดยใช้ทรัพยากรของแหล่งโบราณคดี ไม่ว่าจะเป็นโบราณสถาน ศิลปะ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี วิถีชีวิตชุมชน เป็นองค์ประกอบสนับสนุนกิจกรรมทางเศรษฐกิจในพื้นที่แหล่งโบราณคดี^๗

^๗ วิฑูรย์ เหลียวรุ่งเรือง, การอนุรักษ์และการจัดการมรดกทางวัฒนธรรม, (กรุงเทพมหานคร: เจริญวิทย์การพิมพ์, 2552), หน้า 33.

๒.๕.๑ แนวทางการจัดการโบราณสถานในประเทศไทย

สิ่งปลูกสร้างที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรม เป็นทรัพยากรที่สร้างขึ้นโดยมนุษย์และชุมชน นับว่าเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญของชาติที่ต้องมีแนวทางการอนุรักษ์และการจัดการที่ดีและเหมาะสม

ในพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๔ ได้ให้ความหมายไว้ว่า โบราณสถาน หมายถึง อสังหาริมทรัพย์ ซึ่งโดยอายุหรือโดยลักษณะแห่งการก่อสร้างหรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของอสังหาริมทรัพย์นั้นเป็นประโยชน์ในทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือ โบราณคดี ทั้งนี้ให้รวมถึงสถานที่ที่เป็นแหล่งโบราณคดี แหล่งประวัติศาสตร์ และอุทยานประวัติศาสตร์ด้วย

๒.๕.๒ ประเภทของโบราณสถาน

โบราณสถานต่างๆ นั้น จะมีอันดับความสำคัญแตกต่างกันออกไป โบราณสถานบางแห่ง อาจมีความสำคัญถึงระดับชาติหรือระดับโลก (เกณฑ์การประเมินค่า Criteria For Evaluation) จะถูกจัดตั้งขึ้น เพื่อวัดระดับความสำคัญของโบราณสถานที่มีอยู่ในท้องถิ่น เพื่อการรับรู้/จัดอันดับให้เป็นโบราณสถานระดับชาติต่อไป

แหล่งโบราณคดี อาคารสถานที่ทางประวัติศาสตร์ อนุสาวรีย์ ย่านประวัติศาสตร์ เมืองประวัติศาสตร์ และแหล่งทรัพยากรวัฒนธรรมต่างๆ ที่มีอายุยืนยาว ประกอบด้วย คุณค่าความสำคัญทางประวัติศาสตร์และศิลปะ จัดเป็นโบราณสถาน อันควรแก่การนำมาพิจารณา เพื่อการอนุรักษ์และนำมาใช้ประโยชน์ให้ร่วมสมัยในสังคมปัจจุบัน

โบราณสถานโดยความหมายแล้วเป็นสิ่งก่อสร้างที่ไม่สามารถเคลื่อนย้ายได้ บางแห่งเป็นสิ่งก่อสร้างที่เห็นรูปทรงชัดเจน แต่มีโบราณสถานจำนวนไม่น้อยที่ชำรุดหักพัง ถูก ขุดค้นทำลายจนไม่รู้รูปร่างเดิม โบราณสถานในประเทศไทยแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑) โบราณสถานที่เห็นรูปทรงชัดเจน ได้แก่ พระราชวัง วัง ป้อม ค่าย กาแพงเมือง คูเมือง คลอง สะพาน บ่อ สระบาราย ตระพัง เขื่อน เจดีย์ ปราสาท กู่ ธาตุ พระธาตุ ถ้ำ เฝิงผา บ้านเรือน ศาลากลาง จวน เก้า คัมภีร์ หลวง แหล่งเตาเผา ฯลฯ ซึ่งบางแห่งอาจจะยังใช้ประโยชน์อยู่ ได้แก่ วัดในพระพุทธศาสนา พระราชวัง พระธาตุดอยสุเทพ พระบรมธาตุพระนครศรีธรรมราช พระธาตุพนม วังเจ้าเมืองเก่าพัทลุง ศาลาหลังเก่า จังหวัดน่านซึ่งเดิมเป็นหอคา (บ้าน/ที่ทำการ) เจ้าเมืองน่าน และปัจจุบันปรับปรุงเป็นพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ฯลฯ เป็นต้น

๒) ซากโบราณสถาน หมายถึง สิ่งก่อสร้างหรือสถาปัตยกรรมที่เคยมีรูปทรง และได้ใช้ประโยชน์มาแต่ในอดีต แต่เนื่องจากชำรุดหักพัง จนมองไม่เห็นรูปทรงชัดเจน โบราณสถานเหล่านี้ไม่ได้ใช้ประโยชน์อีกต่อไปแล้ว แต่ยังมีคุณค่าในฐานะที่เป็นมรดกทางศิลปวัฒนธรรมที่สำคัญ ได้แก่

(๑) คูเมือง และกำแพงเมือง (คู-คันดิน) ส่วนมากเป็นสิ่งก่อสร้างที่พบเห็นบ่อยๆ ตามชุมชนหรือเมืองโบราณในภาคอีสาน ภาคเหนือ ภาคกลาง และบางจังหวัดภาคใต้ ความสำคัญของ คู-คันดินนี้ เป็นแนวขอบเขตเมือง เป็นแนวป้องกันการโจมตีของศัตรูและอาจจะใช้ประโยชน์ในการกักเก็บน้ำไว้ใช้สอย หรือเป็นแนวป้องกันน้ำท่วม คู-คันดินโบราณสถานหลายแห่งสังเกตได้ยาก เพราะต้นเขินและถูกทำลายเปลี่ยนแปลงสภาพไปหมดแล้ว หมู่บ้านใดที่มีโบราณสถานประเภทนี้ มักจะมีนิทานหรือตำนานเล่าสืบต่อกันมาหรือไม่ก็อาจจะสังเกตได้จากพื้นที่ที่มีลักษณะเป็นแนวคันดินสูงมีความยาวติดต่อกัน โดยมากจะขนานไปกับร่องคู มีทั้งรูปสี่เหลี่ยมและวงรี

(๒) ถนนโบราณ มักเป็นเส้นทางติดต่อระหว่างหมู่บ้านหรือเมืองในอดีต หรือบางแห่งอาจจะเป็นแนวถนนภายในเมือง เช่น ถนนในเมืองพระนครศรีอยุธยา

(๓) เนินดินที่ปกคลุมเจดีย์ วิหาร โบสถ์ ปราสาท ภู ธาตุ เทวาลัยหรือสิ่งก่อสร้างอื่นๆ เช่น การค้นพบซากโบราณสถานขนาดใหญ่ในเวียงกุมกาม อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งแต่เดิมเราไม่ทราบว่าได้เนินดินที่มีกองอิฐทับถมอยู่นั้นมีอะไรบ้าง แต่พอขุดแต่งศึกษาก็พบว่ามีซากเจดีย์ วิหาร อุโบสถ อยู่ใต้ดินเป็นจำนวนมาก หรือที่เขาคา อำเภอสีชล จังหวัดนครราชสีมา ก็ขุดแต่งพบโบราณสถานที่เป็นซากเทวาลัยขนาดใหญ่ โดยที่ก่อนการขุดแต่งพบเพียงแท่นฐานศิวิลิ่งกว้างอยู่บนกองหินขนาดเล็กเท่านั้น

(๔) เนินดินที่เป็นแหล่งที่อยู่อาศัย แหล่งฝังศพ แหล่งกลิ้งโลหะ ฯลฯ หรือที่เรียกว่า “แหล่งโบราณคดี” เช่น เนินดินที่ตั้งหมู่บ้านบ้านเชียง อำเภอหนองหาร จังหวัดอุดรธานี เคยเป็นที่ตั้งหมู่บ้านของคนสมัยโบราณ เมื่อประมาณ ๓,๖๐๐ ปีมาแล้ว นอกจากนี้พบแหล่งโบราณคดี มีลักษณะคล้ายบ้านเชียงอีกมากมายในภาคอีสาน ในภาคตะวันออก มีเนินขนาดใหญ่ที่อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี เรียกว่า “โคกพระมด” เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของคนก่อนประวัติศาสตร์อายุกว่า ๓,๐๐๐-๔,๐๐๐ ปีมาแล้ว ซึ่งในบริเวณนี้พบโครงกระดูกคน ภาชนะดินเผา และหลักฐานที่เป็นโบราณวัตถุอื่นเป็นจำนวนมาก

(๕) อนุสรณ์สถาน แหล่งประวัติศาสตร์ ได้แก่ ที่ดิน หรือบริเวณที่เคยเกิดเหตุการณ์สำคัญในอดีต และเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ ควรแก่การจดจำและรักษาไว้ เช่น บริเวณทุ่งสัมฤทธิ์ จังหวัดนครราชสีมา บริเวณค่ายโพธิ์สามต้น จังหวัดพระนครศรีอยุธยา บริเวณค่ายบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี บริเวณตำบลห้วยากอ ที่ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทอดพระเนตรสุริยุปราคา ซึ่งบริเวณดังกล่าวทั้งหมดนี้ เดิมไม่มีสิ่งก่อสร้างใดๆ ให้เห็น แต่มีประวัติยืนยันชัดเจนก็ถือว่าเป็นโบราณสถานประเภทหนึ่ง

๒.๕.๓ ประโยชน์ของโบราณสถาน

๑) เป็นแหล่งวิชาการความรู้ในเรื่องศิลปะ ประวัติศาสตร์ อารยธรรม การดำรงชีวิตและความเป็นมาของคนในสมัยโบราณ

๒) เพื่อเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติและประวัติศาสตร์ เพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ

๓) ส่งเสริมให้ประชาชนมีอาชีพและรายได้เพิ่มขึ้น จากนักท่องเที่ยวที่เข้าเยี่ยมชมโบราณสถาน เช่น อาชีพที่เกิดจากการบริการ ได้แก่ มัคคุเทศก์ การโรงแรม การขนส่ง ร้านอาหาร อาชีพที่เกิดจากภูมิปัญญาชาวบ้านได้แก่ การทอผ้าพื้นเมือง เครื่องจักสาน ภาชนะดินเผา การผลิตของที่ระลึกที่ใช้เป็นสัญลักษณ์ของโบราณสถาน เป็นต้น

๔) ก่อให้เกิดการพัฒนาด้านสาธารณูปโภค สาธารณูปการ เช่น ถนน ไฟฟ้า น้ำประปา ได้แก่ ท้องถิ่นที่มีโบราณสถานตั้งอยู่

๒.๕.๔ การอนุรักษ์โบราณสถาน (Monument Conservation)

เป็นความหมายรวมในการสงวนรักษาโบราณสถาน ทั้งนี้ได้คำนึงถึงสิ่งก่อสร้างทางสถาปัตยกรรมอย่างเดียวนั้น แต่รวมถึงสภาพแวดล้อมเดิม (Original Sites) ซึ่งหมายถึง พื้นที่โดยรอบของตัวสถาปัตยกรรมนั้นๆ อาจจะมีสาธารณูปการประกอบโบราณสถานอยู่ด้วย และยังรวมถึงการสงวนรักษาองค์ประกอบหรือชิ้นส่วนของสถาปัตยกรรมทั้งที่ร่วงหล่นลงและติดที่ การอนุรักษ์โบราณสถานโดยทั่วไปจะจำแนกเป็นหัวข้อใหญ่ๆ ดังนี้

๑) กฎหมายและการป้องกัน (Act and Protection) คือ การออกกฎหมายคุ้มครอง โดยที่ยังมิได้แต่จะต้องตัวสถาปัตยกรรมทางด้านโครงสร้าง และพื้นที่ตั้งโดยรอบ เพียงแต่ป้องกันการบุกรุกทำลาย ประกอบด้วย

(๑) กำหนดขอบเขตตามระนาบ

(๒) กำหนดขอบเขตตามแนวตั้ง

(๓) ลดความหนาแน่นของประชากรและยานพาหนะ อันจะเกิดการสั่น สะเทือน

๒) ทางวิชาการ (Biochemical and Physical Conservation) คือ การวิเคราะห์ การคงสภาพของตัวโบราณสถาน เพื่อชะลอการเสื่อมสลายอันเกิดจากธรรมชาติและส่งเสริมให้เห็นคุณค่าในสังคม ซึ่งประกอบด้วย

(๑) วิเคราะห์การคงสภาพทางด้านวิศวกรรม ทางธรณีวิทยาและโครงสร้าง

(๒) วิเคราะห์การสลายตัวของชิ้นส่วนสถาปัตยกรรมด้านฟิสิกส์

(๓) ปรามและทำลายจุลชีวันทางด้านเคมี

(๔) ส่งเสริม เผยแพร่ และประชาสัมพันธ์ทางด้านสังคม

๓) ปฏิบัติการอนุรักษ์ตัวอาคาร (Structural Conservation) คือ การเข้าไปแตะต้องตัวอาคารด้วยวิธีการผดุงไว้มิให้เสื่อมสลายต่อไปเท่าที่สามารถจะทำได้ ดังนี้

(๑) คงสภาพไว้ (Preservation) เมื่อยังมีความมั่นคงอยู่ ยังไม่เป็นอันตราย ถึงขั้นวิกฤติ เพื่อประวิงเวลาการบูรณะ โดยวิธี

- ค้ำยันหรือยึดรอบ

- ตัดหรือควบคุมความชื้น และเสริมเปลี่ยนวัสดุก่อสร้างที่ชำรุด เสียหายบางส่วน

- เสริมแรง (Reinforcement) ด้วยวิธีฉีดยึด (Consolidation) เข้าไปภายในตัวอาคารหรือฐานราก โดยจะต้องเลือกนอกน้อยที่สุด เพื่อหยุดยั้งการแตกร้าว และยึดเหนี่ยวให้คงสภาพต่อไปหรือกรณีที่มีการทรุดเอียง อาจจะต้องใช้ระบบเสาและคานช่วยพยุงหรือโดยวิธีฝังเข้าไปภายในหรือทาบบนของของตัวสถาปัตยกรรมถ้าใช้คอนกรีตเสริมเหล็ก แต่วิธีนี้จะต้องสกัดทำลายผิวหน้าของสถาปัตยกรรมออกบางส่วนแล้วปิดทับเพื่อป้องกันการยืดหดขยายตัว (Coefficient of Expansion) ของวัสดุต่างชนิดเมื่อถูกความร้อน

- เคลือบและครอบ (Covering) วิธีการนี้ใช้กับตัวโบราณสถานที่ไม่สามารถจะบูรณะได้ เพราะวัสดุก่อสร้างตัวโบราณสถานผุเปื่อยเสื่อมสภาพ แต่ยังมีร่องรอยลวดลายรูปแบบปรากฏวิธีเคลือบ คือ ใช้สารเคมีชนิดใส ประเภทแลคเกอร์ (Lacquer) เคลือบผิวหน้าตัวอาคารในส่วนที่ถูกวัชพืช อากาศ ฝน และแสงแดดคุกคาม แต่ต้องมีที่ระบายอากาศไว้ เพื่อถ่ายเทความชื้นไต่ดิน วิธีครอบก็คือการก่อสร้างอาคารครอบทั้งหมด มีช่องว่างไว้ภายใน เช่น องค์พระปฐมเจดีย์ และอนุสรณ์ดอนเจดีย์ เป็นต้น การใช้ทองจังโกที่นิยมใช้ในปูชนียสถานภาคเหนือ ก็เป็นวิธีการครอบวิธีหนึ่งที่ใช้ป้องกันภัยธรรมชาติ

(๒) การบูรณะ (Restoration) เมื่อถึงขั้นวิกฤติ ดังนี้

- กลับสภาพเดิม (Reinstatement) คือนำชิ้นส่วนเดิมที่ชำรุด หักหายไป ขึ้นไปติดตั้งหรือซ่อมเปลี่ยนส่วนประกอบของตัวอาคารที่แตกร้าวบางส่วนและเสริมโครงสร้างเฉพาะจุด

- อะนัสติโลซิส (Anastylosis) รื้อแล้วประกอบสร้างไว้อย่างเก่า โดยไม่เสริมโครงสร้าง (ฐานรากแข็งแรง) หรือทำโครงสร้างใหม่ โดยใช้กรรมวิธีก่อสร้างตามยุคสมัยเดิม

- รื้อแล้วเสริมโครงสร้าง (Reconstruction) ใช้กรรมวิธีอะนัสติโลอะนัสติโลซิส แต่เสริมโครงสร้างสมัยใหม่ เช่น การใช้คอนกรีตเสริมเหล็กทดแทน เป็นต้น

- สร้างใหม่หมด (Rebuilt) ในกรณีที่อาคารพังทลาย วัสดุก่อสร้าง ของเดิมเสื่อมสภาพเสียหายเกิน ๕๐% ไม่ปรากฏผังรูปแบบเต็มรูป เป็นหลักฐาน หรือใช้รูปแบบจากภาพถ่าย การก่อสร้างใช้วัสดุก่อสร้างสมัยใหม่ต่างชนิดกับของเดิมหรือใช้วัสดุชนิดเดียวกับของเดิมแต่เปลี่ยนขนาดให้เล็กลง แต่คงความกลมกลืนโดยระบบสีกับวัสดุของเดิม

๒.๕.๕ แนวทางการดูแลรักษาโบราณสถาน

การดูแลรักษาโบราณสถาน เพื่อให้คงคุณค่าไว้รวมถึงการป้องกัน การรักษา การสงวน การปฏิสังขรณ์ และการบูรณะที่รวมเรียกว่า “การอนุรักษ์” (ระเบียบกรมศิลปากรว่าด้วยการอนุรักษ์โบราณสถาน พ.ศ. ๒๕๒๘) ดังนั้น การอนุรักษ์ก็คือ การดูแลและรักษาตัวโบราณสถานมิให้ชำรุดหรือถูกทำลายลงไปกว่าที่เป็นอยู่

การอนุรักษ์มีการปฏิบัติงานหลายระดับ ซึ่งแต่ละระดับเป็นไปตามค่านิยมของแต่ละท้องถิ่นและมีวิธีการที่แตกต่างกันออกไปตามแต่วัสดุที่ใช้ก่อสร้างเป็นโบราณสถาน เช่น ศิลาแลง หิน อิฐ ไม้ และยังเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพภูมิอากาศของแต่ละท้องถิ่น การดำเนินงานในการอนุรักษ์ โดยทั่วไปงานอนุรักษ์โบราณสถานเป็นหน้าที่ของกรมศิลปากร ในอดีตรัฐบาลให้ความสำคัญแก่โบราณสถานน้อย งบประมาณที่

ได้รับมาเพื่อการอนุรักษ์ก็น้อยด้วย เนื่องจากในอดีต การอนุรักษ์โบราณสถานมีวัตถุประสงค์ เพื่อการศึกษา และดำรงคุณค่าศิลปวัฒนธรรมเท่านั้น แต่ปัจจุบันได้มีการขยายวัตถุประสงค์ของการอนุรักษ์เพื่อการท่องเที่ยว ด้วย จึงทำให้มีการเพิ่มงบประมาณในการอนุรักษ์โบราณสถานมากขึ้น และต้องเร่งรัดให้ปฏิบัติงานให้เร็วขึ้น กรมศิลปากร จึงเปิดโอกาสให้จ้างบริษัทเอกชนรับเหมาทำการอนุรักษ์ด้วย เช่น การปรับปรุงภูมิทัศน์ การทำ ผังบริเวณพื้นที่โบราณสถานให้สอดคล้องกับประโยชน์ใช้สอยปัจจุบัน และส่งเสริมให้โบราณสถานสง่างามตาม พื้นที่ที่สามารถรองรับได้

แนวทางในการดูแลรักษาโบราณสถาน เน้นความสำคัญในด้านทรัพยากรของการบริหารจัดการ ซึ่งประกอบด้วย บุคลากร องค์กรท้องถิ่น มาตรการทางกฎหมาย แหล่งเงินทุน ซึ่งมีขั้นตอนกระบวนการอนุรักษ์ มรดกวัฒนธรรมโดยเริ่มจากการศึกษา ค้นคว้า วิเคราะห์ วิจัย ในทางวิชาการหลากหลายสาขาที่เกี่ยวข้อง ใน ลักษณะสหวิชาการ ข้อเสนอแนะ และเงื่อนไขต่างๆ ที่นำไปสู่วิธีการที่ดีที่สุด เหมาะสมที่สุด ในการอนุรักษ์มรดก ทางวัฒนธรรมให้เป็นแหล่งเรียนรู้และเกิดประโยชน์ต่อสังคมในปัจจุบันด้วยการให้บริการในฐานะแหล่งเรียนรู้ และการท่องเที่ยว

การจัดการมรดกวัฒนธรรมมีความสำคัญที่ทำให้เกิดการจัดทำกฎบัตรต่างๆ เช่น ในการประชุมสามัญ สภาการโบราณสถานระหว่างประเทศ (ICOMOS) ณ เมืองโรซานน์ ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ เมื่อเดือนตุลาคม ค.ศ.๑๙๙๐ ได้จัดทำ กฎบัตรเพื่อการปกป้องคุ้มครองและการจัดการมรดกทางโบราณคดี ค.ศ.๑๙๙๐ (Charter for the Protection and Management of the Archaeological Heritage, ๑๙๙๐) โดย คณะกรรมการระหว่างประเทศ เพื่อการจัดการมรดกทางโบราณคดี (ICAHM) มีสาระสำคัญคือ ความรู้ความ เข้าใจในต้นกำเนิด พัฒนาการของสังคมมนุษย์เป็นสิ่งสำคัญขั้นพื้นฐาน ในการบ่งชี้รากฐานทางวัฒนธรรมและ สังคม มรดกทางโบราณคดีเป็นส่วนประกอบของการบันทึกขั้นพื้นฐานซึ่งองค์ประกอบบางอย่างของมรดกทาง โบราณคดีอาจเป็นส่วนประกอบของโครงสร้างทางสถาปัตยกรรม จึงต้องมีการปกป้องคุ้มครองตามมาตรฐาน ใน กฎบัตรเวนิซ ค.ศ.๑๙๖๖ สำหรับองค์ประกอบอื่น ซึ่งเป็นส่วนประกอบของประเพณีของผู้คนในท้องถิ่น และการมีส่วนร่วมของกลุ่มวัฒนธรรมในท้องถิ่นนั้น มีความสำคัญอย่างยิ่งในการปกป้องคุ้มครองและสงวน รักษา มรดกทางโบราณคดี ดังนั้น กฎบัตรนี้จึงได้วางหลักการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการมรดกทาง โบราณคดี รวมถึงหน้าที่ความรับผิดชอบของหน่วยงานของรัฐและฝ่ายนิติบัญญัติ

มรดกทางโบราณคดีเป็นทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่เปราะบางและไม่สามารถสร้างขึ้นใหม่ได้ ดังนั้น จะต้องมีการควบคุมแผนการใช้ที่ดิน เพื่อที่จะทำให้เกิดความเสียหายต่อมรดกทางโบราณคดีให้น้อยที่สุด ซึ่ง นโยบายในการปกป้องคุ้มครองมรดกทางโบราณคดีควรเป็นส่วนประกอบที่ผสมผสานกลมกลืนของนโยบายที่ เกี่ยวกับการใช้ที่ดิน ที่สำคัญการศึกษานโยบายในการปกป้องคุ้มครองมรดกทางโบราณคดีควรมีการทบทวน อย่างต่อเนื่องเพื่อให้มีความทันสมัยอยู่เสมอ ทั้งนี้ การจัดการมรดกทางโบราณคดีที่มีประสิทธิภาพ กฎหมาย ควรตั้งอยู่บนพื้นฐานแนวคิดที่ว่า มรดกทางโบราณคดี คือ มรดกของทุกผู้ทุกคน จึงควรมีกฎหมายห้ามมิให้มี

การทาลายทำให้เสื่อมค่าหรือเปลี่ยนแปลงแหล่งโบราณคดีหรือโบราณสถาน ควรกำหนดให้มีการสำรวจทางโบราณคดีและการจัดเก็บข้อมูล มีการบำรุงรักษา การจัดการ และการอนุรักษ์ที่เหมาะสม และควรมีบทลงโทษทางกฎหมาย ดังนั้น การสำรวจทรัพยากรทางโบราณคดี ควรมีการจัดทำบัญชีรายชื่อมรดกทางโบราณคดี เป็นการสร้างฐานข้อมูลเบื้องต้นในการศึกษาวิจัย รวมทั้ง การตัดสินใจที่จะขุดค้นควรมีการไตร่ตรองอย่างถี่ถ้วนในแหล่งโบราณคดีหรือโบราณสถานที่ถูกคุกคาม การขุดค้นควรกระทำเพียงบางส่วนและเก็บส่วนที่เหลือไว้เพื่อการวิจัยต่อไป

เป้าหมายของการจัดการมรดกทางโบราณคดี คือ การสงวนรักษาโบราณสถาน รวมถึงการอนุรักษ์ การเก็บรักษาข้อมูลและสิ่งของที่ได้รวบรวมไว้อย่างเหมาะสม การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของท้องถิ่นควรได้รับการสนับสนุนในการปกป้องคุ้มครองและการจัดการโบราณสถานและแหล่งโบราณคดี

นอกจากนี้วิธีการที่สำคัญในการส่งเสริมความเข้าใจในการปกป้องคุ้มครองมรดกทางโบราณคดี ควรเป็นไปตามข้อมูลการตีความซึ่งเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปในปัจจุบัน ดังนั้นควรมีการฝึกอบรมมืออาชีพที่มีคุณภาพ การพัฒนาความเชี่ยวชาญในสาขาพิเศษ และความร่วมมือระหว่างประเทศมีความสำคัญในการพัฒนาและคงไว้ซึ่งมาตรฐานในการจัดการ

๒.๕.๖ แนวทางการพัฒนาสภาพแวดล้อม

๑) หลักการพัฒนา การพัฒนาสภาพแวดล้อมโบราณสถานหรือสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมต้องกระทำด้วยความระมัดระวังเป็นพิเศษ มิให้การพัฒนาไปทำลายโบราณสถานและสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมประเภทอื่น การพัฒนาจึงต้องอยู่ในกรอบที่กำหนดไว้เท่าที่สามารถรองรับการพัฒนาได้ โดยยังรักษาสภาพแวดล้อมโบราณสถานและสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมไว้ การพัฒนาในลักษณะนี้เรียกว่า “การพัฒนาเชิงอนุรักษ์” ซึ่งต้องแยกพื้นที่ออกจาก “การพัฒนาเชิงเศรษฐกิจ” ให้ชัดเจน ทั้งนี้เพื่อกำหนดขอบเขตและพื้นที่เพื่อรองรับการพัฒนาแต่ละประเภทให้ชัด พร้อมทั้งกำหนดความเข้มข้นในการพัฒนาแต่ละพื้นที่ด้วย พื้นที่ที่จะพัฒนาเชิงเศรษฐกิจ ควรห่างจากพื้นที่ที่จะพัฒนาเชิงอนุรักษ์ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับอัตราการเจริญเติบโตของชุมชนเมืองแต่ละแห่งด้วย พื้นที่ที่อยู่ระหว่างการพัฒนาทั้งสองประเภทต้องกำหนดอัตราความเข้มข้นการพัฒนา และลักษณะการพัฒนาให้ชัดเจนด้วย

๒) วิธีดำเนินการพัฒนาเชิงอนุรักษ์

(๑) ทำการศึกษาแล้วกำหนดกรอบการพัฒนาในเขตสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

(๒) ทำการพัฒนาสาธารณูปโภค เช่น ถนน ทางเดิน ไฟฟ้า ประปา โทรศัพท์ เท่าที่จำเป็น โดยไม่ให้เกินกว่าที่กำหนดไว้เป็นกรอบการพัฒนา

(๓) ควบคุมการพัฒนาในบริเวณต่างๆ ตามกรอบการพัฒนาที่กำหนดไว้ ตลอดจนบริเวณที่เชื่อมต่อการพัฒนาเชิงเศรษฐกิจต้องควบคุมให้เกิดความกลมกลืน และการเปลี่ยนแปลงการพัฒนาต้องเป็นแบบค่อยเป็นค่อยไป

(๔) ส่งเสริมให้เขตสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมมีความสง่างามและมีบรรยากาศ ที่เหมาะสม สอดคล้องกลมกลืนกับศิลปกรรม และแหล่งศิลปกรรมนั้นๆ

๒.๕.๗ ปัญหาการอนุรักษ์โบราณสถานและสภาพแวดล้อม

การอนุรักษ์โบราณสถานและสภาพแวดล้อมในปัจจุบัน ขยายวัตถุประสงค์เพื่อใช้เป็นแหล่งท่องเที่ยวของวัฒนธรรมด้วย ซึ่งตามปรกติกรมศิลปากรเป็นฝ่ายอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมก็มีหน้าที่ดูแลรักษาโบราณสถานและสภาพแวดล้อมรอบๆ โบราณสถาน ส่วนสภาพแวดล้อมที่อยู่ไกลออกไปก็เป็นหน้าที่ขององค์กรท้องถิ่น คือ องค์การบริหารส่วนตำบล ซึ่งเป็นเจ้าของพื้นที่ และต้องได้รับความร่วมมือจากภาครัฐและประชาชนในท้องถิ่น ตลอดจนองค์กรพัฒนาเอกชน (Non-Government Organization) รวมทั้งนักวิชาการอิสระ

ดังนั้นหน้าที่ของกรมศิลปากรจึงต้องมีความเข้าใจในวิธีการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมที่ได้รับหน้าที่ปกป้องคุ้มครองหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ สาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหาการอนุรักษ์โบราณสถานและสภาพแวดล้อม ได้แก่

๑) การพัฒนาสภาพแวดล้อมบริเวณพื้นที่โบราณสถานมากเกินไปจนเป็นการทำลายบรรยากาศของโบราณสถาน

๒) การเร่งรัดการพัฒนาและอนุรักษ์โบราณสถานโดยละทิ้งขั้นตอนวิชาการที่ต้องปฏิบัติเพื่อให้ได้ปริมาณงานมาก และทันการใช้เงินงบประมาณประจำปี

๓) การค้นหาหลักฐานทางวิชาการยังไม่เพียงพอ แล้วตัดสินใจดำเนินการอนุรักษ์

๔) การไม่เข้าใจหลักการและวิธีการอนุรักษ์แล้วตัดสินใจดำเนินการอนุรักษ์

๕) การจ้างเหมาให้ผู้อื่นทำการอนุรักษ์อย่างไม่ถูกวิธี การกำหนดวิธีการตรวจงานไม่รัดกุมพอ และการนำวิธีการตรวจงานก่อสร้างทั่วไปมาใช้ในการอนุรักษ์โบราณสถานซึ่งไม่เหมือนกัน

๖) ขาดการประชาสัมพันธ์ที่ดี ทำให้ไม่ได้รับความร่วมมือจากหน่วยงาน ราชการองค์กรท้องถิ่น และประชาชนเท่าที่ควร

๗) การรวบรัดขั้นตอนการอนุรักษ์และพัฒนาสภาพแวดล้อมโบราณสถาน อาจทำให้ผู้เกี่ยวข้อง ซึ่งมีทั้งหน่วยงานราชการและเอกชนต้องเดือดร้อน และเผชิญปัญหาทันที ซึ่งอาจทำให้มีการขัดขวางการพัฒนาได้

๒.๕.๘ การควบคุมสภาพแวดล้อม

สภาพแวดล้อมระยะใกล้ที่อยู่ในเขตโบราณสถานหรือแหล่งศิลปกรรม อาจกำกับดูแลได้โดยการออกแบบผังบริเวณพร้อมจัดภูมิทัศน์ส่วนสภาพแวดล้อมระยะไกลที่อยู่นอกเขตโบราณสถานกับสภาพแวดล้อมระยะใกล้ นั้น ต้องใช้วิธีการควบคุมสภาพแวดล้อม โดยการสร้างความเข้าใจและใช้ข้อบังคับทางกฎหมาย ดังนั้นการควบคุมสภาพแวดล้อมควรเริ่มต้น ดังนี้

๑) การสร้างจิตสำนึก การอธิบายซ้ำๆ เพื่อย้ำให้สอบถามและต้องการศึกษาเพิ่มขึ้น นอกจากนี้ยังต้องมีการรณรงค์ให้เข้าใจเรื่องสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมอย่างต่อเนื่อง โดยใช้สื่ออย่างง่ายๆ ประหยัด วิธีที่เหมาะสมที่สุดได้แก่ การจัดกิจกรรมที่เหมาะสมกับกลุ่มอายุ อาชีพ รายได้ของประชากรแต่ละกลุ่มอย่างต่อเนื่อง โดยมีวัตถุประสงค์เดียวกัน คือ ปลุกจิตสำนึกให้เห็นคุณค่าของโบราณสถานทุกประเภท

๒) การใช้สิ่งแวดล้อมปกป้องคุ้มครองแหล่งศิลปกรรมและงานศิลปกรรม วิธีการนี้ใช้ได้กับการปฏิบัติงานออกแบบผังบริเวณหรือชุมชนเมืองเอง ผู้ออกแบบสามารถออกแบบสิ่งแวดล้อมมิให้ทำลายองค์ประกอบชุมชนเมือง ได้แก่ คูเมือง กำแพงเมือง ป้อม ประตู ถนน อาคารสาธารณะและอาคารที่อยู่อาศัย ทั้งนี้โดยต้องคำนึงขนาดของชุมชนเมือง (Size) ขนาดส่วนมนุษย์ (Human Scale) แบบแผนเมือง (Urban Pattern) เนื้อเมือง (Urban Fabric) ที่หมายตา (Landmark) สภาพแวดล้อมเมือง (Urban Environment) และจินตภาพของเมือง (Image of City) ด้วยการสรุปผลและประเมินผลการปฏิบัติงานไว้ เพื่อเป็นข้อมูลในการวางแผนและปฏิบัติครั้งต่อไป

๒.๕.๙ หน่วยงานที่มีอำนาจหน้าที่ในการจัดการโบราณสถาน ได้แก่

๑) กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม หน่วยงานราชการของภาครัฐที่ทำหน้าที่รับผิดชอบการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และส่วนของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติทั่วประเทศ มี พ.ร.บ. และกฎหมายที่ใช้ในการควบคุมการปฏิบัติงาน คือ พ.ร.บ.

โบราณสถาน โบราณวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ปี พ.ศ. ๒๕๐๔ และฉบับแก้ไขเพิ่มเติม ปี พ.ศ. ๒๕๓๕ และประกาศคณะปฏิวัติ ฉบับที่ ๓๐๘ เกี่ยวกับกรมศิลปากร ปี พ.ศ. ๒๕๑๕ มีหน่วยงานที่จัดตั้งขึ้นในแต่ละเขต เพื่อทำหน้าที่ดูแลรักษามรดกวัฒนธรรมของชาติ จังหวัดที่มีหน่วยงานของกรมศิลปากรตั้งอยู่ มักเป็นแหล่งที่มีความสำคัญทางด้านโบราณสถาน หรือโบราณวัตถุสำคัญๆ หรือเป็นแหล่งศูนย์กลางการดูแลครอบคลุมไปในจังหวัดต่างๆที่อยู่ในเขต ดังเช่น หน่วยศิลปากรที่ ๘ ที่ทำการตั้งอยู่ที่อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ มีหน้าที่ในเขตจังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย ลำพูน และแม่ฮ่องสอน

๒) สำนักงานสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม เกิดขึ้นมาจากงานด้านวิทยาศาสตร์และสิ่งแวดล้อม ซึ่งทำหน้าที่ดูแลเรื่อง มลพิษ รวมไปถึงสิ่งแวดล้อมทางด้านศิลปกรรมด้วย โดยมีกฎข้อบังคับ คือ แนวทางการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ปี พ.ศ. ๒๕๓๐

๓) องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐ หมวด ๕ แนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐ มาตรา ๗๘ กำหนดให้รัฐกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และหมวด ๑๔ ในด้านการปกครองส่วนท้องถิ่น กำหนดไว้ว่า “รัฐจะต้องให้ความสำคัญเป็นอิสระแก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ตามหลักการปกครองตนเองตามเจตนารมณ์ของประชาชนในท้องถิ่น และส่งเสริมให้เป็นหน่วยงานหลักในการจัดทำบริการสาธารณะและมีส่วนร่วมในการตัดสินใจแก้ไขปัญหาในพื้นที่” และจากแผนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นใน การตราพระราชบัญญัติกำหนดแผนและขั้นตอนการ

กระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ. ๒๕๔๒ กำหนดให้ส่วนราชการต่างๆ ถ่ายโอนภารกิจให้ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้แล้วเสร็จภายในระยะเวลา ๑๐ ปี จึงได้แผนปฏิบัติการกำหนดขั้นตอนการ กระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ฉบับที่ ๑ (พ.ศ. ๒๕๔๓) และแผนปฏิบัติการกำหนดขั้นตอน การกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๔๑ สารสำคัญของแผนปฏิบัติการฯ ดังกล่าว คือ การกำหนดให้ส่วนราชการถ่ายโอนภารกิจให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น รวม ๖ ด้าน ได้แก่ ด้าน ศิลปวัฒนธรรม ด้านสิ่งแวดล้อม ด้านการพาณิชย์ และการท่องเที่ยว ด้านโครงสร้างพื้นฐาน ด้านคุณภาพชีวิต และด้านการจัดระเบียบชุมชน

สรุปได้ว่าการจัดการโบราณสถานต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกฝ่ายโดยเฉพาะอย่างยิ่งประชาชนใน ชุมชน จากการเป็นเจ้าของพื้นที่ซึ่งเป็นแหล่งที่ตั้งโบราณสถาน ดังนั้น จึงจำเป็นต้องมีการประสานที่ดี เพื่อให้ การจัดการเป็นไปตามวัตถุประสงค์ ที่สำคัญในการจัดการดูแลรักษาโบราณสถานต้องทำการประชาสัมพันธ์ให้ ประชาชนและชุมชนทราบถึงนโยบาย และการปฏิบัติงานทุกระยะเวลา หรือตามช่วงเวลาปฏิบัติเพื่อส่งเสริม ให้ชาวบ้านในชุมชนและผู้สนใจเข้าใจการปฏิบัติงานในการจัดการอนุรักษ์โบราณสถาน จะได้มีจิตสำนึกและ เห็นคุณค่าของมรดกทางโบราณคดี จะทำให้งานอนุรักษ์โบราณสถานและสภาพแวดล้อม มีคนเข้าใจมากขึ้น และร่วมกันปกป้องคุ้มครองรักษาแหล่งโบราณคดีและสภาพแวดล้อมมากขึ้น

๒.๕.๑๐ การประยุกต์ใช้

แนวคิดเรื่องการจัดการโบราณสถานนี้ถือว่าเป็นแนวคิดที่มีความสัมพันธ์กับแนวคิดเรื่องของการ ออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีเป็นอย่างมาก เพราะการออกแบบ ผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี นั้นถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการ โบราณสถาน ด้วยการเข้าไปออกแบบผังเพื่อให้เป็นแบบแผนในการศึกษาและการพัฒนาแหล่งโบราณสถานใน จังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีให้ดีขึ้นด้วยการออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์- อุทัยธานี เนื่องจากว่าการจัดการแหล่งโบราณสถานในอดีตนั้นได้อาศัยการกำหนดแบบแผนหรือออกแบบผัง เพื่อให้เห็นถึงมาตฐานของพื้นที่และสถานที่ที่เป็นจริงของเมืองหรือแหล่งชุมชนนั้นเป็นอย่างไร ความรู้เรื่องการ จัดการแหล่งโบราณสถานย่อมมีผลต่อการออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีเป็นอย่างยิ่ง

๒.๖ แนวคิดทฤษฎีการคิดสร้างสรรค์

๒.๖.๑ ความหมายของการคิดสร้างสรรค์

สำหรับคำว่า ความคิดสร้างสรรค์ (Creative thinking) หมายถึง กระบวนการทางสมองที่มีผลทำให้ คิดได้กว้างไกลหลายแง่มุมหรือเรียกว่า ความคิดแบบอเนกนัย ทำให้เกิดความคิดแปลกใหม่แตกต่างไปจากเดิม เป็นความสามารถของสมองในการเห็นความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ รอบตัวเกิดการเรียนรู้และเข้าใจ จนเกิดเป็น

ปฏิกิริยาตอบสนองให้เกิดความคิดเชิงจินตนาการ นำไปสู่การประดิษฐ์คิดค้นสิ่งแปลกใหม่ เพื่อตอบสนองความต้องการหรือเพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น ทั้งในชีวิตประจำวัน การเรียน และการทำงาน โดยอาศัยประสบการณ์และความรู้ที่สั่งสมมา

ความคิดสร้างสรรค์ หมายถึง ปรากฏการณ์ที่บุคคลสร้างสรรค์ “สิ่งใหม่” อาทิ ผลผลิต การแก้ปัญหา นวัตกรรมหรืองานศิลปะ ฯลฯ ซึ่งมีคุณค่า การจะตีความเกี่ยวกับ “ความใหม่” ขึ้นอยู่กับผู้สร้างสรรค์หรือสังคม หรือแวดวงที่สิ่งใหม่นั้นเกิดขึ้น การประเมินคุณค่าก็ในทำนองเดียวกัน คุณสมบัติที่มักใช้ในการตีความ “ความใหม่” ประกอบด้วย

- (๑) สิ่งประดิษฐ์ที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน
- (๒) สิ่งประดิษฐ์ที่อาจปรากฏอยู่ที่อื่น แต่มีผู้สร้างสรรค์ขึ้นใหม่โดยอิสระ
- (๓) การคิดวิธีดำเนินการใหม่
- (๔) ปรับกระบวนการผลิตเข้าสู่ตลาดที่แตกต่างออกไป
- (๕) คิดวิธีการใหม่ในการแก้ไขปัญหา
- (๖) เปลี่ยนแนวคิดที่แตกต่างจากผู้อื่น

ความคิดสร้างสรรค์ คือ ความคิดใหม่ ๆ แนวทางใหม่ ๆ ทักษะคิดใหม่ ๆ ความเข้าใจ และการมองปัญหาในรูปแบบใหม่ ผลลัพธ์ของความคิดสร้างสรรค์ที่ชัดเจน คือ ดนตรี การแสดง วรรณกรรม ละคร สิ่งประดิษฐ์ นวัตกรรมทางเทคนิค แต่บางครั้งความคิดสร้างสรรค์ก็มองไม่เห็นชัดเจน เช่น การตั้งคำถามบางอย่างที่ช่วยขยายกรอบของแนวคิดซึ่งให้คำตอบบางอย่าง หรือการมองโลกหรือปัญหาในแนวนอกกรอบ

การคิดเชิงสร้างสรรค์ (Creative thinking) หมายถึง ความสามารถในการมองเห็นความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ การขยายขอบเขตความคิดออกไปจาก กรอบความคิดเดิมที่มีอยู่สู่ความคิดใหม่ๆ ที่ไม่เคยมีมาก่อน เพื่อ ค้นหาคำตอบที่ดีที่สุดให้กับปัญหาที่เกิดขึ้น เป็นการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ที่แตกต่างไปจากเดิม เป็นความคิดที่หลากหลาย คิดได้กว้างไกล หลายแง่หลายมุม เน้นทั้งปริมาณและคุณภาพ องค์ประกอบของความคิดสร้างสรรค์ ได้แก่ ความคิดนั้นต้องเป็นสิ่งใหม่ไม่เคยมีมาก่อน (New Original) ใช้การได้ (Workable) และมีความเหมาะสม (Appropriate) การคิดเชิงสร้างสรรค์จึงเป็นการคิดเพื่อการเปลี่ยนแปลงจากสิ่งเดิมไปสู่สิ่งใหม่ที่ดีกว่า ซึ่งจะได้ผลลัพธ์ที่ต่างไปโดยสิ้นเชิงหรือที่เรียกว่า “นวัตกรรม” (Innovation)

๒.๖.๒ กระบวนการของความคิดสร้างสรรค์

กระบวนการของความคิดสร้างสรรค์ เกิดขึ้นโดยบังเอิญหรือโดยความตั้งใจ ซึ่งสามารถทำได้ด้วยการศึกษาการอบรมฝึกฝน การระดมสมอง (brain-storming) มากกว่าครึ่งหนึ่งของการค้นพบที่ยิ่งใหญ่ของโลก เกิดจากการค้นพบโดยบังเอิญ (Serendipity) หรือการค้นพบสิ่งหนึ่งซึ่งใหม่ ในขณะที่กำลังต้องการค้นพบสิ่งอื่นมากกว่า

กระบวนการของความคิดสร้างสรรค์ อาจเกิดขึ้นโดยบังเอิญหรือโดยความตั้งใจ ซึ่งสามารถทำได้ด้วยการศึกษาการอบรมฝึกฝน การระดมสมอง (brain-storming) มากกว่าครึ่งหนึ่งของการค้นพบที่ยิ่งใหญ่ของโลก เกิดจากการค้นพบโดยบังเอิญ (Serendipity) หรือการค้นพบสิ่งหนึ่งซึ่งใหม่ ในขณะที่กำลังต้องการค้นพบสิ่งอื่นมากกว่า

ระดับของความคิดสร้างสรรค์ แบ่งออกได้เป็น ๓ ระดับ คือ

(๑) ความคิดสร้างสรรค์ระดับต้น เป็นความคิดที่มีอิสระ แปลกใหม่ ยังไม่คำนึงถึงคุณภาพ และการนำไปประยุกต์ใช้

(๒) ความคิดสร้างสรรค์ระดับกลาง เป็นความคิดที่เริ่มคำนึงถึงผลผลิตทางคุณภาพ และสามารถนำไปประยุกต์ใช้งานได้

(๓) ความคิดสร้างสรรค์ระดับสูง เป็นความคิดที่เกิดจากการสรุปสิ่งที่ค้นพบเป็นรูปธรรม นำไปใช้ในการสร้างหลักการ ทฤษฎีที่เป็นสากลเพื่อนำไปสู่การประกอบอาชีพที่หลากหลาย

ภาพที่ ๒.๑๕ ระดับของความคิดสร้างสรรค์

๒.๖.๓ ลักษณะของความคิดสร้างสรรค์

ความคิดสร้างสรรค์เป็นลักษณะความคิดแบบอบเนกนัย (Divergent Thinking) คือการคิดหลายๆ แนวหลายๆทางคิดให้มากที่สุดเท่าที่จะนึกได้ เป็นการมองปัญหาในแนวกว้างเหมือนกับแสงอาทิตย์ที่แผ่รัศมีออกรอบด้าน คนที่มีความคิดสร้างสรรค์นั้นจะเป็น

๑) คนที่มีความคิดริเริ่ม (Originality) คือมีความคิดที่แปลกใหม่ต่างจากความคิดธรรมดาของคนทั่วไป

๒) มีความคิดยืดหยุ่น (Flexibility) คือมีความสามารถในการคิดหาคำตอบได้หลายทิศทางหลายแง่หลายมุม

๓) มีความคิดคล่องแคล่ว (Fluency) คือสามารถคิดหาคำตอบได้อย่างคล่องแคล่วว่องไว รวดเร็ว และได้คำตอบมากที่สุดในเวลาที่จำกัด

๔) มีความคิดละเอียดลออ (Elaboration) คือการคิดได้ในรายละเอียดเพื่อขยายหรือตกแต่งความคิดหลักให้ได้ความหมายที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้นมีความคิดคล้ายๆ กันว่าความคิดสร้างสรรค์นั้นเป็นกระบวนการเชื่อมโยงความรู้ที่มีอยู่เข้าด้วยกันอันจะนำไปสู่การแก้ปัญหาใหม่ที่คิดใช้เวลาการคิดเพียงสั้นๆ อย่างรวดเร็วหรือยาวนานก็อาจเป็นไปได้ โดยมีลำดับการคิด ดังนี้

(๑) ขั้นเตรียมเป็นการรวบรวมประสบการณ์ มีการลองผิดลองถูกและตั้งสมมุติฐานเพื่อแก้ปัญหา

(๒) ขั้นครุ่นคิดขัดข้องใจ เป็นระยะที่มีอารมณ์เครียด อันสืบเนื่องจากการครุ่นคิด แต่ยังไม่คิดไม่ออก

(๓) ขั้นของการเกิดความคิด เป็นระยะที่เกิดความคิดในสมองเป็นการมองเห็นวิธีแก้ปัญหาหรือพบคำตอบ

(๔) ขั้นพิสูจน์ เป็นระยะการตรวจสอบประเมินผลโดยใช้เกณฑ์ต่างๆ เพื่อดูคำตอบที่คิดออกมานั้นเป็นจริงหรือไม่

๒.๖.๔ ประเภทของทฤษฎีความคิดสร้างสรรค์

นักจิตวิทยาได้กล่าวถึงทฤษฎีของความคิดสร้างสรรค์ โดยแบ่งเป็นกลุ่มใหญ่ๆ ได้ ๔ กลุ่ม

๑) ทฤษฎีความคิดสร้างสรรค์เชิงจิตวิเคราะห์ นักจิตวิทยาทางจิตวิเคราะห์หลายคน เช่น ฟรอยด์ และคริส ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับการเกิดความคิดสร้างสรรค์ว่า ความคิดสร้างสรรค์เป็นผลมาจากความขัดแย้งภายในจิตใต้สำนึกระหว่างแรงขับทางเพศ (Libido) กับความรู้สึกรับผิดชอบทางสังคม (Social conscience) ส่วน คูไบ และรัค ซึ่งเป็นนักจิตวิทยาแนวใหม่ กล่าวว่า ความคิดสร้างสรรค์นั้นเกิดขึ้นระหว่างการเรียนรู้สติกับจิตใต้สำนึก ซึ่งอยู่ในขอบเขตของจิตส่วนที่เรียกว่า จิตก่อนสำนึก

๒) ทฤษฎีความคิดสร้างสรรค์เชิงพฤติกรรมนิยม นักจิตวิทยาในกลุ่มนี้มีแนวความคิดเกี่ยวกับเรื่องความคิดสร้างสรรค์ว่า เป็นพฤติกรรมที่เกิดจากการเรียนรู้ โดยเน้นที่ความสำคัญของการเสริมแรง การตอบสนองที่ถูกต้องกับสิ่งเร้าเฉพาะหรือสถานการณ์ นอกจากนี้ยังเน้นความสัมพันธ์ทางปัญญา คือการโยงความสัมพันธ์จากสิ่งเร้าหนึ่งไปยังสิ่งเร้าต่างๆ ทำให้เกิดความคิดใหม่ หรือสิ่งใหม่เกิดขึ้น

๓) ทฤษฎีความคิดสร้างสรรค์เชิงมานุษยนิยม นักจิตวิทยาในกลุ่มนี้มีแนวคิดว่าความคิดสร้างสรรค์เป็นสิ่งที่มีมนุษย์มีติดตัวมาตั้งแต่เกิด ผู้ที่สามารถนำความคิดสร้างสรรค์ออกมาใช้ได้คือผู้ที่มีสัจการแห่งตน คือรู้จักตนเอง พอใจตนเอง และใช้ตนเองเต็มตามศักยภาพของตนมนุษย์จะสามารถแสดงความคิดสร้างสรรค์ของตนเองมาได้อย่างเต็มที่นั้นขึ้นอยู่กับการสร้างสภาวะหรือบรรยากาศที่เอื้ออำนวย ได้กล่าวถึงบรรยากาศที่

สำคัญในการสร้างสรรค์ว่า ประกอบด้วยความปลอดภัยในเชิงจิตวิทยา ความมั่นคงของจิตใจ ความปรารถนาที่จะเล่นความคิดและการเปิดกว้างที่จะรับประสบการณ์ใหม่

๔) ทฤษฎีอูต้า (AUTA) ทฤษฎีนี้เป็นรูปแบบของการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ให้เกิดขึ้นในบุคคล โดยมีแนวคิดที่ว่าความคิดสร้างสรรค์นั้นมีอยู่ในมนุษย์ทุกคนและสามารถพัฒนาให้สูงขึ้นได้ การพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ตามรูปแบบอูต้าประกอบด้วย

(๔.๑) การตระหนัก (Awareness) คือ ตระหนักถึงความสำคัญของความคิดสร้างสรรค์ที่มีต่อตนเอง สังคม ทั้งในปัจจุบันและอนาคต และตระหนักถึงความคิดสร้างสรรค์ที่มีอยู่ในตนเองด้วย

(๔.๒) ความเข้าใจ (Understanding) คือ มีความรู้ ความเข้าใจอย่างลึกซึ้งในเรื่องราวต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับความคิดสร้างสรรค์

(๔.๓) เทคนิควิธี (Techniques) คือ การรู้เทคนิคในการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ทั้งที่เป็นเทคนิคส่วนบุคคล และเทคนิคที่เป็นมาตรฐาน

(๔.๔) การตระหนักในความจริงของสิ่งต่างๆ (Actualization) คือ การรู้จักหรือตระหนักในตนเอง พอใจในตนเอง และพยายามใช้ตนเองและพยายามใช้ตนเองเต็มศักยภาพ รวมทั้งการเปิดกว้างรับประสบการณ์ต่างๆ โดยมีการปรับตัวได้อย่างเหมาะสม การตระหนักถึงเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน การผลิตผลงานด้วยตนเอง และมีความคิดที่ยืดหยุ่นเข้ากับทุกรูปแบบของชีวิต

จะพบว่าองค์ประกอบทั้ง ๔ นี้ จะผลักดันให้บุคคลสามารถดึงศักยภาพเชิงสร้างสรรค์ของตนเองออกมาใช้ได้จากทฤษฎีความคิดสร้างสรรค์ที่กล่าวมาแล้วทั้งหมด จะเห็นว่าความคิดสร้างสรรค์เป็นทักษะที่มีในตัวบุคคลทุกคน และสามารถที่จะพัฒนาให้สูงขึ้นได้โดยอาศัยการเรียนรู้และบรรยากาศที่เอื้ออำนวย

๒.๕.๕ แนวคิดของการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์

ความคิดสร้างสรรค์เป็นความรู้สึกที่บ่งบอกถึงความรู้สึกไวต่อปัญหา ความคล่องในการคิด การคิดริเริ่ม และการคิดแบบยืดหยุ่นในการคิด และแรงจูงใจ

๑) ความคิดสร้างสรรค์ แนวคิดของ ทอร์เรนซ์

กล่าวว่า “ความคิดสร้างสรรค์ หมายถึง กระบวนการที่บุคคลไวต่อปัญหา ขอบกว้าง ช่องว่างในด้านความรู้สิ่งที่ขาดหายไป หรือสิ่งที่ไม่ประสานกันและไวต่อการแยกแยะ สิ่งต่างๆ ไวต่อการค้นหาวิธีการแก้ไข ปัญหา ไวต่อการเดาหรือการตั้งสมมติฐานเกี่ยวกับขอบกว้าง ทดสอบและทดสอบอีกครั้งเกี่ยวกับสมมติฐาน จนในที่สุดสามารถนำเอาผลที่ได้ไปแสดงให้เห็นปรากฏแก่ผู้อื่นได้”

๒) ความคิดสร้างสรรค์ แนวคิดของ กิลฟอร์ด

กล่าวว่า “ความคิดสร้างสรรค์เป็นความสามารถทางสมองในการคิดหลายทิศทาง ซึ่งมีองค์ประกอบความสามารถในการริเริ่ม ความคล่องในการคิด ความยืดหยุ่นในการคิด และความสามารถในการแต่งเติมและให้คำอธิบายใหม่ที่เป็นการติดตามหลักเหตุผลเพื่อหาคำตอบที่ถูกต้องเพียงคำตอบเดียว แต่องค์ประกอบที่

สำคัญที่สุดของความคิดสร้างสรรค์คือความคิดริเริ่ม นอกจากนี้ กิลฟอร์ดเชื่อว่า ความคิดสร้างสรรค์ไม่ใช่พรสวรรค์ที่บุคคลมี แต่เป็นคุณสมบัติที่มีอยู่ในตัวบุคคลซึ่งมีมากน้อยไม่เท่ากัน และบุคคลแสดงออกมาในระดับต่างกัน”

นอกจากนี้ กิลฟอร์ด (Guilford, ๑๙๕๙ : ๑๔๕ – ๑๕๑, อ้างจาก กรรณิการ์ สุขุม , ๒๕๓๓ ได้ศึกษา ลักษณะพื้นฐานของผู้ที่มีความคิดสร้างสรรค์ ซึ่งมาทั้งหมด ๕ ประการ ดังนี้

(๑) ความรู้สึกไวต่อปัญหา หมายถึง บุคคลที่มีความคิดสร้างสรรค์จะมีความสามารถในการจดจำปัญหาต่างๆ รวมทั้งความสามารถในการเข้าถึงหรือการทำความเข้าใจเกี่ยวกับสิ่งที่เข้าใจผิด สิ่งที่เขาขัดข้องแท้จริง สิ่งที่เป็นมโนทัศน์ที่ผิดหรืออุปสรรคต่างๆ ที่ยังมีติดมนอยู่ ซึ่งพอจะสรุปได้ว่า ความรู้สึกไวต่อปัญหาของบุคคลเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด เพราะบุคคลจะไม่สามารถแก้ปัญหาจนกว่าเขาจะได้อ่านปัญหานั้นคืออะไร หรืออย่างน้อยเขาจะต้องรู้ว่าเขากำลังประสบปัญหาอยู่

(๒) ความคล่องในการคิด หมายถึง บุคคลที่มีความคิดสร้างสรรค์จะมีความสามารถในการผลิตแนวความคิดจำนวนมากในเวลาอันรวดเร็ว แล้วเลือกแนวความคิดที่ดีที่สุดมาใช้แก้ปัญหา สิ่งนี้แสดงลักษณะพิเศษของความคล่องในการคิด นอกจากการผลิตแนวความคิดที่มากมายและรวดเร็วแล้ว แนวความคิดที่ผลิตขึ้นมาใหม่นั้นควรจะเป็นแนวความคิดที่แปลกใหม่ และดีกว่าแนวความคิดที่อยู่ในปัจจุบัน นอกจากนั้น บุคคลที่ได้ชื่อว่ามี ความคล่อง

ในการคิด จะต้องมีความสามารถปรับเปลี่ยนทิศทางการคิดได้เป็นอย่างดี

(๓) ความคิดริเริ่ม หมายถึง บุคคลที่มีความคิดสร้างสรรค์จะมีความสามารถในการค้นหาแนวทางใหม่ๆ หรือวิธีการแปลกๆ แตกต่างกันไปใช้ในการแก้ปัญหา ความคิดริเริ่มเป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่งโดยเฉพาะในวงการธุรกิจ ผู้บริหารจำเป็นที่จะต้องแสวงหาแนวทางใหม่ๆ มาแก้ปัญหาที่เปลี่ยนแปลงไป นอกจากจะต้องแสวงหาแนวทางใหม่ๆ แล้ว ยังจำเป็นจะต้องปรับปรุงแนวทางใหม่ๆ เหล่านี้มาช่วยแก้ไข ปัญหาที่คิดขึ้นในสภาพการณ์ใหม่ๆ ดังนั้น นักบริหารจำเป็นจะต้องสร้าง “ความคิดริเริ่ม” ให้เกิดขึ้น ที่กล่าวว่า ความคิดริเริ่มเป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับนักบริหารในวงการธุรกิจ ก็เนื่องมาจากว่าการประกอบธุรกิจนั้นมีการแข่งขันกันมาก โดยเฉพาะในด้านการผลิตสินค้าให้เป็นที่ต้องการของตลาด ให้มีความแปลกใหม่ คุณภาพดี และราคาถูกลง ซึ่งความคิดริเริ่มจะช่วยแก้ปัญหาต่างๆ เหล่านี้ได้มาก

(๔) ความยืดหยุ่นในการคิด หมายถึง บุคคลที่มีความคิดสร้างสรรค์จะมีความสามารถในการหาวิธีการหลายๆ วิธีมาแก้ไขปัญหา แทนที่จะใช้วิธีการใดวิธีการหนึ่งเพียงวิธีเดียว บุคคลที่มีความยืดหยุ่นในการคิดจะจดจำวิธีแก้ปัญหาที่เคยใช้ไม่ได้ผลทั้งนี้ เพื่อที่จะไม่นำมาใช้ซ้ำอีก แล้วพยายามเลือกหาวิธีการใหม่ที่ดีกว่าแก้ปัญหาได้มาแทน ซึ่งความยืดหยุ่นในการคิดจะมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับความคล่องในการคิด นั่นคือความยืดหยุ่นในการคิดและความคล่องในการคิดจะเป็นความสามารถของบุคคลในการหาวิธีการคิดหลายๆ วิธี เพื่อใช้ในการแก้ปัญหาเป็นความจริงที่ว่า บุคคลสร้างแนวความคิดหรือวิธีการแก้ปัญหาได้ ๒๐ – ๓๐ วิธี

เพื่อใช้ในการแก้ปัญหาซึ่งจะได้ผลดีกว่าบุคคลที่หาวิธีการแก้ไขปัญหาเพียง ๒ – ๓ วิธีและใช้ไม่ได้ผล ดังนั้น ถ้าบุคคลจะพัฒนาหรือปรับปรุงความยืดหยุ่นในการคิด ก็จะกระทำได้โดยการพยายามหาวิธีการแก้ปัญหาหลายๆวิธีและวิเคราะห์ปัญหาในหลายมุมมองซึ่งจะช่วยให้เขาพัฒนาความยืดหยุ่นทางการคิดได้เป็นอย่างดี

(๕) แรงจูงใจ หมายถึง บุคคลที่มีความคิดสร้างสรรค์สูงมักมีแรงจูงใจสูง เพราะแรงจูงใจเป็นลักษณะสำคัญของบุคคลในการที่จะแสดงตนว่าเป็นผู้ที่มีความคิดสร้างสรรค์ แรงจูงใจนี้สามารถทำให้บุคคลกล่าวแสดงความพิเศษที่ไม่เหมือนใครออกมาอย่างเต็มที่ หรืออาจจะมากกว่าคนอื่น ๆ บุคคลที่มีแรงจูงใจสูงนี้จะให้ความสนใจในการหาแนวทางแก้ปัญหาด้วยความกระตือรือร้นและสิ่งที่ผลักดันให้เกิดความกระตือรือร้นก็คือ แรงจูงใจ เนื่องจากแรงจูงใจเป็นสิ่งที่สำคัญของการเตรียมปัญหา เราพบว่าความสำเร็จในชีวิตส่วนใหญ่จะขึ้นอยู่กับแรงจูงใจ เทเลอร์และฮอลแลนด์ ชี้ให้เห็นว่าคนที่มีความคิดสร้างสรรค์มักจะมีแรงจูงใจสูงในการที่จะทำให้ผลผลิตดีขึ้นด้วย

๒.๖.๖ การประยุกต์ใช้

ความคิดสร้างสรรค์เป็นความสามารถในการคิดที่แปลกใหม่ โดยอาศัยประสบการณ์ที่มีอยู่ในการดัดแปลงสิ่งต่าง ๆ เพื่อนำไปใช้แก้ปัญหาได้อย่างรอบคอบและมีความถูกต้อง ดังนั้นความคิดสร้างสรรค์จึงมีประโยชน์ ดังนี้

๑) ช่วยในการแก้ปัญหา

โลกปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็ว และมีความสลับซับซ้อนมากยิ่งขึ้น การแก้ปัญหาด้วยวิธีการเดิม ๆ มักใช้ไม่ได้ผล ความคิดสร้างสรรค์จึงเข้ามามีบทบาทสำคัญ ทั้งในระดับโลก ระดับชาติ ระดับองค์กร ระดับสถาบันการศึกษา จนถึงระดับปัจเจกบุคคลโลกปัจจุบันเป็นความคิดสร้างสรรค์ช่วยให้แก้ปัญหาเดิม ด้วยวิธีการใหม่ทำให้ได้สิ่งที่ดีกว่า เพราะในโลกความเป็นจริงไม่มีรูปแบบใดอยู่ในสภาพตายตัวตลอดเวลา ไม่ว่าจะเป็นมิติของสถานที่หรือเวลา แต่มีความแตกต่างซ่อนอยู่เสมอ เพราะองค์ประกอบปลีกย่อยที่ผสมผสานแตกต่างกัน ดังนั้น การเรียนรู้แบบเป็น “สูตร” จึงไม่สามารถใช้ได้ผลทุกครั้ง ต้องเรียนรู้วิธีการยืดหยุ่น เพื่อสามารถปรับตัวเข้ากับบริบทที่แตกต่างกัน การเรียนรู้วิธีคิดสร้างสรรค์จะสามารถช่วยให้เราคิดได้อย่างเหมาะสมสำหรับเรื่องหนึ่ง ๆ ในเวลาหนึ่ง ๆ

๒) ก่อให้เกิดนวัตกรรมที่ไม่หยุดยั้ง

เทคโนโลยีในปัจจุบันมีการแข่งขันกันในด้านความคิดสร้างสรรค์ เพื่อผลิตสิ่งใหม่ๆ ออกสู่ตลาด สินค้ารูปแบบเดิม แม้ดูเหมือนตอบสนองความต้องการของผู้บริโภคได้ในปัจจุบัน แต่หากไม่มีการพัฒนาเท่ากับเป็นการเดินถอยหลังไปเรื่อย ๆ เพราะเมื่อมีสินค้าที่ดีกว่าใหม่น่าสนใจกว่า ย่อมดึงดูดใจผู้บริโภคได้มากกว่าสินค้านรูปแบบเดิมๆ อาจหายไปจากตลาดได้ บุคคลที่สามารถพัฒนาความคิดสร้างสรรค์เพื่อสร้างนวัตกรรมได้

นั้น มักเป็นบุคคลที่ “ไม่พึงพอใจในสิ่งที่ตนเองมี” ซึ่งความไม่พึงพอใจนี้เองที่ทำให้คิดค้นและพัฒนาสิ่งต่าง ๆ ได้

๓) ช่วยให้เราได้สิ่งใหม่ที่ดีกว่าสิ่งเดิม ๆ

ความคิดสร้างสรรค์จะช่วยให้ประสบความสำเร็จในการดำเนินชีวิตได้ จากการพยายามพัฒนาตนเองให้ดีขึ้น พยายามมองปัญหาที่เกิดขึ้นในบริบทที่เป็นอยู่ เพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาอาชีพตนเองได้อย่างต่อเนื่อง ในปัจจุบันแทบทุกอาชีพต้องพึ่งพาคนที่มีความคิดสร้างสรรค์ เพราะทุกองค์กรต่างต้องพัฒนาตนเองเพื่อก้าวสู่ออนาคต

นอกจากนี้ความคิดสร้างสรรค์ยังช่วยยกระดับความสามารถ ความอดทนและความคิดริเริ่มของผู้นำเข้าเพิ่มมากขึ้นและยังเป็นการพัฒนาความสนใจในงาน พัฒนาการใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์และพัฒนาชีวิตให้ทันสมัยมากขึ้น

๒.๗ แนวคิดเรื่องวัดและการวางผังวัด

๒.๗.๑ ความหมายของวัด

สำหรับ คำว่า วัด มีความหมายตรงกับภาษาบาลี ๓ คำ คือ อาราม อาวาส และวิหารตามความหมายที่ราชบัณฑิตให้ไว้ว่า

๑. อาราม คือ ความยินดี, ความรื่นรมย์, ความเพลิดเพลิน, ที่สำราญ, สวน, เป็นที่รื่นรมย์^๘

๒. อาวาสคือวัด, ผู้ครอบครอง, ที่อยู่โดยปรกติหมายถึงที่อยู่ของพระสงฆ์ เช่นฆราวาส (ฆ+อาวาส) ผู้ครอบครองเรือนหรือผู้อยู่ครองเรือน^๙

๓. วิหาร คือ วัด ที่อยู่ของพระสงฆ์ ที่ประดิษฐานพระพุทธรูป คู่กับโบสถ์^{๑๐}

ซึ่งจากความหมายดังกล่าวเราจะพบว่าคำว่าวัดนั้น ในแง่ของสถานที่หมายถึง “สถานที่ที่น่านรื่นรมย์ ยินดีเป็นที่อยู่ของพระสงฆ์” เพราะในอดีตสภาพวัดนั้นมีสภาพเป็นป่า ยังไม่มีสิ่งก่อสร้างใด ๆ เป็นสถานที่ที่สงฆ์สงัดเหมาะสมที่จะเป็นอาณานิเวศน์ที่อยู่ของสมณะผู้ต้องการศึกษาปฏิบัติ เพื่อบรรลุธรรมเพราะฉะนั้นพระสงฆ์จึงมีหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติธรรม เพื่อบรรลุคุณธรรมขั้นสูง แล้วนำหลักธรรมที่ตนได้เรียนรู้และปฏิบัติมาเผยแพร่เพื่อให้หมู่ชนได้นำไปปรับใช้ตามความต้องการ ส่วนในแง่ของการเป็นที่อาศัยของบุคคล วัดหมายถึง สถานที่ที่พำนักพักพิงและทำกิจของสงฆ์ของพระภิกษุในพระพุทธศาสนา รวมถึงเป็นที่ทำบุญของชาวพุทธเนื่องในโอกาสสำคัญต่างๆ ทางพระพุทธศาสนา

^๘ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๔๑๔.

^๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑๕.

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๕.

กล่าวโดยสรุปความหมายของวัดนั้นหมายถึง สถานที่ที่พระสงฆ์พักอาศัยเพื่อจะทำหน้าที่ของตนได้อย่างสมบูรณ์และเหมาะสมวัดคือ สถานที่ทางศาสนา ตามปกติแล้วจะมีเสนาสนะและอาคารวัตถุต่าง ๆ เป็นที่พำนักอยู่อาศัย ปฏิบัติธรรมวินัยและประกอบศาสนกิจของพระภิกษุสงฆ์ ตลอดจนเป็นที่บำเพ็ญกุศลต่าง ๆ ของพุทธบริษัทโดยทั่วไป นอกจากนี้วัดยังเป็นศูนย์กลางบริการทางการศึกษาและทางสังคมอีกด้วย ปัจจุบันนี้วัดมีฐานะทางกฎหมายคือ เป็นนิติบุคคล^{๑๑} ซึ่งมีสิทธิในการครอบครองทรัพย์สินและการบริหารจัดการหรือดำเนินกิจกรรมใด ๆ ก็ตามภายใต้กฎหมายได้

๒.๗.๒ พัฒนาการของการสร้างวัดในพระพุทธศาสนา

วัดในทางพระพุทธศาสนานั้นได้ถือกำเนิดมาจากการเกิดขึ้นของพระพุทธศาสนาและมีพัฒนาการมาเรื่อย ๆ จนถึงสังคมไทยปัจจุบันก็ได้มีความพยายามที่จะสืบทอดในเรื่องของการสร้างวัดขึ้นมา แต่อาจจะมีเหตุผลของการสร้างวัดที่แตกต่างกันออกไปบ้าง อย่างไรก็ตามเพื่อให้เห็นถึงพัฒนาการของการสร้างวัดทั้งที่มีปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาและในสังคมไทยปัจจุบันผู้วิจัยเห็นว่าควรที่จะต้องนำเสนอประเด็นดังกล่าวมาพิจารณาให้ชัดเจนดังต่อไปนี้

๒.๗.๒.๑ ประวัติการสร้างวัดในสมัยพุทธกาล

ในสมัยพุทธกาลระยะเริ่มแรกนั้นพระสงฆ์ยังไม่มีที่อยูอาศัยประจำได้จาริกไปเพื่อเผยแผ่หลักธรรมศาสนาให้กว้างขวางออกไปเพื่อเป็นการยังประโยชน์สุขแก่ชนหมู่มากที่ตามที่พระพุทธเจ้า ได้สั่งสอนไว้ดังปรากฏในพระไตรปิฎกว่า “ภิกษุทั้งหลายเธอทั้งหลายจงจาริกไปเพื่อประโยชน์และความสุขของชนหมู่มากเพื่ออนุเคราะห์ชาวโลกเพื่อประโยชน์เกื้อกูล และความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลาย”^{๑๒} การไปในที่ต่าง ๆ ย่อมทำประโยชน์ให้แก่สังคมได้มากกว่า เพราะการจาริกออกไปในที่ต่าง ๆ ทำให้พระสงฆ์ได้เห็นสภาพที่แท้จริงหรือปัญหาที่เกิดขึ้นได้ชัดเจนและใกล้ชิด สามารถหาวิธีการมาแก้ไขปัญหาหรือวิธีการเผยแผ่ที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมนั้นซึ่งทำให้การเผยแผ่ประสบความสำเร็จได้ดีกว่าและยังเป็นการละความยึดมั่นถือมั่นในสถานที่อยูอาศัย เพราะการมีที่อยูอาศัยเป็นประจำนั้นย่อมเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของในที่อยูอาศัยและสิ่งของต่าง ๆ ที่ต้องสะสมไว้ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติธรรม การจาริกจึงเป็นการฝึกปฏิบัติให้ละวางกิเลสโดยไม่รู้ตัวแต่การจาริกนี้ก็ไม่ใช่ว่าจะมีคุณอย่างเดียว พระพุทธเจ้าก็ได้แสดงถึงโทษของการจาริกไว้เช่นกัน ดังปรากฏในพระไตรปิฎกดังนี้คือ ๑. ย่อมไม่ได้ฟังในสิ่งที่ไม่เคยฟัง ๒. ไม่เข้าใจชัดสิ่งที่ได้ฟังแล้ว ๓. ไม่แก้แล้วกล้าในสิ่งที่ได้ฟังแล้วบางประการ ๔. ได้รับโรคเรื้อรังอย่างหนัก ๕. ไม่มีมิตร ๖. ไม่ได้บรรลุคุณวิเศษที่ยังไม่ได้บรรลุ ๗. เสื่อมจากคุณวิเศษที่ได้บรรลุแล้ว ๘. ย่อมไม่แก้แล้วกล้าด้วยคุณวิเศษที่บรรลุแล้วบางประการ เนื่องจากการ

^{๑๑} สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, รายงานการสังเคราะห์งานวิจัย รูปแบบและกระบวนการจัดการศึกษาและการเผยแผ่ศาสนาธรรม : ศึกษาเฉพาะกรณี วัดสวนแก้ว จังหวัดนนทบุรี, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545), หน้า 1.

^{๑๒} วิ.ม.หา. (ไทย) 4/32/39.

จาริกไปเรื่อย ๆ ย่อมไม่มีโอกาสได้ฟังธรรมเทศนาจากพระภิกษุ ผู้ได้บรรลุนิพพานแล้ว หรือเมื่อเกิดข้อสงสัย ก็ไม่มีโอกาสได้ไต่ถามพระสงฆ์ผู้มีความรู้ บางครั้งการจาริกไปเรื่อย ๆ ทำให้เพลิดเพลิดจนปล่อยปละละเลยต่อการปฏิบัติธรรมเป็นต้น^{๑๓} ดังนั้นเพื่อให้เกิดความเหมาะสมในการดำรงเพศพรหมจรรย์พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงอนุญาตให้มีวัดเกิดขึ้นเป็นที่พักอาศัยเพื่อป้องกันอุปสรรคจากธรรมชาติ คือ ความร้อน ความหนาว เป็นต้น ซึ่งเป็นอุปสรรคที่จะทำให้การปฏิบัติธรรมไม่ก้าวหน้า จึงทรงมีพุทธานุญาตเรื่องอารามเมื่อพระเจ้าพิมพิสารได้ทูลถวายอุทยานเวฬุวันแด่พระภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข สนวนเวฬุวันจึงถือว่าเป็นวัดแห่งแรกในพุทธศาสนา ความในพระไตรปิฎกกล่าวไว้ว่า

ครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าได้เสด็จไปยังพระราชนิเวศน์ของพระเจ้าพิมพิสารจอมทัมมครรัฐครั้นถึงแล้วจึงประทับนั่งบนอาสนะที่เขาจัดถวายพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ขณะนั้นพระเจ้าพิมพิสารจอมทัมมครรัฐทรงนำของเคี้ยวของฉันอันประณีตประเคนภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ด้วยพระองค์เอง กระทั่งพระผู้มีพระภาคเจ้า เสวยเสร็จแล้วทรงห้ามภักตอาหารแล้ว ละพระหัตถ์จากบาตร จึงประทับนั่ง ณ ที่สมควร ท้าวเธอทรงดำริว่า “พระผู้มีพระภาคควรประทับที่ไหนหนอ ที่แห่งใดอยู่ไม่ไกลและไม่ไกลจากหมู่บ้านนักคมนาคนมสะตวก ผู้ประสงค์พึงเข้าเฝ้าได้ กลางวันไม่พลุกพล่าน กลางคืนสงัด เสียงไม่อีกทีก เว้นจากการสัญจรไปมา เป็นที่กระทำความลับของหมู่มนุษย์ ควรแก่การหลีกเร้นจึงมีพระราชดำริว่า “อุทยานเวฬุวันของเราไม่ไกลและไม่ไกลจากหมู่บ้านนัก คมนาคนมสะตวก ผู้ประสงค์พึงเข้าเฝ้าได้ กลางวันไม่พลุกพล่าน กลางคืนสงัด เสียงไม่อีกทีก เว้นจากคนสัญจรไปมา เป็นที่กระทำความลับของหมู่มนุษย์ ควรแก่การหลีกเร้น อย่างกระนั้นเลย เราพึงถวายอุทยานเวฬุวันแด่พระภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข” แล้วทรงจับพระสุวรรณภิงคารหลังนํ้าอันอมถวายแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยพระราชดำรัสว่า “หม่อมฉันขอถวายอุทยานเวฬุวันนั้นแด่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขพระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคทรงรับอารามแล้วทรงชี้แจงให้พระเจ้าพิมพิสารจอมทัมมครรัฐเห็น ชักชวนให้อยากรับไปปฏิบัติ เราใจให้อาจหาญแก่กล้า ปลอบขโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถา แล้วเสด็จลุกขึ้นจากที่ประทับเสด็จกลับ ต่อมาพระพุทธองค์ ได้ทรงแสดงธรรมีกถา เพราะเรื่องนั้นเป็นต้นเหตุรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตอาราม”^{๑๔}

จึงถือได้ว่าสวนเวฬุวันเป็นวัดแห่งแรกในทางพระพุทธศาสนา และเป็นต้นเหตุให้พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตการมีวัดเป็นที่อยู่อาศัยแก่พระสงฆ์ แต่อาณาบริเวณพระอารามเวฬุวันยังคงไม่มีสิ่งก่อสร้างใดๆ พื้นที่ครอบคลุมไปด้วย ป่า ต้นไม้ ภูเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชุกที่แจ้งและลอมฟาง

ต่อมาเศรษฐีเมืองราชคฤห์ จึงได้สร้างวิหารถวายให้แก่สงฆ์เพื่อเป็นที่อยู่ป้องกันอันตราย ดังข้อความที่ปรากฏในพระวินัยปิฎกตอนหนึ่งว่า

^{๑๓} อัง.ปัญจก. (ไทย) 22/221-222/363-364.

^{๑๔} วิ.ม. (ไทย) 4/59/71-72.

“โดยสมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อแก่กระแต เขตกรุงราชคฤห์ ครั้นนั้น พระผู้มีพระภาคยังไม่ได้ทรงบัญญัติเสนาสนะแก่ภิกษุทั้งหลาย และภิกษุเหล่านั้นอยู่ในที่นั้น ๆ คือป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชฎ ที่แจ้ง ลอมฟาง ครั้นนั้นเศรษฐีชาวราชคฤห์ไปสวนแต่เช้าตรู่ ได้แลเห็นภิกษุเหล่านั้นเดินออกจากที่นั้น ๆ คือจากป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชฎ ที่แจ้ง ลอมฟาง ทอดสายตาลงต่ำมีการก้าวไปการถอยหลัง การมองดู การเหลียวดู การคู้แขน การเหยียดแขน น่ำเลื่อมใส เป็นผู้สมบุรณ์ด้วยอิริยาบถ ครั้นเห็นแล้วเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์นั้นก็มิจิตเลื่อมใสครั้นแล้วเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ได้เข้าไปหาภิกษุเหล่านั้นแล้วกล่าวกับภิกษุเหล่านั้นว่า “ถ้ากระผมจะสร้างวิหาร พระคุณเจ้าจะอยู่ในวิหารของกระผมหรือ” ภิกษุทั้งหลายตอบว่า “คหบดี พระผู้มีพระภาคยังไม่ได้ทรงอนุญาตวิหาร” เศรษฐีกล่าวว่า “ถ้าเช่นนั้นพระคุณเจ้าจงทูลถามพระผู้มีพระภาคแล้วแจ้งให้กระผมทราบ”

ภิกษุเหล่านั้นรับคำของเศรษฐีชาวราชคฤห์แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นแล้วถวายอภิเษกพระผู้มีพระภาค นิ่ง ณ ที่สมควรได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ต้องการจะให้สร้างวิหารถวายข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายจะพึงปฏิบัติอย่างไรพระพุทธเจ้าข้า”

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมมีกถาเพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ รับสั่งภิกษุทั้งหลาย “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเสนาสนะ ๕ ชนิด คือ วิหาร เรือนมุงแถบเดียวปราสาท เรือนโล้น ถ้ำ” ต่อมาภิกษุเหล่านั้นเข้าไปหาเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ถึงที่อยู่ ครั้นแล้วได้กล่าวต่อเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ดังนี้ว่า “ท่านคหบดี พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตวิหาร แล้วบัดนี้ ท่านกำหนดกาลอันควรเอาเถิด”

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตเสนาสนะ ๕ ชนิด แล้วราชคหบดีได้สร้างวิหารถวาย ๖๐ หลังโดยใช้เวลาแค่เพียงวันเดียวด้วยเหตุนี้วัดในพระพุทธศาสนาจึงมีสิ่งก่อสร้างเกิดขึ้นเป็นครั้งแรก และพระพุทธเจ้าได้ให้ถวายเสนาสนะเหล่านี้แก่พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาผู้อยู่ในทั้ง ๔ ทิศ ดังพุทธพจน์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า

“ดูกรคหบดี ถ้าเช่นนั้น ท่านจงถวายวิหารเหล่านั้นแก่สงฆ์ในทิศทั้ง ๔ ผู้ที่มาและยังไม่มีราชคหบดีทูลรับพระพุทธดำรัสแล้วได้ถวายวิหาร ๖๐ หลังแก่สงฆ์จากทิศทั้ง ๔ ผู้มาแล้วและยังไม่มีมา”^{๑๕}

การที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้คฤหัสถ์สร้างวัดถวายแก่พระภิกษุสงฆ์ ในพระพุทธศาสนาและอนุญาตให้พระภิกษุสงฆ์อยู่ในเสนาสนะในวัดก็เพื่อความมั่นคงของพระพุทธศาสนา ทรงแสดงคุณประโยชน์ของวิหารว่า

“วิหารย่อมป้องกัน ความหนาวร้อนและสัตว์ร้าย นอกจากนั้นยังป้องกันงู ยุงและฝนในคราวหนาวเย็น นอกจากนั้นยังป้องกันลมและแดดอันร้อนจัดที่เกิดขึ้น การถวายวิหารแก่สงฆ์ เพื่อหลีกเร้นอยู่ เพื่อ

^{๑๕} วิ.จู. (ไทย) 7/294/89-91.

ความสุข เพื่อเฟื่องฟู และเพื่อเห็นแจ้ง พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงสรรเสริญว่าเป็นทานอันเลิศ เพราะฉะนั้น ผู้ฉลาดเมื่อเห็นประโยชน์ของตน พึงสร้างวิหารอันรื่นรมย์ถวายภิกษุผู้พหูสูตให้อยู่ในที่นี้ เกิด อีกประการหนึ่ง ผู้เป็นบัณฑิตมีจิตเลื่อมใสในภิกษุพหูสูต ผู้ปฏิบัติตรง พึงถวายข้าว น้ำ ผ้า และเสนาสนะอันควรแก่ท่านเหล่านั้น ท่านเหล่านั้นย่อมแสดงธรรมอันเป็นเหตุบรรเทาสรรพทุกข์แก่เขา ซึ่งเมื่อเขารู้ทั่วถึงแล้วจะเป็นผู้ไม่มีอาสวะปรินิพพานได้ในชาตินี้”^{๑๖}

จะเห็นได้ว่า วัดในพระพุทธศาสนามีการพัฒนามาแต่ครั้งโบราณกาล จากพื้นที่ที่เป็นป่ามาปรับเปลี่ยนเป็นที่อยู่อาศัยที่สงบสัจ และได้เพิ่มเติมสิ่งก่อสร้างที่จำเป็นและเอื้อต่อการปฏิบัติประพฤติพรหมจรรย์ของพระภิกษุสงฆ์ ซึ่งต่อมาได้มีพุทธศาสนิกชนผู้มีจิตศรัทธา ได้สร้างถาวรวัตถุขึ้นภายในวัดโดยการมุ่งประโยชน์ใช้สอยทางศาสนาเป็นหลักและถือว่าการสร้างสิ่งเหล่านี้เป็นการบำเพ็ญบุญตามวิธีการทางพระพุทธศาสนาด้วย

๒.๗.๒.๒ ประวัติการสร้างวัดในประเทศไทย

พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ดินแดนประเทศไทย เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๓๖ สมัยเดียวกันกับประเทศลังกา ด้วยการส่งพระสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศต่างๆ ๙ สาย โดยการอุปถัมภ์ของพระเจ้าอโศกมหาราช กษัตริย์อินเดีย ในขณะนั้นประเทศไทยรวมอยู่ในดินแดนที่เรียกว่าสุวรรณภูมิ ซึ่งมีขอบเขตกว้างขวาง มีประเทศรวมกันอยู่ในดินแดนส่วนนี้ไม่น้อยกว่า ๗ ประเทศ ได้แก่ ไทย พม่า ศรีลังกา ญวน กัมพูชา ลาวมาเลเซีย ซึ่งสันนิษฐานว่ามีใจกลางอยู่ที่จังหวัดนครปฐมของไทย เนื่องจากได้พบโบราณวัตถุที่สำคัญ เช่น พระปฐมเจดีย์ และรูปธรรมจักรวางหมอบเป็นหลักฐานสำคัญแต่พม่าก็สันนิษฐานว่ามีใจกลางอยู่ที่เมืองสะเทิม ภาคใต้ของพม่า พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่สุวรรณภูมิในยุคนี้ นำโดยพระโสณะและพระอุตตระ พระเถระชาวอินเดีย เดินทางมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในแถบนี้ จนเจริญรุ่งเรืองมาตามลำดับ สำหรับการเกิดวัดขึ้นในประเทศไทย ก็คงมีมูลเหตุเดียวกับการเกิดวัดขึ้นมาในสมัยพุทธกาล คือ เมื่อพุทธศาสนาจากอินเดียได้แพร่หลายเข้ามาสู่ประเทศไทยครั้งแรกโดยชาวอินเดียเป็นผู้นำพระพุทธศาสนาเข้าไปทำการสั่งสอนให้ชาวไทย โดยทั่วไปจนเกิดความศรัทธาเลื่อมใสและประพฤติปฏิบัติตามคำสั่งสอนในศาสนา เมื่อจำนวนศาสนิกชนมากพอสมควรแล้วก็ได้ไปขอพระบรมธาตุและคณะสงฆ์มาจากอินเดียแล้วสร้างพุทธเจดีย์ที่บรรจุพระบรมธาตุ และผู้ศรัทธาที่ประสงค์จะบวชก็ขอบรรพชาอุปสมบทต่อพระสงฆ์ที่มาจากอินเดีย จึงเกิดมีการสร้างวัดและสังฆมณฑลขึ้นเพื่อใช้ในการกิจการพระศาสนาตามมาภายหลัง และวัดในเมืองไทยได้กลายเป็นสิ่งจำเป็นในชุมชนที่ขาดเสียมิได้ ทุกชุมชนต้องมีวัดประจำเป็นของตนเอง เพราะถ้าไม่มีวัดประจำชุมชน เมื่อต้องการจะทำบุญ หรือฟังธรรม ก็ต้องไปที่วัดของชุมชนอื่น ซึ่งเป็นการไม่สะดวก เนื่องจากชุมชนไปฟังพาวัด ไม่เพียงแต่ในทางด้านกิจกรรมศาสนาเท่านั้น แต่รวมไปถึงกิจการทางด้านสังคมด้วย ฉะนั้นชุมชนทุกแห่งจึงต้องมีวัด แม้จะเป็นวัดขนาดเล็ก ๆ มีแต่โบสถ์หรือวิหารแต่อย่างเดียวไม่ได้สร้างอย่างใหญ่โตหรูหราเพราะเป็นการช่วยกันสร้างคือสร้างไปตามฐานะและกำลังศรัทธาของคนในชุมชนนั้น ไม่ได้คำนึงถึงรูปแบบที่หรูหราหรือความสวยงามเท่าใด

^{๑๖} วิ.จุ. (ไทย) 7/294/91-92.

นัก แต่ถ้ามีกำลังเพียงพอที่จะสร้างให้ใหญ่โตหรูหราได้ ก็สร้างไปตามความสามารถที่มีอยู่ สรุปแล้วการสร้างวัดในประเทศไทยนั้น มีเจตนาเพื่อให้สำเร็จประโยชน์ในกิจการพระศาสนาตามวัตถุประสงค์อันมีมาแต่เดิมเพื่อเป็นศูนย์กลางในการประดิษฐานพระพุทธศาสนา ในสังคมทั้งที่เป็นชนบทในเมือง ทั้งนี้เพื่อให้พระพุทธศาสนาแพร่หลายสู่พลเมืองได้ทุกระดับชั้นและคนในสังคมได้มีโอกาสเข้าถึงพระพุทธศาสนาได้โดยสะดวกและทั่วถึง อีกทั้งยังเป็นปูชนียสถานอันมีความสำคัญแก่ความนับถือและการสักการบูชาคือ เป็นที่ประดิษฐานเจดีย์านุสรณ์สำคัญต่าง ๆ เช่น พระบรมสารีริกธาตุแห่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งบรรจุในพระสรีระเจดีย์บ้าง ในพระปรมาภิไธยบ้าง มีพระพุทธรูปปฏิมากร ซึ่งประดิษฐานภายในพระอุโบสถบ้าง ภายในพระวิหารบ้าง และยังมีพระธรรมคำสอนซึ่งเขียนหรือจารึกเป็นลักษณะพระธรรมเจดีย์ มีเก็บอยู่ในหอพระไตรปิฎก สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นเหตุจำเป็นต่อการสิ่งก่อสร้างที่เป็นสถาปัตยกรรม เพื่อรับรองหรือเก็บรักษาไว้เป็นอย่างดี และยังคงต้องมีความสำคัญในการส่งเสริมให้สมกับฐานะแห่งปูชนียสถานทางพระพุทธศาสนาอีกด้วยนอกจากนี้ยังเป็นสถานที่พำนักแห่งคณะสงฆ์ผู้มีหน้าที่ และภาระในการสืบทอดพระพุทธศาสนาและยังได้ใช้เป็นสถานที่กระทำสังฆกรรมต่าง ๆ ตามประเพณีในศาสนาเป็นศูนย์กลางทางการศึกษา คือให้การศึกษาแก่บุตรตามประเพณีของชนชาวไทย และประการสำคัญยิ่งก็เพื่อเป็นศูนย์กลางในการเผยแพร่อบรมศีลธรรมจรรยาแก่วิญญชนทั้งหลายอีกประการหนึ่งด้วย

๒.๗.๓ ประเภทของวัด

สำหรับประเภทของวัดในทางพระพุทธศาสนานั้น หากพิจารณาตามกฎหมายคณะสงฆ์ปัจจุบัน คือตามมาตรา ๓๓ แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ ได้จำแนกวัดออกเป็น ๒ ประเภทคือ^{๑๗}

๑. วัดที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา ได้แก่ อาราม ตามที่ได้บัญญัติไว้ในมาตรา ๕ แห่งพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ และวัดที่เลื่อนฐานะมาจากสำนักสงฆ์ โดยได้รับพระราชทาน วิสุงคามสีมา เพื่อเป็นประโยชน์แก่สังฆกรรมตามพระธรรมวินัยสำหรับพระสงฆ์ นับว่าเป็นวัดที่สมบูรณ์ด้วยฐานะทั้งทางกฎหมายและทางพระวินัยทุกประการ โดยมีเจ้าอาวาสเป็นผู้แทนของวัดในกิจการทั่วไป

๒. สำนักสงฆ์ได้แก่วัดที่กระทรวงศึกษาธิการได้ประกาศตั้งวัดแล้วแต่ยังมิได้พระราชทานวิสุงคามสีมา รวมถึงวัดที่ได้รับพระบรมราชานุญาตให้สร้างขึ้น ตามความในมาตรา ๙ แห่งพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ (พ.ศ. ๒๔๔๕) และวัดที่สร้างขึ้นก่อน ร.ศ. ๑๒๑ ซึ่งยังมิได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาด้วย

หรือเราสามารถที่จะแบ่งประเภทของวัดโดยแบ่งตามสภาพฐานะ ๓ ประเภทคือ^{๑๘}

^{๑๗} สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, รายงานการสังเคราะห์งานวิจัย รูปแบบและกระบวนการจัดการศึกษาและการเผยแผ่ศาสนาธรรม : ศึกษาเฉพาะกรณี วัดสวนแก้ว จังหวัดนนทบุรี, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545), หน้า 9-10.

๑) พระอารามหลวง ได้แก่ วัดที่พระมหากษัตริย์ สมเด็จพระราชินี สมเด็จพระยุพราชทรงสร้าง และปฏิสังขรณ์เป็นการส่วนพระองค์ก็ดี พระราชทานเพื่อเป็นเกียรติยศแก่ผู้ที่ต่ำศักดิ์ลงมาหรือแก่วัดเองก็ดี มีอยู่จำนวนหนึ่งที่พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่ ทรงสร้างหรือสร้างขึ้นหรือทรงโปรดให้ปฏิสังขรณ์และสร้างขึ้นแล้วน้อมเกล้าน้อมกระหม่อมถวายเป็นพระอารามหลวงรวมทั้งวัดที่ประชาชนสร้างหรือปฏิสังขรณ์และทรงรับไว้เป็นพระอารามหลวงด้วย

๒) วัดราษฎร์ ได้แก่ วัดที่ประชาชนทั่วไปสร้างหรือปฏิสังขรณ์ซึ่งได้อนุญาตให้สร้างวัดและประกาศตั้งวัด โดยถูกต้องตามกฎหมายจากทางราชการแล้ว และช่วยกันทะนุบำรุงวัดสืบต่อกันมาตามลำดับวัดราษฎร์ หมายถึงวัดทั้งชนิดที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาและสำนักสงฆ์ซึ่งมิได้นับเข้าเป็นพระอารามหลวง

๓) วัดร้าง ได้แก่วัดที่ไม่มีพระภิกษุสงฆ์พำนักอาศัยประจำซึ่งทางราชการจะขึ้นทะเบียนเป็นวัดร้าง วัดร้างโดยสภาพยังเป็นนิติบุคคลอยู่โดยสมบูรณ์และมีโอกาสที่จะเป็นวัดมีพระสงฆ์ได้อีก โดยดำเนินการตามระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยการยกวัดร้างเป็นวัดมีพระสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๑๔

๒.๗.๔ ความสำคัญของวัด

ประเทศไทยเป็นประเทศที่พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมาเป็นเวลาช้านาน เคียงคู่กับการสร้างชาติบ้านเมือง วิถีชีวิตของชาวไทยเกี่ยวข้องกับวัดตั้งแต่เกิดจนตายวัดจึงมีความสำคัญต่อคนไทยอย่างยิ่ง หากถอยหลังกลับไปในอดีตมากเท่าไร วัดก็มีความสำคัญต่อคนไทยมากขึ้นเท่านั้น ทั้งนี้ก็เพราะ วัดเป็นสถานที่อยู่ของผู้ทรงศีลทรงธรรม ผู้ที่ออกบวชเป็นภิกษุและสามเณร ตลอดทั้งแม่ชีและอุบาสิกา ได้อาศัยวัดเป็นที่รักษา ศีลและปฏิบัติธรรม เพราะวัดเป็นสถานที่บำเพ็ญกุศล เมื่อวัดเป็นสถานที่อยู่ของนักบวช และผู้รักษาศีลปฏิบัติธรรม วัดจึงเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ คนไทยจึงนิยมไปทำบุญที่วัด เพราะในทางพระพุทธศาสนาถือว่า การทำบุญกับผู้ทรงศีลทรงธรรม ย่อมได้บุญมากกว่าทำบุญกับคนทั่วไป นอกจากนี้วัดเป็นสถานที่ศึกษาวิชาต่าง ๆ วัดนอกจากจะเป็นสถานที่ศึกษาพระปริยัติธรรมของพระภิกษุและสามเณรแล้ว วัดยังเป็นสถานที่ศึกษาวิชาต่าง ๆ ทั้งวิชาชีพและวิชาสามัญของชาวบ้านดังที่โรงเรียนต่าง ๆ และวัดยังเป็นสถานสังคมสงเคราะห์ ซึ่งเป็นที่รู้จักว่าเป็นบุญเขตแห่งความเมตตา ดังนั้นคนยากจนอนาถา ตลอดถึงคนพิการและคนชรา ก็มักจะหันไปอาศัยวัดอยู่ แม้แต่สัตว์ที่ชาวบ้านไม่ต้องการ ก็จะนำไปปล่อยที่วัด เพราะฉะนั้นวัดจึงเป็นสถานที่สงเคราะห์คนและสัตว์แหล่งใหญ่ที่สุดในโลก ทั้งนี้ก็เพราะมีวัดอยู่มากมายในเมืองไทย

ซึ่งโดยทั่วไปแล้วนั้น วัดโดยทั่วไปจะมีบริเวณกว้าง ทั้งมีต้นไม้ชานาชนิดอยู่มากมาย จึงร่มรื่นเย็นสบาย สมกับคำว่าอาราม ซึ่งแปลว่าสถานที่ร่มรื่นด้วยร่มไม้ อีกทั้งบริเวณวัดก็ได้รับการปิดกวด จึงสะอาดสะอ้านน่าจำเริญตา ก็ในเมื่อวัดมีต้นไม้มาก ทั้งเป็นเขตอภัยทาน จึงมีนกและสัตว์ต่าง ๆ มาอาศัยอยู่มาก อีกทั้งวัดเป็นสถานที่พึ่งเทศน์แสดงธรรม ดังนั้นใครที่เข้าวัด ก็ย่อมมีโอกาสได้ฟังเทศน์ฟังธรรม ตลอดทั้งมีปัญหายุ่ง

ร้อนอะไรก็ปรึกษากับพระ ขอให้ท่านช่วยแก้ไขอีกด้วย เพราะฉะนั้นวัดจึงเป็นธรรมเนียมสถานที่พักผ่อนกายคลายทุกข์ใจได้เป็นอย่างดี วัดเป็นสถานที่พักผ่อนของคนเดินทาง คนเมื่อเดินทางไปต่างจังหวัด เมื่อไม่มีบ้านพำนักญาติมิตร ก็ไม่รู้จะพักที่ไหน จะพักโรงแรมก็แพงมากเงินไม่พอยิ่งคนหมดเงินเพราะถูกขโมยหรือเหตุอื่น ๆ ก็ไม่อาจโดยสารกลับบ้านได้ เมื่อไม่มีเงินก็ไม่มีอาหาร ไม่มีที่พักอาศัยเมื่อไม่รู้จักบอกหน้าไปหาใคร ก็เห็นแต่วัดเท่านั้นที่จะเป็นที่พึ่งได้ ก็จะหันเข้าไปอาศัยวัดพักแรมในวัดไปก่อนวัดเป็นศูนย์รวมของศิลปวัฒนธรรม วัดมีโบสถ์วิหาร และเจดีย์เป็นต้นที่สวยงามมีพระพุทธรูปมากมาย มีภาพพุทธประวัติหรือภาพทางพระพุทธศาสนาอยู่ตามฝาผนังอยู่ทั่วไป มีหนังสือพระไตรปิฎกและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาอยู่มาก อีกทั้งวัดเป็นสถานที่จัดงานทำบุญตามประเพณีต่าง ๆ เช่น ตักบาตรเทโว หรือ ตักบาตรดาวดึงส์ ทำบุญสลากภัต และทำบุญวันสารทเป็นต้น เพราะฉะนั้นจึงเป็นศูนย์รวมของศิลปวัฒนธรรมต่าง ๆ ของแต่ละชุมชนจนถึงประเทศวัดเป็นสถานที่ฝึกอาชีพ วัดเป็นศูนย์รวมของคน วัดจึงเป็นแหล่งแห่งวิชาชีพต่าง ๆ เช่น หมอดู หมอยา หมอนวดแผนไทย ช่างทั้งหลายตลอดถึงผู้ชำนาญในด้านเกษตรสาขาต่าง ๆ วัดเป็นสถานที่บันเทิงของชาวบ้าน คนทั่วไปชอบสนุกสนานบันเทิงเริงรมย์ จึงจัดงานการเล่นต่าง ๆ บ้างในบางโอกาส เพื่อความเพลิดเพลินเจริญใจคลายความทุกข์ แต่ไม่มีสถานที่กว้างพอที่จะจัดงานได้ จึงหันไปจัดที่วัดทั้งงานชั่วคราวและงานเทศกาลต่าง ๆ วัดเป็นสถานที่เลือกคู่สังคัมไทยในอดีต หนุ่มสาวต่างแยกกันอยู่ไม่ได้เรียนรวมกัน ไม่ได้คบหาสมาคมกันง่ายดังในปัจจุบัน เพราะฉะนั้นโอกาสที่จะได้พบกันก็แต่ในวัดทำบุญในวันพระและในเทศกาลต่าง ๆ เท่านั้น เมื่อถึงวันนั้น หนุ่มสาวต่างแต่งตัวสวยงามเป็นพิเศษไปทำบุญที่วัดจึงหันหน้ากัน หากต้องตาต้องใจกันก็จะติดต่อกันอันเป็นเหตุให้มีการแต่งงานกันในกาลต่อมา วัดเป็นสโมสรชาวบ้าน ดังนั้นชาวบ้านมีเรื่องมีธุระอะไรจะต้องปรึกษาหารือกันเป็นส่วนรวมกันนัดกันไปประชุมที่วัด หรือเมื่อทางราชการมีเรื่องสำคัญ ที่จะต้องติดต่อกับชาวบ้านกันนัดกันไปประชุมที่วัด เช่น การคัดเลือกทหาร การเลือกตั้ง สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร หรือสภาตำบลเป็นต้น ก็จัดขึ้นที่วัด วัดเป็นศาลของชาวบ้าน คนไทยทั่วไปนับถือพระ และคนไทยก็ไม่ชอบขึ้นศาล ดังนั้นเมื่อคนไทยมีเรื่องพิพาทกันจนไม่อาจปรองดองกันได้ คนไทยก็มักจะไปหาพระ ขอให้พระช่วยไกล่เกลี่ยตัดสิน ไม่ต้องฟ้องร้องขึ้นโรงขึ้นศาล เสียเงินเสียเวลาโดยเปล่าประโยชน์วัดเป็นคลังพัสดุของหมู่บ้าน วัดจะมีสิ่งของมากมายเช่น ถ้วยชาม เสื้อสาต อาสนะ หมอน และกาน้ำ เป็นต้น ที่ชาวบ้านถวายไว้ ทางวัดก็จะเก็บรักษาไว้เป็นของวัด ที่เรียกว่าของสงฆ์ และเมื่อบ้านใดมีงานบุญ มีสิ่งของไม่พอใช้ บ้านนั้นก็จะไปยืมของสงฆ์มาใช้ เมื่อเลิกงานก็นำไปคืนพร้อมทั้งถวายปัจจัยตามศรัทธา เพื่อบำรุงรักษาของสงฆ์ให้ยั่งยืนต่อไป

๒.๗.๕ พื้นที่ใช้สอยวัด สำหรับพื้นที่ใช้สอยวัดออกเป็น ๓ ส่วนใหญ่ๆ คือ

(๑) เขต พุทธาวาส หมายถึงพื้นที่สมมุติ ใช้เพื่อประกอบพิธีกรรมทางศาสนาของสงฆ์และฆราวาสเป็นที่ตั้งของ สถูป เจดีย์ วิหาร อุโบสถ หอไตร หอกลอง-หอรฆัง ชุมโฆง และศาลาบาตร เป็นต้น ภายในเขตพุทธาวาส มักมี พระธาตุเจดีย์ หรือพระวิหาร เป็นประธานของวัด ซึ่งภายในวิหารจะประดิษฐานพระพุทธรูปขนาดใหญ่ ส่วนภายในองค์พระธาตุเจดีย์จะเป็นที่บรรจุอัฐิธาตุของพระพุทธเจ้าหรือพระสาวก

ซึ่งอาคารสองหลังนี้ทำหน้าที่เสมือนเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้า ในฐานะประธานของพุทธศาสนา ซึ่งจะรับรู้ในทุกกิจกรรมทางศาสนาที่เกิดขึ้นภายในวัด สอดคล้องกับความหมายของคำว่า พุทธาวาส ซึ่งมาจากคำว่า พุทธ + อาวาส อันหมายถึง สถานที่ประทับของพระพุทธเจ้านั่นเอง ผังวัดในล้านนาที่สมบูรณ์มักสร้างเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส หลายแห่งมักสร้างอยู่บนที่สูง ล้อมรอบด้วยกำแพงแก้วและศาลาบาตร มีประตูทางเข้า ๔ ทาง ทางเข้าหลักจะหันหน้าไปทางทิศตะวันออกหรือเส้นทางสัญจรหลัก เช่น แม่น้ำ ประตูทางเข้าหลักทางทิศตะวันออกนี้มักจะทำซุ้มประตูประดับด้วยลวดลายพันธุ์ พฤษภหรือสัตว์ในเทพนิยาย เรียกว่า ซุ้มโขง โดยมีบันไดทางขึ้นเชื่อมต่อไปด้านล่าง พร้อมทั้งมีราวบันไดประดับด้วยรูปนาคทอดตัวยาวจากซุ้มประตูโขงลงสู่ด้านล่าง เช่นเดียวกัน เมื่อผ่านจากซุ้มประตูโขงเข้าไป จะเข้าสู่เขตพุทธาวาส ซึ่งมีพระวิหารและพระธาตุเจดีย์วางอาคารอยู่ในแนวเดียวกัน กับซุ้มโขงและบันไดทางขึ้น ในแนวแกนตะวันออกตะวันตก บริเวณโดยรอบจะประกอบไปด้วยอาคารอื่นๆ ที่สำคัญ เช่น พระอุโบสถ หอไตร พระวิหารขนาดเล็ก เป็นต้น พื้นที่โดยรอบมักปูด้วยลานทราย ซึ่งมีประโยชน์ในการดูดซับความชื้น ช่วยป้องกันอาคารที่สร้างด้วยไม้ ไม้ให้เสื่อมสภาพโดยง่าย ลักษณะแผนผังของวัด ในเขตพุทธาวาส ที่กล่าวมาข้างต้นเชื่อว่า เป็นการออกแบบที่แฝงไว้ด้วยแนวคิดที่มาจากคติความเชื่อเรื่องจักรวาล ซึ่งแนวคิดดังกล่าว น่าจะได้รับอิทธิพลมาจากศาสนาฮินดู โดยเนื้อหาหลักของแนวคิดนี้ เป็นคติในการสร้างความสมดุลระหว่างโลกมนุษย์กับจักรวาลโดยเชื่อว่าหาก จักรวาลเล็กซึ่งหมายถึงโลก เกิดความสมดุลกับจักรวาลใหญ่แล้ว จะเกิดความอุดมสมบูรณ์และความสงบสุขขึ้นในโลกมนุษย์ ดังนั้นจึงออกแบบให้ผังวัดหรือศาสนสถานเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสอันเป็นตัวแทนของความสมดุลนั่นเอง แนวคิดเรื่องจักรวาลเชื่อว่าศูนย์กลางของจักรวาล จะประกอบไปด้วย เขาพระสุเมรุ ในศาสนสถานของเขมรจะแทนด้วยปราสาทประธานซึ่งเป็นที่อยู่ของเทพสูงสุด คือพระศิวะ ส่วนในพุทธศาสนาจะแทนด้วย พระธาตุเจดีย์หรือพระวิหาร ในแนวคิดเดียวกันแต่เปลี่ยนเป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้า ซึ่งศูนย์กลางจักรวาลนี้จะเป็นเสมือนตัวแทนอำนาจของพระมหากษัตริย์ไปด้วยใน เวลาเดียวกัน ในแนวคิดที่เชื่อว่ากษัตริย์คือสมมติเทพที่อวตารมาจากเทพสูงสุดส่วนทางพุทธ ศาสนาก็เปรียบพระมหากษัตริย์เสมือนธรรมราชาซึ่งเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้านั่นเององค์ประกอบทางด้านสถาปัตยกรรมอื่นๆ ที่อยู่ในผัง ล้วนสร้างโดยมีแนวคิดสอดคล้องกับคติจักรวาลทั้งสิ้น อาทิเช่น กำแพงสี่เหลี่ยมเปรียบเสมือนกำแพงจักรวาล พื้นทราย เปรียบเสมือนทะเลศรีทันดร ซุ้มโขงคือทางเข้าของป่าหิมพานต์ ปราสาทเพื่อบนสันหลังคาของพระวิหาร เปรียบเสมือนเขาสุตตบริภัณฑ์เจ็ดชั้น เป็นต้น ซึ่งการอุปมาอุปมัยดังกล่าวล้วนเป็นเรื่องราวที่จำลองแผนผังของจักรวาลตาม ความเชื่อทางพุทธศาสนาลงไว้ในโลกมนุษย์เพื่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์นั่นเอง และแผนผังของวัดตามคติจักรวาลดังกล่าวนี้ ถือเป็นส่วนสำคัญที่สุด ที่ได้กลายมาเป็นเสมือนสิ่งที่กำหนดบทบาทความเชื่อและวิถีชีวิตของชาวล้านนา ไปด้วยในขณะเดียวกัน เนื่องจาก เมื่อเขตพุทธาวาสหมายถึง พุทธภูมิ หรือที่อยู่พระพุทธเจ้าผู้บริสุทธิ์ หรือผู้ที่รู้แจ้งแล้ว ดังนั้น ภายในเขตพุทธาวาสจึงเป็นเสมือนหนึ่งเป็นพื้นที่ที่บริสุทธิ์หรืออีกนัยหนึ่ง หมายถึง สวรรค์ตามความ

เชื่อของโลกทัศน์ชาวล้านนาตั้งนั้นชาวล้านนาจึงให้ความเคารพต่อ ศาสนสถานและเชื่อว่าการเข้าสู่เขตพุทธาวาส เป็นการเข้าสู่พื้นที่บริสุทธิ์ เข้าใกล้สภาวะของการนิพาน

(๒) เขตสังฆาวาส มาจากคำว่า สงฆ์ + อาวาส หมายถึงพื้นที่อันเป็นที่ตั้งของอาคารอันเกี่ยวเนื่องกับกิจกรรมและ วัตรปฏิบัติของสงฆ์ ได้แก่ กุฏิ หอฉันเวจกุฏิ (สุขา) ที่สรงน้ำโรงครัว ศาลา เป็นต้น ส่วนใหญ่มักแยกกันจากเขตพุทธาวาสอย่างเด็ดขาด แต่มักมีทางเชื่อมถึงกันได้โดยง่าย ในอดีตเขตสังฆาวาสอาจใช้เป็นทั้งที่อยู่อาศัยของภิกษุสงฆ์ สามเณร และเป็นที่เรียนของเด็กวัดไปด้วยในขณะเดียวกัน

(๓) เขตธรณีสงฆ์ ได้แก่ ช่วงวัด ที่เฝ้าศพ ป่าช้า สวนป่า และที่ว่างอื่นๆ หมายถึงพื้นที่สาธารณะที่สามารถใช้ได้ร่วมกันทั้งสงฆ์และฆราวาส ช่วงวัดหรือที่ว่างด้านหน้าวัดมีความสำคัญเป็นอย่างมาก วัดสำคัญๆ ในอดีต มักมีช่วงขนาดใหญ่ไว้ทางด้านทิศตะวันออก ใช้เป็นที่รวมพลและสร้างขวัญกำลังใจของทหารก่อนทำศึกสงคราม นอกจากนั้นยังเป็นจุดแวะพักของนักเดินทางหรือขบวนคาราวานสินค้าต่างๆ บริเวณนี้จึงมักมีบ่อน้ำใช้ รวมถึงมีต้นไม้ใหญ่เพื่อให้ร่มเงา ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นที่สิงสถิตย์ของสิ่งเหนือธรรมชาติที่เป็นอารักษ์ของศาสนสถาน นอกจากนี้ในช่วงที่มีเทศกาล ช่วงหน้าวัดมักจะถูกใช้เป็นที่ทำกิจกรรมรื่นเริงประจำปีต่างๆ อีกด้วย

๒.๗.๖ การประยุกต์ใช้

ในการดำเนินการวิจัยเรื่อง การศึกษาการพัฒนาและออกแบบผังการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดี ในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนี้ถือว่าเป็นเรื่องหนึ่งที่มีความเกี่ยวข้องกับแนวคิดของวัด ดังนั้น การพัฒนาและออกแบบผังการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดี ในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีจึงมีความจำเป็นจะต้องใช้องค์ความรู้เกี่ยวกับวัดเป็นอย่างมากในแง่ของการกำหนดเขตพื้นที่ของวัดตามคติความเชื่อของพระพุทธศาสนาและความเชื่อของชุมชนท้องถิ่นในแต่ละยุคสมัยจำเป็นที่จะต้องนำเอาความรู้เหล่านี้ไปปรับประยุกต์ใช้ในการพัฒนาและออกแบบผังการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดี ในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี เช่น การวางผังเกี่ยวกับพุทธาวาส สังฆาวาส หรือส่วนของโบราณสถานหรือโบราณวัตถุอาจจะวางอย่างไรยุคหนึ่งวางไว้อีกที่หนึ่ง แต่อีกยุคหนึ่งกลับวางไว้อีกที่หนึ่ง ดังนั้น องค์ความรู้เรื่องนี้จึงถือว่ามีความจำเป็นอย่างมากต่อการพัฒนาและออกแบบผังการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดี ในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๒.๘ แนวคิดเรื่องการออกแบบผังแหล่งโบราณคดี

สำหรับแนวคิดการออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดี ถือว่าเป็นแนวคิดเกี่ยวกับการออกแบบผังของโบราณสถานที่มีอยู่ตามที่ต่างๆ ในสังคมไทย ซึ่งมีความจำเป็นที่จะต้องทำการออกแบบผังเนื่องมาจากว่าสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดี ในประเทศไทยนั้นถือว่าเป็นพื้นที่ที่เคยเป็นเมืองหรือแหล่งชุมชนมาก่อนภายหลังได้เกิดการรกร้างหรือทรุดโทรมไปตามกาลเวลา และหลายสถานที่ก็ยังขาดการบำรุงรักษาหรือการศึกษาให้มีความชัดเจน ดังนั้น พื้นที่ที่เป็นสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในสังคมไทยหลายพื้นที่จึงมี

ความจำเป็นที่จะต้องได้รับการออกแบบผังเพื่อนำไปใช้ในการศึกษาหรือเพื่อให้ทราบถึงรายละเอียดเกี่ยวกับสถานที่ตั้งของวัตถุหรือโบราณสถานที่เคยเป็นแหล่งโบราณคดีนั้นว่าตั้งอยู่ที่ไหนบ้าง และมีความหมายในเชิงพื้นที่อย่างไร โดยหลักการในการออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีมีรายละเอียดที่จะต้องศึกษาดังต่อไปนี้

๒.๘.๑ ความหมายของการออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดี

สำหรับคำว่า การออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดี หมายถึง การออกแบบแปลนหรือภาพรวมของสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีที่มีการค้นพบว่าพื้นที่ของแหล่งโบราณคดี สิ่งแวดล้อม หรือพื้นที่โบราณสถานนั้นมีองค์ประกอบหรือที่ตั้งอย่างไร อยู่ที่ไหนบ้างโดยการใช้วิทยาการในการออกแบบทั้งที่เป็นแบบธรรมดา และการใช้เทคโนโลยีประกอบการออกแบบเพื่อให้เห็นภาพรวมของสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีได้อย่างละเอียดและสามารถที่จะทำให้ผู้ศึกษาสามารถมองเห็นหรือพิจารณาเห็นภาพรวมของสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดี ได้โดยง่ายโดยภายใต้หลักการออกแบบทางด้านภูมิสถาปัตยกรรมหรือแผนที่หรือแผนผังของสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดี อนึ่ง สำหรับคำว่าแหล่งโบราณคดีนั้นอีกนัยหนึ่งก็คือ แหล่งโบราณสถานนั่นเอง โดยคำว่า โบราณสถานนั้นตามมาตราที่ ๔ ในพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ.๒๕๐๔ ซึ่งแก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (ฉบับที่๒) พ.ศ.๒๕๓๕ ได้ให้ความหมายของ “โบราณสถาน ” ไว้ว่า “อสังหาริมทรัพย์ซึ่งโดยอายุหรือโดยลักษณะแห่งการก่อสร้าง หรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติ ของอสังหาริมทรัพย์นั้นเป็นประโยชน์ในทางศิลปะ ประวัติศาสตร์หรือโบราณคดี ทั้งนี้ให้รวมถึงสถานที่ที่เป็นแหล่งโบราณคดี แหล่งประวัติศาสตร์ และอุทยานประวัติศาสตร์ด้วย

๒.๘.๒ หลักการสำคัญของการออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดี

สำหรับหลักการสำคัญในการออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีจะต้องมีหลักการที่สำคัญที่จะต้องตระหนักหรือต้องนำมาปรับใช้ในการออกแบบก็คือ

๑) การมีความคิดสร้างสรรค์

คือการออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีจะต้องมีการผนวกส่วนของความคิดลึก ๆ ภายในใจประยุกต์ใช้แก้ไขปัญหา แก้ไขภัยและเงื่อนไขต่าง ๆ ที่อยู่โดยมีรูปแบบค่อนข้างใหม่ไม่ซ้ำกับสิ่งที่มีอยู่แล้ว และคุณค่าในการตอบโต้ภัยเป้าหมาย หรือสิ่งที่ต้องการ พอคิดถึงเรื่องความคิดสร้างสรรค์ขึ้นมา หลายคนมักประสบปัญหาเรื่องตัวเองคิดอะไร ทำอะไร ก็ไม่ต่างจากสิ่งที่มี สิ่งที่เห็นกันอยู่ รู้สึกอยากจะรู้ว่าอยากทำอย่างไรตัวเองจึงจะคิดแบบสร้างสรรค์ ทำอย่างไรจึงจะมีวิธีการคิดให้สร้างสรรค์งานออกมาได้

ทางออกของการคิดสร้างสรรค์คือ การพยายามคิดออกนอกกรอบความคิดที่มีอยู่ (Think out of box) แต่ไม่ใช่คิดเลยออกทะเลแล้วไม่สามารถกลับมาตอบโจทย์ได้ จริงๆ เรื่องการออกแบบ เรื่องความคิดสร้างสรรค์ เป็นเรื่องที่ย่อยง่ายตายตัวได้ นอกจากนี้ในเรื่องของความคิดสร้างสรรค์ยังพอจะแบ่งเกณฑ์ระดับได้ดังนี้

(๑) คิดแบบค้นพบ (Discovery) เป็นการคิดที่ได้ไอเดียใหม่ (Recovery) หรือทฤษฎีใหม่ เช่น การค้นพบทฤษฎีแรงดึงดูดของโลก เซอร์ไอแซค นิวตัน หรือทฤษฎีสัมมูลยภาพของ จอห์น แนช ซึ่งเป็นเรื่องยากที่คนทั่วไปจะคิดได้

(๒) คิดเชิงนวัตกรรม (Innovative) เป็นการคิดประยุกต์ที่นำหลักการทางวิทยาศาสตร์มาผนวกให้เกิดคุณค่าในการแก้ปัญหาที่มีอยู่ในปัจจุบัน เช่น การประดิษฐ์ทีวีขึ้นมา โดยนำหลักการเดินทางของคลื่นมาประยุกต์เป็นสิ่งประดิษฐ์

(๓) คิดเชิงสังเคราะห์ใหม่ (Synthesis) เป็นความคิดที่นำสิ่งที่มีอยู่เดิมมารวบรวม หรือ “ยา” ให้เกิดความคิดที่สร้างเป็นสิ่งใหม่ขึ้นมา

(๔) คิดแบบดัดแปลง (Mutation) เป็นการนำปัญหาที่มีอยู่มาผนวกกับสิ่งที่มีอยู่ในปัจจุบัน แล้วเกิดการปรับเปลี่ยนคุณสมบัติของสิ่งที่มีอยู่ ไม่ว่าจะเป็นขนาด รูปร่าง รูปทรง เช่น ความคิดที่จะนำเครื่องคอมพิวเตอร์ที่บ้านมาพกติดตัว เลยปรับขนาด กลายมาเป็น พ็อกเก็ตพีซี (Pocket PC) ในปัจจุบันในขั้นตอนการออกแบบกราฟิกนั้น จะมักใช้ความคิดในข้อที่ ๓ และข้อที่ ๔ มากที่สุด โดยความคิดที่ว่าจะใช้ในการคิดผลงานออกแบบออกมาอย่างเป็นขั้นเป็นตอน

(๒) การเคารพในแนวทางการอนุรักษ์

เป็นการยืนยันในเรื่องของการอนุรักษ์ คือการใช้และจัดการทรัพยากรทั้งที่เป็นธรรมชาติและที่มนุษย์สร้างขึ้นอย่างฉลาด ตลอดจนมีการวางแผนอย่างรอบคอบสำหรับทรัพยากรเหล่านั้น เพื่อบรรลุความต้องการในอนาคตและให้หมายรวมถึงการป้องกัน การดูแล การรักษา เพื่อให้คงคุณค่าไว้ การสงวน และการปฏิสังขรณ์ และการบูรณะด้วย^{๑๙} หรืออีกความหมายหนึ่งก็คือ การสงวน (Preservation) หมายถึง การดูแลรักษาไว้ตามสภาพเดิมเท่าที่เป็นอยู่และป้องกันไม่ให้เสียหายต่อไป หรือการรักษาความสำคัญและหลักฐาน ในการเป็นเครื่องชี้ให้เห็นวิวัฒนาการ ความรุ่งโรจน์ของศิลปวัฒนธรรมไว้ โดยปรับสภาพให้เข้ากับสภาพสังคมและเศรษฐกิจเพื่อให้ประชาชนในสังคมสามารถสร้างสรรค์สิ่งที่มีคุณค่าในด้านศิลปกรรมในปัจจุบันและอนาคต

^{๑๙} กรมศิลปากร, คู่มือถวายเป็นความรู้แด่พระสังฆาธิการในการดูแลรักษามรดกทางศิลปวัฒนธรรม, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสมานพันธ์ จำกัด, 2544), หน้า 35.

ได้^{๒๐} ซึ่งการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีจะต้องยึดแนวทางของการอนุรักษ์โบราณสถานและงานสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าดังนี้

(๑) การอนุรักษ์เป็นการสงวนรักษาไว้ซึ่งงานสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าอย่างมาก เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติเพื่อให้อนุชนรุ่นหลังได้เห็นและศึกษาหาความรู้จากสิ่งเหล่านี้

(๒) โบราณสถานที่ดี งานสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรมก็ดีแม้จะเรียนแบบสร้างขึ้นใหม่อย่างเหมือนของเก่าทุกประการ แต่ก็ไร้ซึ่งวิญญาณที่เคยมีอยู่ในของเก่านั้น

(๓) งานสถาปัตยกรรมเก่าแก่บางชิ้น เป็นสิ่งที่บรรพบุรุษได้ก่อสร้างเอาไว้เพื่อเป็นอนุสรณ์แห่งความงามความดีของบรรพบุรุษ เราก็จำเป็นต้องอนุรักษ์ไว้

(๔) งานสถาปัตยกรรมเก่าแก่บางชนิดได้กลายเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจก่อให้เกิดความรักและความสามัคคีระหว่างกลุ่มชนในชาติเราก็จำเป็นต้องอนุรักษ์ไว้

(๕) งานสถาปัตยกรรมเก่าแก่บางชิ้น เป็นหลักฐานที่ดีในการศึกษาด้านศิลปะประวัติศาสตร์และโบราณคดีเราก็จำเป็นต้องอนุรักษ์ไว้

(๖) งานสถาปัตยกรรม ที่มีคุณค่าดังได้กล่าวมาแล้วเหล่านี้ ส่วนใหญ่ซึ่งสามารถใช้เป็นแหล่งของการพักผ่อนหย่อนใจการท่องเที่ยว และทัศนศึกษาได้ ย่อมก่อให้เกิดผลดีทางด้านจิตใจแก่ผู้มาเยือน และผลดีทางด้านเศรษฐกิจแก่ท้องถิ่น ตลอดจนประเทศชาติอันเป็นส่วนรวมเราก็จำเป็นต้องอนุรักษ์ไว้เช่นกัน^{๒๑}

ดังนั้น หลักสำคัญประการหนึ่งของการออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีที่จะต้องมีการยึดแนวทางในการอนุรักษ์

(๓) ยึดแนวทางกฎหมาย

สำหรับแนวทางในการออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีอีกประการหนึ่งก็คือการยึดแนวทางกฎหมายขององค์กรที่เกี่ยวข้อง เช่น ยึดตามมาตรฐานเฉพาะสำหรับการสงวนรักษาสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ต่างๆ เป็นมาตรฐานที่หลายประเทศนิยมใช้เป็นแนวทางปฏิบัติและกรมศิลปากรได้นำมาประยุกต์ใช้เพื่อสนองตามระเบียบกรมศิลปากรว่าด้วยการอนุรักษ์โบราณสถาน พ.ศ. ๒๕๒๘ และพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๔ โดยมีมาตรฐานการปฏิบัติงานดังต่อไปนี้

มาตรฐาน ๑ การเข้าถึงกรรมสิทธิ์ ผู้รับผิดชอบต้องดำเนินการในเรื่องการเข้าถึงกรรมสิทธิ์หรือให้ได้มาซึ่งสิทธิเฉพาะก่อนจึงสามารถเข้าปฏิบัติการอนุรักษ์ได้

^{๒๐} สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ, การพัฒนาการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2530), หน้า 7.

^{๒๑} ไชแสง ศุขะวัฒนะ, การอนุรักษ์โบราณสถานและงานสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรม, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528), หน้า 31.

มาตรฐาน ๒ การป้องกัน คือ การใช้มาตรการต่างๆ ที่เหมาะสมเพื่อให้เกิดผลในการปกป้องหรือคุ้มครองสภาพทางกายภาพของสถานที่ให้พ้นจากการเสื่อมสภาพพัง การสูญหาย หรือการถูกทำอันตราย เช่น จากภาวะอากาศหรือภัยธรรมชาติ สัตว์หรือมนุษย์

มาตรฐาน ๓ การเสริมสร้างความมั่นคงหรือการอนุรักษ์ทางวิทยาศาสตร์ คือการใช้มาตรการต่างๆ ที่เหมาะสมเพื่อให้สถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์มีความสามารถทนต่อการเปลี่ยนแปลงทางสภาพภูมิอากาศได้ สืบต่อไปหรือเป็นการทำให้โครงสร้างทางสถาปัตยกรรมที่ไม่แข็งแรงปลอดภัยหรือที่มีการเสื่อมสภาพให้มีความมั่นคงขึ้นโดยไม่เปลี่ยนแปลงรูปทรงหรือเพิ่มเติม

มาตรฐาน ๔ การสงวนรักษา คือ การใช้มาตรการต่างๆ ที่เหมาะสมเพื่อที่จะดำรงไว้ซึ่งรูปทรงของอาคาร บุรณภาพ และวัสดุก่อสร้างรวมถึงลักษณะและชนิดของพันธุ์ไม้ตกแต่งเดิมบนที่ตั้งให้คงอยู่ตามที่ปรากฏในปัจจุบันสืบไป

มาตรฐาน ๕ การฟื้นฟูสภาพ คือ การนำสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์กลับมาใช้ให้เป็นประโยชน์ร่วมสมัยเท่าที่จะเป็นไปได้หรือวิธีการซ่อมแซมหรือเปลี่ยนแปลงตามความเหมาะสมทั้งนี้ส่วนสำคัญทางประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรมและวัฒนธรรมของสถานที่นั้นต้องถูกอนุรักษ์ไว้ให้คงได้ เช่น อาคารสำคัญ ถนนสาธารณะ เป็นต้น

มาตรฐาน ๖ การบูรณะ คือการทำให้รูปทรงหรือรายละเอียดต่างๆ ของสถานที่นั้นปรากฏให้เห็นเช่นที่เคยเป็นในอดีตอาจจะเป็นการเอาส่วนต่อเติมที่สร้างขึ้นภายหลังออกหรือเป็นการเสริมทดแทนส่วนดั้งเดิมที่ขาดหายไป

มาตรฐาน ๗ การสร้างขึ้นใหม่ คือ การสร้างเลียนแบบขึ้นมาใหม่ โดยให้มีรูปทรงและรายละเอียดต่างๆ เหมือนกับสิ่งก่อสร้างหรือวัตถุที่เคยอยู่ในอดีต การสร้างใหม่นี้กระทำได้ในกรณีที่มีความจำเป็นและวิธีการปฏิบัตินี้ยังหมายถึงรวมถึงการสร้างเลียนแบบแม้เพียงบางส่วนของสิ่งเหล่านั้นด้วย นอกจากนี้กรรมวิธีอะนัสติโลซิส หรือกรรมวิธีรื้อแล้วเสริมโครงสร้างโดยเทคโนโลยีสมัยใหม่นั้นขึ้นส่วนกลับเข้าที่เดิมซึ่งโบราณสถานประเภหินและศิลาแลงที่สำคัญในประเทศไทยนิยมปฏิบัตินี้มีขั้นตอนการดำเนินการอยู่ในมาตรฐานนี้

มาตรฐาน ๘ การอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนัง คือ การสงวนรักษาจิตรกรรมของเดิมไว้ให้มีสภาพดีรวมทั้งการป้องกันและบำรุงรักษาทั้งโดยทางกฎหมาย การปฏิบัติการทางเทคนิค การเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ และการส่งเสริมให้มีการพัฒนาประเทศไทยการใช้ประโยชน์จากคุณค่าต่างๆ ของจิตรกรรมฝาผนังให้กว้างขวาง และได้ประโยชน์สูงสุด

มาตรฐาน ๙ การอนุรักษ์ประติมากรรมติดที่ประติมากรรมติดที่หมายถึงลวดลายเครื่องประดับปูนฉาบหรือปูนปั้นตกแต่งอาคารต่างๆ รวมทั้งวัสดุที่ได้จากการขุดค้นในสนามทั้งลักษณะลอยตัว นูนต่ำ นูนสูง โดยการปั้น หล่อ หรือสลักด้วยวัสดุต่างๆ เช่น หิน ดินเผา หรือปูนปั้น เป็นต้น การอนุรักษ์ประติมากรรมติดที่เป็นการ

ปฏิบัติการทางเทคนิคและวิทยาการด้านวิทยาศาสตร์ซึ่งประยุกต์เข้ากับเทคนิคประติมากรรม ผู้ปฏิบัติงานจะต้องหาการศึกษา วิเคราะห์ให้เข้าใจปัญหาของความชำรุด วิธีแก้ไขและป้องกันที่ดีที่สุดจะทำให้ประติมากรรมแห่งนั้นมีสภาพสะอาด สวยงาม และมั่นคง

มาตรฐาน ๑๐ ว่าด้วยการอนุรักษ์เมืองประวัติศาสตร์และย่านประวัติศาสตร์ในเมืองมีเกณฑ์มาตรฐานวิธีการและมาตรการในการอนุรักษ์ เช่น

(๑) การวางแผนการอนุรักษ์เมืองและย่านประวัติศาสตร์ ควรดำเนินการภายใต้การศึกษาในหลายแง่มุม

(๒) การใช้ประโยชน์และประกอบกิจกรรมใหม่ๆ ต้องเข้ากับลักษณะของเมืองหรือย่านประวัติศาสตร์นั้น

(๓) ความสัมพันธ์ระหว่างประวัติศาสตร์และตัวเมืองต้องกลมกลืนกัน

(๔) การอนุรักษ์ได้รับความสนับสนุนจากประชาชนในพื้นที่

(๕) การดูแลรักษาอย่างต่อเนื่องเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง เป็นต้น

มาตรฐาน ๑๑ การอนุรักษ์แหล่งโบราณคดี - ประวัติศาสตร์ หมายถึง พื้นที่อันเป็นชุมชนหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างก่อนประวัติศาสตร์กับประวัติศาสตร์ซึ่งสภาพโดยทั่วไปไม่มีอาคารสถาปัตยกรรมที่เห็นรูปร่างเด่นชัด หลักฐานต่างๆ นั้นจมอยู่ใต้ดิน การอนุรักษ์ต้องพิจารณารักษาสภาพทางนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อมด้วยเพราะการอยู่อาศัยของคนในอดีตนั้นต้องมีพื้นฐาน ๑ ประการ คือที่ดินที่อุดมสมบูรณ์ มีน้ำเป็นปัจจัยพื้นฐานเพียงพอ ซึ่งสามารถหาอาหารมาบำรุงชีวิตได้ เกณฑ์มาตรฐานเพื่อการอนุรักษ์ เช่น

(๑) ใช้มาตรการทางกฎหมายในการสงวนรักษาพื้นที่ไว้

(๒) เมื่อทำการขุดค้นในพื้นที่แล้วเสร็จให้ประกาศขอบเขตการขึ้นทะเบียน

(๓) วัตถุที่ได้จากการขุดค้นรัฐต้องจัดทำทะเบียนควบคุมไว้เป็นทรัพย์สินของชาติ

มาตรฐาน ๑๒ แนวทางการพัฒนาข้อมูลภูมิสถาปัตยกรรมคือ การพัฒนาสภาพแวดล้อมพื้นที่นั้นๆ เป็นการดำเนินการเพื่อจัดระบบ ระเบียบ สร้างความสวยงามและส่งเสริมความสำคัญของโบราณสถานหรือพื้นที่ประวัติศาสตร์อันเป็นเนื้อหาหลักของพื้นที่นั้นๆ และกิจกรรมอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องเช่น เพื่อกำหนดหนทางการเพื่อการท่องเที่ยว เป็นต้น

มาตรฐาน ๑๓ การสงวนรักษาสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ทุกประเภทจำเป็นต้องใช้ผู้ชำนาญการหลายคน การดำเนินงานของกรมศิลปากรในปัจจุบันได้กำหนดการสงวนรักษาที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ทุกประเภทว่าจำเป็นต้องใช้ผู้ชำนาญการหลายคนการบูรณะโบราณแต่ละแห่งต้องขึ้นอยู่กับสภาพของโครงการ ผู้อำนวยการจะกำหนดขั้นตอนต่างๆ ที่จำเป็นนับตั้งแต่แบบการประมวลทำสัญญา การบูรณะไปจนถึงงานต่างๆ ของกลุ่มผู้ชำนาญการ

๒.๘.๓ ประเภท/องค์ประกอบของการออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดี

พุทธสถานในประเทศไทยก็อาศัยกฎเกณฑ์ของการวางแผนผังเช่นนี้มาใช้ในวิถี ปฏิบัตินับแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๑ ตรงกับสมัยทวารวดีเป็นต้นแบบสืบมาจนถึงปัจจุบัน บนความเปลี่ยนแปลงและคลี่คลายแบบอย่างของแผนผังที่มีอาคารหลัก คือพระเจดีย์ (พระปรางค์, พระมณฑป) พระวิหาร และพระอุโบสถ ในลักษณะต่างๆ กัน ๑ แบบ ดังนี้

๑) ผังแบบแนวแกนเดียว หมายถึง การออกแบบผังพุทธาวาสที่มีพระเจดีย์ และพระวิหาร หรือพระเจดีย์ และพระอุโบสถ หรือทั้งพระเจดีย์ พระอุโบสถและพระวิหารวางเรียงอยู่บนแนวแกนหลักประธานเพียงแนวเดียว เช่น วัดราชประดิษฐ์ กรุงเทพมหานคร (พระวิหารและพระเจดีย์), วัดกุฎีดาว จังหวัดอยุธยา (พระอุโบสถ พระเจดีย์ และพระวิหาร)

๒) ผังแบบแนวแกนคู่ หมายถึง การออกแบบผังพุทธาวาส โดยการสร้างแนวแกนประธาน ๒ แนวขนานคู่กัน ทั้งนี้เพื่อหมายให้แนวแกนทั้ง ๒ มีความสำคัญเท่าๆ กัน แล้วกำหนดวางอาคารหลักสำคัญลงบนแนวแกนทั้ง ๒ นั้น เช่น ผังวัดสุวรรณาราม ธนบุรี

๓) ผังแบบแนวขนาน ๓ แกน หมายถึง การออกแบบผังพุทธาวาส โดยการสร้างแกนประธานขึ้น ๓ แนวขนานกัน หรือการสร้างแนวแกนหลักประธานขึ้นแกนหนึ่งแล้วสร้างแนวแกนย่อยหรือแกนรองประกบขนานอีก ๒ ข้างแนวแกนนั้น ก่อนวางอาคารหลักสำคัญแต่ละแนวแกน เช่น ผังวัดเทพธิดาราม กรุงเทพมหานคร, ผังวัดเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดนนทบุรี

๔) ผังแบบแนวแกนฉาก หมายถึง การออกแบบผังพุทธาวาส โดยการสร้างแนวแกนประธานขึ้นแกนหนึ่งแล้วสร้างแนวแกนย่อยวางขวางในทิศทางที่ตั้งฉากกับแกนประธาน มีพระวิหารอยู่หน้าพระเจดีย์ประธาน พระอุโบสถวางขวางในทิศทางตั้งฉากในตอนท้ายของพระเจดีย์ เช่น ผังวัดนางพญา จังหวัดสุโขทัย, ผังวัดมกุฏกษัตริยาราม จังหวัดกรุงเทพมหานคร

๕) ผังแบบกากบาท หมายถึง การออกแบบผังพุทธาวาส โดยการสร้างแนวแกนประธานขึ้นแกนหนึ่งแล้วสร้างแนวแกนย่อยอีกแนว วางขวางในทิศทางที่ตั้งฉากตัดกับแกนประธาน ผังลักษณะนี้มักเป็นวัดที่มีพระวิหารหลวง พระวิหารทิศและพระระเบียงซีกเป็นวงล้อมพระเจดีย์หรือพระปรางค์ประธาน เช่น ผังวัดราชพิพิธสถิตมหาสีมาราม จังหวัดกรุงเทพมหานคร

๒.๘.๔ กระบวนการของการออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดี

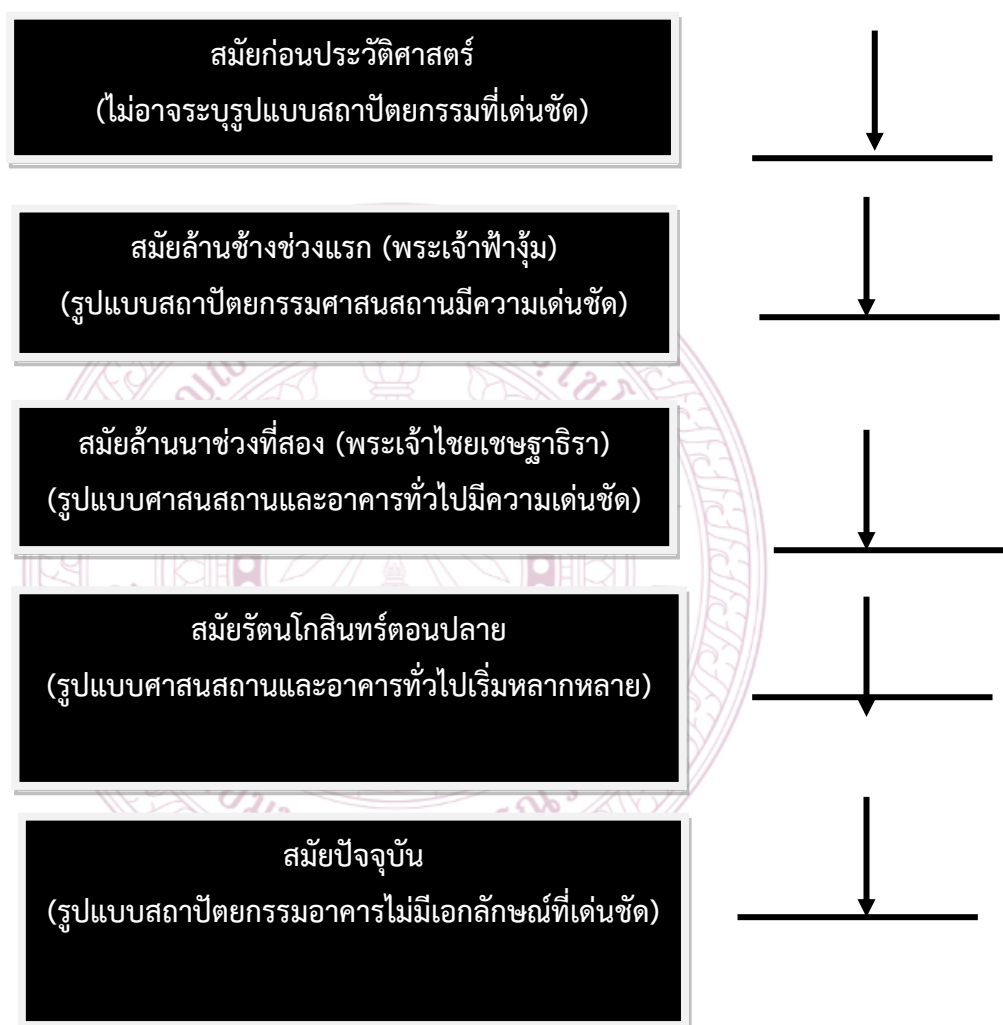
ขั้นตอนที่ ๑ การศึกษาลักษณะทางกายภาพ

๑.๑. ประเมินสภาพของสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในปัจจุบัน ว่าสภาพของสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในปัจจุบัน โดยเฉพาะในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีว่ามีรูปลักษณะที่น่าสนใจอย่างไร ซึ่งจากการสำรวจก็จะพบว่า

- สิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในปัจจุบัน ถูกบดบังด้วยกระแสการพัฒนาเมืองและวิถีการดำเนินชีวิตแบบสมัยใหม่

- โบราณสถานและสภาพความเป็นโบราณสถาน ถูกบดบังและปิดล้อมด้วยอาคารสิ่งปลูกสร้างขนาดต่างๆ และแบบสถาปัตยกรรมหลากหลายรูปแบบ

- อาคารสิ่งปลูกสร้างสมัยปัจจุบันไม่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมที่เป็นจุดเด่นหรือได้แสดงเอกลักษณ์เฉพาะซึ่งชี้ให้เห็นถึงลำดับชั้นทางประวัติศาสตร์ที่สืบทอดจากอดีตจนถึงปัจจุบัน

- รูปลักษณ์ของเมืองและสถาปัตยกรรมอาคารไม่ได้จัดอยู่ในลำดับชั้นทางประวัติศาสตร์ใดๆ ของอีสานตอนบนหรือตามแบบศิลปสถาปัตยกรรมแบบล้านช้าง

- สภาพการดำรงอยู่ของโบราณสถานในปัจจุบัน มีสภาพภาพการเป็นภาระและอุปสรรคการพัฒนาในความรู้สึกร่วมกันของชนชาวนครสวรรค์-อุทัยธานีส่วนหนึ่ง

- การกระจายตัวของอาคารเป็นไปโดยธรรมชาติ ถูกควบคุมการก่อสร้างเฉพาะเกณฑ์ระยะการถอยร่น ความสูง สีของอาคารและหลังคา

- พบความพยายามอย่างมากจากผู้บริหารเทศบาลตำบลที่อยู่ในเขตโบราณคดีในจังหวัด นครสวรรค์-อุทัยธานีในการพัฒนาเมืองนครสวรรค์-อุทัยธานีให้มีบรรยากาศและรูปลักษณ์ให้เป็นแบบ เมืองโบราณ

ขั้นตอนที่ ๒ การศึกษาสภาพภูมิทัศน์หรือทัศนียภาพโดยรวมของเมือง

สำหรับประเด็นต่อไปของการออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัด นครสวรรค์-อุทัยธานีก็คือ การพิจารณาสภาพภูมิทัศน์หรือทัศนียภาพโดยรวมของแหล่งโบราณคดีจาก ภาพถ่ายทางอากาศโดยใช้โปรแกรม Google Map ในการสำรวจพื้นที่จริง ณ เวลาและสถานที่จริง ทำให้ สามารถได้ภาพถ่านที่ตรงกับความเป็นจริง นอกจาก Google Map แล้ว บางพื้นที่ยังสามารถใช้ยานไร้คนขับ หรือโดรนติดกล้องถ่ายรูปทำการบินเหนือสถานที่ที่เป็นที่ตั้งของสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัด นครสวรรค์-อุทัยธานีเพื่อให้เห็นมุมมองหรือภาพถ่ายมุมสูงเพื่อให้เห็นภาพที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น การพิจารณา ภาพถ่าย ณ สถานที่จริงนั้นย่อมเป็นการง่ายที่จะนำมากำหนดแปลนหรือแผนในการออกแบบผังสิ่งแวดล้อม และแหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีได้ง่าย

ขั้นตอนที่ ๓ การรับฟังความคิดเห็นจากตัวแทนของชุมชน

ก่อนที่จะทำการออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีจะต้อง ผ่านกระบวนการรับฟังความคิดเห็นจากชุมชนผ่าน “การทำประชาพิจารณ์” เพื่อขอความเห็นจากชุมชน เกี่ยวกับการออกแบบผัง

ขั้นตอนที่ ๔ การสรุปเนื้อหาหลักในการพัฒนา

ขั้นตอนที่ ๕ การกำหนดเกณฑ์การพัฒนา (สรุปจากขั้นตอนที่ ๔ รวมเข้ากับเกณฑ์มาตรฐานการ พัฒนาเมืองโบราณตามแนวทางของวิชาชีพด้านโบราณคดี ผังเมืองและด้านภูมิสถาปัตยกรรม รวมทั้งสาขา อื่นๆ แล้วจึงสรุปเป็นเกณฑ์การพัฒนา)

ขั้นตอนที่ ๖ การนำเกณฑ์ที่ได้ใช้ไปออกแบบแนวความคิดการพัฒนาภูมิทัศน์ประวัติศาสตร์

สำหรับการเลือกผัง หรือออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี นั้นสามารถที่จะเลือกรูปแบบของการออกแบบ (๑) ผังเมือง เนื่องมาจากว่าสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีใน จังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีบางแห่งเป็นสถานที่ที่มีความกว้างขวางและมีชุมชนอาศัยอยู่โดยรอบและมีความ เป็นเมืองอย่างชัดเจน ดังนั้น การออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี จึงต้องใช้กรอบของการออกแบบผังเมืองมาใช้เพื่อให้เห็นถึงสภาพที่เป็นจริงของผังเมืองและผังแหล่งโบราณคดี เพื่อกำหนดแนวทางในการอนุรักษ์หรือศึกษาต่อไป (๒) ผังบริเวณโบราณสถาน เนื่องจากการออกแบบผัง แหล่งโบราณคดีนั้นจะต้องเป็นการออกแบบเกี่ยวกับการจัดผังบริเวณในโบราณสถานด้วย เนื่องจากว่า การวาง ผังบริเวณเป็นศิลปะและวิทยาศาสตร์ เพื่อการจัดใช้ส่วนต่างๆ ของที่ดิน นักวางผังบริเวณเป็นผู้กำหนด รายละเอียดในการใช้ที่ดินส่วนต่างๆ โดยการเลือกและวิเคราะห์ที่ดินนั้น แล้วทำการวางรูปผังการใช้ที่ดิน จัด

รูปการสัญจรของยานพาหนะและทางคมนาคม วางแนวความคิดด้านทัศนศิลป์ (Visual form) และการใช้วัสดุ ทำการปรับปรุงรูปทรงของที่ดินเดิม ด้วยการออกแบบการปรับระดับ (Grading) จัดทำระบบการระบายน้ำที่ถูกต้อง และท้ายที่สุด นักวางผังบริเวณจะจัดทำรายละเอียดการก่อสร้างบริเวณที่จำเป็นเพื่องานก่อสร้างดั่งนั้น แนวคิดผังบริเวณก็จำเป็นต้องนำมาใช้ (๓) กรอบการออกแบบผังตามแนวคิดของการออกแบบทั่วไปที่เกี่ยวข้อง ซึ่งจะต้องนำมาปรับใช้

ขั้นตอนที่ ๗ การนำแบบแนวความคิดการพัฒนาภูมิทัศน์ประวัติศาสตร์รับฟังความคิดเห็นจากตัวแทนประชาชนในพื้นที่ (หรือตัวแทนของคณะผู้บริหารที่รับผิดชอบในพื้นที่) เป็นการสัมมนากลุ่มย่อย (Focus Group) เมื่อออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีแล้วสิ่งที่จะต้องดำเนินการต่อไปก็คือ การจัดสัมมนาโดยเชิญผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความเชี่ยวชาญด้าน ผังเมือง และผังบริเวณ รวมถึงนักวิชาการด้านวิศวกรรมโยธา และรวมถึงประชาชนผู้สนใจเข้าฟังเพื่อรับฟังข้อคิดเห็นต่อการออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี เพื่อนำเอาข้อเสนอแนะไปปรับปรุงแก้ไขก่อนที่จะนำเสนอต่อประชาชนต่อไป

ขั้นตอนที่ ๘ การตรวจสอบปรับปรุงแก้ไขตามแนวทาง PDCA

๒.๘.๕ การประยุกต์ใช้

แนวความคิดเรื่องการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีนี้สามารถที่จะนำมาประยุกต์ใช้กับการพัฒนาและออกแบบผังการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดี ในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีได้เป็นอย่างมาก โดยเฉพาะกรอบแนวคิดเรื่องของ “ผัง” ของแหล่งโบราณคดีว่าควรใช้ผังแบบไหน เพราะในแต่ละยุคสมัยของสถานที่หรือแหล่งโบราณคดีนั้นมีความผันผวนหรือเปลี่ยนแปลงค่อนข้างสูง ดังนั้น การมีแบบแปลนของผังย่อมทำให้การพัฒนาและออกแบบผังการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดี ในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีเป็นไปได้ง่ายขึ้น

๒.๙ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สุริย์ บุญญานุพงศ์, อากร บัวคล้าย และอัษฎางค์ โบราณนนท์ ได้ศึกษาสมรรถนะขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการปฏิบัติการกิจด้านการผังเมือง ผลการศึกษาพบว่า องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นส่วนใหญ่ ยังไม่มีศักยภาพและความพร้อมที่จะปฏิบัติการกิจด้านการผังเมืองด้วยตนเอง จำเป็นจะต้องสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดวัตถุประสงค์และเป้าหมายของการวางผังเมืองให้แก่บุคลากรทุกระดับในท้องถิ่น ทั้งระดับผู้บริหารและเจ้าหน้าที่ปฏิบัติงานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น รวมถึงประชาชนในท้องถิ่น ทั้งนี้เนื่องจากกระบวนการวางผังเมืองเป็นกระบวนการที่ประชาชนจะต้องมีส่วนร่วมในการดำเนินงานทุกขั้นตอน

กรมโยธาธิการและผังเมือง ซึ่งเป็นหน่วยราชการส่วนกลางจะต้องถ่ายโอนภารกิจด้านการวางผังเมืองให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ตามพระราชบัญญัติกำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ. ๒๕๔๒ ให้แล้วเสร็จภายในปี ๒๕๕๓ ดังนั้นบุคลากรของกรมโยธาธิการและผังเมือง

จึงต้องเร่งรัดดำเนินงานปรับปรุงผังเมืองรวมในพื้นที่ที่ได้มีการบังคับใช้ผังเมืองไปแล้ว ขณะเดียวกันก็ต้องพัฒนาศักยภาพและความพร้อมในการรองรับภารกิจด้านการผังเมืองให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นอีกด้วย ซึ่งจากประสบการณ์ของนักผังเมืองที่ร่วมปฏิบัติงานกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นทุกระดับมาเป็นเวลานาน นักผังเมืองประเมินว่าองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นส่วนใหญ่ (ประมาณร้อยละ ๙๕) ยังไม่มีศักยภาพและความพร้อมที่จะปฏิบัติภารกิจด้านการผังเมืองด้วยตนเอง รัฐบาลจำเป็นต้องสร้างเสริมความเข้มแข็งด้านบุคลากรและเทคโนโลยีแก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เพราะภารกิจด้านการผังเมืองเป็นภารกิจที่ต้องใช้เทคนิควิชาการที่ซับซ้อน มีลักษณะสหวิทยาการ และใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัย นอกจากนี้ความยั่งยืนของภารกิจด้านการผังเมืองจะเกิดขึ้นได้โดยการมีระบบสนับสนุนจากทั้งภายในองค์กรที่รับผิดชอบภารกิจการผังเมือง และองค์กรที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ

อย่างไรก็ตาม การพัฒนาศักยภาพและความพร้อมขององค์กรที่รับผิดชอบโดยตรงในการปฏิบัติภารกิจด้านการผังเมืองเพียงอย่างเดียว ไม่สามารถที่จะทำให้ภารกิจด้านการผังเมืองบรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายอย่างมีประสิทธิภาพ สิ่งสำคัญที่สุดที่จะทำให้ภารกิจด้านการผังเมืองบรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายได้ คือ การกำหนดนโยบายด้านผังเมืองที่ชัดเจนของรัฐบาลและการใช้ผังเมืองเป็นกลไกหลักในการพัฒนาประเทศ^{๒๒}

วิทยา ศิริชาติวาปี ได้ศึกษาความพร้อมในการรองรับการถ่ายโอนด้านการจัดทำผังเมืองของเทศบาลนครในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยการศึกษามีวัตถุประสงค์เพื่อ ๑) ศึกษาความพร้อมด้านโครงสร้าง ด้านบุคลากร ด้านกฎระเบียบ และเทคโนโลยี ในการรองรับการถ่ายโอนภารกิจด้านการจัดทำผังเมืองจากกรมการผังเมือง ของเทศบาลนครในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๒) ศึกษาเปรียบเทียบความพร้อมด้านโครงสร้าง ด้านบุคลากร ด้านกฎระเบียบและเทคโนโลยีของเทศบาลนครในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยใช้แบบสอบถามเป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล จากพนักงานเทศบาล สังกัดสำนักงานช่าง ของเทศบาลนครในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำนวน ๑๗๒ คน ผลการศึกษาพบว่า เทศบาลนครในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีความพร้อมในด้านต่าง ๆ อยู่ในระดับมาก โดยเทศบาลนครนครราชสีมา มีค่าเฉลี่ยมากที่สุดรองลงมาได้แก่ เทศบาลนครอุบลราชธานี เทศบาลนครขอนแก่น และที่มีค่าเฉลี่ยน้อยที่สุดได้แก่เทศบาลนครอุดรธานี เมื่อเปรียบเทียบความพร้อมของเทศบาลนครในการรองรับการถ่ายโอนภารกิจด้านการจัดทำผังเมือง พบว่า เทศบาลนครนครราชสีมา เทศบาลนครขอนแก่น และเทศบาลอุบลราชธานี ไม่แตกต่างกัน แต่แตกต่างกับเทศบาลนครอุดรธานีอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕^{๒๓}

^{๒๒} สุรีย์ บุญญานุกพงศ์, อากร บัวคล้าย และอชฎาภรณ์ โปราณานนท์. สมรรถนะขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการปฏิบัติภารกิจด้านการผังเมือง. (เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคมมหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2547). บทคัดย่อ.

^{๒๓} วิทยา ศิริชาติวาปี. ความพร้อมในการรองรับการถ่ายโอนด้านการจัดทำผังเมืองของเทศบาลนครในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. การศึกษาค้นคว้าอิสระ ศศ.ม. (ขอนแก่น :มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2545). บทคัดย่อ.

ศิริวรรณ ทาปัญญา (๒๕๓๙) ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมโบราณสถาน กรณีการมีส่วนร่วมของประชาชนที่มีถิ่นพำนักใกล้แหล่งโบราณสถาน อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่ามีความเข้าใจที่ดีต่อการอนุรักษ์แหล่งโบราณสถานโดยให้ความเห็นว่าแหล่งโบราณสถานแต่ละแห่งเป็นสถานที่ควรแก่การรักษาไว้ให้เป็นมรดกแผ่นดิน ช่วยให้คนในชุมชนมีความภูมิใจในประวัติศาสตร์ความเป็นมาของตน เป็นเอกลักษณ์ประจำท้องถิ่นของจังหวัด เป็นสิ่งสำคัญในการดึงดูดนักท่องเที่ยว และเห็นว่าการขยายตัวทางเศรษฐกิจ และสังคมทำให้สิ่งแวดล้อมโบราณสถานมีส่วนถูกทำลาย สภาพสิ่งแวดล้อมโบราณสถานในปัจจุบันไม่เป็นระเบียบ เพราะประชาชนให้ความร่วมมือน้อยและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องไม่เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมแหล่งโบราณสถานในท้องถิ่นของตน

ประชากรที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมแตกต่างกัน มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมโบราณสถานไม่แตกต่างกัน โดยประชากรที่ไม่รายได้ กรรมสิทธิ์ในที่ดิน ตำแหน่งทางสังคมต่างกัน มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมโบราณสถานไม่แตกต่างกัน

ประชากรที่ได้รับข้อมูลข่าวสารและได้รับการอบรมแตกต่างกันมีส่วนการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมโบราณสถานไม่แตกต่างกัน โดยประชากรที่ได้รับข้อมูลข่าวสาร และได้รับการอบรมมากกว่าจะมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมโบราณสถานมากกว่าประชากรที่มีถิ่นพำนักใกล้แหล่งโบราณสถานร้าง และประชากรที่มีถิ่นพำนักใกล้แหล่งโบราณสถานที่ไม่ร้าง มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมโบราณสถานไม่แตกต่างกัน^{๒๔}

เรืองแสง ทองสุขแสงเจริญ (๒๕๔๒) ศึกษาการรับรู้ปัญหาและการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์แหล่งโบราณสถานของประชาชนในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา พบว่า มีการรับรู้ปัญหาที่มีสาเหตุมาจากมนุษย์ โดยเฉพาะการลักลอบขุดค้น โบราณสถานรกร้างไม่มีผู้ดูแล การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์แหล่งโบราณสถานของประชาชนมีน้อยมากในทุกรูปแบบ และขั้นตอน ส่วนใหญ่มีเพียงพบปะพูดคุยกันในห้องประชุมกับญาติพี่น้องเพื่อนบ้าน เนื่องจากไม่มีการมอบอำนาจในการแก้ไขปัญหาแหล่งโบราณสถานให้กับคนท้องถิ่นได้จัดการ^{๒๕}

อนุกุล ศิริพันธุ์ (๒๕๔๓) ศึกษาการจัดการโบราณสถานและสิ่งแวดล้อมโดยรัฐและชุมชนกรณีศึกษาคูเมืองและกำแพงเมืองในเขตพื้นที่ชุมชนบ้านปงสนุก อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง จากการศึกษาคูเมืองและกำแพงเมืองในเขตพื้นที่ชุมชนบ้านปงสนุก ซึ่งตั้งอยู่ในเขตเทศบาลเมือง จังหวัดลำปาง เมื่อมีการพัฒนาต่าง ๆ จากภาครัฐ การขยายตัวทางด้านเศรษฐกิจของชุมชน ความต้องการที่อยู่อาศัยและพื้นที่ทำกิน ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านความเป็นอยู่ ความต้องการที่อยู่อาศัยและพื้นที่ทำกิน ก่อให้เกิดการ

^{๒๔} ศิริวรรณ ทาปัญญา. ปัจจัยที่มีผลต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมแหล่งโบราณสถานกรณีศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนผู้มีถิ่นพำนักใกล้แหล่งโบราณสถาน อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ วท.ม. (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหิดล, 2539), บทคัดย่อ.

^{๒๕} เรืองแสง ทองสุขแสงเจริญ. การรับรู้ปัญหาและการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์แหล่งโบราณสถานของประชาชนในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหิดล, 2542), บทคัดย่อ.

เปลี่ยนแปลงทางด้านความเป็นอยู่ จากการเป็นชุมชนท้องถิ่นกลายเป็นชุมชนเมือง พื้นที่โบราณสถานถูกรื้อทำลาย และขาดการดูแล เนื่องจากประชาชนในพื้นที่ไม่มีความรู้เกี่ยวกับประวัติและที่มาของชุมชน ขาดจิตสำนึกในเรื่องความเป็นชุมชนโบราณ ไม่มีส่วนร่วมในการดูแลรักษา คาดหมายให้หน่วยงานของรัฐจัดการ แต่หน่วยงานของรัฐก็ขาดแคลนบุคลากรและงบประมาณซึ่งการขาดผู้รับผิดชอบที่มีความรู้ และตั้งใจในการดูแลรักษา เป็นเหตุให้โบราณสถานและสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม^{๒๖}

กำไลทอง ปันนำ (๒๕๔๓) ศึกษาผลกระทบจากการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมที่มีต่อชุมชนในกำแพงเมืองเก่าเชียงใหม่ พบว่ามีการส่งผลกระทบต่อชุมชนในด้านกายภาพ ด้านเศรษฐกิจและสังคม ทั้งในด้านที่เป็นประโยชน์ และปัญหา ดังนี้

๑. ด้านกายภาพสามารถเห็นได้จากการจัดการสภาพภูมิทัศน์แหล่งศิลปกรรม การจัดการระเบียบชุมชน และการปรับปรุงการคมนาคมภายในชุมชน

๒. ด้านเศรษฐกิจและสังคม สามารถสังเกตได้จากด้านอาชีพ และรายได้ การลักลอบขุดค้นแหล่งศิลปกรรม ความไม่พอใจต่อค่าเช่าที่ดินจากการรื้อถอนที่อยู่อาศัย เกิดการย้ายถิ่นที่อยู่อย่างถาวรทำให้มีผลกระทบในเรื่อง ความมั่นคงปลอดภัย อาชีพ การศึกษา การคมนาคม และการปรับตัวเข้ากับชุมชนใหม่ โดยเฉพาะชุมชนที่อาศัยอยู่ใหม่ ไม่มีความพร้อมไม่มีลักษณะให้คนเข้าไปอยู่อาศัยในส่วนการแก้ไขปัญหาควรมีการประชาสัมพันธ์โครงการ ประสานความร่วมมือภาครัฐและชุมชน และควรให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลแหล่งศิลปกรรม^{๒๗}

ณัฐ ลิ้มทอง (๒๕๔๖) ศึกษาการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมชุมชน กรณีศึกษาเมืองโบราณเวียงท่ากาน อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่าปัจจัยที่มีผลต่อการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมชุมชน ได้แก่ ความผูกพันของประชาชน ความตระหนัก ความเข้มแข็ง การพึ่งพาตนเอง และมีสิทธิในการดูแลสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมชุมชน และดำเนินอย่างต่อเนื่อง โดยมีมาตรการส่งเสริมการจัดการดังกล่าว ได้แก่ การสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน การสร้างมาตรการการพึ่งพาตัวเอง และการส่งเสริมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรให้เป็นไปอย่างเหมาะสมและเป็นธรรม^{๒๘}

^{๒๖} อนุกุล ศิริพันธุ์. การจัดการโบราณสถานและสิ่งแวดล้อมโดยรัฐและชุมชนกรณีศึกษาคูเมืองและกำแพงเมืองในเขตพื้นที่ชุมชนบ้านปงสนุก อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง. **การค้นคว้าอิสระ ศศ.ม.** (เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2543), บทคัดย่อ.

^{๒๗} กำไลทอง ปันนำ. ผลกระทบจากการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมที่มีต่อชุมชนในกำแพงเมืองเก่าเชียงใหม่. **การค้นคว้าแบบอิสระ ศศ.ม.** (เชียงใหม่: มหาวิทยาลัย, 2543), บทคัดย่อ.

^{๒๘} ณัฐ ลิ้มทอง. การจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมชุมชน กรณีศึกษาเมืองโบราณเวียงท่ากาน อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่. **การค้นคว้าแบบอิสระ ศศ.ม.** (เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2546), บทคัดย่อ.

บทที่ ๓

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดี ในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” เพื่อให้ได้ข้อมูลในประเด็นที่ต้องการศึกษาผู้วิจัยจึงได้กำหนดวิธีการดำเนินการวิจัยตามลำดับขั้นตอนดังต่อไปนี้

- ๓.๑ รูปแบบการวิจัย
- ๓.๒ พื้นที่การวิจัย
- ๓.๓ ประชากร / กลุ่มตัวอย่าง / ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ
- ๓.๔ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย
- ๓.๕ การเก็บรวบรวมข้อมูล
- ๓.๖ การวิเคราะห์ข้อมูล
- ๓.๖ สรุปกระบวนการวิจัย

๓.๑ รูปแบบการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) มาเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินการวิจัย เน้นการศึกษวิเคราะห์ทั้งในเชิงพื้นที่และกลุ่มเป้าหมาย มีการจัดกระบวนการวิจัยด้วยการถอดบทเรียนและการบูรณาการข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ การสังเกต และการปฏิบัติการร่วมกันในพื้นที่ศึกษาและกลุ่มเป้าหมายที่กำหนดไว้โดยใช้กระบวนการตามวงจรเดมมิง (PDCA) เป็นเครื่องมือในการดำเนินงานการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน โดยมีขั้นตอนใหญ่ๆ ๒ ขั้นตอน ดังนี้

๓.๑.๑ ขั้นเตรียมการ มีการดำเนินงาน ดังนี้

๑) การสร้างทีมวิจัยหลัก เป็นกระบวนการแสวงหาผู้สนใจและผู้มีประสบการณ์ในประเด็นเกี่ยวกับการวิจัย

๒) การเลือกประเด็นปฏิบัติการการวิจัย เป็นการสร้างความร่วมมือกับกลุ่มผู้มีส่วนได้เสียเพื่อร่วมกันพิจารณาคัดเลือกประเด็นที่เป็นคำถามวิจัยหลัก คือเป็นการร่วมกันศึกษาวิจัยภายใต้สภาพปัญหาและปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่และกลุ่มเป้าหมายจนนำไปสู่การตั้งคำถามและพัฒนาไปสู่การกำหนดเป้าหมายของการวิจัย

๓) การวางแผนการวิจัย โดยเริ่มดำเนินการจากการเก็บรวบรวมข้อมูลสถานการณ์ในพื้นที่ ความต้องการในพื้นที่และกลุ่มเป้าหมาย และเพื่อค้นหาทีมวิจัยหรือบุคคลที่จะเข้าร่วมเครือข่ายและทีมวิจัย หรือทีมดำเนินงานในพื้นที่

๔) การดำเนินการอื่น ๆ ที่จำเป็น เป็นการร่วมกันพิจารณาแผนการวิจัยหรือขั้นตอนของการวิจัยทั้งหมดว่ามีความเหมาะสม สอดคล้อง และสามารถขับเคลื่อนการดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมายตามกรอบระยะเวลาที่กำหนดได้ เพื่อนำไปปรับปรุงแผนการดำเนินงานให้ชัดเจนและสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

๓.๑.๒ ขั้นลงมือทำ มีการดำเนินงาน ดังนี้

ในกระบวนการดำเนินการวิจัยหรือระหว่างการจัดกิจกรรมของขั้นตอนนี้จะต้องมีการดำเนินการใน ๔ องค์ประกอบ คือ

๑) การเตรียมการ ทั้งในแง่การประสานงานกลุ่มคน การจัดเตรียมทีมงาน วัสดุอุปกรณ์ วางแผนขั้นตอนต่าง ๆ และการแบ่งหน้าที่ของทีมวิจัย ส่วนนี้จะมีความสำคัญในแง่ของความพร้อมในการจัดการกิจกรรมซึ่งจะส่งผลต่อการดำเนินกิจกรรมว่าจะได้ผลตามที่คาดหวังหรือตามเป้าหมายที่ตั้งไว้หรือไม่

๒) การปฏิบัติการ เป็นการดำเนินงานตามแผนงานที่วางไว้ และการปรับเปลี่ยนกิจกรรมดำเนินงานตามเงื่อนไขที่พบในขณะปฏิบัติการซึ่งอาจมีกิจกรรมที่หลากหลายมีรายละเอียดและขั้นตอนมาก

๓) การบันทึกกระบวนการ ถือเป็นขั้นตอนที่สำคัญอย่างยิ่งของการวิจัยเพราะต้องมีการบันทึกข้อมูลที่ได้พบเห็น ทั้งในการเขียนรายงาน การวิเคราะห์ และสรุปผลของกิจกรรมและของการวิจัย รวมทั้งข้อมูลการสรุปกิจกรรม การสังเกตการณ์ การบันทึกเทป การบันทึกภาพ และการสรุปกระบวนการทั้งหมด

๔) การสรุปบทเรียน เพื่อจัดทำฐานข้อมูลและนำเสนอข้อมูลสู่ชุมชนและหน่วยงาน เพื่อให้เกิดการประยุกต์ใช้ข้อมูลเบื้องต้นของชุมชนหน่วยงาน และแลกเปลี่ยนข้อมูลเชิงบูรณาการแก่กัน

๓.๑.๑ การศึกษาในเชิงเอกสาร (Documentary study)

การศึกษาในเชิงเอกสาร ผู้วิจัยทำการศึกษาและรวบรวมข้อมูล จากเอกสารและหลักฐาน ที่เกี่ยวข้องกับพระไตรปิฎก ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปี พ.ศ. ๒๕๓๙ อรรถ กถา หนังสือ รายงานการวิจัย รายงานการประชุม เอกสารแสดงความสัมพันธ์ที่แสดงให้เห็นถึงแนวคิด หลักการ รูปแบบ ความสัมพันธ์ การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดี ในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑. ศึกษาค้นคว้า และรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้อง ทั้งหนังสือ รายงานการวิจัย รายงานการประชุม และเอกสารอื่นๆ โดยอาศัยแนวคิดเรื่องสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีชุมชน เพื่อนำไปสู่การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดี ใน

จังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๒. การศึกษาการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีเพื่อการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดี ในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๓. ศึกษาการนำการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดี ในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีไปเผยแพร่ในเชิงสาธารณะแก่ประชาชนผ่านสื่อออนไลน์ เพื่อก่อให้เกิดการเรียนรู้และเข้าถึงแหล่งข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ได้ง่ายขึ้น

๓.๒ พื้นที่การวิจัย

สำหรับการเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์และการสนทนากลุ่ม เวทีแสดงความคิดเห็นและเวทีชุมชนผู้ให้ข้อมูลสำคัญ พื้นที่ศึกษาการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดี ในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีประกอบด้วยพื้นที่ ๒ จังหวัด ได้แก่ จังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานี โดยมีรายละเอียดคือจังหวัดนครสวรรค์ ได้แก่ อำเภอเมืองนครสวรรค์ อำเภอพยุหะคีรี อำเภอดาคลี อำเภอไพศาลี อำเภอบรรพตพิสัย โดยมีรายละเอียดคือ

- ๑) อำเภอเมืองนครสวรรค์ ๑ ตำบล คือ ตำบลหนองกรด อำเภอเมืองนครสวรรค์
- ๒) อำเภอพยุหะคีรี ๑ ตำบล คือ ตำบลท่าน้ำอ้อย อำเภอพยุหะคีรี
- ๓) อำเภอดาคลี ๑ ตำบล คือ ตำบลจันเสน อำเภอดาคลี
- ๔) อำเภอไพศาลี ๑ ตำบล คือ ตำบลโพธิ์ประสาท อำเภอไพศาลี
- ๕) อำเภอบรรพตพิสัย ๑ ตำบลคือ ตำบลเจริญผล อำเภอบรรพตพิสัย

จังหวัดอุทัยธานี ได้แก่ อำเภอเมืองอุทัยธานี อำเภอหนองขาหย่าง อำเภอบ้านไร่ อำเภอสว่างอารมณ์ โดยมีรายละเอียดคือ

- ๑) อำเภอเมืองอุทัยธานี ๑ ตำบลคือ ตำบลทุ่งใหญ่ อำเภอเมือง อุทัยธานี
- ๒) อำเภอหนองขาหย่าง ๑ ตำบลคือ ตำบลดงขวาง อำเภอหนองขาหย่าง
- ๓) อำเภอบ้านไร่ ๑ ตำบลคือ ตำบลวังหิน อำเภอบ้านไร่
- ๔) อำเภอสว่างอารมณ์ ๑ ตำบลคือ ตำบลไผ่เขียว อำเภอสว่างอารมณ์

โดยมีแนวทางในการดำเนินการในภาคสนาม ดังต่อไปนี้

๑. ทำการศึกษาข้อมูลพื้นที่แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ในบริบทที่เป็นแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีซึ่งจัดเป็นยุคประวัติศาสตร์ ภายใต้กรอบของการแสวงหาข้อมูลในเชิงเอกสารและเชิงประจักษ์คือการลงพื้นที่ภาคสนามเน้นแบบมีส่วนร่วม

๒. ศึกษาและดำเนินการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ในโครงการ “การใช้ผังแหล่งโบราณคดีในท้องถิ่นอย่างเข้าใจ” เพื่อการปลูกจิตสำนึกในเรื่องของการเรียนรู้คุณค่าของการเข้าถึงผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” ด้วยการอบรมเชิงทฤษฎีและเชิงปฏิบัติการ โดยทฤษฎีจะให้การอบรมแก่ผู้เข้าร่วมโครงการ ณ สถานที่ที่เหมาะสมเป็นเวลา ๑ วันและให้มีการใช้ผังในสถานที่จริงจากนั้นจะประเมินความรู้ของผู้เข้าร่วมโครงการ และดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์และการประชุมกลุ่มย่อยกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (key-informant) ประกอบด้วยกลุ่มประชากร กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญคือ ๒ จังหวัด คือ จังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานี ในพื้นที่ที่ได้ระบุไว้แล้ว

๓. ดำเนินการศึกษาวិเคราะห์ โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในพื้นที่แหล่งโบราณคดีใน ๒ จังหวัด คือ จังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานี เพื่อการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๔. สรุปและนำเสนอผลการศึกษาที่ได้ทั้งจากการศึกษาในเชิงเอกสารและการนำผู้ร่วมโครงการลงภาคสนาม โดยนำมาวิเคราะห์ผลการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีจากนั้นนำเอาผลที่ได้จากการวิจัยไปตรวจสอบตามวงจรเดมมิง (PDCA) จากนั้นจัดประชุมกลุ่มย่อยเพื่อระดมความเห็นนำผลการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีไปปรับปรุงก่อนที่จะนำเสนอต่อสาธารณะมาเผยแพร่ให้ภาครัฐ ชุมชนและผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องได้รับทราบต่อไป

๓.๓ ประชากร กลุ่มตัวอย่าง ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ประชากรศึกษาเป็นกลุ่มพระภิกษุสงฆ์หรือผู้นำศาสนา ผู้บริหารภาครัฐ ส่วนท้องถิ่น และตัวแทนชุมชน ที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี โดยใช้วิธีการคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างที่มีความรู้ที่จะสามารถให้ข้อมูลที่สำคัญ โดยกำหนดเกณฑ์ คือ เป็นผู้ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญในประเด็นที่ศึกษา และเป็นผู้ที่ยินดีจะให้ข้อมูลเชิงลึกถึงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นตามบริบทของพื้นที่ กำหนดกลุ่มผู้ให้ข้อมูล ดังนี้

๑)กลุ่มพระสงฆ์	จำนวน	๒๐	รูป
๒)กลุ่มผู้นำชุมชน	จำนวน	๒๐	คน
๓)กลุ่มตัวแทนชุมชน/ปราชญ์ชาวบ้าน/นักวิชาการ	จำนวน	๑๐	คน
๔)กลุ่มนักวิชาการด้านสถาปนิกการออกแบบหรือโยธาธิการ	จำนวน	๑๐	คน
๕)กลุ่มนักวิชาการด้านโบราณคดี	จำนวน	๕	คน
๖)กลุ่มผู้สนใจเข้าร่วมสัมมนา/กิจกรรม	จำนวน	๓๐	คน
	รวม	๙๕	รูป/คน

๓.๔ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การดำเนินการตามโครงการวิจัยดังกล่าว เน้นการศึกษาการมีส่วนร่วมในการเก็บรวบรวมข้อมูลในพื้นที่แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี โดยมีการสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) เพื่อให้การดำเนินกิจกรรมระหว่างชุมชนเพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่สำคัญ โดยมีเครื่องมือที่สำคัญดังนี้

๑. ใช้แบบสัมภาษณ์ เพื่อศึกษาสภาพปัญหา เพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับการสภาพแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดี ในชุมชนของตนเอง และผู้ให้ข้อมูลสำคัญในประเด็นต่างๆ ซึ่งการเข้าไปมีส่วนร่วมในสนามและดำเนินการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้างนี้ จะทำให้ผู้วิจัยได้ข้อมูลที่เป็นความจริงเพิ่มมากขึ้น โดยผู้วิจัยจะเตรียมแนวคำถามอย่างกว้าง ๆ มาล่วงหน้า

๒. การอภิปรายกลุ่มย่อย โดยนำสภาพปัญหาความขัดแย้งที่พบในการสัมภาษณ์มาทำการสนทนากลุ่มเพื่อสร้างชุดกิจกรรม เป็นการสนทนาที่เกิดขึ้นได้โดยทั่ว ๆ ไป โดยไม่เจาะจงเรื่องสถานที่ เช่น การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๓. ใช้ชุดกิจกรรมการเรียนรู้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ซึ่งชุดกิจกรรมประกอบด้วย

๓.๑ การสนทนากลุ่มชุมชน ๒ จังหวัดตามที่ได้กำหนดพื้นที่เอาไว้ โดยให้แต่ละชุมชนนั้นจะต้องเลือกจากผู้ที่มีความสนใจประกอบด้วย ๑) กลุ่มพระสงฆ์หรือผู้นำทางศาสนาจำนวน ๑๐ รูป ๒) กลุ่มผู้นำชุมชน จำนวน ๑๐ คน ๓) กลุ่มตัวแทนชุมชน/ปราชญ์ชาวบ้าน/นักวิชาการ จำนวน ๑๐ คน ๔) กลุ่มนิสิตนักศึกษาและกลุ่มคนที่ร่วมกิจกรรม หมู่บ้านรวม ๒๐ คน รวมจำนวนทั้งสิ้น ๕๐ รูป/คน โดยมีรายละเอียดการสนทนากลุ่มย่อย ดังนี้

๑. ประวัติความเป็นมาของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๒. ที่ตั้ง ขนาดพื้นที่ของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๓. คติความเชื่อและประเพณีวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๔. สภาพปัญหาในพื้นที่ที่เกิดขึ้นกับแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๕. ปัญหาและอุปสรรคของการพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๖.แนวทางการนำเอาการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีไปปรับใช้ในการท่องเที่ยวหรือการพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้อย่างไร

๓.๒ การจัดเวทีแสดงความคิดเห็นร่วมกันแต่ละจังหวัด คือ จังหวัดนครสวรรค์ มี ๕ อำเภอ ได้แก่ ๑) อำเภอเมืองนครสวรรค์ ๑ ตำบล คือ ตำบลหนองกรด อำเภอเมืองนครสวรรค์ ๒) อำเภอพยุหะคีรี ๑ ตำบล คือ ตำบลทำนน้ำอ้อย อำเภอพยุหะคีรี ๓) อำเภอตาคลี ๑ ตำบล คือ ตำบลจันเสน อำเภอตาคลี ๔) อำเภอไพศาลี ๑ ตำบล คือ ตำบลโพธิ์ประสาท อำเภอไพศาลี ๕) อำเภอบรรพตพิสัย ๑ ตำบลคือ ตำบลเจริญผล อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดอุทัยธานีมี ๔ อำเภอ ได้แก่ ๑) อำเภอเมืองอุทัยธานี ๑ ตำบลคือ ตำบลทุ่งใหญ่ อำเภอเมือง อุทัยธานี ๒) อำเภอหนองขาหย่าง ๑ ตำบลคือ ตำบลดงขวาง อำเภอหนองขาหย่าง ๓) อำเภอบ้านไร่ ๑ ตำบลคือ ตำบลวังหิน อำเภอบ้านไร่ ๔) อำเภอสว่างอารมณ์ ๑ ตำบลคือ ตำบลไม้เขียว อำเภอสว่างอารมณ์ โดยแต่ละชุมชนประกอบด้วย ๑) กลุ่มพระสงฆ์หรือผู้นำทางศาสนาจำนวน ๑๐ รูป ๒) กลุ่มผู้นำชุมชน จำนวน ๑๐ คน ๓) กลุ่มตัวแทนชุมชน/ปราชญ์ชาวบ้าน/นักวิชาการ จำนวน ๑๐ คน ๔) กลุ่มนิสิตนักศึกษาและกลุ่มคนที่ร่วมกิจกรรม หมู่บ้านรวม ๒๐ คน รวมจำนวนทั้งสิ้น ๕๐ รูป/คน เพื่อสร้างเครือข่ายการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีร่วมกัน

๔. การใช้เครื่องมือการถ่ายภาพ โดยการใช้ภาพถ่ายเป็นภาพนิ่ง โดยการใช้ภาพถ่ายเป็นภาพนิ่งเพื่อมาประกอบเพื่อเป็นแนวทางในการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๕. เทปบันทึกเสียง ใช้สัมภาษณ์ผู้นำชุมชนและผู้เกี่ยวข้องเพื่อช่วยบันทึกการสนทนาที่เป็นประเด็นสำคัญๆ ตามวัตถุประสงค์ให้ได้ครบถ้วน

ขั้นตอนการสร้างและการตรวจสอบเครื่องมือการวิจัย

๑. การกำหนดเนื้อหาของแบบสัมภาษณ์ ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย โดยการศึกษาข้อมูลจากแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อกำหนดเนื้อหาของแบบสัมภาษณ์

๒. ร่างเครื่องมือการวิจัยตามประเด็นที่กำหนดให้ครบถ้วนทุกตอน

๓. นำเครื่องมือมาตรวจสอบ

๔. แก้ไขเครื่องมือการวิจัยตามคำแนะนำของผู้ทรงคุณวุฒิ

๕. ปรับปรุงเครื่องมือการวิจัยและจัดทำเครื่องมือการวิจัยฉบับสมบูรณ์

๓.๕ การเก็บรวบรวมข้อมูล

การวิจัยเรื่องนี้ เป็นการวิจัยเพื่อพัฒนา (Research and Development) เพื่อประมวลองค์ความรู้ ศึกษาแนวคิด หลักการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีโดยศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนงานวิจัยที่มีผู้รู้ได้ศึกษาไว้ รวมถึงการเก็บข้อมูลเชิงปฏิบัติการ (Workshop) เช่น การสัมภาษณ์เชิงลึก การประชุมกลุ่มย่อย เป็นต้น

ในส่วนของการวิจัยในภาคสนามเพื่อการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีรวมถึงสภาพปัญหาและแนวทางแก้ไขโดยคณะผู้วิจัยได้ดำเนินการศึกษาวิจัยในลักษณะของการวิจัยใน ภาคสนาม (Field Study) โดยดำเนินการใน ๕ ลักษณะ คือ

(๑) ศึกษารวบรวมเอกสาร ชุดความรู้ และความเป็นมาเกี่ยวกับแนวคิด ด้านประวัติศาสตร์ ประเพณีและวัฒนธรรมรวมถึงสภาพปัญหาและแนวทางแก้ไขปัญหาของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีของแต่ละชุมชน

(๒) การศึกษาจากสถานที่จริงผ่านกระบวนการ ลงพื้นที่ชุมชน สถานศึกษา หน่วยงานราชการ และวัด โดยเน้นการเข้าถึงองค์ความรู้ในเรื่องของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

(๓) การบูรณาการองค์ความรู้ด้านพื้นที่ชุมชนที่เป็นที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีผ่านกระบวนการสังเคราะห์โดยเน้นกิจกรรมการสนทนากลุ่มในแต่ละพื้นที่

(๔) คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่าง สนทนากลุ่มในแต่ละพื้นที่และชุมชน จัดเวทีแสดงความคิดเห็นทั้ง ๒ จังหวัด

(๕) ดำเนินการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีจากนั้นสรุปการวิจัยและประมวลองค์ความรู้และข้อคิดเกี่ยวกับผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๓.๖ การวิเคราะห์ข้อมูล

จากการศึกษาทั้งในเชิงเอกสาร (Documentary Research) และข้อมูลเชิงประจักษ์ จากการสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่มย่อย เป็นกระบวนการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูล โดยมุ่งเน้นการวิเคราะห์ที่ได้จากการสรุปตามสาระสำคัญด้านเนื้อหาที่กำหนดไว้ โดยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) ตามประเด็นหัวข้อดังนี้

- ดำเนินการศึกษาบริบทพื้นที่โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินการวิจัย

- สรุปและนำเสนอผลการศึกษาที่ได้จากการศึกษาในเชิงเอกสารและภาคสนามจากการสัมภาษณ์ กลุ่มเป้าหมาย ๒ จังหวัด ได้แก่ จังหวัดนครสวรรค์ ๕ อำเภอ และจังหวัดอุทัยธานี ๔ อำเภอโดยการสนทนากลุ่มในแต่ละชุมชน การจัดทำผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดี , จากนั้นนำมาวิเคราะห์ตามประเด็นสำคัญ กล่าวคือ ประวัติความเป็นมาของแหล่งโบราณคดี ความเชื่อและประเพณีวัฒนธรรม สภาพปัญหาที่เกิดขึ้น หน่วยงานที่เข้ามาเกี่ยวข้องจากนั้นจะนำผลการวิเคราะห์มาเผยแพร่สู่สังคม ทั้งภาครัฐ และภาคเอกชน และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในระดับต่าง ๆ

- วิเคราะห์ผลของการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีผ่านการลงพื้นที่สำรวจโดยใช้หลักทฤษฎีที่เกี่ยวข้องนำไปสู่การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

- สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

๓.๗ สรุปกระบวนการวิจัย

การนำเสนอข้อมูลจะอยู่ในลักษณะการพรรณนาความ (Descriptive Presentation) ประกอบภาพถ่าย และการพรรณนาความประกอบการบรรยายเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีแบบมีส่วนร่วมเพื่อสร้างความสัมพันธ์ ความเข้าใจในองค์ความรู้เกี่ยวกับการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีด้านประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมไปถึงการสร้างทำความเข้าใจให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพื่อให้เห็นรูปแบบ กระบวนการ เพื่อให้เกิดการความสำนึกในการเรียนรู้ในแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีอย่างยั่งยืนต่อไป

บทที่ ๔

ผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ (๑) เพื่อศึกษารูปแบบการออกแบบผังแหล่งโบราณคดี (๒) เพื่อพัฒนาการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี (๓) เพื่อศึกษาประโยชน์การใช้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ดำเนินการวิจัยตามระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ศึกษาข้อมูลเชิงเอกสาร (Documentary Research) จากแหล่งข้อมูลทุติยภูมิ ควบคู่กับการวิจัยภาคสนาม (Action Research) โดยเก็บข้อมูลจากการลงพื้นที่สำรวจแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี โดยคณะผู้วิจัยจะได้นำเสนอผลการวิจัยตามลำดับดังนี้

๔.๑ ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับสมัยทวารวดีหรืออาณาจักรทวารวดี

๔.๒ การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๔.๓ การใช้ประโยชน์จากผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๔.๔ องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

๔.๑ ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับสมัยทวารวดีหรืออาณาจักรทวารวดี

อาณาจักรทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๑ – ๑๖) เป็นชื่อที่ใช้เรียกอาณาจักรทางแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง เป็นอาณาจักรที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมจากศาสนาพราหมณ์จากอินเดีย เป็นแหล่งชุมชนขนาดใหญ่มีเมืองนครปฐม เป็นศูนย์กลาง หลวงจีนอี้จิง หรือ พระภิกษุอี้จิง และ หลวงจีนเฮียนจิง (ยวนฉ่าง) พ.ศ. ๑๑๕๐ ได้กล่าวไว้ในจดหมายเหตุของท่านว่า มีอาณาจักรอันใหญ่โตอาณาจักรหนึ่งอยู่ในระหว่างเมืองศรีเกษตร (พม่า) และอิสานปุระ (เขมร) ชื่อ โดโลปอดี้ (ทวารวดี) และอาณาจักรนี้เป็นอาณาจักรที่นักโบราณคดีได้สำรวจพบโบราณสถาน และพระพุทธรูป ที่สร้างตามแบบฝีมือช่างในสมัยราชวงศ์คุปตะของอินเดีย (พ.ศ. ๘๖๐ – ๑๑๕๐) เป็นจำนวนมากที่นครปฐม และแถบเมืองที่ตั้งอยู่ในลุ่มน้ำเจ้าพระยา เรืองไปทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จนถึงเมืองนครราชสีมา และเมืองบุรีรัมย์

ในสมัยก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๑ ดินแดนอาณาจักรสุวรรณภูมิได้ครอบครองโดยแคว้นอิสานปุระของอาณาจักรพุนัน (หรือพูนาน) และอาณาจักรเจนละ (หรือเจินละ) ซึ่งปรากฏหลักฐานว่า ขณะที่อาณาจักรพุนันสลายตัวลงในพุทธศตวรรษที่ ๑๑ นั้น ได้มีชนชาติหนึ่งที่แตกต่างกับชาวเจนละ ในด้านศาสนาและศิลปกรรม ได้มีอิทธิพลเข้าครอบครองดินแดนทางตะวันตกของอาณาจักรเจนละตั้งแต่เมืองเพชรบุรี เมืองราชบุรีขึ้นไปทางเหนือจนถึงเมืองลำพูน

จดหมายเหตุของภิกษุจีนชื่อ เหียนจิ้ง หรือ พระถังซำจั๋ง (Hieun Tsing) ซึ่งเดินทางจากเมืองจีนไปประเทศอินเดียทางบกราว พ.ศ. ๑๑๗๒ – ๑๑๘๘ และพระภิกษุจีนชื่อ อี้จิง (I-Sing) ได้เดินทางไปอินเดียทางทะเลในช่วงเวลาต่อมานั้น ได้เรียกอาณาจักรใหญ่แห่งนี้ตามสำเนียงชนพื้นเมืองในอินเดียว่า “โลโปตี” หรือ จุลลอปัตตี (ทวารวดี) เป็นอาณาจักรที่ตั้งอยู่ระหว่างเมืองศรีเกษตร (อยู่ในพม่า) ไปทางตะวันออกกับเมืองอิสานปุระ (อยู่ในเขมร) ปัจจุบันคือ ส่วนที่เป็นดินแดนภาคกลางของประเทศไทย พงศาวดารจีนสมัยราชวงศ์ฮั่น ได้กล่าวถึงดินแดนแห่งนี้ไว้ว่า “สามารถเดินเรือจากเมืองกวางตุ้งถึงอาณาจักรทวารวดีได้ในเวลา ๕ เดือน” ในสมัยแรก ๆ ได้มีการสร้างพระปฐมเจดีย์ คือราว ๆ พ.ศ. ๓๐๐ เคยมีอำนาจสูงสุดครั้งหนึ่ง และเคยเป็นเมืองหลวงของอาณาจักรทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๑ – ๑๖) ปุชนิยสถานที่ใหญ่โตสร้างไว้เป็นจำนวนมาก และยังเหลือปรากฏเป็นโบราณสถานอยู่ในปัจจุบัน วัดพระประโทนเจดีย์ วัดพระเมรุ วัดพระงาม และวัดดอยยาหอม เป็นต้น โบราณสถานที่ค้นพบล้วนเป็นฝีมือประณีต งดงาม มีเครื่องประดับร่างกายสตรีทำด้วยดีบุก เงิน และทอง รูปปูนปั้น มีหลักฐานทางโบราณวัตถุหลายชิ้นที่แสดงถึงการติดต่อค้าขายกับชาวต่างประเทศ เช่น จีน และที่จังหวัดสุพรรณบุรี สิงห์บุรี และชัยนาท ได้พบเหรียญเงินที่มีจารึก “ทวารวดี” ประทับอยู่ด้วย นครปฐมมีกษัตริย์ปกครองหลายพระองค์ เพราะปรากฏว่าได้พบปราสาทราชวังเหลือซากอยู่ เช่น ตรงเนินปราสาทในพระราชวังสนามจันทร์ นครปฐมเป็นเมืองที่มีการทำเงินขึ้นใช้เอง มีการค้นพบหลักฐาน เงินตราสมัยนั้นหลายรูปแบบ เช่น รูปสังข์ ประสาท ตราแพะ ตราปฐมนกลศ (หมอน้ำที่มีน้ำเต็ม) จึงเป็นสิ่งยืนยันว่า อาณาจักรทวารวดีเป็นอาณาจักรที่มีความรุ่งเรืองมากอาณาจักรหนึ่ง

นอกจากนี้ได้มีการค้นพบจารึกโบราณที่เขียนด้วยภาษามอญ ในบริเวณจังหวัดนครปฐม สุพรรณบุรี สิงห์บุรี ชัยนาท ลพบุรี และในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ สันนิษฐานว่าชาวมอญหรือคนที่พูดภาษาตระกูลมอญ – เขมร เป็นเจ้าของอารยธรรมของทวารวดี และการที่อาณาจักร ทวารวดี ตั้งอยู่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำแม่กลอง และอยู่ใกล้ทะเลทำให้มีพ่อค้าต่างชาติ เช่น อินเดีย เข้ามาติดต่อค้าขาย ทำให้ทวารวดีได้รับอิทธิพลของพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท ศิลปวัฒนธรรม ตลอดจนแบบแผนการปกครองจากอินเดีย เกิดการผสมผสานจนกลายเป็นอารยธรรมทวารวดี และได้แพร่หลายไปยังภูมิภาคต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ดังได้พบโบราณสถาน โบราณวัตถุสมัยทวารวดีกระจายอยู่ทั่วไป เช่นที่ เมืองนครชัยศรี (นครปฐม) เมืองอู่ทอง (สุพรรณบุรี)

เมืองละโว้ (ลพบุรี) เมืองศรีเทพ (เพชรบูรณ์) เมืองฟ้าแดดสงยาง (กาฬสินธุ์) เมืองไชยา (สุราษฎร์ธานี) เป็นต้น

ทวารวดีได้รับอิทธิพลจากอินเดียหลายอย่าง เช่น ด้านการปกครอง ได้รับความเชื่อเรื่องการปกครองโดยกษัตริย์ สันนิษฐานว่าการปกครองสมัยทวารวดีแบ่งออกเป็นแคว้น มีเจ้านายปกครองตนเอง แต่มีความสัมพันธ์ในลักษณะเครือญาติ การแบ่งชนชั้นในสังคมออกเป็นชนชั้นปกครองกับชนชั้นที่ถูกปกครองหลักฐานทางโบราณคดีที่พบในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๓ คือเหรียญเงินเส้นผ่าศูนย์กลาง ๑๙ มม. พบที่นครปฐม และอุทอง พบว่ามีอักษรจารึกไว้ว่า “ศรีทวารวดีศวร” และมีรูปหม้อน้ำกลศอยู่อีกด้านหนึ่ง ทำให้เชื่อได้ว่าชนชาติมอญโบราณได้ตั้งอาณาจักรทวารวดี (บางแห่งเรียก ทวารวดี) ขึ้นในภาคกลางของดินแดนสุวรรณภูมิ และมีชุมชนเมืองสมัยทวารวดีสำคัญหลายแห่งได้แก่ เมืองนครชัยศรี (นครปฐมโบราณ น่าจะเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรในกลุ่มแม่น้ำท่าจีน) เมืองอุทอง (จังหวัดสุพรรณบุรีในกลุ่มแม่น้ำท่าจีน) เมืองพงตึก (จังหวัดกาญจนบุรี ในลุ่มแม่น้ำแม่กลอง) เมืองละโว้ (จังหวัดลพบุรี ในลุ่มแม่น้ำลพบุรี) เมืองคูบัว (จังหวัดราชบุรี) ในลุ่มแม่น้ำเมืองอุตะเกา (บ้านอุตะเกาอำเภอมโนรมย์ จังหวัดชัยนาท ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา) เมืองบ้านด้าย (ตำบลหนองเต่าอำเภอเมือง จังหวัดอุทัยธานี ในแนวตากแดด) เมืองชัยจำปา (บ้านชัยจำปา จังหวัดชัยนาท ในลุ่มแม่น้ำป่าสัก) เมืองชิดจีน (อยู่ในจังหวัดสระบุรี) และบ้านคูเมือง (ที่อำเภออินทบุรี) จังหวัดนอกจากนี้พบเมืองโบราณสมัยทวารวดีอีกหลายแห่ง เช่น ที่บ้านหนองปร่งอำเภอเขาย้อย จังหวัดเพชรบุรี รวมทั้งหมู่บ้านในเขตอำเภอบ้านหมี่ และโคกสำโรง จังหวัดลพบุรี เป็นต้น

ชุมชนเมืองสมัยทวารวดีในภาคเหนือ พบที่เมืองจันเสน (ตำบลจันเสนอำเภอตาคลี จังหวัดนครสวรรค์ ลุ่มแม่น้ำลพบุรี) เมืองบึงโคกช้าง (ตำบลไผ่เขียวอำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี ในแนวตากแดด ลุ่มแม่น้ำสะแกกรัง) เมืองศรีเทพ (จังหวัดเพชรบูรณ์ ลุ่มแม่น้ำป่าสัก) เมืองหริภุญชัย (จังหวัดลำพูน ลุ่มแม่น้ำปิง) และเมืองบน (อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา)

ชุมชนเมืองสมัยทวารวดีที่อยู่ในภาคตะวันออก มีเมืองโบราณสมัยทวารวดีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๘ อยู่ที่เมืองพระรถ (ตำบลหน้าพระธาตุอำเภอพนสนธิคม จังหวัดชลบุรี ซึ่งค้นพบถ้วยเปอร์เซียสีฟ้า) มีถนนโบราณติดต่อกับเมืองศรีพะโล ซึ่งเป็นเมืองท่าสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๒๑ (อยู่ที่ ตำบลหนองไม้แดงอำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี ลุ่มแม่น้ำบางปะกง) ซึ่งพบเครื่องถ้วยจีนและญี่ปุ่น จากเตาอะริตะแบบอิมาริ อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒ และติดต่อกับเมืองสมัยทวารวดีที่อยู่ใกล้เคียงกันเช่นเมืองศรีมโหสถ (อำเภอโคกปึก จังหวัดปราจีนบุรี) เมืองดงละคร (จังหวัดนครนายก) เมืองท้าวอุทัย และบ้านคูเมือง (จังหวัดฉะเชิงเทรา)

ชุมชนเมืองสมัยทวารวดีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือขึ้นจึงเป็นดินแดนของชนชาติมอญโบราณ มีศูนย์กลางที่เมืองนครปฐมโบราณ (ลุ่มแม่น้ำท่าจีนหรือนครชัยศรี) กับเมืองอุทองและเมืองละโว้ (ลพบุรี) ต่อมาได้ขยายอำนาจขึ้นไปถึงเมืองหริภุญชัยหรือลำพูน มีหลักฐานเล่าไว้ว่าราว พ.ศ.

๑๑๐๐ พระนางจามเทวีราชธิดาของเจ้าเมืองลวปุระหรือละโว้ (ลพบุรี) ได้อพยพผู้คนขึ้นไปตั้งเมืองหรือภูเขยที่ลำพูน ส่วนที่เมืองนครปฐมนั้นมีการพบ พระปฐมเจดีย์ ซึ่งเชื่อว่าบรรจุพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้า เมื่อแรกสร้างมีลักษณะคล้ายสถูปแบบสาญจี ที่พระเจ้าอโศกมหาราชสร้างไว้ในอินเดีย เมื่อพุทธศตวรรษที่ ๓ – ๔ และมีการพบจารึกภาษาปัลลวะ บาลี สันสกฤต และภาษามอญ ที่บริเวณพระปฐมเจดีย์และบริเวณใกล้เคียงพบจารึกภาษามอญอักษรปัลลวะ บันทึกเรื่องการสร้างพระพุทธรูปอายุราว พ.ศ. ๑๒๐๐ (ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานพระปฐมเจดีย์) และพบจารึกมอญที่ลำพูน อายุราว พ.ศ. ๑๖๒๘ (ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย จังหวัดลำพูน)

๔.๒ ชุมชนโบราณสมัยทวารวดีในภาคกลาง

เพื่อให้เห็นถึงสภาพความชัดเจนของเมืองโบราณหรือแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีได้อย่างชัดเจนมากขึ้นสิ่งแรกที่เราจะต้องทำความเข้าใจคือการพิจารณาว่า ในเขตภาคกลางนี้มีชุมชนที่เริ่มการก่อตัวขึ้นมาเป็นวัฒนธรรมแบบทวารวดีนั้นมีกี่ชุมชนและแต่ละชุมชนเหล่านั้นตั้งอยู่ที่ไหนบ้างโดยมีกรอบการพิจารณาแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในภาคกลางนั้นก็มีดังต่อไปนี้

๔.๒.๑ เมืองนครปฐม

การศึกษาพัฒนาการความเจริญรุ่งเรืองและความสำคัญของเมืองและรัฐโบราณต่าง ๆ คงไม่อาจใช้การตีความจากหลักฐานอย่างหนึ่งอย่างใดได้ หากต้องใช้การศึกษาและตีความจากหลักฐานต่าง ๆ ประกอบเข้าด้วยกัน ทั้งด้านที่ตั้ง ขนาดของเมืองศาสนสถานและโบราณวัตถุที่พบรวมทั้งการติดต่อกับโลกภายนอกซึ่งการศึกษาเท่าที่ผ่านมาแสดงให้เห็นว่า เมืองนครปฐมโบราณมีความสำคัญมาตั้งแต่เป็นชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ จนเข้าสู่ยุคประวัติศาสตร์ ในดินแดนประเทศไทยราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๑ ซึ่งตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๙-๑๑ กลุ่มชนในดินแดนแถบนี้มีพัฒนาการของตนเองอย่างเห็นได้ชัดจากหลักฐานทางศิลปกรรมอันแสดง ร่องรอยการรับอารยธรรมทางภายนอกและการสร้างสรรค์งานอันมีลักษณะเฉพาะของตนเอง^๑ ซึ่งพอจะสรุปความสำคัญของเมืองนครปฐมโบราณดังนี้

๔.๒.๑.๑ เมืองแห่งศูนย์กลางของเมืองโบราณสมัยทวารวดี แม่ว่านักวิชาการได้ตั้งสมมติฐานเกี่ยวกับเมืองที่น่าจะเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรทวารวดีไว้ ๓ แห่ง คือเมืองอู่ทอง เมืองลพบุรี และเมืองนครปฐมโบราณ ด้วยเหตุที่ทุกเมืองนั้นมีขนาดใหญ่กว่าเมืองอื่น ๆ มีที่ตั้งเหมาะต่อการติดต่อกับภายนอกทางทะเล และที่สำคัญคือ พบหลักฐานทางโบราณคดีจำนวนมาก อาทิ

^๑ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะทวารวดี วัฒนธรรมทางศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย, (นนทบุรี: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๓), หน้า ๑๑, ๓๐ - ๓๗.

พระพุทธรูป ธรรมจักร และเหรียญเงินเป็นต้น ซึ่งในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะเมืองนครปฐมโบราณเมืองนครปฐมโบราณ เป็นเมืองที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในกลุ่มเมืองโบราณสมัยทวารวดี (รูปแบบเมืองโบราณสมัยทวารวดีมีรูปแบบไม่ตายตัว พบทั้งแบบวงกลม วงรีและเกือบเป็น รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ซึ่งขึ้นอยู่กับลักษณะภูมิประเทศและการวางตัวเมืองตามลำ น้ำ โดยตัวเมืองด้านหนึ่งมักตั้งอยู่กับลำ น้ำ มีคูน้ำและคันดินล้อมรอบ เพื่อป้องกันอุทกภัยและข้าศึก) คือ มีขนาด ๓.๖ x ๒ กิโลเมตร นอกจากนี้ยังได้พบโบราณสถานที่มีขนาดใหญ่กว่าที่อื่น ๆ อีกเช่นกัน ได้แก่ เจดีย์องค์เดิมของพระปฐมเจดีย์ (เจดีย์ที่เห็นในปัจจุบันได้รับการบูรณะตั้งแต่สมัย รัชกาลที่ ๔ ส่วนรูปแบบเจดีย์องค์เดิม ดูได้จากเจดีย์จำลองด้านทิศตะวันตก ภายในบริเวณกำแพงขององค์พระปฐมเจดีย์องค์ปัจจุบัน) พระประโทณเจดีย์ จุลประโทณเจดีย์และเจดีย์วัดพระเมรุ เป็นต้น และยังพบประติมากรรมสำคัญบางชิ้นมีขนาดใหญ่อีกจำนวมนมาก ได้แก่ ศิลาธรรมจักรเหรียญเงินมีจารึกคำ ว่า “ศรีทวารวดี ศวรปุณยะ” จารึก พระพิมพ์ตราประทับดินเผาเป็นต้น

๔.๒.๑.๒ เมืองสำคัญทางการค้าโบราณ การศึกษาจากหลักฐานที่พบกล่าวได้ว่า บริเวณที่ราบลุ่มภาคกลางถึงภาคตะวันตก โดยเฉพาะบริเวณเมืองอู่ทอง และนครปฐมโบราณ น่าจะเป็นแหล่งที่รับอารยธรรมจากภายนอกเข้ามาและพัฒนาเป็นงานศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนาเป็นของตนเองขึ้นก่อนบริเวณอื่นยิ่ง เมื่อพิจารณาจากสภาพทางภูมิศาสตร์ของแนวชายฝั่งทะเลเดิมของเมืองโบราณสมัยทวารวดีแล้ว จะเห็นว่าอ่าวไทยอยู่ลึกเข้ามาประมาณ ๑๔๒ กิโลเมตร ฉะนั้นเมืองโบราณอย่างอู่ทองคูบัว และนครปฐมโบราณ จึงน่าจะเคยเป็นเมืองท่าที่สำคัญ โดยเฉพาะเมืองนครปฐมโบราณที่มีทางน้ำ ขนาดใหญ่ผ่ากลางเมืองอย่างคลองบางแก้ว เชื่อมต่อกับทะเลดังกล่าวไปแล้ว รวมทั้งยังพบหลักฐานด้านศิลปกรรม และโบราณวัตถุ เช่น ลูกปัดตราประทับ ฯลฯ ที่บ่งบอกถึงการเป็นเมืองท่าการค้าที่สำคัญ ซึ่งความเจริญของเมืองนครปฐมโบราณ อันเป็นผลเนื่องมาจากปัจจัยของที่ตั้ง และสภาพทางภูมิศาสตร์ที่เคยตั้งอยู่ติดชายฝั่งทะเลเดิมนั้น แสดงถึงความสำคัญของการเป็นเมืองทางการค้าซึ่งสอดคล้องกับการพบหลักฐานโบราณวัตถุที่บ่งบอกถึงการติดต่อค้าขายกับชุมชน

ภายในและชุมชนต่างถิ่นหลายแห่ง ได้แก่ การพบตราดินเผารูปเรือสำเภา แผ่นดินเผารูป ศษ-ลักษณะมีและตัวกุเวรที่อาจเป็นเครื่องรางของพ้อคำ และได้พบหลักฐานที่น่าสนใจยิ่งเป็นตราดินเผาหนึ่งชิ้น พบที่เมืองนครปฐม แต่ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ซึ่งผู้เชี่ยวชาญด้านภาษาโบราณวิเคราะห์ว่าเป็นจารึกอักษรพราหมี ภาษาปรากฤต อ่านว่า “ Varapata (na)” (วรูปตน) แปลว่า “เมืองท่าประเสริฐ”^๒

^๒ สฤณีพงศ์ ขุนทรง, โบราณเมืองนครปฐม: การศึกษาอดีตของศูนย์กลางแห่งทวารวดี, (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), ๒๕๕๗), หน้า ๑๑-๑๒.

นอกจากนี้จากการขุดค้นทางโบราณคดีที่เมืองนครปฐมโดย สฤณีพงศ์ ขุนทรงใน พ.ศ. ๒๕๕๒-๒๕๕๓ ที่แหล่งโบราณคดีหอยเือก หมู่ ๑ ตำบล พระประโทน และหมู่ ๔ ตำบลธรรมศาลา ได้พบโบราณวัตถุประเภทสินค้าที่สะท้อนถึงการผลิตและการติดต่อทางการค้าสมัยทวารวดีได้อย่างดี ในที่นี้ขอยกตัวอย่างผลการศึกษาที่ได้จากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีหอยเือก ที่ได้พบชิ้นส่วนปากภาชนะทรงขาม จำนวน ๒๗ ชิ้น ซึ่งมีลักษณะคล้ายภาชนะแบบพิมายดำ ที่เป็นประเภทของภาชนะอันโดดเด่นในยุคเหล็กของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และยังได้ขุดค้นพบภาชนะแบบพิมายดำ นี้ในเมืองโบราณสมัยทวารวดีอีกหลายแห่งในภาคกลาง เช่น ที่เมืองจันเสน จังหวัดนครสวรรค์ที่เมืองชัยจำปา จังหวัดลพบุรีและยังได้พบเศษภาชนะดินเผาหนึ่งชิ้นที่ตกแต่งลายเขียนสีเป็นแนกลำรูปดวงอาทิตย์หรือดอกไม้ ซึ่งเทียบได้กับลายเขียนสีที่ปรากฏบนหม้อมีพวยหรือกุ่มที่พบในกัมพูชา กำหนดอายุไว้ในราวพุทธศตวรรษที่ ๙-๑๑^๓ หลักฐานเหล่านี้แสดงถึงการติดต่อสัมพันธ์กันของชุมชนภายในและภายนอกที่ไกลออกไปที่มีมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย(ยุคเหล็ก) ถึงสมัยต้นประวัติศาสตร์ในประเทศไทยดังนั้น เมื่อพิจารณาลักษณะทางภูมิศาสตร์ ลักษณะรูปแบบทางสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมจากหลักฐานโบราณคดีรวมทั้งจำนวนศิลปวัตถุเด่น ๆ ที่พบในเมืองนครปฐมโบราณ เช่น ศิลารธรรมจักร ทำให้นักวิชาการต่างสันนิษฐานให้เมืองนครปฐมโบราณเป็นศูนย์กลางของรัฐทวารวดี และน่าจะเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาที่สำคัญที่สุดของอารยธรรมทวารวดีด้วย

หากจะพิจารณาจากวัตถุโบราณและโบราณสถานศิลปะทวารวดีในเมืองนครปฐมโบราณนั้นก็มีจำนวนมากได้แก่ พระปฐมเจดีย์ พระประโทนเจดีย์ เจดีย์ จุลประโทน วัดพระเมรุ พระพุทธรูปปางแสดงธรรม พระพิมพ์ ศิลารธรรมจักร พระพุทธรูปเหนือพนัสบดี เหยี่ยวเงินมีจารึก ประติมากรรมรูปไบหน้าบุคคล ประติมากรรมหินจำหลัก ฐานศิลาจำหลัก เครื่องประดับ และแผ่นจุมเจิม เป็นต้น

๔.๒.๒ เมืองพงตึก

กรมศิลปากรขุดค้นพบโบราณสถานพงตึก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐ หลักฐานทางโบราณคดีที่พบแสดงให้เห็นว่าเมืองโบราณพงตึก เป็นศิลปะแบบทวารวดีและได้รับอิทธิพลจากศิลปะอินเดียแบบคุปตะ มีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๒ บริเวณโบราณสถานพงตึกพบซากโบราณสถานที่สร้างด้วยอิฐและศิลาแลงตลอดจนโบราณวัตถุจำนวนมาก เช่นตะเกียงแบบกรีก-โรมันสำริด พระพิมพ์ดินเผา พระนารายณ์สลักจากศิลาและภาชนะดินเผาแบบต่าง ๆ

โบราณสถานพงตึกในอดีตเป็นเมืองโบราณที่เจริญรุ่งเรืองเมื่อพันกว่าปีก่อน ชาวเมืองนับถือศาสนาพุทธและพราหมณ์ตัวเมืองตั้งอยู่บนเส้นทางคมนาคมสำคัญบนเส้นทางจากประเทศอินเดียสู่

^๓ สฤณีพงศ์ ขุนทรง, โบราณเมืองนครปฐม: การศึกษาอดีตของศูนย์กลางแห่งทวารวดี, (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), ๒๕๕๗), หน้า ๑๒-๑๓.

ดินแดนทางตะวันออกผ่านภาคใต้ของประเทศพม่าเข้ามาทางด่านเจดีย์สามองค์ เป็นเมืองที่พักของคนเดินทางเนื่องจากตั้งอยู่เกือบกึ่งกลางระหว่างเมืองสำคัญในสมัยโบราณ ประกอบด้วย เมืองกาญจนบุรี และเมืองราชบุรีเมืองราชบุรีและเมืองนครปฐม เมืองกาญจนบุรีและเมืองนครปฐม สาเหตุที่เมืองถูกทิ้งร้างสันนิษฐานว่าเพราะแม่น้ำเปลี่ยนทางเดิน ซึ่งมีผลทำให้ตัวเมืองบางส่วนถูกทำลายและทำให้เส้นทางการเดินทางบกเปลี่ยนไปด้วย

๔.๒.๓ เมืองคูบัว

เมืองโบราณบ้านคูบัว ตั้งอยู่ที่ตำบลคูบัว เป็นบริเวณของโบราณสถานที่มีการขุดค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีหลายชิ้นหลายอย่างด้วยกัน ซึ่งเป็นเครื่องบ่งชี้ว่าที่ราชบุรีแห่งนี้ เคยเป็นเมืองท่าที่เจริญรุ่งเรืองในยุคสมัยทวารวดีนั่นเองค่ะ ลักษณะของผังเมืองก็จะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง ๘๐๐ เมตร ยาว ๒,๐๐๐ เมตร มีลำน้ำไหลผ่านสองสายด้วยกัน คือ ห้วยคูบัวกับห้วยชินสีห์ ซึ่งสันนิษฐานกันว่าสถาปत्यกรรมใน เมืองโบราณบ้านคูบัว นั้นน่าจะได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะของช่างสมัยราชวงศ์คุปตะ ในประเทศอินเดีย และมีหลักฐานที่บอกอีกด้วยว่า พุทธศาสนาได้รุ่งเรืองในประเทศไทยมามากกว่า ๑,๐๐๐

๔.๒.๔ เมืองอู่ทอง

เมืองโบราณอู่ทองตั้งอยู่ในเขตอำเภ่อู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี จากการศึกษาภาพถ่ายทางอากาศพบว่า เมืองโบราณอู่ทองเป็นเมืองที่มีคูน้ำและคันดินล้อมรอบ ตั้งอยู่ริมลำน้ำจรเข้สามพัน ผังเมืองเป็นรูปวงรี หอดตัวไปตามแนวทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ไปทางตะวันตกเฉียงใต้ มีขนาดความกว้างประมาณ ๑ กิโลเมตร และยาวประมาณ ๒ กิโลเมตร มีระดับความสูงของพื้นที่ตัวเมืองจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ ๖ เมตร จากการศึกษาทางโบราณคดีเท่าที่ผ่านมามีทราบว่า เมืองโบราณอู่ทองมีมนุษย์อยู่อาศัยตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ เมื่อประมาณ ๒,๕๐๐ ปี มาแล้ว โดยได้พบหลักฐานประเภทขวาน หินขัด ลูกปัด ภาชนะดินเผา เหล็กในสำหรับปั่นด้าย ขวานสำริด ฆวน หอก และเครื่องมือเครื่องใช้โลหะอื่น ๆ อีกมากมาย ชุมชนในสมัยนี้เป็นชุมชนในสังคมเกษตรกรรม เนื่องจากสภาพที่ตั้งชุมชนเป็นเขตที่ราบขึ้นบันไดต่ำ และที่ราบลุ่มแม่น้ำ ทำให้สามารถทำการเพาะปลูกได้ผลดี จนชุมชนตั้งหลักแหล่งได้อย่างถาวร ประกอบกับสามารถติดต่อกับชายฝั่งทะเลได้สะดวก จึงเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้ชุมชนโบราณในบริเวณเมืองอู่ทองสามารถพัฒนาสภาพสังคมและเศรษฐกิจ จนขยายตัวเข้าสู่สังคมเมืองได้

เมืองโบราณอู่ทองได้มีการอาศัยอย่างต่อเนื่องจนสามารถพัฒนาตนเองจากสังคมเกษตรกรรมในระดับหมู่บ้านเข้าสู่สังคมเมือง (Urban society) ซึ่งมีความเจริญ และมีความซับซ้อนทางสังคมมากขึ้น และกลายเป็นเมืองศูนย์กลางทางวัฒนธรรมเมืองหนึ่งในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา จากหลักฐานประเภทโบราณวัตถุสถานที่พบในช่วงเวลาดังกล่าว ทราบว่าเมืองโบราณอู่ทอง ได้มีการติดต่อสัมพันธ์กับดินแดนแถบโพ้นทะเล โดยเฉพาะอินเดีย จนทำให้นักวิชาการหลายท่านเชื่อว่า เมือง

โบราณอยู่ทอง อาจจะเป็นเมือง “สุวรรณภูมิ” ที่พระเจ้าอโศกมหาราชได้ส่งพระโสณะเถระและพระอุตตระเถระมาเผยแผ่พุทธศาสนา ในราวพุทธศตวรรษที่ ๓

จากการที่มีการรับอิทธิพลทางวัฒนธรรมของอินเดียอย่างมาก จนทำให้ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๒ ได้เกิดวัฒนธรรมที่ผสมผสานกันระหว่างรูปแบบวัฒนธรรมท้องถิ่นกับวัฒนธรรมที่มาจากกลุ่มชนภายนอก วัฒนธรรมนี้มีจุดเด่นอยู่ที่รูปแบบทางศิลปกรรมเฉพาะตัว มีการใช้ภาษามอญร่วมกัน และการนับถือพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาหลัก วัฒนธรรมทวารวดีเชื่อกันว่ามี ศูนย์กลางความเจริญตั้งอยู่บริเวณเขตที่ราบภาคกลางของประเทศไทย ซึ่งมีเมืองเมืองหลัก ได้แก่ เมืองนครชัยศรี (ที่นครปฐม) เมืองประจวบ (ที่ราชบุรี) และเมืองอยู่ทอง

ในอดีตเมืองโบราณอยู่ทองได้ปรากฏแนวป้อมก่อด้วยศิลาแลง แต่ปัจจุบันสิ้นสภาพและถูกไถปรับที่เป็นถนนหมดแล้ว ทางด้านตะวันออกของเมือง (บริเวณหน้าที่ว่าการอำเภออยู่ทอง และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อยู่ทอง) แต่เดิมเป็นแนวปราการ เช่นกัน ภายหลังแนวป้อมกำแพงที่ว้านี้ถูกรื้อทำลายออกไป เพื่อก่อสร้างถนนมาลัยแมน ปัจจุบันคูน้ำและกำแพงที่ว้านี้ถูกรื้อทำลาย และบุกรุกถมที่ดินจนต้นเนินและขาดหายไปเป็นช่วง ๆ ซึ่งจะเห็นแนวชัดเจนและมีน้ำขังตลอดปีเฉพาะด้านทิศตะวันออกเท่านั้นที่ใช้ประโยชน์เป็นที่เก็บกักน้ำ สำหรับใช้ในการอุปโภคบริโภค

ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของตัวเมืองอยู่ทอง ห่างออกไปประมาณ ๕ กิโลเมตร มีแนวสิ่งก่อสร้างด้วยดิน ที่น่าสนใจอีก ๒ จุด คือ แนวคันดินเป็นทางยาวคดเคี้ยว เรียกกันว่า “ถนนท้าวอยู่ทอง” ด้วยเหตุที่เชื่อกันมาแต่เดิมว่าเป็นถนนโบราณของเมืองแห่งนี้จุดหนึ่ง และกลุ่มแนวคันดินรูปโค้งเกือกม้าซึ่งตั้งอยู่ตามแนวเชิงเขาкок ที่เรียกกันว่า “คอกช้างดิน” เพราะเชื่อกันว่าเป็นเพนียดดินสำหรับคล้องช้างในสมัยโบราณ โบราณสถานแห่งนี้ ฝ่ายวิชาการ สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๒ สุพรรณบุรี ได้ดำเนินการขุดศึกษาทางโบราณคดีแล้ว ผลการขุดชี้ให้เห็นว่า บริเวณนี้เป็นเขตเทวสถานในศาสนาพราหมณ์ ไศวนิกาย ด้านตะวันออกซึ่งพื้นที่ลาดต่ำลงจนถึงแม่น้ำท่าจีน และต่อเนื่องไปจนถึงบริเวณซึ่งเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำ มีหลักฐานแสดงว่า เป็นทะเลมาก่อน ข้อมูลบนภาพถ่ายทางอากาศแสดงให้เห็นแนวของแม่น้ำจะเข้าสามพันไหลผ่านตัวเมืองอยู่ทองไปทางเหนือ แล้วอ้อมมาทางตะวันออก ซึ่งมีร่องน้ำเปิดกว้างเป็นปากแม่น้ำซึ่งกำหนดให้เป็นแนวชายฝั่งทะเลเดิม ตรงส่วนที่บรรจบกับ คลองสองพี่น้อง ซึ่งต่อเชื่อมมาจากแม่น้ำท่าจีน นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นร่องรอยของคลองเก่าขุดขึ้นเป็นแนวตรงยาวประมาณ ๙ กิโลเมตร จากตัวเมืองอยู่ทองจนถึงบริเวณวัดม่วงซึ่งคาดว่าจะเป็นชายฝั่ง หรืออาจเป็นร่องน้ำกว้างจากฝั่งทะเลลึกเข้ามาในแผ่นดิน ยังได้พบร่องรอยคลองอีก ๒ แนว เชื่อมต่อจากแนวคลองแรกมาทางใต้จนถึงคลองบางบอน ซึ่งทำให้เชื่อว่าเปลี่ยนแปลงของแนวชายฝั่งทะเลมีผลทำให้มีการขุดคลองใหม่ลงมาทางใต้ เพื่อเป็นเส้นทางออกสู่ทะเลและเมืองชายฝั่งทะเลอยู่ห่างออกไปมาก คลองเหล่านี้ก็เลิกใช้ไปในที่สุด

การศึกษาการต่อเชื่อมของลำน้ำจะเข้สามพัน และแนวคูคันดินที่บ้านดอนทองและบ้านจะเข้สามพัน คูคันดินดังกล่าว ปรากฏให้เห็นชัดเจนบนถนนมาลัยแมน ร่องรอยที่ปรากฏให้เห็นบนภาพถ่ายทางอากาศเป็นหลักฐานชัดเจนว่าคลองจะเข้สามพันนั้นแต่เดิมไหลผ่านมาทางเส้นทางที่ผ่านเมืองอุทอง แต่ต่อมาทางน้ำได้เปลี่ยนทางเดินลงมาทางใต้ตามแนวคลองทางตลาด การขุดคูคันดินกั้นน้ำที่ทางตะวันออกของบ้านดอนทองดังกล่าวได้บังคับให้น้ำไหลกลับมาทางแนวแม่น้ำจะเข้สามพันที่ไหลผ่านเมืองอุทองตามเดิม การขุดคันดินคาดว่าคงจะทำให้ขึ้นภายหลังที่แม่น้ำเปลี่ยนทางเดิน ดังจะเห็นได้จากการมีคันดินรอบชุมชนแบบเหลี่ยมมุมรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาด ๓๔๐ x ๓๔๐ เมตร สร้างขึ้นทางด้านตะวันออก ซึ่งเป็นบริเวณรับน้ำได้จากคูคลองดังกล่าวและการสร้างคันดินบริเวณเมืองอุทองข้อมูลที่ได้จากการศึกษาภาพถ่ายทางอากาศและสำรวจสภาพภูมิศาสตร์ ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงชายฝั่งทะเล ซึ่งมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางเดินของแม่น้ำจะเข้สามพัน และการเปลี่ยนแปลงแนวคลองในการติดต่อกับภายนอกทางฝั่งทะเลของเมืองอุทอง และเป็นร่องรอยที่แสดงให้เห็นถึงความพยายามของคนเมืองอุทองในอดีต ได้ช่วยกันแก้ไขปัญหาคือเป็นผลมาจากการถอยตัวของน้ำทะเล และเมื่อทะเลถอยออกไปมากขึ้นจนไม่สะดวก หรือเกินกว่าจะแก้ไขได้ เมืองอุทองก็หมดความสำคัญในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ พร้อม ๆ กับการสิ้นสุดลงของยุคสมัยทวารวดี ซึ่งต่อมาเมืองโบราณอุทองก็ถูกทิ้งร้างไปในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙ โดยเมืองสุพรรณบุรีเจริญขึ้นมาแทนที่ ดังที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันการดำเนินงานอนุรักษ์โบราณสถาน และแหล่งโบราณคดีในเขตเมืองโบราณอุทองหลังจากที่เมืองโบราณอุทองได้ร้างไปเมื่อในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙ เมืองโบราณอุทองก็ลดความสำคัญลงไป จนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๖ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้เสด็จสำรวจเมืองโบราณอุทอง และเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับเรื่องราวของเมืองโบราณอุทองจนเป็นที่รู้จักกันไปในวงวิชาการ เมืองโบราณอุทองจึงได้รับความสนใจขึ้นมาอีกครั้ง ในฐานะเป็นแหล่งโบราณคดีที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งของประเทศไทย

๔.๒.๕ เมืองมโหสถ

เมืองศรีมโหสถ ตั้งอยู่บริเวณขอบชายดงศรีมหาโพธิ์ ตั้งอยู่บนพื้นที่ดอนต่อกับบริเวณที่ลุ่มทางทิศเหนือและทิศตะวันตก กล่าวคือ ดงศรีมหาโพธิ์เป็นพื้นที่ป่าขนาดใหญ่มีพื้นที่ครอบคลุมนับตั้งแต่ใต้แม่น้ำปราจีนบุรีลงมาในเขตพื้นที่อำเภอศรีมโหสถ และส่วนหนึ่งในเขตอำเภอกบินทร์บุรี และขอบเขตบางส่วนในอำเภอนมสารคาม และอำเภอนามชัยเขตจังหวัดฉะเชิงเทรา ลักษณะของพื้นที่ของดงศรีมหาโพธิ์จะมีลักษณะที่เป็นที่ดอนและลาดเอียงเล็กน้อยมาทางทิศเหนือ ส่วนบริเวณโดยรอบ ทั้งทางด้านทิศตะวันตกถัดจากชายดงศรีมหาโพธิ์ไปนั้นจะเป็นที่ลุ่มน้ำบางปะกง เป็นพื้นที่ท้องนากว้างใหญ่ แต่เดิมสันนิษฐานว่าในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒ พื้นที่ลุ่มน้ำบางปะกงแต่เดิมเป็นพื้นที่ใกล้ชายฝั่งทะเล และมีร่องน้ำอยู่หลายสายเข้ามายังพื้นที่บริเวณชายขอบดงศรีมหาโพธิ์รวมทั้งผ่านเข้ามาถึงบริเวณที่ตั้งของเมืองศรีมโหสถ

ดังนั้นเมืองศรีมโหสถจึงน่าจะเป็นเมืองท่าที่สำคัญแห่งหนึ่งในช่วงระยะแรกของสมัยทวารวดี โดยปรากฏหลักฐานการค้นพบลูกปัดที่คล้ายกับที่ค้นพบที่เมืองออกแอ (Oc Eo) ที่ตั้งอยู่ทางตอนใต้ของประเทศเวียดนามในปัจจุบัน และพัฒนาการของชุมชนในพื้นที่ศรีมโหสถช่วงต้นสมัยทวารวดีนี้ยังปรากฏให้เห็นชัดจากหลักฐานทางโบราณคดีและจารึก เช่น รอยพระพุทธรูปที่สระมรกต ที่อาจกล่าวได้ว่าเป็นรอยพระพุทธรูปที่มีความเก่าแก่มากแห่งหนึ่งในประเทศไทย ลักษณะสลักเหมือนจริงตามธรรมชาติ แสดงให้เห็นถึงรูปร่างและความสัณฐานของนิ้วพระบาท ซึ่งผิดกับหลังช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๙ มักจะทำแบบประดิษฐ์ คืออยู่ในกรอบสี่เหลี่ยม นิ้วพระบาทยาวเท่ากัน กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๓ กึ่งกลางรอยพระพุทธรูปจะสลักเป็นรูปธรรมจักรและมีกากบาทไขว้สันนิษฐานว่าเอาไว้ปักฉัตร และในอีกแง่หนึ่งรูปแบบของรอยพระพุทธรูปนี้ ก็มีความใกล้เคียงกับรอยพระพุทธรูป ศิลปะลังกาสัยอนุราธปุระ ซึ่งเป็นลักษณะของการทำพระพุทธรูป กึ่งกลางสลักธรรมจักรเช่นเดียวกัน

รวมทั้งภายในพื้นที่ยังพบจารึกเนินสระบัว อักษรหลังปัลลวะ ช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๔ กล่าวถึง เสด็จภูหาคาถา ซึ่งเป็นเนื้อหาเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา จารึกหลักนี้พบที่สระบัวลำในลุ่มโบราณสระมรกต และอีกแห่งหนึ่งคือที่โบราณสถานสระแก้ว ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองศรีมโหสถ ลักษณะเป็นสระน้ำในผังสี่เหลี่ยม ขนาด ๑๗.๕๐ เมตร ยาว ๔๒.๖๐ เมตร สระลึก ๕.๔๐ เมตร ทางลงสระอยู่ทางทิศตะวันตก ผังสระเป็นศิลปะแลงธรรมชาติจากการขุดสระ ขอบสระมีการสลักรูปสัตว์อยู่ภายในกรอบสี่เหลี่ยม ได้แก่ ช้าง มกร หมอน้ำ สิงห์ หนู งู (ซึ่งอาจเป็นการสลักเป็นโคลนที่อาจเคยมีปูนฉาบทับ) โดยรูปสลักช้างพบมากที่สุด ซึ่งอาจหมายถึง สัตว์ชั้นสูง สัตว์ของเทพในศาสนาฮินดูและสัตว์สะท้อนความอุดมสมบูรณ์ ขณะที่รูปสิงห์เป็นความเชื่อรับมาจากอินเดีย และยังพบว่ามีารสลักสิงห์ในวัฒนธรรมทวารวดี เขมร เป็นต้น

ส่วน “มกร” เป็นรูปประติมากรรมที่ปรากฏที่แรกในอินเดีย เชื่อว่าเป็นสัตว์เกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ ท่อนตัวจะเป็นปลาแต่ท่อนหัวจะเป็นหัวสัตว์ต่าง ๆ หรืออาจเป็นรูปของสัตว์ผสม และยังพบที่มีความใกล้เคียงกับ มกรในศิลปะเขมร แบบสมโบร์ไพรกุก (สมัยก่อนเมืองพระนคร) ที่มีลักษณะเป็นมกรคายท่อนพวงมาลัยอยู่สองข้างของทับหลัง ลักษณะปรากฏเป็น ส่วนหัว มีขาหน้า ส่วนตัวและหาง และมีความใกล้เคียงกับรูปแบบศิลปะอมราวดีของอินเดีย นอกจากนี้ยังมี หนู งู หงส์ กินรี ดังนั้น รอยพระพุทธรูปที่สระมรกต และรูปสลักที่ขอบสระแก้ว จึงเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่น่าจะเกิดขึ้นในช่วงระยะแรกของสมัยทวารวดีและสะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการของผู้คนและการตั้งชุมชนในบริเวณพื้นที่นี้มาตั้งแต่ช่วงต้นสมัยทวารวดีเป็นต้นมา

๔.๒.๖ เมืองดงละคร

สำหรับเมืองดงละครเมืองโบราณดงละคร เป็นเมืองโบราณสมัยทวาราวดี ตั้งอยู่ในเขตตำบลดงละครอำเภอเมือง จังหวัดนครนายก ห่างจากตัวจังหวัดนครนายกไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ประมาณ ๕ กิโลเมตร จุดสูงสุดของเมืองอยู่ที่เนินดินทางด้านทิศตะวันออก สูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ๓๔ เมตร

เมืองโบราณดงละครเป็นเมืองรูปไข่เกือบกลม มีคูน้ำและคันดินโดยรอบ มีเนื้อที่ประมาณ ๓,๐๐๐ ไร่ และมีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๗๐๐-๘๐๐ เมตร เดิมมีแนวคันเป็นคันดินสองชั้นแต่ปัจจุบันเหลือเพียงชั้นนอกชั้นเดียว คันดินชั้นนอกมีความสูงกว่าคันดินชั้นใน แต่คันดินชั้นในมีความหนาแน่นกว่า ลักษณะการสร้างเมืองนั้นติดกับแม่น้ำนครนายกสายเดิม ซึ่งติดต่อกับชายฝั่งทะเลได้เหมาะแก่การค้าขายทางทะเล และยังสามารถทำการเกษตรได้โดยรอบ เป็นลักษณะเดียวกับเมืองโบราณสมัยทวาราวดีในบริเวณใกล้เคียงกันของประเทศไทย คาดว่ามีผู้อยู่อาศัยในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๘ และอยู่ในเครือข่ายการค้าขายทางทะเลในสมัยโบราณในอดีตถูกเรียกว่า เมืองลับแล มีการขุดค้นพบซากเมืองเก่า บนพื้นที่ ๓,๐๐๐ ไร่ ที่มาของคำว่า ดงละคร เชื่อว่าเพี้ยนมาจากคำว่า ดงนคร หมายถึง เมืองซึ่งอยู่กลางป่า แต่ตามตำนานก็เพราะสมัยก่อนชาวบ้านมักได้ยินเสียงเพลงมโหรี คล้ายมีการแสดงละคร นักท่องเที่ยวสามารถเดินชมเมืองโบราณดงละครได้ ภายในมีคูน้ำ และคันดิน เป็นแนวกำแพงเมือง หรือสันคูเมือง รูปวงรีล้อมรอบ มีด้วยกัน ๒ ชั้น ได้แก่ ชั้นนอก และชั้นใน ทางด้านตะวันออก เรียกว่า หนองกระพ้อ มีประตูทางเข้าเมือง และสระน้ำอยู่ทั้งสี่ทิศ นอกจากนั้น พื้นที่บริเวณนี้ ได้ขุดค้นพบโบราณวัตถุ อาทิ เศษภาชนะดินเผา ลูกปัดแก้ว ลูกปัดหิน เบ้าดินเผา และเศียรพระพุทธรูปกะไหล่ทอง

แต่เดิมชาวบ้านเรียกเมืองนี้ว่าเมืองลับแล ส่วนชื่อเมืองว่าดงละครนั้นไม่ทราบที่มาแน่ชัด บางแห่งกล่าวว่า เวลากลางคืน ได้ยินเสียงดนตรีวงมโหรีแว่วมาจากในเมืองกลางป่า คล้ายกับมีการเล่นละครในวัง จึงเรียกว่าดงละคร หมายถึงมาเล่นละครในดง ส่วนอีกแห่งก็กล่าวว่า เดิมเมืองนี้น่าจะเรียกว่า ดงนคร หมายถึงนครที่อยู่ในดง แต่นานเข้าจึงเรียกเพี้ยนกลายเป็น ดงละคร แต่อย่างไรก็ตามไม่มีข้อสรุปที่ชัดเจนเกี่ยวกับที่มาของชื่อเมืองดงละครนี้

ภายหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๘ คาดว่ามีการเปลี่ยนเส้นทางรถไฟของแม่น้ำนครนายกซึ่งแต่เดิมไหลผ่านทางทิศตะวันตกของเมืองดงละคร กลายเป็นไหลอย่างปัจจุบันนี้ ทำให้เมืองที่เคยเจริญกลับไม่ได้รับความนิยมเพราะขาดน้ำ ทำให้เมืองดงละครกลายเป็นเพียงเมืองเล็ก ๆ มีประชากรอยู่ไม่กี่คน เพราะคนส่วนใหญ่ย้ายไปตั้งถิ่นฐานใหม่ตามการไหลของแม่น้ำ เป็นเมืองนครนายกในปัจจุบันนี้

เมืองดงละคร เคยเป็นเมืองท่าที่สำคัญในสมัยโบราณช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๘ โดยเป็นเมืองทางผ่านในการติดต่อค้าขายระหว่างจีน อินเดีย และเปอร์เซีย ซึ่งมีการซื้อขายสินค้าแลกเปลี่ยน

วัตถุติดกัน โดยในส่วนของตัวเมืองดงละครเอง ได้รับอิทธิพลจากเขมร โดยชุดพบโบราณวัตถุพวก กำไลและพระพุทธรูปสำริดศิลปะแบบบายน เครื่องปั้นดินเผา และลูกปัดต่าง ๆ

๔.๒.๗ เมืองคูเมือง

ตั้งอยู่ที่บ้านคูเมือง ตำบลห้วยชัน ห่างจากตัวจังหวัดประมาณ ๒๓ กิโลเมตรสันนิษฐานว่าเป็นชุมชนโบราณสมัยทวารวดีผังเมือง เป็นรูปสี่เหลี่ยมมุมมน กว้าง ๖๕๐ เมตร ยาว ๗๕๐ เมตร สูงจากพื้น ๑ เมตร เนินดินขนาดใหญ่ มีคูน้ำ คันดินล้อมรอบ มีการขุดค้นพบภาชนะดินเผามากมาย เช่น เครื่องถ้วยชาม หม้อ ไห กาน้ำ ลูกปัดหินสีต่าง ๆ ตะคันดินเผา ธรรมจักรหินเขียว ต้มหู ลูกปัด หินสี และเหรียญเงินมีคำจารึกว่า “ศรีทวารวดีศวร ปุณฺณยะ” แสดงให้เห็นว่ามีชุมชนอาศัยอยู่ในบริเวณนี้ ติดต่อกันมาตั้งแต่สมัยพุทธันจนจนถึงรัตนโกสินทร์ ปัจจุบันวัตถุโบราณที่ค้นพบได้นำไปเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อินทร์บุรี ภายในบริเวณเมืองโบราณบ้านคูเมือง ปัจจุบันได้จัดให้เป็นสวนรุกขชาติ มีเนื้อที่ ๕๐๐ ไร่ มีคูน้ำโบราณล้อมรอบ มีพันธุ์ไม้ต่าง ๆ รมรื่นสวยงาม

๔.๒.๘ เมืองอู่ตะเภา

เมืองอู่ตะเภาตั้งอยู่ที่ บ้านอู่ตะเภา ตำบลอู่ตะเภาอำเภอมโนรมย์ จังหวัดชัยนาท ลักษณะเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมคางหมู พื้นที่ประมาณ ๒๙.๕ ไร่ สภาพปัจจุบันมีคูน้ำขนาดกว้างประมาณ ๑๙ เมตร คันดินสูงประมาณ ๙ เมตร เป็นเมืองโบราณที่มีคูน้ำและคันดินอยู่ในสภาพดี ดูสวยงามมากเมืองหนึ่ง ด้านตะวันตกของเมืองซึ่งเป็นด้านยาวที่สุดของรูปสี่เหลี่ยมคางหมู อยู่ติดกับแม่น้ำอู่ตะเภา กำแพงเมืองตอนที่ใกล้ลำน้ำแม่น้ำมากที่สุด อยู่ห่างกันเพียง ๔๐ เมตรเท่านั้น ด้านนี้คูเมืองตื้น คันกำแพงเมืองค่อนข้างต่ำ หมู่บ้านอู่ตะเภาตั้งอยู่บริเวณนี้มีรอยขาดของกำแพงเมืองทางด้านนี้สองช่อง แสดงให้เห็นว่า เป็นช่องระบายน้ำออกจากเมือง ริมกำแพงข้างในมีสระน้ำ ๒ สระอยู่ติดกัน ทางด้านตะวันออกมีร่องกำแพงเมืองกว้างประมาณ ๕ เมตร ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นประตูเมือง ห่างประตูเมืองออกไปนอกเมืองทางเหนือราว ๓๐ เมตร พบซากเจดีย์ก่อด้วยอิฐ ฐานกว้างประมาณ ๑๘ เมตร พระเจดีย์องค์นี้ถูกทำลายเสียแล้วอย่างยับเยิน เหลือให้เห็นอยู่เพียงแค่ฐานเท่านั้น ห่างตัวเมืองออกไปทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือ ราว ๕๐๐ เมตร พบเสาโกลนสมัยทวารวดี ทำด้วยหินสีเขียวจมอยู่ในดินหลักหนึ่ง สูงจากพื้นดิน ๘๔ เซนติเมตร และมีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางกว้าง ๕๕ เซนติเมตร กำแพงเมืองด้านหนึ่งเป็นสันสูงมีต้นไม้ปกคลุมทึบเลื้อยวกลงไปบรรจบกันกับด้าน ตะวันตก มีช่องทางระบายน้ำออกจากตัวเมืองช่องหนึ่ง บริเวณกลางเมืองค่อนข้างมาทางด้านตะวันตกและด้านเหนือ เนินดินขนาดใหญ่อยู่เนินหนึ่งชื่อบ่อหมัน เป็นซากศาสนสถานขนาดใหญ่ ซึ่งก่อด้วยอิฐและศิลาแลง แต่ทว่ายังเหลือแต่ฐาน ตรงกลางมีบ่อลึกและพบเนินดินมีเศษกระเบื้องถ้วยชามมากมายติดกับบริเวณอื่น และพบเหรียญเงินขนาดใหญ่กว่าห้าบาท ปัจจุบันด้านหนึ่งเป็นตราสังข์อีกด้านหนึ่งมีรูปศรีวิไลและรูปปลา จึงดูแปลกกว่าเงินอื่น ๆ ที่พบในเขตเมืองนี้ซึ่งมีตราเป็นรูปดวงอาทิตย์และอีกด้านหนึ่งเป็นรูปศรีวิไล

๔.๒.๙ เมืองชัยจำปา

ประวัติความเป็นมา เมืองโบราณชัยจำปา หลักฐานทางโบราณคดีที่ค้นพบที่เมืองชัยจำปา เป็นถิ่นที่อยู่ของมนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งมีอายุประมาณ ๓,๐๐๐ ปี มาแล้ว ต่อมาได้รับ อิทธิพลวัฒนธรรมจากอินเดีย เช่น ศาสนา วิถีความเชื่อ อักษร ภาษา การปกครองนั้นคงจะเป็นการ ปกครองที่มีกษัตริย์เป็นใหญ่ เพราะจารึกภาษาสันสกฤตที่ค้นพบกล่าวถึงพระเจ้าแผ่นดินเป็นผู้นำ

จากหลักฐานทางโบราณคดีอาจกำหนดได้ว่าเมืองชัยจำปาเป็นชุมชนที่มีผู้อาศัยอยู่มาจนถึง ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๕ แล้วจึงถูกทิ้งร้างไป เพราะเหตุว่าไม่พบหลักฐานทางโบราณคดีอื่นใดที่มี อายุหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๕

ลักษณะรูปร่างเมืองโบราณชัยจำปา เป็นมีคูน้ำกว้างลึก และมีคันดินกำแพงสูงล้อมรอบเมือง ผังเมืองเป็นรูป “วงกลมรีคล้ายรูปหัวใจ” เมืองชนิดไม่มีรูปแบบหรือเป็นรูปอิสระ วัดขนาดความกว้าง จากทิศเหนือไปทิศใต้ ๘๓๔ เมตร จากทิศตะวันออกไปทิศตะวันตกประมาณ ๗๐๔ เมตร เมืองนี้มี กำแพงดินสูง ๒ ชั้น มีคูเมืองลึก ตรงกลางกำแพงเป็นดินอัดแน่นสูงประมาณ ๑๐ เมตร จาก พื้นคู เมือง คูเมืองกว้างประมาณ ๑๖ เมตร ภายในเมืองมีเนินดิน ๓ เนินมีเศษอิฐซึ่งเข้าใจว่าเป็นซาก โบราณสถาน นอกเมืองมีสระน้ำ ๑ สระ

สิ่งที่พบเป็นหลักฐานของมนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ได้แก่ กำไลหิน แกนกำไลทำด้วยหิน มาร์ล เศษภาชนะดินเผา และของยุคสมัยทวารวดีได้แก่ ชิ้นส่วนพระพุทธรูป ประติมากรรมรูปกวาง หมอบ ชิ้นส่วนธรรมจักร ตุ๊กตาดินเผา เครื่องมือเครื่องใช้ เครื่องประดับที่เป็นโลหะสัมฤทธิ์ จารึก ๕ ชิ้น

๔.๒.๑๐ เมืองศรีเทพ

เมืองโบราณศรีเทพ ตั้งอยู่ที่ตำบลศรีเทพอำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ จัดอยู่ในบริเวณ เขตที่สูงภาคกลาง อันเป็นจุดเชื่อมโยงเครือข่ายของการแลกเปลี่ยนสินค้า เส้นทางการค้า และ วัฒนธรรมระหว่างพื้นที่ภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่มีความสำคัญมาตั้งแต่ยุคก่อน ประวัติศาสตร์ตอนปลายต่อเนื่องจนถึงวัฒนธรรมเขมรโบราณ (พุทธศตวรรษที่ ๘-๑๘)

สำหรับที่มาของชื่อ เมืองโบราณศรีเทพ ชาวบ้านในท้องถิ่นเรียกขานกันว่า เมืองอภัยสาลี จนกระทั่ง ในปีพุทธศักราช ๒๔๔๗ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อทรงดำรง ตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ได้เสด็จตรวจราชการมณฑลเพชรบูรณ์ ทรงตั้งพระทัยจะสืบ ค้นหาเมืองศรีเทพนั้นที่ปรากฏในทำเนียบเก่าบอกรายชื่อหัวเมืองในสมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์ และได้พบเมืองโบราณขนาดใหญ่ทางทิศตะวันออกของภูเขามอรัตนโกสินทร์ใกล้กับเมืองวิเชียรบุรี ซึ่งเมือง วิเชียรบุรีนั้นมีชื่อเดิมว่า เมืองท่าโรง และเมืองศรีเทพจึงทรงมีพระวินิจฉัยว่า ชื่อเมืองโบราณแห่งนี้ น่าจะเป็นต้นคำของการเรียกชื่อเดิมของเมืองวิเชียรบุรีว่า เมืองศรีเทพ กรมศิลปากรจึงได้ใช้ชื่อเรียก เมืองโบราณที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ สำนวณพบว่าเมืองศรีเทพ

จนกว่าจะค้นพบหลักฐานเอกสารที่ยืนยันชื่อที่แท้จริงของเมืองโบราณแห่งนี้ กรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนเมืองโบราณศรีเทพ หรือ ไพศาลี เป็นโบราณสถานของชาติ ในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕๒ หน้า ๓๖๙๓ ลงวันที่ ๘ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๗๘ นับจากนั้นเป็นต้นมา การศึกษาเกี่ยวกับเมืองโบราณแห่งนี้ได้มีการดำเนินงานโดยกรมศิลปากรเป็นลำดับ รวมทั้งยังปรากฏในงานค้นคว้าทางวิชาการด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์ศิลปะเกี่ยวกับเมืองโบราณแห่งนี้โดยนักวิชาการชาวไทยและต่างประเทศ เช่น ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ดร.ควอริทซ์ เวลส์ ศาสตราจารย์ของ บวสเชอเลีย เป็นต้น จนกระทั่งในปีพุทธศักราช ๒๕๒๗ เป็นต้นมา เมืองโบราณศรีเทพได้รับการอนุรักษ์และพัฒนาเพื่อให้เป็นแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมที่สำคัญของชาติ ภายใต้การบริหารจัดการในรูปแบบอุทยานประวัติศาสตร์ โดยการกำกับดูแลของอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ สำนักศิลปากรที่ ๔ ลพบุรี กรมศิลปากร

ลักษณะทางกายภาพของเมืองโบราณศรีเทพ เป็นเมืองที่มีคูเมืองกำแพงเมืองล้อมรอบ แบ่งออกเป็น ๒ ส่วน ประกอบด้วย เมืองในและเมืองนอก มีพื้นที่ประมาณ ๔.๗ ตารางกิโลเมตร หรือ ๒,๘๘๙ ไร่

เมืองใน ผังเมืองค่อนข้างกลม มีพื้นที่ประมาณ ๑.๘๗ ตารางกิโลเมตร (๑,๓๐๐ ไร่) ภายในตัวเมืองมีภูมิประเทศเป็นพื้นที่ราบลอนลูกคลื่น มีโบราณสถานกระจายตัวอยู่ ๔๘ แห่ง ที่เกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนาและศาสนาฮินดู มีรูปแบบศิลปกรรมในวัฒนธรรมทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖) และวัฒนธรรมเขมรโบราณ (พุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๘) ซึ่งมีโบราณสถานที่สำคัญและมีขนาดใหญ่ ได้แก่ โบราณสถานเขาค้างใน โบราณสถานปรางค์ศรีเทพ และโบราณสถานปรางค์สองพี่น้อง ตั้งอยู่เกือบกึ่งกลางเมืองค่อนข้างทางทิศตะวันตก นอกจากนี้ยังมีสระน้ำโบราณทั้งขนาดใหญ่และเล็กอีกจำนวนกว่า ๗๐ แห่ง

เมืองนอก ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกของเมืองใน มีพื้นที่ประมาณ ๒.๘๓ ตารางกิโลเมตร (๑,๕๘๙ ไร่) ผังเมืองค่อนข้างเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมน ภายในตัวเมืองสำรวจพบโบราณสถานจำนวน ๖๔ แห่ง มีสระน้ำโบราณจำนวนมาก

นอกคูเมืองกำแพงเมืองโบราณยังมีการสำรวจพบโบราณสถานอีกจำนวน ๕๐ แห่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางทิศเหนือของเมือง ที่สำคัญ ได้แก่ โบราณสถานเขาค้างนอก โบราณสถานปรางค์ฤๅษี กลุ่มโบราณสถานเขาค้างสระแก้ว และสระแก้ว สระน้ำโบราณขนาดใหญ่ ส่วนทางด้านทิศตะวันตกนอกเมืองโบราณศรีเทพห่างออกไปประมาณ ๑๕ กิโลเมตร เป็นที่ตั้งของเขาคมมอรัตนกูเขาหินปูนขนาดใหญ่ที่มีรูปลักษณะเฉพาะ ซึ่งใช้เป็นจุดสังเกตในการเดินทางที่สำคัญมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ โดยบริเวณเชิงเขาเป็นแหล่งผลิตเครื่องมือและกำไลหินที่สำคัญ ต่อมาในสมัยทวารวดีได้มีการดัดแปลงถ้ำหินปูนที่ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของภูเขาให้เป็นศาสนสถานในพุทธศาสนาแบบมหายาน กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔

เมืองโบราณศรีเทพเป็นเมืองโบราณสำคัญในเส้นทางเครือข่ายทางการค้าและวัฒนธรรมสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่แสดงออกถึงภูมิปัญญาในการเลือกสรรชัยภูมิที่ตั้งอันเป็นจุดเชื่อมโยงผสมผสานการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมและการแลกเปลี่ยนสินค้าภายในและระหว่างภูมิภาค ที่มีพัฒนามาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมทวารวดี และวัฒนธรรมเขมรโบราณ ซึ่งก่อตัวขึ้นจากชุมชนหมู่บ้านเกษตรกรรมในยุคก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายบริเวณลุ่มแม่น้ำป่าสักเมื่อ ๒,๕๐๐-๑,๕๐๐ ปีมาแล้ว อันเป็นความชาญฉลาดของมนุษย์ในการเลือกสรรชัยภูมิที่ตั้งของชุมชนขึ้นในพื้นที่ที่สามารถควบคุมเส้นทางธรรมชาติที่ใช้เป็นเส้นทางผ่านเทือกเขาเพชรบูรณ์ ซึ่งเปรียบเสมือนประตูเชื่อมต่อระหว่างดินแดนด้านตะวันออกของที่ราบลุ่มภาคกลางกับดินแดนที่ราบสูงทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และอาจรวมถึงพื้นที่ทางด้านตะวันออกและตะวันตกของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วยชุมชนก่อนประวัติศาสตร์แห่งนี้เป็นจุดเชื่อมโยงสำคัญในเส้นทาง การแลกเปลี่ยนทรัพยากรด้านโลหะกรรมที่สำคัญของประเทศไทยในยุคก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายและพัฒนาขึ้นเป็นจุดยุทธศาสตร์ทางการค้าและวัฒนธรรมที่เข้มแข็งในเขตพื้นที่ศูนย์กลางของภูมิภาคตอนในที่สามารถเชื่อมโยงกับสถานีและเส้นทางทางการค้าทางทะเล ทำให้มีบทบาทสำคัญในการรับและส่งผ่านวัฒนธรรมไปยังเมืองโบราณร่วมสมัยเดียวกันในสมัยประวัติศาสตร์ตอนต้น เมืองโบราณแห่งนี้ยังเป็นแหล่งวัฒนธรรมที่มีความสำคัญโดดเด่น ในพื้นที่ศูนย์กลางภูมิภาคตอนในของประเทศไทยแสดงถึงภูมิปัญญาในการสร้างสรรค์และผสมผสานงานศิลปกรรมทางพุทธศาสนาเถรวาท มหายาน และศาสนาฮินดู จนมีเอกลักษณ์รูปแบบเฉพาะสกุลช่างของตนเอง ยกตัวอย่างเช่น กลุ่มเทวรูปรุ่นเก่ากำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๓ ซึ่งเทวรูปรุ่นเก่าที่พบจากเมืองโบราณศรีเทพ ได้แก่ พระนารายณ์หรือพระวิฆณุสวามหัทธกรกระบอก พระกฤษณะโควรัรณะ เป็นประติมากรรมลอยตัวที่มีลักษณะกายวิภาคชัดเจน ประทับยืนด้วยอาการตรึงค้ำหรือเอียงสะโพกเล็กน้อย แสดงอาการเคลื่อนไหว จากลักษณะดังกล่าวได้แสดงให้เห็นถึงความสามารถขั้นสูงของช่างฝีมือ มีเอกลักษณ์ความงามและความลงตัว ซึ่งรู้จักกันในนามสกุลช่างศรีเทพ งานประติมากรรมและสถาปัตยกรรมของเมืองโบราณศรีเทพทั้งในช่วงวัฒนธรรมทวารวดีและช่วงวัฒนธรรมเขมรโบราณ (พุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๘) ส่งผ่านคติความเชื่อทางศาสนาและรูปแบบศิลปกรรมไปสู่การสร้างสรรค์งานศิลปกรรมในสมัยต่อมา

เมืองโบราณศรีเทพเจริญรุ่งเรืองอยู่ราว ๗๐๐ ปี จึงค่อย ๆ ลดความสำคัญลงไปเมื่อประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ในห้วงเวลาเดียวกันกับการล่มสลายของอาณาจักรเขมร พร้อมกับการเกิดศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองใหม่ขึ้นทางตอนเหนือของกลุ่มน้ำเจ้าพระยาที่สุโขทัย และในกลุ่มน้ำเจ้าพระยาที่พระนครศรีอยุธยา ซึ่งอาจเป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลให้เมืองโบราณศรีเทพลดบทบาทความสำคัญลง จนกระทั่งถูกทิ้งร้างในที่สุด

ด้วยคุณค่าความโดดเด่นของเมืองโบราณศรีเทพที่มีการพัฒนาขึ้นมาจากชุมชนโบราณในยุคก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย ที่ตั้งอยู่ในบริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสัก เมื่อประมาณ ๑,๗๐๐-

๑,๕๐๐ ปีมาแล้ว (พุทธศตวรรษที่ ๘-๑๐) เมื่อได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมภายนอกโดยเฉพาะวัฒนธรรมอินเดียและวัฒนธรรมเขมรโบราณจึงเกิดการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมเข้าสู่สังคมเมืองในวัฒนธรรมทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๖) และวัฒนธรรมเขมรโบราณ (พุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๘) ลำดับพัฒนาการในแต่ละช่วงสมัยของเมืองโบราณศรีเทพแสดงออกถึงความสำคัญของการแลกเปลี่ยนคุณค่าของมนุษย์ในเขตพื้นที่ศูนย์กลางของภูมิภาคตอนในของประเทศไทย ซึ่งเป็นชุมชนหรือเมืองโบราณภายใน (Hinterland) ที่มีความต่อเนื่องทางวัฒนธรรม มีการเลือกสรรพื้นที่ตั้งของชุมชนหรือเมืองที่สามารถควบคุมหรือเชื่อมโยงเครือข่ายการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม หรือเส้นทางการค้าสมัยโบราณระหว่างพื้นที่ราบลุ่มภาคกลางและที่ราบสูงของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นอกจากนี้อาจรวมถึงพื้นที่ทางด้านตะวันออกและตะวันตกของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อีกด้วยจึงกล่าวได้ว่า ชัยภูมิที่ตั้งของเมืองเป็นจุดสำคัญในเครือข่ายการแลกเปลี่ยนทรัพยากรและการค้าของชุมชนบริเวณใกล้เคียงและภายนอกภูมิภาคมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ส่งผลให้เกิดพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมในชุมชนและดำรงสถานะเป็นเมืองศูนย์กลางทางการค้าและศูนย์กลางทางศาสนาที่สำคัญแห่งหนึ่งในช่วงสมัยประวัติศาสตร์ตอนต้นของประเทศไทยและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ กรมศิลปากรตระหนักถึงคุณค่าที่สำคัญดังกล่าว จึงได้ดำเนินการและเตรียมนำเสนอแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมเมืองโบราณศรีเทพ เข้าสู่บัญชีรายชื่อเบื้องต้นมรดกโลก (Tentative List) ในปีพุทธศักราช ๒๕๖๒

๔.๒.๑๑ เมืองไพศาลี

เมืองเก่าเวสาลีปรากฏหลักฐานจาก การสำรวจของกรมศิลปากร เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๑ พบว่าเป็นเมืองสี่เหลี่ยมผืนผ้า มุมมน มีกำแพงดิน ๒ ชั้น มีคูเมืองคันกลาง ยาวประมาณ ๗๐๐ เมตร กว้าง ๕๐๐ เมตร สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยทวารวดี บริเวณที่ตั้งชุมชนเป็นที่ราบลุ่มมีทางน้ำไหลผ่านจากการขุดแต่งใน พ.ศ. ๒๕๓๙ พบว่า โบราณสถานซึ่งอยู่บริเวณด้านตะวันออกของเมืองเป็นศิลปะสมัยอยุธยาตอนปลาย ประกอบด้วยอุโบสถ มณฑป วิหาร เจดีย์ และผลจากการศึกษาหลักฐานชั้นดินทางโบราณคดี พบว่า ก่อนการสร้างโบราณสถาน กลุ่มเมืองเก่าเวสาลีแห่งนี้ ได้มีชุมชนตั้งหลักแหล่งอยู่ก่อนแล้ว เป็นชุมชนในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย ซึ่งได้มีการพัฒนาเข้าสู่การเป็นชุมชนคูน้ำคันดินในสมัยทวารวดี

เมืองเวสาลีเคยเป็นเมืองหน้าด่านเล็ก ๆ ของกรุงละโว้ในดินแดนสุวรรณภูมิ ปรากฏหลักฐานซากวัตถุโบราณ เช่น พระปรางค์ หอสมุด และพระพุทธรูปฝีมือขอมโบราณ ราว พ.ศ. ๑๑๐๐-๑๔๐๐ ขอมได้มีอำนาจเจริญรุ่งเรืองในแคว้นสุวรรณภูมิ ตลอดทั้งในแคว้นโคตรบูร แคว้นโยนก และแคว้นทวารวดี โดยมีกรุงละโว้เป็นราชธานี เมืองเวสาลีนี้ได้สร้างขึ้นในสมัยนั้น มีอายุรุ่นราวคราวเดียวกับกรุงสุโขทัย นครโยนก เมืองโอชะบุรี และเมืองศรีเทพ โดยที่เมืองเหล่านี้ได้สร้างขึ้นไว้เพื่อเป็นเมืองหน้าด่านของกรุงละโว้ทั้งสิ้น

ภายหลังเมืองเวสาลีตกอยู่ภายใต้การปกครองของกรุงสุโขทัย และได้ถูกปล่อยร้างมาราว ๔๐๐ ปี จนถึง พ.ศ. ๒๑๙๙ สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช กษัตริย์ไทยรัชกาลที่ ๒๘ แห่งกรุงศรีอยุธยา ได้ทรงบูรณปฏิสังขรณ์ เมืองละโว้ขึ้นเป็นราชธานีอีกแห่ง ให้ชื่อเมืองลพบุรี พระองค์ทรงดำริเห็นว่า หัวเมืองฝ่ายเหนือยังไม่สงบลงได้ง่าย เพราะมีพม่าคอยหนุนหลัง ประกอบเป็นที่ราบลุ่มทำนาข้าวได้ดี เหมาะแก่การที่จะตั้งกองรักษาด่านไว้เพื่อป้องกันข้าศึกทางฝ่ายล้านนา จึงได้บูรณะเมืองเวสาลีขึ้นใหม่

๔.๓ การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

๔.๓.๑ การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีกรณีเมืองจันเสน

๔.๓.๑.๑ ประวัติเมืองจันเสน

สำหรับเมืองจันเสนนี้ ชื่อเดิมเรียกตามเนินดินที่ชาวบ้านเรียกกันว่า “โคกจันเสน” แต่หากพิจารณาจากรูปแบบของคำศัพท์ที่อาจจะมียากแห่งมาจากภาษาดั้งเดิมก็คือบาลีและสันสกฤตก็จะพบว่า คำว่า “จันเสน” นี้ เข้าใจว่าแปรรูป เลื่อนมาจากคำดั้งเดิมภาษาอินเดียว่า “จัน-ทะ-เสนะ” หรือจันทเสน เฉพาะคำว่า “เสนะ” เป็นคำในภาษาบาลี มีความหมาย ในพจนานุกรมบาลี-ไทยให้ความหมายว่า คำว่า เสนา หมายถึง กองทัพหรือกองทหาร หมู่ทหาร^๔ ดังปรากฏในคำว่า “อจเจกจีวรนาม เสนาย วา คนตุกาโม โหติ ปวาส วา คนตุกาโม โหติ” แปลว่า “ชื่อว่า อจเจกจีวร อธิบายว่า ผู้ประสงค์จะไปในกองทัพ ประสงค์จะไป พักแรมต่างถิ่น”^๕ และคล้ายกับ คำว่า “แสนย์ ในภาษาสันสกฤต อันมีความหมายว่า แสนยากร คำว่า “เสน” นี้ ถือว่าเป็นคำที่เป็นมงคลนามที่นิยมใช้กันมากในสังคมไทยคำหนึ่ง ตัวอย่างที่พบเห็นบ่อยได้แก่ คำว่า ภิรมเสน คิวเสน รถเสน นันทเสน ชัยเสน นาคเสน เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีชื่อสกุลที่ลงท้ายด้วย คำว่า “เสน” อยู่หลายสกุล เช่น จารุเสน พลเสน บุนยเสน สานเสน พันธุมเสน ศุภเสน ชัญญเสน อาสนเสน จุตเสน ปทีปเสน และ กนิฐเสน เป็นต้น^๖ ส่วนคำว่า จัน หรือจันทะนั้น ก็อาจจะเป็นชื่อ ๆ หนึ่งที่ได้รับอิทธิพลมาจากอินเดีย ซึ่งในเมืองไทยเรานั้นก็มีชื่อตัวหรือชื่อสกุลที่เกี่ยวข้องกับคำว่าจันทะหลายชื่อ เช่น เมืองจันทิก ซึ่งก็อาจจะพ้องกับคำว่า จันทิกา หรือ Chandigarh ในภาษาอังกฤษ ซึ่งเมืองนี้เป็นชื่อเมืองของรัฐปัญจาบอินเดีย การที่คนอินเดียเข้ามาเผยแพร่ศาสนาในท้องถิ่นหรือชุมชนบ้านเมืองในแถบนี้ก็ย่อมมีอิทธิพลต่อการเอาชื่อหรือนามมงคลนี้ไปตั้งเป็นชื่อของเมืองต่าง ๆ ได้รวมทั้ง “เมืองจันเสน” นี้ด้วย ซึ่งชื่อเมืองว่า จันเสน

^๔ มุลนิจิฎมิฬโลกิคุ, พจนานุกรม บาลี-ไทย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มุลนิจิฎมิฬโลกิคุ, ๒๕๖๐), หน้า ๓๓๙.

^๕ วิ.ม. (ไทย) ๒/๖๔๙/๑๖๘.

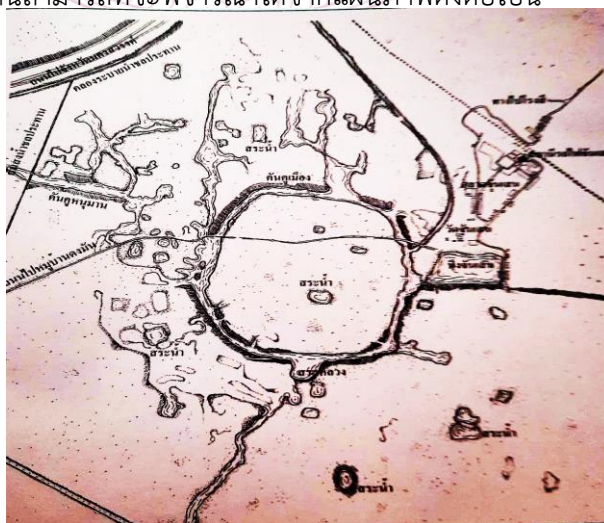
^๖ นิจ หิณูชีระนันท์ “จันเสน เมืองทวารวดีที่ถูกลืม” ใน สุจินต์ วงษ์เทศ (บรรณาธิการ) สังคมและวัฒนธรรม: จันเสน เมืองแรกเริ่มในกลุ่มลพบุรี ป่าสัก, (กรุงเทพมหานคร: เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๓๘), หน้า ๗๙-๘๐.

หรือจันทะเสนนี้ก็อาจจะมีความหมายหรือแปลได้ว่า เมืองที่เกิดมาจากกองทัพของจันทราเทวีหรือ กองทัพของเทพเจ้าแห่งพระจันทร์อย่างนี้ก็เป็นไปได้

อย่างไรก็ตามเราจะพบว่า ชื่อเมืองอื่น ๆ อาจจะมีการเปลี่ยนแปลงในภายหลัง แต่เฉพาะ เมืองจันเสนนี้ปรากฏว่าไม่มีการเปลี่ยนแปลงในเรื่องของชื่อเมืองแต่อย่างใดยังคงมีการใช้คำว่าจันเสน สำหรับเรียกชื่อพื้นที่หรือเรียกชื่อสถานที่ต่าง ๆ มาโดยตลอด เช่น โคกจันเสน วัดจันเสน สถานีรถไฟ จันเสน เป็นต้น

๔.๓.๑.๒ ลักษณะและขนาดของเมือง

สำหรับเมืองโบราณจันเสนนี้ มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยม แต่มุมที่มุมทั้งสี่ จันคู เกือบจะเป็นรูปกลม (พอจะ เทียบได้กับลักษณะของเมืองโบราณกำแพงแสนและเมืองโบราณอินทร์บุรี) ล้อมรอบด้วยคูเมืองซึ่งกว้าง ประมาณ ๒๐ เมตร ปัจจุบันนี้ยังลึกอยู่และมีน้ำขัง เป็นส่วนใหญ่ นอกจากส่วนสั้น ๆ บางตอนซึ่งตื้นเขิน ขึ้น แต่ก็ยังเห็นเป็นร่องรอยและเค้าคูเมืองได้โดยชัดเจน คูเมืองนี้เป็นชนิดที่ไม่มีกำแพงมูลดินประกอบ และ โออบริเวณอันมีความกว้างประมาณ ๗๐๐ เมตร ยาว ประมาณ ๔๐๐ เมตร คิดเป็นเนื้อที่ประมาณ ๓๐๐ ไร่เศษ เทียบขนาดได้ประมาณเท่าสวนลุมพินี หรือ ประมาณ ๔ เท่าของเนื้อที่สนามหลวง แต่ก่อนนี้เมื่อ จะเข้าไปในบริเวณเมืองจะต้องเดินบน สะพานไม้ข้าม เมืองเข้าไป ครั้นเมื่อไม่กี่ปีมานี้ทางบ้านเมืองได้เอารถงานมาทำถนนผ่าตัวเมืองและถม คูเมืองเป็นทางข้ามเข้าไป จึงไม่มีสะพานที่จะต้องข้ามดังแต่ก่อน บริเวณภายใน คูเมืองมีลักษณะเป็นที่ เนิน สูงกว่าพื้นที่รอบนอกคูเมือง โดยปัจจุบันนี้บริเวณตัวเมืองโบราณก็มิได้เข้าไปอาศัยอยู่หลาย ครอบครัวและพื้นที่ภายในตัวเมืองก็จะมีการทำการเกษตรของชาวบ้านทำให้ไม่สามารถที่จะมองเห็น เป็นรูปแบบเมืองเพราะไม่เหลือสิ่งก่อสร้างหรือโบราณสถานใด ๆ ที่เป็นของเมืองโบราณหลงเหลืออยู่ เลย จะมีเพียงการค้นพบวัตถุโบราณพวกพระหรือเศษกระเบื้องหรือลูกปัดโบราณบ้างเท่านั้น โดย ภาพรวมของตัวเมืองจันเสนสามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภาพดังต่อไปนี้

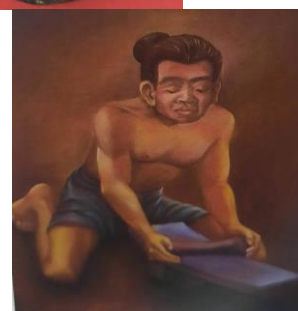
ภาพที่ ๔.๑ แสดงลักษณะและขนาดของเมืองจากภาพ

หรือเราสามารถที่จะพิจารณาได้จากภาพถ่ายทางอากาศก็จะสามารถพิจารณาเห็นถึงลักษณะของตัวเมืองโบราณจันเสนได้เป็นอย่างดี โดยพิจารณาจากภาพถ่ายดังนี้

ภาพที่ ๔.๒ แสดงภาพถ่ายทางอากาศของเมืองจันเสน

จากแผนภาพและภาพถ่ายจะพบว่า เมืองโบราณจันเสนนี้เป็นรูปเกือบทรงกลมแต่ก็ถือว่าเป็นรูปเหลี่ยมได้เพราะเป็นรูปของเมืองที่พยายามจะขุดลอกคลองหรือทำรูปแบบของเมืองให้เป็นเหลี่ยมมาแต่เดิม แต่เนื่องจากว่าพื้นที่ที่ล้อมรอบด้วยน้ำจึงทำให้มีการปรับเปลี่ยนรูปร่างของเมืองให้มีรูปร่างที่ผันแปรไปตามลักษณะของพื้นที่ สิ่งหนึ่งที่คณะนักวิจัยลงพื้นที่สำรวจก็คือ ในตัวเมืองจันเสนนั้นยังมี “ต้นตาล” อยู่ ซึ่งเดิมทีเมืองนี้เป็นเมืองที่ส่งออกผลิตภัณฑ์ที่เกี่ยวข้องกับน้ำตาลหรือผลของลูกตาล ดังมีปรากฏรูปคนขึ้นต้นตาลที่ปรากฏในตราประทับที่พบในเมืองโบราณ และนอกจากนั้นก็มีการทอผ้า และการทำยาสมุนไพรรวมถึงการทำการค้าประเภทอื่นอีกด้วย ดังปรากฏในภาพ

ภาพที่ ๔.๓ แสดงรูปร่างลักษณะและวิถีชีวิตของชาวเมืองจันเสนโบราณ

๔.๓.๑.๓ ความเป็นมาของเมืองจันเสน

สำหรับประวัติของเมืองจันเสนนี้เราสามารถที่จะพิจารณาได้จากกรอบของพัฒนาการของเมืองในฐานะที่เป็นเมืองโบราณที่มีที่มาอันยาวนาน นอกจากนั้นเราก็สามารถที่จะพิจารณาได้จากกรอบของพัฒนาการของเมืองในฐานะที่เป็นเมืองโบราณคดีที่มีพัฒนาการมาจากการเข้ามาอาศัยของผู้คนในยุคต่าง ๆ ที่สามารถจะรวบรวมมาอธิบายได้ดังต่อไปนี้

(๑) เมืองจันเสนในยุคโลหะตอนปลาย พ.ศ. ๒๔๔-๕๔๓

สำหรับเมืองจันเสนนั้นเมื่อพิจารณาจากการเริ่มการก่อตั้งเมืองนั้นจะพบว่า เป็นชุมชนที่ก่อตั้งขึ้นมาตั้งแต่สมัยปลายยุคเหล็ก ซึ่งหลักฐานที่พบและเป็นข้อยืนยันในเรื่องนี้ก็คือ การค้นพบหลุมศพคนโบราณยุคเหล็กที่บ้านใหม่ชัยพัฒนาซึ่งอยู่ห่างจากเมืองจันเสนไปทางทิศตะวันตกราว ๒ กิโลเมตร มีการพบหลักฐานการใช้หลักการถลุงเหล็กทำอาวุธหรือการทำเครื่องมือเพื่อยังชีพจำนวนมาก เนื่องจากว่าเมืองจันเสนนี้ถือว่าเป็นเมืองที่ตั้งอยู่ในบริเวณที่ลาดลงของลอนลูกคลื่นระหว่างลุ่มน้ำเจ้าพระยาและลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสัก ซึ่งถือว่าเป็นช่วงที่มีพื้นที่เหมาะสมต่อการดำรงชีวิตทำให้ผู้คนในยุคเหล็กได้ตัดสินใจลงมาอาศัยพื้นที่นี้ในการสร้างชุมชน โดยเริ่มมาตั้งแต่ยุคเหล็กตอนปลายมาจนถึงยุคพูนดินและยุคทวารวดีตามลำดับ สำหรับหลักฐานทางโบราณคดีที่สามารถนำมายืนยันในเรื่องนี้ก็คือ หลุมศพและชุมชนที่ค้นพบที่บ้านใหม่ชัยมงคลหรือบ้านดงมันไกล่ ๆ กับเมืองจันเสนนั่นเอง อย่างไรก็ตามเราจะพบว่า การประมาณการอายุของเมืองจันเสนในยุคโลหะตอนปลายนี้ถือว่าเป็นการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของผู้คนในเมืองจันเสนในระยะที่ ๑ ก็คือราว พ.ศ. ๒๔๔ - ๕๔๓ ตรงกับยุคโลหะตอนปลาย โดยมีผู้คนเริ่มเข้ามาอาศัยอยู่ที่จันเสนเป็นครั้งแรกในยุค โลหะตอนปลาย คนพวกนี้ได้อาศัยอยู่ในหมู่บ้านเล็ก ๆ และเป็นชาวนาซึ่งก็ไม่แตกต่างมากนักจากชาวนาที่อยู่ใน ท้องที่ห่างไกลออกไปในประเทศไทยปัจจุบัน ใช้เหล็ก สักริด และทำเครื่องปั้นดินเผาแบบต่าง ๆ เมื่อเทียบเคียงกับที่อื่นแล้ว คนพวกนี้มีความเจริญ แต่ก็ยังไม่ได้รับอิทธิพลอินเดีย และไม่ได้เป็นพุทธศาสนิกชน เขาฝังศพในหลุม และวางเครื่องปั้นดินเผาลงไปหลุมเพื่อให้ผู้ตาย

เครื่องปั้นดินเผาบางแบบของระยะที่ ๑ ที่จันเสนนั้น จะพบว่าไม่เหมือนกับเครื่องปั้น ดินเผาของยุคโลหะตอนปลายในแหล่งอื่น ๆ เช่นที่ บ้านด้าย จังหวัดอุทัยธานี และที่ศูนย์การทหารปืนใหญ่ จังหวัดลพบุรี เรายังไม่ทราบแน่ชัดว่าระยะที่ มีอายุสักเท่าใด เพราะยังไม่ได้พบถ่านในชั้นดินของ ระยะที่ ๑ เลย ดังนั้น จึงไม่ได้กำหนดอายุโดยวิธีหา คาร์บอน ๑๔ อาจจะเริ่มก่อน ๒๐๐ ปี ก่อนคริสต์ศตวรรษ (พ.ศ. ๒๔๔) ก็ได้

(๒) เมืองจันเสนใน ยุครบวัฒนธรรมอินเดีย (ระยะที่ ๒ พ.ศ. ๕๔๓)

จากการที่เมืองจันเสนเป็นชุมชนหมู่บ้านในยุคเหล็ก เมื่อมีผู้คนมากขึ้น ชุมชนเริ่มขยายตัว มากขึ้น มีการติดต่อกับเมืองอื่น ๆ ชุมชนหมู่บ้านจันเสนจึงเริ่มกลายเป็นชุมชนเมือง เมื่อมีการติดต่อ กับเมืองหรือชุมชนอื่น ๆ มากขึ้น ย่อมได้รับอิทธิพลและวัฒนธรรมที่แตกต่างไปเข้ามา จาก

เดิมที่ชาว เมืองนิยมฝังศพกันมากจนมีบริเวณที่เป็นแหล่งฝังศพหรือป่าช้าของชุมชน แต่พอถึงยุคที่ได้มีการ ติดต่อและรับอารยธรรมจากอินเดียแล้ว แหล่งที่เป็นป่าช้าฝังศพก็ค่อย ๆ ลดน้อยลง เพราะมีประเพณีเผาศพตามอย่างพวกอินเดียเข้ามาแทน บริเวณที่เป็นป่าช้าหรือที่ฝังศพ แต่เดิมถูกเปลี่ยน มาเป็นศาสนสถานไม่ทางพุทธศาสนา ก็ทางศาสนาอื่นดูอย่างใดอย่างหนึ่ง โดนมีการสร้างสิ่งก่อสร้างขึ้น ซึ่งอาจเป็นพระสถูปเจดีย์หรืออาคารสำหรับประดิษฐานรูปเคารพหรือสถานที่เพื่อประกอบพิธีกรรม ขึ้น ซึ่งนอกจากเป็นแหล่งเพื่อประกอบพิธีทางศาสนาแล้ว ยังเป็นแหล่งที่ผู้คนนำเอาอัฐิที่เผาแล้วใส่ภาชนะมาฝังไว้หรือเก็บไว้ในบริเวณนั้นด้วย จะเห็นได้ว่าแหล่งฝังศพหรือป่าช้าที่เคยเป็นสัญลักษณ์ของชุมชนที่มีมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ได้ถูกทำลายให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของศาสนสถานไป และความโดดเด่นก็ไปอยู่ที่พระสถูปเจดีย์หรือสิ่งก่อสร้างที่เป็นศาสนสถานแบบอื่น (ศรีศักร, ๒๕๒๕, ๒๕๓๙)

ในยุคนี้ถือว่าเป็นพัฒนาการของเมืองจันเสนในระยะที่ ๒ เริ่มในราว พ.ศ. ๕๔๓ - ๗๙๓ ในสมัยนี้ถือว่าเป็นสมัยที่เริ่มมีการติดต่อค้าขายกับเมืองโดยรอบและโดยเฉพาะเมืองที่ได้รับเอาอิทธิพลของวัฒนธรรมทางศาสนาแบบอินเดียเข้ามาได้แก่ เมืองคูบัว อินทร์บุรี เมืองละโว้ เมืองอุตะเภของชัยนาท เป็นต้น สำหรับ ในชั้นดินของระยะที่ ๒ มีเครื่องปั้นดินเผาซึ่งเหมือนกันมากกับเครื่องปั้นดินเผาของอินเดีย ในชั้นดินเหล่านี้ยังปรากฏมีหวิงาช้าง ซึ่งแสดงภาพอยู่ในรูปที่ ๕ หรืนี้มีการตกแต่งด้วยลายสลักอย่างงาม เป็นรูปม้า ๒ ตัว หงส์ซึ่งมีขนเป็นลายคล้ายดอกไม้ ทำอย่างวิจิตรและมีสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนาอยู่เป็น แถว เป็นแบบอมราวดี ในระยะที่ ๒ นี้ กำหนดอายุโดยวิธีหาคาร์บอน ๑๔ เป็น ๓ ระยะ ระยะนี้สิ้นสุดก่อน พ.ศ. ๗๙๓ อย่างแน่นอน ดังนั้น อาจจะสันนิษฐานได้ว่าหวิงาช้างนี้อาจน้อยก็มีอายุอยู่ในระยะเวลาดังกล่าว หรืออาจจะเก่ากว่านั้น อาจใช้อยู่ระหว่าง พ.ศ. ๖๔๓-๗๔๓ หรือบางทีก่อนกว่านั้น นี่เป็นระยะเวลาที่เก่าแก่ มาก และพิสูจน์ได้ว่า ศาสนาพุทธเป็นที่รู้จักในประเทศไทย เกือบ ๒,๐๐๐ ปีมาแล้ว

ในระหว่างระยะที่ ๒ นี้ ชาวเมืองจันเสนยังคง อาศัยอยู่ในหมู่บ้านชวานาขนาดเล็ก คนพวกนี้ไม่สร้าง บ้านเรือนใหญ่โต เนื่องด้วยได้รับอิทธิพลเกี่ยวกับความคิดเห็นทางศาสนาจากอินเดียจึงเริ่มมีการเผาศพ มากกว่าการฝัง ตัวอย่างของเครื่องปั้นดินเผาในระยะที่ ๒ แสดงอยู่ในรูปที่ ๕ เกือบทั้งหมดเป็นแบบเรียบ ๆ มีสีแดงซึ่งแตกต่างกันมากกับเครื่องปั้นดินเผาในระยะที่ ๑ เครื่องปั้นดินเผาแบบนี้ยังไม่เคยพบที่บริเวณอื่น ๆ ในประเทศไทย

(Bronson และ Dales, ๒๕๓๙) ในยุคนี้ยังไม่พบสิ่งก่อสร้างที่ทำจากอิฐ มีเพียงสิ่งก่อสร้างที่ทำจาก ไม้ แต่ได้หักพังไปจนไม่เหลือร่องรอยให้เห็นว่าตั้งอยู่บริเวณใดและมีลักษณะอย่างไรบ้างจากลักษณะของเมืองจันเสน เมื่อพิจารณาบรรดาชุมชนโบราณที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบอื่น ๆ ในอาณาบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาทางทิศตะวันตกและตะวันออกแล้ว อาจกล่าวได้ว่าบรรดา ชุมชนที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบเหล่านี้กระจายกันอยู่ในที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึงมากกว่าชุมชนที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบที่อยู่บน

ที่สูงหรือที่ตอนภายใน บรรดาชุมชนที่อยู่ในที่ราบลุ่มก็มักตั้งอยู่ใกล้กับแม่น้ำ ลำคลองที่ใช้เป็นเส้นทางคมนาคมได้สะดวก แม่น้ำลำคลองที่เคยใช้เป็นเส้นทางสัญจรเหล่านั้นใน ปัจจุบันได้ต้นขึ้นและเปลี่ยนทางเดินไปหมดแล้ว เหลือแต่เพียงร่องรอยและลำรางให้เห็นเป็นช่วง ๆ เท่านั้น เมืองจันเสนสมัยอดีตก็ต้องอยู่ใกล้กับลำน้ำที่ต่อเนื่องไปยังลำน้ำใหญ่ที่เชื่อมไปยังเมือง บางไผ่และเมืองละโว้ (เมืองลพบุรี) ซึ่งเชื่อมต่อไปยังแม่น้ำเจ้าพระยา ก่อนที่แม่น้ำเจ้าพระยาจะ เปลี่ยนทางเดินดังเช่นปัจจุบัน

เมืองจันเสนจัดเป็นเมืองร่วมสมัยกับเมืองอุททอง ซึ่งเป็นเมืองท่าที่ตั้งอยู่ทางด้านตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา จะเห็นได้จากเป็นเมืองที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบเมืองและมีโบราณวัตถุร่วมสมัยกับพูน้นมีลักษณะเหมือนกันเป็นจำนวนมาก เมืองจันเสนมีลักษณะคล้ายกับเมืองอุททองหลายอย่าง แต่สิ่งที่สำคัญที่เห็นว่าใกล้เคียงกันก็คือพวกตุ๊กตาดินเผาแบบคนจุลสิง และตุ๊กตารูปคน ผู้หญิงและผู้ชายซึ่งมีลักษณะหน้าตา ทรงผม และการนุ่งผ้าสวมเครื่องประดับแบบคนพื้นเมือง ผู้ชายนุ่งผ้าสั้น ในขณะที่ผู้หญิงสวมผ้ายาวกรอมเท้า สิ่งนี้แสดงให้เห็นค่านิยมของสตรีที่ให้ความสำคัญกับการปกปิดร่างกาย ตั้งแต่เอวลงมาถึงข้อเท้า ค่านิยมดังกล่าวยังคงเห็นได้จากความนิยมนุ่งผ้าซิ่นและผ้าโสร่งของคนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในสมัยหลังลงมาถึงปัจจุบัน

(๓) เมืองจันเสนใน ยุคพูน้นตอนต้น ระยะที่ ๓ พ.ศ. ๗๙๓-๙๙๓

สำหรับยุคนี้หากพิจารณาจากเครื่องปั้นดินเผาในระยะนี้จะพบว่ามี ความแตกต่างออกไป แต่ อย่างไรก็ตามการดำรงชีวิตระหว่างระยะที่ ๓ นี้ต้อง เหมือนกันมากกับระยะก่อน ๆ แม้ กระนั้นหมู่บ้านก็ใหญ่ ขึ้นและในสมัยนี้ชาวเมืองจันเสนเริ่มมีการติดต่อกับส่วน อื่น ๆ ในแถบเอเชียอาคเนย์ สิ่งของต่าง ๆ ที่ได้จากระยะที่ ๓ และระยะที่ ๔ ที่จันเสนนั้นคล้ายคลึงกันมากกับที่อุททองและที่ออก แก้วในดินดอนสามเหลี่ยมลุ่มแม่น้ำโขง สิ่งของเหล่านี้ หลายอย่าง เช่น กระดิ่งสัมฤทธิ์ ต่างหู ดีบุกเป็นรูปห่วง เครื่องมือดินเผาสำหรับทำ (ลวดลาย) เครื่องปั้นดินเผาหรือเสื่อผ้าคล้ายกับที่เมืองออกแก้วของพูน้น เนื่องจากออกแก้ว (บางที่อุททองด้วย) มีความผูกพันอยู่กับอาณาจักร สมัยประวัติศาสตร์ที่เรียกว่า พูน้น มาโดยตลอดดังนี้ จึงเรียกระยะที่ ๓ ว่า “พูน้นตอนต้น” เป็นการหมายความว่า จันเสนในระยะที่ ๓ นี้อยู่ร่วมสมัยกับอาณาจักรพูน้น แต่จันเสนไม่จำเป็นต้องขึ้นต่อพูน้นในด้านการปกครอง เครื่องปั้นดินเผาชนิดหนึ่งจากระยะที่ ๓ มีความสำคัญมาก เป็นวัตถุชิ้นเล็ก ๆ ๒ ชิ้น บางทีอาจจะ เป็นฝาปิดภาชนะที่เนื้อแกร่ง (Stoneware) และเคลือบ สีน้ำตาลอมเขียว

ดร. วัตสัน และ ดร. ลูฟว์ (Dr. Watson & Dr. Loofs) ได้พบอีกชิ้นหนึ่งที่อุททอง ทั้งสองชิ้นที่พบ ที่จันเสนจากระยะที่ ๓ นั้นมีอายุระหว่าง พ.ศ. ๗๙๓-๙๙๓ (ค.ศ. ๒๕๐-ค.ศ. ๔๕๐) ของสิ่งนี้นับเป็นเครื่อง ปั้นดินเผาที่เก่าแก่มากกว่า (ที่เคยพบ) ในประเทศไทย ความจริงแล้วของเหล่านี้เป็นเครื่องเคลือบที่เก่าที่สุดและ เป็นเครื่องปั้นดินเผาที่แกร่งและเก่าที่สุดเท่าที่เคยพบในเอเชียอาคเนย์ นอกจากที่ตั้งเกี่ย เครื่องปั้นดินเผาแบบอื่น ๆ จากระยะที่ ๓ ก็มี ภาชนะดินเผาซึ่งส่วนมากแข็งแกร่ง

และมีสีดำ บางชิ้นมี สีสดและเป็นมัน (สีแดง สีส้ม สีเหลืองและสีน้ำตาล) ล้วนงามมากทีเดียว ซึ่งได้มีการพบเครื่องปั้นดินเผาอย่างเดียวกันนี้ที่อุททองและเมืองอื่น ๆ ในภาคกลางของประเทศไทย สำหรับระยะที่ ๓ นี้เรามีอายุที่ได้จากการหาคาร์บอน ๑๔ ซึ่งทั้งหมด มีอายุระหว่าง พ.ศ. ๘๔๓-๙๙๓

(๔) ระยะที่ ๔ (พ.ศ. ๒๕๓ - ๑๑๔๓ พูนันทอนปลาย)

ในที่สุดจันเสนก็เริ่มจะไม่ใช่เป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ เสียแล้ว ในระยะที่ ๔ นี้พบเครื่องปั้นดินเผามากกว่า ในระยะที่ ๓ และมีเครื่องปั้นดินเผาชนิดต่าง ๆ มาก ขึ้นด้วย ในระหว่างระยะนี้จันเสนอาจจะเติบโตขึ้นเป็น เมืองเล็ก ๆ อย่างไรก็ตามประชาชนดูเหมือนว่ายังคง ดำเนินชีวิตอยู่อย่างง่าย ๆ คนพวกนี้ได้เป็นเจ้าของ ศิลปวัตถุจำนวนน้อย และได้สร้างสิ่งก่อสร้างทั้งหมด ขึ้นรวมทั้งศาสนสถานที่สร้างด้วยไม้

น่าจะเป็นไปได้ว่าที่จันเสนในระหว่างระยะที่ ๔ นั้นยังไม่มีสิ่งทีก่อด้วยอิฐและอาจเป็นไปได้ว่าเจดีย์ที่ สร้างด้วยอิฐองค์ที่ถูกทำลายไปแล้วอาจจะสร้างขึ้นในตอนปลายของระยะนี้ก็ได้ สิ่งของต่าง ๆ แบบพูนันยังคงใช้อยู่ต่อมาในระยะที่ ๔ เช่นเดียวกันกับระยะที่ ๓ ด้วยเหตุผลนี้จึงเรียกระยะนี้ว่า “พูนันทอนปลาย” ในระยะนี้เรามีอายุที่ กำหนดจากคาร์บอน ๑๔ อยู่ระยะเดียว ดังนั้น เราจึง ไม่อาจกำหนดได้แน่นอนว่าระยะนี้มีอายุยาวนานเพียงใด อย่างไรก็ตามน่าจะมียุส้นมากคือเริ่มประมาณ พ.ศ. ๙๙๓-๑๑๔๓ เครื่องปั้นดินเผาในระยะที่ ๔ นี้มีแปลก ๆ มากมาย ชิ้นส่วนที่เด่นของเครื่องปั้นดินเผาในระยะที่ มีแสดงอยู่ในรูปที่ ๑๐ มีอยู่ แบบที่เหมือน มีอยู่ ๒-๓ กับเครื่องปั้นดินเผาจากบริเวณอื่น ๆ เช่นที่อุททอง แต่ ก็มีหลายแบบเหมือนกันที่พบแต่เพียงที่จันเสนเท่านั้น

(๕) ระยะที่ ๕ (พ.ศ. ๑๑๔๓ - ๑๓๔๓ สมัยทวารวดีตอนต้น)

ระยะนี้เป็นระยะที่ (เจริญ) สูงสุดของประวัติ ศาสตร์จันเสน จันเสนได้กลายเป็นเมืองอย่างแน่นอน ในระยะเวลาดังกล่าว ประชาชนมีจำนวนมากขึ้นทีเดียว ได้ขุดคูรอบเมืองเพื่อป้องกันศัตรู และขุดบึงขึ้นทาง ด้านนอกคูเมืองไปทางตะวันออก เพื่อจ่ายน้ำเข้าเมือง ถนน หรือ (กำแพงกันน้ำ) ซึ่งชาวบ้านจันเสนปัจจุบัน เรียกว่า "ถนนหนุมาน" ได้สร้างขึ้นเพื่อเชื่อมบริเวณ จันเสนกับท้องที่ทางตะวันออก ซึ่งเรายังไม่ทราบตำแหน่งที่ตั้ง

ในระยะก่อน ๆ เกือบจะไม่พบศิลปวัตถุนอกจาก หวีงาช้าง และรูปปั้นเป็นตัวละครขนาดเล็ก ๒-๓ ชิ้น ฝีมือไม่สละสลวย แต่ในชั้นดินของระยะที่ ๔ ได้ พบศิลปวัตถุมากมาย ในจำนวนนั้นก็มี สิ่งดินเผา รูปปั้นดินเผาขนาดเล็กเป็นรูปพระนางลักษมี หรือพระนางสิริมหามายา และชิ้นส่วน ๒ ชิ้นของรูปปั้นขนาดเล็กเป็นรูป “ผู้ชายกับลิง” ซึ่งมีลักษณะเหมือน กับที่พบที่อุททอง แต่โชคไม่ดีที่เราไม่ได้พบพระพุทธรูป เลย แต่ยังเป็นที่ยังสงสัยอยู่เล็กน้อยว่า ศิลปวัตถุจาก ระยะที่ ๕ นี้จะเป็นของสมัยทวารวดีได้พบชิ้นส่วนปูนปั้นจำนวนหนึ่งที่เจดีย์องค์ที่ถูก ทำลายซึ่งอยู่ห่างจากจันเสนไปทางทิศตะวันตกประมาณ ๑ กิโลเมตร ของเหล่านั้นเป็นแบบทวารวดี (ซึ่งคล้ายกับรูปปูนปั้น ซึ่งพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพบที่โคก ไม้เดน) แต่อายุไม่เป็นที่แน่นอน ได้พบเครื่องปั้นดิน เผาที่ไม่

สามารถกำหนดอายุได้อยู่ปะปนกับสิ่งของเหล่านี้ อาจจะเป็นของระยะที่ ๕ มากกว่าระยะที่ ๔ ที่จันเสน ได้พบเครื่องปั้นดินเผาจำนวนมาก ในระยะที่ ๕ มีผู้ พบเครื่องปั้นดินเผานิตเดียวกันกับที่พบจากบริเวณ อื่น ๆ ในประเทศไทย คือ ที่นครปฐม อุทอง อุตะภา (ในจังหวัดชัยนาท) โคกไม้เดน และเมืองอินทร์ (อินทร์บุรีเก่า) ความจริงแล้วจะพบเกือบทุก ๆ บริเวณ ซึ่งทำศิลปะทวารวดี รวมทั้งบริเวณต่าง ๆ ในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ ดูเหมือนว่าส่วนใหญ่ในประเทศไทยได้ใช้เครื่องปั้นดินเผาแบบนี้ในระยะเวลาดังกล่าว

มีเครื่องปั้นดินเผา ๒ แบบซึ่งมีความสำคัญ เป็นพิเศษ แบบแรกในระยะที่ ๕ นี้มีเศษเครื่องปั้น ดินเผามากมายซึ่งเดิมเป็นไหตบแต่งด้วยลวดลายที่ ประทับลงไป มีหลายแบบรวมทั้งมีที่มียคนซี่ ข้าง หงส์ วัว และนักรบที่กำลังวิ่ง ส่วนของไหซึ่งมีลวด ลายประทับลงไปนั้นมีภาพอยู่ในตอนล่างของรูปที่ ๑๓ เราไม่รู้วาลวดลายเหล่านี้เกี่ยวข้องกับทางด้านศาสนาหรือทางโลกหรือจะหมายถึงรูปเคารพอะไรหรือไม่ แน่นอนทีเดียวที่นักประวัติศาสตร์ศิลป์คงจะเห็นว่าเป็นสิ่งที่น่าสนใจมาก เศษเครื่องปั้นดินเผาที่มีลายประทับลงไปนั้นเท่าที่พบมาแล้วพบที่จันเสนและลพบุรีเท่านั้นพวกที่พบที่ลพบุรีนั้นเท่าที่เรารู้เห็นแตกต่างและมีอายุอ่อนกว่าที่จันเสน การที่จะค้นพบเครื่องปั้นดินเผาพวก นี้ในท้องถิ่นอื่น ๆ ในโอกาสต่อไปจึงมีความสำคัญมาก เครื่องปั้นดินเผาที่น่าสนใจกลุ่มที่ ๒ ก็คือพวกไหที่มีปากผาย และที่รอบ ๆ ปากมีแถบสีแดงและสีขาว นายโกรลิเยร์ (Mr. Groslier) ได้พบไหซึ่งมีลักษณะคล้ายกันมากนี้ เป็นจำนวนมากที่สมโบร์ไพรกุก อีสานปุระโบราณ ของทั้งหมดนั้นนายโกรลิเยร์ ได้กรุณานำมาให้เราดูที่นครวัด ซึ่งเหมือนกันทีเดียวกับที่จันเสน สิ่งเหล่านี้แสดงว่าได้มีการติดต่ออยู่บ้างระหว่างภาคกลางของประเทศไทยกับประเทศกัมพูชา

ในระหว่างสมัยเจนละบก และสมัยทวารวดีตอนต้น สำหรับในระยะที่ ๕ นี้ เราไม่ได้อายุจากการหาคาร์บอน ๑๔ เลย ดูเหมือนเป็นการแน่นอนว่า ระยะนี้อาจจะเริ่มขึ้นในระยะใดระยะหนึ่งประมาณ พ.ศ. ๑๑๔๓ (ค.ศ. ๖๐๐) แต่ถ้าเรากล่าวว่าสิ้นสุดลง ประมาณ พ.ศ. ๑๓๔๓ (ค.ศ. ๘๐๐) ก็เป็นการคาด คะเนไป ดังนั้นระยะที่ ๕ นี้ อาจสิ้นสุดก่อนหรือสืบ ต่อไปภายหลัง พ.ศ. ๑๓๔๓ ก็ได้

(๖) ระยะที่ ๖ (พ.ศ. ๑๓๔๓ - ๑๕๕๓ สมัยทวารวดี ตอนปลาย)

นี่เป็นระยะสุดท้ายที่จันเสน ประชาชนมีจำนวน น้อยกว่าระยะที่ ๕ ตัวเมืองไม่มีความสำคัญเช่นแต่ก่อน และมีประชาชนอาศัยอยู่น้อยมาก ในระหว่างระยะนี้ ไม่พบอาคาร และสิ่งก่อสร้างด้วยดิน นอกเสียจาก เจดีย์องค์ที่ถูกทำลายไปแล้ว และเราได้พบปูนปั้นที่ เจดีย์องค์นี้ เครื่องปั้นดินเผาในระยะที่ ๕ นี้ ไม่มีแบบ ต่าง ๆ มากมายเหมือนกับในระยะที่ ๕ มีอยู่เพียง ๒ - ๓ แบบเท่านั้น แต่อย่างไรก็ตามก็ทำด้วยฝีมือดีมาก

ส่วนมากเครื่องปั้นดินเผาแรกของจันเสนเผาไฟแก่ก่อนไม่สม่ำเสมอ บางทีอาจจะเผาในที่กลางแจ้ง แต่เครื่องปั้นดินเผาในระยะที่ ๕ นั้น ดูเหมือนจะเผา กันในเตาเผาที่แท้จริง ถึงแม้ว่าจะไม่ได้เคลือบ ก็เผาไฟ ได้อย่างสม่ำเสมอ และแข็งมากจนเกินไปจนดูเหมือนกับเป็นเครื่องปั้นดินเผาที่แกร่ง

แต่คุณภาพแล้ว ได้พบเครื่องปั้นดินเผาแบบที่พบในระยะที่ ๕ ในบริเวณหลายแห่งของสมัยทวารวดีในภาคกลางของประเทศไทยพบมากที่สุดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือในปี พ.ศ. ๒๕๑๒ ดร. พีคอก (Dr. Peacock) กับคณะสำรวจและฝึกงานของมหาวิทยาลัยศิลปากรได้พบเครื่องปั้นดินเผาภายในปราสาทหินพิมาย ซึ่งพิสูจน์ได้ว่ามีลักษณะ เหมือนกันกับเครื่องปั้นดินเผาในระยะที่ ๕ จากจินเสนดูเหมือนว่าพิมายและจินเสน (ภาคกลางและภาคเหนือของไทย) ได้มีการติดต่อกันอย่างใกล้ชิดในระหว่างระยะที่ ๖

เราไม่รู้แน่นอนว่าระยะที่ ๕ นั้นเริ่มต้นและ สิ้นสุดลงเมื่อใด อาจจะคาดคะเนได้บ้างว่ามีอายุอยู่ระหว่าง พ.ศ. ๑๓๔๓-๑๕๙๓ (ค.ศ. ๘๐๐-๑๐๕๐) อย่างไรก็ตามได้พบของสมัยลพบุรีจำนวนเล็กน้อยที่ จันเสน ฉะนั้นก็อาจเป็นไปได้ว่าเมืองจันเสนโบราณ ได้ร้างไปภายหลังที่ได้ตั้งเมืองข้าหลวง ขอมขึ้นที่ลพบุรี ในระหว่างปี พ.ศ. ๑๖๔๓-๒๓๔๓ (ค.ศ. ๑๑๐๐- ๑๘๐๐) ไม่มีคนอาศัยอยู่ที่จันเสน ต่อเมื่อเร็ว ๆ นี้เอง จึงมีคนเข้าไปอาศัยอยู่ในบริเวณเมืองโบราณอีกครั้งหนึ่ง

(๗) เมืองจันเสนล่มสลาย

หลังจากเป็นเมืองร้างในสมัยทวารวดีตอนปลาย เนื่องจากแม่น้ำเจ้าพระยาเปลี่ยนทางเดินทำให้การเดินทางติดต่อกับชุมชนอื่น ๆ บริเวณเขตแม่น้ำทำได้ลำบากมากขึ้น และปริมาณน้ำที่ได้ รับจากแม่น้ำเจ้าพระยาที่เปลี่ยนไป รวมถึงการเติบโตของเมืองอื่น ๆ ที่อยู่ใกล้เคียงมีความสำคัญมากกว่า ได้แก่ เมืองลพบุรี จึงทำให้ผู้คนในเมืองจันเสนอพยพออกไปตั้งถิ่นฐานยังเมืองอื่น ๆ เมื่อเมืองจันเสนมิได้มีคนน้อยลง การพัฒนาปรับปรุงเมืองโบราณจึงน้อยลงตามไปด้วย จนในที่สุดเมือง จันเสนก็กลายเป็นเมืองร้าง ไม่มีประชาชนตั้งถิ่นฐานอยู่ในจันเสนอีกเลย (Bronson และ Dales, ๒๕๓๙)

เมื่อเมืองจันเสนถึงกาลล่มสลายไปก็จะพบว่าไม่มีเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับการมีอยู่ของคนในเมืองจันเสนเลยเนื่องจากว่านับจากการเปลี่ยนแปลงทำให้ชาวเมืองได้อพยพไปขึ้นกับเมืองใหม่และวัฒนธรรมใหม่ที่เกิดขึ้นมาภายหลังก็คือเมืองละโว้หรือลพบุรี เป็นผลทำให้เมืองจันเสนได้สูญสลายไปนับนั้นมา

๔.๓.๑.๓ เมืองจันเสนสมัยอยุธยา

เมื่อเวลาล่วงเลยมาจนถึงสมัยอยุธยา สันนิษฐานว่าน่าจะมีการตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้อีกครั้ง แต่เป็นลักษณะการ ตั้งถิ่นฐานแบบชั่วคราว เนื่องจากการอพยพเคลื่อนย้ายของผู้คน จากการเปลี่ยนราชธานีจาก สุโขทัยมาเป็นเมืองอยุธยา อาจเป็นจุดพักระหว่างการเดินทาง หรืออยู่อาศัยชั่วคราว และต่อมาเมื่อ การทำการเกษตรไม่ได้ผลดีก็เคลื่อนย้ายไปตั้งถิ่นฐานในบริเวณอื่น บริเวณเมืองโบราณจันเสนในช่วงเวลานี้จึงไม่มีการตั้งถิ่นฐานของผู้คนในลักษณะที่เป็นการตั้งถิ่นฐานแบบถาวรเป็นเวลานานจนกระทั่งถึงสมัยรัตนโกสินทร์

๔.๓.๑.๔ เมืองจันเสนสมัยรัตนโกสินทร์

หลังจากที่เมืองจันเสนล่มสลายและถูกทิ้งร้างไปในสมัยทวารวดีตอนปลายถึงแม้ว่า จะมี ประชาชนเข้ามาตั้งถิ่นฐานอีกครั้ง แต่ก็ยังเป็นลักษณะการตั้งถิ่นฐานแบบชั่วคราว จนกระทั่งมีการ เข้า มาตั้งถิ่นฐานถาวรอีกครั้งเมื่อมีการสร้างเส้นทางรถไฟสายเหนือผ่านพื้นที่จันเสน ซึ่งอยู่ในสมัย รัชกาลที่ ๕ ช่วงปี พ.ศ. ๒๔๔๔-๒๔๔๘ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่มีการก่อสร้างเส้นทางรถไฟสายเหนือ ๓ ช่วง คือ บ้านภาชี-ลพบุรี ระยะทาง ๔๓ กิโลเมตร เปิดเดินรถปี พ.ศ. ๒๔๔๔ ช่วงที่ ๒ ลพบุรี-ปากน้ำโพ ระยะ ทาง ๑๑๗ กิโลเมตร เปิดเดินรถปี พ.ศ. ๒๔๔๘ และช่วงสุดท้าย ปากน้ำโพ-พิษณุโลก ระยะทาง ๑๓๙ กิโลเมตร เปิดเดินรถปี พ.ศ. ๒๔๕๐ และกลุ่มคนกลุ่มแรกได้เลือกเอาพื้นที่ โคกอันเป็นที่ดอน กว่าที่อื่น ซึ่งเป็นเมืองโบราณเป็นที่อยู่อาศัย หลังจากนั้นการสร้างทางรถไฟได้ทำ ให้ชาวจีนเข้ามาตั้ง บ้านเรือนในบริเวณจันเสนมากขึ้น ประกอบด้วยชาวจีนแต้จิ๋วและชาวจีนแคะลูกหลานของชาวจีน แต้จิ๋วได้เข้ามาสร้างห้องแถวค้าขายอยู่ใกล้ทางรถไฟเป็นกลุ่มแรก และกลุ่มคนจีนกลุ่มนี้ทำให้จันเสน เป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจของท้องถิ่นในยุคนั้น โดยพัฒนาจากระดับหมู่บ้านมาเป็นระดับตำบล มี สภาพเป็นเมืองขนาดเล็ก ที่มีตลาด ศาลเจ้า และที่อยู่อาศัยของพวกเขา ค้า และมีการสร้างวัดจันเสน ขึ้นเป็นวัดสำคัญของชุมชน และท้องถิ่นในเวลาต่อมา ส่วนชาวจีน แคะได้เข้ามาตั้งบ้านเรือนใกล้กับ โคกจันเสน ชาวจีนกลุ่มนี้ไม่นิยมค้าขาย จึงประกอบอาชีพด้วย การปลูกผักแบบยกร่องและเป็นคนจีน จำนวนน้อยเมื่อเทียบกับจำนวนคนจีนแต้จิ๋วที่นิยมปลูกห้อง แถวค้าขายในตลาด นอกจากชาวจีนโพ้น ทะเลแล้ว ยังมีผู้คนที่อพยพมาจากสระบุรีซึ่งมีเชื้อสาย ลาวจำนวนหนึ่ง มาอยู่อาศัยกระจัดกระจาย ทั่วไปทั้งในโคกจันเสนและหมู่บ้านรอบนอก โดยที่ลูก หลานในรุ่นปัจจุบันบางกลุ่มกล่าวว่ายอพยพมา จากบ้านโคกเสลา อำเภอบ้านหมอ เขตติดต่อกับอำเภอพฤษพทุบาท จังหวัดสระบุรียังมีกลุ่มชน บางส่วนที่โดยสารรถไฟมาที่จันเสนในยุคที่คนขับรถจักรเป็นชาวตะวันตกประกอบด้วยกลุ่มชาวลาวที่ อพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนในบริเวณจันเสน ซึ่งมีหลายกลุ่มโดยเข้ามาตั้งถิ่นฐานต่างระยะเวลากัน เนื่องจากเป็นกลุ่มที่กระจัดกระจายและไม่ได้เป็นกลุ่มใหญ่ ลักษณะ ประเพณี วัฒนธรรมวิถี ชีวิตจึง ไม่ได้สืบเนื่องเหมือนกลุ่มเดิม แบ่งเป็นกลุ่มลาวพวนกระจายมา จากทางอำเภอบ้านหมอ จังหวัดลพบุรี ลาวเวียงจากจังหวัดสระบุรี ลาวแล้วจากแถบจังหวัดสิงห์บุรี นอกจากนี้กลุ่มคนกลุ่มใหญ่อีกกลุ่มหนึ่ง คือ คนไทยที่เคยตั้งบ้านเรือนในแถบแม่น้ำเจ้าพระยาเป็น ที่รู้จักกันโดยทั่วไป เรียกว่า คนแม่น้ำ ส่วนมาก อพยพมาจากอำเภอินทร์บุรี และจากตำบลต่าง ๆ ในอำเภเมือง จังหวัดสิงห์บุรี สาเหตุใหญ่ของ การโยกย้ายก็เนื่องมาจากที่ดินทำกินมีไม่เพียงพอ ทั้งกลุ่มคนลาวและคนไทยได้อพยพเข้ามาสู่จันเสน น่าจะอยู่ในระยะเวลาใกล้เคียงกัน

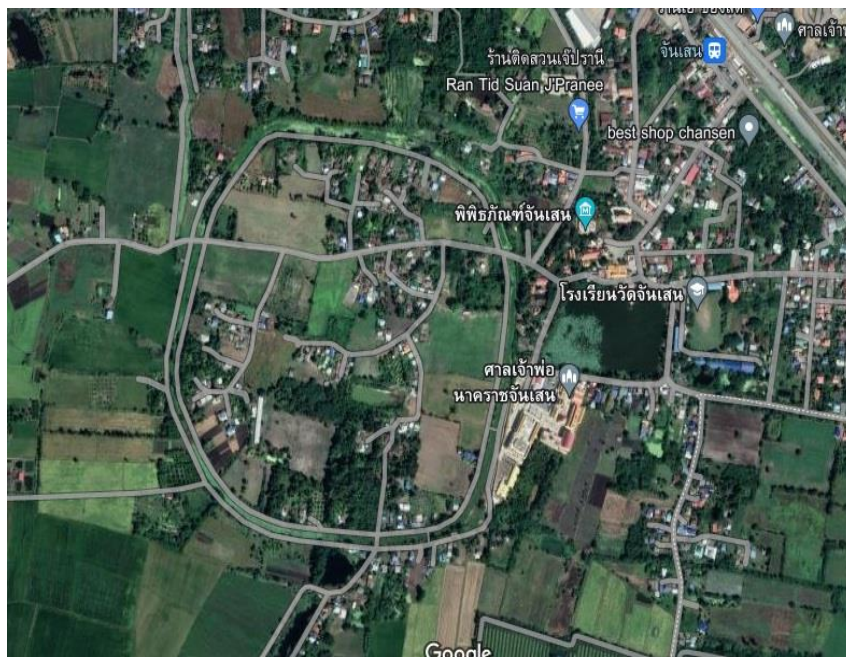
จากพัฒนาการของการเติบโตเป็นเมืองโบราณจันเสน และการตั้งถิ่นฐานของประชาชนใน สมัยโบราณนั้น จะเห็นได้ว่าปัจจัยที่เป็นตัวดึงดูดให้มีผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานบริเวณเมืองโบราณจันเสนนี้ ในอดีตเริ่มแรกสมัยโลหะตอนปลายนั้นได้แก่ พื้นที่ภูมิประเทศที่มีความอุดมสมบูรณ์ทั้งใน ด้านของ

แหล่งน้ำและทรัพยากรแร่ธาตุที่สำคัญเช่น แร่เหล็กและทองแดง ที่สามารถนำมาผลิตเป็น เครื่องมือ เครื่องใช้ที่ทำจากเหล็กและสำริดได้ตั้งแต่ในยุคโลหะ รวมถึงสามารถเดินทางไปยังแม่น้ำเจ้าพระยาได้อีกด้วย เมืองจันเสนจึงมีการพัฒนาเรื่อยมา จนมีการขุดคูน้ำล้อมรอบเมือง เพื่อ ประโยชน์ในด้านการ กักเก็บน้ำและป้องกันข้าศึกศัตรู จนกระทั่งเมื่อแม่น้ำเจ้าพระยาเปลี่ยนทาง เดิน การติดต่อไปยังเมือง อื่นที่อยู่ห่างออกไปมีความลำบากมากขึ้น และมีเมืองอื่นที่มีความสำคัญและมีขนาดใหญ่กว่าเติบโตขึ้น เมืองจันเสนจึงมีประชากรลดลงเรื่อย ๆ และกลายเป็นเมืองร้างใน ช่วงปลายสมัยทวารวดี และมีผู้คน กลับเข้ามาตั้งถิ่นฐานอีกครั้งในสมัยรัชกาลที่ ๕ ช่วงที่มีการสร้าง เส้นทางรถไฟสายเหนือผ่านท้องที่จัน เสน ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการตั้งถิ่นฐานในยุคปัจจุบัน

เมืองโบราณจันเสนนี้ เป็นลักษณะของเมืองโบราณที่ถูกทิ้งร้างไป และมีการกลับเข้าไปตั้ง ถิ่น ฐานใหม่อีกครั้งในพื้นที่ และการตั้งถิ่นฐานใหม่ลักษณะนี้จึงไปทำลายหลักฐานของเมืองโบราณ จัน เสนเดิมโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ลักษณะของความเป็นเมืองโบราณในอดีตจะถูกทำลายลงอย่าง รวดเร็ว มรดกของชาติทางศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม เช่น สถูป เจดีย์ ได้สูญหายไปอย่างสิ้นเชิง ก่อนที่จะมี มาตราการอนุรักษ์เข้าไปจัดการดูแลพื้นที่ จากการบอกเล่าของชาวบ้าน สถูป และเจดีย์ ที่ชาวบ้านเคย พบ บางส่วนถูกทำลายลงก่อนที่เจ้าหน้าที่กรมศิลปากรจะเข้ามาทำการขุดค้น เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๑- ๒๕๑๒ เนื่องจากประชาชนต้องการปรับพื้นที่เพื่อใช้ประโยชน์ที่ดิน ทำให้โบราณสถานที่ บ่งบอกถึง ความเป็นมาของเมืองโบราณจันเสนได้สูญหายไปจนหมดสิ้น

๔.๓.๒ สถานภาพปัจจุบันและองค์ประกอบของเมืองจันเสน

สำหรับสถานภาพในปัจจุบันของเมืองจันเสนนั้น ปัจจุบันตั้งอยู่ที่ตำบลจันเสน อำเภอดาตลี จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งปัจจุบันถือว่าเป็นเมืองโบราณที่มีความสำคัญมากเมืองหนึ่งของจังหวัด นครสวรรค์และเป็นเมืองท่องเที่ยวที่มีการประชาสัมพันธ์ให้นักท่องเที่ยวได้เข้ามาท่องเที่ยวเพื่อหา ความรู้และเรียนรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชน ซึ่งหากพิจารณาให้เห็นถึงสภาพของ เมืองโบราณจันเสนนั้นจะพบว่าเมืองจันเสนจะเป็นเมืองที่มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมแถมมุมที่มุมทั้งสี่ จนเกือบจะเป็นรูปกลม มีความกว้างประมาณ ๗๐๐ เมตร ยาวประมาณ ๘๐๐ เมตร มีพื้นที่ประมาณ ๓๐๐ ไร่ ล้อมรอบด้วยคูเมือง ซึ่งกว้างประมาณ ๒๐ เมตร ที่ปัจจุบันยังมีน้ำขังและชาวบ้านยังได้ใช้ ประโยชน์จากน้ำในคูเมืองนี้ในการอุปโภค ส่วนพื้นที่ภายในคูเมืองสูงกว่าพื้นที่โดยรอบเล็กน้อย สันนิษฐานว่าเป็นเพราะการขุดคูเมืองในสมัยโบราณแล้วนำดินมาถม พื้นที่ภายในคูเมือง ซึ่งปัจจุบัน สามารถลักสูงต่ำได้อย่างชัดเจน นอกคูเมืองด้านทิศตะวันออกมีสระน้ำ หรือบึงขนาดใหญ่ เรียกว่า บึง จันเสน เป็นรูป สี่เหลี่ยมผืนผ้า มีขนาดกว้างประมาณ ๑๗๐ เมตร ยาวประมาณ ๒๔๐ เมตร มีเนื้อที่ ประมาณ ๒๘ ไร่ เป็นบึงน้ำสมัยทวารวดีเช่นกัน ยังมีคันดินโบราณกว้างประมาณ ๒๐ เมตร เรียกว่า คันคูหนุมาน ซึ่งเป็นคันคูที่มีความสำคัญในสมัยโบราณแต่ปัจจุบันได้สิ้นเชิงไปแล้ว โดยภาพรวมใน ปัจจุบันนั้น เมืองจันเสนก็สามารถที่จะพิจารณาได้จากภาพดังต่อไปนี้

ภาพที่ ๔.๔ แสดงตัวเมืองของเมืองจันเสนจากภาพถ่ายทางอากาศ

อย่างไรก็ตามหากพิจารณาจากภาพรวมของสภาพพื้นที่ในปัจจุบันนั้นจะพบว่าเมืองประกอบของสถานที่ที่มีความสำคัญเชื่อมโยงกับเมืองโบราณจันเสนดังต่อไปนี้

๔.๓.๒.๑ วัดจันเสน วัดจันเสน เป็นวัดราษฎร์สังกัดคณะสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย ตั้งอยู่ในตำบลจันเสนอำเภอตาคลี จังหวัดนครสวรรค์ ตั้งอยู่ในบริเวณเมืองโบราณจันเสน ซึ่งเป็นเมืองสมัยทวารวดี มีเจ้าอาวาสรูปปัจจุบัน คือ พระครูนิวริฐธรรมจันทร์

วัดจันเสนตั้งวัดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๖ ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๙ มีหลวงพ่อเขียนเป็นเจ้าอาวาสรูปแรก ตามคำบอกเล่าต่อกันมาว่าท่านเป็นชาวอยุธยาได้เดินธุดงค์มาปักกลดอยู่ที่ริมบึงโบราณจันเสน เห็นสภาพพื้นที่เหมาะที่จะตั้งเป็นวัดจึงได้ชวนชาวบ้านญาติโยมสร้างเป็นวัด โดยมีการพัฒนาของวัดเรื่อยมา ซึ่งการก่อสร้างเสนาสนะของวัดนั้นก็มีการสร้างมาตลอดโดยมีอาคารสำคัญก็คือ (๑) อุโบสถ กว้าง ๗.๘๐ เมตร ยาว ๒๓ เมตร สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๙ เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก (๒) ศาลาการเปรียญ กว้าง ๑๖.๒๐ เมตร ยาว ๓๗.๒๔ เมตร สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๙ เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก (๓) หอสวดมนต์ กว้าง ๗ เมตร ยาว ๑๕ เมตร สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๕ เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก (๔) กุฏิสงฆ์ จำนวน ๑๑ หลัง เป็นอาคารไม้ ๒ หลัง อาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก ๘ หลัง อาคารครึ่งตึกครึ่งไม้ ๑ หลัง (๕) ศาลาอเนกประสงค์ กว้าง ๕.๒๐ เมตร ยาว ๑๒.๒๐ เมตร สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๕ เป็นอาคารครึ่งตึกครึ่งไม้ และ (๖) ศาลาบำเพ็ญกุศล กว้าง ๘ เมตร ยาว ๒๔ เมตร สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๐ เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก

๔.๓.๒.๒ พิพิธภัณฑ์จันเสน

สำหรับพิพิธภัณฑ์จันเสน ตั้งอยู่ในพระมหาธาตุเจดีย์จันเสน ภายในบริเวณวัดจันเสนนั่นเอง พระมหาธาตุเจดีย์จันเสนนั้นเกิดจากดำริของพระครูนิสัยจริยคุณ หรือ “หลวงพ่อด” ที่ปรารถนาสร้างพระมหาธาตุเจดีย์ขึ้นเพื่อเป็นศูนย์กลางชุมชน โดยในการออกแบบพัฒนาจากลักษณะสถูปสมัยทวารวดี มีการใช้รายละเอียดของลวดลายทางสถาปัตยกรรมในสมัยทวารวดี และยังมีคำจารึกที่ฐานพระมหาธาตุเจดีย์ศรีจันเสน โดยพระครูนิสัยจริยคุณ (อดีตเจ้าอาวาสวัดจันเสน) ได้เล็งเห็นถึงความสำคัญของมรดกทางวัฒนธรรมของชาติที่ถูกทำลายไปมาก จึงได้รวบรวมโบราณวัตถุที่แตกหักเสียหายจากการลักลอบขุดमारรวบรวมเก็บไว้ที่วัดจันเสนซึ่งตั้งอยู่ในเขตต่อเนื่องกับเมืองโบราณจันเสนและจัดทำเป็นพิพิธภัณฑ์ โดยนิทรรศการจัดอยู่ภายในพระมหาธาตุเจดีย์ศรีจันเสน เป็นอาคารมณฑปยอดเจดีย์บนฐานสูงมีพื้นที่ใช้สอย ๓ ส่วนหลัก คือ ส่วนองค์ระฆัง เป็นส่วนยอดมณฑปจะเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ พระพุทธรูป และพระพิมพ์เพื่อถวายเป็นพระพุทธรูปบูชา ส่วนมณฑปเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปนาคปรกหินทราย ซึ่งจำลองจากหลวงพ่อนาค ซึ่งเป็นพระพุทธรูปหินทรายสมัยลพบุรี ส่วนฐานล่าง ภายในอาคารเปิดโล่ง แบ่งส่วนแรกเป็นพื้นที่ทำกิจกรรมทางพุทธศาสนา และส่วนที่สองจัดแสดงพิพิธภัณฑ์จันเสน ประกอบด้วย

จุดที่ ๑ จันเสนกับสภาพแวดล้อม จัดแสดงภาพถ่ายทางอากาศ แสดงให้เห็นชุมชนและเมืองโบราณจันเสน ภาพถ่ายทางอากาศสภาพทางภูมิศาสตร์โดยรอบเมืองก่อนการสร้างคลองชลประทาน

จุดที่ ๒ การศึกษาทางโบราณคดีบริเวณจันเสน จัดแสดงแผนผังและภาพถ่ายการขุดค้นในช่วง พ.ศ. ๒๕๑๑-๒๕๑๒

จุดที่ ๓ พัฒนาการของชุมชนในกลุ่มแม่น้ำลพบุรี-ป่าสัก จัดแสดงโบราณวัตถุ เช่น แม่พิมพ์ขวานสำริด ควายดินเผา ภาชนะดินเผาลวดลายจักสาน เครื่องประดับจากเปลือกหอยทะเล กำไลหิน เป็นต้น

จุดที่ ๔ พัฒนาการของบ้านเมืองในยุคเหล็ก แสดงเรื่องราวการติดต่อกับประเทศอินเดียโดยรับเอาเทคโนโลยีการถลุงเหล็กมาใช้ รวมทั้งจัดแสดงเครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำจากเหล็ก เช่น มีดรูปจอยปากนก หัวเสียม หัวธนู ใบหอก ฯลฯ

จุดที่ ๕ การขุดค้นแหล่งโบราณคดีที่บ้านใหม่ชัยมงคล จัดแสดงโครงกระดูกมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์ พิธีกรรมและความเชื่อในการฝังศพ

จุดที่ ๖ จันเสนเมืองแรกเริ่มในกลุ่มแม่น้ำลพบุรี-ป่าสัก จัดแสดงภาพถ่ายแผนผังที่ตั้งของเมืองจันเสนในกลุ่มแม่น้ำลพบุรี-ป่าสัก ระบบของเส้นทางน้ำในเมืองโบราณจันเสน

จุดที่ ๗ จันเสนสมัยพูน-สุวรรณภูมิ จัดแสดงตราประทับดินเผารูปต่าง ๆ จารึกอักษรปัลลวะ และตุ๊กตาดินเผารูปคน สัตว์

จุดที่ ๘ จันเสนสมัยทวารวดี จัดแสดงวัตถุเกี่ยวกับศาสนา ความเชื่อ พิธีกรรม การประกอบอาชีพ เช่น พระพิมพ์ดินเผา ชิ้นส่วนพระพุทธรูป ชิ้นส่วนธรรมจักรหิน เครื่องราง

จุดที่ ๙ ภาพวาดสีน้ำมัน ได้แนวคิดมาจากโบราณวัตถุที่ขุดค้นพบได้ภายในเมืองโบราณจันเสน เช่น ภาพคนปั่นต้นตาลได้แนวคิดมาจากตราประทับดินเผา รูปคนปั่นต้นตาล

จุดที่ ๑๐ วิถีชีวิตชาวจันเสนสมัยทวารวดี จัดแสดงโบราณวัตถุในสมัยทวารวดี ซึ่งเป็นยุคที่เจริญสูงสุดของชุมชนจันเสนโบราณ เช่น ภาชนะดินเผา ลูกปัดสี เครื่องประดับ กำไล

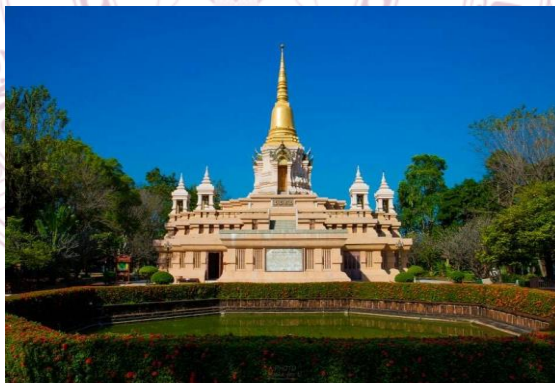
จุดที่ ๑๑ จันเสนสมัยหลังทวารวดี จัดแสดงโบราณวัตถุที่ทำด้วยดินเผา ซึ่งได้ทำการพิสูจน์จากผู้เชี่ยวชาญแล้วว่าเป็นยุคหลังทวารวดี

จุดที่ ๑๒ การฟื้นฟูจันเสน จัดแสดงภาพและเครื่องมือเครื่องใช้

จุดที่ ๑๓ ภูมิปัญญาพื้นบ้านจากคุณตาขุน ดวงเงิน จัดแสดงเครื่องมือเครื่องใช้ที่คุณตาขุน ได้ผลิตขึ้นใช้ในชีวิตประจำวัน

จุดที่ ๑๔ จัดแสดงภาพถ่ายการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมหลังจากมีการใช้เทคโนโลยีใหม่ ๆ ทำให้สิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมลง

จุดที่ ๑๕ พระครูนิสัยจรรย์คุณ จัดแสดงประวัติเครื่องอัฐบริขาร พระพิมพ์ เครื่องราง ตำรายา ตำราโหราศาสตร์ ฯลฯ ของพระครูนิสัยจรรย์คุณ

ภาพที่ ๔.๕ แสดงภาพการจัดวางแสดงเรื่องราวต่าง ๆ ในพิพิธภัณฑ์จันเสน

๔.๓.๒.๓ บึงวัดจันเสน สำหรับบึงน้ำแห่งนี้ตั้งอยู่ในเมืองโบราณจันเสน มีเรื่องเล่าประกอบว่าในสมัยทวารวดี มีท้าวสามแสนเป็นเจ้าเมืองปกครอง พระองค์ท่านให้ขุดดินเพื่อทำถนนยกชั้นหมากไปสู่ขอพระนางผมหมอมที่เขापะเนียด เมืองลพบุรี ปัจจุบันเรียกถนนว่า “คันคูหนุมาน” และมี “ศาลเจ้านาคราช” และ “วัดจันเสน” อยู่ในบริเวณใกล้เคียง ซึ่งจากข้อสันนิษฐานของนักโบราณคดีเชื่อว่าบึงนี้อาจจะเป็นบึงที่ถูกขุดขึ้นมาในภายหลังสมัยทวารวดีแล้ว แต่ชาวบ้านก็เชื่อว่าเป็นบึงที่มีมาตั้งแต่สมัยทวารวดี

๔.๓.๒.๔ ศาลเจ้าพ่อนาคราชจันเสน

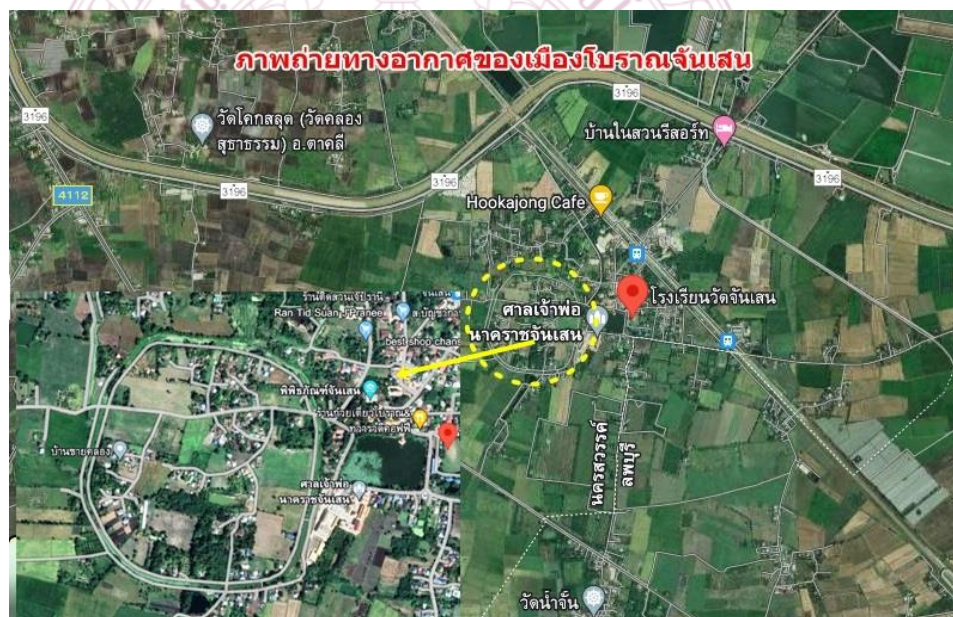
สำหรับศาลเจ้าพ่อนาคราชจันเสน" ตั้งอยู่ที่ ตำบลจันเสนอำเภอตากลี จังหวัดนครสวรรค์ โดยตั้งอยู่ใกล้ ๆ กับพิพิธภัณฑสถานสำหรับผู้พิการ ก่อนสร้างศาลเจ้าพ่อนาคราชเป็นคนแรก ชื่อว่า “อากัง” ซึ่งที่ดินแถบนี้เป็นของบรรพบุรุษของท่าน เป็นผู้จับจองพื้นที่บริเวณศาลเจ้าพ่อนาคราชเป็นที่ทำมาหากิน และตามคำบอกเล่าสืบต่อกันมาว่า “อากัง” ท่านได้เห็นพญานาค ๒ ตน ขึ้นมาเล่นน้ำ บ่อยครั้ง ที่บริเวณสระน้ำ บริเวณด้านหน้าศาลแห่งนี้ โดยสระน้ำแห่งนี้ จะเป็น “บึงโบราณ” ที่มีมาตั้งแต่สมัยทวารวดี ท่านจึงได้เสี่ยงทายตามแบบของคนจีนแล้วจึงได้ทราบว่า “พญานาค” อยากให้ท่านสร้างศาลให้ “อากัง” จึงตั้งเป็นศาลขึ้นมาแบบเรียบง่ายสร้างด้วยเพิงสังกะสีขนาดเล็กและได้มีการบูรณะซ่อมแซมจากพลังศรัทธาของประชาชนในท้องถิ่นที่ศรัทธาเลื่อมใสเพิ่มมากขึ้น จนเปลี่ยนเป็นเรือนไม้ที่แข็งแรงขึ้นต่อมาในปี ๒๕๔๔ ได้มีการบูรณะศาลเจ้าพ่อนาคราชขึ้นอีกโดยใช้งบประมาณไปกว่า ๔๐ ล้านบาท ภายในเป็นที่ประดิษฐานขององค์เทพ เทวรูป ในปางต่าง ๆ มากมาย เช่น พระยูไล, เจ้าแม่กวนอิม, เทพเจ้ากวนอู, เทพเจ้านาคา, เทพเจ้าไฉ่เส็งเอี้ยะ, พระ๑๘ อรหันต์, เทพเจ้าตี่จี่ฮวง ฯลฯ อีกทั้ง ได้มีการขยายพื้นที่ โดยรอบบริเวณศาลเจ้าพ่อนาคแห่งนี้ ซึ่งได้รับมาจากการบริจาคที่ดินเพิ่มเติมจากแรงศรัทธา จำนวน ๑๒ ไร่ จึงทำให้พื้นที่แห่งนี้กว้างใหญ่ขึ้นสามารถที่จะปลูกสร้าง ศาสนสถาน อื่น ๆ ได้

๔.๓.๓ การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีเมืองโบราณจันเสน

เนื่องจากว่าเมืองโบราณจันเสนนั้นถือว่าเป็นเมืองที่มีขนาดพื้นที่ใหญ่และเมืองประกอบของเมืองที่ทับซ้อนกันอยู่ ๒ ส่วนก็คือ ๑. ส่วนที่เป็นเมืองโบราณในลักษณะของการเป็นพื้นที่ ๒. ส่วนที่เป็นพื้นที่ของวัดและสถานที่อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ดังนั้น การจัดทำผังของเมืองโบราณจันเสนจึงถือว่าเป็นการจัดผังใน ๒ นัยก็คือผังที่เป็นตัวเมืองกับผังที่เป็นพื้นที่ของวัด ดังนั้น การจัดผังของเมืองจันเสนจึงต้องพิจารณาให้เห็นองค์ประกอบของตัวเมืองและพื้นที่ที่เกี่ยวข้องด้วย โดยการออกแบบผังเมืองโบราณจันเสนนั้นจะต้องพิจารณาองค์ประกอบที่สำคัญของการออกแบบดังต่อไปนี้

๔.๓.๓.๑ ผังสิ่งแวดล้อมหรือผังภูมิสถาปัตยกรรมของเมืองจันเสน

สำหรับการออกแบบภูมิสถาปัตยกรรม หมายถึงการดีไซน์พื้นที่ใช้สอยภายนอก ที่ครอบคลุมตั้งแต่สวนขนาดเล็ก, สวนบนหลังคา ไปจนถึง พื้นที่เปิดขนาดใหญ่ของเมือง เลยทีเดียว ซึ่งปัญหาการจัดสรรพื้นที่ สามารถบริหารจัดการได้ด้วยการออกแบบที่ดี และยั่งยืน โดยต้องคำนึงถึง ความเป็นมิตรต่อธรรมชาติด้วยเช่นกัน^๗ หรือการออกแบบผังเมืองจันเสนที่พิจารณาจากแผนผังในเชิง ภูมิสถาปัตย์ก็คือการออกแบบผังโดยการคำนึงถึงกรอบในการทำแผนผังของสถานที่โดยพิจารณาจาก พื้นที่ของตัวเมืองว่ามีองค์ประกอบอะไรบ้าง โดยพื้นที่ของเมืองโบราณจันเสนเมืองพิจารณาในเชิง ภูมิสถาปัตย์ก็จะพบว่าตัวเมืองจันเสนนั้นปัจจุบันเหลือเฉพาะพื้นที่ ไม่มีสิ่งก่อสร้างหรือศาสนสถานใด ๆ เหลืออยู่เป็นเชิงรูปธรรมเลย ดังนั้น การพิจารณาถึงภาพเชิงภูมิสถาปัตย์จึงจำเป็นต้องพิจารณา จากตัวพื้นที่เป็นหลัก โดยพื้นที่ของเมืองโบราณจันเสนหากพิจารณาจากภาพถ่ายทางอากาศก็จะมี ลักษณะดังต่อไปนี้

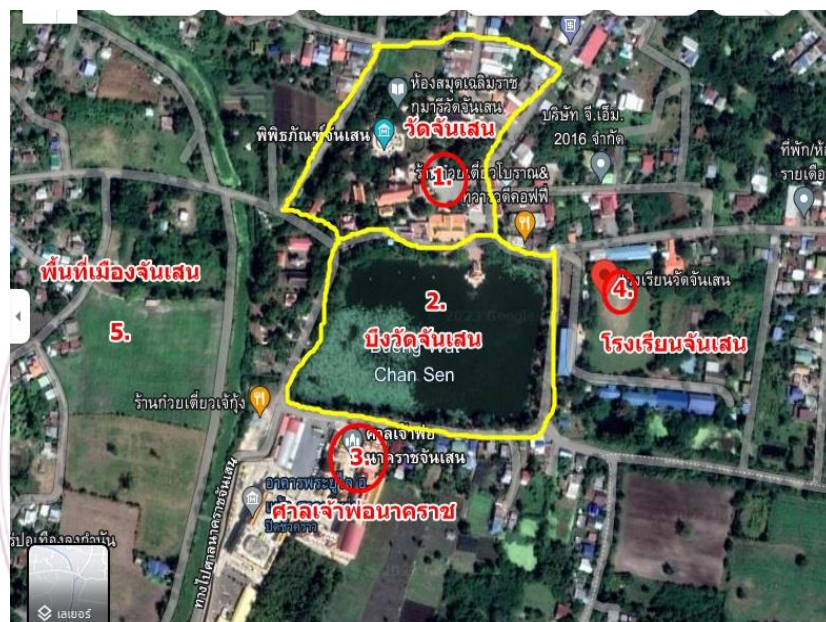

ภาพที่ ๔.๖ แสดงภาพถ่ายทางอากาศของเมืองโบราณจันเสน

จากภาพถ่ายจะพบว่า เมืองจันเสนนั้นปัจจุบันเป็นเมืองที่อยู่ภายนอกกรอบของวัดจันเสน เป็นเมืองที่มีรูปร่างแบบวงกลมมีคูน้ำล้อมรอบเมืองภายในตัวเมืองเป็นพื้นที่ทำการเกษตรของชาวบ้าน เมืองนี้มีถนนตัดผ่านเมืองอยู่เส้นหนึ่งซึ่งถนนดังกล่าวเพิ่งได้รับการตัดผ่านในระยะไม่นานมานี้ ในส่วนของคลองรอบเมืองนั้นปัจจุบันก็ยังคงมีรูปร่างเป็นคลองน้ำหรือคูน้ำเช่นเดิมแต่การที่จะเข้าไป

^๗ แบบดีดี, ภูมิสถาปัตย์ คืออะไร มีความสำคัญอย่างไร ประเภทงาน และประวัติความเป็นมา, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://baabdd.com/articles/landscape-architecture/> [๑๕ เม.ย. ๒๕๖๕].

ขมนั้นในฤดูฝนจะเป็นเรื่องที่ยุ่งยาก แต่ในฤดูแล้งจะเป็นเรื่องที่ย่ำเพราะการเดินทางสะดวก นอกจากนั้นตัวเมืองจันเสนจะอยู่ใกล้แหล่งน้ำก็คือคลองหนึ่งซ้ายเก้าขวา ซึ่งเป็นสายน้ำของแม่น้ำเจ้าพระยาเดิมก่อนที่จะมีการเปลี่ยนแปลงไปในภายหลัง การที่เมืองจันเสนเป็นเมืองที่มีรูปร่างลักษณะดังกล่าวนี้ถือว่าเป็นเมืองที่มีความเป็นเอกลักษณ์ของเมืองในยุคทวารวดีอย่างเด่นชัด ในส่วนของการใช้สอยจะพบว่า เมืองโบราณจันเสนนั้นถูกใช้เป็นพื้นที่ของวัดในส่วนของชุมชนที่อยู่นอกเมือง ซึ่งเป็นพื้นที่ของวัด หากพิจารณาในส่วนของวัดก็จะพบว่าวัดเป็นกลุ่มอาคารที่อยู่นอกเมือง ดังภาพ

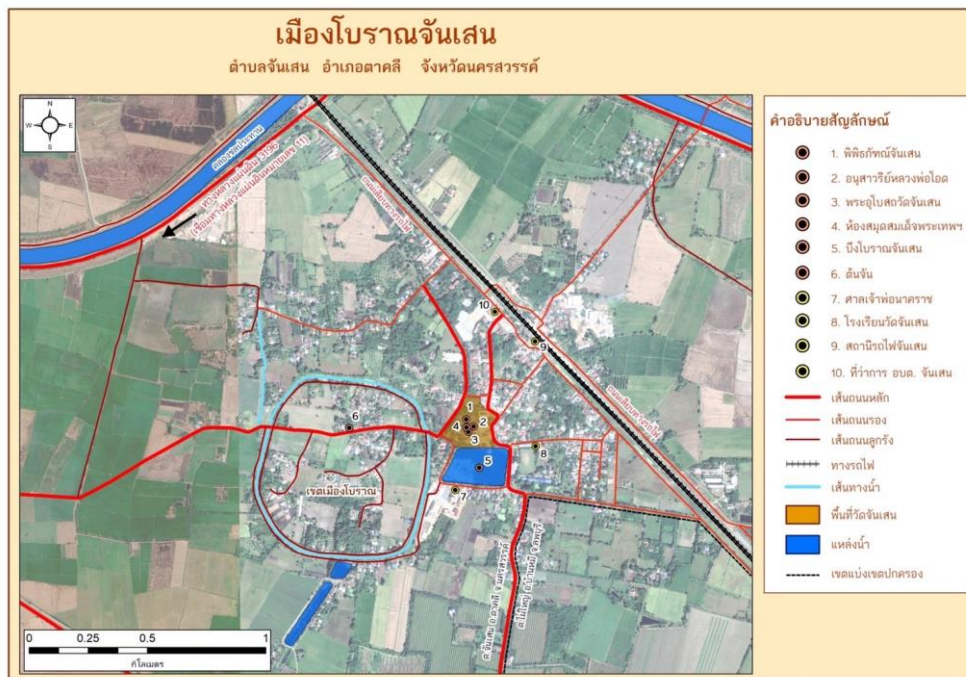

ภาพที่ ๔.๗ แสดงพื้นที่ใช้สอยนอกเมืองจันเสน

จากภาพจะพบว่าเนื่องจากเมืองจันเสนเป็นเมืองโบราณที่อยู่ในกฎหมายของกรมศิลปากร ดังนั้นพื้นที่ดังกล่าวจึงไม่มีการก่อสร้างหรือการใช้ประโยชน์ใด ๆ จะมีเฉพาะพื้นที่นอกตัวเมืองเท่านั้นที่เป็นพื้นที่ใช้สอย โดยพื้นที่ภายนอกตัวเมืองก็จะประกอบไปด้วย ๑. วัดจันเสน ๒. บึงวัดจันเสน ๓. ศาลเจ้าพ่อนาคราช ๔. โรงเรียนวัดจันเสน และ ๕. คือตัวเมืองโบราณจันเสน ซึ่งจะพบว่าการใช้พื้นที่ของเมืองโบราณจันเสนนั้นยังอยู่ในกรอบของกฎหมายที่ชุมชนก็ให้ความเคารพไม่มีการบุกรุกหรือก่อสร้างสิ่งใด ๆ ที่เป็นการล้ำเข้าไปในตัวพื้นที่ของเมืองโบราณ

๔.๓.๓.๒ ผังบริเวณพื้นที่ของเมืองโบราณจันเสน

สำหรับประเด็นต่อไปที่จะต้องมีการกล่าวถึงก็คือ ผังพื้นที่ในส่วนต่าง ๆ ของเมืองโบราณจันเสน ซึ่งคณะผู้วิจัยได้กำหนดและออกแบบหรือเขียนผังออกมาเพื่อให้เห็นว่าเมืองโบราณจันเสนนั้นหากนำไปใช้เป็นกรอบในการนำเสนอให้กับนักท่องเที่ยวหรือผู้ที่เข้ามาศึกษาในพื้นที่ของเมืองโบราณจันเสนนั้นจะสามารถนำไปใช้ประโยชน์ด้านการศึกษาพื้นที่และภาพรวมขององค์ประกอบพื้นที่ของเมืองได้ โดยผังพื้นที่ของเมืองจันเสนนั้นก็มีดังต่อไปนี้

ภาพที่ ๔.๘ แสดงพื้นที่ของเมืองจันเสนโดยภาพรวม

จากภาพจะพบว่าจะเป็นผังหรือแผนผังที่อธิบายเกี่ยวกับตัวเมืองโบราณจันเสนในยุคปัจจุบัน ได้ให้เห็นถึงภาพรวมของพื้นที่ว่าแต่ละพื้นที่จะประกอบไปด้วยอะไรบ้าง โดยหากจะพิจารณาองค์ประกอบของภาพก็จะพบว่าตัวผังได้อธิบายกรอบแนวคิดที่นำเสนอองค์ประกอบของผังได้ดังต่อไปนี้

(๑) เส้นทางการเดินทางทั้งภายนอกและภายใน จะพบว่ามีเส้นทางอยู่ ๒ ประเภท ก็คือ ๑. เส้นทางภายนอก โดยเส้นทางภายนอกหมายถึงเส้นทางที่จะนำเราเข้ามาสู่เมืองโบราณจันเสน ซึ่งก็จะปรากฏถนน หมายเลข ๓๑๙๖ เป็นถนน รพช.ที่สามารถเชื่อมต่อไปยังทางหลวงแผ่นดิน หมายเลข ๑๑ ได้ และจากถนน หมายเลข ๓๑๙๖ ก็สามารถเชื่อมต่อมายังถนนเลียบทางรถไฟ ซึ่งจะนำเราเข้าไปสู่ตัวเมืองและวัดจันเสนได้ตรงสถานีรถไฟจันเสนที่มีถนนเส้นหลักของชุมชนที่จะนำไปสู่วัดจันเสน๒.เส้นทางภายใน เป็นเส้นทางภายในชุมชนที่มีอยู่ ๒ สายก็คือถนนจากสถานีรถไฟจันเสนและถนนจากเส้นทางที่แยกมาจากถนนเลียบทางรถไฟ ซึ่งถนนเส้นนี้สามารถนำเราผ่านไปยังตัวเมืองและออกไปยังถนนรพช. หมายเลข ๓๑๙๖ ได้และเดินทางออกไปยังถนนทางหลวงแผ่นดินหมายเลข ๑๑ ได้

(๒) สถานีรถไฟ เป็นชุมทางของสถานีรถไฟสายเหนือที่มาจากกรุงเทพ-อยุธยา และมาจอดที่สถานีจันเสนเพื่อไปสู่จังหวัดนครสวรรค์และขึ้นไปสู่จังหวัดเชียงใหม่

(๓) วัดจันเสน ซึ่งเป็นวัดวัดราษฎร์สังกัดคณะสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย ตั้งอยู่ในตำบลจันเสนอำเภอดาคลี จังหวัดนครสวรรค์ ตั้งอยู่ในบริเวณเมืองโบราณจันเสน ซึ่งเป็นเมืองสมัยทวารวดี มี

เจ้าอาวาสรูปปัจจุบัน คือ พระครูนิวริฐธรรมขันธ วัดจันเสนตั้งวัดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๖ ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๙ มีหลวงพ่อดีเจนเป็นเจ้าอาวาสรูปแรก ตามคำบอกเล่าต่อกันมาว่าท่านเป็นชาวอยุธยาได้เดินธุดงค์มาปักกลดอยู่ที่ริมบึงโบราณจันเสน เห็นสภาพพื้นที่เหมาะที่จะตั้งเป็นวัด จึงได้ชวนชาวบ้านญาติโยมสร้างเป็นวัด โดยมีการพัฒนาของวัดเรื่อยมา ซึ่งการก่อสร้างเสนาสนะของวัดนั้นก็มีการสร้างมาตลอดโดยมีอาคารสำคัญก็คือ (๑) อุโบสถ กว้าง ๗.๘๐ เมตร ยาว ๒๓ เมตร สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๙ เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก (๒) ศาลาการเปรียญ กว้าง ๑๖.๒๐ เมตร ยาว ๓๗.๒๔ เมตร สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๙ เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก (๓) หอสวดมนต์ กว้าง ๗ เมตร ยาว ๑๕ เมตร สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๕ เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก (๔) กุฏิสงฆ์ จำนวน ๑๑ หลัง เป็นอาคารไม้ ๒ หลัง อาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก ๘ หลัง อาคารครึ่งตึกครึ่งไม้ ๑ หลัง (๕) ศาลาอเนกประสงค์ กว้าง ๕.๒๐ เมตร ยาว ๑๒.๒๐ เมตร สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๕ เป็นอาคารครึ่งตึกครึ่งไม้ และ (๖) ศาลาบำเพ็ญกุศล กว้าง ๘ เมตร ยาว ๒๔ เมตร สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๐ เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก

(๔) พิพิธภัณฑวัดจันเสน

สำหรับพิพิธภัณฑวัดจันเสน ตั้งอยู่ในพระมหาธาตุเจดีย์จันเสน ภายในบริเวณวัดจันเสนนั่นเอง พระมหาธาตุเจดีย์จันเสนนั้นเกิดจากดำริของพระครูนิสัยจริยคุณ หรือ "หลวงพ่อดี" ที่ปรารถนาสร้างพระมหาธาตุเจดีย์ขึ้นเพื่อเป็นศูนย์กลางชุมชน โดยในการออกแบบพัฒนาจากลักษณะสถูปสมัยทวารวดี มีการใช้รายละเอียดของลวดลายทางสถาปัตยกรรมในสมัยทวารวดี และยังมีคำจารึกที่ฐานพระมหาธาตุเจดีย์ศรีจันเสน โดยพระครูนิสัยจริยคุณ (อดีตเจ้าอาวาสวัดจันเสน) ได้เล็งเห็นถึงความสำคัญของมรดกทางวัฒนธรรมของชาติที่ถูกทำลายไปมาก จึงได้รวบรวมโบราณวัตถุที่แตกหักเสียหายจากการลักลอบขุดमारรวบรวมเก็บไว้ที่วัดจันเสนซึ่งตั้งอยู่ในเขตต่อเนื่องกับเมืองโบราณจันเสนและจัดทำเป็นพิพิธภัณฑ โดยนิทรรศการจัดอยู่ภายในพระมหาธาตุเจดีย์ศรีจันเสน เป็นอาคารมณฑปยอดเจดีย์บนฐานสูงมีพื้นที่ใช้สอย ๓ ส่วนหลัก คือ ส่วนองค์ระฆัง เป็นส่วนยอดมณฑปจะเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ พระพุทธรูป และพระพิมพ์เพื่อถวายเป็นพระพุทธรูป ส่วนมณฑปเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปนาคปรกหินทราย ซึ่งจำลองจากหลวงพ่อนาค ซึ่งเป็นพระพุทธรูปหินทรายสมัยลพบุรี ส่วนฐานล่าง ภายในอาคารเปิดโล่ง แบ่งส่วนแรกเป็นพื้นที่ทำกิจกรรมทางพุทธศาสนา และส่วนที่สองจัดแสดงพิพิธภัณฑวัดจันเสน ประกอบด้วย

จุดที่ ๑ จันเสนกับสภาพแวดล้อม จัดแสดงภาพถ่ายทางอากาศ แสดงให้เห็นชุมชนและเมืองโบราณจันเสน ภาพถ่ายทางอากาศสภาพทางภูมิศาสตร์โดยรอบเมืองก่อนการสร้างคลองชลประทาน

จุดที่ ๒ การศึกษาทางโบราณคดีบริเวณจันเสน จัดแสดงแผนผังและภาพถ่ายการขุดค้นในช่วง พ.ศ. ๒๕๑๑-๒๕๑๒

จุดที่ ๓ พัฒนาการของชุมชนในกลุ่มแม่น้ำลพบุรี-ป่าสัก จัดแสดงโบราณวัตถุ เช่น แม่พิมพ์ ขวานสำริด ควายดินเผา ภาชนะดินเผาลวดลายจักสาน เครื่องประดับจากเปลือกหอยทะเล กำไลหิน เป็นต้น

จุดที่ ๔ พัฒนาการของบ้านเมืองในยุคเหล็ก แสดงเรื่องราวการติดต่อกับประเทศอินเดียโดยรับเอาเทคโนโลยีการถลุงเหล็กมาใช้ รวมทั้งจัดแสดงเครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำจากเหล็ก เช่น มีดรูป จงอยปากนก หัวเสียม หัวธนู ใบหอก ฯลฯ

จุดที่ ๕ การขุดค้นแหล่งโบราณคดีที่บ้านใหม่ชัยมงคล จัดแสดงโครงกระดูกมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์ พิธีกรรมและความเชื่อในการฝังศพ

จุดที่ ๖ จันเสนเมืองแรกเริ่มในกลุ่มแม่น้ำลพบุรี-ป่าสัก จัดแสดงภาพถ่ายแผนผังที่ตั้งของเมือง จันเสนในกลุ่มแม่น้ำลพบุรี-ป่าสัก ระบบของเส้นทางน้ำในเมืองโบราณจันเสน

จุดที่ ๗ จันเสนสมัยพูนัน-สุวรรณภูมิ จัดแสดงตราประทับดินเผารูปต่าง ๆ จารึกอักษรปัลลวะ และตุ๊กตาดินเผารูปคน สัตว์

จุดที่ ๘ จันเสนสมัยทวารวดี จัดแสดงวัตถุเกี่ยวกับศาสนา ความเชื่อ พิธีกรรม การประกอบอาชีพ เช่น พระพิมพ์ดินเผา ชิ้นส่วนพระพุทธรูป ชิ้นส่วนธรรมจักรหิน เครื่องราง

จุดที่ ๙ ภาพวาดสีน้ำมัน ได้แนวคิดมาจากโบราณวัตถุที่ขุดค้นพบได้ภายในเมืองโบราณจันเสน เช่น ภาพคนปั่นตาลได้แนวคิดมาจากตราประทับดินเผารูปคนปั่นตาล

จุดที่ ๑๐ วิถีชีวิตชาวจันเสนสมัยทวารวดี จัดแสดงโบราณวัตถุในสมัยทวารวดี ซึ่งเป็นยุคที่เจริญสูงสุดของชุมชนจันเสนโบราณ เช่น ภาชนะดินเผา ลูกปัดสี เครื่องประดับ กำไล

จุดที่ ๑๑ จันเสนสมัยหลังทวารวดี จัดแสดงโบราณวัตถุที่ทำด้วยดินเผา ซึ่งได้ทำการพิสูจน์จากผู้เชี่ยวชาญแล้วว่าเป็นยุคหลังทวารวดี

จุดที่ ๑๒ การฟื้นฟูจันเสน จัดแสดงภาพและเครื่องมือเครื่องใช้

จุดที่ ๑๓ ภูมิปัญญาพื้นบ้านจากคุณตาขุน ดั่งเงิน จัดแสดงเครื่องมือเครื่องใช้ที่คุณตาขุน ได้ผลิตขึ้นใช้ในชีวิตประจำวัน

จุดที่ ๑๔ จัดแสดงภาพถ่ายการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมหลังจากมีการใช้เทคโนโลยีใหม่ ๆ ทำให้สิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมลง

จุดที่ ๑๕ พระครูนิสัยจรรย์คุณ จัดแสดงประวัติเครื่องอัฐบริขาร พระพิมพ์ เครื่องราง ตำรายา ตำราโหราศาสตร์ ฯลฯ ของพระครูนิสัยจรรย์คุณ

๕. บึงวัดจันเสน สำหรับบึงน้ำแห่งนี้ตั้งอยู่ในเมืองโบราณจันเสน มีเรื่องเล่าประกอบว่า ในสมัยทวารวดี มีท้าวสามแสนเป็นเจ้าเมืองปกครอง พระองค์ท่านให้ขุดดินเพื่อทำถนนยกขึ้นหากไปสู่ขอ พระนางผมหมอมที่เขापะเนียด เมืองลพบุรี ปัจจุบันเรียกถนนว่า “คันคูหนุมาน” และมี “ศาลเจ้านาคราชา” และ “วัดจันเสน” อยู่ในบริเวณใกล้เคียง ซึ่งจากข้อสันนิษฐานของนักโบราณคดีเชื่อว่าบึงนี้

อาจจะเป็นบึงที่ถูกขุดขึ้นมาในภายหลังสมัยทวารวดีแล้ว แต่ชาวบ้านก็เชื่อว่าเป็นบึงที่มีมาตั้งแต่สมัยทวารวดี

(๕) ศาลเจ้าพ่อนาคราชจันเสน

สำหรับศาลเจ้าพ่อนาคราชจันเสน ตั้งอยู่ที่ ตำบลจันเสนอำเภอตาคลี จังหวัดนครสวรรค์ โดยตั้งอยู่ใกล้ ๆ กับพิพิธภัณฑสถานสำหรับผู้พิการเริ่ม ก่อสร้างศาลเจ้าพ่อนาคราชเป็นคนแรก ชื่อว่า “อาแก้ง” ซึ่งที่ดินแถบนี้เป็นของบรรพบุรุษของท่าน เป็นผู้จับจองพื้นที่บริเวณศาลเจ้าพ่อนาคราชเป็นที่ทำมาหากิน และตามคำบอกเล่าสืบต่อกันมาว่า “อาแก้ง” ท่านได้เห็นพญานาค ๒ ตน ขึ้นมาเล่นน้ำ บ่อยครั้ง ที่บริเวณสระน้ำ บริเวณด้านหน้าศาลแห่งนี้ โดยสระน้ำแห่งนี้ จะเป็น “บึงโบราณ” ที่มีมาตั้งแต่สมัยทวารวดี ท่านจึงได้เสี่ยงทายตามแบบของคนจีนแล้วจึงได้ทราบว่า “พญานาค” อยากให้ท่านสร้างศาลให้ “อาแก้ง” จึงตั้งเป็นศาลขึ้นมาแบบเรียบง่ายสร้างด้วยเพิงสังกะสีขนาดเล็กและได้มีการบูรณะซ่อมแซมจากพลังศรัทธาของประชาชนในท้องถิ่นที่ศรัทธาเลื่อมใสเพิ่มมากขึ้น จนเปลี่ยนเป็นเรือนไม้ที่แข็งแรงขึ้นต่อมาในปี ๒๕๔๔ ได้มีการบูรณะศาลเจ้าพ่อนาคราชขึ้นอีกโดยใช้งบประมาณไปกว่า ๔๐ ล้านบาท ภายในเป็นที่ประดิษฐานขององค์เทพ เทวรูป ในปางต่าง ๆ มากมาย เช่น พระยูไล, เจ้าแม่กวนอิม, เทพเจ้ากวนอู, เทพเจ้านางา, เทพเจ้าไฉ่เส็งเอี้ยะ, พระ ๑๘ ออรหันต์, เทพเจ้าตี่จั้งอึ้ง ฯลฯ อีกทั้ง ได้มีการขยายพื้นที่ โดยรอบบริเวณศาลเจ้าพ่อนาคราชแห่งนี้ ซึ่งได้รับมาจากการบริจาคที่ดินเพิ่มเติมจากแรงศรัทธา จำนวน ๑๒ ไร่ จึงทำให้พื้นที่แห่งนี้กว้างใหญ่ขึ้นสามารถที่จะปลูกสร้าง ศาสนสถาน อื่น ๆ ได้

(๖) โรงเรียนวัดจันเสน

โรงเรียนวัดจันเสน ก่อตั้งเมื่อ วันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๐ โดยปลัดขวา ขุนวิเลทกิจ (ขุนวรรณ) ปลัดประจำกิ่งอำเภอตาคลี นายพันวอนกำนันตำบลจันเสน นายทิม เปมะเสถียร สารวัตรศึกษาได้พร้อมกันเปิดโรงเรียนวัดจันเสนครั้งแรกมีนักเรียนในเกณฑ์บังคับ ๑๓๒ คนโดยมีนายสวัสดิ์ ประทุมทอง เป็นครูใหญ่ ต่อมาเมื่อมีคณอพยพ เข้ามาทำนามากขึ้นจึงมีนักเรียนเพิ่มขึ้นตามลำดับ

ปี พ.ศ. ๒๔๙๖ นายศรีนคร คูศิริรัตน์ เป็นครูใหญ่ได้เปิดสอนเด็กเล็กแห่งแรกของอำเภอตาคลี ด้วยความอุปถัมภ์จาก พระครูนิสัยจรรย์คุณ (หลวงพ่อโอด) เจ้าอาวาสวัดจันเสน กำนันชั้น ศรีสง่า ผู้ใหญ่เล็ก เอ็งสุวรรณ ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ ๑ พร้อมด้วยพ่อค้าประชาชนจันเสนได้จัดสร้างอาคารเด็กเล็กขนาด ๖ x ๑๐ เมตร ยาว ๒๐ เมตร หลังคามุงจากชั่วคราว มีครูอุ่งน พุทธสรณ์ วุฒิ ป.ป. เป็นครูประจำชั้น นามผู้มอบที่ดินให้วัด หมอศรี นางยมนา ศิริโพธิ์ (ลูกสาวป้าโมรา) ต่อมาหลวงพ่อโอดให้ตั้งเป็นที่ของโรงเรียน

ปี พ.ศ. ๒๔๙๙ ได้ย้ายอาคารเด็กเล็ก โดยมี พระครูนิสัยจรรย์คุณ (หลวงพ่อโอด) เป็นประธานมีประชาชนร่วมบริจาคในการก่อสร้างอาคารเด็กเล็กขนาด ๖ x ๑๐ เมตร งบ ๓๐,๐๐๐ บาท

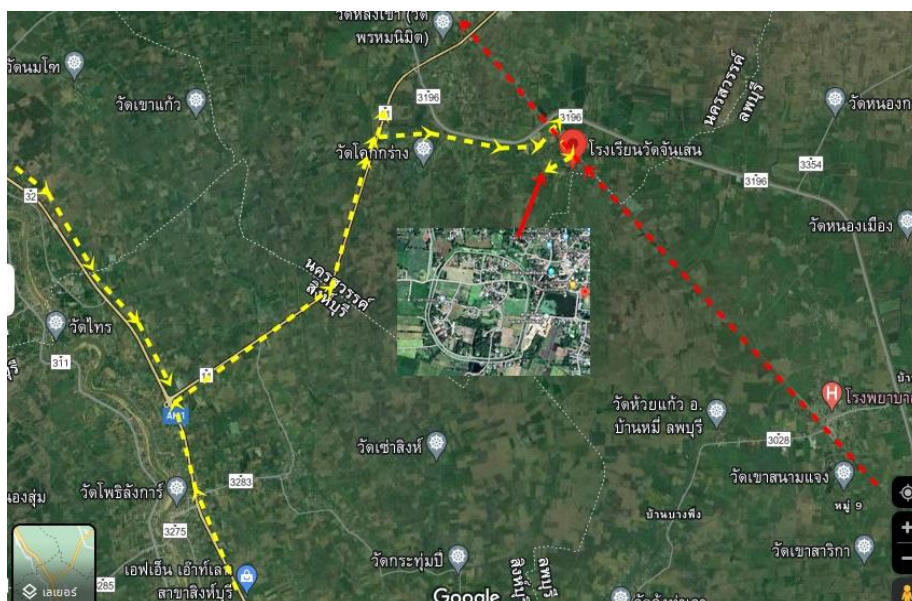
พ.ศ. ๒๕๐๓นายพิพัฒน์ ศิริโพธิ์ อนามัยอำเภอโคกสำโรง และนางยมนา ศิริโพธิ์ ได้มอบที่ดิน จำนวน ๒๙ ไร่ ๓ งาน ๑๒ ตารางวา ให้วัดจันเสน ซึ่งพระครูนิสัยจรรย์คุณ (หลวงพ่อโอด) เจ้าอาวาสวัดจันเสน ได้มอบให้โรงเรียนเป็นผู้ดูแล ทำผลประโยชน์ ขยายอาคาร สถานศึกษาต่อไป ปัจจุบันโรงเรียนวัดจันเสน เปิดสอนนักเรียนตั้งแต่ชั้นอนุบาล ๒ (๔ ขวบ) – ชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖ โรงเรียนวัดจันเสน นับจนถึงปัจจุบันมีผู้บริหารจำนวนทั้งสิ้น จำนวน ๑๑ คน^๔

จากการพิจารณาว่าทั้งหมดก็จะพบว่าผังเมืองโบราณจันเสนที่ได้จัดทำขึ้นมานั้นถือว่าเป็นผังที่สามารถให้คำตอบเกี่ยวกับพื้นที่ได้มากและครบถ้วนที่ผู้นำไปใช้สามารถที่จะพิจารณาอ่านผังและพกพาไปเพื่อก่อให้เกิดประโยชน์กับการท่องเที่ยวหรือเดินทางมาที่เมืองโบราณจันเสนได้ดี

๔.๓.๔ การออกแบบผังเส้นทางการเข้าถึงแหล่งโบราณคดีเมืองจันเสน

สำหรับแผนผังของเส้นทางการเดินทางเข้ามาถึงตัวแหล่งโบราณคดีเมืองจันเสนนั้นจากการที่คณะผู้วิจัยได้ลงพื้นที่สำรวจก็พบว่า มีเส้นทางการเดินทางที่สามารถที่จะเดินทางเข้ามาถึงแหล่งโบราณคดีเมืองจันเสนได้อย่างสะดวกและเป็นเส้นทางหลักที่มีการใช้กันมาเป็นระยะเวลานานอยู่ ๒ เส้นทางได้แก่ (๑) เส้นทางรถไฟ คือหากเดินทางจากกรุงเทพมหานครก็จะผ่านอยุธยาเข้าลพบุรี เมื่อผ่านอำเภอบ้านหมี่ ลพบุรีแล้วก็ตรงไปก็จะถึงสถานีรถไฟจันเสน ซึ่งสถานีรถไฟสายนี้ไปถึงเชียงใหม่ซึ่งการเดินทางนั้นสามารถเดินทางจากเชียงใหม่มาหรือเดินทางจากกรุงเทพมหานครไปที่เมืองโบราณจันเสนก็สามารถที่จะเดินทางมาได้โดยสะดวก (๒) เส้นทางถนน เป็นเส้นทางที่สามารถเดินทางมาจากนครสวรรค์ หรือเดินทางไปจากกรุงเทพมหานครก็ได้โดยจะต้องเดินทางไปถึงอินบุรีตรงทางแยกต่างระดับอินบุรีแล้วก็ตรงเข้าไปตามถนนหมายเลขที่ ๑๑ ซึ่งก็จะสามารถตรงไปและเลี้ยวไปตรงแยกถนนทางเข้าบ้านหนองสร้อยทองจากนั้นก็ขับเลียบคลองหนึ่งขวาเก้ขวาคือถนน รพช.หมายเลข ๓๑๙๖ ไปจนถึงถนนเลียบทางรถไฟ ก็สามารถที่จะเดินทางไปถึงเมืองโบราณจันเสนได้โดยง่ายโดยการเดินทางมาที่เมืองโบราณจันเสนโดยอาศัย ๒ เส้นทางนั้นสามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนผังดังต่อไปนี้

^๔ สัมพันธ์ พันธุ์พิมพ์, โรงเรียนวัดจันเสน, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: https://data.bopp-obec.info/web/index_view_history.php?School_ID=๑๐๖๐๒๒๐๒๓๖&page=history [๑๔ เม.ย. ๒๕๖๕].

ภาพที่ ๔.๔ แสดงแผนผังเส้นทางการเดินทางไปที่เมืองจันเสน

๔.๓.๕ การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีเมืองโบราณโคกไม้เดน

สำหรับแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีของจังหวัดนครสวรรค์อีกแห่งหนึ่งที่ไม่ค่อยมีคนรู้จัก เนื่องจากว่าเป็นแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีที่อยู่ในพื้นที่ที่เป็นทางผ่านของชุมชน อีกทั้งยังไม่ใช้พื้นที่ที่ผู้คนจะสามารถแวะเข้าไปชมได้ง่าย ๆ เพราะตัวเมืองโบราณแห่งนี้เต็มไปด้วยชุมชนที่หนาแน่นมากถ้าไม่สังเกตดี ๆ ก็จะไม่คิดว่ามีเมืองโบราณอยู่เลย และเพราะเมืองโบราณแห่งนี้ถูกผ่าครึ่งเมืองไปด้วยถนนพหลโยธินสายกรุงเทพมหานคร-พิษณุโลกซึ่งเมื่อผู้คนขับรถผ่านมาก็แทบจะไม่มีใครคิดสนใจที่จะเข้าไปเยี่ยมชมเพราะตัวเมืองมันอยู่ระหว่างการเดินทางของผู้คนและตัวเมืองยังอยู่คนละฟากถนนยังเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ไม่มีใครใส่ใจหรือคิดจะแวะเข้าไปชมเมืองแห่งนี้เลย

๔.๓.๕.๑ ประวัติแหล่งโบราณคดีเมืองจันเสน

สำหรับเมืองโบราณโคกไม้เดนนี้ตั้งอยู่ที่บ้านทำน้ำอ้อย ตำบลทำน้ำอ้อย-ม่วงหัก อำเภอยะไข่ จังหวัดนครสวรรค์ สำหรับเมืองโคกไม้เดนนั้น เดิมชื่อว่า เมืองบน แต่เหตุที่ได้ชื่อว่า “โคกไม้เดน” ก็เนื่องจากว่าบริเวณภูเขานี้มีต้นไม้ท้องถิ่นชื่อว่า “ไม้เดน” ขึ้นอยู่เป็นจำนวนมาก ดังนั้นคนท้องถิ่นจึงเรียกชื่อภูเขานี้ว่า “เขาไม้เดน” หรือเรียกชื่อเมืองที่เป็นเนินของเมืองโบราณว่า “โคกไม้เดน” แต่เดิมทีหรือชื่อเมืองนี้เดิมทีชื่อว่า “เมืองบน” ซึ่งคำว่า เมืองบนนี้ เล่าว่า (๑) เป็นชื่อเมืองทางเหนือของเมืองละโว้หรือลพบุรี ดังที่มีผู้จำคำพังเพยเก่าแก่พูดกันมาติดปากว่า “ฝูงกษัตริย์เมืองบน ฝูงคน ลพบุรี.....”^๙ ถ้าเมืองลพบุรีเป็นเมืองล่างได้ เมืองที่พบโบราณสถานและคูเมืองนี้ ก็อาจเป็น

^๙ (๑) ร.ตำบล. แสง มนวิตร จำมา

เมืองบนได้เช่นกัน (๒) เป็นชื่อเมืองที่เรียกว่าเมืองอุ เช่น เมืองอุตะเถา จังหวัดชัยนาท เรียกว่าเมืองอุ
ล่าง ส่วนเมืองโคกไม้เดนนี้เรียกชื่อว่าเป็น “เมืองอุบน” ซึ่งข้อสันนิษฐาน ๒ ประการนี้ถือว่าเป็นข้อ
สันนิษฐานเบื้องต้น

แต่หากพิจารณาจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์หรืออาศัยหลักฐานเชิงตำนานแล้วจะพบว่า
เมืองนี้ชื่อว่า “เมืองพระบาง” เป็นหลักฐานที่นักวิชาการอย่างอาจารย์ธนิต อยู่โพธิ์ ได้ค้นคว้าและ
รวบรวมข้อมูลมาว่า

เมืองนี้อาจสร้างขึ้นก่อน พุทธศตวรรษที่ ๑๓ โดยร่วมสมัยกับกรุงละโว้ หรือ อาจสร้างขึ้นใน
ต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๓ โดยพระนางจามเทวี ก็ได้ทั้งสองสถานที่กล่าวว่า อาจสร้างขึ้นในต้น
พุทธศตวรรษที่ ๑๓ ก็โดยอาศัยตำนานเรื่องพระนางจามเทวีรับเชิญไปครองเมืองหริภุญชัย
คือลำพูน ซึ่งมีกล่าวไว้ในหนังสือตำนานมูลศาสนาว่า

เมื่อพระนางจามเทวีได้รับโอวาทของสมเด็จพระราชบิดาแล้ว นางก็กราบทูลลาพระราชบิดา
เสด็จลงสู่เรือแห่งพระองค์ ทันใดนั้น องค์สุกกทันตฤๅษีพร้อมด้วยนายคะวะยะ กราบทูลถวาย
บังคมลาตามราชอาชญามงคลจาก มาสู่เรือแห่งตน ๆ แล้ว ก็ขึ้นไปโดยลำดับพร้อม
ด้วยพระนางจามเทวี วัน นั้นแล พระนางนำเอา พลเสนามาครั้งนั้น ตั้งเมือง โดยลำดับขึ้นมา
เป็นต้นว่า เมืองพระบาง เมืองคันจิกะ เมืองบุรีฐ เมืองบุราง (บางฉบับเป็น - บุรา) แล้ว เสด็จ
ขึ้นมำตั้งเมืองเทพบุรี เมืองบางพล เมืองราเสียด (หรือ - รากเสียด) เสด็จโดยลำดับขึ้นไปถึง
หาดทรายแห่งหนึ่ง น้ำเข้าเรือ พระนางทรงเรียกสถานที่นั้นว่าหาดเสียว (เป็น - หาดแซว ก็
มี) แล้วเสด็จมาถึงคูแห่งหนึ่ง พระนางรับสั่งแก่แม่เลี้ยงทั้งหลาย ว่า ให้เอาผ้าเปียกชุ่มด้วยน้ำ
ออกตาก แล้วก็ตั้งเมือง ณ ที่แห่งนั้นให้เรียกชื่อว่า เมืองตาก....”^{๑๐}

ในตำนานมูลศาสนากล่าวว่า “พระนางนำเอาพลเสนามาครั้งนั้น ตั้งเมืองโดยลำดับขึ้นมา
แล้วระบุชื่อเมืองที่ตั้งไว้หลายชื่อ มี เมืองพระบาง และเมืองคันจิกะ เป็นต้น เมืองทั้งสองนี้ใน
ศิลาจารึก กรุงสุโขทัยหลักที่ ๑ กระ ระบุไว้ในอาณาเขตกรุง สุโขทัยตามลำดับลงมา เช่นว่า
“คนที่ พระบาง แพรก สุพรรณภูมิ” เมืองพระบาง สมัยกรุงสุโขทัย อยู่ที่ไหน เราหาหลักฐาน
ยืนยันได้ง่าย เพราะมี กล่าวในจารึกกรุงสุโขทัยหลักที่ ๓ (จารึกนครชุม) กล่าวถึงพระมหา
ธรรมราชาที่ ๑ ทรงสร้างรอยพระ พุทธบาท แล้วนำไปประดิษฐานไว้ ณ ที่ต่าง ๆ แล้ว ระบุ
ไว้ว่า “อันหนึ่งประดิษฐานไว้เหนือจอมเขาที่ ปากพระบาง จารึกก็ยังไว้ทุกแห่ง” รอยพระ
พุทธ บาทที่กล่าวถึงในจารึกนั้น เดียวนี้ก็ยังอยู่บนเขาซึ่ง เรียกกันในปัจจุบันว่า เขากบอำเภ
เมือง จังหวัดนครสวรรค์ ส่วนเมืองคนที่ ในจารึกหลักที่ ๑ ก็มี กล่าวถึงในจารึกหลักที่ ๓ ด้วย

อยู่ที่บ้านโคก จังหวัด กำแพงเพชร เมืองคนทีในจารึกนี้อาจเป็นเมืองเดียว กับเมืองคันธิกะ ในตำนานมูลศาสนาก็ได้

แต่ เมืองพระบาง ในตำนานมูลศาสนา กับใน ศิลาจารึกกรุงสุโขทัยเล่า อยู่แห่งเดียวกันหรือเปล่า ? ข้อนี้ ถ้ามุ่งเอาโบราณสถานที่ตำบลท่าน้ำอ้อยอำเภอพยุหะคีรี เป็นหลัก ก็ยังมีปัญหา เพราะโบราณ สถานที่ตำบลท่าน้ำอ้อย ห่างลงมาจากเขากบอำเภอเมืองนครสวรรค์ ราว ๓๐ กิโลเมตร ถ้าพูดถึงสมัย โบราณก็ห่างมากอยู่ แต่ในบริเวณอำเภอเมืองนครสวรรค์นั้น ยังไม่พบว่ามีโบราณสถานแสดงที่ตั้งเมืองเก่าแก่ถึงสมัยทวารวดี จึงอาจเป็นไปได้ว่า เมืองพระบาง สมัยทวารวดีอาจอยู่แถวอำเภอพยุหะคีรี ดัง ที่พบโบราณวัตถุสถานสมัยทวารวดีที่ตำบลท่าน้ำอ้อยแล้วต่อมาอีกราว ๖๐๐ ปี เมื่อราชวงศ์พระร่วงตั้งกรุงสุโขทัยขึ้นและแผ่ขยายอาณาเขตลงมาทางใต้จึงรวมเอาเมืองพระบางไว้ในพระราชอาณาเขต แต่ตั้งเมืองขึ้นไปทางเหนือ แถวตัวเมืองนครสวรรค์ปัจจุบัน จึงเรียกไว้ในศิลาจารึกหลักที่ ๓ ว่า ปากพระบาง

แต่เหตุใดไม่เรียกว่า เมืองพระบาง ตามเดิม มาเรียกกันเมื่อพบโบราณสถานนี้ว่า “เมืองบน” เป็นปัญหาที่ควรพิจารณากันต่อไป พระนางจามเทวีเดินทางขึ้นไปลำพูนหรือหริภุญ เมืองปี และเดือนใด ? ข้อนี้มีบอกไว้ในหนังสือ ชินกาลมาลีปกรณ์ว่า “ครั้งเมื่อพระศาสนาปรินิพพานแล้วได้ ๑๒๐๕ ปี ตรงกับจุลศักราชของเมืองนี้ (พุณณกาม) ๒๒ ปี ในวันเพ็ญเดือน ๔ ยังมีฤชิตน หนึ่งชื่อว่าสุเทพ ได้สร้างเมืองหริภุญชัย (ลำพูน) ครั้นรุ่งขึ้นปีที่ ๒ จากปีที่สร้างเมืองหริภุญชัยแล้วนั้น พระนางจัมมเทวี มาจากเมืองลวปุระครองราชสมบัติ ในเมืองหริภุญชัย ” และกล่าวขยายความต่อไปอีก ว่า “พระเจ้าจักรพรรดิมีพระจิตาองค์หนึ่งพระนาม ว่า พระนางจามเทวี เป็นอัคมเหสีของเจ้าประเทศ ราชในเมืองรามัญ กำลังทรงครรภ์ได้ ๓ เดือน พระ เจ้าจักรพรรดิทรงส่งพระนางจัมมเทวีพระธิดาของพระองค์ให้มาครองราชสมบัติในที่ (หริภุญชัย) นี้ ฝ่าย พระนางพร้อมด้วยบริวารหมู่ใหญ่จำพวกละ ๕๐๐ คน กับพระมหาเถระ ทรงพระไตรปิฎก ๕๐๐ องค์ ลงเรือมาตามแม่น้ำพิงค์ ๗ เดือน จึงบรรลู่ถึงเมืองนี้

ท่านวาสุเทพและท่านสุกกทันต์ พร้อมด้วยชาวเมือง ทั้งปวงได้อัญเชิญพระนางจัมมเทวินั้นนั่งบนกองทองคำ แล้วอภิเษก อาศัยเหตุที่พระนางนั่งบนกองทองคำ อภิเษก นครนั้นจึงชื่อว่า หริภุญชัย สืบมาจนทุก วันนี้ พระนางจัมมเทวีถึงนครนี้แล้วได้ ๗ วัน ประสูติพระโอรส ๒ พระองค์ ในวันเพ็ญเดือน ๓ พระโอรสองค์ที่พระนามว่า มหายศ องค์น้อง พระ นามว่า อินทวร หรือ อนันตยศ^{๑๑}

เมื่อคำนวณตามข้อความนี้ว่า พระนางจามเทวี ก่อนเดินทางกำลังทรงครรภ์อยู่แล้ว ๓ เดือน ใช้ เวลาเดินทาง ๗ เดือน รวม ๑๐ เดือน ถ้วนทศมาสก็ประสูติพระโอรส ณ นครหริภุญชัย

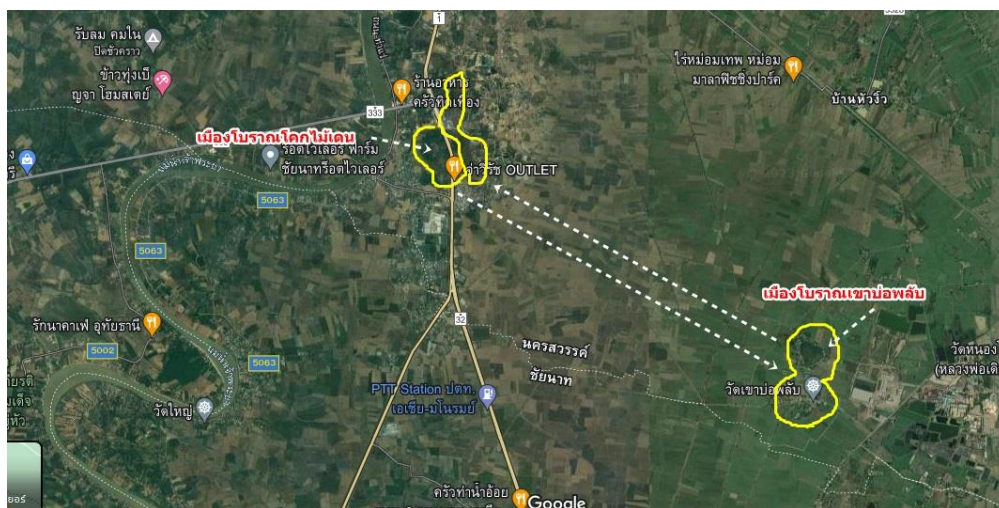
ในวันเพ็ญเดือน ๓ จึงจะเริ่มออกเดินทางจากลพบุรีเมื่อราว ต้นเดือน ๘ ไปถึงเมืองหริภุญชัย หรือลำพูน ในต้นเดือน ๓ พ.ศ. ๑๒๐๖

แต่โบราณสถานที่พบในตำบลท่าน้ำอ้อยอำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์นั้น สร้างไว้ก่อนและมาสร้างในระยะที่พระนางจามเทวีถ้ามิได้สร้างไว้ก่อนและมาสร้างในระยะที่พระนางจามเทวี เดินทางตามกล่าวถึงในตำนานมูลศาสนา ก็อาจเป็นการแรกเริ่มไว้แล้วมีการก่อสร้างต่อมาอีกหลายปีเพราะเป็นไปได้ที่จะสร้างเสร็จในเดือนสองเดือนระหว่างพระนางจามเทวี เดินทางไป และถ้าโบราณวัตถุสถานแห่งนี้ แรกสร้างในปีที่พระนางจามเทวีกับคณะเดินทางขึ้นไปเมืองลำพูน ล่วงมาถึงบัดนี้ก็มียุ ๑๓๐๐ปี^{๑๒}

จากการแสดงความเห็นและการรวบรวมข้อมูลของอาจารย์ธนิศ อยู่โพธิ์นั้นจะพบว่าท่านได้ศึกษาและพยายามเชื่อมโยงข้อมูลเกี่ยวข้องกันระหว่างพระนางจามเทวีกับเมืองโคกไม้เดนนี้ในฐานะที่พระนางจามเทวีได้เดินทางจากเมืองละโว้ขึ้นเหนือไปที่เมืองหริภุญชัยเพื่อปกครองเมืองนั้นโดยเมืองที่พระนางผ่านเมืองหนึ่งนั่นก็คือเมือง “พระบาง” ซึ่งท่านก็สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเมืองโคกไม้เดนนี้ เพราะเมืองนี้ก็อยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาเช่นเดียวกัน และเมื่อว่าถึงอายุของเมืองนี้ก็น่าจะตกราว ๆ ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๓ หากพิจารณาจากการเสด็จขึ้นไปปกครองเมืองหริภุญชัยของพระนางจามเทวี

แต่หากจะพิจารณาจากหลักฐานในเชิงโบราณคดีที่ขุดค้นได้จากเมืองโคกไม้เดนนี้จะพบว่า มีวัตถุโบราณหลายชิ้นที่มีอายุมาก่อนยุคประวัติศาสตร์คือมีอายุร่วมกันกับยุคบ้านเชียง ดังเราจะพบว่ามีไหโบราณที่มีรูปงูและวัตถุโบราณหลายชิ้นที่มีอายุก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งก็แสดงให้เห็นว่าพื้นที่นี้หรือเมือง ๆ นี้ได้มีความเป็นมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ก่อนที่จะมาเกิดเป็นเมืองในยุคสมัยทวารวดี ซึ่งจากหลักฐานที่พบดังกล่าว หรือหากพิจารณาจากแหล่งโบราณคดีที่มีอยู่ในบริเวณรอบเมืองโบราณโคกไม้เดนก็จะพบว่าเมืองโบราณอีกแห่งหนึ่งซึ่งอยู่ไม่ไกลจากเมืองโบราณโคกไม้เดนก็คือ “เมืองโบราณเขาบ่อพลับ ตั้งอยู่ที่บ้านเขาบ่อพลับ ตั้งอยู่หมู่ที่ ๙ ตำบลม่วงหักอำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ ห่างจากตัวเมืองโบราณโคกไม้เดนลงไปทางใต้ประมาณ ๕-๗ กิโลเมตร สามารถใช้เส้นทางโดยรถยนต์ ทางหลวงหมายเลข ๑ (พหลโยธิน) ใช้เวลาเดินทางประมาณ ๒ ชั่วโมงครึ่ง เมื่อถึงสี่แยกเขาไม้เดนเลี้ยวขวาไปประมาณ ๑๕ กิโลเมตร ใช้เวลาประมาณ ๒๐ นาที ซึ่งเมืองโบราณแห่งนี้จากการสำรวจของสำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๕ สุโขทัย เมื่อวันที่ ๑ กรกฎาคม ๒๕๔๑ บริเวณบ้านเขาบ่อพลับ ซึ่งอยู่ห่างจากเมืองโคกไม้เดนลงไปทางใต้ ราว ๕-๗ กิโลเมตร พบว่าบริเวณบ้านเขาบ่อพลับมีโบราณวัตถุจำนวนมาก ที่แสดงถึงความเป็นชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เช่น ขวานหินขัด กำไลหินและกำไลเปลือกหอย ลูกปัด เปลือกหอย ชิ้นส่วนหอยมือเสือ เครื่องมือเหล็ก กำไลสำริด และภาชนะดินเผาทรงกลม กำหนดอายุในเบื้องต้น ราว ๔,๕๐๐-

๒,๗๐๐ ปีมาแล้ว และยังพบโบราณวัตถุในสมัยประวัติศาสตร์อีกส่วนหนึ่ง ส่วนใหญ่เป็นเครื่องถ้วยสมัยสุโขทัยและเครื่องถ้วยลพบุรี และพบโบราณสถานอิฐบนยอดเขา จึงอาจเป็นไปได้ว่า ชุมชนโบราณที่บ้านเขาบ่อพลับบางส่วนได้อพยพมาอยู่ที่บ้านโคกไม้เดนในปัจจุบัน เนื่องจากมีสภาพภูมิศาสตร์ที่เหมาะสมว่า เพราะเป็นพื้นที่ราบลุ่ม แต่ขณะเดียวกันก็ยังมีชุมชนอีกบางส่วน ที่ยังอาศัยอยู่ที่บ้านเขาบ่อพลับ จนมีพัฒนาการเรื่อยมาจนถึงสมัยสุโขทัย โดยโบราณวัตถุบางส่วน ได้จัดแสดงไว้ที่พิพิธภัณฑวัดเขาไม้เดน หมู่ที่ ๘ ตำบลท่าน้ำอ้อยอำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์^{๑๓} ซึ่งความห่างกันระหว่างเมืองโบราณโคกไม้เดนกับเมืองโบราณเขาบ่อพลับนั้นก็สามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภาพดังต่อไปนี้

ภาพที่ ๔.๑๐ แสดงแหล่งโบราณคดียุคก่อนประวัติศาสตร์เมืองเขาบ่อพลับกับเมืองโคกไม้เดน

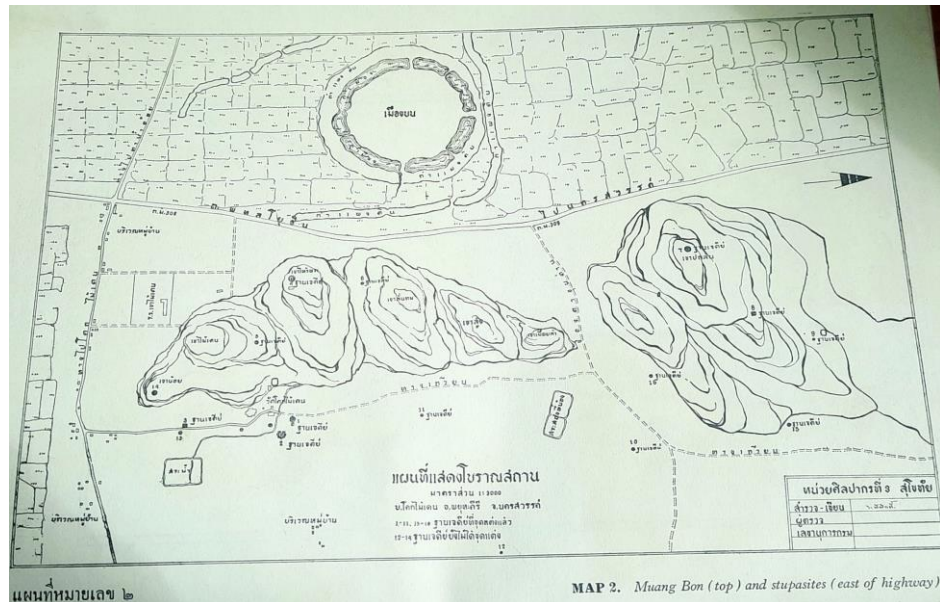
สำหรับเมืองโคกไม้เดนนี้ตั้งอยู่ตรง ฟังตะวันตกแม่น้ำเจ้าพระยาและตะวันตกของเทือกภูเขาโคกไม้เดน^{๑๔} ระหว่างกิโลเมตรที่ ๓๐๒ - ๓๐๘ ถนนพหลโยธิน เส้นทางถนนพหลโยธินผ่านทับคูเมืองชั้นนอกด้านตะวันออกไปทางตอน และ มีโบราณสถาน เข้าใจว่าเป็นฐานของพระสถูปเจดีย์อยู่ทางเชิงเขาโคกไม้เดน ด้านตะวันออกและบนยอด เขาปกกัน เท่าที่สำรวจพบแล้ว มี ๑๖ แห่ง โดยตัวเมืองกับภูเขาที่เรียกว่า “สุวรรณบรรพต” นั้นจะถูกแยกจากกันโดยถนนพหลโยธินหรือถนนสายเอเชียมุ่งตรงไปสู่ตัวจังหวัดนครสวรรค์และข้ามผ่านไปยังภาคเหนือของไทยได้โดยเมืองนี้ถูกค้นพบโดย ดร. ควอร์ตซ์ เวลส์ และเจ้าหน้าที่กรมศิลปากร เมื่อวันที่ ๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๒ ซึ่งตัวเมืองจะมีลักษณะเป็นรูปรี หรือ หอยสังข์^{๑๕}ขนาดยาวประมาณ ๒๕๐ เมตร กว้าง ๖๐๐ เมตรคล้ายเมือง

^{๑๓} ขนิดาภา ยอดนิล, แหล่งโบราณคดีบ้านเขาบ่อพลับ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.m-culture.in.th/album/๑๓๙๘๑๗/> [๑๔ เมษายน ๒๕๖๕].

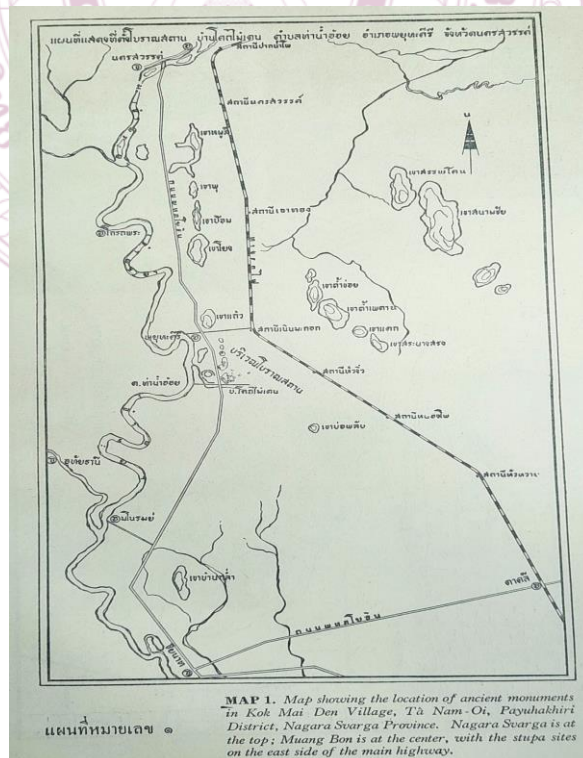
^{๑๔}

^{๑๕}

กำแพงแสน จังหวัดนครปฐม,เมืองอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี, เมืองเสมา จังหวัด นครราชสีมา, เมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์,เมืองพระรถ จังหวัดปราจีนบุรี และเมืองพญาเร่ จังหวัดชลบุรี ซึ่งภาพของตัวเมืองนั้นสามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภาพดังต่อไปนี้

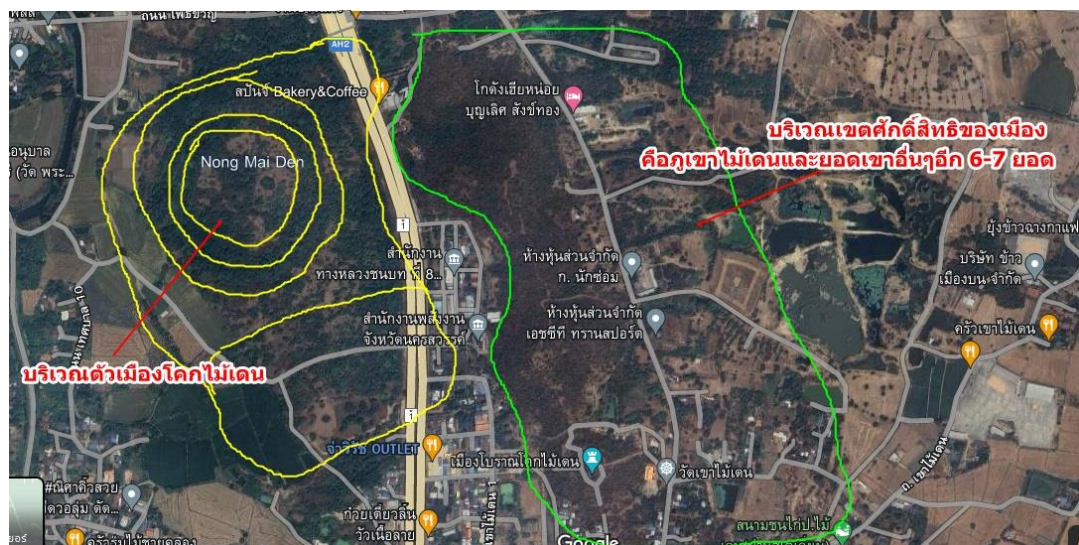

ภาพที่ ๔.๑๑ แสดงแผนที่ของเมืองโคกไม้เดน แนวนอน

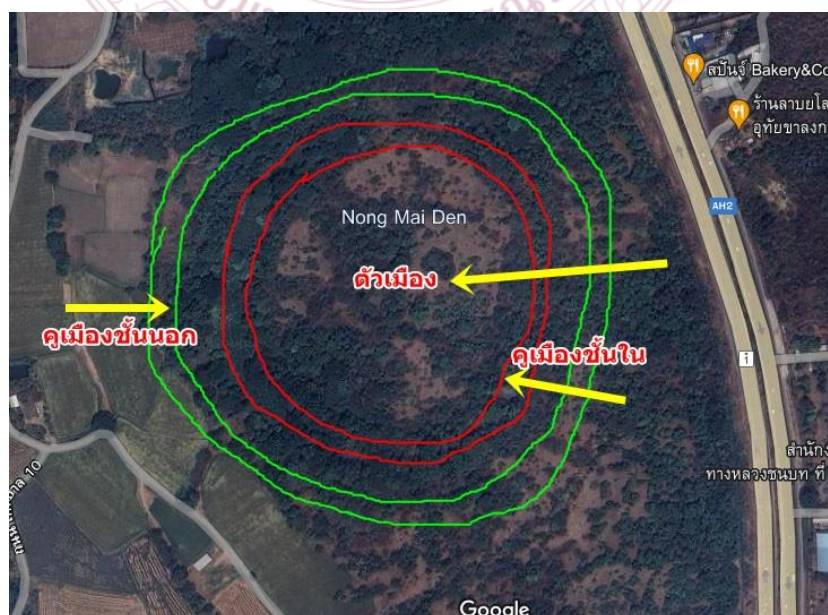
ภาพที่ ๔.๑๒ แสดงแผนที่ของเมืองโคกไม้เดน แนวตั้ง

จากแผนภาพจะพบว่า ตัวเมืองโบราณโคกไม้เดนนี้จะตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งถือว่าเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมกับการตั้งเมืองและการเป็นอยู่ ซึ่งปัจจุบันนั้นทางราชการได้ตัดถนนสายเอเชียหรือถนนพหลโยธินสายกรุงเทพมหานคร-เชียงใหม่ ซึ่งจะตัดผ่านตงพื้นที่ของตัวเมืองโบราณผ่านสำนักงานองค์การบริหารส่วนตำบลท่าน้ำอ้อย-ม่วงหักอำเภอยะหริ่ง จังหวัดนครสวรรค์หรือจะพิจารณาที่ตั้งของเมืองและเขตที่ตั้งของเมืองซึ่งรวมถึงภูเขาที่เป็นเขตศักดิ์สิทธิ์ของเมืองด้วยก็สามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภาพเชิงภาพถ่ายทางอากาศได้ดังนี้

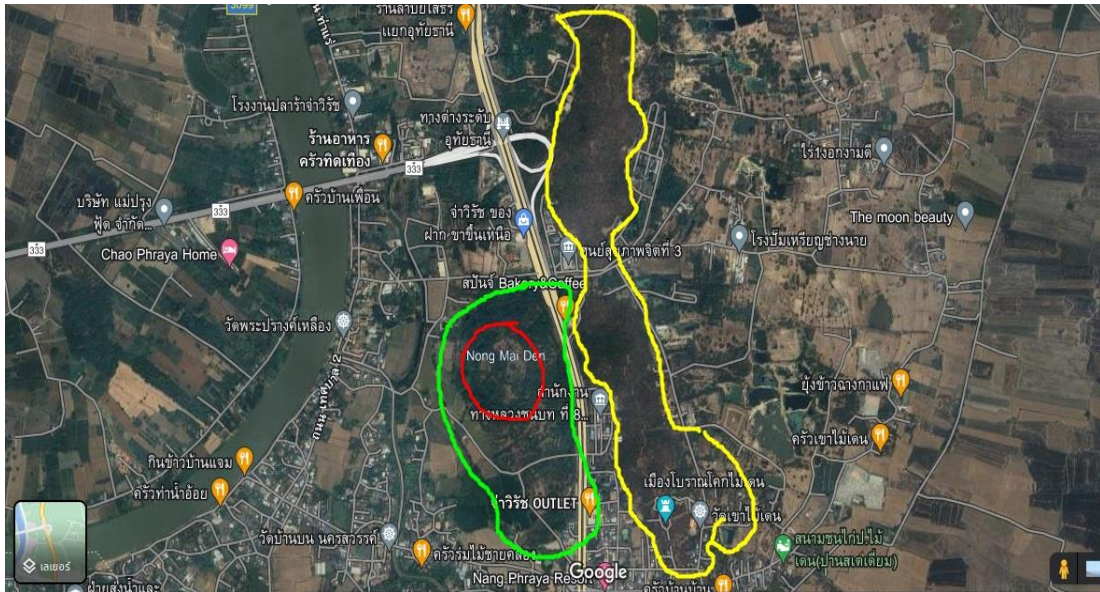

ภาพที่ ๔.๑๓ แสดงตัวเมืองโคกไม้เดนจากภาพถ่ายทางอากาศ

หรืออาจจะพิจารณาสภาพของตัวเมืองโบราณในจุดที่เป็นที่ตั้งของเมืองอย่างชัดเจนก็สามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภาพดังต่อไปนี้

ภาพที่ ๔.๑๔ แสดงตัวเมืองโคกไม้เดนด้านทิศตะวันตก

ภาพที่ ๔.๑๕ แสดงตัวเมืองโคกไม้เดนกับภูเขาศักดิ์สิทธิ์ (เขาไม้เดน)

จากการพิจารณาภาพรวมของตัวเมืองจะพบว่าตัวเมืองโคกไม้เดนนั้นถือว่ามีลักษณะที่เป็นตัวเมืองคล้ายกับหอยซึ่งเป็นรูปร่างที่เป็นไปตามลักษณะของพื้นที่ที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาและอยู่ริมเขาไม้เดน ซึ่งถือว่าเป็นภูเขาที่เป็นที่ประกอบพิธีกรรมหรือภูเขาศักดิ์สิทธิ์ของเมือง ซึ่งการยึดเอาภูเขาเป็นที่ตั้งของเมืองนั้นก็มาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์มาแล้วเนื่องจากมนุษย์เรานั้นเห็นว่าเนื่องจากว่า“ภูเขา” เป็นองค์ประกอบสำคัญของภูมิประเทศที่มักจะสัมพันธ์กับอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่สูงสุดของท้องถิ่นและจักรวาลที่มาจากเบื้องบน ในขณะที่น้ำและผืนดินเป็นเรื่องอำนาจข้างล่าง โดยที่มนุษย์เราเชื่อว่าภูเขาที่โดดเด่นมีรูปลักษณะพิเศษเป็นที่สถิตของอำนาจเหนือธรรมชาติ ซึ่งนับเป็นความเชื่อโดยทั่วไปของผู้คนในยุคสมัยโบราณทั้งในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมทั้งอินเดีย เนปาล ทิเบต และจีน อย่างเช่น ในแคว้นจามปาก็เชื่อว่าภูเขาสูงเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นประธานของภูมิวัฒนธรรมในหลาย ๆ พื้นที่ เช่น “เขารังแมว” ที่สูงตระหง่าน ค้ำกลุ่มเทวสถานที่มีหินเงิน ของเทพเจ้าศรีธาณภักเรศวร แห่งแคว้นจามเหนือ ส่วนประเทศไทยนั้น ก็มีเมืองโบราณหลายเมืองที่ยึดภูเขาเป็นที่ตั้งของเมือง เช่น เมืองโบราณศรีเทพอันเป็นเมืองสำคัญมาแต่สมัยทวารวดีก็มี “เขาถมอรัตน์” เป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์ของบ้านเมือง มีการสร้างถ้ำที่อยู่บนยอดเขาเป็นถ้ำวิหารที่มีภาพสลักของพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์ให้เป็นที่ผู้คนขึ้นไปประกอบพิธีกรรมตามฤดูกาล ตำแหน่งเขาถมอรัตน์นี้อยู่ทางด้านตะวันตกของเมืองศรีเทพ ซึ่งบรรดาศาสนสถานสมัยทวารวดีที่เมืองศรีเทพนั้นนับถือพระพุทธมหายานก็จะไม่หันหน้าไปทางทิศตะวันตก แต่สมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ลงมา พงศาวดารอันดูของขอมได้เข้ามาแทนที่ในการเป็นศาสนสถานสำคัญของเมือง ปราสาทประธานของศาสนานี้ ก็มักจะหันหน้าทางทิศตะวันตกสู่เขาถมอรัตน์เสมอ

ในเขตจังหวัดชัยนาท ลพบุรี และสระบุรี มีภูเขาที่เป็นสัญลักษณ์ของความศักดิ์สิทธิ์ของบ้านเมืองในท้องถิ่น เช่น เขาสรรพยา เขาสมอคอน เขาพระพุทธรบาท และเขาพระพุทธราย ภูเขาเหล่านี้เคยเป็นแหล่งพิธีกรรมของคนโบราณมาแต่สมัยยุคเหล็กสืบมาจนถึงสมัยทวารวดี และลพบุรีจึงมีร่องรอยของโบราณสถานวัตถุเหลือให้เห็น^{๑๖} ส่วนในเขตจังหวัดนครสวรรค์โดยเฉพาะในเมืองโคกไม้เดนนี้ก็มีความคิดของการยึดเอาภูเขาเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และเป็นที่ตั้งของเมืองโบราณมาตั้งแต่สมัยยุคก่อนประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะเมืองโบราณบ่อพลับในเขตตำบลม่วงหัก ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นเมืองเดิมของชาวเมืองโคกไม้เดนก็มี “เขาบ่อพลับ” เป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์มาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ก่อนที่จะย้ายมาที่เมืองโคกไม้เดน เมื่อมาตั้งเมืองที่โคกไม้เดนแล้วก็ได้มาตั้งเมืองที่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาและได้ยึดเอาเขาไม้เดน เป็นเขาศักดิ์สิทธิ์ของบ้านเมืองสืบมา

๔.๓.๖ การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีเมืองโคกไม้เดน

ภายหลังจากที่ได้กล่าวถึงประวัติและที่ตั้งของเมืองโบราณโคกไม้เดนแล้ว ประเด็นต่อไปก็คือประเด็นเรื่องของการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีเมืองโคกไม้เดน เนื่องจากว่าเป็นที่ทราบว่าเมืองโคกไม้เดนนี้เป็นเมืองปิดหรือเป็นเมืองเอกแตก และเพื่อที่จะทำให้คนเกิดความสนใจในเมืองนี้ก็จำเป็นที่จะต้องมีการออกแบบผังหรือการทำเรื่องราวของเมืองนี้ให้ปรากฏในวงกว้าง โดยการที่จะทำให้เมืองนี้เป็นที่ทราบกันในวงกว้างได้นั้นก็จะต้องมีการศึกษาและการจัดทำแผนผังให้ผู้คนได้ทราบว่า “เมืองนี้มีอยู่จริงและมีอยู่อย่างที่ไม่เคยคิดมาก่อนว่าจะมี” โดยกรอบของการออกแบบผังเมืองโบราณโคกไม้เดนนั้นก็มีการรอบสำคัญที่จะต้องนำมาพิจารณากันดังต่อไปนี้

๔.๓.๖.๑ ผังสิ่งแวดล้อมหรือผังภูมิสถาปัตยกรรมของวัด

สำหรับการออกแบบผังเมืองโบราณโคกไม้เดนที่จะกล่าวถึงเป็นอันดับแรกนั้นก็คือการออกแบบผังในเชิงสถาปัตย์ คือ การออกแบบผังเพื่อให้ผู้คนได้ทราบถึงพื้นที่ของเมืองโบราณโคกไม้เดนว่ามีพื้นที่โดยภาพรวมอย่างไร ซึ่งจากการกล่าวถึงประวัติก็ถือว่าคณะผู้วิจัยได้ดำเนินการชี้ให้เห็นภาพเป็นเบื้องต้นแล้วว่า ภาพรวมของเมืองโบราณโคกไม้เดนนั้นเป็นเมืองโบราณที่มีความเป็นเมืองที่มีความหลากหลายในเรื่องของพื้นที่ที่เป็นองค์ประกอบของตัวเมือง โดยเมืองโบราณแห่งนี้ไม่เหมือนเมืองโบราณอื่นเสนออย่างหนึ่งก็คือ เมืองโบราณแห่งนี้มี “ภูเขา” เป็นส่วนหนึ่งหรือเป็นองค์ประกอบของเมือง และถือว่า “ภูเขา” เป็นส่วนหนึ่งของที่ตั้งของเมืองด้วย ดังนั้น การศึกษาภาพรวมของเมือง ๆ นี้จึงมีความจำเป็นที่จะต้องมีการศึกษาเมืองในสองลักษณะของภูมิประเทศ คือ

^{๑๖} ศรีศักร วัลลิโภดม, ภูเขาศักดิ์สิทธิ์ และนัยของสถานะภูเขอันมีลักษณะพิเศษในแต่ละวัฒนธรรม, [ออนไลน์] แหล่งที่มา: https://www.silpa-mag.com/history/article_๖๕๔๓/ [๑๔ เม.ย. ๒๕๖๕].

(๑) ภูมิประเทศที่เป็นภูเขา โดยภูมิประเทศที่เป็นภูเขานั้นถือว่าเป็นส่วนของความเป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์ประจำเมือง เป็นภูเขาแห่งการทำบุญและบำเพ็ญบารมีของนักพรตและของประชาชนโดยทั่วไป ซึ่งปัจจุบันภูเขาแห่งนี้จัดว่าเป็นภูเขาปิดเพราะไม่เปิดให้ประชาชนได้ขึ้นไปเพื่อบำเพ็ญบุญหรือบำเพ็ญบารมีเลยเนื่องจากว่าเป็นพื้นที่ที่อยู่ในการดูแลของกรมศิลปากร สำหรับเหตุที่คนในเมืองนี้ในยุคทวารวดีถือว่าเป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์ก็เพราะภูเขาแห่งนี้ชาวเมืองยุคนั้นเชื่อว่าเป็น “ภูเขาของพระยาช้างฉัททันต์” ซึ่งถือว่าเป็นอดีตชาติหนึ่งของพระพุทธเจ้าของเรา โดยภูเขาแห่งนี้มียอดเขาทั้งหมด ๗ ยอด ซึ่งตรงกับเรื่องราวของการบำเพ็ญบารมีของพระยาช้างฉัททันต์ในป่าหิมพานต์ที่พื้นที่ที่อยู่ของท่านนั้นจะต้องประกอบไปด้วยภูเขา ๗ ยอดและมีสระส่วนตัวเรียกว่าสระพระยาฉัททันต์ ซึ่งหากไม่ได้อ่านชาดกในเรื่องนี้ก็จะไม่เห็นภาพของความเป็นภูเขาที่สำคัญ และเพื่อจะให้ผู้ศึกษาได้เข้าใจถึงเรื่องของภูเขาศักดิ์สิทธิ์ในเมืองโคกไม้เดนนี้ครุผู้วิจัยเห็นว่าควรยกเอาเรื่องราวของฉัททันต์ชาดกมากล่าวไว้โดยย่อดังนี้

“ในสมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่วัดเชตวัน เมืองสาวัตถี ทรงปรารภภิกษุณีสาวรูปหนึ่ง ผู้นั่งฟังธรรมระลึกถึงอดีตชาติได้แล้วแสดงอาการเดี่ยวหัวเราะเดี่ยวร้องไห้ ได้ตรัสอดีตนิทานมาสาธกว่า...

กาลครั้งหนึ่งนานมาแล้ว มีช้างประมาณ ๘,๐๐๐ เชือกมีฤทธิ์เหาะไปในอากาศได้ อาศัยระฉันทันต์อยู่ในป่าหิมพานต์ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เกิดเป็นลูกช้างของช้างหัวหน้าโขลง มีสีขาวปลอดปากและเท้าสีแดง เมื่อเติบโตขึ้นมีร่างกายใหญ่โตมากกว่าช้างเชือกอื่น ๆ ที่งามมีแสงรัศมี ๖ ประการ เปล่งประกายออกมา

อยู่ต่อมาเมื่อบิดาเสียชีวิตแล้ว พระโพธิสัตว์ได้เป็นหัวหน้าช้างแทน มีชื่อว่า พญาช้างฉัททันต์ มีภรรยา ๒ เชือก คือมหาสุภักทาและจุลสุภักทา วันหนึ่งในฤดูร้อน ป่ารังมีดอกบานสะพรั่ง พญาช้างฉัททันต์ได้พาบริวารไปหากินที่ป่ารัง ใช้กระพองขนต้นรังให้ดอกหล่นลงมา นางช้างจุลสุภักทายืนอยู่เหนือลมจึงถูกใบรังเก่า ๆ ตีตกกับกิ่งไม้แห้งมีด้ามแดงตกใส่ร่างกาย ส่วนนางช้างมหาสุภักทายืนอยู่ใต้ลมเกสรดอกไม้และใบสด ๆ จึงโปรยปรายใส่ร่างกาย นางช้างจุลสุภักทาเห็นเช่นนั้นจึงเกิดความน้อยใจว่าสามีโปรดปรานและรักใคร่แต่นางช้างมหาสุภักทา ส่วนตนมีแต่มีด้ามแดงร่วงใส่ จึงผูกความอาฆาตในพญาช้างฉัททันต์

ต่อมาอีกวันหนึ่ง พญาช้างฉัททันต์เมื่ออาบน้ำในสระเสร็จแล้ว ขึ้นมายืนบนฝั่งขอบสระ มีนางช้างทั้งสองยืนเคียงข้าง ขณะนั้นมีช้างเชือกหนึ่งได้นำดอกบัวมีกลีบ ๗ ชั้นดอกหนึ่งขึ้นมามอบให้พญาช้าง พญาช้างโปรยเกสรลงบนกระพองแล้ว ยื่นดอกบัวให้แก่นางช้างมหาสุภักทา เป็นเหตุให้นางช้างจุลสุภักทาเห็นแล้วคิดน้อยใจว่า "พญาช้างให้ดอกบัวแก่ภรรยาที่รักและโปรดปรานเท่านั้น ส่วนเราไม่เป็นที่รักที่โปรดปรานจึงไม่ให้" จึงผูกเวรในพญาช้างอีก

อยู่มาวันหนึ่งเป็นวันอุโบสถ พญาช้างได้ไปอุปัฏฐากถวายน้ำผึ้งแก่พระปัจเจกพุทธเจ้า นางช้างจุลลสุภักททาถวายผลไม้แล้วตั้งความปรารถนาไว้ว่า “สาธุ ถ้าดิฉันตายไปแล้วขอให้ไปเกิดเป็นอัครมเหสีของพระราชามีอำนาจ สามารถฆ่าพญาช้างนี้ได้ด้วยเทอญ” นับแต่วันนั้นนางก็อดหย้าอดน้ำ ร่างกายผ่ายผอม ไม่นานก็ล้มป่วยตายไปเกิดเป็นธิดาของพระราชานในแคว้นมัททรัฐ เมื่อเจริญวัยแล้วก็ได้เป็นอัครมเหสีของพระเจ้าเมืองพาราณสี เป็นที่รักใคร่โปรดปรานมาก ระลึกชาติหลังได้ วันหนึ่งจึงทำที่เป็นประจวบใช้หนักบรรทมอยู่ พระราชาเสด็จมาตรัสถามว่า “น้องนางดูนัยน์ตาเจ้าก็แจ่มใส แต่เหตุไรหนอ น้องนางจึงดูโศกเศร้าซบเซาไปละจ๊ะ” มเหสี “เสด็จพี่ หม่อมฉันแพ้กรรม ฝันเห็นสิ่งที่หาได้ยากพระเจ้าคุณ แต่ถ้าไม่ได้สิ่งนั้น ชีวิตของหม่อมฉันคงอยู่ไม่ได้เช่นกัน” พระราชา “น้องนาง มีอะไรในโลกนี้ที่หาได้ยากบอกพี่มาเถิดจะจัดหามาให้” มเหสี “เสด็จพี่ ถ้าจะกรุณาหม่อมฉัน โปรดรับสั่งให้ประจวบนายพรานป่าทุกสารทิศเข้าประชุมกันที่ท้องพระโรง มีนายพรานป่าประมาณ ๖๐,๐๐๐ คนมาประชุมกัน พระเทวีเมื่อพระราชารับโอกาส จึงตรัสว่า “ท่านนายพรานทั้งหลาย ฉันฝันเห็นช้างเผือก ที่งามมีรัศมี ๖ ประการ ฉันต้องการงาคู่นั้น ถ้าไม่ได้ชีวิตฉันก็คงอยู่ไม่ได้ ขอให้พวกท่านนำมาถวายเถิด”

พวกนายพรานทูลว่า “ขอเดชะอาญาไม่พ้นเกล้า ตั้งแต่เป็นพรานมาก็ไม่เคยได้ยินปฐวดกล่าวถึงพญาช้างเผือก งามมีรัศมี ๖ ประการเลย ขอพระองค์ได้ตรัสบอกที่อยู่ของพญาช้างด้วยเถิดพะย่ะค่ะ”

พระเทวีได้ตรวดูพรานป่าทั้งหมด เห็นพรานป่าคนหนึ่งชื่อโสณุตระ มีเท้าใหญ่ เขาโต หนวดดก เคราแดง ตาเหลืองเป็นสัญลักษณ์ของพรานผู้โหดร้าย จึงมีรับสั่งให้เข้าเฝ้าแล้วตรัสบอกทิศทางไปว่า “จากนี้ไปทางทิศเหนือ ข้ามภูเขา ๗ ลูก มีภูเขาสูงที่สุดลูกหนึ่งชื่อ สุวรรณปัสสคีรี เจ้าจงขึ้นไปบนภูเขาลูกนั้นมองดูตามเชิงเขา จะเห็นต้นไทรใหญ่ต้นหนึ่งมีกิ่งก้านสาขาหนาที่มีพญาช้างเผือกเชือกหนึ่งอาศัยอยู่ มีงาสวยงามมาก มีบิรวารอยู่มาก เจ้าจงระวังตัวให้ดี พวกมันระวังรักษาแม่แต่ธุลีก็ไม่ให้แตะต้องพญาช้างได้”

นายพรานเกิดความกลัวตายทูลว่า “ข้าแต่พระเทวี พระแม่เจ้าทรงประสงค์จะฆ่าพญาช้าง เอาจามาประดับหรือจะให้พญาช้างฆ่าพวกนายพรานเสียกระมัง” พระเทวี “นายพราน..เรามีความริษยาและความน้อยใจเมื่อนึกถึงความหลัง ขอเพียงท่านทำตามคำของเรา จะได้บ้านสวยเก็บภาษี ๕ ตำบล ไปเกิดอย่างกลัวเลย” พร้อมกับชี้แจงที่อยู่ของพญาช้างให้แจ่มแจ้งยิ่งขึ้น มอบทรัพย์ให้พันหนึ่ง แล้วนัดให้มาอีก ๗ วัน แล้วรับสั่งช้างเหล็กให้ทำอาวุธ ช้างหนึ่งให้ทำกระสอบหนังใส่สัมภาระ ในวันที่ ๗ นายพรานโสณุตระเข้าเฝ้าทูลอาลาเข้าป่าไป นายพรานป็นยอดเขา ๗ ลูก จนเข้าไปถึงที่อยู่ของพญาช้างเห็นพญาช้างเผือกงามมีรัศมี ๖ ประการ ลงอาบน้ำในสระอยู่ เมื่อถึงเวลากลางคืนจึงขุดหลุมสี่เหลี่ยมเพื่อใช้เป็นที่แอบดักยิงพญาช้างในเวลาใกล้รุ่ง คลุมร่างกายมิดชิดด้วยผ้าเหลืองแล้วลงไปยืนถือธนูมีลูกอาบยาพิษแอบอยู่ในหลุมนั้น รอการมาของพญาช้าง

วันนั้น พญาช้างได้พาบริวารออกหากินตามปกติ เมื่อลงอาบน้ำแล้วก็ขึ้นมายืนบนฝั่งใกล้หลุม นั้น ทันใดนั้นเองก็ร้องขึ้นสุดเสียงเมื่อถูกลูกศรของนายพราน ผุ่งช้างได้ยินเสียงร้องของพญาช้างต่าง ตกใจวิ่งหนีเข้าป่าไป พญาช้างตัวเดียวเหลือตัวที่มาจากลูกศรแล้วพลิกกระดานขึ้นเห็นนายพราน เท่านั้น คิดจะจับขึ้นมาฆ่าพอเห็นผ้าเหลืองพันกายนายพรานเท่านั้น ความโกรธก็หายไป ด้วยตระหนัก ว่า “ผ้าเหลืองคือธงชัยแห่งพระอรหันต์ บัณฑิตไม่ควรทำลาย ควรสักการะเคารพอย่างเดียวโดยแท้” จึงกล่าวเป็นคาถาว่า

“ผู้ใดยังไม่หมดกิเลส ปราศจากทมะ และสัจจะ ผู้นั้น ไม่ควรจะนุ่งห่มผ้าเหลือง ส่วนผู้ใด คลายกิเลสได้แล้วตั้งมั่นอยู่ในศีลประกอบด้วยทมะและสัจจะ ผู้นั้นแล ควรนุ่งห่มผ้าเหลือง” แล้วถาม นายพรานว่า “เพื่อนเอ๋ย ท่านยิงเราเพื่อต้องการอะไร เพื่อตนเอง หรือคนอื่นใช้ให้มาฆ่าเรา ” นายพรานตอบว่า “พญาช้าง พระนางสุภัททาแม่ของพระเจ้ากาสิกราช ได้ทรงสุบินเห็นท่าน จึงใช้ ให้ข้าพเจ้ามาเพื่อประสงค์งาทังคู้ของท่าน”

พญาช้างก็ทราบโดยทันทีถึงการผูกเวรของนางจุลลสุภักทา จึงกล่าวว่า “เพื่อนเอ๋ย พระนาง สุภักทามาใช้จะต้องการงาทังสอง ของเราดอก ประสงค์จะฆ่าเราเท่านั้น ถ้าเช่นนั้นก็เชิญเถิดนายพราน จงหยิบเลื่อยมาตัดงาเราขณะที่ยังมีชีวิตอยู่เถิด” นายพรานจึงใช้เลื่อยตัดงาทังคู้แล้วรีบถือกลับเมืองไป พญาช้างมอบงาให้นายพรานแล้วตั้งจิตอธิษฐานให้ได้บรรลุพระสัพพัญญุตญาณ แล้วตั้งจิตเมตตาให้ นายพรานเดินทางกลับเมืองด้วยความปลอดภัย แล้วก็ล้มลงขาดใจตาย

ฝ่ายนางช้างมหาสุภักทาพร้อมฝูงช้างวิ่งหนีไปได้ระยะทางหนึ่ง เมื่อไม่เห็นศัตรูตามมาก็พากัน กลับเห็นพญาช้างสิ้นใจตายแล้ว ก็พากันร่ำไห้คร่ำครวญอยู่ ณ ที่ตรงนั้น ส่วนนายพรานก็นำงาทังคู้เข้า ถวายพระนางสุภัททาพระนางรับค้ำองอันวิจิตรมีรัศมี ๖ ประการวางไว้ที่พระเพลาทอดพระเนตรดูงา ของสามีสุดที่รัก เกิดความเศร้าโศกสลดในอย่างยิ่งทันใดนั้นเองดวงหทัยของพระนางก็ได้แตกสลาย สวรรคตในวันนั้นเช่นกัน^{๑๗}

จากเรื่องราวที่ยกมาเล่านี้จะพบว่าเป็นเรื่องจริงที่ว่าชาวทวารวดีในเมืองโคกไม้เดนหรือเมือง บนนี้ได้ออกเจดีย์ไว้องค์หนึ่งและได้ปั้นเป็นรูปนายพรานโสณุตระหรือโสณุตระไปตัดงาพระยาช้าง ฉัททันต์เอาไว้ในเจดีย์ถึง ๒ แห่ง ซึ่งแสดงให้เห็นว่าภูเขาลูกนี้เป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์และเป็นภูเขาที่ เกี่ยวข้องกับพระยาช้างฉัททันต์และเรื่องราวในฉัททันต์ชาดกอย่างแน่นอน และจะพบว่าชาวเมืองได้ ขุดสระพระยาช้างฉัททันต์เอาไว้ที่หนึ่งและขุดสระสองพี่น้องเอาไว้ในที่หนึ่ง ซึ่งสระสองพี่น้องนั้นก็คือ สระของภรรยาสองคนของพระยาช้างฉัททันต์นั่นเอง อันนี้แหละที่ถือว่าเป็นความสำคัญของภูเขาที่ ชาวเมืองจะใช้ภูเขาไม้เดนนี้เป็นภูเขาเป็นที่บำเพ็ญบุญและสร้างบารมีเหมือนกับที่พระโพธิสัตว์ได้สร้าง

^{๑๗} ธรรมะไทย, ฉัททันตชาดก พญาช้างฉัททันต์, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.dhammathai.org/chadoknt/chadoknt๓๒.php> [๑๔ เม.ย. ๒๕๖๕].

หรือได้ทำมาแล้ว และพบว่าภูเขาภูเขานี้ถือว่าเป็นภูเขาที่มีบอดเขาถึง ๗ ยอดซึ่งก็ไม่ต่างกับที่ปรากฏในชาดกเลย ซึ่งภาพของภูเขาไม้เดนที่เชื่อว่าเป็นภูเขาของพระยาช้างฉัททันต์สามารถพิจารณาได้จากภาพดังนี้

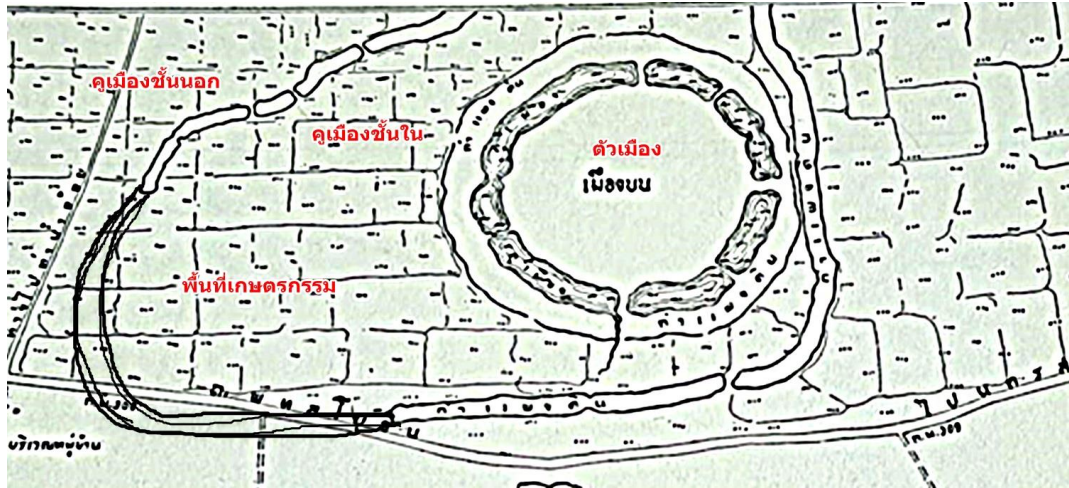

ภาพที่ ๔.๑๖ แสดงภาพของภูเขาพระยาช้างฉัททันต์

จากภาพที่นำมาแสดงนั้นจะพบว่า ภูเขาไม้เดนนั้นเป็นภูเขาที่มีความตรงตามลักษณะของภูเขาในชาดกของพระพุทธศาสนา ซึ่งพระพุทธศาสนาที่เข้ามาเผยแผ่ในเมืองนี้ก็คือ พระพุทธศาสนาเถรวาทนิกายสรวาสติวาทิน โดยพระพุทธศาสนานิกายนี้เป็นนิกายที่ใช้ภาษาสันสกฤตเป็นภาษาในการเผยแผ่ธรรมและมีหลักสรวาสติวาท (สันสกฤต: **सर्वस्तिवाद**) หรือ สัพพัตถิกวาท (บาลี: สพพตถิกวาท) เป็นนิกายในศาสนาพุทธฝ่ายสาวกยาน ที่พระอุปัคคก่อตั้งขึ้น คัมภีร์ที่ปวงศรัทธาว่านิกายนี้แยกมาจากมทีศาสนา ส่วนหลักฐานฝ่ายสันสกฤตกล่าวว่าแยกมาจากนิกายเถรวาทโดยตรง นิกายนี้แพร่หลายไปทั่วอินเดียกลางและอินเดียเหนือ รวมทั้งแพร่หลายไปสู่เอเชียกลางและประเทศจีนด้วย หลักธรรมของนิกายนี้เขียนด้วยภาษาสันสกฤต นิกายนี้ในญี่ปุ่นเรียกว่านิกายกุซา โดยหลักปรัชญาหรือหลักธรรมโดยทั่วไปใกล้เคียงกับเถรวาท แตกต่างที่ว่านิกายนี้ถือว่า ชันธห้าเป็นของมีอยู่จริง (ในระดับสมมุติสัจจะ) ในทั้ง ๓ กาลก็คือ อดีต ปัจจุบัน และกอนาคต พระอรหันต์เสื่อมได้ สิ่งทั้งหลายมีอยู่และเป็นอยู่ในลักษณะสืบต่อ^{๑๘} และที่สำคัญการสอนธรรมของนิกายนี้จะเน้นเรื่องการบำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพระพุทธเจ้าและเน้นในเรื่องของการทำบุญ และเรื่องของการนิยมนที่จะนำเอาชาดกมาเล่าประกอบในการสอนเพื่อให้ผู้คนได้เข้าถึงหลักคำสอนได้ง่าย ซึ่งในยุคทวารวดีนั้นพระพุทธศาสนานิกายนี้ถือว่าเจริญรุ่งเรืองและถูกนำไปเผยแผ่ในทุกพื้นที่ในประเทศไทยและประเทศใกล้เคียง

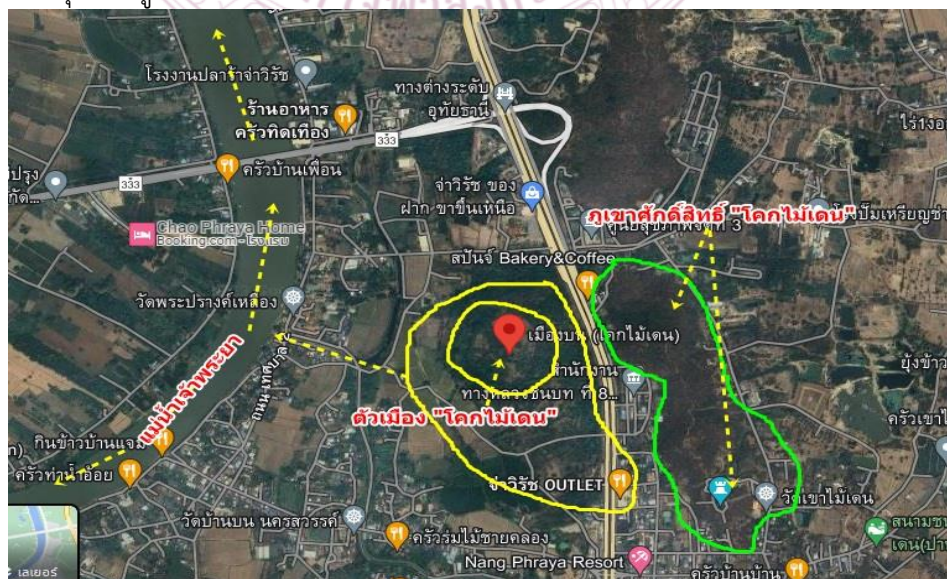
^{๑๘} วิกีพีเดีย สารานุกรมเสรี, **สรวาสติวาท**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://shorturl.asia/fPnαK> [๑๖ เม.ย. ๒๕๖๕].

(๒) ภูมิประเทศที่เป็นพื้นราบ สำหรับพื้นที่ของเมืองนี้ในบางส่วนหนึ่งเป็นพื้นที่ที่เป็นพื้นราบและเป็นที่ตั้งของตัวเมือง ซึ่งตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งพื้นที่ส่วนนี้เป็นส่วนที่เป็นตัวเมือง โดยถูกขุดเป็นคูเมืองรอบเมืองอยู่ ๒ ชั้นเรียกว่าคูเมืองชั้นในกับคูเมืองชั้นนอก โดยเมื่อพิจารณาภาพของลักษณะของตัวเมืองจะมีลักษณะคล้าย ๆ กับกันหอย โดยลักษณะของตัวเมืองในพื้นที่ราบนั้นก็จะมีลักษณะดังต่อไปนี้

ภาพที่ ๔.๑๗ แสดงภาพตัดลายเส้นพื้นที่เมืองในพื้นที่ราบลุ่ม

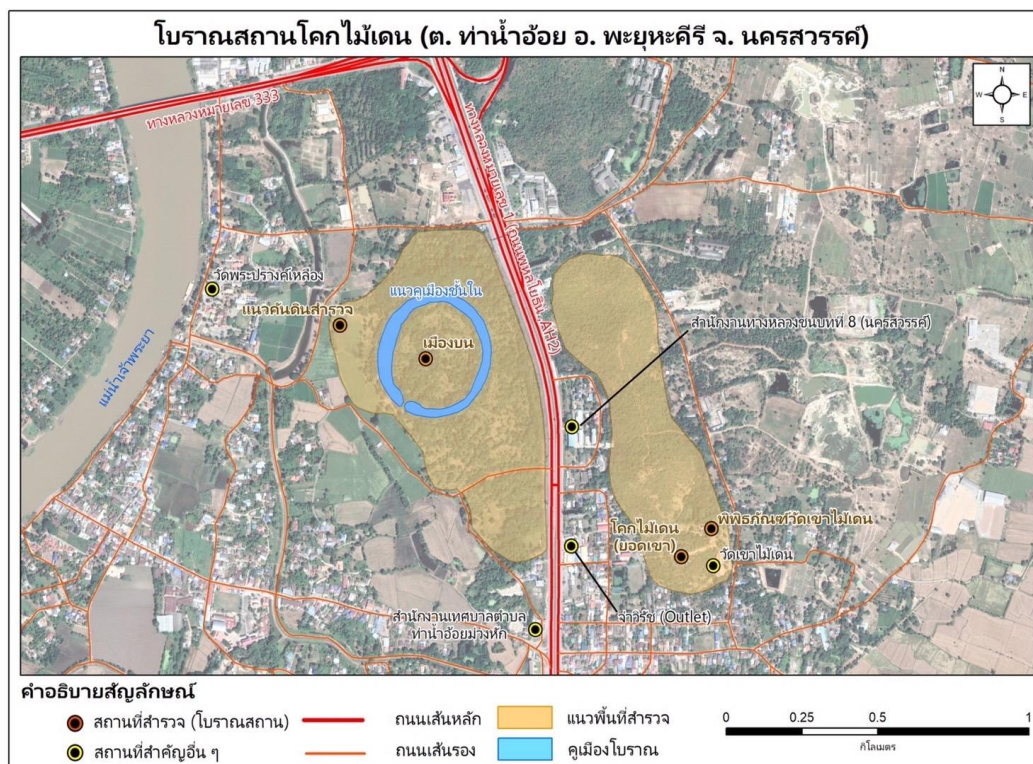
จากแผนภาพจะพบว่าตัวเมืองในพื้นที่ราบนั้นเป็นที่อยู่ของชุมชนทั้งในส่วนของการปกครอง การค้าและการป้องกันเมืองจะอยู่ในพื้นที่ราบลุ่มเป็นหลัก ภูเขาไม่มีความสำคัญในการเป็นปราการกั้นแต่อย่างใด ซึ่งก็แสดงให้เห็นว่า ภูเขาไม่เด่นนั้นเป็นภูเขาที่มุ่งให้เป็นภูเขาแห่งความศักดิ์สิทธิ์มากกว่าที่จะเป็นภูเขาที่เน้นให้เป็นปราการของเมือง และเมื่อพิจารณาถึงแผนผังหรือผังเมืองโบราณโคกไม้เดนในมุมของภูมิสถาปัตย์ก็สามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภาพดังต่อไปนี้

ภาพที่ ๔.๑๘ แสดงผังเชิงภูมิสถาปัตย์ของเมืองโบราณโคกไม้เดน

๔.๓.๖.๒ ผังบริเวณพื้นที่ของแหล่งโบราณคดีเมืองโคกไม้เดน

สำหรับประเด็นต่อไปที่จะกล่าวถึงในเชิงการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีเมืองโคกไม้เดน ซึ่งเป็นการออกแบบผังแสดงให้เห็นถึง “พื้นที่และจุดสำคัญ ๆ ของพื้นที่ของเมืองโคกไม้เดนทั้งจากสมัยโบราณและในสมัยปัจจุบันว่าเมืองโคกไม้เดนนั้นมีองค์ประกอบของตัวเมืองพร้อมทั้งเส้นทางการเดินทางเข้าเมืองโคกไม้เดน ซึ่งกรอบของการออกแบบผังในลักษณะนี้สามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภาพดังต่อไปนี้

ภาพที่ ๔.๑๙ แสดงผังเชิงพื้นที่ของเมืองโบราณโคกไม้เดน

จากภาพของผังเชิงพื้นที่ของเมืองโคกไม้เดนที่ทางคณะผู้วิจัยดำเนินการออกแบบมาทั้งหมดนั้นจะพบว่าแผนผังนี้สามารถที่จะให้คำตอบกับผู้ใช้ผังอย่างสมบูรณ์แบบเนื่องจากผังที่ออกแบบมาสามารถเนื่องจากว่าผังที่ออกแบบมานั้นได้อธิบายองค์ประกอบของพื้นที่ตามที่ได้ลงพื้นที่สำรวจเมืองโบราณโคกไม้เดนมาทั้งในส่วนในพื้นที่ตัวเมือง ภูเขาและองค์ประกอบของสถานที่ที่มีอยู่จริงในพื้นที่ของเมือง โดยพื้นที่ทั้งหมดในแผนผังสามารถที่จะอธิบายได้ดังต่อไปนี้

(๑) ตัวเมืองและพื้นที่เมืองในพื้นที่ราบลุ่ม สำหรับพื้นที่ราบลุ่มที่เป็นที่ตั้งของตัวเมืองนั้นจะพบว่าเป็นพื้นที่ที่ผู้คนไม่ค่อยรู้จักเนื่องจากว่าเป็นพื้นที่อับ ทางหน่วยราชการไม่ได้ทำป้ายแสดงเส้นทางการเข้าสู่เมือง ไว้อย่างชัดเจนหากคนที่ไม่เคยมาจะเกิดความสับสนและไม่ทราบว่ามีเมืองโบราณอยู่ในพื้นที่ราบนี้เลย เนื่องจากพื้นที่ของเมืองเป็นป่ารกทึบดังปรากฏในภาพ

ภาพที่ ๔.๒๐ แสดงพื้นที่ของตัวเมืองโคกไม้เดนที่ตอนนี้รกทึบมาก

โดยตัวเมืองจริง ๆ จะอยู่ด้านหลังของสำนักงานองค์การบริหารส่วนตำบลทำน้ำอ้อย-ม่วงหัก ซึ่งหากไม่ใช่คนในพื้นที่จริง ๆ จะไม่มีใครทราบ แต่เมื่อพิจารณาจากแผนภาพเชิงพื้นที่แล้วก็จะทราบว่าทางเข้าหรือทางออกไปทางไหน เพราะผังเชิงพื้นที่นั้นเป็นผังที่มุ่งอธิบายสถานที่จริงให้ปรากฏตามจริงเมื่อมีคนนำผังไปใช้ก็จะสามารถเข้าถึงเมืองโบราณแห่งนี้ได้ง่าย

(๒) เส้นทางการเดินทางเข้าศึกษาเมืองโคกไม้เดน สำหรับประเด็นต่อมาก็คือประเด็นเรื่องเส้นทางที่จะสามารถเดินทางเข้าไปชมหรือเข้าไปศึกษาเมืองโบราณโคกไม้เดนได้อย่างสะดวกและไม่เกิดปัญหาเกี่ยวกับการหลงทางได้ โดยผังเชิงพื้นที่ได้กำหนดหรือแสดงเส้นทางที่จะเข้าไปสู่เมืองโบราณโคกไม้เดนได้ง่าย โดยเส้นทางที่ปรากฏในผังเชิงพื้นที่นั้นก็คือ (๑) เส้นทางเข้าสู่เมืองในพื้นที่ ราบลุ่ม เป็นเส้นทางที่สามารถเข้าถึงเมืองได้โดยใช้เส้นทางข้างสำนักงานเทศบาลตำบลทำน้ำอ้อย-ม่วงหักได้เพราะมีเส้นทางที่สามารถเดินทางเข้าสู่เมืองได้โดยตรงเฉพาะส่วนที่เป็นตัวเมืองทางด้านฝั่งซ้ายมือในกรณีที่เดินทางไปจากกรุงเทพมหานคร พอไปถึงเทศบาลตำบลทำน้ำอ้อย-ม่วงหักแล้วก็สามารถเดินทางไปถึงเมืองได้เลย (๒) เส้นทางเข้าเมืองในส่วนของภูเขา เพื่อจะไปชมพิพิธภัณฑวัดเขาไม้เดน หากมาจากจังหวัดนครสวรรค์ก็จะอยู่ด้านซ้ายมือ ซึ่งก่อนจะถึงตัวเมืองจะมีถนนทางเข้าในช่องที่เป็นเสมือนช่องเขาขาดเพื่ออ้อมเขาไปถึงวัดเขาไม้เดน ซึ่งทางเข้าเส้นนี้หากไม่ถนัดหรือไม่รู้จักพื้นที่จริง ๆ ก็จะไม่สามารถเข้าไปได้เพราะจะเลยทางเข้าไปได้ง่าย ๆ

(๓) สถานที่ที่เป็นหน่วยราชการและเอกชนที่เกี่ยวข้อง สำหรับประเด็นต่อไปเป็นการพูดถึงสถานที่ ซึ่งผังแหล่งโบราณคดีเมืองโคกไม้เดนนั้นจะระบุสถานที่สำคัญ ๆ ที่มีอยู่ในพื้นที่ ซึ่งก็มีสถานที่สำคัญดังต่อไปนี้

๑) สำนักงานเทศบาลตำบลท่าน้ำอ้อย-ม่วงหัก

ตามประกาศกระทรวงมหาดไทยเรื่องจัดตั้งสุขาภิบาลท่าน้ำอ้อยอำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ ลงวันที่ ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๓๗ ให้ยกฐานะ ท้องถิ่นบางส่วนของตำบลท่าน้ำอ้อย และตำบลม่วงหักอำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ จัดตั้งเป็นสุขาภิบาล มีชื่อว่า “สุขาภิบาลท่าน้ำอ้อย” อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ และได้ประกาศในหนังสือราชกิจจานุเบกษา ฉบับประกาศทั่วไป เล่มที่ ๑๑๑ ตอนที่ ๘๒ ง. วันที่ ๑๓ ตุลาคม ๒๕๓๗ และต่อมาได้มีพระราชบัญญัติเปลี่ยนแปลงฐานะ ของสุขาภิบาลเป็นเทศบาล เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๒ เปลี่ยนแปลงฐานะของสุขาภิบาลเป็น เทศบาลตำบลท่าน้ำอ้อย จึงได้รับการเปลี่ยนแปลงฐานะให้เป็น “เทศบาล ตำบลท่าน้ำอ้อย” เมื่อวันที่ ๒๕ พฤษภาคม ๒๕๔๒

เมื่อยุบองค์การบริหารส่วนตำบลทั้ง ๒ แห่งเข้าร่วมเป็นเทศบาลตำบลท่าน้ำอ้อยแล้ว กระทรวงมหาดไทยได้ประกาศให้ เปลี่ยนชื่อเทศบาลตำบลท่าน้ำอ้อย เป็น เทศบาลตำบลท่าน้ำอ้อยม่วงหัก ตามประกาศกระทรวงมหาดไทย ลงวันที่ ๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๖ โดยมีผลตั้งแต่วันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๖ เป็นต้นมา

(๒) วัดเขาไม้เดน สำหรับวัดเขาไม้เดน ตั้งวัดเมื่อ พ. ศ. ๒๔๖๒ โดยท่านปลัดเยี่ยม เป็นประธานในการสร้างวัดพร้อมด้วยอุบาสก อุบาสิกา และพ่อค้า พร้อมใจกันสร้างวัดขึ้น ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อวันที่ ๒๙ พฤศจิกายน พ. ศ. ๒๕๕๐ การบริหารและการปกครอง มีเจ้าอาวาสรูปปัจจุบัน พระอธิการธีระศักดิ์ ธีรธมโม เป็นวัดในสังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย ที่ดินที่ตั้งวัดมีเนื้อที่ ๑๘ ไร่ ๙๓ ตารางวา

(๓) พิพิธภัณฑ์เขาไม้เดน สำหรับพิพิธภัณฑ์เขาไม้เดน จัดเป็นพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ตั้งอยู่ที่วัดเขาไม้เดน เก็บรักษาโบราณวัตถุที่ขุดค้นพบไว้ให้ศึกษา กัน นอกจากนั้นยังมีร่องรอยอารยธรรมอยู่ตามแหล่งต่าง ๆ ในหมู่บ้านโดยรอบ มีทั้งซากโบราณสถาน และคูเมืองเก่าอยู่ใกล้วัดบ้านบน (ระหว่างถนนพหลโยธินกับวัดพระพรหมคีรี) ซึ่งได้นำมาจัดแสดงที่พิพิธภัณฑ์เขาไม้เดนทั้งหมด

๔.๓.๗ การออกแบบผังเส้นทางการเข้าถึงแหล่งโบราณคดี

สำหรับประเด็นต่อมาก็คือประเด็นที่เกี่ยวข้องกับผังเมืองโบราณโคกไม้เดนอีกประการหนึ่งก็คือเส้นทางการเข้าถึงเมืองโบราณโคกไม้เดน โดยพิจารณาจากพื้นที่และเส้นทางที่จะสามารถเดินทางเข้าถึงเมืองโคกไม้เดนได้ง่าย โดยผังของเมืองโคกไม้เดนนั้นสามารถที่จะพิจารณาถึงเส้นทางการเข้าถึงเมืองโบราณแห่งนี้ ซึ่งพิจารณาได้จากภาพดังนี้

๔.๓.๘ ประวัติและที่ตั้งผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีเมืองโบราณ ดงแม่นางเมือง

สำหรับแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีของจังหวัดนครสวรรค์อีกแห่งหนึ่งซึ่งก็เป็นอีกที่หนึ่งที่ไม่ค่อยมีคนรู้จักมากนักเท่าไรเนื่องมาจากว่าเป็นแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีที่อยู่ในพื้นที่ที่ลึกเข้าไปในเขตอำเภอบรรพตพิสัย ซึ่งไม่ได้อยู่ใกล้แหล่งชุมชนเมืองมากนัก ทำให้การรับรู้และการเดินทางเข้าไปเพื่อศึกษาและชมตัวเมืองหรือโบราณสถานจึงเป็นไปได้ยาก โดยเมืองโบราณแห่งนี้ก็คือ “เมืองโบราณดงแม่นางเมือง” เป็นเมืองโบราณที่มีขนาดใหญ่ตั้งอยู่บนพื้นที่ราบไม่มีภูเขาหรือพื้นที่สูงเป็นองค์ประกอบหลักเหมือนเมืองโบราณโคกไม้เดน ซึ่งเมืองโบราณแห่งนี้ก็เป็นเมืองโบราณทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีอีกเมืองหนึ่งที่มีความสำคัญและน่าสนใจมากของจังหวัดนครสวรรค์ ดังนั้น เมืองโบราณแห่งนี้จึงจำเป็นที่จะต้องได้รับการพัฒนาและขึ้นถึงเส้นทางการเดินทางและการเข้าถึงให้เป็นที่พักผ่อนของผู้คนในสังคมให้เป็นที่รับทราบกันในวงกว้างต่อไป

๔.๓.๘.๑ ประวัติความเป็นมาและพื้นที่ของเมืองโบราณดงแม่นางเมือง

สำหรับเมืองโบราณดงแม่นางเมืองนี้ มีชื่อที่ชาวบ้านเรียกกันโดยทั่ว ๆ ไปและเป็นที่ทราบกันว่าเมืองนี้มีชื่อว่า “ดงแม่นางเมือง” ซึ่งการที่ได้ชื่อว่าเป็นเมืองดงแม่นางเมืองนี้ก็มาจากตำนานปรัมปราของเมืองที่กล่าวถึงเจ้าหญิงผู้ครองเมืองนี้ได้เป็นผู้ตัดสินใจในการเลือกคู่และผลของการเลือกคู่ไม่ได้เป็นไปตามที่หวังโดยตำนานนี้มีเรื่องเล่าอยู่ว่า

“สมัยหนึ่งมีเจ้าผู้ครองนครเป็นหญิง ทรงพระสิริโฉมมาก นามว่า “แม่ศรีเมือง” พระนางเป็นเจ้าหญิงที่มีความงามมากและความสิริโฉมงาม ก็เป็นที่เลื่องลือระบือไปทั่วแคว้นแดนไกล จึงเป็นเหตุให้ เจ้าชายต่างเมืองทั้งหลาย เกิดใฝ่ฝันมีใจปฏิพัทธ์ จึงส่งเครื่องบรรณาการมาสู่ขอเจ้าหญิง ก็เป็นเหตุบังเอิญ ที่มาพร้อมกันสามเมือง คือ เจ้าเมืองกำแพงเพชร เจ้าเมืองพิจิตร และเจ้าชายอีกเมืองหนึ่งไม่ทราบชื่อ เมื่อเป็นเหตุบังเอิญเช่นนี้ ทางฝ่ายแม่ศรีเมือง ก็ทรงรับเครื่องบรรณาการทั้ง ๓ เมืองไว้เพื่อไม่ให้เสียใจ และกระทบกระเทือนฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ซึ่งจะเป็นชนวนก่อให้เกิดความบาดหมางขึ้นได้ เจ้าหญิงคิดหาทางออก เพื่อให้เกิดความยุติธรรมแก่ทุกฝ่าย เสนอว่าให้มีการสร้างถนนเข้าเมืองของเจ้าหญิง ไปบรรจบกับเมืองของเจ้าชายแต่ละพระองค์ หากใครสร้างเสร็จก่อน เจ้าหญิงก็จะทรงอภิเษกสมรส เพราะความปฏิพัทธ์ลุ่มหลงในตัวเจ้าหญิง เจ้าชายทั้งสามพระองค์ ก็ตกลงตามข้อเสนอนั้นที่ แล้วก็เริ่มลงมือสร้างถนน โดยเจ้าชายเมืองกำแพงเพชร เริ่มสร้างถนนที่หัวบึงเฒ่า ในปัจจุบันนี้เรียกกันว่า “บ้านบึงเฒ่า” อยู่ในเขตหมู่ที่ ๔ ตำบลด่านช้าง ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของดงแม่นางเมือง

ส่วนเจ้าชายพิจิตร ตั้งค่ายสร้างถนนอยู่บ้านวังซ้อง ใกล้เขาดินหนองหญ้าปล้อง ปัจจุบันคือ “บ้านวังซ้อง” หมู่ที่ ๒ ตำบลด่านช้าง เขาดิน ยังเป็นเนินดินอยู่ทางทิศเหนือ ของดงแม่นางเมือง ส่วนเจ้าชายอีกพระองค์หนึ่ง ได้ทรงเริ่มต้นสร้างถนนที่ บ้านทุ่งท่าเสา ปัจจุบันคือ “บ้านทุ่ง

ท่าเสา” หมู่ที่ ๔ ตำบลด่านช้าง ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ของดงแม่นางเมือง แต่ทรงสร้าง ภายหลัง เจ้าเมืองสององค์นั้น ขณะสร้างอยู่นั้น ทรงเห็นว่าต้องแพ้เขาแน่นอน จึงเกิดเสียพระทัย เลยก เทขมนมนมเนย และขันหมาก ที่เคยเตรียมเอาไว้ เคลื่อนอยู่ในบริเวณนั้น จนได้ชื่อว่า “ทุ่งขมนมหมก ” ปัจจุบันอยู่ที่หมู่ที่ ๔ ตำบลด่านช้าง ติดต่อกับอำเภอชาณุวรลักษบุรี จังหวัดกำแพงเพชร เมื่อเทขมน ทิ้งแล้ว ก็หาได้รื้อถอนค่าย กลับไปแต่อย่างใดไม่ คงให้ตั้งค่ายคุมเชิงอยู่ ปล่อยให้เจ้าชายทั้งสอง พระองค์แข่งขันกันต่อไป

ฝ่ายเจ้าเมืองทั้งสองที่ยังคงแข่งขันกันต่างก็สร้างถนนไปจนถึงเมืองของเจ้าหญิง แต่ ปรากฏว่าฝ่ายเจ้าหญิงไม่ได้อยู่ที่ตัวเมืองแล้วเพราะนางเกรงว่าจะเกิดความไม่สงบในเมืองอัน เนื่องมาจากการรบกันของเจ้าชายทั้งสองพระองค์นางจึงได้พาราษฎรทั้งหลายในเมืองหนีไปที่อื่น ตั้ง เมืองใหม่ซึ่งไม่เป็นที่รู้จัก เจ้าเมืองทั้งสามจึงยกทัพกลับไปบ้านเมือง แต่นั้นมาเมืองธานยบุรีก็ กลายเป็นเมืองร้าง นานเข้าก็เป็นป่าดง ผู้คนพากันเรียกว่า “ดงแม่นางเมือง” และเหตุที่เรียกว่าดงแม่ นางเมืองก็เพราะว่าหลังจากที่เมืองนี้ได้กลายมาเป็นเมืองร้างแล้วบ้านเมืองก็รกร้างไปด้วยป่ามีต้นยาง นาดันไผ่เกิดขึ้นทับถมจนกลายเป็นดงเป็นป่า ความที่เมืองได้กลายมาเป็นดงและป่า ประกอบกับความ เชื่อในตำนานของพระนางผู้ปกครองเมืองนี้ที่ชื่อว่าแม่นางเมืองที่สดชาวบ้านที่มาอาศัยอยู่ในยุคหลังจึง เรียกชื่อเมืองแห่งนี้ว่า “ดงแม่นางเมือง”สืบมา

อย่างไรก็ตามจากการพบหลักฐานเชิงโบราณคดีก็คือ จารึกหินชนวนเขียนด้วยอักษร อินเดียและขอม ระบุนามเมืองแห่งนี้ว่า “ธานยปุระ” อีกทั้งกล่าวถึง กษัตริย์ศรีธรรมาโศกราช (องค์ที่ ๒) โปรดเกล้าฯ ให้ เจ้าสุทนต์แห่งธานยปุระทำกัลปนาที่ดิน ผู้คน สัตว์แรงงาน และพืชผล ถวายแด่พระ สถูปอันบรรจุพระบรมอัฐิของ “กมรเตงชคตศรีธรรมาโศก” (องค์ที่ ๑) ผู้เป็นพระราชบิดาเมื่อปี พ.ศ. ๑๗๑๐^{๑๙} ดังนั้น ชื่อของเมืองนี้จึงมีชื่ออีกชื่อหนึ่งว่า “ธานยปุระ” หมายถึงเมืองที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วย ข้าวและพืชพันธุ์ธัญญาหาร เพราะคำว่า “ธานยะ” นั้นตรงกับภาษาบาลีว่า “ธัญญะ” หมายถึง ข้าว เนื่องจากว่าพื้นที่บริเวณโดยรอบของเมืองนี้เป็นทุ่งนาหรือเป็นที่ปลูกข้าวของชาวเมือง แม้ในปัจจุบันก็ เป็นเช่นนั้น

อนึ่ง เมืองดงแม่นางเมืองนี้ได้ล่มสลายไปเมื่อใดไม่ปรากฏ แต่ในระยะ ๑๐๐ ปีที่ผ่านมา พื้นที่นี้ก็ได้มีการตั้งชุมชนใหม่อีกครั้ง โดยกลุ่มคนที่อพยพมาตั้งชุมชนก็คือกลุ่มคนลาวจาก อุทัยธานีและชาวลาวอีสานหลายจังหวัด เช่น อุบลราชธานี, ร้อยเอ็ด, มหาสารคาม เป็นต้น ซึ่งได้อพยพ มาตั้งบ้านเมืองในเขตอำเภอบรรพตพิสัยนี้เป็นจำนวนมาก เดิมทีพื้นที่เมืองโบราณแห่งนี้มีต้นยาง เกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก ต่อมาชาวบ้านได้เข้ามาทำการบุกรุกตัดต้นไม้และทำการเกษตรจนปัจจุบันได้ กลายมาเป็นทุ่งนาและสวนมันสำปะหลังสวนอ้อยไปในที่สุด

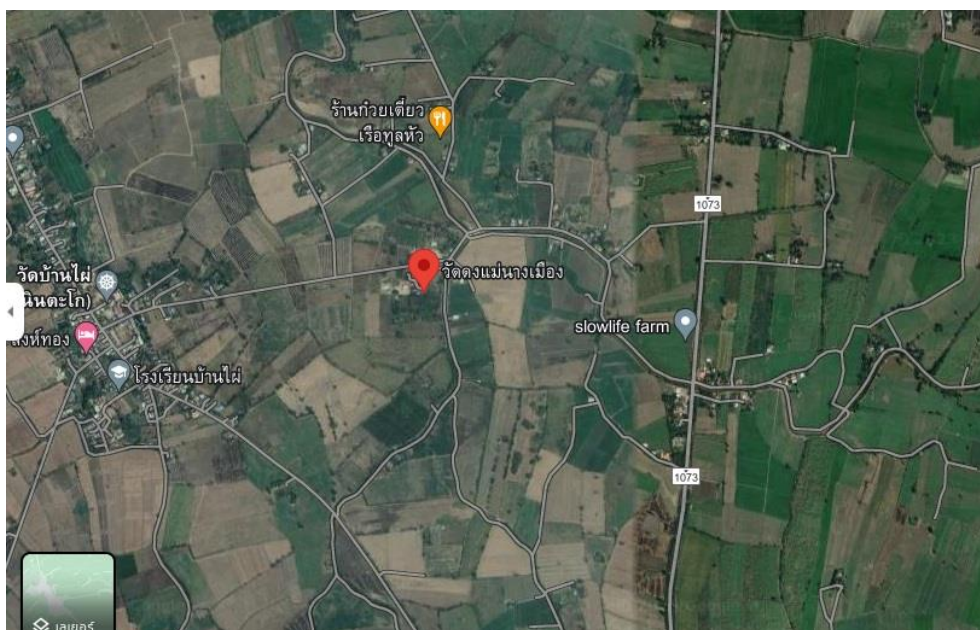
อย่างไรก็ตามจากการบอกเล่าของชาวบ้านพบว่าพื้นที่ของเมืองดงแม่นางเมืองนี้เป็นพื้นที่ที่ต้องห้ามและเป็นพื้นที่ที่มี “ความเอียน” มากเพราะเวลาที่ชาวบ้านผ่านมาแถวนี้หรือมาทำการเกษตรแถวนี้จะถูกผีหลอกหรือเกิดความเจ็บไข้อยู่เป็นประจำจนต้องมีการแก้บนหรือการบัตพลีบวงสรวงจึงจะหาย ดังนั้น เมื่อเป็นการที่จะให้ชาวบ้านได้มีที่พึ่งและมีที่กราบไหว้จึงได้มีการสร้างศาลเจ้าแม่ดงแม่นางเมืองขึ้นที่ “วัดดงแม่นางเมือง” เพื่อเป็นสถานที่ให้ชาวบ้านได้มีการทำพิธีกราบไหว้และบวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของเมือง

สำหรับแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีคือเมืองดงแม่นางเมืองนั้นถือว่าเป็นเมืองหนึ่งที่มีร่องรอยของการก่อตั้งบ้านเมืองมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์เนื่องจากว่ามีการค้นพบโครงกระดูกของชนยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่เมืองแห่งนี้ แต่ก็ไม่ได้ทราบว่ามีชุมชนคนยุคก่อนประวัติศาสตร์นั้นได้ก่อตั้งขึ้นมาเมื่อไหร่ แต่ก็เป็นที่แน่ชัดว่าเมืองดงแม่นางเมืองนี้น่าจะเกิดขึ้นพร้อม ๆ กับชุมชนเมืองโบราณสมัยทวารวดีอีกหลาย ๆ เมืองในบริเวณนี้ได้แก่ เมืองจันเสน เมืองโคกไม้เดน เมืองอุตะเถา เมืองบึงคอกช้าง และเมืองท่าการุ้ง เป็นต้น ซึ่งอายุก็น่าจะก่อตัวขึ้นในราวประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๒ และเจริญรุ่งเรืองมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๘ แต่จากการขุดค้นของกรมศิลปากรซึ่งได้นำดินจากเมืองดงแม่นางเมืองไปตรวจก็จะพบว่าดินในเมืองนี้น่าจะเคยใช้ประโยชน์หรือมีการขุดดินไปเพื่อสร้างประโยชน์ เมื่อนำไปตรวจวัดแล้วก็มีอายุการใช้งานในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖-๑๗-๑๘^{๒๐} เพราะเมืองที่เกิดขึ้นในช่วงระยะเวลานี้ถือว่าเป็นเมืองที่น่าจะเกิดขึ้นพร้อม ๆ กันจากการรวมตัวกันของคนในชุมชนและจากการได้รับคำแนะนำจากผู้รู้ที่มาจากภายนอกก็คือ “ชาวอินเดีย และชาวจีน” ซึ่งจากการพบจารึกอักษรขอมโบราณที่เมืองดงแม่นางเมืองนี้สันนิษฐานว่า เมืองน่าจะเกิดมาจากการอพยพขึ้นมาของชนชาติ (๑) มอญ (๒) ขอมหรือเขมรโดยมอญน่าจะมาจากนครปฐมหรืออุททอง ส่วนขอมหรือเขมรน่าจะมาจากอาณาจักรฟูนัน คือบริเวณปากแม่น้ำโขงที่ประเทศเวียดนามชายแดนกัมพูชา หรืออีกนัยหนึ่งก็อาจจะเป็นไปได้ว่าชาวมอญหรือชาวขอมที่มาก่อตั้งเมืองนี้ได้อพยพมาจากทางใต้ คือขึ้นมาจากนครศรีธรรมราช เพราะปรากฏมีการเอ่ยถึงพระนามของ “พระเจ้าศรีธรรมโศกราช” ซึ่งพระนามของกษัตริย์พระองค์นี้ถือว่าทรงมีอำนาจอยู่ทางภาคใต้ของไทย

จากการศึกษาทางด้านวิทยาศาสตร์ของนักวิชาการของกรมศิลปากรนั้นก็เป็นที่แน่ชัดว่าพื้นที่ของเมืองดงแม่นางเมืองนี้มีปรากฏการใช้ดินมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๕ ซึ่งการมีหลักฐานการใช้ดินดังกล่าวก็ไม่ได้หมายความว่าเมือง ๆ นี้ถูกสร้างขึ้นมามีตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๕ เท่านั้น

สำหรับลักษณะของเมืองดงแม่นางเมืองหรือธานยปุระนั้น ตั้งอยู่ระหว่างแม่น้ำปิงทางทิศตะวันตกกับแม่น้ำยมและแม่น้ำน่านทางทิศตะวันออก ในพื้นที่รอยต่อของ ตำบลบรรพตพิสัย ตำบลตาสัง และตำบลเจริญผล ในอำเภอบรรพตพิสัย เป็นเมืองโบราณรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด ๕๐๐

x ๖๐๐ เมตร มีคลองคดซึ่งมีต้นกำเนิดจากเขากะลอนที่อยู่ภายในอำเภอวารุรักษ์บุรี กำแพงเพชร ไหลผ่านตัวเมืองทางด้านเหนือมาลงคลองตะเคียนทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ก่อนไปออกแม่น้ำเกรียงไกร (เชิงไกร) แล้วจึงไหลไปบรรจบกับแม่น้ำน่านที่อำเภอชุมแสง จังหวัดนครสวรรค์ เมืองโบราณดงแม่นางเมืองจึงอยู่ในภูมินิเวศของกลุ่มน้ำเกรียงไกร-น่านตอนปลาย ที่มีลำน้ำ หนองบึง มาบ เช่น หนองปลาไหลมาบมะขาม คลองคด รวมทั้งเขากะลอนเป็นองค์ประกอบหลัก ปัจจุบันสภาพพื้นที่ของอาณาบริเวณเมืองโบราณแห่งนี้เป็นที่องไร้องนาสลับกับทุ่งร้างและป่าละเมาะ โดยลักษณะของเมืองโดยภาพรวมนั้นสามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภาพดังต่อไปนี้

ภาพที่ ๔.๒๓ แสดงขาดลลักษณะของตัวเมืองดงแม่นางเมือง

จากแผนภาพแสดงให้เห็นว่าเมืองดงแม่นางเมืองนั้นจะพบว่าเป็นเมืองที่มีลำน้ำหรือลำห้วยผ่านมาที่เมืองหลายสายประกอบกับการขุดคลองรอบเมืองเป็นเสมือนปราการหรือกำแพงของเมืองรวมถึงเป็นเสมือนเส้นทางการเดินทางหรือการสัญจรไปมาของผู้คนในเมืองอันเป็นผลทำให้สามารถที่จะติดต่อกันภายในเมืองหรือชุมชนได้ง่าย ประกอบกับพื้นที่ของเมืองดงแม่นางเมืองนั้นถือว่าเป็นเมืองที่เป็นพื้นที่รอบเมืองเป็นพื้นที่ราบก็สามารถที่จะทำไร่นาเพื่อการบริโภคและการค้าขายกับเมืองอื่น ๆ ได้ อันเป็นเหตุผลหนึ่งของการตั้งเมืองของชุมชนโบราณทวารวดีแห่งนี้ เนื่องจากว่าสายน้ำก็ดี พื้นที่ราบก็ดีถือว่าเป็นปัจจัยที่จำเป็นอย่างหนึ่งของการตั้งเมืองหรือชุมชนของเมืองโบราณสมัยทวารวดีในอีกหลาย ๆ เมืองเท่าที่ได้ศึกษามา

นอกจากนั้น หากพิจารณาจากเมืองที่เมืองดงแม่นางเมืองหรือธานยบุรีจะดำเนินการติดต่อสัมพันธ์กันในช่วงที่เรืองอำนาจหรือในช่วงที่ยังเป็นเมืองธานยบุรีอยู่ การติดต่อค้าขายหรือการ

เชื่อมสัมพันธ์กันนั้นหากเราพิจารณาจากกรอบบริเวณพื้นที่ในเขตวัฒนธรรมแบบทวารวดีที่มีส่วนสัมพันธ์กับเมืองธานยบุรีนั้นก็จะมีเมืองที่มีรายชื่อดังต่อไปนี้

๑. เมืองโบราณจันเสน บ้านโคกไม้เดน ตำบลจันเสนอำเภอตาคลี จังหวัดนครสวรรค์
๒. เมืองบน บ้านโคกไม้เดน ตำบลท่าน้ำอ้อยอำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์
๓. เมืองธานยบุรี (ดงแม่นางเมือง) ตำบลดงแม่นางเมืองอำเภอบรรพตพิสัย จังหวัด

นครสวรรค์

๔. เมืองดอนคา (โคกปราสาท) ตำบลดอนคาอำเภอท่าตะโก จังหวัดนครสวรรค์
๕. เมืองไพศาลี บ้านหนองไผ่ไพศาลี ตำบลสำโรงชัยอำเภอไพศาลี จังหวัด

นครสวรรค์

๖. เมืองห้วยดุก ตำบลนิคมเขาบ่อแก้วอำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์
๗. เมืองนางเหล็กหรือเมืองนางเหล็ก บ้านดงเพิ่ม ตำบลดงหวาย จังหวัดนครสวรรค์
๘. เมืองทัพชุมพล บ้านทัพชุมพล ตำบลหนองกรดอำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์
๙. เมืองประคำ บ้านโคกเตือ ตำบลโคกเตืออำเภอไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์
๑๐. ชุมชนโบราณบ้านหนองวัดตากลาน ตำบลห้วยหอมอำเภอตาคลี จังหวัด

นครสวรรค์

๑๑. เมืองโบราณที่บ้านหัวถนนกลาง (เมืองสระแก้ว)อำเภอท่าตะโก จังหวัด

นครสวรรค์

๑๒. เมืองโบราณที่บ้านหนองเนิน (๑) ตำบลหัวถนนอำเภอท่าตะโก จังหวัด

นครสวรรค์

๑๓. เมืองละโว้ (ลพบุรี) ตำบลท่าหิน และตำบลทะเลชุบศรอำเภอเมืองจังหวัดลพบุรี
๑๔. เมืองชัยจำปา และทุ่งชัยจำปา ตำบลชัยจำปาอำเภอท่าหลวง จังหวัดลพบุรี
๑๕. เมืองบ้านใหม่ไพศาลี ตำบลโคกเจริญอำเภอโคกสำโรง จังหวัดลพบุรี
๑๖. เมืองพรหมทิน บ้านพรหมทินใต้ ตำบลหลุมข้าวอำเภอโคกสำโรง จังหวัดลพบุรี
๑๗. เมืองดงมะรุ้ม บ้านดงมะรุ้ม (๑) ตำบลดงมะรุ้มอำเภอโคกสำโรง จังหวัดลพบุรี
๑๘. เมืองสิงห์คูยาง (โคกคูเมือง) ตำบลโคกสำโรงอำเภอโคกสำโรง จังหวัดลพบุรี
๑๙. เมืองวังไผ่ (เมืองเทพนม) บ้านเทพนม ตำบลบางฟ้าอำเภอบ้านหมี่ จังหวัด

ลพบุรี

๒๐. ชุมชนเนินมะกอก บ้างวังไผ่ ตำบลดงมะรุ้มอำเภอโคกสำโรง จังหวัดลพบุรี
๒๑. ชุมชนโบราณบ้านท่าแค ตำบลท่าแคอำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี
๒๒. เขาพระงาม ตำบลเขาพระงามอำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี
๒๓. ชุมชนเขาแร่ บ้านโคกสะอาด ตำบลคลองเกตุอำเภอโคกสำโรง จังหวัดลพบุรี

๒๔. ชุมชนบ้านเกริ่นกระถิน ตำบลบ้านชีอำเภอบ้านหมี่ จังหวัดลพบุรี
๒๕. เมืองดงคอน บ้านดงคอน ตำบลดงคอนอำเภอสรรคบุรี จังหวัดชัยนาท
๒๖. เมืองอุตะเภา บ้านอุตะเภา ตำบลหางน้ำสาครอำเภอมโนรมย์ จังหวัดชัยนาท
๒๗. เมืองบางกระบือ (บ้านโพธิ์งาม) ตำบลบางหลวงอำเภอสรรพยา จังหวัดชัยนาท
๒๘. เมืองนครน้อย (เมืองหนองตาตน) ตำบลหางน้ำสาครอำเภอมโนรมย์ จังหวัดชัยนาท
๒๙. เมืองบ้านหนองบัว (ไผ่ขวาง) ตำบลเทียงแท้อำเภอสรรคบุรี จังหวัดชัยนาท
๓๐. เมืองคลองมวย บ้านคลองมวย ตำบลดงคอนอำเภอสรรคบุรี จังหวัดชัยนาท
๓๑. หุ่นกระถิน บ้านหุ่นกระถิน ตำบลดงคอนอำเภอสรรคบุรี จังหวัดชัยนาท
๓๒. ชุมชนโบราณเขาขยาย บ้านขยาย ตำบลเขาท่าพระอำเภอมือง จังหวัดชัยนาท
๓๓. เมืองการุ้ง ตำบลวังหินอำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี
๓๔. เมืองบึงโคกช้าง (บึงคอกช้าง) ตำบลไผ่เขียวอำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี
๓๖. เมืองทุ่งประจัน (เมืองโบราณบ้านโนนคู) ตำบลดงขวางอำเภอนองขาหย่าง จังหวัดอุทัยธานี
๓๗. ชุมชนโบราณบ้านท่าทอง บ้านท่าทอง ตำบลน้ำซึมอำเภอมือง จังหวัดอุทัยธานี
๓๘. ชุมชนบ้านพังเตย บ้านตีนเขา ตำบลเนินแวงอำเภอมือง จังหวัดอุทัยธานี
๓๙. ชุมชนบ้านหลุมเข้า บ้านหลุมเข้าอำเภอนองขาหย่าง จังหวัดอุทัยธานี
๔๐. เมืองโบราณบ้านคูเมือง ตำบลห้วยชันอำเภอสรรคบุรี จังหวัดสิงห์บุรี
๔๑. เมืองโบราณบ้านคิม บ้านคิม ตำบลสระแจงอำเภอบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี
๔๒. เมืองโบราณบ้านคู ตำบลพักทันอำเภอบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี
๔๓. เมืองโบราณบ้านคูเมือง บ้านคูเมือง ตำบลแสวงหาอำเภอสว่างหา จังหวัดอ่างทอง
๔๔. เมืองชิตชิน หรือ เมืองปรินตปะ บ้านคูเมือง ตำบลบ้านหม้ออำเภอบ้านหม้อ จังหวัดสระบุรี
๔๕. ชุมชนโบราณที่ถ้ำนารายณ์ หรือ ถ้ำพุกร่าง ตำบลแขวงอำเภอมหาราช จังหวัดสระบุรี
๔๖. ชุมชนโบราณที่ถ้ำพระโพธิสัตว์ ตำบลทับกวางอำเภอแก่งคอย จังหวัดสระบุรี

๔๗. เมืองอุตะเกา บ้านดงเมือง ตำบลม่วงหวานอำเภอหนองแสง จังหวัดสระบุรี^{๒๑}

การที่คณะผู้วิจัยได้หยิบยกเอาขอบเขตของเมืองที่จะสามารถเชื่อมโยงกันมาอธิบายในที่นี้ก็เพื่อที่จะอธิบายให้เห็นว่าเมืองดงแม่นางเมืองนี้ไม่ได้เป็นเมืองที่เกิดและโตแบบเดียว ๆ แต่เมืองนี้เป็นเมืองที่มีความสัมพันธ์กับเมืองอื่น ๆ ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยานี้ตลอดเวลาทั้งในแง่ของการค้าและในแง่ของการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างเมืองโดยมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันในเรื่องของวัฒนธรรมและศิลปะวิทยาในด้านต่าง ๆ ตลอดเวลา และเป็นที่ทราบกันว่าเมืองโบราณสมัยทวารวดีในแถบภาคกลางนั้นจะมีการค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงให้เห็นว่าชุมชนพื้นเมืองในพื้นที่แห่งนี้ล้วนเป็นชุมชนที่เป็นที่อยู่ของชาวมอญ และเขมรมาก่อนโดยชาวมอญและชาวเขมรหรือขอมนั้นได้อาศัยอยู่ร่วมกันมาเป็นชุมชนแบบผสมขึ้นอยู่กันมาว่าช่วงเวลาไหนที่คนมอญหรือขอมเขมรจะมีอำนาจโดยในยุคแรก ๆ ของการก่อตั้งเมืองนั้น คนมอญหรือชาวมอญจะมีอำนาจเหนือชาวเขมร แต่ในระยะต่อมาก็ดูเหมือนว่าชาวเขมรได้กลายมาเป็นผู้มีอำนาจแทน อันเนื่องมาจากว่ามีอิทธิพลของเขมรได้ขยายตัวเข้ามาสู่พื้นที่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามากขึ้นทำให้วัฒนธรรมขอมมีมากกว่ามอญ บางเมืองมอญถูกกลืนกลายเป็นกับเขมร บางเมืองปรับตัวให้สามารถอยู่ร่วมกันได้ แต่บางเมืองเกิดการขับไล่มอญออกไปจากพื้นที่เพื่อให้เกิดความบริสุทธิ์ของชนชาติของชาวขอมเท่านั้น เช่น ที่ลพบุรีซึ่งเดิมเป็นที่อยู่ของชาวมอญแต่ภายหลังชาวขอมหรือเขมรได้เข้ามามีอำนาจและสร้างวัฒนธรรมและเมืองของตนเองขึ้นมาจนกลายมาเป็นเมืองของชาวขอมไปในที่สุด หรือกรณีการอยู่ร่วมกันก็คือ เมืองอุทองที่ชาวขอมและมอญสามารถอยู่ร่วมกันได้ และสามารถที่จะสร้างความเจริญร่วมกันได้

สำหรับเมืองดงแม่นางเมืองนั้นก็ไม่ได้แตกต่างไปจากเมืองทวารวดีอื่น ๆ เพราะเดิมทีสถานที่แห่งนี้เป็นที่อยู่ของชุมชนชาวมอญโดยระยะเริ่มแรกชุมชนแห่งนี้นับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทนิกายที่เน้นภาษาสันสกฤตโดยการใช้อักษรปัลลวะเป็นอักษรแห่งการบันทึกหรือการสื่อสาร ซึ่งหลักฐานที่ระบุตัวตนของชาวมอญในเมืองดงแม่นางเมืองก็คือ (๑) การพบพระพุทธรูปศิลปะทวารวดีแบบเถรวาท (๒) การพบพระพิมพ์สมัยทวารวดีแบบมอญดั้งเดิมที่ได้รับอิทธิพลมาจากอินเดียทางใต้ซึ่งมีลักษณะเดียวกันกับพระพิมพ์ในสมัยทวารวดีที่พระธาตุนาดูน ดังปรากฏในภาพที่เราสามารถจะพิจารณาได้จากอิทธิพลของพระพุทธรูปแบบอินเดียใต้ที่เป็นพระพุทธรูปเถรวาทสายสันสกฤตที่ได้เผยแผ่เข้ามามีอิทธิพลในเมืองนี้ได้ดี (ดูภาพที่ ๔.๒๔)

^{๒๑} พิมพ์ชนก พงษ์เกษตรกรรม พัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองโบราณดงแม่นางเมือง อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์ วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ๒๕๕๒, หน้า ๒๑-๒๔.

ภาพที่ ๔.๒๔ แสดงภาพพระพิมพ์สมัยทวารวดีที่เมืองดงแม่นางเมือง

นอกจากนั้นก็ยังมีการค้นพบพระพุทธรูปศิลปะทวารวดีที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นพระพุทธรูปในศิลปะของมอญทวารวดีได้อย่างชัดเจนอันแสดงให้เห็นว่าเมืองนี้เดิมทีเป็นเมืองภายใต้อิทธิพลของชาวมอญ ซึ่งชาวมอญนั้นเดิมเป็นชนชาติที่มีอิทธิพลอยู่ในดินแดนนี้มาเป็นระยะเวลานานมาแล้ว

ภาพที่ ๔.๒๕ แสดงพระพุทธรูปอิทธิพลของชาวมอญ และการลงพื้นที่สำรวจของนักวิจัย

จากภาพของพระพุทธรูปที่พบที่เมืองดงแม่นางเมืองนั้นจะพบว่าระยะแรกของการกำเนิดขึ้นมาของเมืองดงแม่นางเมืองนี้เกิดขึ้นภายใต้กรอบของอิทธิพลของชาวมอญ และขอมที่เข้ามาตั้งเมืองและรับอิทธิพลของพระพุทธศาสนาจากเมืองโบราณที่เป็นต้นทางของวัฒนธรรมแบบทวารวดี

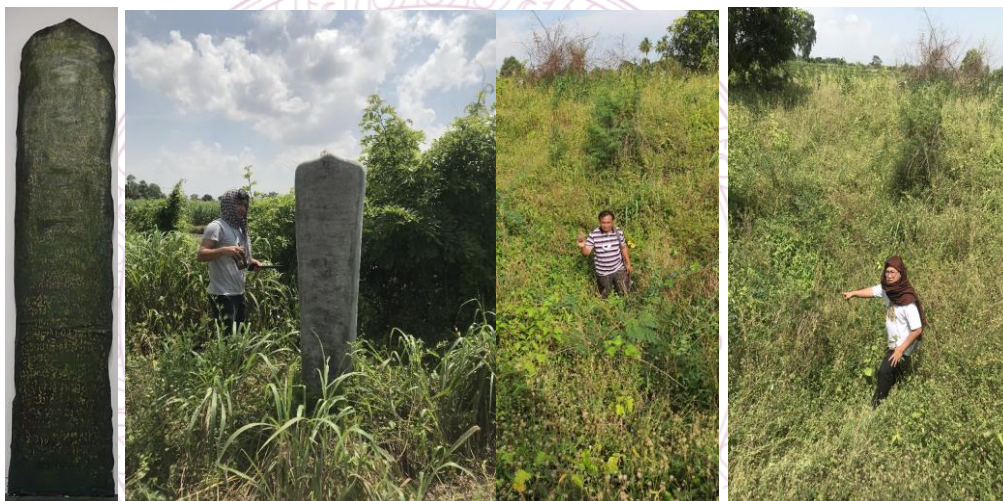
ก็คือ เมืองอุทอง สุพรรณบุรี เมืองคูเมือง สิงห์บุรี เมืองละโว้หรือลพบุรี เมืองศรีเทพ เมืองอุตะเถา เป็นต้น

ต่อมาเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๘ ชาวขอมหรือเขมรได้ขึ้นมามีอำนาจเหนือชาวมอญทำให้เมืองนี้ถูกปกครองโดยชาวเขมรโบราณ และจากเดิมใช้ภาษาสันสกฤตโดยอักษรปัลลวะก็ได้หันมาใช้อักษรขอมหรืออักษรเขมรมาใช้ในการจารึกแทนอักษรปัลลวะของมอญมาแต่เดิม ดังที่เราจะพบว่ามีการพบ “จารึกเมืองดงแม่นางเมือง” โดยมีประวัติการค้นพบว่า

“เมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๔๙๙ ผู้ว่าราชการจังหวัดนครสวรรค์แจ้งข่าวราษฎรชุดค้นพบโบราณวัตถุ โบราณสถานในป่าแห่งหนึ่ง ซึ่งเรียกกันว่า ดงแม่นางเมือง ตำบลบางตาหงายอำเภอบรรพตพิสัย มายังกรมศิลปากร กรมศิลปากรจึงให้นายมานิต วัลลิโกดม ครั้งเป็นหัวหน้ากองโบราณคดี กับนายจำรัส เกียรติก้อง หัวหน้าแผนกสำรวจ เดินทางไปตรวจพิจารณาโบราณวัตถุโบราณสถานรายนี้ ดงแม่นางเมือง อยู่ห่างที่ว่าการอำเภอบรรพตพิสัยไปทางทิศเหนือประมาณ ๑๕ กิโลเมตร ภูมิลักษณะเป็นเมืองร้าง ขนาดกว้างใหญ่ ประมาณ ๑ กิโลเมตร มีคูชั้นนอกและชั้นในเห็นดินกำแพงเมืองอยู่ระหว่างกลาง ทางด้านตะวันตกของเมืองอยู่ไม่ห่างไกลแม่น้ำปิงนัก ทางด้านตะวันออกมีคลองวังตะเคียน เป็นทางน้ำติดต่อกับแม่น้ำน่าน ที่ปากแม่น้ำเชิงไกร ยาวประมาณ ๔๕ กิโลเมตร โบราณวัตถุที่ขุดค้นพบในบริเวณนี้เป็นพระพุทธรูปสัมฤทธิ์ และศิลา ศิลปกรรมทวารวดีรุ่นหลังบ้าง พระพิมพ์ดินเผาศิลปะแบบลพบุรีบ้าง ตลับหรือผอบสังคโลก ฝีมือช่างจีนบ้าง ในจำพวกเหล่านี้มีศิลาจารึกหลักหนึ่งปักจมดินอยู่ที่โคกโบราณสถานใหญ่ แรกขุดพบปักตั้งอยู่บนฐานก่อด้วยอิฐรอบ ๆ ฐานอิฐมีพระพิมพ์ดินเผาและอิฐบรรจุตลับ หรือผอบสังคโลกจีนฝังอยู่ด้วย พระภิกษุสวัสดิ์ ฉนทธมโม เจ้าอาวาสวัดบ้านไผ่ มีความห่วงใย เกรงศิลาจารึกจะเป็นอันตรายเสียหาย จึงขอพระราชทานบรรจุบรรจุทุกเกวียนขนย้ายไปรักษาไว้ที่วัดบ้านไผ่ แล้วมอบหมายให้เจ้าหน้าที่กองโบราณคดี กรมศิลปากร รับลงมายังพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ศิลาจารึกหลักนี้ด้านที่ ๑ จารึกเป็นภาษาบาลี ด้านที่ ๒ จารึกเป็นภาษาเขมร และมีภาษาไทยปรากฏอยู่ด้วย เช่นคำว่า “พระ” และ “นำ” เป็นต้น จารึกดงแม่นางเมืองนี้ เมื่อพิมพ์ในศิลาจารึก ภาคที่ ๓ ใช้ชื่อว่า “หลัก ๓๕ ศิลาจารึกดงแม่นางเมือง”^{๒๒}

^{๒๒} จารึกในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), *จารึกดงแม่นางเมือง*, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/detail/๔๘๙> [๑๑ เม.ย. ๒๕๖๕].

ซึ่งสถานที่พบศิลาจารึกหลักนี้ ก็คือบริเวณหลุมขุดค้นที่ ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “หลุมขุนแผน” เพราะมีการค้นพบพระกรุขุนแผนที่มีพุทธคุณด้านเมตตามหานิยมซึ่งเป็นที่ต้องการของชาวบ้านเป็นอย่างมาก ดังนั้น ชาวบ้านจึงเรียกหลุมขุดค้นแห่งนี้ว่าหลุมขุนแผน ซึ่งนักวิจัยได้เข้าสำรวจและเห็นว่าเป็นหลุมที่มีความลึกราวประมาณ ๑.๕ เมตรด้านล่างเป็นอิฐมอญหรืออิฐทวารวดีที่มีขนาดก้อนใหญ่มากโดยไม่มีการใช้ศิลาแลงเป็นส่วนประกอบเลย เนื่องจากพื้นที่นี้มีการใช้กรรมวิธีในการผลิตอิฐมากกว่าที่จะใช้ศิลาแลงเป็นฐานในการสร้างเจดีย์หรือพระธาตุเหมือนที่อื่น

ภาพที่ ๔.๒๖ แสดงจุดที่ตั้งและการค้นพบศิลาจารึกดงแม่นางเมือง

โดยภาษาที่ใช้ในการจารึกของจารึกหลักนี้ก็คือภาษาเขมรโบราณอันเป็นเครื่องหลายแสดงให้เห็นว่าในยุคที่มีการบันทึกข้อความดังกล่าวเป็นยุคสมัยที่ขอมหรือเขมรมีอำนาจโดยกษัตริย์ที่ปกครองในยุคนี้ก็คือ “พระเจ้าสุริยดิ” และชื่อของเมืองนี้ตามจารึกก็คือ “เมืองธานยปุระ” หรือเมืองที่เป็นอยู่ชาวอาน้ำของพื้นที่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนบน นอกจากนั้นจะพบว่าปัจจุบันพื้นที่ดงแม่นางเมืองนั้นจะถูกชาวบ้านเข้าไปทำการเกษตรไม่ว่าจะเป็นนาข้าวหรือไร่นาสำปะหลังภายใต้การอนุญาตของกรมศิลปากร ซึ่งบริเวณพื้นที่ของตัวเมืองนั้นผลจากการทำการเกษตรก็ยังพบเศษกระเบื้อง เศษไหชิ้นส่วนของร่างกายมนุษย์ที่มีอยู่อย่างเกลื่อนกลาดในบริเวณตัวเมือง ซึ่งจากการลงพื้นที่สำรวจของนักวิจัยก็จะพบเศษของวัตถุโบราณจำนวนมากที่แตกหักอยู่ตามไร่นาสำปะหลังและสวนอ้อยหรือไร่นาสำปะหลังของชาวบ้านจำนวนมาก

ภาพที่ ๔.๒๗ แสดงการลงพื้นที่สำรวจและพบเศษโบราณวัตถุจำนวนมาก

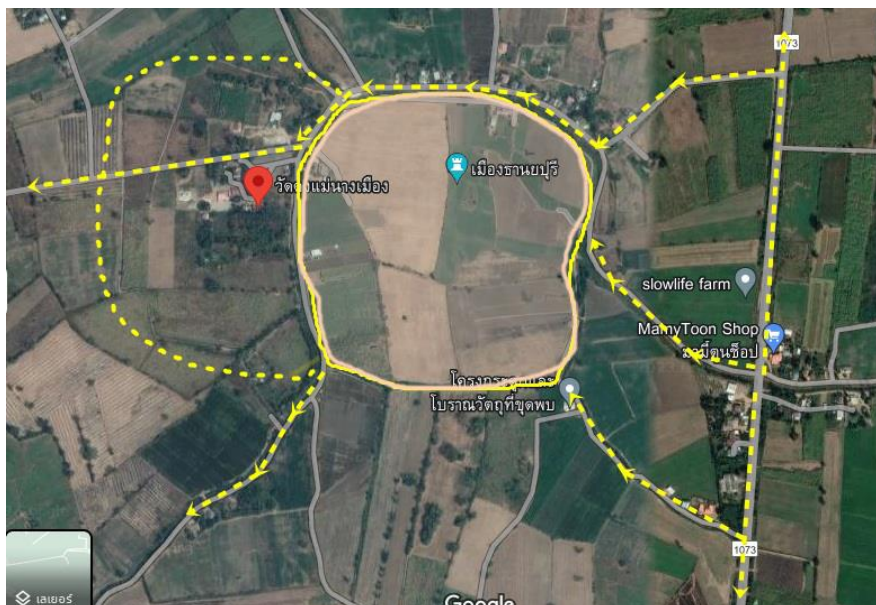
๔.๓.๙ การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีเมืองดงแม่นางเมือง

ภายหลังจากที่ได้กล่าวถึงประวัติและที่ตั้งของเมืองโบราณดงแม่นางเมืองไปแล้ว ประเด็นต่อไปก็คือ ประเด็นเรื่องของการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีเมืองดงแม่นางเมืองเนื่องจากว่าเป็นที่ทราบว่างแม่นางเมืองนี้เป็นเมืองปิดหรือเป็นเมืองที่อยู่ลึกเข้าไปข้างในจากพื้นที่หลักก็คือตัวเมือง และถนนสายสำคัญของเมืองอันจะสามารถเดินทางไปศึกษาได้ง่าย แต่เพื่อที่จะทำให้คนเกิดความสนใจในเมืองนี้ก็จำเป็นที่จะต้องมีการออกแบบผังหรือการทำเรื่องราวของเมืองนี้ให้ปรากฏในวงกว้าง ซึ่งการที่จะทำให้เมืองนี้เป็นที่ทราบกันในวงกว้างได้นั้นก็จะต้องมีการศึกษาและการจัดทำแผนผังให้ผู้คนได้ทราบว่า “เมืองนี้มีอยู่จริง” โดยกรอบของการออกแบบผังเมืองโบราณนั้นก็มีการสำคัญที่จะต้องนำมาพิจารณากันดังต่อไปนี้

๔.๓.๙.๑ ผังสิ่งแวดล้อมหรือผังภูมิสถาปัตยกรรมของเมืองโบราณดงแม่นางเมือง

สำหรับการออกแบบผังเมืองโบราณดงแม่นางเมืองที่จะกล่าวถึงเป็นอันดับแรกนั้นก็คือการออกแบบผังในเชิงสถาปัตยกรรม คือ การออกแบบผังเพื่อให้ผู้คนได้ทราบถึงพื้นที่ของเมืองโบราณดงแม่นางเมืองว่ามีพื้นที่โดยภาพรวมอย่างไร ซึ่งจากการกล่าวถึงประวัติก็ถือว่าคณะผู้วิจัยได้ดำเนินการชี้ให้เห็นภาพเป็นเบื้องต้นแล้วว่า ภาพรวมของเมืองดงแม่นางเมืองนั้นเป็นเมืองโบราณที่มีความเป็นเมืองที่มีพื้นที่หรือที่ตั้งไม่ซับซ้อน แต่จะอยู่ลึกเข้าไปในพื้นที่ส่วนในของเส้นทางหลักของเมืองนครสวรรค์เท่านั้น ซึ่งหากพิจารณาจากตัวพื้นที่ของเมืองดงแม่นางเมืองจะพบว่าไม่มีความซับซ้อนแต่

อย่างไรก็ตามการที่จะเข้าถึงและเรียนรู้ได้ง่าย ดังนั้น การศึกษาภาพรวมของเมืองดงแม่นางเมืองนี้จึงมีความง่ายต่อการศึกษถึงภูมิลักษณะของเมือง โดยผังของเมืองดงแม่นางเมืองในเชิงภูมิสถาปัตย์นั้นจะพบว่าสามารถที่จะพิจารณาได้จากภาพถ่ายทางอากาศดังปรากฏในภาพนี้คือ

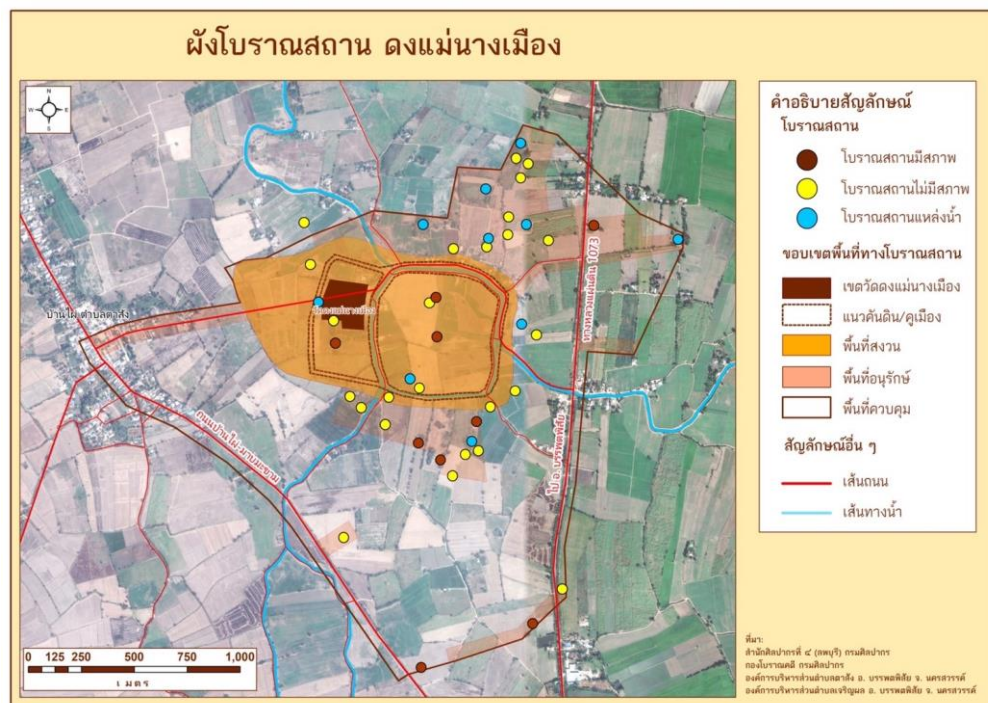
ภาพที่ ๔.๒๘ แสดงตัวเมืองและที่ตั้งของเมืองโบราณดงแม่นางเมือง

จากภาพจะพบว่าเมืองดงแม่นางเมืองนั้นเป็นเมืองที่เสมือนว่าอยู่กลางทุ่งนา เป็นเมืองที่หากตัดเรื่องของตนไม้และพื้นที่อื่น ๆ ออกก็จะพบว่าเป็นเมืองที่ตั้งอยู่กลางทุ่งนาไม่ได้มีลักษณะของตัวเมืองที่มุ่งเน้นความยิ่งใหญ่แต่อย่างใดหากแต่ว่าเมืองนี้มีความเป็นเมืองที่เน้นความอุดมสมบูรณ์ของเมืองมากกว่าเพราะเป็นพื้นที่ที่แวดล้อมไปด้วยพื้นที่การเพาะปลูกและการผลิตสินค้าเชิงการเกษตร ซึ่งในสมัยเมือง ๘๐๐ ปีที่ผ่านมาเมืองนี้ถูกเรียกว่า “ตำบลธนาบุรี” อยู่ใต้การปกครองของพระเจ้าศรีธรรมโศกราช แห่งเมืองนครศรีธรรมราชที่ทรงมีพระราชบิดาที่สวรรคตแล้วและทรงอัญเชิญพระสรีระธาตุหรือพระอัฐมาประดิษฐานไว้ที่สถูปในเมืองแห่งนี้ และทรงให้มีการจารึกบอกเล่าเรื่องราวและพระราชโองการของพระองค์ในการทำบุญถวายพระราชบิดาของพระองค์ ดังนั้นหากพิจารณาในแง่ของสถานะของเมืองก็จะพบว่าเมือง ๆ นี้เป็นเพียง “ตำบลหนึ่งของเมืองนครศรีธรรมราช” ที่มีหน้าที่ในการผลิตสินค้าทางการเกษตรเพื่อส่งลงไปให้เมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งหายคนคงไม่เชื่อว่าเรื่องนี้จะเป็นไปไม่ได้ แต่โดยความจริงและข้อเท็จจริงแล้วสมัยโบราณราว ๘๐๐-๑๐๐๐ ปีที่ผ่านมาการเดินทางหรือการติดต่อสัมพันธ์กันระหว่างหัวเมืองทางเหนือและหัวเมืองทางใต้เป็นเรื่องที่มีความเป็นมาตามปกติ เพราะอย่าลืมนึกว่ากษัตริย์เขมรสองพระองค์พี่น้องจากเมืองพระนครได้อพยพไพร่พลลงไปสร้างเมืองที่เมืองนครศรีธรรมราช และตั้งพระนามของพระองค์ว่า “พระเจ้าศรีธรรมโศกราช” ซึ่งการยกทัพของกษัตริย์เขมรในยุคนี้ไปตามเมืองต่าง ๆ ถือว่าเป็นเรื่องที่เป็นไปตามปกติ แม้การขยายอำนาจการปกครองมาทางเหนือก็ถือว่าเป็นเรื่องปกติเช่นเดียวกัน ดังนั้น

การที่เมืองธานะบุรีนี้เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมเขมรแบบชาวเมืองได้ก็เป็นเรื่องที่มีความเป็นไปได้เช่นเดียวกัน

๔.๓.๙.๒ ผังบริเวณพื้นที่ของเมืองโบราณดงแม่นางเมือง

สำหรับประเด็นต่อไปที่จะกล่าวถึงในเชิงการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีเมืองดงแม่นางเมืองซึ่งเป็นการออกแบบผังแสดงให้เห็นถึง “พื้นที่และจุดสำคัญ ๆ ของพื้นที่ของเมืองดงแม่นางเมืองทั้งจากสมัยโบราณและในสมัยปัจจุบันว่าเมืองดงแม่นางเมืองนั้นมียุคประกอบของตัวเมือง พร้อมทั้งเส้นทางการเดินทางเข้าเมืองดงแม่นางเมือง ซึ่งกรอบของการออกแบบผังในลักษณะนี้สามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภาพดังต่อไปนี้

ภาพที่ ๔.๒๙ แสดงผังเชิงพื้นที่ของเมืองโบราณดงแม่นางเมือง

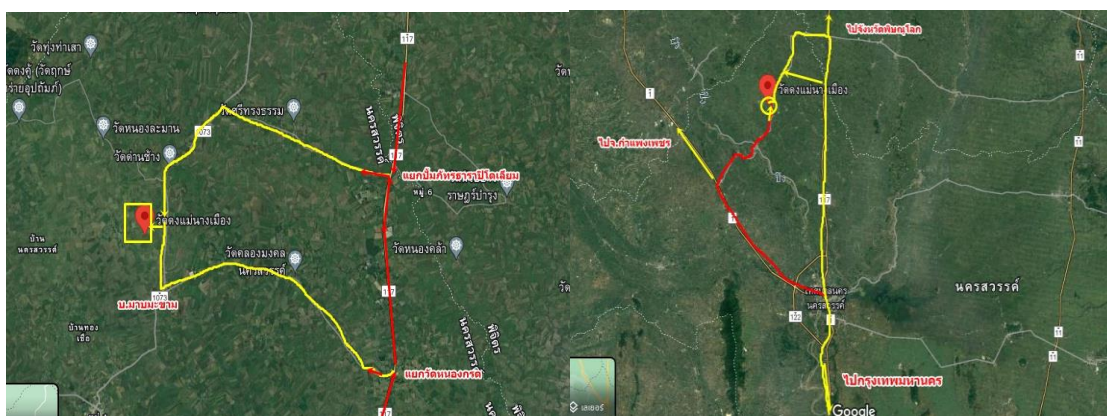
จากภาพผังจะพบว่าเมืองดงแม่นางเมืองทั้งในอดีตและในปัจจุบันถือว่าเป็นเมืองที่มีความอุดมสมบูรณ์เป็นอย่างมากเนื่องจากว่าเป็นเมืองที่แวดล้อมไปด้วยพื้นที่ราบซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีไว้สำหรับการเพาะปลูกและผลิตข้าวและพืชพันธุ์ธัญญาหาร ซึ่งกิจกรรมเชิงพื้นที่นี้เป็นเรื่องที่สอดคล้องกับชื่อของเมืองที่เป็นเมืองแห่งอู่ข้าวอู่น้ำเพราะคำว่า “ธานะบุรี” นั้นมาจากคำว่า “ธัญญา” แปลว่าข้าว ดังนั้นคำว่า ธานะบุรีจึงมาจากคำว่า “ธัญญาบุรี” ซึ่งตรงกับภาษาบาลีแปลว่าเมืองแห่งพืชพันธุ์ธัญญาหารก็คือข้าวและน้ำนั่นเอง แต่เมื่อเขียนเป็นภาษาสันสกฤตก็จะเป็นคำว่า “ธานะบุรี” นั่นเอง

มีสภาพ สีเหลือง หมายถึงที่ตั้งของโบราณสถานที่ไม่มีความสมบูรณ์แต่มีร่องรอยพอเห็นได้ว่าอดีตเคยเป็นที่ตั้งของโบราณสถาน สีฟ้า หมายถึงที่ตั้งของโบราณสถานที่เป็นน้ำ เช่น สระหรือหนองน้ำเป็นต้น ซึ่งการกำหนดให้มีการลงสีเพื่อให้เห็นถึงประเภทของโบราณสถานก็ย่อมเป็นสิ่งที่สามารถระบุประเภทของโบราณสถานในเมืองดงแม่นางเมืองได้ดี ๓.เส้นทางการเดินทางเข้าสู่เมืองโบราณดงแม่นางเมือง โดยในผังได้กำหนดให้มีเส้นทางที่เป็นทั้งเส้นทางหลักและเส้นทางรองโดยเส้นทางหลักก็คือ (๑) ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข ๑๐๗๓ ที่ไปอำเภอบรรพตพิสัย และ (๒) ถนนสายบ้านไปมาบมะขาม เป็นถนนรอบนอกเมืองที่มีเส้นทางย่อยที่สามารถเข้าไปสู่เมืองดงแม่นางเมืองได้ นอกจากนั้นก็มีถนนที่เป็นเส้นทางภายในเมืองก็ได้แก่ (๑) ถนนเส้นดงแม่นางเมืองบ้านไผ่ ซึ่งถนนเส้นนี้จะตัดผ่านวัดดงแม่นางเมืองและเลียบริมแม่น้ำไปบรรจบชุมชนบ้านไผ่ ตำบลตาสังข์อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์ นอกจากนั้นก็มีถนนสายย่อยที่สามารถเข้าถึงตัวเมืองดงแม่นางเมืองได้อีกหลายสาย ซึ่งจากการที่ได้กล่าวมาทั้งหมดก็จะพบว่าผังเมืองดงแม่นางเมืองนั้นสามารถที่จะนำไปใช้ให้ก่อให้เกิดประโยชน์กับชุมชนได้ โดยเฉพาะนักท่องเที่ยวที่เดินทางมาศึกษาเมืองดงแม่นางเมือง

อนึ่ง หากพิจารณาจากกรอบของผังที่คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการจัดทำนั้นในส่วนที่เป็น “ที่ตั้งของวัดหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องก็จะพบว่าในเมืองดงแม่นางเมืองนั้น คูเมืองส่วนนอกเมืองนั้นเป็นที่ตั้งของ “วัดดงศรีแม่นางเมือง” ซึ่งเป็นวัดสังกัดมหานิกาย ซึ่งในผังใช้สีน้ำตาลเข้มเป็นเครื่องหมายแสดงพื้นที่วัด ซึ่งในวัดก็จะมีพิพิธภัณฑสถานเมืองดงแม่นางเมือง แบละศาลเจ้าแม่ศรีเมือง ซึ่งเป็นจุดที่นักท่องเที่ยวหรือผู้เดินทางสามารถที่จะเข้าชมได้

๔.๓.๑๐ การออกแบบผังเส้นทางการเข้าถึงแหล่งโบราณคดีเมืองดงแม่นางเมือง

สำหรับประเด็นต่อมาก็คือประเด็นที่เกี่ยวข้องกับผังเมืองโบราณดงแม่นางเมืองอีกประการหนึ่งก็คือเส้นทางเข้าถึงเมืองโบราณดงแม่นางเมืองโดยพิจารณาจากพื้นที่และเส้นทางที่จะสามารถเดินทางเข้าถึงเมืองดงแม่นางเมืองได้ง่าย โดยผังของเมืองดงแม่นางเมืองนั้นสามารถที่จะพิจารณาถึงเส้นทางการเข้าถึงเมืองโบราณแห่งนี้ ซึ่งพิจารณาได้จากภาพดังนี้

ภาพที่ ๔.๓๑ แสดงผังเส้นทางการเดินทางเข้าสู่เมืองดงแม่นางเมือง

จากภาพจะพบว่า แผนที่ที่ (๑) มีเส้นทางการเดินทางสองสายก็คือ ๑. หากเดินทางมาจาก จังหวัดนครสวรรค์ก็สามารถที่จะเลี้ยวเข้าตรงแยกวัดหนองกรดได้เลยจากนั้นก็เดินทางตามถนนสายย่อยก็สามารถที่จะเข้าไปถึงเมืองโบราณดงแม่นางเมืองได้ หรือ ๒. หากเดินทางมาจากเมืองพิษณุโลก ก็สามารถเลี้ยวเข้าแยกปั๊มน้ำมันภัทรธราฯ ได้ซึ่งทางนี้จะผ่านตำบลด่านช้างและสามารถเดินทางไปถึงตัวเมือง เช่นเดียวกัน ส่วนแผนที่ที่ (๒) เป็นแผนที่ที่พิจารณาจากภาพรวมของการเดินทางไปเมืองดงแม่นางเมืองในเส้นทางหลักจากกรุงเทพมหานคร ,จาก จังหวัดพิษณุโลก หรือจาก จังหวัดกำแพงเพชรนั้นก็สมารถที่จะเดินทางไปเมืองดงแม่นางเมืองได้ตามเส้นทางที่กำหนดไว้ ซึ่งก็เป็นเรื่องที่ไม่ยากนักเพราะในยุคนี้ Google Map นั้นสมารถที่จะพาไปได้ทุกพื้นที่ซึ่งจะเป็นการสะดวกมากกว่าได้ใช้แอปพลิเคชันนี้ประกอบการดูจากผังหรือแผนที่ ซึ่งก็จะสมารถนำไปสู่ตัวเมืองดงแม่นางเมืองได้

๔.๔ การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดอุทัยธานี

สำหรับแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีของจังหวัดอุทัยธานีก็ถือว่าเป็นอีกพื้นที่แห่งหนึ่งที่มีความสำคัญมากในฐานะที่เป็นเมืองที่อยู่ในช่วงสมัยความเจริญของอาณาจักรทวารวดี ซึ่งจังหวัดอุทัยธานีนั้นถือว่าเป็นอีกจังหวัดหนึ่งที่มีแหล่งโบราณคดีทั้งในยุคก่อนประวัติศาสตร์และในยุคประวัติศาสตร์อย่างสมัยทวารวดีอยู่เป็นจำนวนมาก แต่ก็เป็นที่ทราบว่าการดำเนินการของหน่วยราชการในการศึกษาและให้ข้อมูลเกี่ยวกับเมืองโบราณเหล่านั้นยังมีอยู่ในวงจำกัดทำให้ผู้คนไม่สามารถเข้าถึงความจริงของเมืองหรือแหล่งโบราณคดีดังกล่าวนั้นได้อย่างทั่วถึงมากนัก ดังนั้น เมืองโบราณต่าง ๆ ในจังหวัดอุทัยธานีจึงจำเป็นที่จะต้องได้รับการพัฒนาและขึ้นำถึงเส้นทางการเดินทางและการเข้าถึงให้เป็นที่พักักของผู้คนในสังคมให้เป็นที่ยอมรับกันในวงกว้างต่อไป

๔.๔.๑ การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีเมืองบึงคอกช้าง

สำหรับเมืองโบราณบึงคอกช้างถือว่าเป็นเมืองที่มีความสำคัญในฐานะที่เป็นเมืองที่เป็นที่ตั้งของ “พระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทิน” ซึ่งเป็นพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทสายสันสกฤตที่ได้เข้ามาเผยแผ่ในพื้นที่ทวารวดีในเขตภาคกลางในยุคนั้นและมีความเจริญรุ่งเรืองมาก และหากพิจารณาจากที่ตั้งของเมืองก็จะพบว่าเป็นเมืองที่อยู่ลึกเข้าไปในเขตลุ่มแม่น้ำสะแกกรังของจังหวัดอุทัยธานี ซึ่งเมืองโบราณบึงคอกช้างนี้ก็เป็นอีกเมืองหนึ่งที่จะต้องกล่าวว่าเป็นเมืองปิดที่หากใครไม่สนใจจริง ๆ ก็จะไม่รู้เลยว่ามีเมืองโบราณบึงคอกช้างนี้อยู่ในพื้นที่ของจังหวัดอุทัยธานีเนื่องจากปัจจุบันเป็นเมืองที่ไม่มีชุมชนใดอยู่ใกล้หรืออยู่ภายในบริเวณเมืองโบราณบึงคอกช้างนี้เลย อย่างไรก็ตามเพื่อให้เกิดความเข้าใจและสามารถเข้าถึงเมืองโบราณบึงคอกช้างได้อย่างชัดเจน คณะผู้วิจัยจึงได้ออกแบบผังแหล่ง

โบราณคดีเมืองโบราณบึงคอกช้างขึ้นเพื่อก่อให้เกิดความความเข้าใจในเมืองเหล่านั้นได้ โดยมีประเด็นที่จะต้องศึกษาดังต่อไปนี้

๔.๔.๑.๑ ประวัติของเมืองโบราณบึงคอกช้าง

สำหรับเมืองโบราณบึงคอกช้างในปัจจุบันนั้น ตั้งอยู่ที่ตำบลไผ่เขียว มีคูเมืองและกำแพงดินล้อมรอบ ค้นพบซากโบราณ เครื่องปั้นดินเผา หินบดยา เครื่องมือเหล็ก ลูกปัด สีเหลือง นอกจากนี้ยังขุดพบศิลาจารึกอักษรขอมโบราณ ๓ หลัก ปัจจุบันมีสภาพเป็นสวนป่าปลูกไม้ต้นไม่ขนาดใหญ่ปกคลุมอยู่ทั่วไป ส่วนบริเวณคูเมืองดินเนิน โบราณวัตถุที่ถูกค้นพบได้นำไปเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่น ภายในศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน จังหวัดอุทัยธานี ใกล้กับศาลากลางจังหวัด

อนึ่งในแง่ของประวัติความเป็นมานั้นจะพบว่าไม่มีการระบุถึงประวัติความเป็นมาหรือมีเรื่องเล่าหรือตำนานที่เกี่ยวข้องกับเมืองโบราณบึงคอกช้างมากนักจะมีก็เพียงหลักฐานจากการขุดค้นของนักโบราณคดีที่ระบุว่าเมืองนี้ได้มีมาตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๗ โดยมีชาวเมืองก็คือ ชาวมอญ-เขมรโบราณที่ได้อพยพขึ้นมาสร้างเมืองขึ้นที่บริเวณนี้และสร้างความเจริญให้กับเมืองนี้มาเป็นเวลากว่า ๕๐๐ ปี ซึ่งก็ถือว่าเป็นช่วงเวลาที่ยาวนานพอสมควร ในแง่ของการขุดค้นนั้นจะพบว่าแหล่งโบราณคดีบึงคอกช้างนั้นมีการดำเนินงานทางโบราณคดีครั้งสำคัญอยู่ ๒ ครั้งคือ การดำเนินงานทางโบราณคดีครั้งที่ ๑ ได้ทำการสำรวจและขุดค้นโดยกรมศิลปากรระหว่างวันที่ ๔ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๔ ถึง ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๔ หลังจากได้มีการทำการสำรวจขุดค้นและทำการวิเคราะห์ตีความจารึกที่พบจากแหล่งโบราณคดีบึงคอกช้างแล้วยังมีการเขียนบทความที่เกี่ยวข้องกับแหล่งโบราณคดีบึงคอกช้างดังนี้

- ปี พ.ศ. ๒๕๑๗ นายพลาดิษฐ์ สิทธิธัญกิจ หัวหน้ากองบรรณาธิการหนังสืออุทัยธานีสาร ได้เขียนบทความลงในวารสารโบราณคดี ฉบับที่ ๓ ของปีที่ ๕ ประจำเดือนสิงหาคม ๒๕๑๗ โดยมีความสรุปได้ว่าตนได้เข้าร่วมเดินทางเข้าไปสำรวจและขุดค้นที่เมืองโบราณบึงคอกช้างกับอาจารย์วิทยา อินทโกศัย

- ปี พ.ศ. ๒๕๒๒ อาจารย์ศรีศักร วลลิโกดม ได้เขียนบทความเรื่อง อุทัยธานีครั้งโบราณ ตีพิมพ์ในวารสารเมืองโบราณ ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๕ พ.ศ. ๒๕๒๒ ในบทความได้กล่าวถึงเมืองโบราณ บึงคอกช้างและได้สันนิษฐานหน้าที่การใช้งานและรูปแบบของคูเมืองบึงคอกช้างในส่วนท้ายของบทความ

- ปี พ.ศ. ๒๕๔๗ เซน หมั่นเขตรกิจ และคณะ ได้ทำการเดินสำรวจแหล่งโบราณคดีบึงคอกช้าง และเขียนเป็นหนังสือชื่อ ปรัชญาเป็นเลิศ เกิดที่บึงคอกช้าง

- ๑๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๔๘ สำนักงานศิลปากรที่ ๔ ลพบุรี โดยมี นายอนันต์ ชูโชติ ผู้อำนวยการสำนักงานศิลปากรที่ ๔ ลพบุรี และนายเจตน์กมล วงษ์ท้าว นักโบราณคดี ๔ ร่วมกับสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาอุทัยธานีได้ทำการสำรวจแหล่งโบราณคดีบึงคอกช้าง เอกสารแหล่งเรียนรู้และภูมิปัญญาเมืองอุทัยธานีเพื่อใช้ในการเรียนการสอนนักเรียนและประชาชนโดยจะทำเอกสารชื่อ “เมืองโบราณบึงคอกช้าง อารยธรรมร่วมสมัยทวารวดี”

การดำเนินงานทางโบราณคดีครั้งที่ ๒ ทำการสำรวจและขุดค้นระหว่างวันที่ ๒๕ สิงหาคม ๒๕๕๕ ถึงวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๐ ภายใต้การกำกับดูแลของสำนักงานกรมศิลปากรที่ ๔ ลพบุรี เพื่อเตรียมข้อมูลในการจัดทำแผนแม่บทอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณบึงคอกช้าง^{๒๓} โดยการศึกษาที่ผ่านมาได้ค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญดังต่อไปนี้

(๑) หลักฐานด้านแท่นหินบด และระฆังหิน

สำหรับหลักฐานเชิงประจักษ์ที่ค้นพบและพอเป็นหลักฐานของการมีอยู่ของวัฒนธรรมแบบทวารวดีที่เมืองบึงคอกช้างนั้นก็คือ หลักฐานที่เป็น (๑) แท่นหินบด (๒) ระฆังหิน ซึ่งแท่นหินบดนั้นเป็นแท่นหินอ่อนที่ถูกนำมาเป็นเสมือนหนึ่งในเสมาที่กำหนดเขตของอารามหรือวัดให้เป็นเขตศักดิ์สิทธิ์ ชาวบ้านเห็นว่าเป็นแท่นหินก็เข้าใจว่าเป็นแท่นหินเอาไว้มบูชา แต่ความจริงแล้วเป็นแท่นหินสำหรับฝังเพื่อกำหนดความศักดิ์สิทธิ์หรือเขตกำหนดพื้นที่ของวัดหรืออารามของนักบวช ส่วนระฆังหินนั้นเป็นวัตถุโบราณที่เป็นสัญลักษณ์ของเมืองในสมัยทวารวดี โดย คำว่า “ระฆังหิน” ปรากฏขึ้นครั้งแรก ๆ ในเอกสารที่ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ได้แปลบทความข้างต้นในปี พ.ศ. ๒๕๐๕ กล่าวไว้ว่า ทราบแล้วว่าเป็นระฆังหิน แต่ก็ยังมิได้กล่าวไป ถึงที่มาของแนวคิดไว้ แต่จากการวิจัยของนักวิจัยที่ผ่านมาได้ข้อสรุปที่เป็นเพียงข้อสันนิษฐานว่า ระฆังหิน ในสมัยทวารวดีนั้นทำมาเพื่อวัตถุประสงค์ ๒ ประการ คือ ๑. เพื่อเป็นเครื่องที่ใช้ตีเพื่อก่อให้เกิดเสียงสัญญาณไม่ได้หมายถึงการใช้ตีเป็นเครื่องดนตรี ๒.เพื่อให้ใช้เป็น “สมอเรือ” ในเวลาเดินเรือเพราะในสมัยนั้นเป็นสมัยที่แต่ละเมืองเดินทางติดต่อกันผ่านทางเรือมากกว่าทางบก^{๒๔} ซึ่งจะพบว่าทุกเมืองในยุคสมัยทวารวดีจะมีระฆังหินนี้เกือบทุกเมือง

^{๒๓}

^{๒๔} สุนิย์รัตน์ เดชวิริยะกุล, ระฆังหินสมัยทวารวดี : ข้อสันนิษฐานด้านการใช้งาน, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๘), หน้า ๑๐๕-๑๑๓.

ภาพที่ ๔.๓๒ แสดงแท่นหินบด หรือเสมาของทวารวดีที่เมืองบึงคอกช้าง

ภาพที่ ๔.๓๓ แสดงระฆังหินของทวารวดีที่เมืองบึงคอกช้าง

(๒) หลักฐานด้านจารึก

หลักฐานด้านจารึกที่พบที่เมืองโบราณบึงคอกช้างจำนวน ๓ ชิ้นนั้นได้พบจากการสำรวจครั้งที่ ๑ กรมศิลปากร ได้จัดให้อาจารย์จากกองหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร คืออาจารย์ ชะเอม แก้วคล้าย และอาจารย์จำปา เยื้องเจริญ เป็นผู้อ่านในปี พ.ศ. ๒๕๕๑ โดยมีแนวทางการอ่านอักษร โบราณจากศาสตราจารย์ ยอร์จ เซเดส์ ผู้เชี่ยวชาญทางโบราณคดี ผลจากการอ่านอักษรจากจารึก เหล่านี้ได้ผลดังนี้

จารึกหมายเลข ๑ เป็นจารึกอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒ เป็นอักษร ๑ บรรทัด แลวยาว ๔ นิ้ว สูง ๖ นิ้ว จารึกเพียงด้านเดียวบนศิลาสีแดงมีคำจารึก ดังนี้ “วรปรัชญวาระ” แปลว่า “สมัยที่ปรัชญาเป็นเลิศ” แต่อย่างไรก็ตาม นายชะเอม แก้วคล้าย ได้ให้ข้อสังเกตไว้ว่า คำว่า “ปรัชญา” ในจารึกนี้ สามารถนำรูปแบบของอักษรไปเปรียบเทียบกับคำว่า

“ชญา” ที่มีในจารึกมหานาวิกพุทธคุปตะ (Inscription of Mahanavika Buddhagupta) จากสำเนาจารึกที่ ๑๐ plate xxib Indian Palaeography โดย Dr. D. H. Dani นอกจากนี้ ลักษณะการจารึกอักษรนั้น เหมือนกันกับจารึกบนฐานพระพุทธรูปยืนวัดข่อยอำเภอบ้านเช่า (ปัจจุบันคืออำเภอบ้านหมี่) จังหวัดลพบุรี (ปัจจุบันอยู่ที่วัดเบญจมบพิตร) คือ มีการหยักอักษรไปทางขวามือก่อนที่จะตัวโค้งขึ้น ซึ่งอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒^{๒๕}

จารึกหมายเลข ๒ เป็นจารึกอักษรปัลลวะ ภาษามอญ อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๔ เป็นตัวอักษร ๑ บรรทัด แฉวยาว ๔ นิ้ว สูง ๕ นิ้ว จารึกเพียงด้านเดียวบนแผ่นหินหน้าเรียบ พบใกล้กับฐานสลุบ นอกกำแพงเมืองประมาณ ๔๐๐ เมตร เมื่อราวเดือนมกราคม หรือ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๒๔ หลังจากนั้น จึงได้เคลื่อนย้ายนำมาเก็บไว้ ณ ที่ทำการสวนป่าไผ่เขียว-ตลุกดู่ หมู่ ๒ ตำบลไผ่เขียวอำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี มีคำจารึกว่า “ปัญญลิสเคลา” แปลว่า “บุญยอมส่งเสริมนักพรต”

จารึกหมายเลข ๓ เป็นจารึกอักษรปัลลวะ ภาษามอญ อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๔ เป็นตัวอักษร ๑ บรรทัด แฉวยาว ๔ นิ้ว สูง ๔ นิ้ว จารึกเพียงด้านเดียวบนแผ่นหินหน้าเรียบ (ชำรุด) มีคำจารึกดังนี้ “ปริณา” แปลว่า “จงเลือกไปทางนี้”

ภาพที่ ๔.๓๔ แสดงจารึก เมืองบึงคอกช้าง และการขยายตัวอักษร

^{๒๕} จารึกในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), จารึกเมืองบึงคอกช้าง ๑, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/detail/๕๓๑> [๑๔ เม.ย. ๒๕๖๕].

(๓) หลักฐานด้านโบราณคดี

คูน้ำเมืองบึงคอกช้าง สำหรับลักษณะรูปแบบของคูน้ำคันดินของเมืองโบราณคดีบึงคอกช้าง เมืองโบราณบึงคอกช้างเป็นเมืองโบราณที่มีคูน้ำ คันดิน และแนวของคูน้ำ คันดิน แบ่งออกเป็น ๓ ส่วน คือ คูเมืองชั้นใน คูเมืองส่วนขยายของเมืองชั้นใน และคูเมืองชั้นนอก

คูเมืองชั้นใน ของเมืองโบราณบึงคอกช้าง มีลักษณะเป็นรูปวงกลมมีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๔๕๐ เมตร แนวคันดินจะอยู่ด้านนอกโอบล้อมคูเมืองขนาดใหญ่ซึ่งอยู่ด้านในของคันดิน คูน้ำไม่ต่อเนื่องกันโดยรอบ แต่แบ่งออกเป็นสี่ส่วนโดยมีประตูทางเข้าเมืองชั้นในทั้ง ๔ ด้านเป็นตัวคัน คูเมืองชั้นในมีประตูทางเข้าเมืองทั้ง ๔ ทิศ ซึ่งอยู่เอียงจากแนวแกนทิศเหนือ - ใต้ ประมาณ ๔ องศา โดยที่กลางประตูเมืองจะมีคันดินคันขวางประตู คันดินมีลักษณะเป็นเนินดินยาวไม่สูงมาก นักวางตัวขนานกับสระน้ำซึ่งอยู่ด้านหน้าคันดิน สระน้ำมีลักษณะเป็นสระรูปทรงสี่เหลี่ยมมุมมน

ปัจจุบันประตูเมืองทางด้านทิศเหนือและด้านทิศใต้ยังอยู่ในสภาพที่ค่อนข้างสมบูรณ์แต่ประตูเมืองทางด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตก ตัวคันดินถูกทางหลวงจังหวัดหมายเลข ๓๔๕๖ ตัด ผ่านและมีการถมในส่วนที่เป็นสระน้ำหน้าคันดินเพื่อสร้างถนนในบางส่วน บริเวณประตูเมืองจึงไม่อยู่ในสภาพเดิม คันดินของคูเมืองชั้นในมีลักษณะเป็นการนำเศษหินที่ผ่านการย่อยแล้ว มาผสมกับดินบดอัดเป็นคันดินขนาดใหญ่ เศษหินและดินที่นำมาใช้ในการสร้างคันดินเหล่านี้น่าจะ มาจากการขุดคูเมืองนั่นเอง

คูเมืองส่วนขยายของเมืองชั้นใน มีลักษณะเป็นคูน้ำคันดินที่ขยายเพิ่มออกมาทางด้านทิศใต้ของคูเมืองชั้นใน ทำให้ลักษณะของเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมปลายมน สภาพปัจจุบันคันดินบริเวณ คำน ทิศใต้ขาดหายไปไม่ชัดเจน คันดินมีขนาดกว้างประมาณ ๑๐ เมตร ยาวประมาณ ๑,๐๐๐ เมตร สูงประมาณ ๔-๕ เมตร คูเมืองกว้างประมาณ ๒๐-๒๕ เมตร ยาวประมาณ ๑,๐๐๐ เมตร ลึก ประมาณ ๓-๔ เมตร ภายในคูเมืองส่วนขยายของเมืองชั้นในด้านทิศตะวันออกติดกับคันดินด้านใน มีร่องตื้น ๆ ขนานไปกับคูเมือง พบช่วงระยะสั้น ๆ มีขนาดกว้างประมาณ ๑๐ เมตร ยาว ประมาณ ๓๐๐ เมตร เมืองบริเวณนี้น่าจะเป็นส่วนขยายในช่วงหลังด้วยเหตุผลบางอย่าง เช่น จำนวน ประชากรเพิ่มขึ้น ความต้องการน้ำมากขึ้น ฯลฯ

คูเมืองชั้นนอก มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมมุมมนขนาดใหญ่ โดยมีเมืองชั้นในอยู่กึ่งกลาง เมืองค่อนข้างไปทางทิศใต้ ขนาดของคูเมืองชั้นนอกกว้างประมาณ ๑,๐๐๐ เมตร ยาวประมาณ ๑,๕๐๐ เมตร มีคูน้ำล้อมรอบคันดินโดยรอบ ขนาดของคันดินกว้างประมาณ ๑๕ เมตร สูงประมาณ ๑-๔ เมตร คูน้ำกว้างประมาณ ๒๐ เมตร ยาวโดยรวม ประมาณ ๔,๐๖๐ เมตร ลึกประมาณ ๔ เมตร ๑ คูน้ำ ชั้นนอก

มีเส้นทางชักน้ำเข้ามาเก็บไว้ในคูเมืองหลายทิศทาง ซึ่งคูน้ำบางส่วนใช้ลำน้ำธรรมชาติ เป็นคูเมือง ที่เห็นได้ชัดเจนคือคูเมืองด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ใช้ห้วยข่อยเป่าเป็นส่วนหนึ่งของคู เมือง และด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้เชื่อมต่อกับห้วยตะกอนและห้วยก้านยาว ด้านทิศตะวันออก รับน้ำที่ไหลบ่ามาจากกลุ่มภูเขาผาลาดทางทิศตะวันออกของเมือง (ซึ่งกลุ่มเขาผาลาดจะมีภูเขาขนาด ย่อมมีโบราณสถานอยู่บนเขาชาวบ้านเรียกชื่อภูเขานั้นว่าเขามะตูม) และด้านทิศใต้รับน้ำที่ไหลบ่ามาจากกลุ่มภูเขาผาลาดทางทิศใต้ของเมืองโบราณ ภายในคูเมืองชั้นนอกค่อนข้างไปทางทิศเหนือ มีลำธารธรรมชาติขนาดเล็กไหลผ่านกลางเมืองจากด้านทิศตะวันออกไปตะวันตก มีขนาด กว้างประมาณ ๓-๑๐ เมตร ยาวประมาณ ๑,๒๐๐ เมตร ปัจจุบันบางช่วงของลำธารมีสภาพตื้นเขิน และบางช่วงมีขนาดแคบมาก ด้านทิศเหนือติดกับคันดินด้านในมีภูเขาขนาดเล็กอยู่ ชาวบ้านเรียกว่า “เขาน้อย” ซึ่งทางด้านทิศใต้ของเขาน้อยมีร่องรอยของร่องน้ำเป็นเส้นตรงที่ไหลจากเขาน้อยไปยังลำธารธรรมชาติ มีขนาดกว้างประมาณ ๓-๕ เมตร ยาว ประมาณ ๒๗๐ เมตร ปัจจุบันมีสภาพตื้น เขามีต้นกำปดขึ้นอยู่เต็มพื้นที่

จากการสำรวจสภาพพื้นที่โดยทั่วไปบริเวณเมืองโบราณบึงคอกช้าง และเป็นโบราณสถานพบว่า พบเป็นโบราณสถานเท่าที่สำรวจพบขณะนี้พบจำนวน ๑๐ แห่ง ซึ่งส่วนใหญ่จะอยู่บริเวณคูเมืองชั้นนอก มี ๑ แห่งอยู่คูเมืองชั้นใน และอีก ๑ แห่งอยู่ตรงพื้นที่ส่วนขยายของคูเมืองชั้นใน นอกจากเป็นโบราณสถานแล้ว ยังมีเนินดินซึ่งจัดเป็นแหล่งโบราณคดี ๓ แห่งในบริเวณคูเมืองชั้นใน ซึ่งจากการสำรวจสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเตาถลุงโลหะ (เหล็ก)หรือเป็นพื้นที่ในการทำกิจกรรมการถลุงโลหะหรือกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการผลิตโลหะ เนื่องจากพื้นที่บริเวณนั้นพบชิ้นส่วนดินเผาไฟ ท่อสุบลมดินเผาที่มีคราบขี้แร่ติดอยู่ และก้อนขี้แร่กระจายอยู่ในปริมาณที่ค่อนข้างมาก และยังมีอยู่ บริเวณนอกคูเมืองชั้นนอกด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองโบราณ ซึ่งบริเวณพื้นที่สองแห่งนี้อยู่ในแนวระนาบเดียวกัน โดยอยู่ใกล้และขนานไปกับลำน้ำธรรมชาติ(ห้วยก้านยาว)

สำหรับประเด็นเรื่องของศาสนาและความเชื่อของชาวเมืองบึงคอกช้างนั้น ก่อนอื่นต้องพูดถึงผู้คนที่เป็เจ้าของท้องถิ่นก่อนว่าเมืองบึงคอกช้างนี้เดิมที่มีใครชนกลุ่มไหนที่มาอาศัยอยู่ก่อนจากการศึกษาจะพบว่าคนที่เป็นคนพื้นถิ่นของเมืองนี้ไม่ได้เป็นคนมอญหรือคนขอมหรือเขมร แต่เป็นคนที่ใช้ชีวิตมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายมาถึงยุคต้นประวัติศาสตร์ก็คือราวพุทธศตวรรษที่ ๑-๘ ซึ่งจากหลักฐานโบราณคดีของอุทัยธานีพบว่า มีผู้คนยุคก่อนประวัติศาสตร์อาศัยอยู่มาก่อน โดยมีการค้นพบที่แหล่งโบราณคดีราปลาไร่หรือเขาปลาไร่ อยู่ที่บ้านชายเขา ตำบลป่าอ้ออำเภอเสนาะ เป็นแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ มีอายุอยู่ประมาณ ๕,๐๐๐ - ๓,๐๐๐ ปีมาแล้ว ซึ่งภาพเขียนสีที่เพิงผาภูปลาไร่ แสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตของมนุษย์ในชุมชนบริเวณนี้ว่าเป็นชุมชนสังคม

เกษตรกรรม ที่มีแบบแผนและพิธีกรรม ภาพที่พบได้แก่ภาพสัตว์เลี้ยง ภาพคนจูงวัว และภาพขบวนแห่ เป็นต้น

นอกจากนั้นก็พบชุมชนโบราณยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่แหล่งโบราณคดีบ้านลาดหลุมเข้า อยู่ที่ บ้านลาดหลุมเข้าอำเภอนองขาหยัง มีลักษณะเป็นเนินรูปยาว ตามแนวทิศตะวันออกเฉียงเหนือ - ทิศตะวันตกเฉียงใต้ มีแนวลำห้วยหลุมเข้าเป็นขอบเขตด้านเหนือ ซึ่งจากการขุดค้นทางโบราณคดี พบว่า แหล่งโบราณคดีแห่งนี้มีมนุษย์อาศัยอย่างน้อยสองสมัยคือ ๑.สมัยก่อนประวัติศาสตร์ พบภาชนะดินเผาแบบต่าง ๆ เช่นลายเชือกทาบ ขัดมัน บ้นดินมาต่อเติม เครื่องประดับ ลูกปัดแก้ว และ ลูกปัดหินสีต่าง ๆ เครื่องมือเหล็ก ขวานหินขัด ขวดดินเผา โครงกระดูก มนุษย์จำนวนมาก เครื่องมือจากกระดูกสัตว์ ลูกกระสุนดินเผา รูปปั้นตุ๊กตาดินเผา กำไลข้อมือ กำไลข้อเท้า แหวน ลูกกระพรวน สำริด และตะกรั้มจากการถลุงโลหะ ๒.สมัยประวัติศาสตร์ พบภาชนะดินเผาลายกตประทับ เครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิงและสมัยราชวงศ์ชิง^{๒๖} ซึ่งแสดงให้เห็นว่าในยุคโบราณก่อนการเข้ามาของ มอญ-เขมรนั้นคนพื้นถิ่นที่แถบเมืองบึงคอกช้างนี้ก็ได้มีการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศหรือต่างแดน แล้วก็คือ จีน ซึ่งคนจีนนั้นก็เข้ามาก่อนที่มอญและเขมรจะเข้ามาเสียอีก ดังนั้น หากถามว่าในยุคที่ก่อน มอญและเขมรจะเข้ามานั้นชาวชุมชนพื้นถิ่นในแถบเมืองบึงคอกช้างนี้นับถือศาสนาอะไร คำตอบก็คือ ๑. ในยุคแรกนับถือบรรพบุรุษ ๒. ในยุคต่อมาก็มีการรับเอาคติทางศาสนาของจีนก็คือการนับถือผี บรรพบุรุษเพราะคนจีนนั้นมีการไหว้เจ้า หลักการบูชาบรรพบุรุษของคนที่นี่ในยุคก่อนมอญเขมรก็น่าจะเป็นไปในแนวนี้

แต่เมื่อภายหลังจากที่มอญและเขมรได้อพยพเข้ามาโดยการอพยพจากเมืองพงดึก คูบัว นครปฐมที่มีความเจริญอยู่แล้วขึ้นมาอาศัยอยู่ตามพื้นที่ที่เป็นเมืองต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น อุทองหรือเมืองคูเมืองที่สิงห์บุรีเป็นต้นขึ้นมาอาศัยอยู่ในพื้นที่ภาคกลางตอนบนได้แก่เมืองอุตะเถา เมืองโคกไม้เดน เมืองทัพชุมพล เมืองดงแม่นางเมือง หรือ เมืองดอนคา เป็นต้น หรือในเขตอุทัยธานีก็ได้แก่ เมืองด้ายหรือเมืองไต้ เมืองคูเมือง เมืองท่าการุ้ง เมืองบึงคอกช้าง เป็นต้น ซึ่งการอพยพขึ้นมาทางเหนือนั้น ถือว่าเป็นการอพยพขึ้นมาครั้งใหญ่โดยมีเมืองที่เป็นศูนย์กลางของการกระจายผู้คนนั้นก็คือ “เมืองอุทอง” ในฐานะที่เป็นเมืองท่าของแม่น้ำและเป็นเมืองที่มีการแลกเปลี่ยนสินค้ากันระหว่างพ่อค้าชาวอินเดียและกัมพูชาเขมรที่อพยพขึ้นมาตั้งบ้านเมืองในเมืองเหนือขึ้นมา เมื่อคนมอญและเขมรได้อพยพขึ้นมาตั้งเมืองแล้วสิ่งที่พวกเขานำมาด้วยก็คือ “คติความเชื่อทางด้านศาสนา” ซึ่งศาสนาที่ชาวมอญนำมาคือ “พระพุทธศาสนาเถรวาทสายบาลีและพระพุทธศาสนาเถรวาทสายสันสกฤตก็คือ “นิกายสรวาสติวาทิน” โดยหลักฐานที่ระบุตัวตนของการนำเอาศาสนาความเชื่อรวมถึงศิลปกรรมต่าง

^{๒๖} มรดกทางวัฒนธรรมจังหวัดอุทัยธานี, [ออนไลน์], แหล่งที่มา:

<http://www.thaiheritage.net/nation/oldcity/uthaithani๔.htm>

ๆ มาจากคนอื่นเดียวก็นั่นคือ หลักฐานเรื่องของ “จารึก” ที่จารึกที่เมืองบึงคอกช้างที่ระบุชื่ว่าคนในเมืองบึงคอกช้าง ๑.ใช้ภาษาสันสกฤตและบันทึกโดยใช้อักษรปัลลวะของอินเดียได้ ๒.มีการระบุถึงคำสอนของพระพุทธศาสนาที่สำคัญก็คือ “บุญ” ดังปรากฏในจารึกว่า “บุญญสิธเคลา” แปลว่า “บุญย่อมส่งเสริมนักพรต” ซึ่งข้อความดังกล่าวนี้ถือว่าเป็นเครื่องชี้ชัดว่าชุมชนเมืองบึงคอกช้างนี้นับถือพระพุทธศาสนาสายสันสกฤตก็คือนิกายสรวาสติวาทินอย่างแน่นอนเพราะนิกายนี้เน้นในเรื่องการสร้างบารมีด้วยการทำบุญ โดยค่านักพรตนั้นก็คือพระภิกษุในพระพุทธศาสนา และในอีกจารึกที่ว่า “วรปรัชญวาระ” แปลว่า “สมัยที่ปรัชญาเป็นเลิศ” นั้นก็เป็นเครื่องหมายชี้ชัดว่าเมืองนี้พระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทินมาเผยแผ่ที่นี่เพราะนิกายสรวาสติวาทินเน้นคำสอนเรื่อง “ปรัชญา” ซึ่งนิกายสรวาสติวาทินนี้เกิดขึ้นภายหลังจากการสังคายนาครั้งที่ ๒ ได้หนึ่งร้อยปีโดยแตกมาจากนิกายเถรวาทเดิม และไม่ปรากฏว่าท่านผู้ใดเป็นต้นกำเนิดของสรวาสติวาทิน แต่เป็นการแน่นอนที่ว่า นิกายนี้เป็นกิ่งแยกออกมาจากนิกายเถรวาทิน ซึ่งเป็นนิกายบูชาภาษาบาลี อายุกาลของนิกายนี้ยังเป็นที่ไม่ตกลงกันแน่นอน ในปกรณ์ฝ่ายทิเบตกล่าวว่า เมื่อพุทธปรินิพพาน ๑๑๖ ปี เหล่าภิกษุสงฆ์ได้ใช้ภาษา ๙ ภาษา ในการบอกระรมวินัย เป็นเหตุให้พระพุทธศาสนาแตกเป็น ๔ นิกาย คือสงฆ์พวกหนึ่งใช้ภาษาสันสกฤต พวกนี้เป็นสงฆ์สืบเนื่องมาแต่พระราหุล เรียกว่าพวกสรวาสติวาทิน แต่ในปกรณ์สันสกฤต ชื่อ “เภทธรรมตัจจิกรศาสตร์” แต่งโดยพระวสุมิตร ในราวพุทธศตวรรษที่ ๔ กล่าวว่านิกายนี้แตกจากเถรวาทินราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๓ และบูชาพระกัจจายนะ ในฐานะเป็นอภิธรรมอาจารย์ อย่างไรก็ตามเหตุผลสำคัญที่ทำให้สงฆ์หมู่หนึ่งแยกไปจากเถรวาทิน ก็คือ สงฆ์หมู่นี้มีความเห็นในหลักธรรมบางประการ ขัดกับฝ่ายเถรวาทิน และสงฆ์หมู่นี้ต้องการจะยกย่องอภิธรรมปิฎกขึ้นให้เป็นพิเศษ จึงแยกออกไปตั้งเป็นนิกายใหม่มีชื่อว่า “สรวาสติวาทิน” แปลว่า “วาทะที่กล่าวถึงทั้งปวงมีอยู่” ในคัมภีร์ภิกษุเถรวาทเรียกนิกายนี้ว่า “สัพพัตถิกวาท” ซึ่งแปลอย่างเดียวกัน ในที่มาบางแห่งเรียกนิกายนี้ว่า “เหตุวาท”

ความเจริญของนิกายนี้ เป็นไปอย่างกว้างขวาง ทำให้นิกายอื่นหมดศรีมีลงไป นิกายเถรวาทินเองก็ถูกอิทธิพลของนิกายนี้ข่มจนอับแสง สรวาสติวาทินได้แพร่หลายตลอดไปทั่วอินเดียภาคเหนือ มีแคว้นคันธาระ.กาศมีระ อุทยาน มถุรา ฯลฯ และจากดินแดนเหล่านี้ นิกายนี้ได้ขยายตัวแพร่เข้าสู่เอเชียกลาง จากเอเชียกลางก็ได้ข้ามไปประเทศจีนในพุทธศตวรรษที่ ๖ เป็นยุคที่นิกายนี้รุ่งโรจน์ที่สุด ได้มีการรื้อยกรองอรรถกถาแห่งพระไตรปิฎก กับการแต่งปกรณ์พิเศษต่าง เกี่ยวกับหลักปรัชญาของนิกายนี้โดยคณาจารย์ผู้มีชื่อเสียง ภายใต้อุปถัมภ์ของพระเจ้ากนิษกะมหาราชกษัตริย์ชาตังวันสี ซึ่งกำลังดำรงอำนาจปกครองอินเดียภาคเหนือ อภิธรรมปิฎกของนิกายนี้ ตลอดจนคัมภีร์ปกรณ์พิเศษที่สำคัญหลายสิบปกรณ์ ได้มีการแปลเป็นภาษาจีนตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๙ จนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๑ ส่วนวินัยปิฎก สุตตันตปิฎก ก็มีผู้แปลถ่ายออกเป็นภาษาจีนเป็นส่วนมากแล้วเช่นเดียวกัน การที่จะ

ศึกษาหลักธรรมของนิกายนี้ให้ละเอียด จึงจำเป็นต้องศึกษาจากคัมภีร์ภาษาจีน ทั้งนี้เพราะฉบับสันสกฤตได้สูญหายไปแล้วเป็นส่วนมาก

นิกายนี้มีหลักปรัชญาว่าด้วย “ความมีอยู่แห่งสิ่งทั้งหลาย” คือ “สรวม อสติ” เป็นหัวใจสำคัญ นิกายนี้ถือว่า สิ่งทั้งหลายไม่ว่าสังขตะ กัตติ อสังขตะกัตติ ย่อมมีสภาวะที่มีอยู่ด้วยตัวของมันเองตลอดกาล ทั้ง ๓ คือ มีอยู่ ดำรงอยู่ตลอดอดีตกาล ปัจจุบันกาล อนาคตกาล ตัวอย่างนามกับรูปซึ่งเป็นสังขตธรรม ก็มีสภาพเที่ยงคงที่ตลอดกาลทั้ง ๓ ความเกิดดับเป็นเพียงอาการของธรรมนั้น ๆ เท่านั้น กิริยาคุณของธรรมหนึ่ง หากยังมิได้ปรากฏอาการออกมา เรียกว่ายังเป็นสิ่งที่มีได้มาถึง คือเป็นอนาคตกาล ในขณะที่กิริยาคุณของธรรมนั้น ๆ ปรากฏอาการออกมาเรียกว่า เป็นปัจจุบัน แล้วมีกิริยาคุณอันปรากฏอาการออกมาแล้วนั้นดับไป เรียกว่าอดีตกาล ฉะนั้นจึงเห็นได้ว่า ตัวสภาพธรรมมีนามกับรูปเป็นต้น นั้นเที่ยง มีอยู่ตลอดแต่อาการกิริยาคุณของมันต่างหากที่เกิดดับยกย้ายไป ตัวสภาวะธรรมของนามรูป จักได้พลอยเกิดดับไปก็หาไม่ เหตุผลของนิกายนี้ก็คือ

๑. ทำกรรมใดไว้ย่อมมีวิบากของกรรมนั้น แต่กรรมซึ่งจักให้ผลเป็นวิบากนั้น เหตุกับผลจะมีขึ้นในขณะเดียวกันไม่ได้ ฉะนั้น ต้องมีกรรมสภาวะที่เป็นเหตุอยู่ในอดีต จึงสามารถให้ผลวิบากในปัจจุบันได้ แสดงว่าอดีตต้องมีอยู่ ถ้าอดีตกรรมไม่ดำรงอยู่ไซ้ ปัจจุบันนี้เป็นวิบากก็มีไม่ได้.

๒. วิญญานความรู้ทางอายตนะภายในทั้ง ๖ จักปรากฏมีขึ้นได้ ก็ต้องอาศัยวิสัยภายนอก ๖ มาเป็นอารมณ์ เช่น จักขุวิญญาน จะเกิดขึ้นก็ต้องอาศัยรูปารมณ์ภายนอกมาเป็นปัจจัย มโนวิญญานจะมีขึ้นก็ต้องอาศัยธรรมารมณ์เป็นปัจจัย ก็ธรรมารมณ์นั้น มีมีทั้งที่เป็นอดีต ปัจจุบัน อนาคต ถ้าไม่มีสภาวะธรรมที่ดำรงอยู่ตลอดกาลทั้ง ๓ ไซ้ มโนวิญญานก็จักมีขึ้นหาไม่ได้ ทั้งนี้เพราะมโนวิญญานจักเสพอารมณ์ที่เป็นอดีตอยู่ให้เสพอ จึงบังเกิดเป็นอดีตธรรมารมณ์ได้.

อาศัยเหตุผลดังนี้ จึงลงมติว่า มีสภาวะธรรมทั้ง ๓ โดยตลอด สภาวะธรรมตัวปรมัตถ์ของรูปนามขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ นั้นมีคงที่อยู่เสมอไป ทั้งในอดีต ปัจจุบัน อนาคต ส่วนความเกิดดับสืบสันตตินั้นเป็นอาการกิริยาภายนอกของสภาวะธรรมเท่านั้นเอง ตัวสภาพธรรมปรมัตถ์แห่งนามรูป จักพลอยเกิดดับไปด้วยก็หาไม่ได้ สรวาสติวาทินไม่ยอมเห็นด้วยกับคติที่ว่า สิ่งที่เป็นอดีตย่อมดับไปแล้ว ปัจจุบันเท่านั้น ชื่อว่ามีอยู่ แต่ก็กำลังดับไปเป็นอดีตเหมือนกัน ส่วนอนาคตนั้นยังชื่อว่ายังไม่เกิดมีขึ้น อันเป็นคติธรรมของฝ่ายเถรวาทินเลย สรวาสติวาทินถือว่าทุกสิ่งมีสภาวะในตัวของมันเอง ซึ่งคงอยู่ตลอดไปไม่ยกย้ายแปรเปลี่ยน เช่น รูปธาตุเมื่อทอนลงไปก็มีปริมาณเป็นวัตถุสุดท้าย ซึ่งดำรงอยู่อย่างแท้จริง^{๒๗}

เมื่อพิจารณาจากถ้อยคำในจารึกจึงจะพบว่าการเอ่ยถึงคำว่า “ปรัชญา” ของพระพุทธศาสนาในเมืองนี้ คำว่าปรัชญาที่ว่านั้นก็คือ “หลักคำสอนของนิกายสรวาสติวาทิน” นั่นเองที่ได้มา

^{๒๗} เสถียร โพธิ์นันทะ, ปรัชญาแห่งความมีอยู่, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://www.dharma-gateway.com/ubasok/satien/ubasok-๒๓.htm> [๑๕ เม.ย. ๒๕๖๕].

เจริญรุ่งเรืองที่นี้ ไตมาปักหลักปักฐานลงที่เมืองนี้อย่างมั่นคง ซึ่งแม้ว่านิกายสรวาสติวาทีนจะเป็นนิกายสายสันสกฤตที่เน้นหรือปรัชญาธรรมมากกว่าเรื่องของพระธรรมวินัย แต่ถึงอย่างนั้นเราก็จะพบว่ามีคำสอนอื่น ๆ เช่นเรื่องของการสร้างสถูปหรือสร้างอารามการกราบไหว้บูชาพระพุทธรูปก็ไม่ได้เป็นสิ่งที่นิกายนี้ละทิ้ง แต่แท้ที่จริงแล้วนิกายนี้ก็ยังคงสอนให้ผู้คนปฏิบัติตามศีลตามธรรมการกราบไหว้บูชาพระพุทธรูปหรือสร้างบุญสร้างกุศลบำเพ็ญบารมีเหมือนเดิม ซึ่งหลายคนอาจจะคิดว่านิกายอื่นที่ไม่ใช่พระพุทธรูปศาสนาเถรวาทจะไม่สอนให้ทำบุญทำกุศลนั้นไม่ใช่แท้จริงแล้วนิกายของพระพุทธศาสนาสายสันสกฤตก็ยังคงสนับสนุนสอนให้คนปฏิบัติในศีลธรรมอันดีอยู่เช่นเดิมไม่มีเปลี่ยนแปลง

สำหรับการรับเอาวัฒนธรรมทวารวดีแบบอินเดียของเมืองบึงคอกช้างนั้นน่าจะเป็นการรับเอาวัฒนธรรมจากเมืองทางชายฝั่งที่ถือได้ว่าเป็นศูนย์กลางทางวัฒนธรรมทวารวดี ซึ่งก็อาจจะเป็นไปได้ทั้งนครปฐมและเมืองอู่ทอง มากกว่าที่จะเป็นการรับเอา วัฒนธรรมอินเดียเองมาปรับใช้กับวัฒนธรรมท้องถิ่นเหมือนกับเมืองทางชายฝั่ง และการติดต่อกับเมืองศูนย์กลางทางวัฒนธรรมหรือเมืองต่าง ๆ นั้น อาจจะเป็นการติดต่อกับโดยผ่านทางเส้นทางน้ำสายสำคัญที่ผ่านกระบวนการทางธรรมชาติเปลี่ยนเส้นทางจนกลายมาเป็นแม่น้ำสะแกกรังในปัจจุบันนี้ ที่จะใช้ในการเดินทางเพื่อติดต่อค้าขายหรือแลกเปลี่ยนสินค้ากับต่างเมืองหรือต่างชุมชนที่สะดวกที่สุดนอกจากการเดินทางที่ต้องใช้เวลาในการเดินทางมาก ดังนั้น การเข้ามาของวัฒนธรรมแบบอินเดียของเมืองบึงคอกช้างนั้นจึงถือได้ว่าเป็นการเข้ามาตามเส้นทางการค้า ซึ่งพระภิกษุชาวอินเดียอาจจะมาพักที่ลพบุรี หรือเมืองอู่ทอง จากนั้นผู้นำประเทศหรือเมืองบึงคอกช้างก็ได้ส่งทูตไปเพื่อนิมนต์พระภิกษุเหล่านั้นมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาหรือหลักคำสอนของนิกายสรวาสติวาทีนในเมืองบึงคอกช้างนี้ก็ได้ โดยทางเมืองได้สร้างอารามให้อยู่ที่ภายในเมืองดังจะปรากฏมีสถูปขนาดใหญ่ภายในตัวเมืองและมีเสาเสมารวมถึงจารึกที่พบในตัวเมืองในส่วนนอกเมือง ซึ่งนั่นก็คือหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาในเมืองบึงคอกช้าง

สำหรับพื้นที่ของเมืองบึงคอกช้างนั้นถือว่าตัวที่ตั้งของเมืองนั้นเป็นผลทำให้เกิดการเสื่อมสลายเนื่องจากเมืองบึงคอกช้างตั้งอยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำเป็นผลทำให้เกิดกรณีน้ำไหลหลากในช่วงฤดูฝนเป็นเหตุทำให้ตัวเมืองถูกน้ำท่วมอยู่เป็นประจำ ดังนั้น เมื่อบ้านเมืองถูกน้ำท่วมบ่อยครั้งก็เป็นผลทำให้เกิดโรคระบาดได้ เมื่อเกิดโรคระบาดในที่สุดก็เกิดการย้ายถิ่นฐานและเป็นเหตุให้เมืองถึงกาลล่มสลายไปในที่สุด

(๒) ผังภูมิสถาปัตยกรรมของเมืองโบราณบึงคอกช้าง

สำหรับการพิจารณาเมืองบึงคอกช้างในมุมมองของภูมิสถาปัตย์นั้นสามารถที่จะพิจารณาได้จากที่ตั้งของเมือง ซึ่งเมืองโบราณบึงคอกช้างหรือวังโคกช้าง ตั้งอยู่ในตำบลไผ่เขียวอำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี พิกัดกริดทหาร ๔๗PNT๗๖๔๒๘๒ พิกัดกริด UTM ๔๗ ๕๗๖๔๒

๑๗๒๘๒N อยู่ที่พักัด ภูมิศาสตร์ เส้นรุ้งที่ ๑๕๐ ๓๗ ๕๔" เหนือ และเส้นแวงที่ ๕๕๐ ๔๐ ๔๕" ตะวันออก

อาณาเขตติดต่อ

ทิศเหนือ ติดต่อกับพื้นที่เกษตรกรรม และห้วยข่อยเป่า

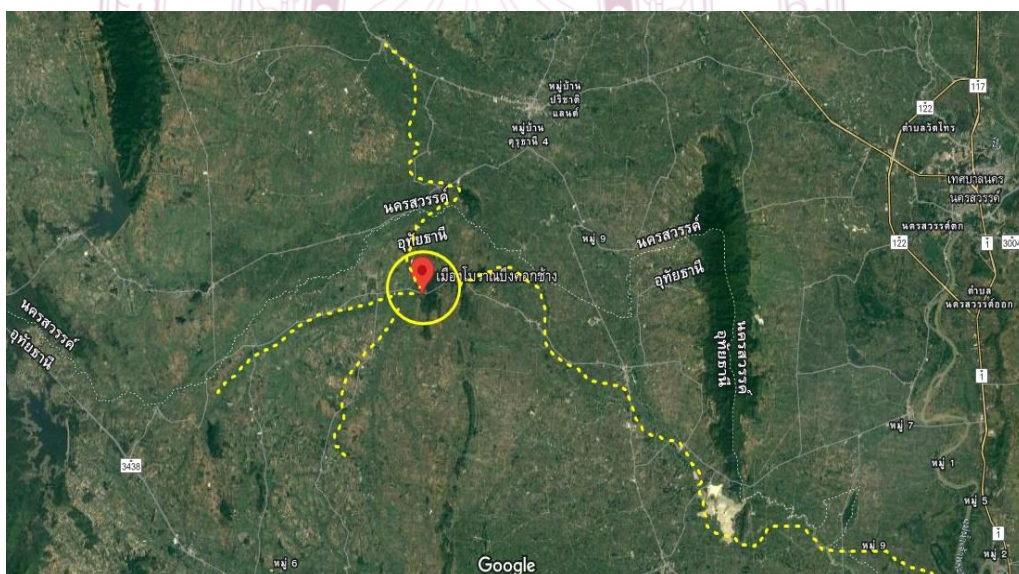
ทิศใต้ ติดต่อกับพื้นที่เกษตรกรรม ชุมชนบึงคอกช้าง ห้วยก้านยาว ห้วยตะกอน

ทิศตะวันออก ติดต่อกับเขามะตูม เขาผาลาด เขาป่ารวกและกลุ่มภูเขาขนาดย่อม

ทิศตะวันตก ติดต่อกับพื้นที่เกษตรกรรม ชุมชนบึงคอกช้าง ห้วยข่อยเป่า

ลักษณะภูมิประเทศ

สำหรับผังเชิงภูมิสถาปัตยกรรมของเมืองโบราณบึงคอกช้างนั้นจะพบว่าพื้นที่บริเวณเมืองโบราณบึงคอกช้าง เป็นพื้นที่ราบระลอกคลื่น โดยพื้นที่จะลาดจากทิศ ตะวันตกเฉียงใต้ในเขตอำเภอลานสัก จังหวัดอุทัยธานีและกิ่งอำเภอชุมตาบง จังหวัดนครสวรรค์ ไป ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือในเขตอำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี และอำเภอลาดยาว จังหวัดนครสวรรค์ โดยจะลดระดับความสูงลง จนเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ดังปรากฏในภาพ

ภาพที่ ๔.๓๕ แสดงสภาพภูมิลักษณะของตัวเมืองและที่ตั้งของเมืองโบราณบึงคอกช้าง

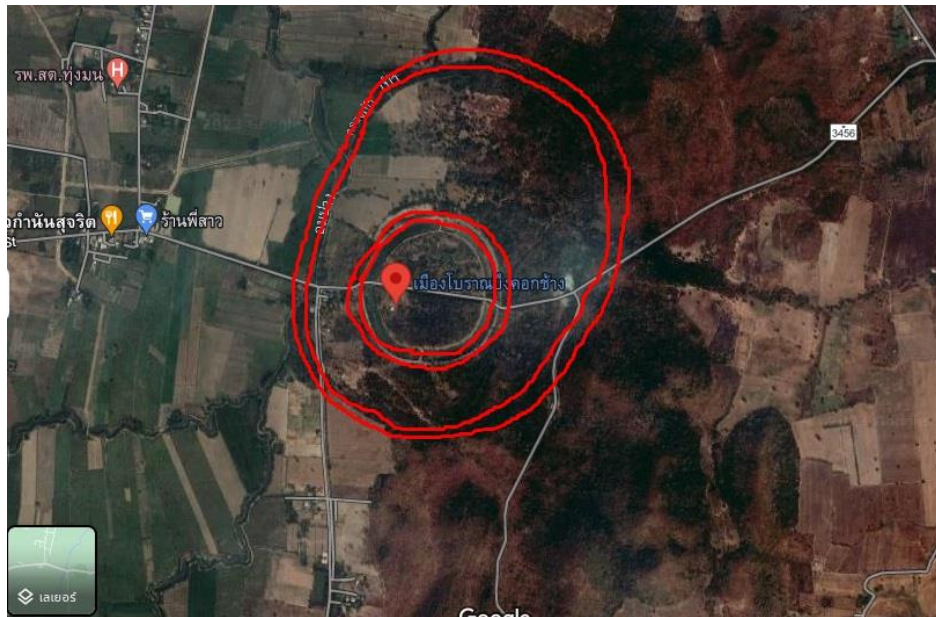
บริเวณที่ตั้งเมืองโบราณบึงคอกช้างมีลักษณะเป็นพื้นที่สูงกว่าบริเวณโดยรอบลักษณะเป็นโคกเนิน โดยระดับความสูงของพื้นที่จะอยู่ระหว่าง ๖๘-๒๑ เมตรจากระดับน้ำทะเล ทางด้านทิศตะวันออกและทิศใต้ จะมีกลุ่มภูเขาขนาดย่อมที่มีระดับความสูงประมาณ ๑๘๐-๒๐๐ เมตร จากระดับน้ำทะเล อยู่อย่างประปราย โดยทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของตัวเมืองจะเป็นจุดบรรจบของ

ระดับน้ำทะเล อยู่อย่างประปราย โดยทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของตัวเมืองจะเป็นจุดบรรจบของลำน้ำสองสาย คือ ห้วยตะกอนที่ไหลมาจากทางทิศตะวันตก และห้วยก้านยาวที่ไหลมาจากทางทิศใต้ เป็นห้วยย่อยเป่า ไหลจากที่สูงทางทิศใต้ ผ่านคูเมืองชั้นนอก ไปทางทิศเหนือแล้ววกไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือไปบรรจบกับลำน้ำคลองโพธิ์ แล้ววกอ้อมเขาคอยกวางทองลงไปสู่ที่ราบลุ่มทางทิศตะวันออกเฉียงใต้รวมกับลำน้ำตากแดดหรือลำน้ำสะแกกรังในเขตอำเภอสว่างอารมณ์ ผ่านจังหวัดอุทัยธานีไปบรรจบกับแม่น้ำเจ้าพระยาที่อำเภอมนรมย์ เมืองโบราณบึงคอกช้างจะตั้งอยู่ ระหว่างกลุ่มภูเขาทางทิศตะวันตก กับลำน้ำทางทิศตะวันออก โดยทางทิศใต้จะเป็นพื้นที่สูงลาดเขา ส่วนทางทิศเหนือเริ่มเป็นที่ราบลุ่ม ถัดขึ้นไปเป็นที่ต่ำ ประกอบด้วยลำห้วยเล็ก ๆ มากมาย ทั้งที่มีน้ำ ตลอดปี และมีน้ำเฉพาะฤดูฝน ปัจจุบันภายในเมืองชั้นในเป็นพื้นที่ป่าโปร่ง มีการปลูกไม้ใหม่เข้า เสริมพื้นที่ป่าเดิม เมืองชั้นนอกส่วนใหญ่เป็นพื้นที่เกษตรกรรมโดยมากจะทำนา ทางทิศใต้บางส่วน มีการปลูกไม้ใหม่แซมพื้นที่ป่าเดิม ทางด้านทิศตะวันตกและทิศใต้ของเมืองเป็นที่ตั้งของชุมชน ปัจจุบันแต่ยังไม่หนาแน่นนัก

แหล่งน้ำประกอบด้วย คูเมืองโดยรอบชั้นในและชั้นนอก ห้วยตะกอนและห้วยก้านยาวทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองโบราณ, ลำน้ำห้วยย่อยเป่า และลำน้ำสาขาทางทิศตะวันตกและทางทิศเหนือของเมืองโบราณ โดยจะมีสาขาเล็ก ๆ แยกจากห้วยย่อยเป่าส่วนคูเมืองชั้นนอกทางทิศตะวันตกผ่านตัวเมืองชั้นนอกไปบรรจบกับห้วยย่อยเป่าทางทิศตะวันออกเฉียงเหนืออีกครั้ง^{๒๘}

ลักษณะของตัวเมืองโบราณ

สำหรับเมืองบึงคอกช้างนี้มีชื่อเดิมว่า “บึงโคกช้าง” ต่อมาก็เปลี่ยนมาเป็นชื่อบึงคอกช้าง เพราะอาศัยว่าตัวเมืองนั้นมีลักษณะเป็นวงกลมตัวเสมือนกับคอกช้าง ดังนั้น ชาวบ้านจึงเรียกชื่อเมืองนี้ว่า “บึงคอกช้าง” แต่ชื่อเดิมจริง ๆ ที่อยู่ในสมัยทวารวดีนั้นไม่ปรากฏว่ามีชื่ออะไรเพราะไม่มีหลักฐานใด ๆ ว่าเอาไว้เลย เมื่อพิจารณาถึงสภาพหรือลักษณะของเมืองจะพบว่าตัวเมืองบึงคอกช้างนี้ตั้งอยู่ในป่า ซึ่งกรมศิลปากรได้ทำการสำรวจและขุดตรวจ เมื่อวันที่ ๑๐ เมษายน ๒๕๑๔ ถึงวันที่ ๘ พฤษภาคม ๒๕๑๔ ปรากฏว่า คูเมืองกว้างประมาณ ๒๐ เมตร กำแพงดินสูงโดยเฉลี่ยประมาณ ๖-๗ เมตร มีประตูเข้าเมืองทั้ง ๔ ทิศ และริมประตูเมืองทั้ง ๔ มีสระน้ำเฉพาะด้านทิศตะวันออก มีคันคูอีกชั้นหนึ่งซึ่งเข้าใจว่า ขุดเพื่อเชื่อมโยงกับลำห้วยทางด้านตะวันออก เพื่อให้ น้ำ เข้าไปหล่อเลี้ยงในคูเมือง เนื่องจากเมืองอยู่ในป่าที่บึงมีชากวัดพืชทับถมผิวดินหนามาก ไม่อาจพบเศษเครื่องปั้นดินเผาได้ ซึ่งตัวเมืองหรือลักษณะของเมืองนั้นสามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภาพดังต่อไปนี้

ภาพที่ ๔.๓๖ แสดงลักษณะของตัวเมืองบึงคอกช้างแบบที่ ๑

ภาพที่ ๔.๓๗ แสดงลักษณะของตัวเมืองบึงคอกช้างแบบที่ ๒

จากแผนภาพจะพบว่าตัวเมืองมีลักษณะเป็นวงกลมมีการขุดคูน้ำรอบเมือง ๒ ชั้น ชั้นแรกเป็นคูเมืองที่เป็นตัวเมืองจะมีลักษณะเป็นวงกลมสามารทที่จะสังเกตได้ถึงการตั้งเมืองว่าตัวเมืองรูปทรงกลมนี้เป็นเมืองชั้นในหรือเป็นที่ตั้งของพระราชวังหรืออาคารที่เป็นที่ประทับของพระราชผู้ปกครอง

เมือง ซึ่งภายในตัวเมืองชั้นในนั้นนอกจากจะเป็นที่ประทับของพระราชาแล้วก็ยังมีเขตอารามของพระสงฆ์อยู่ด้วย โดยจากการสำรวจจะพบ “วัดร้างทางทิศใต้ของเมือง” ปัจจุบันก็ยังคงมีซากเจดีย์ร้างอยู่องค์หนึ่งซึ่งถูกขโมยเข้าไปขุดค้นหาทรัพย์สมบัติจนมีการทุรุดลงและสามารถมองเห็นโครงสร้างสำคัญภายในเจดีย์ที่มีลักษณะเป็นโพรงชัดเจน (ดูภาพที่ ๔.๓๗) ซึ่งอารามแห่งนี้น่าจะเป็นอารามที่อยู่ภายในเขตพระราชฐานของพระราชา เป็นเขตที่พระราชาเสด็จมาทำบุญซึ่งเป็นวัดที่อยู่ทางใต้

ภาพที่ ๔.๓๘ แสดงโบราณสถานประเภทสถูปภายในตัวเมืองบึงคอกช้าง

นอกจากนั้น ตัวเมืองบึงคอกช้างยังถูกแวดล้อมไปด้วยคูเมืองชั้นนอกอีกชั้นหนึ่ง ซึ่งคูเมืองชั้นนอกนี้ถือว่าเป็นคูเมืองสำหรับเป็นพื้นที่อยู่อาศัยของประชาชนทั่วไปที่เป็นข้าราชการหรือเป็นข้าทาสรับใช้ต่าง ๆ ซึ่งคูเมืองชั้นนอกนี้จะกินพื้นที่กว้างขวางมาก เหตุที่คูเมืองชั้นนอกเป็นเขตพื้นที่ที่มีความกว้างขวางนั้นก็แสดงให้เห็นว่าเมืองนี้เป็นเมืองที่มีผู้คนอาศัยอยู่เป็นจำนวนมากและมีความเจริญรุ่งเรืองเนื่องจากการมี (๑) พื้นที่กว้างขวาง (๒) มีประชากรอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น และนอกจากพื้นที่ที่เป็นคูเมืองชั้นนอกที่มีขนาดกว้างขวางแล้วพื้นที่นอกเขตของคูเมืองชั้นนอกก็เป็นพื้นที่ทำการเกษตรที่มีความกว้างใหญ่ไพศาลมาก ซึ่งแสดงให้เห็นว่า เมือง ๆ นี้สามารถที่จะเลี้ยงคนทั้งเมืองได้ด้วยการทำการเกษตรและใช้ผลิตผลทางการเกษตรในการแลกเปลี่ยนเป็นเงินตราหรือสินค้าได้

(๓) ผังบริเวณพื้นที่ของเมืองโบราณบึงคอกช้าง

สำหรับประเด็นต่อไปที่จะกล่าวถึงในเชิงการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีเมืองบึงคอกช้างซึ่งเป็นการออกแบบผังแสดงให้เห็นถึง “พื้นที่และจุดสำคัญ ๆ ของพื้นที่ของเมืองบึงคอกช้างทั้งจากสมัยโบราณและในสมัยปัจจุบันว่าเมืองบึงคอกช้างนั้นมีองค์ประกอบของตัวเมืองพร้อมทั้งเส้นทางการเดินทางเข้าเมืองบึงคอกช้าง ซึ่งกรอบของการออกแบบผังเมืองบึงคอกช้างในลักษณะนี้สามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภาพดังต่อไปนี้

ภาพที่ ๔.๓๙ แสดงผังเชิงพื้นที่ของเมืองบึงคอกช้าง

จากภาพผังเชิงพื้นที่ที่เมืองบึงคอกช้างจะพบว่า เมืองบึงคอกช้างเป็นเมืองที่อยู่อย่างโดดเดี่ยว เป็นป่าที่บนนอกเขตชุมชน ซึ่งถือว่าใน ๕ เมืองโบราณสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีจะพบว่าเมืองนี้เป็นเมืองเดียวที่ไม่มีชุมชนอยู่ใกล้เคียง และยังเป็นเมืองที่อยู่ไกลจากชุมชน ซึ่งได้กลายมาเป็นเมืองที่ถูกเล่าขานมาถึงความศักดิ์สิทธิ์มาจนถึงทุกวันนี้ ชาวบ้านจะนำสัตว์ไปเลี้ยงหรือไปหาของป่าเท่านั้นไม่มีการไปทำกิจกรรมอื่นใดในบริเวณเมืองเลย หากพิจารณาถึงเส้นทางจะพบว่าเมืองนี้มีการตัดถนนผ่านก็คือถนนทางหลวงแผ่นดินหมายเลข ๓๔๐๖ ระบุว่าอำเภอลานสักและอำเภอสว่างอารมณ์เท่านั้นเอง

(๔) การออกแบบผังเส้นทางการเข้าถึงเมืองโบราณบึงคอกช้าง

สำหรับผังของเส้นทางการเดินทางไปเมืองบึงคอกช้างนั้นจะพบว่าการเดินทางไปนั้นสามารถเดินทางไปได้หลายเส้นทางโดยทางที่หนึ่งคือการเดินทาง จากอำเภอเมืองใช้เส้นทางหลวงหมายเลข ๓๒๒๑ ผ่านอำเภอทัพทัน เข้าสู่ทางหลวงหมายเลข ๓๐๑๓ ผ่านอำเภอสว่างอารมณ์ จากนั้นใช้ทางหลวงหมายเลข ๓๔๕๖ มุ่งหน้าสู่อำเภอลานสัก ระยะทางจากอำเภอสว่างอารมณ์ประมาณ ๑๔ กิโลเมตร ถึงสภุเจดีย์ด้านซ้ายมือ และมีป้ายบึงคอกช้าง ถนนสายนี้ตัดผ่านตัวเมืองเก่าบึงคอกช้างพอดี โดยเส้นทางการเดินทางนั้นสามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภาพ ดังต่อไปนี้

โบราณคดีในเชิงของการขุดค้นของนักโบราณคดีเป็นหลัก โดยจากการขุดค้นของเจ้าหน้าที่ของกรมศิลปากรพบโบราณวัตถุสำคัญก็คือเครื่องมือเครื่องใช้ เช่น ชิ้นส่วนภาชนะดินเผา เศษอิฐแตกหัก เบ้าดินเผารูปวงกลมใช้เป็นของเล่น ตะคันดินเผาขนาดเล็กใช้ใส่น้ำมันจุดไฟให้แสงสว่าง แวดินเผารูปกลมแบนใช้ถ่วงน้ำหนักเพื่อปั่นด้ายออกจากเส้นใย ลูกกระสุนดินเผาใช้ล่าสัตว์ขนาดเล็ก ตะปู หัวธนู มีดเล็กทำด้วยเหล็ก ตะกรันจากกิจกรรมถลุงเหล็ก ดินเผาไฟเผาที่แสดงถึงการใช้ความร้อนบนพื้นดิน ขวานขัดแบบมีป่า แท่นหินบดยา หินลับมีด หินทรายมีร่องรอยการขัดฝน เครื่องประดับตุ้มหู ตะกั่ว ลูกปัดแก้ว และกระดูกสัตว์หลายชนิด เป็นต้น ซึ่งนักโบราณคดีก็ได้มีข้อสันนิษฐานว่าเป็นเมืองในวัฒนธรรมทวารวดี อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๖ ซึ่งข้อสันนิษฐานนี้ก็ถือว่าเป็นข้อสันนิษฐานพื้นฐานที่มีในทุกเมืองที่ทำการขุดค้น

อย่างไรก็ตามจากการสำรวจก็พบว่ามีข้อยืนยันว่าเมืองโบราณท่าการุ้งนี้เป็นเมืองโบราณสมัยทวารวดีก็คือ มีการค้นพบ “ระฆังหิน” ซึ่งเป็นวัตถุที่เป็นสัญลักษณ์ของเมืองหรือชุมชนในวัฒนธรรมทวารวดี ซึ่งองค์ความรู้เกี่ยวกับเรื่องระฆังหินนี้นักนักวิจัยได้ทำการวิจัยและสรุปได้ว่า “ระฆังหิน” นี้ถูกทำขึ้นมาเพื่อใช้ใน ๒ เหตุผลก็คือ (๑) ใช้เพื่อตีส่งสัญญาณเพื่อให้ชาวเมืองรู้เวลาหรือรู้สถานการณ์ (๒) ใช้เพื่อเป็น “สมอเรือ” ในเวลาที่เดินเรือเพราะเมืองท่าการุ้งนี้จัดว่าเป็น “เมืองท่าเทียบเรือหรือเมืองที่มีการใช้เรือในการติดต่อ” ดังนั้น ในเมื่อมีเรือเดินทางมาถึงเมืองก็ต้องใช้สมอเรือเพื่อผูกเรือเอาไว้ไม่ให้ไหลไปที่อื่น ซึ่งเหตุผล ๒ ประการนี้ก็จัดว่าเป็นเพียงข้อสันนิษฐานเบื้องต้นเท่านั้นยังไม่ได้เป็นข้อสรุปที่ชัดเจนแต่อย่างใด

ภาพที่ ๔.๔๑ แสดงระฆังหินด้านหน้าเมืองท่าการุ้ง

อย่างไรก็ตามหากจะพิจารณาถึงประวัติความเป็นมาของเมืองท่าการุ้งก็ต้องยอมรับว่าเมืองนี้ได้ถูกทำลายไปจากการขุดค้นหาของมีค่าและการถูกทอดทิ้งมานานหลายร้อยปีเป็นผลทำให้ปัจจุบันนี้คงเหลือเฉพาะตัวเมืองส่วนสิ่งก่อสร้างอย่างอื่นนั้นไม่มีอะไรเหลืออยู่เลย โดยสาเหตุหนึ่งของการที่

เมืองโบราณแห่งนี้ถูกทำลายก็เพราะมีการตัดถนนสายอุทัยธานีและอำเภอบ้านไร่ตัดผ่านบริเวณเมืองไป ที่เห็นอยู่ก็เพียงคูน้ำและคันดินบางส่วนเท่านั้นจึงเป็นเหตุทำให้ไม่เห็นสภาพของตัวเมืองอย่างเต็มที่เหมือนหลายเมืองที่เราได้ศึกษามา

อนึ่งหากจะพิจารณาถึงขนาดของเมืองทวารวดีจะพบว่า เมืองการุ้งจัดเป็นเมืองขนาดเล็ก มีลักษณะเป็นเมืองด่านมากกว่าที่จะเป็นเมืองหลัก เพราะบริเวณโดยรอบของเมืองเป็นที่สูงเหมาะที่จะทำไร่มากกว่าการทำนาซึ่งเป็นเศรษฐกิจสำคัญของสังคมในสมัยนั้น เพราะถ้าหากว่าเมืองนี้เป็นเมืองด่านหรือชุมชนระหว่างทางแล้วก็จะเข้ากันได้ดีกับสภาพภูมิประเทศ เพราะถ้าหากเดินทางต่อจากเมืองการุ้งขึ้นไปทางใต้ตามลำห้วยตะขาบแล้ว ก็ผ่านช่องเขาใหญ่น้อยไปยังอำเภอบ้านไร่ได้สะดวกแล้วต่อจากนั้นก็ข้ามช่องเขาไปยังเขตจังหวัดสุพรรณบุรี ตัดไปยังลำน้ำแควใหญ่แล้วเมืองเขตเมืองกาญจนบุรีไปทางตะวันตกได้โดยไม่ยาก ทางเดินแต่โบราณจากทางตะวันตกคงผ่านอำเภอบ้านไร่เข้ามาและเดินเลียบมาตามลำห้วยตะขาบ ลงสู่ชุมชนหรือบ้านเมืองในที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาจนเขตจังหวัดอุทัยธานีอย่างไม่ต้องสงสัย”^{๒๙}

สำหรับเมืองการุ้งนี้จากการขุดค้นพบพระพิมพ์และพระพุทธรูปเสด็จลงจากสรวงสวรรค์หรือเทวโอรสหนั้นก็เป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่าเมืองทำการุ้งนี้นับถือพระพุทธศาสนา ซึ่งหากจะพิจารณาจากการกะเกณฑ์อายุและความน่าจะเป็นของการเข้ามาสร้างเมืองแห่งนี้ก็จะพบว่า การเข้ามาอยู่ของผู้คนในเมืองนี้น่าจะเป็นช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๑ เป็นต้นมาจากการะแสรงอพยพมาของผู้คนเผ่ามอญเขมรจากดินแดนด้านล่างคือเมืองนครปฐม อุทองหรือเมืองอื่น ๆ ทางใต้ เมื่อเข้ามาแล้วจะพบว่าคนมอญนั้นจะนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทสายสันสกฤตก็คือ นิกายสรวาสติวาทิน ซึ่งเป็นนิกายทางใต้ที่เน้นในเรื่องของการทำบุญและการสร้างบารมีและการปรารถนาพุทธภูมิภายใต้กรอบของปรัชญาของนิกาย คือ มีหลักปรัชญาว่าด้วย “ความมีอยู่แห่งสิ่งทั้งหลาย” คือ “สรวม อสติ” เป็นหัวใจสำคัญ นิกายนี้ถือว่า สิ่งทั้งหลายไม่ว่าสังขตะ กัตติ อสังขตะกัตติ ย่อมมีสภาวะที่มีอยู่ด้วยตัวของมันเองตลอดกาล ทั้ง ๓ คือ มีอยู่ ดำรงอยู่ตลอดอดีตกาล ปัจจุบันกาล อนาคตกาล ตัวอย่างนามกับรูปซึ่งเป็นสังขตธรรม ก็มีสภาพเที่ยงคงที่ตลอดกาลทั้ง ๓ ความเกิดดับเป็นเพียงอาการของธรรมนั้น ๆ เท่านั้น^{๓๐} ดังนั้น การที่พบพระพุทธรูปเสด็จจากดาวดึงส์และแสดงวิตรรกะมุทราที่เมืองนี้จึงถือว่าเป็นหนึ่งในอิทธิพลของพระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทิน ซึ่งชาวมอญรับมาจากชาวอินเดียที่เข้ามาค้าขายกับกลุ่มหรือชุมชนของตนเอง อนึ่ง จากคำบอกเล่าของคนในท้องถิ่นที่มีความเชื่อว่าเมืองกา

^{๒๙} ศรีศักร วัลลิโภดม. “อุทัยธานีครั้งโบราณ”, วารสารเมืองโบราณ ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๕ มิถุนายน – กรกฎาคม ๒๕๒๒ หน้า ๒๙-๔๒

^{๓๐} เสถียร โพธิ์นันทะ <https://web.facebook.com/satiarpothinunta/posts/>

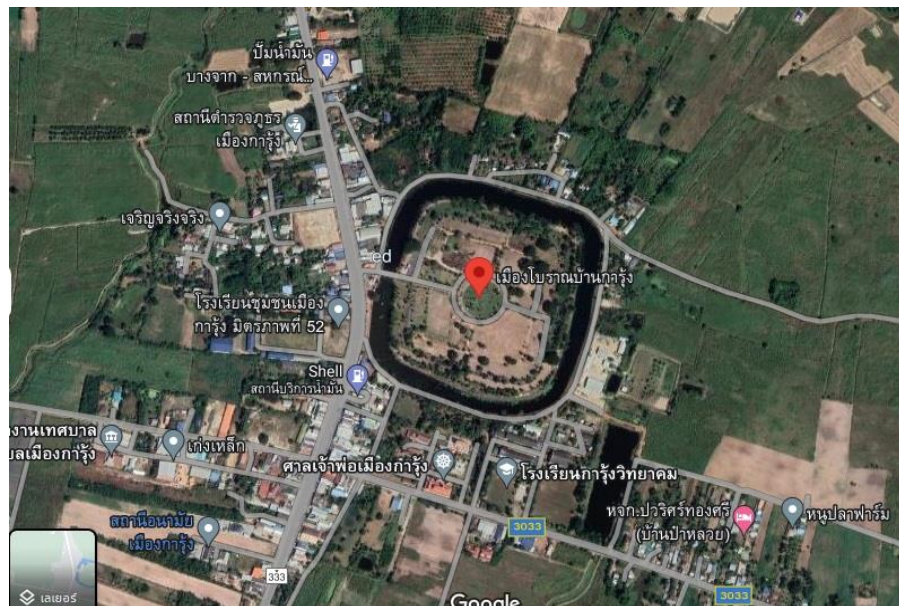
รู้เป็นเมืองในสมัยขอมและเคยมีคำบอกเล่ากันมาว่าเคยมีปราสาทขอมอยู่ในเมืองนี้ บางท่านสันนิษฐานว่าเป็นเมืองในสมัยลพบุรี แต่จากการสำรวจของนักโบราณคดีก็เห็นว่าเมืองนี้น่าจะมีอายุอยู่ในสมัยทวารวดีมาก่อน โดยพิจารณาจากเศษเครื่องปั้นดินเผาที่พบในเขตเมือง ตลอดจนรูปร่างลักษณะของผังเมืองเป็นสำคัญ

สำหรับเมืองท่าการุ้งในอดีตระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖ ถือว่าเป็นช่วงที่เมืองมีความเจริญรุ่งเรืองมากเนื่องจากการค้ามีการค้นพบวัตถุโบราณประเภทพระพุทธรูปและเครื่องใช้ของสอยของชาวเมืองจำนวนมาก แต่พอถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๗ เมื่อขอมเริ่มเข้ามามีอำนาจเมืองท่าการุ้งก็เสื่อมเมืองบึงคอกช้างก็ถูกทำลายหรือยึดไปโดยกองทัพของเขมรโบราณและในที่สุดผู้คนก็ได้เคลื่อนย้ายไปอยู่ที่อื่นทำให้เมืองนี้ได้กลายมาเป็นเมืองร้างในที่สุด

๔.๔.๒.๒ ผังภูมิสถาปัตยกรรมของเมืองโบราณท่าการุ้ง

สำหรับการออกแบบผังเมืองโบราณเมืองท่าการุ้งนั้นหากจะพิจารณาถึงพื้นที่และสิ่งต่าง ๆ ที่พบในเมืองจะพบว่าสามารถที่จะออกแบบผังในเชิงสถาปัตย์ได้เพราะเมืองในปัจจุบันคงเหลือเฉพาะตัวเมืองสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ ของเมืองนั้นไม่มีอยู่เลย ซึ่งพิจารณาได้จากผังที่ระบุถึงที่ตั้ง และพื้นที่โดยรอบเท่านั้นส่วนเหลือของตัวเมืองนั้นถูกทำลายไปแล้ว ดังนั้น เราจึงได้เห็นเฉพาะรูปแบบของเมืองที่ยังคงเหลืออยู่ในปัจจุบันเท่านั้น ซึ่งปัจจุบันเมืองโบราณบ้านการุ้งตั้งอยู่ในเขตพื้นที่หมู่ ๔ ตำบลเมืองการุ้งอำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี สภาพเมืองเป็นเมืองที่มีพื้นที่จำนวน ๑๕๙ ไร่ โดยประมาณสำหรับลักษณะของตัวเมือง เป็นเมืองโบราณที่มีผังเมืองรูปสี่เหลี่ยมมุมมน มีคูน้ำกว้าง ๒๐ เมตร คันดินสูง ๕ เมตร จากการดำเนินงานทางโบราณคดี ที่ระดับความลึกประมาณ ๓๐-๑๒๐ เซนติเมตรพบว่าภายในเมืองโบราณเป็นที่อยู่อาศัย และประกอบกิจกรรมของมนุษย์ โดยพื้นที่ของเมืองนั้นมีพื้นที่ทั้งหมด ๑๕๙ ไร่ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพื้นที่เมืองสามารถที่จะรองรับการอาศัยอยู่ของประชาชนได้มากกว่า ๑,๐๐๐ คน หรือมากกว่านั้นเพราะในตัวเมืองน่าจะเป็นเพียงที่อยู่ของผู้คนที่มีตำแหน่งหน้าที่ในการปกครองที่จะต้องมาข้าหาสบริวาร แต่ประชาชนทั่วไปนั้นก็น่าจะอาศัยอยู่ภายนอกตัวเมือง

นอกจากนั้นหากพิจารณาถึงสภาพของเมืองจะพบว่ามีกำแพงดินล้อมรอบ คูเมืองบางตอนถูกเคลื่อนลง คูเมืองยาวตลอดเป็นระยะทางประมาณ ๘๐๐ เมตร บางแห่งตื้นกว่าระดับเดิมและมีการขุดลอกคูเมืองใหม่ ภายในบริเวณเมืองมีซากเจดีย์หักพังอยู่ค่อนข้างไปตรงกลาง ตัวเมืองด้านในอยู่ติดกับทิวเขาอีกด้านหนึ่งอยู่ติดกับถนนที่ตัดผ่านในระยะหลัง ภายในเมืองมีสระน้ำอยู่ค่อนข้างไปทางทิศเหนือ และที่นอกกำแพงดินด้านทิศใต้มีสระโบราณอีกแห่งหนึ่ง ซึ่งภาพรวมของเมืองสามารถที่จะพิจารณาได้จากภาพถ่ายทางอากาศได้ดังนี้

ภาพที่ ๔.๔๒ แสดงรูปร่างของเมืองท่ากาฬ

จากภาพจะพบว่าบริเวณที่เมืองกาฬตั้งอยู่จัดเป็นเขตที่สูงอยู่ในระดับ ๑๐๗ เมตรจากระดับน้ำทะเล มีเทือกเขาราวเทียน เขากะและเขากะงาขนาบอยู่ทางด้านตะวันออก ลำห้วยตะขาบที่ไหลผ่านเมืองกาฬนี้ จะไหลเลียบเขาดังกล่าวนี้ไปทางเหนือแล้วรวมกับคลองกระบอกซึ่งไหลมาแต่ที่สูงทางด้านตะวันตกเฉียงใต้ รวมเป็นห้วยอีแก้ง ผ่านเขาหนองคันเชือก และบ้านทุ่งหมัน ไปลงสู่ที่ราบลุ่มทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือ ลำน้ำนี้ในที่สุดจะไปรวมกับลำน้ำขุนแก้วซึ่งไหลผ่านมาทางด้านใต้ของเขาลาไร่ และพากันไหลผ่านที่ราบลุ่มทุ่งประจาน ทางด้านใต้ของเมืองบ้านในคู ไปออกแม่น้ำเจ้าพระยา ในเขตอำเภอดงสิงห์ จังหวัดชัยนาท ว่ากันโดยระยะทางแล้วเมืองกาฬอยู่ทางด้านตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองบ้านในคูห่างกันประมาณ ๒๔ กิโลเมตร

๔.๔.๒.๓ ผังบริเวณพื้นที่ของเมืองโบราณท่ากาฬ

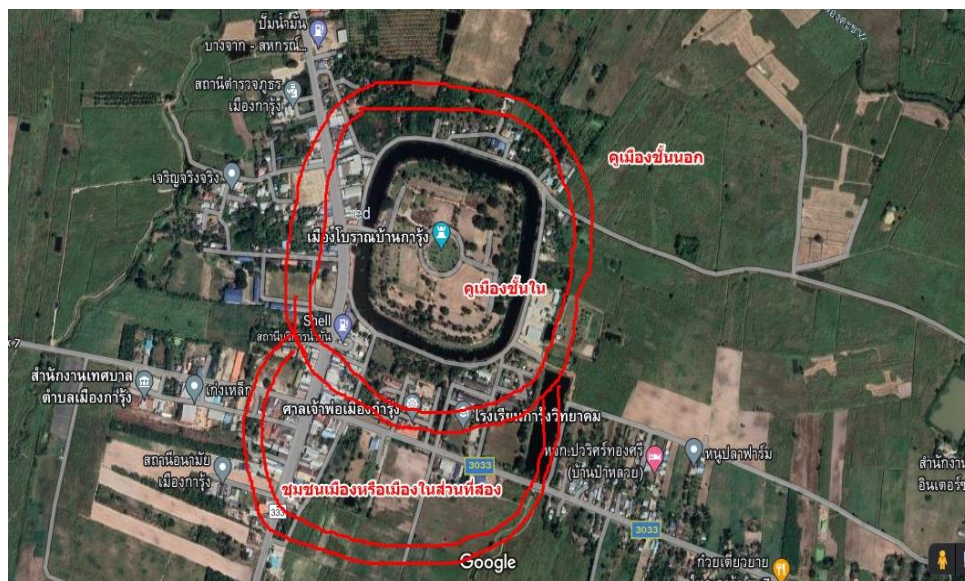
สำหรับประเด็นต่อไปที่จะกล่าวถึงในเชิงการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีเมืองท่ากาฬซึ่งเป็นการออกแบบผังแสดงให้เห็นถึง “พื้นที่และจุดสำคัญ ๆ ของพื้นที่ของเมืองท่ากาฬทั้งจากสมัยโบราณและในสมัยปัจจุบันว่าเมืองท่ากาฬนั้นมีองค์ประกอบของตัวเมืองพร้อมทั้งเส้นทางการเดินทางเข้าเมืองท่ากาฬ ซึ่งกรอบของการออกแบบผังในลักษณะนี้สามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภาพดังต่อไปนี้

ภาพที่ ๔.๔๓ แสดงผังเชิงพื้นที่ของเมืองท่ากาสร้าง

จากภาพผังจะพบว่าเมืองท่ากาสร้างทั้งในอดีตและในปัจจุบันถือว่าเป็นเมืองที่มีความอุดมสมบูรณ์เป็นอย่างมากเนื่องจากว่าเป็นเมืองที่แวดล้อมไปด้วยพื้นที่ราบซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีไว้สำหรับการเพาะปลูกและผลิตข้าวและพืชพันธุ์ธัญญาหาร ซึ่งกิจกรรมเชิงพื้นที่นี้เป็นเรื่องที่สอดคล้องกับข้อสันนิษฐานว่าเมืองนี้เป็นเมืองหน้าด่านหรือเป็นเมืองที่อยู่ในชายขอบของเมืองใหญ่เช่นเดียวกับเมืองในสมัยทวารวดีในละแวกเดียวกัน ซึ่งสภาพของเมืองนั้นแม้จะมีภูเขาอยู่ไม่ไกลจากตัวเมืองแต่ก็ไม่ได้มีหลักฐานยืนยันถึงความเชื่อมโยงของเมืองกับระบบความเชื่อหรือพิธีกรรมของเมืองแต่อย่างใด โดยวัตถุประสงค์ของการสร้างเมืองก็น่าจะเป็นเรื่องของการสร้างเมืองเพื่อการอยู่อาศัยของผู้คนโดยมีผู้ปกครองที่ทำหน้าที่เป็นพระราชาที่จะต้องแสดงความจงรักภักดีต่อเมืองที่เป็นเมืองใหญ่เท่านั้น

อนึ่ง จากผังหากพิจารณาถึงองค์ประกอบจะพบว่าผังนี้ได้แสดงให้เห็นถึงหลาย ๆ สิ่งปรากฏในตัวเมืองก็คือ ๑. พื้นที่ของเมืองที่มีขนาดย่อม และเป็นตัวเมืองที่มีเทห์เห็นคือตัวเมืองที่ถูกล้อมรอบไปด้วยคูเมือง ซึ่งหากมีข้อสันนิษฐานว่าเมืองน่าจะมีลักษณะที่แปลกไปจากที่พบในปัจจุบันเพราะถูกทำลายผ่านการตัดถนนสายบ้านไร่ - หนองฉาง หรืออีกสายก็คือถนนสายบ้านไร่ออกไป จังหวัดชัยนาท ซึ่งผลจากการตัดถนนผ่านหลายท่านเห็นว่าเป็นสาเหตุหนึ่งของการทำลายตัวเมืองที่คาดว่าจะ เป็น คูเมืองชั้นนอก ที่ผังเมืองโบราณสมัยทวารวดีเกือบทุกเมืองจะมี โดยผังเมืองที่สมบูรณ์ของเมืองท่ากาสร้างนั้นจากการสันนิษฐานน่าจะเป็นไปในลักษณะที่ปรากฏดังภาพ

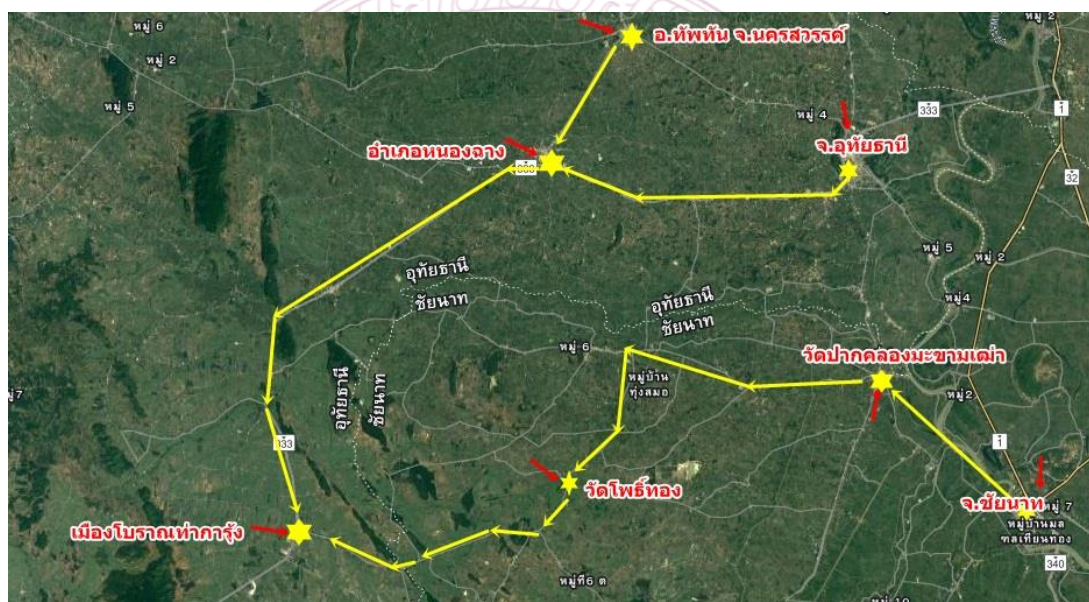
ภาพที่ ๔.๔๔ แสดงผังเชิงพื้นที่ของเมืองท่ากุ่มตามข้อสันนิษฐาน

จากภาพจะพบว่าเมืองโบราณท่ากุ่มนี้ถือว่าเป็นเมืองที่จะมีเมืองในส่วนที่เป็นตัวเมืองอย่าง ที่พบในปัจจุบันนี้ไม่ได้เพราะปกติเมืองในแนวทางของวัฒนธรรมสมัยทวารวดีจะต้องเป็นเมืองสองชั้น แต่นี่ก็เป็นเพียงข้อสันนิษฐานของนักวิชาการบางท่านเท่านั้น ๒.เส้นทางการเดินทางเข้าสู่เมืองโบราณ ท่ากุ่มโดยในผังได้มีเส้นทางที่เป็นทั้งเส้นทางหลักและเส้นทางรองโดยเส้นทางหลักก็คือ (๑) ทาง หลวงชนบท หมายเลข ๓๐๓๓ และ (๒) ทางหลวงหมายเลข ๓๓ ซึ่งถนนสองสายนี้เป็นถนนตัดผ่าน ตัวเมืองท่ากุ่มทั้งสองสาย ซึ่งเมื่อถนนตัดผ่านก็เป็นผลทำให้เมืองบางส่วนที่อยู่ในเขตของ “ศาลเจ้า พ่อท่ากุ่ม” ถูกทำลายไป และคลองรอบนอกของเมืองก็ได้ถูกทำลายไปด้วยก็อาจจะเป็นไปได้ ถนนทั้ง สองสายนั้นก็ถือว่าเป็นถนนที่นำไปสู่ตัวเมืองท่ากุ่มได้ ๓.องค์ประกอบในส่วนของการที่ราชการ ซึ่ง ก็มีดังต่อไปนี้ (๑) สถานีตำรวจท่ากุ่ม ตั้งอยู่ด้านหน้าของเมือง (๒) ศาลเจ้าแม่ท่ากุ่ม ตั้งอยู่ตรง ริมคูเมืองท่ากุ่ม (๓) ศาลเจ้าพ่อเมืองท่ากุ่ม ตั้งอยู่บริเวณถนนหลวงชนบทหมายเลข ๓๐๓๓ ซึ่ง สถานที่ที่กล่าวมาทั้งหมดนั้นถือว่าเป็นสถานที่ที่มีปรากฏในผังเชิงพื้นที่ของเมืองโบราณท่ากุ่ม

๔.๔.๒.๔ การออกแบบผังเส้นทางการเข้าถึงเมืองโบราณท่ากุ่ม

สำหรับประเด็นที่จะต้องนำมาพิจารณากันต่อไปก็คือประเด็นเกี่ยวกับการออกแบบ ผังเส้นทางที่จะเดินทางไปสู่เมืองท่ากุ่ม ซึ่งตัวเมืองท่ากุ่มนั้นปัจจุบัน อยู่ในท้องที่ตำบลวังหิน อำเภอบ้านไร่ ตัวเมืองตั้งอยู่ริมถนนสายหนองฉาง-บ้านไร่ ตรงกิโลเมตรที่ ๔๐ ลักษณะของตัวเมือง เป็นวงกลมรี เส้นผ่าศูนย์กลาง ประมาณ ๘๐๐ เมตร ประกอบด้วยคูเมือง กว้างประมาณ ๒๐ เมตร ลึกประมาณ ๒ เมตร มีกำแพงดินล้อมรอบ คูเมืองบางตอนถูกเคลื่อนลง คูเมืองยาวตลอดเป็น ระยะทางประมาณ ๘๐๐ เมตร บางแห่งตื้นกว่าระดับเดิม และมีการขุดลอกคูเมืองใหม่ ภายในบริเวณ เมืองมีซากเจดีย์หักพังอยู่ค่อนไปตรงกลาง ตัวเมืองด้านในอยู่ติดกับทิวเขาอีกด้านหนึ่งอยู่ติดกับถนนที่

ตัดผ่านในระยะหลัง ภายในเมืองมีสระน้ำอยู่ก่อนไปทางทิศเหนือ และที่นอกกำแพงดินด้านทิศใต้มีสระโบราณอีกแห่งหนึ่ง ซึ่งการเดินทางไปที่เมืองท่าการุญนั้นเราสามารถที่จะเดินทางไปได้ ๒ เส้นทาง คือ ๑.เส้นทาง จังหวัดอุทัยธานี-เมืองท่าการุญ ใช้ถนนทางหลวงแผ่นดินหมายเลข ๓๓ จากตัวเมืองอุทัยธานีไปที่อำเภอหนองฉาง จากอำเภอหนองฉางก็ตรงมาที่เมืองโบราณท่าการุญเลย ๒. เส้นทางจากนครสวรรค์- เมืองท่าการุญโดยเดินทางจากนครสวรรค์ออกมาที่อำเภอโกรกพระอำเภอทัพทันจากนั้นก็เข้าอำเภอหนองฉางก่อนที่จะเดินทางมาที่เมืองท่าการุญ ได้ ๓. เส้นทางจาก จังหวัดชัยนาท-เมืองท่าการุญ โดยเดินทางจาก จังหวัดชัยนาทมาที่วัดปากคลองมะขามเฒ่า จากนั้นตัดมาที่วัดสะพานหินและเดินทางตามถนนสายชนบทหมายเลข ๓๐๓๓ มาจนถึงเมืองโบราณท่าการุญได้ ซึ่งเส้นทางการเดินทางนั้นสามารถพิจารณาได้จากภาพดังนี้

ภาพที่ ๔.๔๕ แสดงผังเส้นทางการเดินทางสู่เมืองท่าการุญ

๔.๕ การใช้ประโยชน์จากผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

สำหรับประเด็นต่อไปที่จะต้องนำมาศึกษาก็คือการศึกษาเกี่ยวกับประโยชน์ของการนำแผนผังของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีไปใช้ประโยชน์ว่าหลังจากที่มีการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีแล้วชุมชนก็คือหน่วยงานและประชาชนทั่วไปได้นำเอาแผนผังของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีไปปรับใช้แล้ว ก่อให้เกิดประโยชน์อย่างไร โดยคณะผู้วิจัยได้นำเอาผังของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีไปทดลองใช้กับประชาชนในชุมชนรอบแหล่งโบราณคดีให้ใช้และหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องกับแหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีในด้านต่าง ๆ ไป

ปรับใช้แล้ว พบว่าผังของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีได้ให้ประโยชน์กับชุมชนชาวจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีในด้านต่าง ๆ ดังนี้

๔.๕.๑ การใช้ประโยชน์ในด้านการท่องเที่ยว

สำหรับประโยชน์ที่เกิดมาจากการใช้ผังของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีในด้านการท่องเที่ยวนั้นจะพบว่า คำว่า การท่องเที่ยว หมายถึง การเดินทางเพื่อพักผ่อนหย่อนใจหรือเพื่อความสนุกสนานตื่นเต้นหรือเพื่อหาความรู้ องค์การการท่องเที่ยวของสหประชาชาติ (World Tourism Organization) ให้ความหมายของการท่องเที่ยว ว่าหมายถึง การเดินทางโดยระยะทางมากกว่า ๘๐ กิโลเมตรจากบ้านเพื่อจุดประสงค์ในการพักผ่อนหย่อนใจ ดังนั้นการท่องเที่ยวจึงเป็นกิจกรรมอย่างหนึ่งของมนุษย์ซึ่งกระทำเพื่อผ่อนคลายความตึงเครียดจากกิจกรงานประจำ การเดินทางที่ถือเป็นการท่องเที่ยวจะเป็นไปตามเงื่อนไขสากล ๓ ประการ คือ เป็นการเดินทางจากที่อยู่อาศัยปกติไปยังที่อื่นเป็นการชั่วคราว เป็นการเดินทางด้วยความสมัครใจ และเป็นการเดินทางด้วยวัตถุประสงค์ใด ๆ ก็ตามที่ไม่ใช่เพื่อการประกอบอาชีพหรือหารายได้^{๓๑} หรือคำว่า การท่องเที่ยว หมายถึง “กิจกรรมของบุคคลที่เดินทางไปและอยู่ในสถานที่ที่อยู่นอกสภาพแวดล้อมปกติไม่เกินหนึ่งปีติดต่อกันเพื่อการพักผ่อน ธุรกิจ ด้านครอบครัว สุขภาพการเดินทาง และวัตถุประสงค์อื่น ๆ ” คำว่า สภาพแวดล้อมตามปกติมีวัตถุประสงค์เพื่อยกเว้นการเดินทางภายในพื้นที่ที่อยู่อาศัยปกติและเป็นการเดินทางที่บ่อระหว่างภูมิสำเนาและที่ทำงานและการเดินทางไปยังชุมชนอื่น ๆ ที่มีลักษณะประจำ โดยไม่ได้ค้างคืนหรือค้างคืนอย่างน้อยหนึ่งคืนก็ได้^{๓๒}

ซึ่งเมื่อว่ากันโดยประเภทแล้วการท่องเที่ยวนั้นสามารถที่จะจัดแบ่งเป็นประเภทได้ถึง ๕ ประเภท ด้วยกันก็คือ (๑) การท่องเที่ยวเชิงเกษตร (Agro tourism) เป็นการท่องเที่ยวในพื้นที่ชุมชนเกษตรกรรม เช่น สวนสมุนไพรฟาร์มปศุสัตว์ และสัตว์เลี้ยง รวมถึงแหล่งเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำต่าง ๆ (๒) การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ(Ecotourism) คือ การเดินทางไปในสถานที่ท่องเที่ยวที่เป็นแหล่งทรัพยากรทางธรรมชาติ เพื่อให้นักท่องเที่ยวได้ซาบซึ้งกับความงาม ความยิ่งใหญ่หรือความพิศวงของธรรมชาติ เช่น ชมวิว ชมนกเดินป่า เป็นต้น (๓) การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม (Cultural tourism) เป็นการท่องเที่ยวและเยี่ยมชมสถานที่ที่แสดงถึงความเป็นวัฒนธรรม เช่น การชมสถานโบราณวัตถุ

^{๓๑} นางสาวประภาวี วงษ์บุตรศรี และคณะ รายงานการวิจัย เรื่อง การพัฒนาคุณภาพการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (The Quality Development of Historical Tourism in Northeastern, Thailand) สาขาวิชาเทคโนโลยีการจัดการสำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี ๒๕๕๖, หน้า ๗.

^{๓๒} นายปวงปนต์ สออบขุนทด, การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ในมุมมองของนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติ วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาเทคโนโลยีการจัดการมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, ๒๕๖๑, หน้า ๑๑.

โบราณสถาน ปราสาทพระราชวัง วัด ประเพณี รวมถึงวิถีการดำเนินชีวิตของบุคคลในแต่ละยุคสมัย (๔) การท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ (Health tourism) คือ รูปแบบการท่องเที่ยวที่ผสมผสานในแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติ หรือแหล่งท่องเที่ยวอื่น ๆ โดยมีกิจกรรมเพื่อการรักษาสุขภาพเป็นกิจกรรมสำคัญของการท่องเที่ยว เช่นการท่องเที่ยวสปา เป็นต้น และ (๕) การท่องเที่ยวเชิงธุรกิจ (Business tourism) เป็นรูปแบบการท่องเที่ยวที่ผสมผสานระหว่างการเดินทางดำเนินกิจกรรมทางธุรกิจกับการพักผ่อนไปพร้อม ๆ กัน เช่นการเดินทางไปเยี่ยมเยียนลูกค้าหรือดูผลงานและได้ไปท่องเที่ยวในท้องถิ่นนั้น ๆ ประมาณ ๑-๒ วัน^{๓๓} ซึ่งหากพิจารณาจากรอบของการท่องเที่ยวแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา สมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้นถือว่าการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม (Cultural tourism) เนื่องจากว่าจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีมีแหล่งโบราณคดีประเภทเมืองโบราณแหล่งโบราณวัตถุหรือโบราณสถานอยู่เป็นจำนวนมาก ดังที่คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการลงพื้นที่สำรวจและออกแบบผังมาแล้วนั้น อย่างไรก็ตามก่อนที่จะได้ทำความเข้าใจเกี่ยวกับประโยชน์ของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีในด้านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมนั้น คณะผู้วิจัยจะได้นำเสนอสภาพของการท่องเที่ยวในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีก่อนว่ามีสภาพเป็นอย่างไรและเมื่อนำเอาผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีไปใช้แล้วก่อให้เกิดประโยชน์อย่างไรบ้าง โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๕.๑.๑ ข้อมูลการท่องเที่ยวของจังหวัดนครสวรรค์

นครสวรรค์ มีชื่อเรียกเป็นที่รู้จักแพร่หลายมาแต่เดิมว่า ปากน้ำโพ โดยปรากฏเรียกกันมาตั้งแต่ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ตามประวัติศาสตร์ในคราวที่พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองยกทัพมาตีกรุงศรีอยุธยาครั้งสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ กองทัพเรือจากกรุงศรีอยุธยาได้ยกไปรบทัพข้าศึกที่ปากน้ำโพ แต่ด้านทัพข้าศึกไม่ไหว จึงล่าถอยกลับไป

๑) ที่ตั้ง ขนาดพื้นที่และอาณาเขตการปกครองจังหวัดนครสวรรค์ เป็นจังหวัดที่ตั้งอยู่ในภาคเหนือตอนล่างของประเทศ ตั้งอยู่ประมาณละติจูดที่ ๑๕.๕-๑๖.๗ องศาเหนือ และลองจิจูดที่ ๙๙.๗-๑๐๐.๔ องศาตะวันออก ระยะทางจากกรุงเทพมหานคร ถึงจังหวัดนครสวรรค์ ตามเส้นทางหลวงสายพหลโยธิน (สายที่ ๑) ๒๓๗ กิโลเมตร หรือระยะทางตามทางรถไฟ ๒๕๐ กิโลเมตร พื้นที่อยู่สูงจากระดับน้ำทะเล ๓๐ เมตรพื้นที่ของจังหวัด ๙,๕๙๗.๖๗๗ ตารางกิโลเมตร หรือ ๕,๙๙๘,๕๔๘ ไร่ มากเป็นอันดับ ๙ ของภาคเหนือ

ที่ตั้งและอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดต่าง ๆ ดังนี้

^{๓๓} นางสาวประภาวี วงษ์บุตรศร และคณะ รายงานการวิจัย เรื่อง การพัฒนาคุณภาพการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, หน้า ๘.

ทิศเหนือ ติดต่อกับอำเภอปางศิลาทองอำเภอขาณุวรลักษบุรีอำเภอบึงสามัคคี จังหวัดกำแพงเพชรอำเภอบึงนารางอำเภอโพทะเลอำเภอปางมุลนากอำเภอดงเจริญ จังหวัดพิจิตร

ทิศตะวันออก ติดต่อกับอำเภอชนแดนอำเภอบึงสามพันอำเภอวิเชียรบุรีจังหวัดเพชรบูรณ์อำเภอโคกเจริญอำเภอหนองม่วง จังหวัดลพบุรี

ทิศใต้ติดต่อกับอำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรีอำเภอบ้านหมี่ จังหวัดลพบุรีอำเภอสรพยาอำเภอมโนรมย์อำเภอเมืองชัยนาท จังหวัดชัยนาท

ทิศตะวันตก ติดต่อกับอำเภอเมืองอุทัยธานีอำเภอทัพทันอำเภอสว่างอารมณ์อำเภอลานสักอำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานีอำเภออุ้มผาง จังหวัดตาก

(๒) ข้อมูลด้านการท่องเที่ยว

จังหวัดนครสวรรค์ แหล่งที่เที่ยวยอดนิยมหลายแห่ง มีทั้งแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติ และที่สร้างขึ้น แต่ละแห่งมีจุดเด่นที่น่าสนใจแตกต่างกันที่น่าสนใจ มีดังนี้

๑. พาสาน บริเวณตลาดในเมืองนครสวรรค์ จุดเด่นคือเป็นจุดกำเนิดของแม่น้ำ “เจ้าพระยา”

๒. ศาลเจ้าพ่อเทพารักษ์- เจ้าแม่ทับทิม ที่ตั้งอำเภอเมืองฯ

๓. ศาลเจ้าแม่หน้าผา เรียกทั่วไปว่า ศาลเจ้าปึงเถ่ามาหรือ ศาลเจ้าแม่ ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำปิงด้านทิศตะวันตกห่างจากตลาดปากน้ำโพขึ้นไปตามถนนโกสีย์ประมาณ ๒ กิโลเมตร

๔. ศาลเจ้าพ่อ - เจ้าแม่ซุมแสง หรือ “ศาลเจ้าพ่อคลองจระเข้เผือก”

๕. ศาลเจ้าพ่อ- เจ้าแม่โกรกพระ หรือศาลเจ้ากวนอู (ปึงเถ่ากง) ตั้งอยู่ติดตลาดอำเภอโกรกพระ

๖. วัดเกยไชยเหนือ ที่ตั้งอำเภอชุมแสงห่างจากจังหวัดนครสวรรค์ ๓๙ กม.

๗. วัดเกาะหงษ์ ที่ตั้งอำเภอเมืองนครสวรรค์ห่างจากตัวจังหวัดประมาณ ๖ กม.

๘. วัดพระปรารค์เหลื่อง จุดเด่นคือ ในอดีตที่ผ่านมาวัดนี้มีชื่อเสียงในการรักษาโรคภัยไข้เจ็บโดยทางยาสมุนไพร ไสยศาสตร์ รตนน้ำมันต์และคำถาอาคมตามหลักของแผนโบราณ

๙. วัดป่าสิริวัฒนวิสุทธิ์ที่ตั้งอำเภอท่าตะโก

๑๐. วัดนครสวรรค์ที่ตั้งอยู่ในตัวเมืองนครสวรรค์

๑๑. วัดพระหน่อธารินทร์ใกล้วารินคงคาราม(วัดเขาดินใต้)

๑๒. วัดคีรีวงศ์ที่ตั้งอยู่บนยอดเขาในเขตเทศบาลนครนครสวรรค์

๑๓. วัดรณาสถบรรพต เดิมชื่อ วัดกบ หรือวัดเขากบ เป็นวัดเก่าแก่ของนครสวรรค์

๑๔. วัดโพธาราม เป็นพระอารามหลวงชั้นตรีชนิดสามัญ เดิมสันนิษฐานว่าสร้างขึ้นก่อนสมัยรัตนโกสินทร์เมื่อคราวตลาดปากน้ำโพประสบอัคคีภัยครั้งใหญ่ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗

๑๕ . วัดศรีอุทุมพร สร้างขึ้นเป็นวัดนับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๕ โดยมีพระครูจ้อย จนทสุวณโณ ดำเนินการและปกครองวัดมาตั้งแต่แรก

๒๐. แก่งลำนกยูง เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติของอุทยานแห่งชาติแม่วงก์

๒๑. บึงบอระเพ็ด จุดเด่นคือ เป็นบึงน้ำจืดขนาดใหญ่ที่สุดในประเทศไทย มีเนื้อที่ประมาณ ๑๓๒,๗๓๗ไร่ ครอบคลุมพื้นที่ ๓ อำเภอ ได้แก่อำเภอเมืองนครสวรรค์อำเภอท่าตะโก และอำเภอชุมแสง

๒๒. สะพานเดชาดิวงศ์จุดเด่นคือ เป็นสะพานที่สำคัญแห่งหนึ่งของประเทศไทย ฯลฯ

๔.๕.๑.๒ ข้อมูลการท่องเที่ยวของจังหวัดอุทัยธานี

สำหรับประเด็นเรื่องของการท่องเที่ยวจังหวัดอุทัยธานีได้กำหนดยุทธศาสตร์ของจังหวัดเอาไว้เกี่ยวกับการท่องเที่ยวในประเด็นการพัฒนาที่ ๒ คือการสร้างคุณค่าด้านการท่องเที่ยว ควบคู่วิถีชีวิตอัตลักษณ์และวัฒนธรรมของจังหวัดสู่สากล โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อมุ่งเน้นการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอันประกอบไปด้วย การท่องเที่ยวเชิงธรรมชาติ การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การท่องเที่ยววิถีชุมชน การท่องเที่ยวเชิงเกษตร และการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ โดยส่งเสริมให้มีการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว สถานที่ท่องเที่ยว บริการด้านการท่องเที่ยว ประกอบด้วยแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติ (Natural Attractions) หรือที่เกิดจากสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติที่มาจากพื้นฐานความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติของจังหวัด แหล่งท่องเที่ยวที่มนุษย์สร้างขึ้น (Manufactured Attractions) เช่น สถาปัตยกรรมทางประวัติศาสตร์ ศาสนาสถาน เป็นต้น แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและวิถีชีวิต โดยให้เกิดความปลอดภัยได้มาตรฐานการท่องเที่ยวไทยและยกระดับสู่มาตรฐานการท่องเที่ยวของอาเซียนในอนาคต การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศให้มีความสำคัญในด้านสิ่งแวดล้อม สังคม และวัฒนธรรมโดยส่งเสริมให้ชุมชนและผู้ประกอบการด้านการท่องเที่ยวเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการการท่องเที่ยวโดยเร่งการประชาสัมพันธ์การเชื่อมโยงผู้ประกอบการและจัดหาตลาดด้านการท่องเที่ยวใหม่ ๆ รองรับการเดินทางด้านการท่องเที่ยวของจังหวัดเพื่อมุ่งสู่การพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน (sustainable Tourism)

๔.๕.๒ การใช้ประโยชน์ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในการท่องเที่ยวของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

เป็นที่ทราบกันว่า พื้นที่หลายอำเภอของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้นมีแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดี อยู่เป็นจำนวนมากซึ่งจากการรวบรวมสองจังหวัดนี้มีรวมกันไม่ต่ำกว่า ๒๐ แห่งและโดยเฉพาะแห่งที่สำคัญที่นำมาศึกษาในสองจังหวัดก็คือ เมืองโบราณจันเสน เมืองโบราณโคกไม้เดน เมืองโบราณดงแม่นางเมือง เมืองโบราณบึงคอกช้าง และเมืองโบราณท่าการัง หากนำไปจัดการภายใต้กรอบของการท่องเที่ยวแล้วจะพบว่าเฉพาะพื้นที่ที่เป็นแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี นั้นสามารถนำไปจัดการท่องเที่ยวได้ใน

รูปแบบของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้ เนื่องจากว่าเป็นพื้นที่การท่องเที่ยวของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีไม่ได้นำไปใช้เป็นกรอบในการจัดการท่องเที่ยวเลย เช่น พื้นที่เมืองโบราณจันเสน เมืองโบราณโคกไม้เดน เมืองโบราณดงแม่นางเมือง เมืองโบราณบึงคอกช้าง และเมืองโบราณท่าการุ้ง ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีความชัดเจนอยู่แล้วในเรื่องของประวัติความเป็นมาและหลักฐานของการกำเนิดเมือง ใน ๕ เมืองโบราณนั้นจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีสนใจเฉพาะบางพื้นที่ที่มีความสมบูรณ์พร้อมแล้วเท่านั้น เช่น เมืองโบราณจันเสนที่จังหวัดนครสวรรค์นำขึ้นสู่แผนการท่องเที่ยวของจังหวัดแต่อีกสองเมืองกลับไม่มีการดำเนินการที่ชัดเจน ในจังหวัดอุทัยธานีก็เช่นกันเมืองโบราณบึงคอกช้าง และเมืองโบราณท่าการุ้งแทบจะไม่มีผู้สนใจหรือรู้จักเป็นการเฉพาะเลย ซึ่งปัญหาที่เกิดขึ้นอาจจะมาจาก (๑) ประวัติเมืองโบราณไม่ชัดเจน (๒) อยู่ห่างไกลจากพื้นที่หลัก (๓) ไม่มีหน่วยงานที่บริหารจัดการอย่างชัดเจน (๔) ชุมชนไม่ให้ความสนใจ เป็นต้น

จากสภาพของปัญหาดังกล่าวทางคณะผู้วิจัยจึงได้ทำการจัดการลงนำเอาผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีไปใช้กับประชาชนในพื้นที่ของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีทั้ง ๕ แห่ง ในแง่ของการทดลองใช้ว่าเมื่อประชาชนมีผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในชุมชนของตนเองไปใช้เพื่อสืบค้นหรือแสวงหาที่ตั้งหรือจุดที่ควรไปสำรวจหรือศึกษาแล้วจะก่อให้เกิดประโยชน์โดยการทดลองกับประชาชนในชุมชนทั้งที่เป็นพระภิกษุและฆราวาสจำนวน ๑๐ รูปคนในพื้นที่ที่แตกต่างกันและนักท่องเที่ยวที่ไม่เคยมาเที่ยวชมแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีมาก่อนเลยอีก ๕ คน ซึ่งก็จะได้ผลที่เกิดเป็นประโยชน์ในการศึกษาแหล่งโบราณคดีได้ดังนี้

๔.๕.๒.๑ ทำให้รู้จุดที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีในชุมชน ซึ่งผลการทดลองใช้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีทั้ง ๕ แห่งก็ปรากฏว่าผู้ที่ทดลองใช้สามารถที่จะค้นหาจุดที่เป็นที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีชุมชนได้ง่ายมากขึ้น และสามารถที่จะเข้าถึงจุดที่เป็นที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีในชุมชนได้ง่ายขึ้นและสามารถประสานผู้นำท้องถิ่นหรือชาวบ้านเพื่อที่จะเข้าสู่พื้นที่ที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีได้ทำให้เกิดความไม่ยุ่งยากหรือได้รับความสะดวกกับการใช้ผังเพื่อนำเข้าสู่พื้นที่ที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีได้ง่ายขึ้น

๔.๕.๒.๒ ทำให้ทราบประวัติความเป็นมาได้ละเอียดมากขึ้น โดยเฉพาะนักท่องเที่ยวที่ไม่เคยเดินทางมาท่องเที่ยวในพื้นที่ของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีทั้ง ๕ แห่งมาก่อนเมื่อได้นำเอาข้อมูลของแหล่งโบราณคดีไปศึกษาแล้วก็ปรากฏว่าสามารถที่จะเข้าใจถึงประวัติศาสตร์ความสำคัญของแหล่งโบราณคดีจากการศึกษาข้อมูลของแหล่งโบราณคดีในชุมชนแล้ว สำหรับชาวบ้านพบว่าเกิดความรู้ความเข้าใจในประวัติความเป็นมาของแหล่งโบราณคดีในชุมชนของตนเองมากขึ้นเนื่องมาจากว่าเดิมที่รู้แต่ว่าสถานที่ตั้งอยู่ที่ไหน

แต่เมื่อได้ศึกษาข้อมูลประกอบย่อมทำให้เกิดความเข้าใจและเห็นความสำคัญของแหล่งโบราณคดีใกล้บ้านของตนเองมากขึ้น

๔.๕.๒.๓ เอื้อประโยชน์ต่อนักท่องเที่ยวและการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของจังหวัดมากขึ้น จากข้อมูลของนักท่องเที่ยวและชาวบ้านในชุมชนเมื่อได้ทดลองใช้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีทั้ง ๕ แห่งหรือหากมุ่งสู่ผลของการใช้ในมวลรวมก็จะพบว่าผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีทั้ง ๕ แห่งนั้นจะก่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจกับนักท่องเที่ยวเป็นอย่างมากและชี้ชวนให้นักท่องเที่ยวได้เข้ามาท่องเที่ยวในพื้นที่หรือในชุมชนมากขึ้น เนื่องจากว่ามี แผนผัง-ข้อมูลประกอบของแต่ละพื้นที่ก็ทำให้เรื่องของการท่องเที่ยวหรือการหาความรู้ในทุกมิติจึงเป็นไปได้โดยง่ายหากทางหน่วยงานของจังหวัดทั้งสองจังหวัดทุกหน่วยสามารถนำเอาผังและข้อมูลการท่องเที่ยวของคณะผู้วิจัยไปปรับใช้ก็จะก่อให้เกิดประโยชน์กับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีได้มากขึ้น และจะเพิ่มรายได้ให้กับสังคมหรือชุมชนในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีมากขึ้น

๔.๕.๓ ประโยชน์การใช้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในด้านการอนุรักษ์

สำหรับการทดลองใช้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีทั้ง ๕ แห่ง กรณีของการทดลองใช้นั้นผลของการใช้ปรากฏว่าได้ก่อให้เกิดประโยชน์หลายประการโดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือ “ประเด็นเรื่องของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในชุมชน” เนื่องมาจากว่าผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีเป็นแหล่งความรู้หนึ่งที่จะใช้เป็นหลักฐานได้ว่าเมืองโบราณหรือโบราณสถานที่เคยมีเคยอยู่นั้นอยู่ที่ไหนและได้รับการเปลี่ยนแปลงไปจากที่เดิมบ้างหรือไม่เพราะในแผนผังจะระบุที่ตั้งของเมืองโบราณวัดถุนั้นเอาไว้อย่างชัดเจน หากในอนาคตมีการทำลายแหล่งโบราณคดีนั้นก็จะมียุทธศาสตร์ยืนยันถึงพื้นที่และแนวเขตเดิมที่กำลังถูกทำลายได้ ดังนั้น ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีทั้ง ๕ แห่งจึงมีส่วนในการเป็นแนวทางในการอนุรักษ์ได้ อย่างไรก็ตามหากจะพิจารณาถึงประโยชน์ของผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีทั้ง ๕ แห่งในด้านการอนุรักษ์นั้นก็สามารถที่จะพิจารณาได้ดังต่อไปนี้

๔.๕.๓.๑ ด้านการปลูกจิตสำนึกในเรื่องของคุณค่า สำหรับประโยชน์ในด้านคุณค่านั้นจะพบว่าจากการทดลองใช้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีทั้ง ๕ แห่งจะพบว่าผู้ที่ทดลองใช้ผังได้เห็นคุณค่าของผังเป็นอย่างมากโดยเฉพาะคุณค่าที่ก่อให้เกิดความสะทกสลายสามารถที่จะเข้าถึงและเรียนรู้แหล่งโบราณคดีได้โดยง่าย หรือ

สามารถที่จะทำความเข้าใจพื้นที่ของแหล่งโบราณคดีในแต่ละจุดได้ง่าย เมื่อเข้าถึงพื้นที่ได้ง่ายก็จะทำให้เกิดความเข้าใจในประวัติความเป็นมาเมื่อเข้าถึงง่าย เข้าใจง่ายสิ่งที่ตามมาก็คือก่อให้เกิดคุณค่า โดยเฉพาะคุณค่าในด้านจิตใจก็คือเกิดความภาคภูมิใจในพื้นที่ถิ่นกำเนิดของตนเองว่าตนเองได้เกิดมาในชุมชนที่มีที่มาทางด้านประวัติศาสตร์และเป็นพื้นที่ที่มีความเจริญรุ่งเรืองมาก่อน โดยความรุ่งเรืองนั้นได้ถูกสร้างขึ้นมาจากบรรพชนที่ได้อุทิศชีวิตเพื่ออารงรักษาหรือสร้างสรรค์สิ่งดีงามเหล่านี้ไว้ให้ตนเองผู้เกิดมาในภายหลัง นอกนั้นก็ก่อให้เกิดคุณค่ากับชุมชนคือก่อให้เกิดความรักสามัคคีพร้อมใจกันที่จะอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีในชุมชนของตนเอาไว้ให้ลูกหลานหรือผู้สนใจทั้งในปัจจุบันและอนาคตได้เข้ามาศึกษาและเรียนรู้ประวัติความเป็นมาของบ้านเมืองที่ตนเองได้เกิดมาได้

๔.๕.๓.๒ ด้านการรักษาและคุ้มครอง เมื่อการใช้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีทั้ง ๕ แห่งก่อให้เกิดคุณค่าแล้วสิ่งที่จะเกิดตามมาจากคุณค่าก็คือการนำเอาแรงบันดาลใจจากคุณค่าที่เข้าถึงได้นั้นไปทำการร่วมมือสามัคคีกันในการรักษาและคุ้มครองแหล่งโบราณคดีในชุมชนไม่ให้มีการเข้ามาทำลายทำให้ศาสนสถานนั้นเกิดความเสียหายไปเพราะความละโมภะโลภมากของผู้คนที่ไม่หวังดีและอาศัยความละโมภของตนเป็นที่ตั้งในการเข้ามาทำลายแหล่งโบราณคดีในชุมชนของตน

๔.๕.๓.๓ ด้านการบูรณปฏิสังขรณ์ เมื่อเกิดการรักษาและคุ้มครองแล้วสิ่งที่จะเกิดตามมาก็คือ หากชุมชนหรือพื้นที่ใดมีความพร้อมก็จะพร้อมใจกันทำการบูรณปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมแหล่งโบราณคดีในชุมชนของตนเองให้กลับดีขึ้นหรืองดงามมากขึ้น เช่น กรณีที่หลายหน่วยงานของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีและภาคเอกชนได้ร่วมกันจัดประเพณีสืบสานวัฒนธรรมของเมืองโบราณแต่ละแห่งเอาไว้ เพื่อปลูกจิตสำนึกของชุมชนให้รักและหวงแหนในเมืองโบราณในชุมชนของตนได้

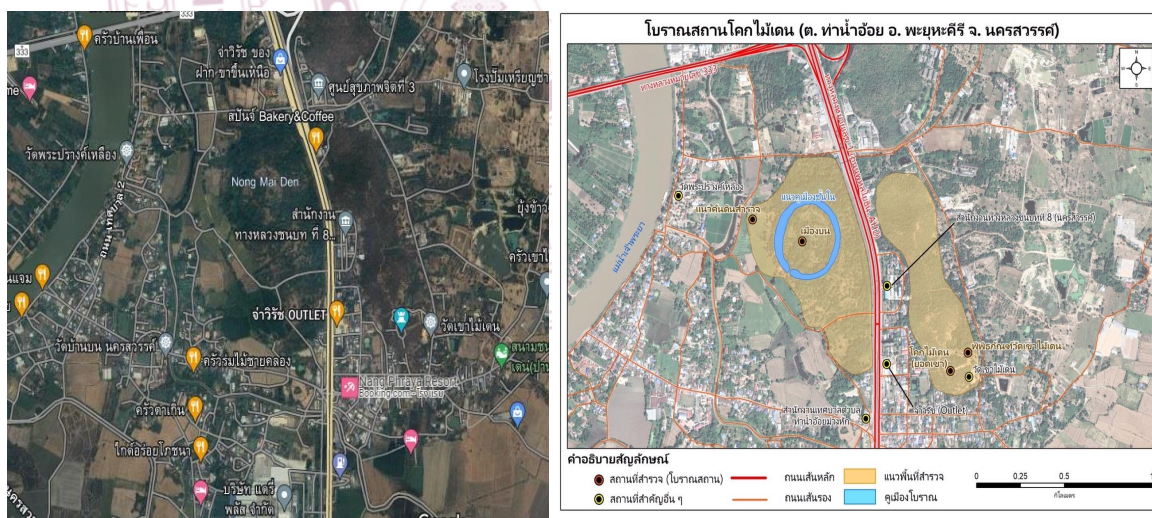
๔.๕.๓.๔ ด้านการใช้ประโยชน์ในเชิงอนุรักษ์ สำหรับประโยชน์ในประการต่อมาก็คือ เมื่อเข้าใจ เข้าถึงแล้ว ประการต่อมาก็คือการใช้พื้นที่ที่เป็นแหล่งโบราณคดีในชุมชนของตนเองก็จะต้องมีการใช้ในเชิงอนุรักษ์ก็คือไม่เข้าไปทำลายด้วยการเข้าไปใช้พื้นที่ของแหล่งโบราณคดีโดยขาดความรู้ความเข้าใจ เช่น ไปจัดงานหรือเปิดให้มีการเข้าไปเหยียบย่ำอย่างไม่รู้คุณค่า ด้วยการใช้ในเชิงอนุรักษ์คือใช้ให้เกิดประโยชน์และไม่เข้าไปทำลายทั้งโดยตั้งใจและไม่ตั้งใจ

๔.๕.๔ ประโยชน์การใช้ผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในด้านสังคม

ในแง่ของประโยชน์ในเชิงสังคมนั้นจะพบว่าเมื่อออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีทั้ง ๕ แห่งนั้น จะพบว่าชุมชนหรือสังคมที่อยู่ในพื้นที่จะได้รับประโยชน์เป็นอย่างมากทั้งประโยชน์ในส่วนของเฉพาะพื้นที่ และประโยชน์ในส่วนที่เป็นภาพรวม กล่าวคือ เมื่อพิจารณาผังโดยภาพรวมก็จะมองเห็นแต่ละพื้นที่ว่าแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีทั้ง ๕ แห่งในแต่ละจุดนั้น

อยู่ที่ไหนบ้าง และแต่ละจุดได้ระบุถึงเรื่องใดมีความสำคัญในแง่ไหนบ้าง เช่นบางจุดเป็นเขตพื้นที่เมืองเก่า เช่น เมืองจันเสน เมืองโคกไม้เดน เมืองดงแม่นางเมือง เมืองบึงคอกช้าง และเมืองท่าการุ้ง ซึ่งเมื่อคนหรือชุมชนพิจารณาในภาพรวมก็จะมองเห็นว่าหากไปจุดนี้จะได้รู้และเข้าใจในเรื่องของเมืองประวัติศาสตร์ แต่หากไปอีกที่หนึ่งก็จะทำให้เข้าใจในเรื่องของเมืองสมัยประวัติศาสตร์ หรือไม่ว่าจะเป็นยุคก่อนสมัยประวัติศาสตร์ หรือยุคต้นของประวัติศาสตร์ในทั้งสองจังหวัด ซึ่งผังจะช่วยให้เราเข้าใจในเรื่องของภาพรวมที่เป็นองค์ความรู้ของเมืองได้

หรือคุณค่าหรือประโยชน์ของผังเมืองหรือการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีทั้ง ๕ แห่งที่ก่อให้เกิดประโยชน์กับหน่วยงานในพื้นที่หรือองค์กรหรือชุมชนแต่ละพื้นที่ก็จะสามารถเข้าถึงแหล่งโบราณคดีได้ง่าย ยกตัวอย่างเช่น พื้นที่ในเขตเมืองจันเสน เมืองโคกไม้เดน เป็นต้น ที่มีแหล่งโบราณคดีจำนวนมาก การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีช่วยให้หน่วยงานในพื้นที่ได้แก่อำเภอ เทศบาลหรือองค์การบริหารส่วนตำบลสามารถได้ประโยชน์ก็คือสามารถเข้าถึงพื้นที่รู้แหล่งเก็บหรือที่อยู่ของโบราณสถานในแต่ละพื้นที่ได้ เช่น กรณีของเมืองโคกไม้เดน หากเราพิจารณาจากภาพถ่ายทางอากาศเพียงอย่างเดียว เราอาจจะเห็นภาพรวมของสถานที่จริงได้ทั้งหมด แต่เราก็ไม่อาจจะเข้าไปถึงภาพในเชิงลึกที่ซ่อนอยู่ในภาพถ่ายทางอากาศได้ ดังภาพ

ภาพที่ ๔.๔๖ แสดงภาพเปรียบเทียบเมืองโคกไม้เดนก่อนทำผังและหลังจากทำผังแล้ว

๔.๖ องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

สำหรับองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยในโครงการย่อยที่ ๒ ที่เกี่ยวกับการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีในครั้งนี้ ภายหลังจากที่

คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการลงพื้นที่สำรวจและได้ดำเนินการออกแบบผังแล้วจะพบว่าสิ่งที่เป็นองค์ความรู้อันเป็นผลของการวิจัยหรือ outcome ของเรื่องที่ทำวิจัยดังต่อไปนี้

๔.๖.๑ องค์ความรู้เกี่ยวกับข้อมูลความเป็นมาของพื้นที่

สำหรับประเด็นแรกที่เป็นองค์ความรู้จากการจัดทำผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา สมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีโดยเฉพาะแหล่งโบราณคดีประเภทเมืองโบราณสมัยทวารวดีทั้งส่วนที่เป็นตัวเมือง และส่วนที่เป็นองค์ประกอบที่อยู่ภายในพื้นที่ของเมือง โดยจากการดำเนินการวิจัยพบว่าเมื่อก่อนจะจัดทำผังนั้นได้มีการศึกษาข้อมูลของพื้นที่ของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีก็จะพบว่าข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์ของแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีหลายเมืองไม่ชัดเจน แต่เมื่อลงพื้นที่แล้วได้รับข้อมูลแล้วจึงได้นำเอาข้อมูลนั้นมาประกอบกับการทำผัง ซึ่งถือว่าเป็นข้อมูลที่มีประโยชน์มากโดยเฉพาะเป็นประโยชน์ต่อการทำผังของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีทั้ง ๕ แห่งนั้น เช่น การทำความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดหรือเรื่องราวของพื้นที่ที่เป็น “ตัวเมือง และสิ่งที่เกี่ยวข้องด้วยตัวเมือง” ในเมืองโบราณโคกไม้เดน เป็นต้น ว่าเมืองในสมัยทวารวดีนั้น หลายเมืองมีแบบแผนการสร้างเมืองมาจากเมืองศรีเทพ แต่หลายเมืองกลับมีรูปแบบหรือแนวคิดในการสร้างเมืองเป็นของตนเอง และบางเมืองมีการยึดเอาภูเขามาเป็นองค์ประกอบของการสร้างเมืองและทำให้ภูเขานั้นเป็น “สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ประจำเมือง เช่น ภูเขาไม้เดนของเมืองโคกไม้เดน เป็นต้น โดยเอาภูเขามาผูกกับเรื่องราวในพุทธชาดกในเรื่อง “ฉัททันตชาดก” ที่เป็นเรื่องของ การบำเพ็ญบารมีของพระยาช้างฉัททันต์ ซึ่งองค์ความรู้นี้แต่เดิมชุมชนหรือหน่วยงานของรัฐและเอกชนก็ไม่ได้มีความรู้เกี่ยวกับเรื่องนี้ แต่จากการศึกษาและนำมาเขียนเป็นผังก็ทำให้ทราบว่าเมืองโคกไม้เดนนี้เป็นเมืองที่มีภูเขาศักดิ์สิทธิ์ที่ผูกโยงกับเนื้อหาของชาดกที่พระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทินได้เน้นเอาไว้ว่าเรื่องที่จะต้องศึกษานั้นก็คือเรื่องของชาดกเกี่ยวกับการบำเพ็ญบารมีและเรื่องการทำบุญ โดยคำสอนเรื่องนี้พระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทินได้ให้ความสำคัญมาก ซึ่งความจริงเรื่องนี้ถือว่าเป็นองค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากการวิจัยและเป็นองค์ความรู้ที่ชุมชนก็ได้รับรู้และเข้าใจด้วยดี ซึ่งเรื่องการทำทำความเข้าใจหรือมีความรู้เกี่ยวกับข้อมูลประวัติของพื้นที่หรือเมืองโบราณแห่งนั้นมาก่อนย่อมทำให้เกิดความคิดที่เป็นมโนภาพเกี่ยวกับการออกแบบผังและสามารถจัดวางพื้นที่ตามที่ได้มีการกำหนดมาแต่เดิมได้ รวมถึงการออกแบบผังนั้นก็มีความจำเป็นที่ผู้ออกแบบจะต้องทำความเข้าใจกับบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนรอบโบราณสถานนั้นว่าชุมชนรอบโบราณสถานมีความรู้ ทัศนคติเกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีนั้น ๆ อย่างไร เช่น การมีความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือข้อห้ามข้ออนุญาตที่ชุมชนมีความเชื่อมาก่อนแล้ว ซึ่งผู้ที่ออกแบบผังจะต้องทำความเข้าใจหากมีพื้นความรู้หรือองค์ประกอบพื้นฐานทางด้านความรู้ก็จะสามารถออกแบบผังได้ตรงตามความต้องการหรือตรงตามพื้นที่ที่มีอยู่จริงได้

ในการลงพื้นที่สำรวจและจัดทำผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีใน จังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้น คณะผู้วิจัยได้ให้ความสำคัญกับปัจจัยในเรื่องของวัฒนธรรมความเชื่อ ของชุมชนและสังคมรอบ ๆ แหล่งโบราณคดีหรือโบราณสถานแห่งนั้นมาทั้งนี้ก็เพราะการทำความเข้าใจในเรื่องของข้อมูลพื้นฐานด้านประวัติศาสตร์ ความเชื่อและข้อเท็จจริงทางด้านสังคมเกี่ยวกับ แหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในแต่ละแห่งย่อมทำให้เราสามารถออกแบบผังหรือเข้าถึงเจตนารมณ์ ของผู้สร้างวัดหรือพื้นฐานข้อเท็จจริงของสังคมที่อยู่รอบ ๆ แหล่งโบราณคดีแห่งนั้นด้วย

๔.๖.๒ องค์ความรู้เกี่ยวกับสภาพความเป็นจริงและปัญหาของแหล่งโบราณคดี

จากการลงพื้นที่สำรวจเพื่อจัดทำแผนผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีใน จังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีสิ่งที่คณะผู้วิจัยได้พบโดยข้อเท็จจริงก็คือความรู้เกี่ยวกับสภาพความเป็น จริงและปัญหาของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี มากขึ้น กล่าวคือการพบว่าสภาพข้อเท็จจริงเกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดี ในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้น ถูกทอดทิ้งหรือลืมไม่มีการกล่าวถึงเลยก็คือ เรื่องที่เกี่ยวข้องกับ (๑) ปัญหาการถูกทำลายโดยนโยบายการพัฒนาของรัฐ ซึ่งปัญหาข้อนี้เป็นเรื่องจริงในพื้นที่ที่ไม่มีใครพูดถึง ก็คือ เมื่อ ๒๐-๓๐ ปีที่ผ่านมาได้มีการพัฒนาตัดถนนสายอำเภอบ้านไร่-หนองฉาง คือทางหลวง หมายเลข ๓๓ ซึ่งถนนเส้นนี้จะต้องตัดผ่านเมืองโบราณท่าการุ้ง เมื่อถนนตัดผ่านก็ได้มีการทำลายพื้นที่ ของเมืองโบราณท่าการุ้ง โดยทางรัฐมุ่งหวังว่าถนนที่สร้างจะสามารถเชื่อมโยงอำเภอบ้านไร่กับอำเภอ อื่นได้ ซึ่งความต้องการของรัฐในยุคนั้นก็ถือว่าเป็นเรื่องที่ดี แต่เมื่อมีการตัดถนนผ่านเมืองโบราณท่ากา รุ้งแล้วก็ทำให้ถนนได้พาดผ่านเมืองโบราณท่าการุ้งส่วนที่เป็นพื้นที่ของเมืองไปแบบตรง ๆ จนเป็นเหตุ ทำให้พื้นที่รอบ ๆ เมืองที่อาจจะเป็นครูเมืองชั้นนอกได้ถูกทำลายไปด้วย จนปัจจุบันยังคงเหลือเพียงแค่ ตัวเมืองเท่านั้น ซึ่งมีน้อยคนนักจะเคยเห็นหรือรู้ว่าพื้นที่ของเมืองโบราณอยู่ริมถนนสายนั้น (๒) ปัญหาการถูกทำลายจากประชาชนในท้องถิ่น เป็นปัญหาที่สืบเนื่องมาจากปัญหาข้อแรก กล่าวคือ เมื่อรัฐขยายความเจริญเข้าไปสู่ชุมชนด้วยถนนและเส้นทางการเดินทางก็เป็นผลทำให้โบราณสถานถูก ทำลายตัดแบ่งไป เมื่อเป็นเช่นนั้นชาวบ้านก็ได้โอกาสในการรุกล้ำเข้าไปทำกินหรือเข้าไปสร้างที่อยู่ อาศัยทำให้พื้นที่ของเมืองโบราณบางแห่งถูกทำลายไปมาก หลายพื้นที่ชาวบ้านถือโอกาสที่หน่วยงาน ของรัฐยังไม่ถึงก็ทำการรุกล้ำทำลายเมืองโบราณเพื่อทำให้เป็นไร่นาหรือที่ดินของตนเอง นี่คือสภาพ ของความเป็นจริงในพื้นที่ ซึ่งการที่แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัด นครสวรรค์-อุทัยธานีถูกทำลายอย่างนี้ถือว่าเป็นการถูกทำลายโดยคนในพื้นที่ เช่น กรณีเมืองดงแม่ นางเมือง เมืองโคกไม้เดน เป็นต้น (๓) ปัญหาการถูกทำลายจากบุคคลภายนอก ปัญหาต่อมาก็คือ ปัญหาที่เกิดมาจากบุคคลภายนอกที่มีความโลภมุ่งเข้ามาขูดเจาะหาสมบัติจากแหล่งโบราณคดีทาง พระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีด้วยการทำลายสุบโบราณเก่าแก่เพื่อ ค้นหาสมบัติเป็นเหตุทำให้แหล่งโบราณคดีถูกทำลายไปเป็นอย่างมาก เช่น กรณีของเมืองดงแม่นาง

เมืองที่โบราณสถานหลายจุดถูกขุดถูกทำลายไปจนไม่อาจจะค้นหารูปร่างเดิมของสถูปนั้นได้เลย ซึ่งทั้งหมดที่กล่าวมานั้นก็คือสภาพที่แท้จริงของปัญหาของแหล่งโบราณคดีที่มีอยู่จริงในสภาพปัจจุบัน ซึ่งปัญหาดังกล่าวก่อให้เกิดความไม่สนใจของหน่วยงานรัฐเพราะถือว่ารัฐไม่ใช่โดยเฉพาะหน่วยงานทางด้านการปกครองท้องถิ่นแทบจะไม่มีกำหนดแผนในการอนุรักษ์หรือส่งเสริมการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยเฉพาะการส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีในชุมชนเลย

๔.๖.๓ องค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดทำผัง

สำหรับองค์ความรู้ที่ได้จากการดำเนินการวิจัยในครั้งนี้อีกประการหนึ่งก็คือ องค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดทำผังหรือแผนผังของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีที่เป็นสมบัติของชาติหรือของท้องถิ่น โดยการจัดทำผังนั้นเป็นการใช้ผังแผนผังแสดงพื้นที่หรืออาณาเขตของโบราณสถานพร้อมทั้งได้มีการกำหนดให้มีสัญลักษณ์แสดงที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีหรือที่ตั้งของจุดต่าง ๆ ที่สำคัญของวัด เช่น ผังของเมืองจันทเสน เมืองโคกไม้เดน เมืองดงแม่นางเมืองเมืองบึงคอกช้าง เมืองท่าการุ้ง ซึ่งจะนำมาแสดงต่อไปคือหากพิจารณาจากภาพถ่ายทางอากาศที่แสดงให้เห็นถึงที่ตั้งของเมืองโบราณก็จะไม่ทราบว่าในพื้นที่ของสถานที่นั้นประกอบด้วยอาคารหรือโบราณสถานอื่น ๆ ไตบ้าง ดังภาพ

ภาพที่ ๔.๔๗ แสดงสภาพเมืองดงแม่นางเมืองก่อนและหลังการทำผัง

จากแผนผังที่คณะผู้วิจัยได้ออกแบบและเขียนขึ้นมามากล่านั้นจะพบว่า พื้นที่ของเมืองดงแม่นางเมืองเป็นพื้นที่ในรูปทรงกลม มีองค์ประกอบที่เป็นกลุ่มโบราณสถานที่มีอยู่ รวมถึงอาคารที่เป็นส่วนของพื้นที่ของวัดหรือสิ่งก่อสร้างที่ถูกกระบุงเอาไว้อย่างชัดเจน ซึ่งหากเรานำผังดงแม่นางเมืองนี้ไปใช้เพื่อค้นหาและเข้าถึงที่ตั้งของสิ่งก่อสร้างภายในเมืองก็จะสามารถเข้าถึงได้ง่ายขึ้น และไม่ต้องเสียเวลาในการสอบถามหรือหาข้อมูลอื่น ๆ ประกอบเพราะเมื่อพิจารณาจากแผนผังของเมืองแล้วย่อมสามารถรู้ถึงจุดหมายที่เราต้องการจะไปได้โดยง่าย นี่ก็คือองค์ความรู้ที่ได้จากการออกแบบผังของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

๕. ๑ สรุปผลการวิจัย

งานวิจัยฉบับนี้คณะผู้วิจัยมีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ (๑) เพื่อศึกษาผลสำรวจข้อมูลแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี (๒) เพื่อพัฒนาการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี (๓) เพื่อศึกษาประโยชน์การใช้ผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

ผลการวิจัยพบว่า

วัตถุประสงค์ข้อที่ (๑) พบว่า แนวคิดเกี่ยวกับการออกแบบผัง หรือการออกแบบโดยทั่วไป นั้นเป็นแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบผัง หรือการจัดการเกี่ยวกับการวางผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีที่มีอยู่นั้นตามที่แหล่งโบราณคดีนั้นมีอยู่ไม่ได้เข้าไปทำการเปลี่ยนแปลงหรือทำให้เกิดกับแหล่งโบราณคดีแห่งนั้นเลย สำหรับแนวคิดเกี่ยวกับการออกแบบผังหรือผังบริเวณนั้นเป็นเรื่องของการออกแบบผังของสิ่งก่อสร้างหรือสถานที่หรือวัตถุที่ตั้งของวัตถุเพื่อให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อย หรือเป็นการออกแบบผังบริเวณเพื่อชี้ให้เห็นถึงแผนผังการจัดวางสิ่งของหรือตัวอาคารของพื้นที่แต่ละแห่งเพื่อให้เห็นว่าพื้นที่ตรงนั้นประกอบไปด้วยอะไรบ้าง โดยหลักของการออกแบบผังหรือผังบริเวณนั้นจะต้องใช้สัญลักษณ์ประกอบหรือเป็นสัญลักษณ์แทนสิ่งของหรือสิ่งก่อสร้างภายในพื้นที่นั้นๆ

นอกจากนั้นในส่วนของการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีที่ประกอบด้วยพื้นที่และโบราณสถานนั้นถือว่าเป็นแนวคิดของการออกแบบเพื่อจัดวางสิ่งของหรือพื้นที่ของแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีทั้ง 5 แห่ง ในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ทั้งที่เป็นตัวอาคารหรือสิ่งก่อสร้างอื่นของแหล่งโบราณคดี โดยการออกแบบผังนั้นจะมุ่งเพื่อให้เห็นถึงรายละเอียดของแหล่งโบราณคดีนั้นๆและเพื่อให้เกิดความสะดวกในการทำความเข้าใจหรือการเข้าถึงแหล่งโบราณคดีนั้นได้ง่าย ซึ่งคำว่าผังหรือหลักการเขียนผังนั้นเบื้องต้นจะต้องเข้าใจว่าผังนั้นมีอยู่ ๒ ประเภท คือ (๑) ผังบริเวณ (Layout Plan) หมายถึงภาพ ๒ มิติ ที่แสดงรายละเอียดในทางราบเกี่ยวกับตำแหน่งอาคารลงบนพื้นที่ก่อสร้าง บนแผนที่ในโฉนดที่ดินที่เขียนขยาย ให้รายละเอียดเกี่ยวกับระยะห่างจากแนวเขตถนน แนวเขตข้างเคียงโดยรอบ เครื่องหมายทิศเหนือ ตำแหน่งของบ่อบำบัดน้ำเสีย ทางเข้าออก การระบายน้ำทิ้ง บ่อพัก บ่อดักไขมัน และอื่นๆ ที่กฎหมายควบคุมอาคารกำหนด (๒) ผังที่ตั้ง (Site Plan) หรือแผนที่สังเขป

หมายถึงภาพ 2 มิติ ที่แสดงรายละเอียดในทางราบเกี่ยวกับที่ตั้งของที่ดิน เพื่อแสดงให้เห็นทราบว่าตั้งอยู่ที่ตำแหน่งใด ห่างจากถนนหลัก ถนนรองเท่าไร และมีสภาพแวดล้อมโดยรอบเป็นอะไรบ้าง หรือตั้งอยู่ใกล้กับอะไรที่สังเกตหรือมองเห็นได้ง่าย มีจุดประสงค์เพื่อต้องการแจ้งให้ผู้ที่เกี่ยวข้องได้รับทราบ ไม่เกี่ยวข้องกับรายละเอียดตัวอาคารแต่อย่างใด ดังนั้นการเขียนแผนที่ตั้ง จึงไม่ต้องมีมาตราส่วนกำกับ ให้เขียนระยะตัวเลขโดยประมาณขนาดของรูปแบบตามความเหมาะสม ซึ่งการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีนั้นก็ต้องอาศัยกรอบการออกแบบผังทั้งสองประเภทนี้เป็นหลัก

วัตถุประสงค์ข้อที่ (๒) พบว่า ภายหลังจากที่คณะผู้วิจัยได้ลงพื้นที่สำรวจแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีแล้วจากนั้นก็ได้มีการประชุมแลกเปลี่ยนความเห็นระหว่างนักวิจัยภายในจากนั้นก็ได้นำผลการออกแบบผังโดยเป็นการออกแบบผังในลักษณะทั้งที่เป็นผังบริเวณและผังที่ตั้ง โดยพิจารณาหลักการออกแบบผ่านการพิจารณาจากภาพถ่ายทางอากาศก่อน จากนั้นก็ได้ดำเนินการออกแบบผังในแต่ละพื้นที่ของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ใน 5 อำเภอ ได้แก่ (๑) อำเภอตากาลี (๒) อำเภอพยุหะคีรี (๓) อำเภอบรรพตพิสัย ในส่วนของจังหวัดนครสวรรค์ ส่วนในพื้นที่อุทัยธานีก็มีอยู่ 2 อำเภอ ได้แก่ 1. อำเภอสว่างอารมณ์ 2. อำเภอบ้านไร่ โดยพบว่าตอนที่ลงพื้นที่สำรวจนั้นจะมีการลงพื้นที่สำรวจเมืองโบราณหรือแหล่งโบราณคดีเฉพาะที่กำหนดไว้ 5 แห่ง และนำมาออกแบบผังนี้ทั้งสองจังหวัดนั้นก็เป็นที่ 5 แห่งเช่นเดียวกัน ได้แก่ 1. เมืองจันเสน อำเภอตากาลี จังหวัดนครสวรรค์ 2. เมืองโคกไม้เดน อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ 3. เมืองดงแม่นางเมือง อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์ 4. เมืองบึงคอกช้าง อำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี 5. เมืองท่าการุ้ง อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี โดยผังของแต่ละเมืองนั้นจะเป็นผังแบบผังบริเวณและผังที่ตั้งเป็นหลัก

วัตถุประสงค์ข้อที่ (๓) พบว่า สำหรับการใช้ผังในการเข้าไปศึกษานั้นย่อมก่อให้เกิดประโยชน์ในการเข้าถึงแหล่งโบราณคดีอยู่หลายประการ คือ (๑) ประโยชน์ในด้านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เนื่องจากเดิมทีพื้นที่ที่เป็นแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีหลายเมืองนั้นไม่มีคนให้ความสนใจทั้งๆที่เป็นทรัพยากรการท่องเที่ยวซึ่งสามารถนำไปจัดการท่องเที่ยวได้ในรูปแบบของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้แต่ก็ยังไม่มีการดำเนินการใดๆจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเลย เป็นเหตุให้แหล่งโบราณคดีหลายแห่งถูกละเลย ดังนั้น คณะผู้วิจัยจึงได้ทำการจัดการทดลองนำเอาผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ไปใช้กับประชาชนในพื้นที่ของชุมชนทั้ง 5 แห่ง เพื่อแสวงหาที่ตั้งหรือจุดที่ควรไปสำรวจหรือศึกษาก็พบว่าผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้นก็ทำให้เกิดเป็นประโยชน์ในการศึกษาแหล่งโบราณคดีได้ คือ (๑) ทำให้รู้จุดที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีในชุมชน คือ สามารถใช้เป็นแผนที่ในการค้นหาวัดหรือแหล่งโบราณคดีที่ตนเองต้องการได้ (๒) ทำให้ทราบประวัติความเป็นมา เมื่อใช้ผังในการค้นหาแล้วสิ่งที่จะเกิดขึ้นตามมาก็เป็นแรงกระตุ้นให้ผู้เกี่ยวข้องเกิดความอยากรู้อยากเห็นและปรารถนา

จะศึกษาค้นคว้าถึงข้อมูลประวัติความเป็นมาของแหล่งโบราณคดีที่ตนสนใจได้ (๓) เอื้อประโยชน์ต่อนักท่องเที่ยวและการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของจังหวัดมากขึ้น กล่าวคือ แผนผัง หรือผังเมืองโบราณ หรือผังแหล่งโบราณคดีนั้นสามารถที่จะนำมาเป็นอุปกรณ์ในการเดินทางท่องเที่ยว ศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ได้ (๒) ประโยชน์การใช้ผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ในด้านการอนุรักษ์ กล่าวคือ ผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี สามารถที่จะนำไปสู่การทำความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของแหล่งโบราณคดีที่ตนเองต้องการศึกษาแล้วย่อมกระตุ้นให้เกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ โดยประโยชน์ของผังในด้านการอนุรักษ์นั้นก็สามารถที่จะพิจารณาได้ดังต่อไปนี้(๑) ด้านการปลูกจิตสำนึกในเรื่องของคุณค่า (๒) ด้านการรักษาและคุ้มครอง (๓) ด้านการบูรณปฏิสังขรณ์ (๔) ด้านการใช้ประโยชน์ในเชิงอนุรักษ์ (๓) ประโยชน์การใช้ผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในด้านสังคม กล่าวคือ เมื่อพิจารณาผังโดยภาพรวมก็สามารถที่จะมองเห็นแต่ละพื้นที่ว่าแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ในแต่ละจุดนั้นอยู่ที่ไหนบ้าง และแต่ละจุดได้ระบุถึงเรื่องใดมีความสำคัญในแง่ไหนบ้าง เช่นบางจุดเป็นเขตพื้นที่ที่เป็นเจดีย์ บางจุดเป็นหลุมฝังศพ หรือบางจุดเป็นสระโบราณ ซึ่งในทั้ง 5 เมืองโบราณของแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้นมีองค์ประกอบของตัวเมืองเกือบจะทุกแห่ง เมื่อคนหรือชุมชนพิจารณาในภาพรวมก็จะมองเห็นว่าหากไปจุดนี้จะารู้และเข้าใจในเรื่องของเมืองประวัติศาสตร์ ซึ่งผังจะช่วยให้เราเข้าใจในเรื่องของภาพรวมที่เป็นองค์ความรู้ของเมืองได้เป็นอย่างดี

๕. ๒ อภิปรายผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องแนวคิดเกี่ยวกับการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดี เพื่อการพัฒนาการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีและเพื่อศึกษาการใช้ประโยชน์ของผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีโดยคณะผู้วิจัยได้ศึกษาผ่านการนำเอาทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบผัง และทฤษฎีการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีมาใช้ในการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีโดยมีข้อค้นพบที่สามารถจะนำมาอภิปรายผลได้ดังต่อไปนี้

๕. ๒. ๑ สำหรับแนวคิดการออกแบบหรือการออกแบบผังบริเวณนั้นมีแนวคิดที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับการออกแบบผัง อยู่หลายทฤษฎี เนื่องจากการออกแบบนั้นถือว่าเป็นการใช้จินตนาการในการสร้างงานเพื่อให้เห็นภาพรวมของพื้นที่ และที่ตั้งของวัตถุสิ่งของภายในสถานที่หรือพื้นที่นั้นๆ ว่าการจัดวางตำแหน่งของพื้นที่และวัตถุในแต่ละพื้นที่นั้นจะมีอย่างไร โดยกรอบของการออกแบบผังนั้นจะต้องมีการวางจุดหรือการใช้สัญลักษณ์แสดงให้เห็นถึงหรือแทนความหมายของสิ่งของหรือเขตพื้นที่

ของสถานที่นั้น โดยสัญลักษณ์จะต้องเป็นเรื่องที่สามารถสื่อความหมายได้ง่าย ในแง่ของการออกแบบผังบริเวณหรือผังสถานที่นั้นโดยมากจะมุ่งให้ผู้ใช้งานเห็นหรือทำความเข้าใจเกี่ยวกับจุดหรือที่ตั้งของสถานที่หรือตัวอาคารที่ปรากฏในพื้นที่หรือบริเวณนั้นได้อย่างชัดเจน สะดวกและรวดเร็ว สอดคล้องกับสมภัสสร และธารทัศน์ ได้ให้คำนิยามเกี่ยวกับการวางผังโรงงานไว้ว่า “การวางผังโรงงาน เป็นกิจกรรมหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับการกำหนดรูปแบบการวางตำแหน่งหรือการจัดสรรพื้นที่สำหรับปัจจัยการผลิตต่าง ๆ เช่น ตำแหน่งของเครื่องจักร สถานีนงาน คนงาน เครื่องมือต่าง ๆ พื้นที่สำหรับเก็บวัตถุดิบ เป็นต้น เพื่อให้การดำเนินการผลิตมีความประหยัด ปลอดภัยและมีประสิทธิภาพสูงสุด” (สมภัสสร และธารทัศน์, 2551).

นอกจากนั้น ในประเด็นเรื่องของการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีก็ยังมีแนวคิดเกี่ยวข้องกับการออกแบบผังแหล่งโบราณคดี หรือการออกแบบผังวัด ซึ่งการออกแบบวัดนั้นจะต้องคำนึงถึงการวางผังบริเวณภายในวัด ซึ่งเป็นการกำหนดตำแหน่งที่ตั้งของอาคาร สิ่งปลูกสร้างให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อม ซึ่งประกอบด้วยปัจจัยสำคัญ เช่น ปัจจัยทางธรรมชาติ ปัจจัยด้านสุนทรียภาพ ปัจจัยด้านวัฒนธรรม และปัจจัยการใช้สอยที่ดินหรือการใช้ประโยชน์ของอาคาร สำหรับการวางผังบริเวณวัดในประเทศไทยนั้น วัดโดยทั่วไปนิยมแบ่งเขตพื้นที่ภายในออกเป็น ๓ ส่วนใหญ่ๆ คือ ๑) เขตพุทธาวาส ๑) เขตสังฆาวาส และ ๓) เขตธรณีสงฆ์ ในการดำเนินการออกแบบโบราณสถานหรือแหล่งโบราณคดีก็เช่นเดียวกันจะต้องคำนึงถึงกรอบในการพิจารณาผังของวัดเป็นหลักเพราะผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีโดยมากนั้นเป็นเมืองโบราณที่เป็นพื้นที่ของเมืองและภายในเมืองก็จะมีพื้นที่ของอารามหรือวัดซึ่งการออกแบบจะต้องสอดคล้องกับแนวคิดเชิงจักรวาลวิทยาทางด้านพระพุทธศาสนาด้วย สอดคล้องกับแนวคิดของ โชติ กัลยาณมิตร กล่าวถึงเรื่องไตรภูมิในพระพุทธศาสนากับ สถาปัตยกรรมไทย ว่ามีอิทธิพลสำคัญต่อการสร้างสรรค์ผลงานพุทธศิลป์ แต่ในงาน สถาปัตยกรรมไทยยังพบปัญหา เนื่องจากหนังสือทางด้านสถาปัตยกรรมไม่ได้กล่าวถึงปรัชญาที่แฝงอยู่เบื้องหลังของการสร้างอาคารทางสถาปัตยกรรมเป็นเพียงการบอกกล่าวรูปแบบ และคัดลอกแบบต่อกันมา หากผู้ศึกษาสามารถวิเคราะห์และทำความเข้าใจลักษณะเรื่องไตรภูมิว่าเป็นแม่แบบของสถาปัตยกรรมไทยในประเด็นใดได้บ้าง ก็จะเป็น ประโยชน์ในการเผยแพร่อย่างยิ่ง (โชติ กัลยาณมิตร, 2521: เอกสารอัดสำเนา)

๕. ๒. ๒ สำหรับผลของการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้นพบว่า คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการออกแบบผังโดยเลือกมาจากเมืองโบราณใน 2 จังหวัดจำนวน 5 แห่ง โดยเมื่อออกแบบผังเสร็จแล้วก็ได้นำไปทดลองใช้ ซึ่งก่อให้เกิดประโยชน์กับชุมชนสังคมในหลายๆด้าน เช่น ด้านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของจังหวัด ด้ายการอนุรักษ์ และด้านสังคม โดยเฉพาะเรื่องการปลูกจิตสำนึกในการรักบ้านเกิดนั้นถือว่าได้เป็นเรื่องที่ชุมชนให้ความสำคัญมากอนึ่ง จากการทดลองใช้ผังแหล่งโบราณคดีนั้นได้ก่อให้เกิดประโยชน์ที่สำคัญก็คือก่อให้เกิดประโยชน์ใน

เรื่องการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเนื่องจากชุมชนนั้นมีทรัพยากรทางวัฒนธรรมอยู่แล้ว ดังนั้นการใช้ผังประกอบการท่องเที่ยวจึงก่อให้เกิดประโยชน์มาก สอดคล้องกับการวิจัยของสมเกียรติ ชัยพิบูลย์ ได้ทำการวิจัยเรื่อง การจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม กรณีศึกษาศักยภาพการท่องเที่ยวชุมชนนครชุม อำเภอเมือง จังหวัดกำแพงเพชร พบว่า การที่จะพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมให้ประสบผลสำเร็จได้สิ่งหนึ่งที่ขาดไม่ได้ก็คือ ความรู้และการเข้าถึงความรู้ของนักท่องเที่ยวโดยเฉพาะนักท่องเที่ยวจะต้องมีก็คือคู่มือการท่องเที่ยวและแผนผังสถานที่ท่องเที่ยว ซึ่งหากนักท่องเที่ยวมีอุปกรณ์หรือเครื่องมือดังกล่าวแล้วย่อมจะสามารถเดินทางมาท่องเที่ยวได้ง่ายและมากขึ้น(สมเกียรติ ชัยพิบูลย์, 2551) ดังนั้น แผนที่และผังแหล่งท่องเที่ยวหรือผังสถานที่ท่องเที่ยวจึงมีผลต่อการเดินทางมาท่องเที่ยวในพื้นที่ได้

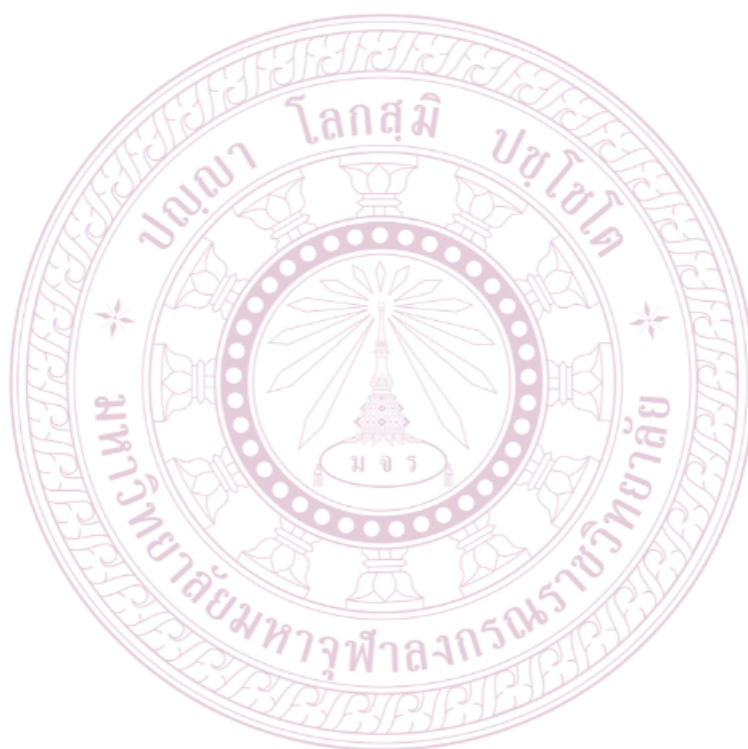
๕. ๒. ๓ ในส่วนของประโยชน์ที่เกิดจากการใช้ ผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้นสามารถที่จะพิจารณาได้จากการดำเนินการวิจัยเกี่ยวกับการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีประเภทเมืองโบราณจำนวน 5 เมือง ใน 2 จังหวัดและใน 5 อำเภอ โดยที่คณะผู้วิจัยได้ทำการนำเอาผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีไปทดลองใช้กับนักท่องเที่ยวและชุมชนแล้วก็จะพบว่าผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้นมีประโยชน์ดังต่อไปนี้ คือ (๑)ประโยชน์ของการใช้ผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในแง่ของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม คือ ผู้ใช้ผังแหล่งโบราณคดีสามารถที่จะ (๑) ทำให้รู้จุดที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีในชุมชน (๒) ทำให้ทราบประวัติความเป็นมา (๓) เอื้อประโยชน์ต่อนักท่องเที่ยวและการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของจังหวัดมากขึ้น (๒) ประโยชน์ในเชิงการอนุรักษ์ และ(๓) ประโยชน์ในเชิงสังคม เป็นต้น

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

จากการวิจัยเรื่อง “การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” พบว่า มีหลายประเด็นที่เป็นประโยชน์แต่ผู้วิจัยยังไม่ได้ศึกษา ดังนั้น เพื่อให้มีการดำเนินการวิจัยให้เกิดองค์ความรู้อย่างสมบูรณ์ผู้ที่สนใจสามารถที่จะนำเอาข้อมูลพื้นฐานในการดำเนินการวิจัยของผู้วิจัยไปทำการวิจัยในประเด็นต่างๆ ที่ยังเหลืออยู่ได้อีกในหลากหลายมุมมองดังต่อไปนี้

(๑) ควรวิจัยในประเด็นเรื่อง “การศึกษาแนวทางในการออกแบบผังผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีเพื่อการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์” ทั้งนี้ก็เพื่อให้เห็นถึงมุมมองเกี่ยวกับการนำเอาผังแหล่งโบราณคดีไปใช้ในธุรกิจการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ โดยเน้นการใช้แผนผังหรือผังแหล่งโบราณคดีเป็นไกด์นำทางไปสู่การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวได้ง่าย

(๒) ควรวิจัยในประเด็น “การจัดการความรู้เกี่ยวกับการพัฒนาผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม” เพราะเมื่อศึกษาอย่างถี่ถ้วนแล้วจะพบว่า แหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานียังไม่ได้รับการส่งเสริมให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างเต็มที่ จะมีการส่งเสริมเฉพาะส่วนของแหล่งโบราณคดีบางพื้นที่หรือบางแห่งเท่านั้นทำให้ไม่สามารถที่จะเข้าถึงองค์ความรู้ทั้งหมดของแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีได้ ดังนั้นผังแหล่งโบราณคดีจึงถือว่าเป็นคำตอบในเรื่องนี้ได้

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยศิลปากร. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือทั่วไป

กรมศิลปากร. คู่มือถวายความรู้แด่พระสังฆาธิการในการดูแลรักษามรดกทางศิลปวัฒนธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : บริษัทสมานพันธ์ จำกัด, ๒๕๔๔.

ไชแสง ศุขะวัฒนะ. การอนุรักษ์โบราณสถานและงานสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรม. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๘.

นิจ หิณฐิระนันท์ “จันเสน เมืองทวารวดีที่ถูกกลืน” ใน สุจินต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ” สังคมและวัฒนธรรม: จันเสน เมืองแรกเริ่มในลุ่มลพบุรี ป่าสัก. กรุงเทพมหานคร: เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๓๘.

มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ. พจนานุกรม บาลี-ไทย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ, ๒๕๖๐.

วิฑูรย์ เหลียวรุ่งเรือง. การอนุรักษ์และการจัดการมรดกทางวัฒนธรรม. กรุงเทพมหานคร: เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๕๒.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. ศิลปะทวารวดี วัฒนธรรมทางศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย. นนทบุรี: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๓.

สฤณีพงศ์ ขุนทรง. โบราณเมืองนครปฐม: การศึกษาอดีตของศูนย์กลางแห่งทวารวดี. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร องค์การมหาชน, ๒๕๕๗.

สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ. การพัฒนาการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๐

(๒) วิทยานิพนธ์

นายปวงปณต สอบบุนทด. “การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ในมุมมองของนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติ”. วิทยานิพนธ์ปริญญาการจัดการมหาบัณฑิต. สาขาวิชาเทคโนโลยีการจัดการมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, ๒๕๖๑.

พิมพ์ชนก พงษ์เกษตรกรรม. “พัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองโบราณดงแม่นางเมือง อำเภอ
บรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต** สาขาวิชาโบราณคดี
สมัยประวัติศาสตร์, ๒๕๕๒.

เรืองแสง ทองสุขแสงเจริญ. “การรับรู้ปัญหาและการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์แหล่งโบราณสถานของ
ประชาชนในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา”. **วิทยานิพนธ์ ศศ.ม.** กรุงเทพมหานคร:
มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๒.

ศิริวรรณ ทาปัญญา. “ปัจจัยที่มีผลต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมแหล่งโบราณสถานกรณีศึกษาการมีส่วน
ร่วมของประชาชนผู้มีถิ่นพำนักใกล้แหล่งโบราณสถาน อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่”.
วิทยานิพนธ์ วท.ม. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๙.

สุนิย์รัตน์ เดชวิริยะกุล. “ระฆังหินสมัยทวารวดี : ข้อเสนอแนะด้านการใช้งาน”. **วิทยานิพนธ์
ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี: มหาวิทยาลัย
ศิลปากร, ๒๕๔๘.

(๓) รายงานการวิจัย/การค้นคว้าอิสระ

กำไลทอง ปันนำ. “ผลกระทบจากการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมที่มีต่อชุมชนในกำแพงเมืองเก่า
เชียงใหม่”. **การค้นคว้าแบบอิสระ ศศ.ม.** เชียงใหม่: มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

ณัฐ ลิ้มทอง. “การจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมชุมชน กรณีศึกษาเมืองโบราณเวียงท่ากาน อำเภอสัน
ป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่”. **การค้นคว้าแบบอิสระ ศศ.ม.** เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่,
๒๕๔๖.

นางสาวประภาวี วงษ์บุตรศรี และคณะ. “การพัฒนาคุณภาพการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ในภาค
ตะวันออกเฉียงเหนือ The Quality Development of Historical Tourism in
Northeastern”. Thailand”. **รายงานการวิจัย**. สาขาวิชาเทคโนโลยีการจัดการสำนัก
วิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, ๒๕๕๖.

วิทยา ศิริชาติวาปี. “ความพร้อมในการรองรับการถ่ายโอนด้านการจัดทำผังเมืองของเทศบาลนครใน
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ”. **การศึกษาค้นคว้าอิสระ ศศ.ม.** ขอนแก่น:
มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๕.

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. “รูปแบบและกระบวนการจัดการศึกษาและการเผย
แผ่ศาสนาธรรม : ศึกษาเฉพาะกรณี วัดสวนแก้ว จังหวัดนนทบุรี”. **รายงานการสังเคราะห์
งานวิจัย**. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

สุรีย์ บุญญานพวงศ์. อากร บัวคล้าย และอัฐางค์ โบราณนท. “สมรรถนะขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการปฏิบัติการกิจด้านการผังเมือง”. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๗.

อนุกุล ศิริพันธุ์. “การจัดการโบราณสถานและสิ่งแวดล้อมโดยรัฐและชุมชนกรณีศึกษาคูเมืองและกำแพงเมืองในเขตพื้นที่ชุมชนบ้านปงสนุก อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง”. การค้นคว้าอิสระ ศศ.ม. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๓.

(๔) วารสาร

ศรีศักร วัลลิโภดม. “อุทัยธานีครั้งโบราณ”. วารสารเมืองโบราณ. ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๕ มิถุนายน – กรกฎาคม ๒๕๒๒.

๒. ภาษาอังกฤษ :

Louis Wirth. “Urbanism as a Way of Life”. in The City Reader. ed. Richard T. LeGates and Frederic Stout. London: Routledge. 1996.

Lewis Mumford. The City in History: Its Origins. its Transformations. and its Prospects. London: Penguin Book. 1961.

๓. อินเทอร์เน็ต :

จารึกในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร องค์การมหาชน. “จารึกดงแม่นางเมือง”. จาก <https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/detail/๔๘๙>. สืบค้นเมื่อวันที่ ๑ เมษายน ๒๕๖๕.

จารึกในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร องค์การมหาชน. “จารึกเมืองบึงคอกช้าง ๑”. จาก <https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/detail/๕๓>. สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๔ เมษายน ๒๕๖๕.

ชนิดาภา ยอดนิล. “แหล่งโบราณคดีบ้านเขาบ่อพลับ”. จาก <http://www.m-culture.in.th/album/๑๓๙๘๑๗/>. สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๔ เมษายน ๒๕๖๕.

ธรรมะไทย. “ฉันทันตชาดก พญาช้างฉันทันต์”. จาก แหล่งที่มา: <http://www.dhammathai.org/chadoknt/chadoknt๒.php>. สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๔ เมษายน ๒๕๖๕.

ธานี ภูนพคุณ. “ประวัติความเป็นมาของการออกแบบ”. จาก <https://www.gotoknow.org/posts/๑๕๕๒๑๘>. สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๕ เมษายน ๒๕๖๕.

แบบดีดี. “ภูมิสถาปัตยกรรม คืออะไร มีความสำคัญอย่างไร ประเภทงาน และประวัติความเป็นมา”.

จาก <https://baabdd.com/articles/landscape-architecture/>. สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๕ เมษายน ๒๕๖๕.

มรดกทางวัฒนธรรมจังหวัดอุทัยธานี. จาก

<http://www.thaiheritage.net/nation/oldcity/uthaithani๔.htm>. สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๕ เมษายน ๒๕๖๕.

วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. “สรวาสติวาท”. จาก <https://shorturl.asia/fPn๙K>. สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๖ เมษายน ๒๕๖๕.

ศรีศักร วัลลิโภดม. “ภูเขาศักดิ์สิทธิ์ และนัยของสถานะภูเขาอันมีลักษณะพิเศษในแต่ละวัฒนธรรม”. สืบค้นเมื่อวันที่ ออนไลน์. แหล่งที่มา: https://www.silpa-mag.com/history/article_๖๕๔๓/. สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๔ เมษายน ๒๕๖๕.

สมใจ ภัตติศิริ. “วิชา สาระทศนศิลป์”. จาก http://www.trangis.com/somjaiart/e๑_๓_๑๖.php#๐. สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๔ เมษายน ๒๕๖๕.

สัมพันธ์ พันธุ์พิมพ์. “โรงเรียนวัดจันเสน”. จาก https://data.bopp-obec.info/web/index_view_history.php?School_ID=๑๐๖๐๒๒๐๒๓๖&page=history. สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๔ เมษายน ๒๕๖๕.

เสถียร โพธิ์นันทะ <https://web.facebook.com/satiarpothinunta/posts/๘๒๓๘๔๐๘๑๔๗๐๑๐๒๙/>

เสถียร โพธิ์นันทะ. “ปรัชญาแห่งความมีอยู่”. จาก <https://www.dharma-gateway.com/ubasok/satien/ubasok-๒๓.htm>. สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๕ เมษายน ๒๕๖๕.

การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัด
นครสวรรค์-อุทัยธานี

Design and layout of Buddhist archeological sites in the Dvaravati
period in Nakhon Sawan-Uthai Thani province.

¹พระราชรัตนาลงกรณ์,รศ.ดร., ²ดร.อิทธิเทพ ผาธา ³ผศ.ดร.สมบัติ มั่งมีสุขศิริ
⁴ผศ.พิเศษ ดร.อุษกร งามชาติ ⁵ดร.สันทยา ประภารัตน์ ⁶ดร.ธัญชาภากร ชัยประภา
¹ Phrarajrattanalongkorn Assoc.Prof.Dr., ²Dr.Athitthep Phatha
³Assist.Prof.Dr. Sombat Mangmeesuksiri⁴ Assist.Prof.Dr.Ayusakorn Ngamchat
⁵Dr.Santhaya Praparatt⁶ Dr.Thanuncharpa Chaiprapa

^{1,6} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครสวรรค์-อุทัยธานี

^{1,6} Mahachulalongkornrajavidyalaya University Nongkhai Campus

^{2,4,5} คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

^{2,4,5} Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

³ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

³ Faculty of Archaeology, Silpakorn University

¹Corresponding Author's Email: phatha121415@hotmail.co.th.

065-378-5210

Received: April 3, 2022; Revised: April 25, 2022; Accepted: April 30, 2022

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ (1) เพื่อเพื่อศึกษาแนวคิดการออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดี(2) เพื่อพัฒนาการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี (3) เพื่อศึกษาประโยชน์การใช้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการมาเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินการวิจัยเน้นการศึกษาวิเคราะห์ทั้งในเชิงพื้นที่และกลุ่มเป้าหมาย มีการจัดกระบวนการวิจัยด้วยการถอดบทเรียนและการบูรณาการข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ การสังเกต และการปฏิบัติการร่วมกันในพื้นที่ศึกษาและกลุ่มเป้าหมายที่กำหนดไว้โดยใช้กระบวนการตามวงจรเดมมิง (PDCA) เป็นเครื่องมือในการดำเนินการงานการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน

ผลการวิจัยพบว่า (1) การออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคตินั้นถือว่าเป็นเรื่องที่มีความสำคัญเนื่องจากการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีจะเป็นสิ่งที่สามารถเข้าไปช่วยนำทางในการ

เข้าถึงพื้นที่ของแหล่งโบราณคดีนั้นได้ง่าย โดยหลักของการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีนั้นจะต้องมุ่งถึงความเรียบง่ายชัดเจนและระบุที่ตั้งของอาคารและศาสนาสถานอื่นๆภายในได้อย่างชัดเจนโดยการใช้สัญลักษณ์แทนการระบุสิ่งของอาคารหรือพื้นที่เหล่านั้น (2) การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีได้ดำเนินการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีจำนวน 5 เมือง ได้แก่ (1) ในจังหวัดนครสวรรค์จำนวน 3 เมือง (2) ในจังหวัดอุทัยธานีจำนวน 2 เมือง โดยมีการออกแบบใน 3 ส่วนคือ 1.ออกแบบผังภูมิสถาปัตยกรรม 2.ออกแบบผังเชิงพื้นที่ 3.ออกแบบผังเส้นทางการเข้าถึงแหล่งโบราณคดี (3) ผลการดำเนินการออกแบบก่อให้เกิดประโยชน์คือ(1) ประชาชนในพื้นที่เข้าใจในผังของแหล่งโบราณคดีได้ดีและสามารถเข้าถึงแหล่งโบราณคดีได้ง่าย (2) มีความรู้ความเข้าใจในประวัติศาสตร์ของสถานที่นั้น (3) ก่อให้เกิดประโยชน์ในการท่องเที่ยวผ่านผังดังกล่าวได้

คำสำคัญ: การออกแบบผัง,แหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดี; ผลที่ได้รับ

Abstract

This research article has the objectives (1) to study the design concept of environmental and archaeological site layouts, (2) to develop the design of Buddhist archaeological site layouts in the Dvaravati Period in Nakhon Sawan-Uthai Thani Provinces, and (3) to study the benefits of environmental and archaeological site planning. Use the map of Buddhist archaeological sites in the Dvaravati period in Nakhon Sawan-Uthai Thani provinces. It is a qualitative research using the action research process as part of the research, focusing on analytical studies in both areas and target groups. mark The research process was organized by extracting lessons learned and integrating information obtained from interviews, Observation and joint operations in the study area and defined target groups using the Deming Cycle Process (PDCA) as the operational tool. participatory action research in all stages.

The results showed that (1) the design of the environmental map and the archaeological site is considered to be important because the site map design can help guide the access to the area of the archaeological site. easy The principle of designing the archaeological site plan is to focus on simplicity and clearly identifying the location of buildings and other religious sites within by using symbols to identify those buildings or areas.(2) The design of the layout of Buddhist archaeological sites in the Dvaravati period in Nakhon Sawan - Uthai Thani provinces has been carried out

in designing the layout of 5 cities of archaeological sites, namely (1) in Nakhon Sawan Province, 3 cities (2) in Uthai Thani Province, 2 cities, by There are designs in 3 parts: 1. Landscape architecture design. 2. Design a spatial plan 3. Design a map of access routes to archaeological sites.(3) Benefits of the design implementation are (1) people in the area understand the layout of the archaeological site well and can access the archaeological site easily (2) have knowledge and understanding of the history of that site (3) can cause benefits in tourism through the aforementioned plan.

Keywords: layout design, Dvaravati period archaeological site; results

๑. บทนำ

ประเทศไทยเป็นประเทศหนึ่งในกลุ่มประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีพัฒนาการในเรื่องของการก่อตั้งอาณาจักรและพัฒนาในเรื่องของการติดต่อค้าขายและเจริญสัมพันธ์ไมตรีกับต่างประเทศ และได้รับเอากระแสของศาสนาจากแหล่งอารยธรรมที่สำคัญของโลก คือ อินเดียมาเป็นศาสนาของตนอาณาจักรแรกเริ่มในประเทศไทยนั้นได้ก่อตัวมาพร้อมๆกับการเปิดรับอารยธรรมจากภายนอกที่ได้เข้ามามีอิทธิพลและวางรากฐานให้กับตัวเมืองและประชาชนในอาณาจักรนั้นมาโดยตลอด ซึ่งตามหลักฐานที่ได้จากแหล่งโบราณคดีในประเทศไทยพบว่าอาณาจักรในยุคแรกที่ปรากฏตัวในประวัติศาสตร์สมัยโบราณของไทยก็คือ อาณาจักรสุวรรณภูมิ โดยนักประวัติศาสตร์และโบราณคดีเชื่อว่าดินแดนไทยได้รับกระแสทางด้านศาสนาจากอินเดียยุคแรกก็คือสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ราว พ.ศ.236-360 (พระพุทธโฆสาจารย์:2556) โดยนำมาทางเรือขึ้นฝั่งที่เมืองนครชัยศรีในปัจจุบันก็คือ จังหวัดนครปฐม หรืออีกที่หนึ่งก็คือเมืองอุทองจังหวัดสุพรรณบุรีซึ่งสมัยนั้นมีพ่อค้าวานิชชาวอินเดียได้มาค้าขายกับรัฐต่าง ๆ ในคาบสมุทรมอินโดจีนผ่านทางเรือเข้ามาเพื่อการค้ากับชาวเมืองสุวรรณภูมิ โดยคำว่า สุวรรณภูมิ แปลว่า ดินแดนแห่งทองคำ หมายถึงดินแดนที่มีความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งคำนี้มีปรากฏในคัมภีร์ชาดก เช่น มหาชนกชาดก กล่าวถึงพระมหาชนกเดินทางมาค้าขายที่สุวรรณภูมิ(ขุ.ชา. อัมภเว (ไทย) 4/2/98-99.) ต่อมาอาณาจักรสุวรรณภูมิก็ได้ล่มสลายไปจากการเกิดขึ้นของเมืองสำคัญอีกหลายเมืองที่มีการติดต่อสัมพันธ์ต่อกันและบางครั้งก็ขยายอาณาเขตเข้าแย่งพื้นที่ซึ่งกันและกัน ทำให้อาณาจักรบางแห่งได้สูญหายจากการล่มสลายที่เกิดจากสงครามและภัยธรรมชาติ พร้อมกับเกิดอาณาจักรขึ้นใหม่หลายแห่ง และต่อมาก็ได้มีอีกรัฐหนึ่งเกิดขึ้นมาภายหลังจากการล่มสลายของอาณาจักรสุวรรณภูมิ ก็คือรัฐที่มีชื่อว่าทวารวดีที่ได้ก่อตัวเป็นรัฐในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 6-12(กรมศิลปากร: 2531) โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองนครปฐมและเมืองศรีเทพรามาณคร(สุจิตต์ วงศ์เทศ:2548) โดยเรื่องราวของทวารวดีปรากฏอยู่ในบันทึกการเดินทางของหลวงจีนอี้จิง ที่เรียกชื่อในบันทึกว่า “โถ-

โล-โป-ตี” ตั้งอยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และอาจมีศูนย์กลางอยู่ที่จังหวัดนครปฐม หรือเมืองศรีเทพก็ได้ เพราะพบเหรียญที่สุโขทัยมีจารึกภาษาสันสกฤตว่า “ศรีทวารวดีศวรปุณย” แปลว่า “การบุญของผู้ใหญ่ศรีทวารวดี” (จี. เซเดส์: 2521)

ในการขุดค้นทางโบราณคดีที่เมืองนครชัยศรี (นครปฐม) ได้พบหลักฐานสมัยทวารวดีจำนวนมาก เช่น ธรรมจักรศิลา พระพุทธรูปศิลาขนาดใหญ่ประทับนั่งห้อยพระบาทปางแสดงธรรมรวมถึงโบราณสถานขนาดใหญ่ ซึ่งนักวิชาการเชื่อว่าสมัยทวารวดีนี้มีศูนย์กลางอยู่ที่ลุ่มปากแม่น้ำ และบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา โดยศูนย์กลางนั้นเชื่อว่าอยู่ที่เมืองนครปฐม ราชบุรี กาญจนบุรี และนครสวรรค์ รวมถึงปราจีนบุรี แต่จากการศึกษาจะพบว่าร่องรอยของทวารวดีนั้นมีอยู่ทั่วทุกภาคของประเทศไทย

กล่าวเฉพาะพื้นที่ในภาคกลางจะพบว่ามีพื้นที่ที่เป็นที่ตั้งของเมืองหรือชุมชนสมัยทวารวดีจำนวนมากและกระจายอยู่เกือบทุกพื้นที่ของภาคกลาง ซึ่งจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานีถือว่าเป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่มีชุมชนของชาวทวารวดีตั้งอยู่ในหลายพื้นที่ เนื่องจากเป็นจังหวัดที่มีพื้นที่ตั้งอยู่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำสาขาอีกหลายสายที่เป็นจุดก่อกำเนิดเมืองหรือชุมชนมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์จนถึงสมัยในยุคประวัติศาสตร์คือสมัยทวารวดีนี้ โดยในพื้นที่ของจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานีมีแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีอยู่หลายแห่งแต่ที่เด่นชัดก็มีอยู่จำนวน 5 แห่งดังต่อไปนี้

1.เมืองจันเสน สำหรับเมืองจันเสน ตั้งอยู่ที่หมู่ ๒ ตำบลจันเสน อำเภอดาคลี ชาวบ้านเรียกว่า “โคกจันเสน” ลักษณะของเมือง เป็นเมืองรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มุมมนทั้งสี่มุมเกือบกลมคิดเป็นเนื้อที่ ๓๐๐ ไร่เศษ กรมศิลปากรได้ทำการสำรวจพบว่าเมืองนี้มีคนเข้ามาอาศัยอยู่ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคโลหะ (พุทธศตวรรษที่ ๔) ติดต่อกันเรื่อยมาจนกระทั่งถึงสมัยประวัติศาสตร์ยุคทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ 12-14) จึงได้ร้างไปในพุทธศตวรรษที่ 16

2.เมืองบน-โคกไม้เดน เป็นเมืองโบราณสมัยทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 12-16 ตั้งอยู่ที่ตำบลท่าน้ำอ้อย อำเภอพยุหะคีรี ด้านตะวันตกติดกับแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งมีการดำเนินการทางโบราณคดี โดยกรมศิลปากร ทำให้ทราบว่า ลักษณะของเมือง มีกำแพงดินหรือคันดิน ๒ ชั้น กรมศิลปากรได้ดำเนินการสำรวจและขุดแต่งโบราณสถานวัดโคกไม้เดน เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๗ จำนวน ๑๖ แห่ง ลักษณะเป็นเนินดินที่พบบนพื้นราบและบนภูเขาหลายลูก เช่น เขาไม้เดน เขาหัวพระ เขาถันหม ซึ่งอยู่นอกกำแพงดินชั้นนอกของเมืองบนด้านตะวันออก

3.เมืองดงแม่นางเมือง เป็นเมืองสำคัญอีกเมืองหนึ่งตั้งอยู่ที่ตำบลเจริญผล อำเภอบรรพตพิสัย เป็นเมืองที่มีพัฒนาการต่อเนื่องมาในสมัยทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 12-18 โดยลักษณะของเมือง เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ลมมุม กรมศิลปากรได้ดำเนินการขุดค้นพบผังเมือง ๒ ชั้นตลอดจนโบราณสถานและโบราณวัตถุสมัยทวารวดี เป็นจำนวนมาก และพบศิลาจารึกระบุชื่อเมืองนี้ว่า “ธานยปุระ” ระบุว่าตรงกับพ.ศ. 1710

4. เมืองโบราณบึงคอกช้าง อยู่ในท้องที่ตำบลไผ่เขียว อำเภอสว่างอารมณ์ ตัวเมืองตั้งอยู่ในป่า ซึ่งได้ทำการสำรวจพบว่า มีคูเมืองปลวกกำแพงดินสูง มีประตูเข้าเมืองทั้ง 4 ทิศ โบราณสถานที่สำรวจพบมีอยู่ 5 แห่ง ส่วนโบราณวัตถุพบจารึกอยู่ 3 หลัก

5. เมืองโบราณเมืองกาฐ อยู่ในตำบลเมืองกาฐ อำเภอบ้านไร่ ลักษณะของตัวเมืองเป็นวงกลมรี ภายในบริเวณเมืองมีซากเจดีย์หักพังอยู่ค่อนข้างตรงกลาง โบราณวัตถุที่พบนั้น มีพระพุทธรูปปางเสด็จดาวดึงส์และสิ่งอื่นๆ เช่นเดียวกับเมืองสมัยทวารวดีทั่วไป

อย่างไรก็ตามจากการศึกษาพบว่า แม้ว่าแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในประเทศไทยจะกระจายอยู่ตามพื้นที่ต่างๆจำนวนมาก แต่ก็ปรากฏว่าไม่ได้รับความสนใจและไม่เป็นที่รู้จักของคนทั่วไป เนื่องจากว่า ขาดการเอาใจใส่จากหน่วยงานของรัฐที่จะเข้าไปกระตุ้นให้สังคมเห็นความสำคัญของแหล่งโบราณคดีในชุมชนได้ทราบ อีกทั้งประชาชนในชุมชนก็ยังขาดความเข้าใจและรู้ถึงคุณค่าของแหล่งโบราณคดีที่มีอยู่ในชุมชนของตน ทำให้แหล่งโบราณคดีหลายแห่งไม่มีใครรู้จักเลย เช่น ภาคนือ ภาคนือสาน ภาคนือกลาง หรือแม้แต่ในภาคนือได้ หลายแห่งถูกทอดทิ้งอย่างไร้ค่า และไม่ได้รับการสืบต่อหรือการพัฒนาเพื่อให้เห็นแหล่งท่องเที่ยวหรือแหล่งแหล่งโบราณคดีชุมชนที่คนรุ่นเก่าจะส่งต่อให้กับคนรุ่นใหม่ได้ จึงนับว่าเป็นเรื่องที่น่าเสียดายเป็นอย่างยิ่ง โดยปัญหาที่เกิดขึ้นก็มาจากการที่ “ผู้ศึกษาไม่สามารถที่จะเข้าถึงแหล่งโบราณคดีชุมชนได้” ทั้งในส่วนของคุณสมบัติของแหล่งโบราณคดีในชุมชน เนื่องจากขาดการศึกษาและวิจัยอย่างเพียงพอ

จากสภาพปัญหาดังกล่าวเป็นเหตุให้ประชาชนในชุมชนเมืองโบราณหรือแหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีไม่สามารถที่จะเข้าถึงหรือเรียนรู้เกี่ยวกับรายละเอียดในพื้นที่ของเมืองโบราณสมัยทวารวดีแต่ละแห่งได้ เนื่องจากการไม่มีแผนที่หรือแผนผังของแหล่งโบราณคดีของนครสวรรค์-อุทัยธานีเป็นไกด์ไลน์ในการเข้าถึงหรือการแสวงหาจุดที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีที่สำคัญๆของจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี จึงเป็นอีกสาเหตุหนึ่งในหลายสาเหตุทำให้ผู้คน/ชุมชนไม่สามารถที่จะเข้าถึงองค์ความรู้,สถานที่, ประวัติศาสตร์ความเป็นมา เป็นต้นของแหล่งโบราณคดีนั้นได้ หรือเป็น ทำให้ผู้คน/ชุมชนไม่มีความรู้เกี่ยวกับสถานที่แห่งนั้น เมื่อไม่มีความรู้ก็ไม่สามารถที่จะเข้าถึงแหล่งโบราณคดีแต่ละแห่งนั้นได้ ดังนั้น หากมีการทำผังแหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี แต่ละแห่งให้ละเอียดและมีการเชื่อมโยงเส้นทางในการเข้าถึงแหล่งโบราณคดีแต่ละแห่งได้ก็จะเป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้ผู้คนหันมาสนใจและเป็นการง่ายต่อการประชาสัมพันธ์ให้ผู้คนได้ทราบและเข้าถึงแหล่งโบราณคดีแต่ละแห่งได้ง่ายมากยิ่งขึ้น

จากสภาพปัญหาดังกล่าวคณะผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะทำการวิจัยในเรื่องนี้และเห็นว่าควรที่จะต้องมีการเร่งการศึกษาและการพัฒนาแผนผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีแต่ละแห่งให้ละเอียดเพื่อจะได้เป็นประโยชน์ต่อการเข้าถึงแหล่งโบราณคดีได้ง่ายขึ้น โดยประเด็นปัญหาที่คณะผู้วิจัยได้ตั้งไว้ในเรื่องนี้ก็คือ (๑) แนวทางการออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและ

แหล่งโบราณคดีควรเป็นอย่างไร (๒) จะพัฒนาออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในในจังหวัด นครสวรรค์-อุทัยธานี ได้อย่างไร และ (๓) การนำผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในในจังหวัด นครสวรรค์-อุทัยธานี ไปใช้นั้นก่อให้เกิดประโยชน์ได้อย่างไร ทั้งนี้ก็เพื่อให้ง่ายต่อการศึกษาและการ เข้าถึงองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีให้ ละเอียดยิ่งต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

- (1) เพื่อศึกษาแนวคิดการออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดี
- (2) เพื่อพัฒนาการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัด นครสวรรค์-อุทัยธานี
- (3) เพื่อศึกษาประโยชน์การใช้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัด นครสวรรค์-อุทัยธานี

วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิง ปฏิบัติการ (Action Research) มาเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินการวิจัย เน้นการศึกษวิเคราะห์ทั้งในเชิง พื้นที่และกลุ่มเป้าหมาย มีการจัดกระบวนการวิจัยด้วยการถอดบทเรียนและการบูรณาการข้อมูลที่ได้ จากการสัมภาษณ์ การสังเกต และการปฏิบัติการร่วมกันในพื้นที่ศึกษาและกลุ่มเป้าหมายที่กำหนดไว้โดย ใช้กระบวนการตามวงจรเดมมิง (PDCA) เป็นเครื่องมือในการดำเนินงานการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมี ส่วนร่วมในทุกขั้นตอน โดยมีลำดับการดำเนินการดังต่อไปนี้

ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาด้านเนื้อหา/เอกสาร/แนวคิดทฤษฎี ในด้านการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) การวิเคราะห์เอกสาร (Document Analysis) หรือการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) คณะผู้วิจัย ได้ทำการรวบรวมข้อมูลจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา แนวคิดทฤษฎี การทบทวนวรรณกรรม/สารสนเทศ เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแหล่งโบราณคดี สมัยทวารวดีในในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

ขั้นตอนที่ 2 การศึกษาในภาคสนามหรือพื้นที่กรณีศึกษา เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม โดยการสังเกต (Observation) การ สัมภาษณ์ (Interview) การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) และนำข้อมูลที่ได้จากการเก็บ รวบรวมข้อมูลภาคสนามมาจัดกระทำข้อมูลและตรวจสอบข้อมูลด้วยวิธีการตรวจสอบสามเส้าด้าน ข้อมูล จากนั้นทำการวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้แนวคิดทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่ได้ศึกษา

มาเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ข้อมูล โดยจำแนกตามความมุ่งหมายของการวิจัย และนำเสนอข้อมูลตามความมุ่งหมายของการวิจัยโดยการพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis)

ขั้นตอนที่ 3 ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ กลุ่มประเภทประชากร การวิจัยครั้งนี้ คณะผู้วิจัยได้จำแนกประชากรและผู้ให้ข้อมูลดังนี้ ประชากรศึกษาเป็นกลุ่มพระภิกษุสงฆ์หรือผู้นำศาสนา ผู้บริหารภาครัฐส่วนท้องถิ่น และ ตัวแทนชุมชน ที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่แหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีใน 2 จังหวัด ได้แก่ (1) จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งมีอยู่ 3 แห่ง ได้แก่ 1.เมืองโบราณจันเสน ตำบลจันเสน อำเภอดุสิต จังหวัดนครสวรรค์ 2.เมืองโบราณโคกไม้เดน ตำบลท่าน้ำอ้อย-ม่วงหัก อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ 3.เมืองโบราณดงแม่ปางเมือง ตำบลตาตัง อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์ และ (2) จังหวัดอุทัยธานี มีอยู่ 2 แห่ง ได้แก่ 1. เมืองโบราณบึงคอกช้าง ตำบลไผ่เขียว อำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี 2.เมืองโบราณท่าการุ้ง ตำบลเมืองการุ้ง จังหวัดอุทัยธานี โดยใช้วิธีการคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างที่มีความรู้ที่จะสามารถให้ข้อมูลที่สำคัญ โดยกำหนดเกณฑ์ คือ เป็นผู้ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญในประเด็นที่ศึกษา และเป็นผู้ที่ยินดีจะให้ข้อมูลเชิงลึกถึงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นตามบริบทของพื้นที่ กำหนดกลุ่มผู้ให้ข้อมูล ดังนี้ (1) กลุ่มพระสงฆ์หรือผู้นำทางศาสนา จำนวน 10 รูป (2) กลุ่มผู้นำชุมชน จำนวน 10 คน (3) กลุ่มตัวแทนชุมชน/ปราชญ์ชาวบ้าน/นักวิชาการจำนวน 5 คน (4) กลุ่มเรียนและกลุ่มคนที่ร่วมกิจกรรม หมู่บ้านรวม 20 คน รวม 45 รูป/คน

ขั้นตอนที่ 4 เครื่องมือและวิธีการที่ใช้ในการวิจัย เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้ ประกอบด้วย 1) แบบสำรวจ ใช้ในการสำรวจพื้นที่ในการกำหนดพื้นที่การวิจัย เพื่อกำหนดพื้นที่ในการเก็บรวบรวมข้อมูล เป็นการสำรวจข้อมูลก่อนทำการวิจัย และข้อมูลเบื้องต้นในการเข้าถึงพื้นที่การวิจัย 2) แบบสังเกต (Observation) ใช้ในการสังเกตสภาพทั่วไปของชุมชน พื้นที่ตั้งของแหล่งโบราณคดี ชุมชนแวดล้อมและนโยบายของหน่วยงานปกครองของท้องถิ่น ซึ่งการเก็บข้อมูลจะประกอบด้วยการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non- Participant Observation) 3) แบบสัมภาษณ์ (Interview Guide) ใช้สัมภาษณ์กลุ่มผู้รู้ กลุ่มผู้เชี่ยวชาญด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ผู้นำชุมชน หรือประชาชนชาวชุมชนนั้นที่เกี่ยวข้องกับแหล่งโบราณคดีนั้นๆ ซึ่งการดำเนินการสัมภาษณ์จะใช้รูปแบบการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interviews) และแบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (Non-Structured Interviews) เป็นแบบสัมภาษณ์ที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นจากกรอบแนวคิดและตามความมุ่งหมายของการวิจัย 4) การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) ใช้กับกลุ่มตัวอย่าง ซึ่งมีการจัดสนทนาเป็นกลุ่ม ตั้งแต่ 8-10 คน มีการกำหนดเนื้อหาในการสนทนา และสนทนากลุ่มอย่างไม่เป็นทางการเพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาและแนวทางในการออกแบบผังของแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีเพื่อให้ตรงตามสถานที่จริงและก่อให้เกิดประโยชน์กับการนำไปใช้ในชุมชน

ขั้นตอนที่ 5 การรวบรวมข้อมูล การตรวจสอบข้อมูล ในการวิจัยเรื่องการศึกษาการออกแบบแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลดังนี้ (1) การสำรวจ เป็นการสำรวจพื้นที่ก่อนการลงพื้นที่เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล เป็นการกำหนดพื้นที่เพื่อให้การเก็บข้อมูลในขั้นต่อไปได้ข้อมูลที่ถูกต้องและเป็นจริง (2) การสังเกต (Observation) ประกอบด้วยการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Participant And Non Participant Observation) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) ผู้วิจัยได้เข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรม พร้อมกับสังเกต ชักถามข้อมูลที่ยังสงสัยและจดบันทึกอย่างเป็นระบบ การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participant Observation) ผู้วิจัยจะทำการสังเกตสภาพทั่วไปของชุมชนและสิ่งแวดล้อม แหล่งโบราณคดีในชุมชนเพื่อนำไปสู่การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีอย่างจริงจัง (3) การสัมภาษณ์ (Interview Guide) ประกอบด้วยแบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interviews) เป็นการสัมภาษณ์ตามแนวทางประเด็นคำถามที่ผู้วิจัยสัมภาษณ์ข้อมูลอย่างกว้างๆ และสามารถที่จะสัมภาษณ์เจาะลึกได้ทันที เพื่อหาคำตอบตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย การสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (No Structured Interviews) เป็นการสัมภาษณ์ตามแนวทางประเด็นคำถามที่ผู้วิจัยสัมภาษณ์ข้อมูลอย่างกว้างๆ และสามารถที่จะสัมภาษณ์เจาะลึกได้ทันที และมีแนวคำถามที่สามารถสัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึกได้ ไม่ได้เป็นคำถามที่ตายตัว การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) การเก็บข้อมูลด้วยการสนทนากลุ่ม ในแต่ละกลุ่มจัดผู้เข้าร่วมสนทนา 8-10 คน เพื่อให้ได้การสนทนาตามแนวของวัตถุประสงค์การวิจัย เพื่อให้ได้ผลคือประเด็นคำตอบเกี่ยวข้องกับการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

ขั้นตอนที่ 6 การวิเคราะห์ข้อมูล จากการศึกษาทั้งในเชิงเอกสาร (Documentary Research) และข้อมูลเชิงประจักษ์ จากการสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่มย่อย เป็นกระบวนการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูล โดยมุ่งเน้นการวิเคราะห์ที่ได้จากการสรุปตามสาระสำคัญด้านเนื้อหาที่กำหนดไว้ โดยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) ดังนี้

ดำเนินการศึกษาบริบทพื้นที่โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินการวิจัย และสรุปและนำเสนอผลการศึกษาที่ได้จากการศึกษาในเชิงเอกสารและภาคสนามจากการ สัมภาษณ์ กลุ่มเป้าหมาย 2 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ซึ่งมีพื้นที่ที่เป็นเมืองโบราณอยู่ 5 เมือง สนทนากลุ่มในแต่ละชุมชน จัดเวทีแสดงความคิดเห็นทั้ง 2 จังหวัดในพื้นที่ 5 อำเภอ ชุมชน แล้วนำมาวิเคราะห์ตามประเด็นสำคัญ กล่าวคือ ประวัติความเป็นมาของแหล่งโบราณคดี ความเชื่อและประเพณีวัฒนธรรม สภาพของพื้นที่จริงที่จะนำมาเป็นแนวทางในการออกแบบผัง หน่วยงานที่เข้ามาเกี่ยวข้องจากนั้นจะนำผลการวิเคราะห์มาเผยแพร่สู่สังคม ทั้งภาครัฐ และภาคเอกชน และผู้มีส่วน

เกี่ยวข้องในระดับต่างๆ พร้อมทั้งวิเคราะห์สภาพของพื้นที่ที่เป็นที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดี ในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี จำนวน 5 เมือง ใน 5 อำเภอ จากการออกแบบผังโดยใช้หลักทฤษฎีที่เกี่ยวข้องนำไปสู่การสร้างผังของพื้นที่แหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีตามข้อเท็จจริงที่ถูกต้องให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชน สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ข้อที่ (๑) พบว่า แนวคิดเกี่ยวกับการออกแบบผัง หรือการออกแบบโดยทั่วไป นั้นเป็นแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบผัง หรือการจัดการเกี่ยวกับการวางผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีที่มีอยู่นั้นตามที่แหล่งโบราณคตินั้นมีอยู่ไม่ได้เข้าไปทำการเปลี่ยนแปลงหรือทำให้ใหม่ให้เกิดขึ้นกับแหล่งโบราณคดีแห่งนั้นเลย สำหรับแนวคิดเกี่ยวกับการออกแบบผังหรือผังบริเวณนั้นเป็นเรื่องของการออกแบบผังของสิ่งก่อสร้างหรือสถานที่หรือวัตถุที่ตั้งของวัตถุเพื่อให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อย หรือเป็นการออกแบบผังบริเวณเพื่อชี้ให้เห็นถึงแผนผังการจัดวางสิ่งของหรือตัวอาคารของพื้นที่แต่ละแห่งเพื่อให้เห็นว่าพื้นที่ตรงนั้นประกอบไปด้วยอะไรบ้าง โดยหลักของการออกแบบผังหรือผังบริเวณนั้นจะต้องใช้สัญลักษณ์ประกอบหรือเป็นสัญลักษณ์แทนสิ่งของหรือสิ่งก่อสร้างภายในพื้นที่นั้นๆ

นอกจากนั้นในส่วนของการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีที่ประกอบด้วยพื้นที่และโบราณสถานนั้นถือว่าเป็นแนวคิดของการออกแบบเพื่อจัดวางสิ่งของหรือพื้นที่ของแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีทั้ง 5 แห่ง ในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ทั้งที่เป็นตัวอาคารหรือสิ่งก่อสร้างอื่นของแหล่งโบราณคดี โดยการออกแบบผังนั้นจะมุ่งเพื่อให้เห็นถึงรายละเอียดของแหล่งโบราณคตินั้นๆและเพื่อให้เกิดความสะดวกในการทำความเข้าใจหรือการเข้าถึงแหล่งโบราณคตินั้นได้ง่าย ซึ่งคำว่าผังหรือหลักการเขียนผังนั้นเบื้องต้นจะต้องเข้าใจว่าผังนั้นมีอยู่ ๒ ประเภท คือ (๑) ผังบริเวณ (Layout Plan) หมายถึงภาพ ๒ มิติ ที่แสดงรายละเอียดในทางราบเกี่ยวกับตำแหน่งอาคารลงบนพื้นที่ก่อสร้าง บนแผนที่ในโฉนดที่ดินที่เขียนขยาย ให้รายละเอียดเกี่ยวกับระยะห่างจากแนวเขตถนน แนวเขตข้างเคียง โดยรอบ เครื่องหมายทิศเหนือ ตำแหน่งของบ่อบำบัดน้ำเสีย ทางเข้าออก การระบายน้ำทิ้ง บ่อพัก บ่อดักไขมัน และอื่นๆ ที่กฎหมายควบคุมอาคารกำหนด (๒) ผังที่ตั้ง (Site Plan) หรือแผนที่สังเขป หมายถึงภาพ 2 มิติ ที่แสดงรายละเอียดในทางราบเกี่ยวกับที่ตั้งของที่ดิน เพื่อแสดงให้เห็นว่าที่ตั้งอยู่ที่ตำแหน่งใด ห่างจากถนนหลัก ถนนรองเท่าไร และมีสภาพแวดล้อมโดยรอบเป็นอะไรบ้าง หรือตั้งอยู่ใกล้กับอะไรที่สังเกตหรือมองเห็นได้ง่าย มีจุดประสงค์เพื่อต้องการแจ้งให้ผู้ที่เกี่ยวข้องได้รับทราบ ไม่เกี่ยวข้องกับรายละเอียดตัวอาคารแต่อย่างใด ดังนั้นการเขียนแผนที่ตั้ง จึงไม่ต้องมีมาตราส่วนกำกับให้เขียนระยะตัวเลขโดยประมาณขนาดของรูปแบบตามความเหมาะสม ซึ่งการออกแบบผังแหล่งโบราณคตินั้นก็ต้องอาศัยกรอบการออกแบบผังทั้งสองประเภทนี้เป็นหลัก

วัตถุประสงค์ข้อที่ (๒) พบว่า ภายหลังจากที่คณะผู้วิจัยได้ลงพื้นที่สำรวจแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีแล้วจากนั้นก็ได้มีการประชุมแลกเปลี่ยนความเห็นระหว่างนักวิจัยภายในจากนั้นก็ได้นำผลการออกแบบผังโดยเป็นการออกแบบผังในลักษณะทั้งที่เป็นผังบริเวณและผังที่ตั้ง โดยพิจารณาหลักการออกแบบผ่านการพิจารณาจากภาพถ่ายทางอากาศก่อน จากนั้นก็ได้นำผลการออกแบบผังในแต่ละพื้นที่ของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ใน 5 อำเภอ ได้แก่ (๑) อำเภอตาคลี (๒) อำเภอพยุหะคีรี (๓) อำเภอบรรพตพิสัย ในส่วนของจังหวัดนครสวรรค์ ส่วนในพื้นที่อุทัยธานีก็มีอยู่ 2 อำเภอ ได้แก่ 1.อำเภอสว่างอารมณ์ 2.อำเภอบ้านไร่ โดยพบว่าตอนที่ลงพื้นที่สำรวจนั้นจะมีการลงพื้นที่สำรวจเมืองโบราณหรือแหล่งโบราณคดีเฉพาะที่กำหนดไว้ 5 แห่ง และนำมาออกแบบผังนี้ทั้งสองจังหวัดนั้นก็เป็นที่ 5 แห่ง เช่นเดียวกัน ได้แก่ 1.เมืองจันเสน อำเภอตาคลี จังหวัดนครสวรรค์ 2.เมืองโคกไม้เดน อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ 3.เมืองดงแม่นางเมือง อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์ 4.เมืองบึงคอกช้าง อำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี 5. เมืองท่าการุ้ง อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี โดยผังของแต่ละเมืองนั้นจะเป็นผังแบบผังบริเวณและผังที่ตั้งเป็นหลัก 1.เมืองโบราณจันเสน ตำบลจันเสน อำเภอตาคลี จังหวัดนครสวรรค์ สำหรับเมืองโบราณจันเสนมียุคของเมืองเป็นทรงสี่เหลี่ยมมีมุมที่มนมีคูน้ำล้อมรอบพื้นที่ตรงกลางเป็นพื้นที่ทำการเกษตรในปัจจุบัน แต่ในอดีตเคยพบโบราณวัตถุจำนวนมาก โดยเมืองจันเสนนี้ถือว่าเป็นเมืองหนึ่งที่อยู่ในช่วงสมัยของความเจริญรุ่งเรืองของวัฒนธรรมแบบทวารวดี โดยเป็นเมืองที่มีความสืบเนื่องกับชุมชนโบราณในบริเวณใกล้เคียงก็คือ ชุมชนยุคก่อนสมัยประวัติศาสตร์บ้านใหม่ชัยมงคล ซึ่งเป็นชุมชนยุคสมัยก่อนประวัติศาสตร์ และเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 11-12 ก็ได้มีชาวมอญ-ขอมหรือเขมรโบราณได้อพยพเข้ามาสร้างเมืองที่บริเวณเมืองจันเสนซึ่งเป็นที่อยู่ใกล้แม่น้ำก็คือแม่น้ำเจ้าพระยาเดิม ชาวเมืองจันเสนนั้นนับถือศาสนา 2 ศาสนาก็คือ ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ซึ่งพบหลักฐานในตราดินเผาที่จารึกข้อความถึงพระเจ้าในศาสนาพราหมณ์ก็คือ พระศิวะหรือพระพรหม และนับถือศาสนาพุทธนิกายสรวาสตวาทิน ซึ่งเป็นนิกายเถรวาทสายภาษาสันสกฤต ปรากฏหลักฐานก็คือพระพุทธรูปแสดงวชิระกมุทรา ซึ่งเป็นศิลปะคุปตะอันแสดงให้เห็นว่าอยู่ในอิทธิพลของพระพุทธศาสนานิกายสรวาสตวาทินนั้น เมืองจันเสนถึงกาลล่มสลายในราวพุทธศตวรรษที่ 16 เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงของสายน้ำก็คือแม่น้ำเจ้าพระยาได้เปลี่ยนทิศทางจากเดิมไหลมาที่เมืองจันเสน ก็ได้ไหลไปทางเมืองอุทัยแทนเป็นเหตุทำให้เมืองประสบปัญหาเรื่องการขาดน้ำและล่มสลายไปในที่สุด

วัตถุประสงค์ข้อที่ (๓) พบว่า สำหรับการใช้ผังในการเข้าไปศึกษานั้นย่อมก่อให้เกิดประโยชน์ในการเข้าถึงแหล่งโบราณคดีอยู่หลายประการ คือ (๑) ประโยชน์ในด้านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เนื่องจากเดิมทีพื้นที่ที่เป็นแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี หลายเมืองนั้นไม่มีคนให้ความสนใจทั้งๆที่เป็นทรัพยากรการท่องเที่ยวซึ่งสามารถนำไปจัดการท่องเที่ยวได้ในรูปแบบ

ของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้แต่ก็ยังไม่มีการดำเนินการใดๆจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเลย เป็นเหตุให้แหล่งโบราณคดีหลายแห่งถูกละเลย ดังนั้น คณะผู้วิจัยจึงได้ทำการจัดการทดลองนำเอาผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ไปใช้กับประชาชนในพื้นที่ของชุมชนทั้ง 5 แห่ง เพื่อแสวงหาที่ตั้งหรือจุดที่ควรไปสำรวจหรือศึกษาก็พบว่าผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้นก็ทำให้เกิดเป็นประโยชน์ในการศึกษาแหล่งโบราณคดีได้ คือ (๑) ทำให้รู้จักที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีในชุมชน คือ สามารถใช้เป็นแผนที่ในการค้นหาวัดหรือแหล่งโบราณคดีที่ตนเองต้องการได้ (๒) ทำให้ทราบประวัติความเป็นมา เมื่อใช้ผังในการค้นหาแล้วสิ่งที่จะเกิดขึ้นตามมาก็เป็นแรงกระตุ้นให้ผู้ใช้เกิดความอยากรู้อยากเห็นและปรารถนาจะศึกษาค้นคว้าถึงข้อมูลประวัติความเป็นมาของแหล่งโบราณคดีที่ตนสนใจได้ (๓) เอื้อประโยชน์ต่อนักท่องเที่ยวและการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของจังหวัดมากขึ้น กล่าวคือ แผนผัง หรือผังเมืองโบราณหรือผังแหล่งโบราณคดีนั้นสามารถที่จะนำมาเป็นอุปกรณ์ในการเดินทางท่องเที่ยว ศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ได้ (๒) ประโยชน์การใช้ผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ในในด้านการอนุรักษ์ กล่าวคือ ผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี สามารถที่จะนำไปสู่การทำความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของแหล่งโบราณคดีที่ตนเองต้องการศึกษาแล้วย่อมกระตุ้นให้เกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ โดยประโยชน์ของผังในด้านการอนุรักษ์นั้นก็สามารถที่จะพิจารณาได้ดังต่อไปนี้(๑) ด้านการปลูกจิตสำนึกในเรื่องของคุณค่า (๒) ด้านการรักษาและคุ้มครอง (๓) ด้านการบูรณปฏิสังขรณ์ (๔) ด้านการใช้ประโยชน์ในเชิงอนุรักษ์ (๓) ประโยชน์การใช้ผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในด้านสังคม กล่าวคือ เมื่อพิจารณาผังโดยภาพรวมก็สามารถที่จะมองเห็นแต่ละพื้นที่ว่าแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ในแต่ละจุดนั้นอยู่ที่ไหนบ้าง และแต่ละจุดได้ระบุถึงเรื่องใดมีความสำคัญในแง่ไหนบ้าง เช่นบางจุดเป็นเขตพื้นที่ที่เป็นเจดีย์ บางจุดเป็นหลุมฝังศพ หรือบางจุดเป็นสระโบราณ ซึ่งในทั้ง 5 เมืองโบราณของแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี นั้นมีองค์ประกอบของตัวเมืองเกือบจะทุกแห่ง เมื่อคนหรือชุมชนพิจารณาในภาพรวมก็จะมองเห็นว่าหากไปจุดนี้จะได้รู้และเข้าใจในเรื่องของเมืองประวัติศาสตร์ ซึ่งผังจะช่วยให้เราเข้าใจในเรื่องของภาพรวมที่เป็นองค์ความรู้ของเมืองได้เป็นอย่างดี

อภิปรายผลการวิจัย

1. สำหรับแนวคิดการออกแบบหรือการออกแบบผังบริเวณนั้นมีแนวคิดที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับการออกแบบผัง อยู่หลายทฤษฎี เนื่องจากการออกแบบนั้นถือว่าการใช้จินตนาการในการสร้างงานเพื่อให้เห็นภาพรวมของพื้นที่ และที่ตั้งของวัตถุสิ่งของภายในสถานที่หรือพื้นที่นั้นๆ ว่าการจัดวางตำแหน่งของพื้นที่และวัตถุในแต่ละพื้นที่นั้นจะมีอย่างไร โดยกรอบของการออกแบบผังนั้น จะต้อง

การวางจุดหรือการใช้สัญลักษณ์แสดงให้เห็นถึงหรือแทนความหมายของสิ่งของหรือเขตพื้นที่ของสถานที่นั้น โดยสัญลักษณ์จะต้องเป็นเรื่องที่สามารถสื่อความหมายได้ง่าย ในแง่ของการออกแบบผังบริเวณหรือผังสถานที่นั้นโดยมากจะมุ่งให้ผู้ใช้งั้นเห็นหรือทำความเข้าใจเกี่ยวกับจุดหรือที่ตั้งของสถานที่หรือตัวอาคารที่ปรากฏในพื้นที่หรือบริเวณนั้นได้อย่างชัดเจน สะดวกและรวดเร็ว สอดคล้องกับสมภัสสร และธารทัศน์ ได้ให้คำนิยามเกี่ยวกับการวางผังโรงงานไว้ว่า “การวางผังโรงงาน เป็นกิจกรรมหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับการกำหนดรูปแบบการวางตำแหน่งหรือการจัดสรรพื้นที่สำหรับปัจจัยการผลิตต่าง ๆ เช่น ตำแหน่งของเครื่องจักร สถานียาน คนงาน เครื่องมือต่าง ๆ พื้นที่สำหรับเก็บวัตถุดิบ เป็นต้น เพื่อให้การดำเนินการผลิตมีความประหยัด ปลอดภัยและมีประสิทธิภาพสูงสุด” (สมภัสสร และธารทัศน์, 2551).

นอกจากนั้น ในประเด็นเรื่องของการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีก็ยังมีแนวคิดเกี่ยวข้องกับการออกแบบผังแหล่งโบราณคดี หรือการออกแบบผังวัด ซึ่งการออกแบบวัดนั้นนั้นจะต้องคำนึงถึงการวางผังบริเวณภายในวัด ซึ่งเป็นการกำหนดตำแหน่งที่ตั้งของอาคาร สิ่งปลูกสร้างให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อม ซึ่งประกอบด้วยปัจจัยสำคัญ เช่น ปัจจัยทางธรรมชาติ ปัจจัยด้านสุนทรียภาพ ปัจจัยด้านวัฒนธรรม และปัจจัยการใช้สอยที่ดินหรือการใช้ประโยชน์ของอาคาร สำหรับการวางผังบริเวณวัดในประเทศไทยนั้น วัดโดยทั่วไปนิยมแบ่งเขตพื้นที่ภายในออกเป็น ๓ ส่วนใหญ่ๆ คือ ๑) เขตพุทธาวาส ๑) เขตสังฆาวาส และ ๓) เขตธรณีสงฆ์ ในการดำเนินการออกแบบโบราณสถานหรือแหล่งโบราณคดีก็เช่นเดียวกันจะต้องคำนึงถึงกรอบในการพิจารณาผังของวัดเป็นหลักเพราะผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีโดยมากนั้นเป็นเมืองโบราณที่เป็นพื้นที่ของเมืองและภายในเมืองก็จะมีพื้นที่ของอารามหรือวัดซึ่งการออกแบบจะต้องสอดคล้องกับแนวคิดเชิงจักรวาลวิทยาทางด้านพระพุทธศาสนาด้วย สอดคล้องกับแนวคิดของ โชติ กัลยาณมิตร กล่าวถึงเรื่องไตรภูมิในพระพุทธศาสนากับ สถาปัตยกรรมไทย ว่ามีอิทธิพลสำคัญต่อการสร้างสรรค์ผลงานพุทธศิลป์ แต่ในงาน สถาปัตยกรรมไทยยังพบปัญหา เนื่องจากหนังสือทางด้านสถาปัตยกรรมไม่ได้กล่าวถึงปรัชญาที่แฝงอยู่เบื้องหลังของการสร้างอาคารทางสถาปัตยกรรมเป็นเพียงการบอกกล่าวรูปแบบ และคัดลอกแบบต่อกันมา หากผู้ศึกษาสามารถวิเคราะห์และทำความเข้าใจลักษณะเรื่องไตรภูมิว่าเป็นแม่แบบของสถาปัตยกรรมไทยในประเด็นใดได้บ้าง ก็จะเป็น ประโยชน์ในการเผยแพร่อย่างยิ่ง (โชติ กัลยาณมิตร, 2521: เอกสารอัดสำเนา)

2. สำหรับผลของการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้นพบว่า คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการออกแบบผังโดยเลือกมาจากเมืองโบราณใน 2 จังหวัดจำนวน 5 แห่ง โดยเมื่อออกแบบผังเสร็จแล้วก็ได้นำไปทดลองใช้ ซึ่งก่อให้เกิดประโยชน์กับชุมชนสังคมในหลายๆด้าน เช่น ด้านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของจังหวัด ด้ายการอนุรักษ์ และด้านสังคม โดยเฉพาะเรื่องการปลูกจิตสำนึกในการรักบ้านเกิดนั้นถือว่าได้เป็นเรื่องที่ชุมชนให้ความสำคัญมาก

อนึ่ง จากการทดลองใช้ผังแหล่งโบราณคดีนั้นได้ก่อให้เกิดประโยชน์ที่สำคัญก็คือก่อให้เกิดประโยชน์ในเรื่องการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเนื่องจากชุมชนนั้นมีทรัพยากรทางวัฒนธรรมอยู่แล้ว ดังนั้นการใช้ผังประกอบการท่องเที่ยวจึงก่อให้เกิดประโยชน์มาก สอดคล้องกับการวิจัยของสมเกียรติ ชัยพิบูลย์ ได้ทำการวิจัยเรื่อง การจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม กรณีศึกษาศักยภาพการท่องเที่ยวชุมชนนครชุม อำเภอเมือง จังหวัดกำแพงเพชร พบว่า การที่จะพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมให้ประสบความสำเร็จได้สิ่งหนึ่งที่ขาดไม่ได้ก็คือ ความรู้และการเข้าถึงความรู้ของนักท่องเที่ยวโดยเฉพาะนักท่องเที่ยวจะต้องมีก็คือคู่มือการท่องเที่ยวและแผนผังสถานที่ท่องเที่ยว ซึ่งหากนักท่องเที่ยวมีอุปกรณ์หรือเครื่องมือดังกล่าวแล้วย่อมจะสามารถเดินทางมาท่องเที่ยวได้ง่ายและมากขึ้น(สมเกียรติ ชัยพิบูลย์,2551) ดังนั้น แผนทีและผังแหล่งท่องเที่ยวหรือผังสถานที่ท่องเที่ยวจึงมีผลต่อการเดินทางมาท่องเที่ยวในพื้นที่ได้

3. ในส่วนของประโยชน์ที่เกิดจากการใช้ ผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้นสามารถที่จะพิจารณาได้จากการดำเนินการวิจัยเกี่ยวกับการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีประเภทเมืองโบราณจำนวน 5 เมือง ใน 2 จังหวัดและใน 5 อำเภอ โดยที่คณะผู้วิจัยได้ทำการนำเอาผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีไปทดลองใช้กับนักท่องเที่ยวและชุมชนแล้วก็จะพบว่าผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้นมีประโยชน์ดังต่อไปนี้ คือ (๑)ประโยชน์ของการใช้ผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในแง่ของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม คือ ผู้ใช้ผังแหล่งโบราณคดีสามารถที่จะ (๑) ทำให้รู้จักที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีในชุมชน (๒) ทำให้ทราบประวัติความเป็นมา (๓) เอื้อประโยชน์ต่อนักท่องเที่ยวและการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของจังหวัดมากขึ้น (๒) ประโยชน์ในเชิงการอนุรักษ์ และ(๓) ประโยชน์ในเชิงสังคม เป็นต้น

องค์ความรู้ใหม่

สำหรับองค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้นจะพบว่าได้รับองค์ความรู้ที่เป็นเนื้อหาสาระของเมืองทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานีก็คือองค์ความรู้ด้านพื้นที่ รูปร่างของเมือง ว่าเมืองแต่ละเมืองในยุคทวารวดีนั้นมีการออกแบบผังเมือง (1) เป็นเมืองรูปทรงกลมหรือวงรี หรือรูปสี่เหลี่ยมหักมุม ซึ่งเป็นเมืองที่มีคูน้ำล้อมรอบเนื่องจากว่าเป็นเมืองทำการเกษตรและการเดินทางที่ต้องอาศัยแม่น้ำลำธารเป็นหลัก (2) ผังของเมืองนิยมทำเป็นเมือง 2 ชั้นผ่านคูน้ำ ซึ่งเป็นเมืองที่ได้รับอิทธิพลมาจากเมืองศรีเทพ เช่น เมืองโคกไม้เดน เมืองดงแม่นางเมือง เมืองบึงคอกช้าง เป็นต้น โดยผังดังกล่าวคาดว่าเป็นผังที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากเมืองที่มีขนาดใหญ่ และเป็นเมืองที่มีอิทธิพลในด้านการปกครอง (3) ในคูเมืองชั้นนอกกับคูเมืองชั้นในนั้นพบว่า เมืองสมัยทวารวดีนิยมสร้างอารามไว้ทั้งภายในเมืองและนอก

เมือง เพื่อให้เป็นอิสระแก่ผู้คนในการสร้างวัด (4) ในเมืองเกือบทุกเมืองจะมีหลุมฝังศพอยู่ทั้งภายนอกเมือง และในตัวเมือง ทำให้ทราบว่าคติเรื่องการฝังศพนั้นมีอยู่ทุกพื้นที่ของเมือง ซึ่งรูปแบบของการสร้างเมืองและการวางผังของเมืองนั้นสมัยทวารวดียึดหลักของพื้นที่ที่อยู่ใกล้น้ำมากที่สุดและเป็นที่ราบลุ่มเหมาะแก่การทำการเกษตร

สรุป

สำหรับการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้นพบว่าดำเนินการออกแบบผังโดยเป็นการออกแบบผังของคณะนักวิจัยนั้นได้ดำเนินการออกแบบผังในลักษณะทั้งที่เป็นผังภูมิสถาปัตย์ ผังเชิงพื้นที่และผังเส้นทางการเดินทางเข้าสู่เมืองโบราณ โดยพิจารณาหลักการออกแบบผ่านการพิจารณาจากภาพถ่ายทางอากาศก่อนจากนั้นก็ดำเนินการออกแบบผังในแต่ละพื้นที่ของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ทั้ง 5 แห่งของสองจังหวัดนั้น เมื่อดำเนินออกแบบผังเสร็จแล้วและมาการนำไปใช้ย่อมก่อให้เกิดประโยชน์ในการเข้าถึงแหล่งโบราณคดีอยู่หลายประการ คือ (๑) ประโยชน์ในด้านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เนื่องจากเดิมทีพื้นที่ที่เป็นแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีไม่เป็นที่รู้จักมากนัก

แตเมื่อนำผังไปใช้ก็จะทำให้เกิดเป็นประโยชน์ในการศึกษาแหล่งโบราณคดีได้ คือ (๑) ทำให้รู้จุดที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีในชุมชน คือ สามารถใช้เป็นแผนที่ในการค้นหาหรือแหล่งโบราณคดีที่ตนเองต้องการได้ (๒) ทำให้ทราบประวัติความเป็นมา เมื่อใช้ผังในการค้นหาแล้วสิ่งที่จะเกิดขึ้นตามมา ก็เป็นแรงกระตุ้นให้ผู้ใช้เกิดความอยากรู้อยากเห็นและปรารถนาจะศึกษาค้นคว้าถึงข้อมูลประวัติความเป็นมาของแหล่งโบราณคดีที่ตนสนใจได้ (๓) เอื้อประโยชน์ต่อนักท่องเที่ยวและการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของจังหวัดมากขึ้น (๒) ประโยชน์ในด้านการอนุรักษ์ กล่าวคือ ผังสามารถที่จะนำไปสู่การทำความเข้าใจเกี่ยวกับพื้นที่ของเมืองนั้นๆ ได้ดีอันจะทำให้เกิดประโยชน์ดังต่อไปนี้ (๑) ด้านการปลูกจิตสำนึกในเรื่องของคุณค่า (๒) ด้านการรักษาและคุ้มครอง (๓) ด้านการบูรณปฏิสังขรณ์ (๔) ด้านการใช้ประโยชน์ในเชิงอนุรักษ์ (๓) ประโยชน์การใช้ผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในด้านสังคม กล่าวคือ เมื่อพิจารณาผังโดยภาพรวมก็สามารถที่จะมองเห็นแต่ละพื้นที่ว่าแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ในแต่ละจุดนั้นอยู่ที่ไหนบ้าง และแต่ละจุดได้ระบุถึงเรื่องใดมีความสำคัญในแง่ไหนบ้าง เช่นบางจุดเป็นเขตพื้นที่ที่เป็นเจดีย์ บางจุดเป็นหลุมฝังศพ หรือบางจุดเป็นสระโบราณ เป็นต้น

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

จากการวิจัยเรื่อง “การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” พบว่า คุณค่าของการออกแบบผังแหล่งโบราณคดี มีอยู่หลายประการคือ คุณค่าด้านการศึกษาประวัติศาสตร์ คุณค่าด้านการสำนึกรักบ้านเกิดหรือ คุณค่าในแง่ของการอนุรักษ์และวางแผนแหล่งโบราณคดีในชุมชนของตนเอง โดยภาคภาครัฐ ภาคธุรกิจท่องเที่ยว และชุมชนในพื้นที่ ควรต้องร่วมมือประสานทำงานร่วมกัน เพื่อการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และสืบทอดวัฒนธรรมที่กันมาแต่โบราณให้เกิดกับชุมชน อันจะทำให้เกิดจิตสำนึกในการดูแลรักษาแหล่งโบราณคดีด้วยการร่วมมือกันสอดส่องดูแลโบราณสถานในชุมชนกันต่อไป

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

(๑) ควรวิจัยในประเด็นเรื่อง “การศึกษาแนวทางในการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีเพื่อการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์” ทั้งนี้ก็เพื่อให้เห็นถึงมุมมองเกี่ยวกับการนำเอาผังแหล่งโบราณคดีไปใช้ในธุรกิจการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ โดยเน้นการใช้แผนผังหรือผังแหล่งโบราณคดีเป็นไกด์นำทางไปสู่การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวได้ง่าย

๒. ควรวิจัยในประเด็น “การจัดการความรู้เกี่ยวกับการพัฒนาผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม” เพราะเมื่อศึกษาอย่างถี่ถ้วนแล้วจะพบว่า แหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานียังไม่ได้รับการส่งเสริมให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างเต็มที่ จะมีการส่งเสริมเฉพาะส่วนของแหล่งโบราณคดีบางพื้นที่หรือบางแห่งเท่านั้นทำให้ไม่สามารถที่จะเข้าถึงองค์ความรู้ทั้งหมดของแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีได้ ดังนั้นผังแหล่งโบราณคดีจึงถือว่าเป็นคำตอบในเรื่องนี้ได้

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร, **โบราณคดีศึกษา**, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์หัตถศิลป์, 2531.
- โชติ กล้านามมิตร (2521). ไตรภูมิในพระพุทธศาสนากับสถาปัตยกรรม: คำสอนเชิงวิเคราะหุแม่แบบสถาปัตยกรรมไทย. [เอกสารอัดสำเนา]. ม.ป.ท.: ม.ป.พ
- จี. เซเดส์, **ชนชาติต่าง ๆ ในแหลมอินโดจีน**, แปลโดย ปัญญา บริสุทธิ์, กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2521.
- พระธรรมปิฎก (ป.อัมภอ ปยุตโต). (2540). พระพุทธศาสนาในเอเชีย. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มานพ นักการเรือน บานชื่น นักการเรือน ทวารวดี : มิติทางความเชื่อและศาสนา Dvaravati : Belief

and Religious Dimension วารสารสิรินธรปริทรรศน์ ปีที่ 22 ฉบับที่ 1 มกราคม –
มิถุนายน 2564, หน้า 256.

วิศรุต เนาวสุวรรณ์. (2546). แนวทางการปรับปรุงภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ลพบุรี. วิทยานิพนธ์
สถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เสถียร โพธิ์นันทะ. (2535). ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สุทธิลักษณ์ นิลเอสงค์ (2561). บูรณาการพุทธนิเวศเพื่อแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม ปริญญาพุทธศาสตร
ดุชนิพนธ์ บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย..

สมเกียรติ ชัยพิบูลย์, การจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม กรณีศึกษาศักยภาพการท่องเที่ยวชุมชนนครชุม อำเภอ
เมือง จังหวัดกำแพงเพชร, มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชร ๒๕๕๑, หน้า ๒๐.

สุจิตต์ วงศ์เทศ, คนไทยมาจากไหน?, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2548.

ภาคผนวก ข

กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

๑. กิจกรรมด้านการเรียนการสอนในสถาบันการศึกษา

๑. จัดทำรายละเอียดของการนำงานไปใช้บูรณาการกับการเรียนการสอนใน มคอ. ๓ ให้สอดคล้องกับข้อกำหนดในหมวดที่ ๔ การพัฒนาการเรียนรู้ของนิสิตให้สอดคล้องกับทักษะต่างๆ

๒. นำความรู้ที่ได้จากการวิจัยมาจัดทำหรือนำเนื้อหามาสอดแทรกในเอกสารประกอบการสอน โดยเฉพาะในรายวิชา ๑๐๑ ๔๑๓ ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ๓ (๓-๐-๖) ซึ่งมีความเกี่ยวข้อง โดยรายวิชานี้เป็นศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนาในยุคต่างๆของภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้

๒. กิจกรรมพุทธบูรณาการในการสืบสารศิลปวัฒนธรรมชุมชนเมืองแบบมีส่วนร่วม

สร้างระบบและกลไกให้พระภิกษุสงฆ์/ประชาชนเข้าถึงและเข้าใจในผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ให้มากยิ่งขึ้นในปัจจุบัน โดยอาศัยสถานการณ์ทางสังคมในประเด็นเรื่องการเมืองไม่สนใจในเรื่องของแหล่งโบราณคดีในชุมชนอันเป็นเหตุทำให้มีการทำลายแหล่งโบราณคดีชุมชนไปให้สูญเสยหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของชุมชนไป ด้วยการให้ข้อมูลเกี่ยวกับการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีกับชุมชนเพื่อกระตุ้นเตือนให้ชุมชนเกิดความสำนึกในชุมชนและเห็นความสำคัญ/คุณค่าของแหล่งโบราณคดีในชุมชนของตนมากขึ้นได้

๓. กิจกรรมเชิงวิชาการ

๑. การนำเอาผลงานวิจัยไปสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับประเด็นข้อถกเถียงและการศึกษาเกี่ยวกับออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีในรูปแบบของแผ่นพับ หนังสือทางวิชาการให้กับองค์กรต่างๆ เช่น วัฒนธรรมจังหวัด สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดต่างๆ เป็นต้น

๒. นำผลที่เกิดจากการวิจัยอย่างเป็นรูปธรรมมาจัดทำเอกสารประกอบการสอนและเอกสารเผยแพร่องค์ความรู้เรื่องออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีให้สอดคล้องกับหลักการส่งเสริมการศึกษาในสังคมพหุวัฒนธรรมในยุคไทยแลนด์ ๔.๐

๓. การนำผลงานวิจัยไปจัดสัมมนาเชิงวิชาการระหว่างหน่วยงานการศึกษาและหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อสร้างองค์ความรู้ให้เกิดกับสังคมในวงกว้าง และเพื่อเป็นหาประเด็นที่จะเป็นคำตอบที่เหมาะสมในเรื่องของออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีเพื่อก่อให้เกิดการเรียนรู้ที่หลากหลายแก่นักวิชาการโดยทั่วๆ ไป

ภาคผนวก ค

ตารางเปรียบเทียบเทียบวัตถุประสงค์กิจกรรมที่วางแผนไว้
กิจกรรมที่ได้ดำเนินการมาและผลที่ได้รับของโครงการ

ตารางเปรียบเทียบเทียบวัตถุประสงค์กิจกรรมที่วางแผนไว้ กิจกรรมที่ได้ดำเนินการมาและผลที่ได้รับของโครงการ

กิจกรรม	ผลที่ได้รับ	บรรลุวัตถุประสงค์	โดยทำให้
๑.ศึกษาข้อมูลปฐมภูมิ, ทุติยภูมิจากแหล่งข้อมูล	ทราบถึงที่มาของแนวคิดเรื่องการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี/กิจกรรมการเรียนรู้	ข้อที่ ๑-๒	ทำการศึกษาแนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีในพื้นที่ ๒ จังหวัด ๕ อำเภอ เพื่อให้เห็นถึงภาพรวมของพื้นที่ตั้งและประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้อง
๒.ทำการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีในพื้นที่ ๒ จังหวัด ๕ อำเภอ	ทราบแนวคิดเรื่องการออกแบบสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดี และเข้าถึงผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีในพื้นที่ ๒ จังหวัด ๕ อำเภอ	ข้อที่ ๒-๓	ทำให้สามารถวิเคราะห์ที่มาของแนวคิดเรื่องการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีในพื้นที่ ๒ จังหวัด ๕ อำเภอ
การจัดสัมมนาประชุมกลุ่มย่อยจากผู้ทรงคุณวุฒิ	ทราบถึงผลการออกแบบผังผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีในพื้นที่ ๒ จังหวัด ๕ อำเภอ	บทที่ ๑-๒-๓-๔	ได้จัดกิจกรรมรูปแบบและแนวทางในการพัฒนาองค์ความรู้เรื่องการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีในพื้นที่ ๒ จังหวัด ๕ อำเภอ
๔.รายงานฉบับสมบูรณ์	ตรงตามวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย ๓ ข้อ(๑) เพื่อศึกษารูปแบบการออกแบบผังแหล่งโบราณคดี(๒) เพื่อการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี(๓) เพื่อศึกษาประโยชน์การใช้ผังผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี		ได้รายงานวิจัยที่มีคุณค่าสามารถตอบวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัยและส่งเสริมการเรียนรู้ พัฒนาความคิด จิตใจและปัญญา โดยผ่านกิจกรรมบูรณาการแบบมีส่วนร่วมกับการเรียนการสอน/แบบมีส่วนร่วม

แบบสรุปโครงการวิจัย

สถานวิจัยพุทธศาสนามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สัญญาเลขที่ MCU RS MCU RS ๘๐๐๗๖๕๐๑๓

ชื่อโครงการวิจัย การออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

หัวหน้าโครงการวิจัย พระราชรัตนาลงกรณ์ รศ.ดร. ประธานสภาวิทยาเขต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครสวรรค์-อุทัยธานี โทรศัพท์ ๐๖๕๓๗๘๕๒๑๐
E-mail : phathal๒๕๑๕@hotmail.co.th

ประเทศไทยเป็นประเทศหนึ่งในกลุ่มประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีพัฒนาการในเรื่องของการก่อตั้งอาณาจักรและพัฒนาในเรื่องของการติดต่อค้าขายและเจริญสัมพันธ์ไมตรีกับต่างประเทศ และได้รับเอากระแสของศาสนาจากแหล่งอารยธรรมที่สำคัญของโลก คือ อินเดียมาเป็นศาสนาของตนอาณาจักรแรกเริ่มในประเทศไทยนั้นได้ก่อตัวมาพร้อมๆกับการเปิดรับอารยธรรมจากภายนอกที่ได้เข้ามามีอิทธิพลและวางรากฐานให้กับตัวเมืองและประชาชนในอาณาจักรนั้นมาโดยตลอด ซึ่งตามหลักฐานที่ได้จากแหล่งโบราณคดีในประเทศไทยพบว่าอาณาจักรในยุคแรกที่ปรากฏตัวในประวัติศาสตร์สมัยโบราณของไทยก็คืออาณาจักรสุวรรณภูมิ โดยนักประวัติศาสตร์และโบราณคดีเชื่อว่าดินแดนไทยได้รับกระแสนทางด้านศาสนาจากอินเดียยุคแรกก็คือสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ราว พ.ศ.236-360(พระพุทธโฆสาจารย์:2556) โดยนำมาทางเรือขึ้นฝั่งที่เมืองนครชัยศรีในปัจจุบันก็คือจังหวัดนครปฐม หรืออีกที่หนึ่งก็คือเมืองอู่ทองจังหวัดสุพรรณบุรีซึ่งสมัยนั้นมีพ่อค้าวานิชชาวอินเดียได้มาค้าขายกับรัฐต่าง ๆ ในคาบสมุทรมินโดจีนผ่านทางเรือเข้ามาเพื่อการค้ากับชาวเมืองสุวรรณภูมิ โดยคำว่า สุวรรณภูมิ แปลว่า ดินแดนแห่งทองคำ หมายถึงดินแดนที่มีความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งคำนี้มีปรากฏในคัมภีร์ชาดก เช่น มหาชนกชาดก กล่าวถึงพระมหาชนกเดินทางมาค้าขายที่สุวรรณภูมิ(ช.ช.อำเภอก (ไทย) 4/2/98-99.) ต่อมาอาณาจักรสุวรรณภูมิก็ได้ล่มสลายไปจากการเกิดขึ้นของเมืองสำคัญอีกหลายเมืองที่มีการติดต่อสัมพันธ์ต่อกันและบางครั้งก็ขยายอาณาเขตเข้าแย่งพื้นที่ซึ่งกันและกัน ทำให้อาณาจักรบางแห่งได้สูญหายจากการล่มสลายที่เกิดจากสงครามและภัยธรรมชาติ พร้อมกับเกิดอาณาจักรขึ้นใหม่หลายแห่ง และต่อมาก็ได้มีอีกรัฐหนึ่งเกิดขึ้นมาภายหลังจากการล่มสลายของอาณาจักรสุวรรณภูมิ ก็คือรัฐที่มีชื่อว่าทวารวดีที่ได้ก่อตัวเป็นรัฐในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 6-12(กรมศิลปากร: 2531) โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองนครปฐมและเมืองศรีเทพรามนคร(สุจิตต์ วงศ์เทศ:2548) โดยเรื่องราว

ของทวารวดีปรากฏอยู่ในบันทึกการเดินทางของหลวงจีนอี้จิง ที่เรียกชื่อในบันทึกว่า “โก-โล-โป-ตี้” ตั้งอยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และอาจมีศูนย์กลางอยู่ที่จังหวัดนครปฐม หรือเมืองศรีเทพก็ได้ เพราะพบเหรียญที่สุโขทัยมีจารึกภาษาสันสกฤตว่า “ศรีทวารวดีศวรบุญ” แปลว่า “การบุญของผู้ใหญ่ศรีทวารวดี” (จี. เซเดส์: 2521)

ในการขุดค้นทางโบราณคดีที่เมืองนครชัยศรี (นครปฐม) ได้พบหลักฐานสมัยทวารวดีจำนวนมาก เช่น ธรรมจักรศิลา พระพุทธรูปศิลาขนาดใหญ่ประทับนั่งห้อยพระบาทปางแสดงธรรม รวมถึงโบราณสถานขนาดใหญ่ ซึ่งนักวิชาการเชื่อว่าสมัยทวารวดีนี้มีศูนย์กลางอยู่ที่ลุ่มปากแม่น้ำ และบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา โดยศูนย์กลางนั้นเชื่อว่าอยู่ที่เมืองนครปฐม ราชบุรี กาญจนบุรี และนครสวรรค์ รวมถึงปราจีนบุรี แต่จากการศึกษาจะพบว่าร่องรอยของทวารวดีนั้นมีอยู่ทั่วทุกภาคของประเทศไทย

กล่าวเฉพาะพื้นที่ในภาคกลางจะพบว่ามีพื้นที่ที่เป็นที่ตั้งของเมืองหรือชุมชนสมัยทวารวดีจำนวนมากและกระจายอยู่เกือบทุกพื้นที่ของภาคกลาง ซึ่งจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานีถือว่าเป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่มีชุมชนของชาวทวารวดีตั้งอยู่ในหลายพื้นที่ เนื่องจากเป็นจังหวัดที่มีพื้นที่ตั้งอยู่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำสาขาอีกหลายสายที่เป็นจุดก่อกำเนิดเมืองหรือชุมชนมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์จนถึงสมัยในยุคประวัติศาสตร์ คือสมัยทวารวดีนี้ โดยในพื้นที่ของจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานีมีแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีอยู่หลายแห่งแต่ที่เด่นชัดก็มีอยู่จำนวน 5 แห่งดังต่อไปนี้

1.เมืองจันเสน สำหรับเมืองจันเสน ตั้งอยู่ที่หมู่ ๒ ตำบลจันเสน อำเภอดาคลี ชาวบ้านเรียกว่า “โคกจันเสน” ลักษณะของเมือง เป็นเมืองรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มุมมนทั้งสี่มุมเกือบกลมคิดเป็นเนื้อที่ ๓๐๐ ไร่เศษ กรมศิลปากรได้ทำการสำรวจพบว่าเมืองนี้มีคนเข้ามาอาศัยอยู่ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคโลหะ (พุทธศตวรรษที่ ๔) ติดต่อกันเรื่อยมาจนกระทั่งถึงสมัยประวัติศาสตร์ยุคทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ 12-14) จึงได้ร้างไปในพุทธศตวรรษที่ 16

2.เมืองบน-โคกไม้เดน เป็นเมืองโบราณสมัยทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 12-16 ตั้งอยู่ที่ตำบลท่าน้ำอ้อย อำเภอพยุหะคีรี ด้านตะวันตกติดกับแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งมีการดำเนินการทางโบราณคดี โดยกรมศิลปากร ทำให้ทราบว่า ลักษณะของเมือง มีกำแพงดินหรือคันดิน ๒ ชั้น กรมศิลปากรได้ดำเนินการสำรวจและขุดแต่งโบราณสถานวัดโคกไม้เดน เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๗ จำนวน ๑๖ แห่ง ลักษณะเป็นเนินดินที่พบบ่อยบนพื้นราบและบนภูเขาหลายลูก เช่น เขาไม้เดน เขาไหว้พระ เขาลั่นทม ซึ่งอยู่นอกกำแพงดินชั้นนอกของเมืองบนด้านตะวันออก

3.เมืองดงแม่นางเมือง เป็นเมืองสำคัญอีกเมืองหนึ่งตั้งอยู่ที่ตำบลเจริญผล อำเภอ

บรรพตพิสัย เป็นเมืองที่มีพัฒนาการต่อเนื่องมาในสมัยทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 12-18 โดยลักษณะของเมือง เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ลบมุม กรมศิลปากรได้ดำเนินการขุดค้นพบผังเมือง ๒ ชั้นตลอดจนโบราณสถานและโบราณวัตถุสมัยทวารวดี เป็นจำนวนมาก และพบศิลาจารึกระบุชื่อเมืองนี้ว่า “ธานยปุระ” ระบุว่าตรงกับพ.ศ. 1710

4. เมืองโบราณบึงคอกช้าง อยู่ในท้องที่ตำบลไผ่เขียว อำเภอสว่างอารมณ์ ตัวเมืองตั้งอยู่ในป่า ซึ่งได้ทำการสำรวจพบว่า มีคูเมืองปลวกแฉกดินสูง มีประตูเข้าเมืองทั้ง 4 ทิศ โบราณสถานที่สำรวจพบมีอยู่ 5 แห่ง ส่วนโบราณวัตถุพบจารึกอยู่ 3 หลัก

5. เมืองโบราณเมืองกาฐ อยู่ในตำบลเมืองกาฐ อำเภอบ้านไร่ ลักษณะของตัวเมืองเป็นวงกลมรี ภายในบริเวณเมืองมีซากเจดีย์หักพังอยู่ค่อนข้างตรงกลาง โบราณวัตถุที่พบนั้น มีพระพุทธรูปปางเสด็จดาวดึงส์และสิ่งอื่นๆ เช่นเดียวกับเมืองสมัยทวารวดีทั่วไป

อย่างไรก็ตามจากการศึกษาพบว่า แม้ว่าแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในประเทศไทยจะกระจายอยู่ตามพื้นที่ต่างๆจำนวนมาก แต่ก็ปรากฏว่าไม่ได้รับความสนใจและไม่เป็นที่รู้จักของคนทั่วไปเนื่องจากว่า ขาดการเอาใจใส่จากหน่วยงานของรัฐที่จะเข้าไปกระตุ้นให้สังคมเห็นความสำคัญของแหล่งโบราณคดีในชุมชนได้ทราบ อีกทั้งประชาชนในชุมชนก็ยังขาดความเข้าใจและรู้ถึงคุณค่าของแหล่งโบราณคดีที่มีอยู่ในชุมชนของตน ทำให้แหล่งโบราณคดีหลายแห่งไม่มีใครรู้จักเลย เช่น ภาคนเหนือ ภาคนอีสาน ภาคนกลาง หรือแม้แต่ในภาคใต้ หลายแห่งถูกทอดทิ้งอย่างไร้ค่า และไม่ได้รับการสืบต่อหรือการพัฒนาเพื่อให้เห็นแหล่งท่องเที่ยวหรือแหล่งแหล่งโบราณคดีชุมชนที่คนรุ่นเก่าจะส่งต่อให้กับคนรุ่นใหม่ได้ จึงนับว่าเป็นเรื่องที่น่าเสียดายเป็นอย่างยิ่ง โดยปัญหาที่เกิดขึ้นก็มาจากการที่ “ผู้ศึกษาไม่สามารถที่จะเข้าถึงแหล่งโบราณคดีชุมชนได้” ทั้งในส่วนของคุณค่าของแหล่งโบราณคดีในชุมชน เนื่องจากขาดการศึกษาและวิจัยอย่างเพียงพอ

จากสภาพปัญหาดังกล่าวคณะผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะทำการวิจัยในเรื่องนี้และเห็นว่าควรที่จะต้องมีการเร่งการศึกษาและสำรวจแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี แต่ละแห่งให้ละเอียดเพื่อจะได้เป็นประโยชน์ต่อการเข้าถึงแหล่งโบราณคดีได้ง่ายขึ้น โดยประเด็นปัญหาที่คณะผู้วิจัยได้ตั้งไว้ในเรื่องนี้ก็คือ 1. แนวคิดเรื่องแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีเป็นอย่างไร 2. การลงพื้นที่สำรวจแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีจะพบอะไรบ้าง 3. การลงพื้นที่สำรวจแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีจะก่อให้เกิดคุณค่าอย่างไร ทั้งนี้ก็เพื่อให้ช่วยต่อการศึกษาและการเข้าถึงองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีให้ละเอียดต่อไป

วัตถุประสงค์ในโครงการ

- (1) เพื่อศึกษาแนวคิดการออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดี
- (2) เพื่อพัฒนาการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี
- (3) เพื่อศึกษาประโยชน์การใช้ผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี

ผลการวิจัย

สรุปผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ข้อที่ (๑) พบว่า แนวคิดเกี่ยวกับการออกแบบผัง หรือการออกแบบ โดยทั่วไปนั้นเป็นแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบผัง หรือการจัดการเกี่ยวกับการวางผัง สิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีที่มีอยู่นั้นตามที่แหล่งโบราณคดีนั้นมีอยู่ไม่ได้เข้าไปทำการเปลี่ยนแปลงหรือทำให้ใหม่ให้เกิดกับแหล่งโบราณคดีแห่งนั้นเลย สำหรับแนวคิดเกี่ยวกับการออกแบบผังหรือผังบริเวณนั้นเป็นเรื่องของการออกแบบผังของสิ่งก่อสร้างหรือสถานที่หรือวัตถุที่ตั้งของวัตถุเพื่อให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อย หรือเป็นการออกแบบผังบริเวณเพื่อชี้ให้เห็นถึงแผนผังการจัดวางสิ่งของหรือตัวอาคารของพื้นที่แต่ละแห่งเพื่อให้เห็นว่าพื้นที่ตรงนั้นประกอบไปด้วยอะไรบ้าง โดยหลักของการออกแบบผังหรือผังบริเวณนั้นจะต้องใช้สัญลักษณ์ประกอบหรือเป็นสัญลักษณ์แทนสิ่งของหรือสิ่งก่อสร้างภายในพื้นที่นั้นๆ

นอกจากนั้นในส่วนของการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีที่ประกอบด้วยพื้นที่และโบราณสถานนั้นถือว่าเป็นแนวคิดของการออกแบบเพื่อจัดวางสิ่งของหรือพื้นที่ของแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีทั้ง 5 แห่ง ในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ทั้งที่เป็นตัวอาคารหรือสิ่งก่อสร้างอื่นของแหล่งโบราณคดี โดยการออกแบบผังนั้นจะมุ่งเพื่อให้เห็นถึงรายละเอียดของแหล่งโบราณคดีนั้นๆและเพื่อให้เกิดความสะดวกในการทำความเข้าใจหรือการเข้าถึงแหล่งโบราณคดีนั้นได้ง่าย ซึ่งคำว่าผังหรือหลักการเขียนผังนั้นเบื้องต้นจะต้องเข้าใจว่าผังนั้นมีอยู่ ๒ ประเภท คือ (๑) ผังบริเวณ (Layout Plan) หมายถึงภาพ ๒ มิติ ที่แสดงรายละเอียดในทางราบเกี่ยวกับตำแหน่งอาคารลงบนพื้นที่ก่อสร้าง บนแผนที่ในชนิดที่ดินที่เขียนขยาย ให้รายละเอียดเกี่ยวกับระยะห่างจากแนวเขตถนน แนวเขตข้างเคียงโดยรอบ เครื่องหมายทิศเหนือ ตำแหน่งของบ่อบำบัดน้ำเสีย ทางเข้าออก การระบายน้ำทั้งบ่อพัก บ่อตกไขมัน และอื่นๆ ที่กฎหมายควบคุมอาคารกำหนด (๒) ผังที่ตั้ง (Site Plan) หรือแผนที่สังเขป หมายถึงภาพ 2 มิติ ที่แสดงรายละเอียดในทางราบเกี่ยวกับที่ตั้งของที่ดินเพื่อแสดงให้เห็นทราบว่าตั้งอยู่ที่ตำแหน่งใด ห่างจากถนนหลัก ถนนรองเท่าไร และมีสภาพแวดล้อมโดยรอบเป็นอะไรบ้าง หรือตั้งอยู่ใกล้กับอะไรที่สังเกตหรือมองเห็นได้ง่าย มีจุดประสงค์เพื่อต้องการแจ้งให้ผู้ที่เกี่ยวข้องได้รับทราบ ไม่เกี่ยวข้องกับรายละเอียดตัวอาคาร

แต่อย่างไรก็ตาม การเขียนแผนที่ตั้ง จึงไม่ต้องมีมาตราส่วนกำกับ ให้เขียนระยะตัวเลข โดยประมาณขนาดของรูปแบบตามความเหมาะสม ซึ่งการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีนั้น ก็จะต้องอาศัยกรอบการออกแบบผังทั้งสองประเภทนี้เป็นหลัก

วัตถุประสงค์ข้อที่ (๒) พบว่า ภายหลังจากที่คณะผู้วิจัยได้ลงพื้นที่สำรวจแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีแล้วจากนั้นก็ได้มีการประชุม แลกเปลี่ยนความเห็นระหว่างนักวิจัยภายในจากนั้นก็ได้นำผลการออกแบบผังโดยเป็นการออกแบบผังในลักษณะทั้งที่เป็นผังบริเวณและผังที่ตั้ง โดยพิจารณาหลักการออกแบบผ่านการพิจารณาจากภาพถ่ายทางอากาศก่อนจากนั้นก็ได้นำผลการออกแบบผังในแต่ละพื้นที่ของ แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ใน 5 อำเภอ ได้แก่ (๑) อำเภอตาคลี (๒) อำเภอพยุหะคีรี (๓) อำเภอบรรพตพิสัย ในส่วนของจังหวัด นครสวรรค์ ส่วนในพื้นที่อุทัยธานีก็มีอยู่ 2 อำเภอ ได้แก่ 1.อำเภอสว่างอารมณ์ 2.อำเภอบ้านไร่ โดยพบว่าตอนที่ลงพื้นที่สำรวจนั้นจะมีการลงพื้นที่สำรวจเมืองโบราณหรือแหล่งโบราณคดี เฉพาะที่กำหนดไว้ 5 แห่ง และนำมาออกแบบผังนี้ทั้งสองจังหวัดนั้นก็รวมทั้ง 5 แห่ง เช่นเดียวกัน ได้แก่ 1.เมืองจันเสน อำเภอตาคลี จังหวัดนครสวรรค์ 2.เมืองโคกไม้เดน อำเภอ พยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ 3.เมืองดงแม่นางเมือง อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์ 4. เมืองบึงคอกช้าง อำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี 5. เมืองท่าการุ้ง อำเภอบ้านไร่ จังหวัด อุทัยธานี โดยผังของแต่ละเมืองนั้นจะเป็นผังแบบผังบริเวณและผังที่ตั้งเป็นหลัก 1. เมือง โบราณจันเสน ตำบลจันเสน อำเภอตาคลี จังหวัดนครสวรรค์ สำหรับเมืองโบราณจันเสน มี รูปร่างของเมืองเป็นทรงสี่เหลี่ยมมีมุมที่มนมีคูน้ำล้อมรอบพื้นที่ตรงกลางเป็นพื้นที่ทำ การเกษตรในปัจจุบัน แต่ในอดีตเคยพบโบราณวัตถุจำนวนมาก โดยเมืองจันเสนนี้ถือว่าเป็น เมืองหนึ่งที่อยู่ในช่วงสมัยของความเจริญรุ่งเรืองของวัฒนธรรมแบบทวารวดี โดยเป็นเมืองที่มีความ สืบเนื่องกับชุมชนโบราณในบริเวณใกล้เคียงก็คือ ชุมชนยุคก่อนสมัยประวัติศาสตร์บ้าน ใหม่ชัยมงคล ซึ่งเป็นชุมชนยุคสมัยก่อนประวัติศาสตร์ และเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 11-12 ก็ได้ มีชาวมอญ-ขอมหรือเขมรโบราณได้อพยพเข้ามาสร้างเมืองที่บริเวณเมืองจันเสนซึ่งเป็นพื้นที่ อยู่ใกล้แม่น้ำก็คือแม่น้ำเจ้าพระยาเดิม ชาวเมืองจันเสนนั้นนับถือศาสนา 2 ศาสนาก็คือ ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ซึ่งพบหลักฐานในตราดินเผาที่จารึกข้อความถึงพระเจ้าในศาสนา พราหมณ์ก็คือ พระศิวะหรือพระพรหม และนับถือศาสนาพุทธนิกายสรวาสติวาทิน ซึ่งเป็น นิกายเถรวาทสายภาษาสันสกฤต ปรากฏหลักฐานก็คือพระพุทธรูปแสดงวิตรรกะมุทรา ซึ่งเป็น ศิลปะคุปตะอันแสดงให้เห็นว่าอยู่ในอิทธิพลของพระพุทธศาสนา นิกายสรวาสติวาทินนั้น เมืองจันเสนถึงกาลล่มสลายในราวพุทธศตวรรษที่ 16 เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงของสายน้ำก็ คือแม่น้ำเจ้าพระยาได้เปลี่ยนทิศทางจากเดิมไหลมาที่เมืองจันเสน ก็ได้ไหลไปทางเมืองอยู่

ตะเกาแทนเป็นเหตุทำให้เมืองประสบปัญหาเรื่องการขาดน้ำและล่มสลายไปในที่สุด

วัตถุประสงค์ข้อที่ (๓) พบว่า สำหรับการใช้นำในการเข้าไปศึกษานั้นย่อมก่อให้เกิดประโยชน์ในการเข้าถึงแหล่งโบราณคดีอยู่หลายประการ คือ (๑) ประโยชน์ในด้านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เนื่องจากเดิมทีพื้นที่ที่เป็นแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี หลายเมืองนั้นไม่มีคนให้ความสนใจทั้งที่เป็นทรัพยากรการท่องเที่ยวซึ่งสามารถนำไปจัดการท่องเที่ยวได้ในรูปแบบของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้แต่ก็ยังไม่มีการดำเนินการใดๆจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเลย เป็นเหตุให้แหล่งโบราณคดีหลายแห่งถูกละเลย ดังนั้น คณะผู้วิจัยจึงได้ทำการจัดการทดลองนำเอาผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ไปใช้กับประชาชนในพื้นที่ของชุมชนทั้ง 5 แห่ง เพื่อแสวงหาที่ตั้งหรือจุดที่ควรไปสำรวจหรือศึกษาก็พบว่าผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้นก็ทำให้เกิดเป็นประโยชน์ในการศึกษาแหล่งโบราณคดีได้ คือ (๑) ทำให้รู้จุดที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีในชุมชน คือ สามารถใช้เป็นแผนที่ในการค้นหาหรือแหล่งโบราณคดีที่ตนเองต้องการได้ (๒) ทำให้ทราบประวัติความเป็นมา เมื่อใช้นำในการค้นหาแล้วสิ่งที่จะเกิดขึ้นตามมาก็เป็นแรงกระตุ้นให้ผู้ใช้เกิดความอยากรู้อยากเห็นและปรารถนาจะศึกษาค้นคว้าถึงข้อมูลประวัติความเป็นมาของแหล่งโบราณคดีที่ตนสนใจได้ (๓) เอื้อประโยชน์ต่อนักท่องเที่ยวและการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของจังหวัดมากขึ้น กล่าวคือ แผนผัง หรือผังเมืองโบราณหรือผังแหล่งโบราณคดีนั้นสามารถที่จะนำมาเป็นอุปกรณ์ในการเดินทางท่องเที่ยว ศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ได้ (๒) ประโยชน์การใช้นำแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ในด้านการอนุรักษ์ กล่าวคือ ผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี สามารถที่จะนำไปสู่การทำความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของแหล่งโบราณคดีที่ตนเองต้องการศึกษาแล้วย่อมกระตุ้นให้เกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ โดยประโยชน์ของผังในด้านการอนุรักษ์นั้นก็สามารถที่จะพิจารณาได้ดังต่อไปนี้(๑) ด้านการปลูกจิตสำนึกในเรื่องของคุณค่า (๒) ด้านการรักษาและคุ้มครอง (๓) ด้านการบูรณปฏิสังขรณ์ (๔) ด้านการใช้นำประโยชน์ในเชิงอนุรักษ์ (๓) ประโยชน์การใช้นำสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในด้านสังคม กล่าวคือ เมื่อพิจารณาผังโดยภาพรวมก็สามารถที่จะมองเห็นแต่ละพื้นที่ว่าแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี ในแต่ละจุดนั้นอยู่ที่ไหนบ้าง และแต่ละจุดได้ระบุถึงเรื่องใดมีความสำคัญในแง่ไหนบ้าง เช่นบางจุดเป็นเขตพื้นที่ที่เป็นเจดีย์ บางจุดเป็นหลุมฝังศพ หรือบางจุดเป็นสระโบราณ ซึ่งในทั้ง 5 เมืองโบราณของแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้นมืองค์ประกอบของตัวเมืองเกือบจะทุกแห่ง เมื่อคนหรือชุมชนพิจารณาในภาพรวมก็จะมองเห็นว่าหากไปจุดนี้จะ

ได้รู้และเข้าใจในเรื่องของเมืองประวัติศาสตร์ ซึ่งผังจะช่วยให้เราเข้าใจในเรื่องของภาพรวมที่เป็นองค์ความรู้ของเมืองได้เป็นอย่างดี

อภิปรายผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องแนวคิดเกี่ยวกับการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดี เพื่อการพัฒนาการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีและเพื่อศึกษาการใช้ประโยชน์ของผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีโดยคณะผู้วิจัยได้ศึกษาผ่านการนำเอาทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบผัง และทฤษฎีการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีมาใช้ในการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีโดยมีข้อค้นพบที่สามารถจะนำมาอภิปรายผลได้ดังต่อไปนี้

๕.๒.๑ สำหรับแนวคิดการออกแบบหรือการออกแบบผังบริเวณนั้นแนวคิดที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับการออกแบบผัง อยู่หลายทฤษฎี เนื่องจากการออกแบบนั้นถือว่าเป็นการใช้จินตนาการในการสร้างงานเพื่อให้เห็นภาพรวมของพื้นที่ และที่ตั้งของวัตถุสิ่งของภายในสถานที่หรือพื้นที่นั้นๆ ว่าการจัดวางตำแหน่งของพื้นที่และวัตถุในแต่ละพื้นที่นั้นจะมีอย่างไร โดยกรอบของการออกแบบผังนั้น จะต้องมีการวางจุดหรือการใช้สัญลักษณ์แสดงให้เห็นถึงหรือแทนความหมายของสิ่งของหรือเขตพื้นที่ของสถานที่นั้น โดยสัญลักษณ์จะต้องเป็นเรื่องที่สามารถสื่อความหมายได้ง่าย ในแง่ของการออกแบบผังบริเวณหรือผังสถานที่นั้นโดยมากจะมุ่งให้ผู้ใช้งัดเห็นหรือทำความเข้าใจเกี่ยวกับจุดหรือที่ตั้งของสถานที่หรือตัวอาคารที่ปรากฏในพื้นที่หรือบริเวณนั้นได้อย่างชัดเจน สะดวกและรวดเร็ว สอดคล้องกับสมภัสสร และธารทัศน์ ได้ให้คำนิยามเกี่ยวกับการวางผังโรงงานไว้ว่า “การวางผังโรงงาน เป็นกิจกรรมหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับการกำหนดรูปแบบการวางตำแหน่งหรือการจัดสรรพื้นที่สำหรับปัจจัยการผลิตต่าง ๆ เช่น ตำแหน่งของเครื่องจักร สถานิงาน คนงาน เครื่องมือต่าง ๆ พื้นที่สำหรับเก็บวัตถุดิบ เป็นต้น เพื่อให้การดำเนินการผลิตมีความประหยัด ปลอดภัยและมีประสิทธิภาพสูงสุด” (สมภัสสร และธารทัศน์, 2551).

นอกจากนั้น ในประเด็นเรื่องของการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีก็ยังมีแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบผังแหล่งโบราณคดี หรือการออกแบบผังวัด ซึ่งการออกแบบวัดนั้นนั้นจะต้องคำนึงถึงการวางผังบริเวณภายในวัด ซึ่งเป็นการกำหนดตำแหน่งที่ตั้งของอาคาร สิ่งปลูกสร้างให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อม ซึ่งประกอบด้วยปัจจัยสำคัญ เช่น ปัจจัยทางธรรมชาติ ปัจจัยด้านสุนทรียภาพ ปัจจัยด้านวัฒนธรรม และปัจจัยการใช้สอยที่ดินหรือการใช้ประโยชน์ของอาคาร สำหรับการวางผังบริเวณวัดในประเทศไทยนั้น วัดโดยทั่วไปนิยมแบ่ง

เขตพื้นที่ภายในออกเป็น ๓ ส่วนใหญ่ๆ คือ ๑)เขตพุทธาวาส ๑) เขตสังฆาวาส และ ๓) เขตธรณีสงฆ์ ในการดำเนินการออกแบบโบราณสถานหรือแหล่งโบราณคดีก็เช่นเดียวกันจะต้องคำนึงถึงกรอบในการพิจารณาผังของวัดเป็นหลักเพราะผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีโดยมากนั้นเป็นเมืองโบราณที่เป็นพื้นที่ของเมืองและภายในเมืองก็จะมีพื้นที่ของอารามหรือวัดซึ่งการออกแบบจะต้องสอดคล้องกับแนวคิดเชิงจักรวาลวิทยาทางด้านพระพุทธศาสนาด้วย สอดคล้องกับแนวคิดของ โชติ กัลยาณมิตร กล่าวถึงเรื่องไตรภูมิในพระพุทธศาสนากับ สถาปัตยกรรมไทย ว่ามีอิทธิพลสำคัญต่อการสร้างสรรค์ผลงานพุทธศิลป์ แต่ในงาน สถาปัตยกรรมไทยยังพบปัญหา เนื่องจากหนังสือทางด้านสถาปัตยกรรมไม่ได้กล่าวถึงปรัชญาที่แฝงอยู่เบื้องหลังของการสร้างอาคารทางสถาปัตยกรรมเป็นเพียงการบอกกล่าวรูปแบบ และคัดลอกแบบต่อกันมา หากผู้ศึกษาสามารถวิเคราะห์และทำความเข้าใจลักษณะเรื่องไตรภูมิว่าเป็นแม่แบบของสถาปัตยกรรมไทยในประเด็นใดได้บ้าง ก็จะเป็นประโยชน์ในการเผยแพร่อย่างยิ่ง (โชติ กัลยาณมิตร, 2521: เอกสารอัดสำเนา)

๕.๒.๒ สำหรับผลของการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้นพบว่า คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการออกแบบผังโดยเลือกมาจากเมืองโบราณใน 2 จังหวัดจำนวน 5 แห่ง โดยเมื่อออกแบบผังเสร็จแล้วก็ได้นำไปทดลองใช้ ซึ่งก่อให้เกิดประโยชน์กับชุมชนสังคมในหลายๆด้าน เช่น ด้านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของจังหวัด ด้านการอนุรักษ์ และด้านสังคม โดยเฉพาะเรื่องการปลูกจิตสำนึกในการรักบ้านเกิดนั้นถือว่าได้เป็นเรื่องที่ชุมชนให้ความสำคัญมาก อนึ่ง จากการทดลองใช้ผังแหล่งโบราณคดีนั้นได้ก่อให้เกิดประโยชน์ที่สำคัญก็คือก่อให้เกิดประโยชน์ในเรื่องการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเนื่องจากชุมชนนั้นมีทรัพยากรทางวัฒนธรรมอยู่แล้ว ดังนั้นการใช้ผังประกอบการท่องเที่ยวจึงก่อให้เกิดประโยชน์มาก สอดคล้องกับการวิจัยของสมเกียรติ ชัยพิบูลย์ ได้ทำการวิจัยเรื่องการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม กรณีศึกษาศักยภาพการท่องเที่ยวชุมชนนครชุม อำเภอเมือง จังหวัดกำแพงเพชร พบว่า การที่จะพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมให้ประสบความสำเร็จได้สิ่งหนึ่งที่ขาดไม่ได้ก็คือ ความรู้และการเข้าถึงความรู้ของนักท่องเที่ยวโดยเฉพาะนักท่องเที่ยวจะต้องมีก็คือคู่มือการท่องเที่ยวและแผนผังสถานที่ท่องเที่ยว ซึ่งหากนักท่องเที่ยวมีอุปกรณ์หรือเครื่องมือดังกล่าวแล้วย่อมจะสามารถเดินทางมาท่องเที่ยวได้ง่ายและมากขึ้น(สมเกียรติ ชัยพิบูลย์,2551) ดังนั้น แผนที่และผังแหล่งท่องเที่ยวหรือผังสถานที่ท่องเที่ยวจึงมีผลต่อการเดินทางมาท่องเที่ยวในพื้นที่ได้

๕.๒.๓ ในส่วนของประโยชน์ที่เกิดจากการใช้ ผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้นสามารถที่จะพิจารณาได้จากการดำเนินการวิจัยเกี่ยวกับการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีประเภทเมืองโบราณจำนวน 5 เมือง ใน 2 จังหวัดและใน 5

อำเภอ โดยที่คณะผู้วิจัยได้ทำการนำเอาผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีไปทดลองใช้กับนักท่องเที่ยวและชุมชนแล้วก็จะพบว่าผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีนั้นมีประโยชน์ดังต่อไปนี้ คือ (๑)ประโยชน์ของการใช้ผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในแง่ของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม คือ ผู้ใช้ผังแหล่งโบราณคดีสามารถที่จะ (๑) ทำให้รู้จักที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีในชุมชน (๒) ทำให้ทราบประวัติความเป็นมา (๓) เอื้อประโยชน์ต่อนักท่องเที่ยวและการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของจังหวัดมากขึ้น (๒) ประโยชน์ในเชิงการอนุรักษ์ และ(๓) ประโยชน์ในเชิงสังคม เป็นต้น
การนำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์ (๑) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยสามารถที่จะนำเอาองค์ความรู้ในเรื่องการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานีไปสอนหรือไปประยุกต์ใช้ในการจัดการเรียนการสอนในรายวิชาที่เกี่ยวข้องหรือการให้ความรู้กับสังคมได้ (๒) อาจารย์ นักวิชาการ นักคตินักเขียน นิสิตของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยสามารถนำข้อมูลการวิจัยไปปรับใช้ในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน โดยเฉพาะการสอนในภาคสนามหรือการพานักศึกษา/นิสิตลงพื้นที่ศึกษาจากสถานที่จริงได้ (๓) หน่วยงาน องค์กรทางด้านการเผยแพร่พระพุทธศาสนาหรือวัฒนธรรมสามารถจะนำเอาองค์ความรู้ในเรื่องนี้ไปประยุกต์ใช้ในสนทนาหรือสัมมนาเพื่อการต่อยอดความคิดในเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวข้องในวงกว้างได้
การประชาสัมพันธ์ มีการประชาสัมพันธ์กิจกรรมและผลงานวิจัยผ่านสื่อคู่มือองค์ความรู้หรือชุดความรู้ และมีการตีพิมพ์ผลงานวิจัยเพื่อเผยแพร่ทางวารสารทางวิชาการ พร้อมชุดความรู้และคลิป

ภาคผนวก จ

เอกสารขอสัมภาษณ์, เอกสารขอเชิญเข้าร่วมสนทนากลุ่ม

ที่ อว.๘๐๐๐/ว.๗

สำนักงานอธิการบดี มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตำบลลำไทร อำเภอมโนรมย์
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 103170

๒๗ มิถุนายน ๒๕๖๕

เรื่อง ขออนุญาตเข้าศึกษาและเก็บข้อมูลในพื้นที่เพื่อประกอบงานวิจัย

เจริญพร นายกเทศมนตรีเทศบาลตำบลตาสัง

สิ่งที่มาด้วย ๑. กำหนดการลงพื้นที่วิจัยจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี จำนวน ๑ ฉบับ
๒. รายชื่อนักวิจัยที่ลงพื้นที่วิจัย จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วยอาตมาภาพ พระเทพพรเมธี,รศ.ดร. รองอธิการบดีฝ่ายบริหาร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ดำเนินการวิจัยในแผนงานวิจัย เรื่อง “การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” ตามสัญญาเลขที่ MCU RS ๘๐๐๗๖๕๐๑๓ ประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๕ โดยมีชุดโครงการวิจัยย่อยภายใต้แผนงานวิจัยนี้จำนวน ๔ ชุดโครงการ ซึ่งแต่ละชุดโครงการก็จำเป็นต้องลงพื้นที่และจัดกิจกรรมเพื่อดำเนินการวิจัยให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ของงานวิจัยในแต่ละชุดโครงการนั้นๆ

เพื่อให้งานวิจัยในแต่ละชุดโครงการภายในแผนงานวิจัยนี้ได้สำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์จึงขอเจริญพรมายังท่านเพื่อขอความอนุเคราะห์ให้คณะนักวิจัยได้เข้าศึกษาดูงานและสำรวจพื้นที่ และเก็บข้อมูลภายในเมืองโบราณดงแม่นางเมือง ตำบลตาสัง อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งเป็นพื้นที่ในการดูแลของท่าน ดังนั้น ในนามคณะผู้วิจัยจึงเจริญพรขอความอนุเคราะห์ท่านให้จัดเจ้าหน้าที่อำนวยความสะดวกในการดำเนินการเก็บข้อมูลของคณะผู้วิจัยในพื้นที่ตามที่ท่านเห็นสมควร

ในนามคณะนักวิจัยของคณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หวังเป็นอย่างยิ่งว่า คงได้รับความอนุเคราะห์จากท่านเป็นอย่างดี และขออโนทนาขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอเจริญพร

(พระเทพพรเมธี, รศ.ดร.)

รองอธิการบดีฝ่ายบริหาร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ผู้อำนวยการแผนงานวิจัย ปีงบประมาณ ๒๕๖๕

ประสานงาน โทร.๐๖๕-๓๗๘-๕๒๑๐

ที่ อว.๘๐๐๐/ว๗

สำนักงานอธิการบดี มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตำบลลำไทร อำเภอมโนรมย์
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 103170

๒๗ พฤษภาคม ๒๕๖๕

เรื่อง ขออนุญาตเข้าศึกษาและเก็บข้อมูลในพื้นที่โบราณสถานเพื่อประกอบงานวิจัย

เจริญพร ผู้อำนวยการสำนักศิลปากรที่ ๔ ลพบุรี

สิ่งที่มาด้วย ๑. กำหนดการลงพื้นที่วิจัยจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี จำนวน ๑ ฉบับ
๒. รายชื่อนักวิจัยที่ลงพื้นที่วิจัย จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วยอาตมาภาพ พระเทพพรเมธี,รศ.ดร. รองอธิการบดีฝ่ายบริหาร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ดำเนินการวิจัยในแผนงานวิจัย เรื่อง “การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” ตามสัญญาเลขที่ MCU RS ๘๐๐๗๖๕๐๑๓ ประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๕ โดยมีชุดโครงการวิจัยย่อยภายใต้แผนงานวิจัยนี้จำนวน ๔ ชุดโครงการ ซึ่งแต่ละชุดโครงการจำเป็นต้องลงพื้นที่และจัดกิจกรรมเพื่อดำเนินการวิจัยให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ของงานวิจัยในแต่ละชุดโครงการนั้นๆ

เพื่อให้งานวิจัยในแต่ละชุดโครงการภายในแผนงานวิจัยนี้ได้สำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์จึงขอเจริญพรมายังท่านเพื่อขอความอนุเคราะห์ให้คณะนักวิจัยได้เข้าศึกษาดูงานและสำรวจพื้นที่ และเก็บข้อมูลภายในเมืองโบราณบึงคอกช้าง ตำบลไผ่เขียว อำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี ซึ่งเป็นพื้นที่ในการดูแลของสำนักศิลปากรที่ ๔ ลพบุรี ในวันที่ ๓ มิถุนายน ๒๕๖๕ ดังนั้น ในนามคณะผู้วิจัยอาตมาภาพจึงขอเจริญพรขอความอนุเคราะห์ท่านในการเข้าเก็บข้อมูลเพื่อประกอบการวิจัยดังกล่าว

ในนามคณะนักวิจัยของคณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หวังเป็นอย่างยิ่งว่า คงได้รับความอนุเคราะห์จากท่านเป็นอย่างดี และขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอเจริญพร

(พระเทพพรเมธี, รศ.ดร.)

รองอธิการบดีฝ่ายบริหาร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ผู้อำนวยการแผนงานวิจัย ปีงบประมาณ ๒๕๖๕

ประสานงาน โทร.๐๖๕-๓๗๘-๕๒๑๐

ที่ อว.๘๐๐๐/ว๗

สำนักงานอธิการบดี มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตำบลลำไทร อำเภอลำลูกกา
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 103170

๒๗ พฤษภาคม ๒๕๖๕

เรื่อง ขออนุญาตเข้าศึกษาและเก็บข้อมูลในพื้นที่โบราณสถานเพื่อประกอบงานวิจัย
เจริญพร อธิปไตยศิลปากร
สิ่งที่มาด้วย ๑. กำหนดการลงพื้นที่วิจัยจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี จำนวน ๑ ฉบับ
๒. รายนามนักวิจัยที่ลงพื้นที่วิจัย จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วยอาตมาภาพ พระเทพพรเมธี,รศ.ดร. รองอธิการบดีฝ่ายบริหาร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ดำเนินการวิจัยในแผนงานวิจัย เรื่อง “การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” ตามสัญญาเลขที่ MCU RS ๘๐๐๗๖๕๐๑๓ ประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๕ โดยมีชุดโครงการวิจัยย่อยภายใต้แผนงานวิจัยนี้จำนวน ๔ ชุดโครงการ ซึ่งแต่ละชุดโครงการจำเป็นต้องลงพื้นที่และจัดกิจกรรมเพื่อดำเนินการวิจัยให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ของงานวิจัยในแต่ละชุดโครงการนั้นๆ

เพื่อให้งานวิจัยในแต่ละชุดโครงการภายในแผนงานวิจัยนี้ได้สำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์จึงขอเจริญพรมายังท่านเพื่อขอความอนุเคราะห์ให้คณณักวิจัยได้เข้าศึกษาดูงานและสำรวจพื้นที่ และเก็บข้อมูลภายในเมืองโบราณบึงคอกช้าง ตำบลไม้เขียว อำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี ซึ่งเป็นพื้นที่ในการดูแลของสำนักศิลปากรที่ ๔ ลพบุรี ในวันที่ ๓ มิถุนายน ๒๕๖๕ ดังนั้น ในนามคณะผู้วิจัยอาตมาภาพจึงขอเจริญพรขอความอนุเคราะห์ท่านในการเข้าเก็บข้อมูลเพื่อประกอบการวิจัยดังกล่าว

ในนามคณะนักวิจัยของคณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หวังเป็นอย่างยิ่งว่า คงได้รับความอนุเคราะห์จากท่านเป็นอย่างดี และขออนุโมทนาขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอเจริญพร

(พระเทพพรเมธี, รศ.ดร.)

รองอธิการบดีฝ่ายบริหาร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ผู้อำนวยการแผนงานวิจัย ปีงบประมาณ ๒๕๖๕

ประสานงาน โทร.๐๖๕-๓๗๘-๕๒๑๐

ที่ อว.๘๐๐๐/ว.๗

สำนักงานอธิการบดี มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตำบลลำไทร อำเภอมัญจาคีรี
จังหวัดขอนแก่น 43170

๒๗ พฤษภาคม ๒๕๖๕

เรื่อง ขออนุญาตเข้าศึกษาและเก็บข้อมูลในพื้นที่เพื่อประกอบงานวิจัย

เจริญพร นายกองค้การบริหารส่วนตำบลจันเสน

สิ่งที่มาด้วย ๑. กำหนดการลงพื้นที่วิจัยจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี จำนวน ๑ ฉบับ

๒. รายชื่อนักวิจัยที่ลงพื้นที่วิจัย จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วยอาตมาภาพ พระเทพพรเมธี,รศ.ดร. รองอธิการบดีฝ่ายบริหาร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ดำเนินการวิจัยในแผนงานวิจัย เรื่อง “การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” ตามสัญญาเลขที่ MCU RS ๘๐๐๗๖๕๐๑๓ ประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๕ โดยมีชุดโครงการวิจัยย่อยภายใต้แผนงานวิจัยนี้จำนวน ๔ ชุดโครงการ ซึ่งแต่ละชุดโครงการจำเป็นต้องลงพื้นที่และจัดกิจกรรมเพื่อดำเนินการวิจัยให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ของงานวิจัยในแต่ละชุดโครงการนั้นๆ

เพื่อให้งานวิจัยในแต่ละชุดโครงการภายในแผนงานวิจัยนี้ได้สำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์จึงขอเจริญพรมายังท่านเพื่อขอความอนุเคราะห์ให้คณะนักวิจัยได้เข้าศึกษาดูงานและสำรวจพื้นที่ และเก็บข้อมูลภายในเมืองโบราณดงแม่นางเมือง ตำบลตาสัง อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งเป็นพื้นที่ในการดูแลของท่าน ดังนั้น ในนามคณะผู้วิจัยจึงเจริญพรขอความอนุเคราะห์ท่านจัดเจ้าหน้าที่อำนวยความสะดวกในการดำเนินการเก็บข้อมูลของคณะผู้วิจัยในพื้นที่ตามสมควรด้วย

ในนามคณะนักวิจัยของคณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หวังเป็นอย่างยิ่งว่า คงได้รับความอนุเคราะห์จากท่านเป็นอย่างดี และขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอเจริญพร

(พระเทพพรเมธี, รศ.ดร.)

รองอธิการบดีฝ่ายบริหาร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ผู้อำนวยการแผนงานวิจัย ปีงบประมาณ ๒๕๖๕

ประสานงาน โทร.๐๖๕-๓๗๘-๕๒๑๐

ที่ อว.๘๐๐๐/ว.๗

สำนักงานอธิการบดี มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตำบลลำไทร อำเภอรังนกน้อย
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 103170

๒๗ พฤษภาคม ๒๕๖๕

เรื่อง ขออนุญาตเข้าศึกษาและเก็บข้อมูลในพื้นที่เพื่อประกอบงานวิจัย
เจริญพร นายกเทศมนตรีเทศบาลตำบลไผ่เขียว
สิ่งที่มาด้วย ๑. กำหนดการลงพื้นที่วิจัยจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี จำนวน ๑ ฉบับ
๒. รายชื่อนักวิจัยที่ลงพื้นที่วิจัย จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วยอาตมาภาพ พระเทพพรเมธี,รศ.ดร. รองอธิการบดีฝ่ายบริหาร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ดำเนินการวิจัยในแผนงานวิจัย เรื่อง “การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” ตามสัญญาเลขที่ MCUR ๘๐๐๗๖๕๐๑๓ ประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๕ โดยมีชุดโครงการวิจัยย่อยภายใต้แผนงานวิจัยนี้จำนวน ๔ ชุดโครงการ ซึ่งแต่ละชุดโครงการจำเป็นต้องลงพื้นที่และจัดกิจกรรมเพื่อดำเนินการวิจัยให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ของงานวิจัยในแต่ละชุดโครงการนั้นๆ

เพื่อให้งานวิจัยในแต่ละชุดโครงการภายในแผนงานวิจัยนี้ได้สำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์จึงขอเจริญพรมายังท่านเพื่อขอความอนุเคราะห์ให้คณะนักวิจัยได้เข้าศึกษาดูงานและสำรวจพื้นที่ และเก็บข้อมูลภายในเมืองโบราณบึงคอกช้าง ตำบลไผ่เขียว อำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี ซึ่งเป็นพื้นที่ในการดูแลของท่าน ในวันที่ ๓ พฤษภาคม ๒๕๖๕ ดังนั้น ในนามคณะผู้วิจัยจึงเจริญพรขอความอนุเคราะห์ท่านจัดเจ้าหน้าที่อำนวยความสะดวกในการดำเนินการเก็บข้อมูลของคณะผู้วิจัยในพื้นที่ตามที่ท่านเห็นสมควร

ในนามคณะนักวิจัยของคณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หวังเป็นอย่างยิ่งว่า คงได้รับความอนุเคราะห์จากท่านเป็นอย่างดี และขออนุโมทนาขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอเจริญพร

(พระเทพพรเมธี, รศ.ดร.)

รองอธิการบดีฝ่ายบริหาร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ผู้อำนวยการแผนงานวิจัย ปีงบประมาณ ๒๕๖๕

ประสานงาน โทร.๐๖๕-๓๗๘-๕๒๑๐

ที่ อว.๘๐๐๐/ว.๗

สำนักงานอธิการบดี มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตำบลลำไทร อำเภอมั่นนอย
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 103170

๒๗ พฤษภาคม ๒๕๖๕

เรื่อง ขออนุญาตเข้าศึกษาและเก็บข้อมูลในพื้นที่เพื่อประกอบงานวิจัย
เจริญพร นายกเทศมนตรีเทศบาลตำบลท่าน้ำอ้อยม่วงหัก
สิ่งที่มาด้วย ๑. กำหนดการลงพื้นที่วิจัยจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี จำนวน ๑ ฉบับ
 ๒. รายชื่อนักวิจัยที่ลงพื้นที่วิจัย จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วยอาตมาภาพ พระเทพพรเมธี,รศ.ดร. รองอธิการบดีฝ่ายบริหาร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ดำเนินการวิจัยในแผนงานวิจัย เรื่อง “การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” ตามสัญญาเลขที่ MCU RS ๘๐๐๗๖๕๐๑๓ ประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๕ โดยมีชุดโครงการวิจัยย่อยภายใต้แผนงานวิจัยนี้จำนวน ๔ ชุดโครงการ ซึ่งแต่ละชุดโครงการจำเป็นต้องลงพื้นที่และจัดกิจกรรมเพื่อดำเนินการวิจัยให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ของงานวิจัยในแต่ละชุดโครงการนั้นๆ

เพื่อให้งานวิจัยในแต่ละชุดโครงการภายในแผนงานวิจัยนี้ได้สำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์จึงขอเจริญพรมายังท่านเพื่อขอความอนุเคราะห์ให้คณณักวิจัยได้เข้าศึกษาดูงานและสำรวจพื้นที่ และเก็บข้อมูลภายในเมืองโบราณโคกไม้เดน ตำบลท่าน้ำอ้อยม่วงหัก อำเภอยะหริ่ง จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งเป็นพื้นที่ในการดูแลของท่าน ดังนั้น ในนามคณะผู้วิจัยจึงเจริญพรขอความอนุเคราะห์ท่านจัดเจ้าหน้าที่อำนวยความสะดวกในการดำเนินการเก็บข้อมูลของคณะผู้วิจัยในพื้นที่ตามที่ท่านเห็นสมควร

ในนามคณะนักวิจัยของคณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หวังเป็นอย่างยิ่งว่า คงได้รับความอนุเคราะห์จากท่านเป็นอย่างดี และขออนุโมทนาขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอเจริญพร

(พระเทพพรเมธี, รศ.ดร.)

รองอธิการบดีฝ่ายบริหาร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ผู้อำนวยการแผนงานวิจัย ปีงบประมาณ ๒๕๖๕

ประสานงาน โทร.๐๖๕-๓๗๘-๕๒๑๐

ที่ อว.๘๐๐๐/ว.๗

สำนักงานอธิการบดี มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตำบลลำไทร อำเภอรังนกน้อย
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 103170

๒๗ พฤษภาคม ๒๕๖๕

เรื่อง ขออนุญาตเข้าศึกษาและเก็บข้อมูลในพื้นที่เพื่อประกอบงานวิจัย

เจริญพร นายกเทศมนตรีเทศบาลตำบลเมืองการุ้ง

สิ่งที่มาด้วย ๑. กำหนดการลงพื้นที่วิจัยจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี จำนวน ๑ ฉบับ
๒. รายชื่อนักวิจัยที่ลงพื้นที่วิจัย จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วยอาตมาภาพ พระเทพพรเมธี,รศ.ดร. รองอธิการบดีฝ่ายบริหาร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ดำเนินการวิจัยในแผนงานวิจัย เรื่อง “การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” ตามสัญญาเลขที่ MCU RS ๘๐๐๗๖๕๐๑๓ ประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๕ โดยมีชุดโครงการวิจัยย่อยภายใต้แผนงานวิจัยนี้จำนวน ๔ ชุดโครงการ ซึ่งแต่ละชุดโครงการจำเป็นต้องลงพื้นที่และจัดกิจกรรมเพื่อดำเนินการวิจัยให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ของงานวิจัยในแต่ละชุดโครงการนั้นๆ

เพื่อให้งานวิจัยในแต่ละชุดโครงการภายในแผนงานวิจัยนี้ได้สำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์จึงขอเจริญพรมายังท่านเพื่อขอความอนุเคราะห์ให้คณะนักวิจัยได้เข้าศึกษาดูงานและสำรวจพื้นที่ และเก็บข้อมูลภายในเมืองโบราณเมืองท่าการุ้ง ตำบลเมืองการุ้ง อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี ซึ่งเป็นพื้นที่ในการดูแลของท่าน ดังนั้น ในนามคณะผู้วิจัยจึงเจริญพรขอความอนุเคราะห์ท่านจัดเจ้าหน้าที่อำนวยความสะดวกในการดำเนินการเก็บข้อมูลของคณะผู้วิจัยในพื้นที่ตามที่ท่านเห็นสมควร

ในนามคณะนักวิจัยของคณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หวังเป็นอย่างยิ่งว่า คงได้รับความอนุเคราะห์จากท่านเป็นอย่างดี และขออนุโมทนาขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอเจริญพร

(พระเทพพรเมธี, รศ.ดร.)

รองอธิการบดีฝ่ายบริหาร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ผู้อำนวยการแผนงานวิจัย ปีงบประมาณ ๒๕๖๕

ประสานงาน โทร.๐๖๕-๓๗๘-๕๒๑๐

ที่ อว.๘๐๐๐/ว.๗

สำนักงานอธิการบดี มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตำบลลำไทร อำเภอมัญจาคีรี
จังหวัดขอนแก่น 43170

๒๗ พฤษภาคม ๒๕๖๕

เรื่อง ขออนุญาตเข้าศึกษาและเก็บข้อมูลในพื้นที่เพื่อประกอบงานวิจัย

เจริญพร นายกองค้การบริหารส่วนตำบลจันเสน

สิ่งที่มาด้วย ๑. กำหนดการลงพื้นที่วิจัยจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี จำนวน ๑ ฉบับ

๒. รายชื่อนักวิจัยที่ลงพื้นที่วิจัย จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วยอาตมาภาพ พระเทพพรเมธี,รศ.ดร. รองอธิการบดีฝ่ายบริหาร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ดำเนินการวิจัยในแผนงานวิจัย เรื่อง “การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี” ตามสัญญาเลขที่ MCU RS ๘๐๐๗๖๕๐๑๓ ประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๕ โดยมีชุดโครงการวิจัยย่อยภายใต้แผนงานวิจัยนี้จำนวน ๔ ชุดโครงการ ซึ่งแต่ละชุดโครงการจำเป็นต้องลงพื้นที่และจัดกิจกรรมเพื่อดำเนินการวิจัยให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ของงานวิจัยในแต่ละชุดโครงการนั้นๆ

เพื่อให้งานวิจัยในแต่ละชุดโครงการภายในแผนงานวิจัยนี้ได้สำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์จึงขอเจริญพรมายังท่านเพื่อขอความอนุเคราะห์ให้คณะนักวิจัยได้เข้าศึกษาดูงานและสำรวจพื้นที่ และเก็บข้อมูลภายในเมืองโบราณดงแม่นางเมือง ตำบลตาสัง อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งเป็นพื้นที่ในการดูแลของท่าน ดังนั้น ในนามคณะผู้วิจัยจึงเจริญพรขอความอนุเคราะห์ท่านจัดเจ้าหน้าที่อำนวยความสะดวกในการดำเนินการเก็บข้อมูลของคณะผู้วิจัยในพื้นที่ตามสมควรด้วย

ในนามคณะนักวิจัยของคณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หวังเป็นอย่างยิ่งว่า คงได้รับความอนุเคราะห์จากท่านเป็นอย่างดี และขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอเจริญพร

(พระเทพพรเมธี, รศ.ดร.)

รองอธิการบดีฝ่ายบริหาร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ผู้อำนวยการแผนงานวิจัย ปีงบประมาณ ๒๕๖๕

ประสานงาน โทร.๐๖๕-๓๗๘-๕๒๑๐

รายชื่อนักวิจัยที่จะลงพื้นที่ แผนงานวิจัยปี 2565
เรื่อง “การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยทวารวดีในจังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี”
ระหว่างวันที่ 1-3 เดือนมิถุนายน 2565

	นักวิจัยในโครงการ	หน่วยงาน
1	ดร.อิทธิพล ผาธา	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อยุธยา
2	ผศ.ดร.แสง นิลนามะ	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อยุธยา
3	ผศ.ดร.สฤณี แพ่งทรัพย์	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อยุธยา
4	รศ.ดร.วรกฤต เกื้อนช้าง	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย นครสวรรค์
5	ผศ.ดร.สมบัติ มั่งมีสุขศิริ	มหาวิทยาลัยศิลปากร
6	ดร.ศิริสาร เหมือนโพธิ์ทอง	มหาวิทยาลัยศิลปากร
7	ดร.ญาคุมินท์ อินทร์กรุงเก่า	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อยุธยา
8	ดร.สุภามาศ โพธิ์ทอง	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อยุธยา
9	ดร.สันทยา ประภารัตน์	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อยุธยา
10	ผศ.พิเศษ ดร.อัยยกร งามชาติ	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อยุธยา
11	ดร.ชยาภรณ์ สุขประเสริฐ	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อยุธยา
12	ดร.วิสารินทร์ ชามพูนท	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อยุธยา
13	ผศ.พิเศษ ดร.จุฑามาศ วารังแสงทิพย์	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อยุธยา
14	ดร.สุภาพรรณ เพิ่มพูล	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อยุธยา
15	ดร.ทิพากานต์ ประภารัตน์	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อยุธยา
16	อาจารย์ไกรวุฒิ ชูวิสัย	มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรธานี
17	ผศ.สอนประจันต์ เสียงเย็น	มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรธานี
	ผู้ช่วยนักวิจัย	
18	นางสาวอมรศิริ อุ่นละม้าย	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อยุธยา

1. ภาพการลงพื้นที่สำรวจเมืองจันเสน

2. ภาพการลงพื้นที่สำรวจเมืองโคกไม้เดน

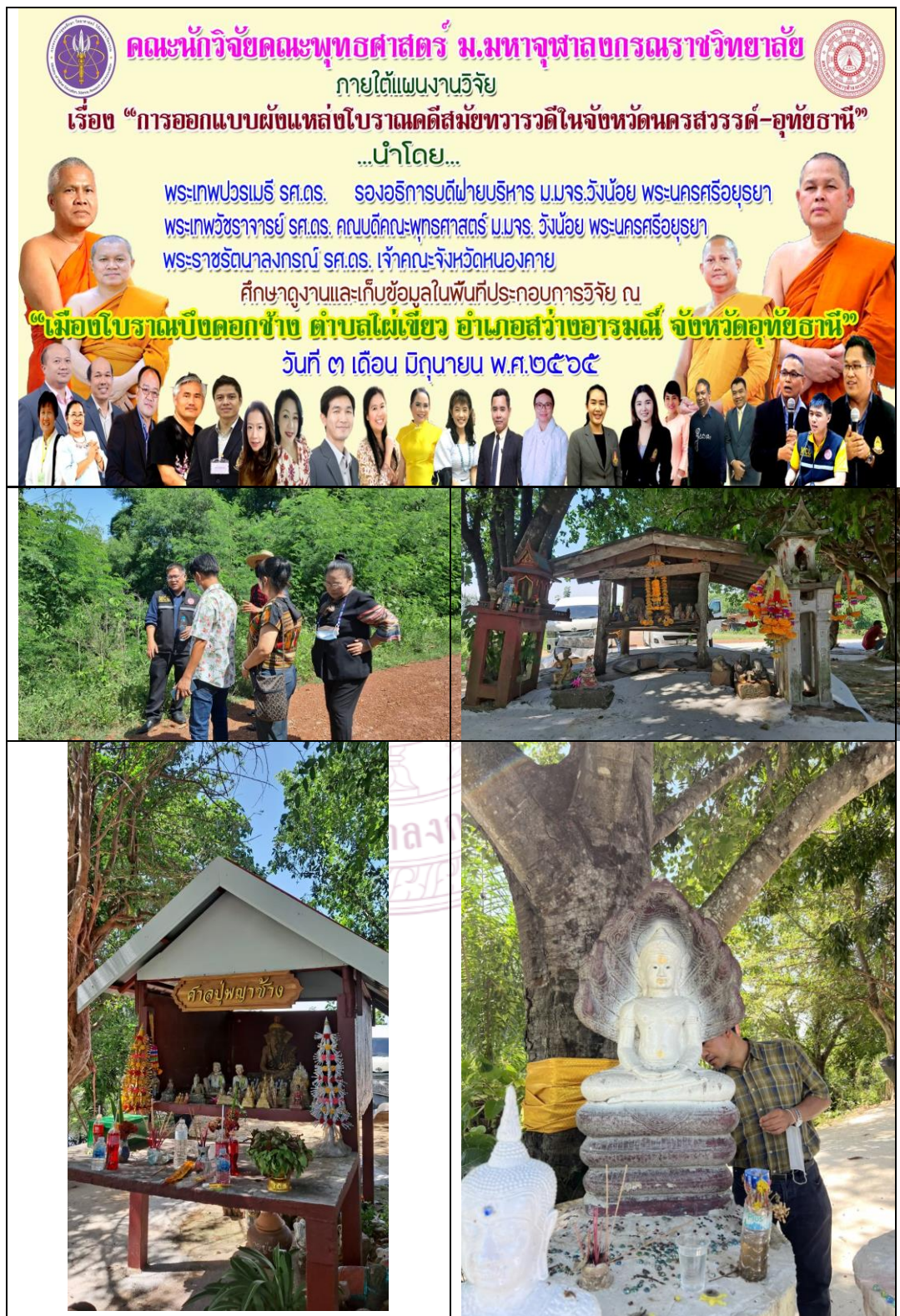

3. ภาพการลงพื้นที่สำรวจเมืองดงแม่นางเมือง

4. ภาพการลงพื้นที่สำรวจเมืองโบราณบึงคอกช้าง

5. ภาพการลงพื้นที่สำรวจเมืองโบราณเมืองท่าการุ้ง

